150/-

FINLANDS HISTORIA

FRÅN DEN ÄLDSTA TIDEN INTILL VÅRA DAGAR

AF

YRJÖ KOSKINEN,
PROFESSOR I HELSINGFORS.

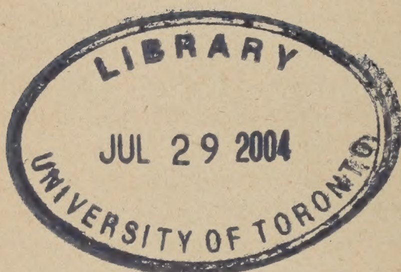
ÖFVERSÄTTNING FRÅN FINSKAN

AF

RAFAEL HERTZBERG.

AUTORISERAD UPPLAGA.

HELSINGFORS.
K. E. HOLMS FÖRLAG.

STOCKHOLM.

ALB. BONNIERS BOKTRYCKERI 1874.

Ethnografisk inledning.

De folk, som uppträdt i historien, sönderfalla efter sin härkomst i tre grupper: *Semitiska, Ariska* och *Turanska* folk. Genom den jämförande språkforskningen har man kommit till den slutsats, att alla tre en gång utgått ur ett gemensamt hem, och i sjelfva verket finner man i den historiska tidens första gryning ännu Ariska och Turanska folk jämte hvarandra i trakterna kring Hindukuh. Men den Turanska stammen sönderföll redan ganska tidigt i flere skilda folkslag, hvilka hvart och ett i sin tur och med skilda namn — *Tunguser, Mongoler, Turkiska* och *Finska* folk — utbredde sig öfver Asiens nordöstra och norra trakter och delvis äfven öfver Europa. Altais och Urals bergsbygder blefvo sedan för en lång tid dessa stammars gemensamma område, och af denna orsak kallas ofta de Turanska folken *Ural-Altaiska*, likasom de Ariska folken benämnas Indo-Europeiska. Men af alla Turanska stammar synes den finska längst hafva qvarblifvit vid sina ursprungliga boningsplatser och har äfven derefter alltid varit i nära beröring med Arierna, så att under årtusendens förlopp en mångsidig vexelverkan dem emellan uppstått, hvarom ännu språken bära vitne, ehuru de historiska minnena för det mesta hafva förbleknat.

De äldsta minnesmärken antyda den finska stammens spår på flere områden, der sedermera Ariska eller till och med Semitiska folk kommo till väldet. Ett sådant område var Medien („Mada" det är maa = land), hvarest ännu på Zoroasters tid pågick en skarp strid emellan Turaner och Iraner (Arier). Ett sådant område var äfven Assyrien och Mesopotamien, hvarest Semiterna tidigt fingo öfvermagten, tagande i arf af Turanerna den uråldriga kilskriften, hvars lemningar ännu anträffas bland Ninives och Babels ruiner. Om man härifrån vänder blicken

till Europa, så synes äfven der innan Ariernas ankomst en urbefolkning af finsk stam hafva bott, hvaraf måhända de forna Ibererna och Etruskerna, samt de nuvarande Baskerna äro qvarlefvor. Namnet *Finn*, hvilket slutligen har dragit sig hit upp till Finland, synes ursprungligen i Ariernas mun hafva betecknat just denna urbefolkning, och påträffas ännu i 2:dra seklet efter Kristus (uti Ptolemæi geografi) vid nedra loppet af Weichsel. Tacitus skildrar nämnda folk såsom synnerligen rått och fattigt; det var ett jägare- och fiskarefolk, som i brist på jern använde pilar med benspetsar, klädde sig i djurshudar och icke brydde sig om att bygga hus, än mindre att idka åkerbruk och handel. Deremot stodo de Finnar, hvilka vid Skandinav nas invandring herskade i Sverige och Norge och hvilka i de skandinaviska sagorna vanligen benämnas Jotuner, på en högre bildningsgrad, kände synbarligen både jernsmide och åkerbruk och voro isynnerhet ryktbara för sin trolldomskonst. Föröfrigt beskrifvas de såsom ett krigiskt jättefolk, med hvilket Skandinaverna ofta fingo bestå svåra strider; men ofta knöts äfven vänskaps- och äktenskapsförbund med dem, och isynnerhet i de nordliga trakterna af Norge räknade mången mägtig slägt sin härkomst på mödernet från Jotunerna. En gren af detta folk bodde äfven i Finland, och de skandinaviska sagorna omnämna härstädes finska konungar, med hvilka de svenska regenterna af Ynglingaätten voro i mångfaldig beröring. I Finlands egna fornsägner kallas de *Hiidet* och *Jättiläiset,* stundom äfven *Jatulit* och *Jotunit.* De hafva vid Finnarnes inflyttning slutligen försvunnit härifrån, lemnande efter sig såsom minnesmärken såväl stenrös och borgruiner, som bära deras namn, som ock stenredskap och ovanliga ortnamn, hvilka synas leda sitt ursprung från dem. Likadana ortnamn i nordvestra Ryssland gifva skäl till den förmodan, att de forn-*Tschuder*, om hvilka detta lands sagor tala, äfven hafva tillhört denna gemensamma urbefolkning, hvilken sålunda skulle i den gråa forntiden upptagit hela det norra området från Ural till Atlantiska oceanen.

Om vi från dessa dimdunkla fornfolk gå att betrakta den finska folkstammens egentliga grenar, så finna vi dem till en början bosatta på ömse sidor om Urals bergsryggar, emellan floderna Ob och Wolga. Ostligast, vid Ob och Irtisch, bodde de *Ugriska* folken (Ostjaker, Woguler och Ungrare); vester om Ural, vid Kama-floden, de *Permiska* (Syrjäner, Permjaker och

Wotjaker); längre i söder och vid nedre Wolga de *Bulgariska* (Bulgarer, Mordviner och Tscheremisser); slutligen derifrån åt nordvest, troligen vid Wolgas mellersta lopp, de *Finska*, hvilka närmast utgöra ämnet för denna historia. Huru långt gränserna för hvarje af de respektive gruppernas område sträckte sig under dessa aflägsna tider, är ej möjligt att närmare bestämma. Endast det kunna vi med säkerhet sluta till, att den finska gruppens främsta gren, de renskötsel idkande *Lapparne* eller "*Samerne*", redan ganska tidigt hade spridit sig öfver de nordvestra ödemarkerna ända till Finland och Skandinavien, och dervid kanske delvis råkat under Jotunernas herravälde. Först senare flyttade äfven andra finska stammar (Karelare, Tavaster, Wepser och andra) i Lapparnes spår mot vester och nordvest, för en tid sammanträffande med de Permiska folken, hvilkas historia står i nära samband med de finska stammarnes äldsta öden. Deremot hafva de bägge andra grupperna, de Ugriska och Bulgariska, gått en annan väg, och deras historia är i många afseenden gemensam. Till följd af sina sydligare boningsorter blefvo de tidigare än de andra stammarne synliga i historien, och då af de öden, de genomgått, en och annan inverkan äfven nått till de nordliga områdena, är det nödvändigt att här egna ett ögonkast åt deras historia.

Den första säkrare kunskap om dessa finska stammar är från 1:sta seklet före Kristus. Vid denna tid hade Skythernas gamla välde norr om Svarta hafvet gått under och deras stamförvandter Sarmaterna (Slavernas förfäder) hade dragit öfver Don och nedsatt sig i trakterna af Donau. Men i deras ställe uppträdde tvenne mägtiga folk, *Aorser* och *Siraker*, hvilka med sina ryttareskaror herskade vid Wolgas nedre lopp och med sina kameler drefvo handel ända på Indien och Babylonien. Dessa Aorser, som utan tvifvel hörde till den Bulgariska stammen (en gren af Mordvinerna bär ännu i dag namnet "Ersa"), omnämnas sedan på samma område under ett par århundraden. Derefter försvinna de åter och de ifrån trakten af Weichsel ankomna Götherna herska någon tid norr om Svarta hafvet.

Men vid slutet af 4:de seklet e. Kr. se vi den finska folkstammens Ugriska gren sätta sig i rörelse mot Europa, ryckande med sig Bulgariska stammar och krossande det Götiska herraväldet vid Donau och Svarta hafvet. Sålunda grundades det så kallade *Hunniska riket,* hvars store herskare Attila ifrån

sitt läger vid Theiss höll Slaverna och Germanerna under sin spira och med sina segertåg injagade skräck hos Roms båda kejsardömen. Men sedan Attila dött år 453, nödgades Hunnerna draga sig tillbaka till Svarta hafvets kusttrakter, der de åter sönderföllo i mindre stammar.

I medlet af det följande seklet inträffade en ny förändring i de Hunniska folkens lif. Deras östra stammar blefvo underkufvade af Turk-Uigurerna, hvilkas "stor-khan" då utbredde sitt herravälde ifrån Altai till Don. Men ifrån Don åt vester ända till Baijern hade de så kallade *Avarerna,* ett undan Turkarne flyende Ugriskt folk, grundlagt ett mägtigt rike, hvilket för en tid uppsvingade sig till arfvinge af Attilas välde vid Theiss. Der bibehöll sig Avarernas rike ända till Karl den stores tider (till slutet af 8:de seklet), men dess välmagts tid var förbi redan omkring år 630, då de vid Svarta hafvet bosatta stamförvandterna åter blefvo sjelfständiga. Redan derförinnan hade de mellan Wolga och Don boende folken befriat sig, då Turk-Uigurernas välde splittrades. Fältet var således åter öppet för upprättandet af nya riken.

Då, under loppet af 7:de seklet, uppstodo vid Wolga tvenne riken af finskt ursprung, hvilka i anseende till deras varaktighet och deras kultur äro förtjenta af mycken uppmärksamhet. *Katsarerna*, ett Ugriskt folk, som i tiden hade hört till Attilas vidsträckta rike och nu till sist stått under Turk-Uigurernas herravälde, uppbygde åt sig en hufvudstad, vid namn Jtil, i närheten af Wolgas mynning och utbredde derifrån sitt välde ända till Dnieper. Denna händelse tvang *Bulgarerna* (de forna Hunner-stammarne) att utflytta ur sina boningsplatser vid Don. De skilde sig i tvenne grenar och grundlade då två lika benämnda riken. En del af dem begaf sig nämligen åt vester öfver Donau till det nuvarande Bulgariet, hvarest likväl inkräktarne snart sammansmälte med den slaviska befolkningen, och höra derefter icke vidare till den Finska folkstammens historia. Men den andra grenen af Bulgarerna drog sig mot norr och grundlade vid Wolgas krökning *Stora Bulgarien,* som bibehöll sig ända till 13:de seklet. Genom Katsarernas rike och Stora Bulgarien gick en liflig handel ifrån de muhamedanska länderna i söder till högsta norden, och båda dessa folk stodo på en temligen hög bildningsgrad. Men de Turkiska folkens påträngande öster ifrån begynte redan i slutet

af 9:de seklet försvaga Katsarernas rike, till dess det slutligen omkring år 1000 fullständigt gick under.

Under denna tid hade ett Ugriskt folk, *Magyarerne* eller *Ungrarne,* ifrån trakterna af Ural kommit till Dniepern och lydde någon tid under Katsarernas välde. Men år 889 flyttade Ungrarne under sin anförare Arpad in till det nuvarande Ungern, der deras ärorika stat ännu eger bestånd. Ett halft årtusendes ansträngningar hade sålunda förskaffat åt den Finska folkstammens Ugriska gren ett varaktigt hemvist vid Donaus stränder. Men i hvad mon dessa folkrörelser äfven inverkat på den finska grenen, skall i det följande blifva föremål för vår undersökning.

Finlands Historia.

I. De skilda stammarnes tidehvarf

till år 1157.

1. De finska stammarnes invandring till Finland.

De stammar, af hvilka det finska folket leder sin härkomst, synas ännu vid den kristna tideräkningens början hafva varit bosatta vid Wolgas mellersta lopp, antagligen ofvan om det ställe, der floden gör sin krökning mot söder. De hade till sydostliga grannar Mordvinerna, hvilkas språk också ännu i dag står det finska mycket nära. I nordost åter torde de stått i förbindelse med Syrjäner och andra Permiska folk, hvilkas språkförråd jämväl antyda en dylik nära beröring. Men nordvest om Finnarne, eller ända till Finland och norra Skandinavien, synes detta dunkla fornfolk af kanhända Ugriskt ursprung, som i sagorna omtalas under namn af: Finnar, Jotuner, Jatuler och "Hiidet", från uråldriga tider varit utbredt. Till dessa ödemarker hade också den gren af den finska folkstammen vandrat, som af de öfriga finnarne kallades *Lappar*, emedan de med sina renar nomadiserade långt uppe vid det finska områdets yttersta gränser *. Finnarne sjelfva, som redan idkade något slags åkerbruk och boskapsskötsel, voro delade i tvenne hufvudgrenar: *Karelare* nordligare och *Tavaster* sydligare. Men det nationela namnet *Suomi* synes från äldsta tider varit

* Lapplands finska namn *Lappi* är nämligen en modifiering af ordet *oppi* = hörn, afsides trakt, och beslägtadt med *loppu* = ände, slut.
Öfvers.

gemensamt för dem, och detta samma namn tillegnade sig äfven Lapp- eller *Saame*-folket.

Antagligt är, att folkrörelserna i mellersta Asien omkring år 100 e. Kr. sträckte sina verkningar äfven till Europa, i det de drefvo de finska stammarne bort från deras boningsplatser. Karelarne vandrade längs floden Jug till Suchona och Dvina, derifrån de sedan utbredde sig åt sydvest till Onegas och sedermera Ladogas stränder. Till dessa trakter ankommo samtidigt, förmodligen längs Wolgas källflöden, äfven Tavasterna, nedsättande sig söder om Ladoga och Onega. Denna gren delade sig kanhända redan då uti skilda stammar, af hvilka *Egentliga Finnarne* bodde vestligast, *Egentliga Tavasterna* mellerst och *Wepserna* ostligast, emellan Onega och Bjelo-Osero-sjön (Walgetjärvi). På dessa platser anträffas de finska stammarne vid midten af fjerde seklet, då de omtalas såsom skattskyldige under Svartahafs-götherna. Men sedan Göthiska riket blifvit förstördt, saknar man åter för flere sekler hvarje säkrare underrättelse om dem. Den del af Karelarne, som hade kommit till Dvinas stränder, råkade förmodligen der tillsammans med Permierna, och af denna förening uppkom med tiden det *Bjarmiska* riket, hvilket vi framdeles bli i tillfälle att omtala. Tavasterna åter hade till sydliga grannar Lithauerne, hvilka såsom Slavernas förtrupp redan hade framträngt mot norden. Och då Finnarnes boningsplatser otvifvelaktigt redan nådde till finska viken, så kommo de ganska snart att känna Sveriges kringströfvande vikingar. Men i norr torde de redan tidigt vant sig att uppbära skatt af sina lappska stamförvandter, som från sina ödemarker samlade dessa trakters värdefullaste handelsartikel, dyrbara pelsverk.

På hvilken tid och af hvad orsak Finnarne drogo åt vester från dessa trakter, kunna vi någorlunda sannolikt föreställa oss på följande sätt: Då Bulgarerne vid slutet af 7:de seklet från trakterna af Don drogo mot norden och grundade Stora Bulgarien, kunde ej denna tilldragelse vara utan inflytande på de nordliga och vestliga stammarne. Karelarne och Tavasterna, ansatta i öster, trängdes tillhopa i trakten af Ladoga och Onega och begynte (omkring år 700) utskicka sina kolonier mot vester. Först begaf sig en med Tavaster uppblandad gren af Karelarne under namn af *Liver* och *Kurer* åt sydvest och hamnade slutligen i Lifflands och Kurlands kustländer, som

efter dem fingo sina namn, efter det att de med Lithauerne beslägtade Letterne blifvit trängda till det inre af landet eller gjorda underdåniga. Vid samma tid begynte en del af Karelarne nedsätta sig vester om Ladoga vid Wuoksens mynning uti det nu varande *Karelen*, under ständig kamp med *Pohjola*-folket, under hvilket namn man måste förstå i det inre af landet och vid norra stranden af Ladoga boende Jotuner och Lappar. Ännu mera vesterut drogo Egentliga Finnarne, följande Finska vikens båda kuststräckor. På södra sidan om denna hunno de så småningom ända till stränderna af Östersjön och öarne, samt Livernes gränser, och kännas nu under namnet *Ester*. På norra sidan trängde de fram längs Finlands södra kust till trakterna af Raumosjön* till det nu varande *Egentliga Finland*. Äfven Egentliga Tavasterna begynte i samma grupp, fastän kanske något senare, utskicka kolonier i de andras spår. En sådan koloni tyckes hafva trängt sig öfver Narova och nedsatt sig emellan Peipus och Wirtsjärvi sjöar (estniskans Dorpatska dialekt). Andra gingo öfver Nevan och Kymmene elf, sålunda grundande *Tavastland* i Finland. Men någon del af Tavasterna synes qvarstannat vid sina förra boningsplatser, hvarest de ännu under följande sekler omnämnas.

---

2. Warägernas välde.

På denna tid hade de Slaviska folken börjat längs Dnieperns öfre tillflöden sträfva mot norden och nedsatt sig vid Ilmensjön, hvarest deras "nya stad" *Novgorod* uppstod. Dessa nykomlingar, åt hvilka de finska stammarne gåfvo namnet *Wenäläiset*, gjorde Tavasternas läge söder om Ladoga ännu trängre och torde påskyndat deras afflyttning till Finland. Å andra sidan begynte, i synnerhet vid slutet af 8:de och början af 9:de seklet, de Skandinaviska vikingarne med sina sjöröfvarskepp segla ända till Ladoga och ännu längre, utpressande af dessa trakters Finnar och Slaver skatt och byte. En gång hände det, i medlet af 9:de seklet, att dessa vikingar eller,

* Så kallas den del af Bottniska viken, som sträcker sig norr om Åland intill Qvarken.

såsom de ryska krönikorna kalla dem, *Warägerna*, fördrefvos, och landets innevånare försökte grunda en sjelfständig styrelse. Men folkelementen voro alltför mycket olika och spridda. Derför sände man bud till Warägernas eget land, Sverige, och inkallade derifrån trenne bröder att styra landet. Dessa bröder kallas i de ryska krönikorna: *Rurik*, *Sineus* och *Truvor*. De anlände med ett stort följe och grundlade år 862 de *Warägiska* Ryssarnes rike, som fick sitt namn efter de nya herskarne (*Roos*, *Ruotsi*) och hvaraf det nuvarande ryska riket uppstått. I början bestod större delen af detta rike af Finnar (tschuder); ty Rurik hade sitt område vid Wolchow i Tavasternas (Jämernas) land, Sineus vid Bjelo-Osero och bland Wepserna, Truvor uti Isborsk, söder om Peipus-sjön vid Esternas gräns. Men sedan de yngre bröderna dött, flyttade Rurik styrelsens säte till Novgorod, och då sedermera riket allt mer utvidgades åt söder, blef det i samma mon helt och hållet slaviskt. Sjelfva den regerande slägten och dess krigiska följe förblef dock länge skandinavisk, och de finska undersåtarne synas varit i fullkomligt lika anseende, som slaverna. Ruriks son *Igor*, i början under sin frände *Oleg's* förmyndarskap (879—912) och sedan såsom myndig (912—945), efter honom hans son *Sviatoslaw* (945—972) och derefter åter dennes son *Wladimir den store* (972—1015) innehade efter hvarandra regeringen med biträde af Warägernas krigarkast; men på deras tåg till Konstantinopel och andra orter medföljde såväl slaviska, som finska skaror. Någon del af Tscheremisserna i öster (vid trakterna af Rostow) och någon del af Esterna i vester synas äfven hafva hört till dessa regenters område, och Wladimirs son *Jaroslaw* (1015—1054) anlade i Estland slottet *Jurjew* eller det nuvarande *Dorpat* (år 1030). Sistnämnde regent, som var förmäld med svenske konungen Olof Skötkonungs dotter Ingegerd, gaf åt sin gemål till morgongåfva Ladoga stad och län, och häraf anser man, att detta landskaps namn *Ingermanland* (Inkerin maa) har sin härledning. Men rikets medelpunkt hade redan dragit sig till Kiew, och det finska området begynte blifva åt sidan. När således ryska riket efter Jaroslaws död sönderföll i smärre furstendömen, blef uti dem det slaviska elementet nu det allena herskande.

Under detta sakernas nya skick tillföll omsorgen om de finska stammarnes angelägenheter Novgorod ensamt. Denna

stad hade nu utbildat sig till en borgerlig republik, som efter godtfinnande valde sina krigsöfverstar ur Ruriks slägt, men för öfrigt följde sitt eget styrelsesätt och allt mer och mer riktade sig genom sin handel på vesterlanden. Just för denna handel behöfde Novgorod oundgängligen såväl Ladogas södra kuststräckor som ock Nevafloden och fördref derför från dessa trakter Tavasternas sista qvarlefvor. Detta synes hafva inträffat i slutet af 11:te seklet. Ännu år 1042, då furst Wladimir, Jaroslaws son, ifrån Novgorod gjorde sitt olyckliga tåg mot Jämerna eller Tavasterna, bodde dessa vid Ladogas södra stränder. Men i det följande seklet har denna stam redan fullständigt inflyttat till Finland, och någon mindre del har flytt mot nordost. I detta eröfringsföretag hade Novgoroderna den bästa hjelp af dervarande Karelare, hvilka härefter förblefvo i troget vänskapsförbund med denna mägtiga handelsstad. En del af karelska stammen inflyttade i Tavasternas forna hemvist uti Ingermanland och fingo nu såsom undersåtar under Novgorod namnet *Ingrer* (Inkerikot). I samma förhållande till Novgorod stodo äfven *Woterna* (Watjalaiset), en stam kareliserade Tavaster i Ingermanlands vestra hörn. Deremot voro de i Finland vid trakterna kring Wuoksen bosatta Karelarne endast Novgorodernas bundsförvandter, men ej deras undersåtar, och de finska Tavasterna, likasom äfven Esterna, försvarade modigt sin frihet. Men åt nordost utbredde sig Novgorodernas välde hastigt; ty de dyrbara pelsverk, som fingos från skogarne, och den handel, som från Dvinas mynning gick till Wolgas mellersta lopp, lockade deras vinningslystnad. Snart hade de trängt öfver den landtrygg, som skiljer Dvinas och Ladogas vattenområden, och påträffade derstädes ännu en gren af Karelarne, som innehade stränderna af Dvina. Dessa Karelare, som ryska krönikorna efter deras läge kallade *sawolotshiska* (bortom vattenskilnaden boende) *tschuder*, voro äfven kända af Skandinaverna, men buro i deras sagor namnet *Bjarmer*. För deras skull måste vi här särskildt betrakta dessa nordliga trakters egendomliga förhållanden.

---

3. Bjarmaland, Lappar och Kvener.

De Karelare, som stannat qvar vid Hvita hafvets stränder, synas derstädes hafva grundlagt ett vidsträckt rike, hvars medelpunkt var i närheten af Dvina-flodens mynning. Norrmannen *Other*, som i medlet af 9:de seklet hade gjort en upptäcktsresa längs kusten af Lappland ända till Hvita hafvet, ger den första underrättelsen om detta samhälle och kallar folket: Beormer eller Bjarmer, troligen af namnet *Permier*. Med detta namn omnämnas de äfven senare af Skandinaverna, och redan på grund häraf kan man antaga, att Karelarne uti Bjarmaland hade bragt under sitt välde hela permiska folkstammen: Syrjänerna, Wotjakerna och Permjakerna, hvilkas boningsplatser sträckte sig längs med Wytshegdas och Kamas tillflöden. Men det är äfven eljes kändt, att just längs dessa floder en liflig handel drefs från Bulgarernas rike till trakterna af Dvina, och att Bjarmerna genom denna handel förvärfvade sig betydliga rikedomar. Ryktet om Bjarmalands rikedom utbredde sig nu snart till Norge och lockade dess vikingar att företaga färder dit, såväl för handel, som för att plundra. Redan Harald Hårfagers son, Erik Blodyxa, gjorde omkring år 920 ett sådant plundringståg; men ryktbarast är det tåg, hvilket en norrman *Karli* och hans broder Gunnstein, samt Finnmarkens förläningsman *Thorer Hund* gemensamt företogo till Dvinas mynning år 1026. Sedan de derstädes köpt en myckenhet sobel- och bäfverskinn samt annat pelsverk, landstego de åter en natt i hemlighet och gingo att plundra Bjarmernas heliga begrafningsplats, som låg i en lund och var omgifven med en hög skidgård. Det berättas, att Bjarmerna hade för sed att alltid vid en rik mans död skifta hans egendom i två delar, så att arfvingarne fingo den ena delen, men den andra deremot gafs med åt den döde till Tuonela (underjorden), det vill säga nedgräfdes bland mullen i hans grafhög. Men i midten af begrafningsplatsen var guden Jumalas bild, "*Jomali*", på hvars knän hvilade en silfverskål, full af silfvermynt, och kring hvars hals hängde en tung, dyrbar kedja. Hvarje natt höllo sex bjarmer, två i gången, vakt vid detta heliga ställe; men de norska plundrarne begagnade sig af

mellantiden, då vakterna byttes om, och sluppo sedan lyckligt undan, medförande till sina skepp ett omätligt byte. Om andra tåg saknar man närmare underrättelser; men i Skandinavernas sagor ansågs “Bjarmaland“ länge för ett mägta rikt land, hvars plundring för vikingarne på samma gång var ett synnerligen farligt och derjämte ärorikt företag.

Hvad slags föremål det kunde vara, med hvilka Bjarmerna tillbytte sig söderns varor och silfverskatter, kunna vi äfven sluta till af nyss nämnda händelser. Dessa dyrbara pelsverk, som ännu på denna tid i ymnighet erhöllos från den höga nordens vidsträckta ödemarker, utgjorde en i de aflägsna sydliga länderna synnerligen eftersökt handelsvara, hvilken af arabiska köpmän afhemtades ända ifrån Stora Bulgariet. Men Bjarmerna hade, efter hvad man med säkerhet kan antaga, bragt de närboende folken, och i synnerhet Lapparne, under sitt herravälde, och togo af dem i skatt just sådana, som penningvärde gående skogsdjurs skinn.

För öfrigt var Lapparnes område ännu på denna tid så vidsträckt, att samma slags skatt förslog rikligen, ej blott åt de bjarmiska Karelarne vid Dvina och Suchona, utan äfven åt Ladoga-karelarne och till och med Tavasterna i Finland. Deremot hade den nordvestligaste delen af Lapparne uti den så kallade norska *Finnmarken* eller *Ruija*-landet blifvit skattskyldiga under Norrmännen, hvilka, enligt Others uppgift, fordrade af hvarje förmögnare lappfamilj femton mårdskinn, fem renhudar, en björnhud, en björn- eller utterskinnspels, samt ett visst mått fjäder och skeppståg. Ända från äldsta tider hade *Halugalands* innevånare i norra Norge uppburit denna skatt. Men då Harald Hårfager (i slutet af 9:de seklet) förenade alla små riken under sitt välde, kom äfven lappska skatten under norska kronan och en skild “förläningsman öfver Finnmarken“ tillsattes i och för samfärdseln med lapparne. Detta öfverherrskap öfver Lapparne omfattade ej blott upptagandet af skatt, utan äfven uteslutande rätt till handel. Men sina öfriga samhällsförhållanden fingo Lapparne, såsom det synes, sköta så godt de kunde, och i krönikorna likasom i fornsägnerna omnämnas skilda lappkonungar, hvilka förmodligen tillika voro offerprester eller religiösa öfverhufvuden.

Bland de grannfolk, hvilka synbarligen uppburo skatt af Lapparne, fans ännu ett, om hvars rätta ursprung man ej har

någon säker kännedom, nämligen *Kainulaiset* eller *Kvenerna* (Qvänerna). Dessa bodde, enligt Others berättelse, öster om Norge eller Halugaland, således i nordliga Sverige, och voro ofta i fejd med Norrmännen. Men i öster synes deras välde hafva sträckt sig äfven till den finska sidan af Bottniska viken, och då Karelarne vid Dvina eller Ladoga hade begynt upptaga lappskatt från dessa trakter, så var den naturliga följden häraf, att dessa bägge folk stötte tillsammans på Lapplands öde fjäll. År 877 hände det, att Kvenernas konung *Warawit* eller *Faravid* kallade till sin hjelp norska konungens förläningsman *Thorulf Kweldulfson*, och i förening med detta folk gjordes nu några härtåg mot Karelarne. Derefter försvinner kännedomen om Kvenerna i sagornas dunkel, och deras namn, "kven", som i de skandinaviska språken betecknar "qvinna", gaf upphof åt förunderliga sägner om ett bakom Sverige beläget amazonrike. Sålunda berättas det, att svenska konungen Emund Gamle (efter år 1052) sände sin ende son att eröfra detta land, men att Kvenlands krigiska qvinnor (amazoner) förgjorde honom och hela hans här, derigenom att de förgiftade källor och brunnar. Sjelfva kvenfolket synes dock småningom gått under; ty i Finnmarken utbredde sig allt mer och mer Norrmännens välde, och Svenskarne utvidgade sitt område längs Bottniska vikens vestra kust. Men sitt namn hafva dock Kvenerna lemnat qvar i dessa nejder (Kainu-land, Kajanien) och i Norge förstås med namnet "Kvæn" i allmänhet en finne. Af denna orsak har man äfven ofta dragit den slutsats, att Kvenerna varit en från Karelarne afsöndrad gren. Men mera troligt är, att de voro qvarlefvor af de forna Jotunerna eller Hiisifolket, som kanhända allra tidigast hade begynt uppbära skatt ifrån Lapparne. En dylik gemenskap emellan namnen Kven och Hiisi har kanhända redan äfven Tacitus åsyftat, då han förtäljer, att bakom Svenskarne (Sueonerna) äro "Sitonernas folkstammar" (Hiisi *-folket), öfver hvilka "en qvinna (kven) herskar". Äfven Kalevala-runornas "Pohjola" och dess herrskarinna Louhi tyckas häntyda åt samma håll.

Likasom Norrmännen och Svenskarne i vester lade Kvenernas forna område under sitt välde, begynte äfven Novgoroderna och de öfriga Ryssarne under loppet af 12:te seklet intränga öfver

* Stammen "Hiite" anses af Lönnrot vara densamma som i ordet "seid". *Öfvers. anm.*

skogssträckan till Bjarmaland (Sawolotshien). På det ställe, der Jug infaller i Suhhona, grundlades vid denna tid en stad, benämnd *Ustjug*, som snart riktade sig genom sin handel, och en från Novgorod utgången koloni nedsatte sig redan år 1174 vid Wjatka, läggande Wotjakerna under sitt välde. Sålunda hade nu Bjarmernas gamla handelsväg råkat i Ryssarnes våld; deras forna rikedom och välstånd förstördes och i och med detsamma upphörde äfven vikingarnes färder till Bjarmaland (deras sista besök var år 1217). Det under Novgorod skattskyldiga området sträckte sig nu längs Suchona och Wytshegda till Syrjänernas land ända till trakterna af Petschora, och fastän år 1187 ett upplopp omtalas på detta område, då uppbördsmännen vid Petschora och i Sawolotshien mördades, så utvidgades dock Ryssarnes kolonisation mer och mer. Men sjelfva Karelarne vid Dvina och hafskusten synas dock ihärdigt och länge försvarat sin frihet, och först vid början af 14:de århundradet hade Novgorodernas välde utbredt sig till Dvinaflodens mynning.

---

4. De finska stammarne i Finland.

De finska stammar, som hade inflyttat till trakterna vester om Ladoga, och än vidare längs Finska vikens norra strand ända till Östersjön, tagande sålunda i besittning den så kallade *Finska halfön* (Suomen niemi), äro vigtigast för historien; ty af dem har det nu varande Finska folket uppstått, den enda gren af denna stam, som förmått tillkämpa sig sjelfständig bildning och en politisk ställning. Vid tiden för deras första invandring hit, under loppet af 8:de och följande sekler, voro likväl dessa stammar i föga och äfven då oftare fiendtlig, än vänskaplig beröring med hvarandra, under beständiga tvister om eganderätten till det land, som de voro i begrepp att taga i besittning. *Karelarne*, hvilka nedsatte sig i trakterna vester och nordvest om Ladoga, utbredde härifrån längs Saimas södra kuster och Finska viken sin kolonisation till de vestliga ödemarkerna och sålunda uppstodo af dessa utmarker vestra Karelens trenne härader: *Äyräpää*, *Jääskis* och *Savo*. De Egentliga

Finnarna och de Egentliga Tavasterna, hvilka på sin vandring mot vester hade följt landsträckan mellan Ladoga och Finska viken, trängdes härunder bort från detta område eller blandade sig med Karelarne. Finska vikens innersta del fick deraf namnet *Kyrialabotn* eller Karelska viken, alldenstund Karelarne herskade i dessa nejder. Men Karelarnes hufvudsäte var synbarligen vid Wuoksens utlopp, der äfven sannolikt de finska runornas *Kalevala* torde varit beläget. I så fall skulle det *Pohja* eller *Sariola* folk, öfver hvilket Kalevafolket efter många strider slutligen behöll segern, vara att sökas på norra stranden af Ladoga. Under det Karelarne sålunda nedslogo sina bopålar, begåfvo sig de *Egentliga Finnarne* längs hafskusten till sina nuvarande boningsplatser, qvarlemnande på sin väg mångfaldiga spår af kolonisation såväl i trakterna af Kymmene elf, som ock i det nu varande Nyland. Trakterna af Aurajoki och Rauma ända till Kumo elf togos nu i besittning af denna stam och namnet *Satakunta*, som uppkommit vid loppet af sistnämnde flod, bevisar, att inbyggarne bildat något slags ordnadt samhälle. Sist af alla hafva de *Egentliga Tavasterna* inflyttat till Finland. De följde den af Egentliga Finnarne anvisade vägen, gingo öfver Kymmene-elf och togo i besittning området söder om Päijäne och Wanajavesi sjöar, införlifvande med sig de qvarlefvor af Egentliga Finnar och möjligen äfven Karelare, som derstädes förut hade nedsatt sig.

Endast den sydligaste delen af Finland hade sålunda blifvit koloniserad, ehuru dock naturligtvis alla dessa stammar genast begynte utvidga sina områden mot norr. Norr om det finska området fans kanhända ännu spridda qvarlefvor af det forna Hiisi-folket, men hufvudsakligast voro dock dessa nejder befolkade af *Lappar*, hvilka lifnärde sig med jagt, fiske och renskötsel. Sådana ortnamn, som "Lappvesi", "Lappträsk", "Lapin-pitäjä" och många andra intyga, att detta folk äfven varit bosatt i de sydligare delarne af landet vid tiden för Finnarnes första ankomst, och folksägnerna likasom också de historiska urkunderna omtala vida senare Lappar i de inre delarne af Savolaks och Tavastland. Det är mycket sannolikt, att alla de finska stammarne hvar för sig togo skatt och byte af dessa sina svagare bröder. De stora och fiskrika sjöarne i landets nordligare delar lockade hvarje sommar Finnarne upp till utmarkerna, och under vinterns långa hvila torde de likaså besökt

dessa trakter, dels för att hemföra sin fångst, dels för att taga skatt af Lapparne. Längst mot norden synas vid denna tid Karelarne hafva ströfvat. De kommo, utgående dels från trakterna af Dvina, dels från Ladoga-området, till Bottniska vikens nordligaste hörn och ända till Finnmarken och sammanträffade der, såsom vi förut hafva sett, redan mot slutet af 9:de seklet med Norrmännen. Sedermera finna vi dem ofta i strid med Norrmännen och någon gång utsträckande sina ströftåg ända till Halugaland.

Såsom ofvan är sagdt, förbundo sig redan tidigt Ladoga-Karelarne med Novgorod, och de ryska krönikorna omnämna dem ofta såsom deltagande i detta lands inre stridigheter. Såväl för egen räkning, som ock för Novgorods voro Karelarne ofta i fejd med Tavasterna, hvilka äfven från sina nya hemvist understundom oroade det Novgorodska området. Sålunda förtäljes det, att Tavasterna år 1142 gjorde ett plundringståg till trakterna af staden Ladoga; men året derpå hämnades åter Karelarne med ett härtåg i Tavasternas eget land. År 1149 åter sägas Tavasterna tågat till Woternas land med en krigshär af 1,000 man, så att Novgoroderna voro tvungna att sända hjelp till dessa sina undersåtar. Men efter denna tid fingo Tavasterna andra fiender i vester och af denna orsak upphöra för någon tid krigen med Ryssland.

Om de Egentliga Finnarnes äldsta öden ha ej några säkra underrättelser blifvit bevarade. Endast det kunna vi antaga för gifvet, att denna stam från första början varit i strider med Svenskarne, hvilka förmodligen redan vid denna tid togo *Åland* i besittning. Utan tvifvel voro de Egentliga Finnarne sjelfva, likasom deras närmaste stamförvandter i Estland, djerfva sjöfarande, som med sina skepp företogo plundringsfärder till de svenska kusterna. Men i Sverige gjorde man ej på denna tid någon åtskilnad emellan dessa folk, utan de benämndes med det gemensamma namnet *Ester*, d. ä. Österländingar, fastän detta namn sedermera öfvergick uteslutande på de nuvarande Esterna (Wirolaiset). Äfven Tavasterna torde varit inbegripna under samma namn, men då man sedermera började göra åtskilnad emellan dem, benämnde man dem *Taw-Ester* eller *Tavaster*. Om Karelarnes sjöfärder kommer att talas först

i nästa tiderymd; men deras stamförvandter Kurerna vid kusten af Kurland, hade redan tidigt förskaffat sig ett fruktadt namn på Östersjöns vidsträckta vatten.

---

5. Finnarnes seder och inrättningar.

Det som redan från äldsta tider skilde Finnarne från deras närmaste stamförvandter Lapparne var, att de idkade jordbruk och boskapsskötsel, hvilka näringar förutsätta någorlunda fasta boningsplatser. Den tid, då den lappska *kotan* äfven var Finnarnes bostad *), hör icke mera till historiens område; ty språkets äldsta ordförråd antyda redan något slags jordbruk och stadigvarande bostad. Af sädesslagen voro *hvete* och *korn* och af andra odlade växter *rofvor* och *linet* hos Finnarne tidigast kända. Den ursprungliga åkerbruksmetoden var svedjebruket, jämte hvilket boskapsskötsel, jagt och fiske bedrefvos såsom binäringar. Äfven biskötseln tyckes varit Finnarne bekant från äldsta tider och idkades förmodligen i större omfång vid deras gamla boningsplatser, än sedan de inflyttat hit. Då Finnarne från trakterna af Wolga hade dragit sig till Ladoga-stränderna och der kommit i en närmare beröring med Götherna, Lithauerna och Slaverna, uppstod naturligtvis emellan dessa folk och Finnarne en mångfaldig vexelverkan, hvars spår man äfven kan uppvisa i hvarderas språk. Till de förra näringarna kom nu en vidsträcktare handelsrörelse och skeppsfart, såsom vi redan förut hafva sett. Först sedan de inflyttat till sina nu varande boningsplatser, kunde de vinna en stadigare odling; deras samhälle blef då ordnadt och äfven poesin erhöll sin egendomliga gestaltning. Det är ej alltid lätt att afgöra, hvilka bildningselement härvid voro ursprungligt finska och hvilka lånade; ty ett folk utvecklas och förädlas först genom beröringen med andra nationer.

Isynnerhet var det den utvidgade handelsrörelsen, som på de nya boningsplatserna bragte Finnarne i en lifligare beröring med främlingarne. Den handel på Österlandet, som ifrån trakterna af Wolga drog sig till Dvinas mynning, torde

*) Finska ordet *koti* = hem, härledes från ordet *kota*. *Öfvers.*

derifrån hafva sträckt sig äfven till Ladogas stränder. Men detta var ej den enda handelsvägen från Österlandet; en ännu större rörelse drog sig genom Novgorod samt längs Dünafloden. På sådant sätt kommo äfven arabiska silfvermynt till Finland, Estland och Liffland. Det allmännaste bytesmedlet var likväl skogsdjurens skinn, Finnarnes förnämsta utförsvara. Deraf har ordet *raha* (penning), som ursprungligen betecknade pelsverk, erhållit sin nu varande betydelse, och i sjelfva Novgorod likasom äfven i Estland benämndes ett slags mynt *nagater* (beslägtadt med ordet *nahka*, skinn). Den vestliga handeln drefs för det mesta på Gottland, der staden *Wisby* samlade sig omätliga rikedomar. Att Finnarne, som redan tidigt begynte plöja hafvet på plundringståg, äfven sjelfva gjorde handelsfärder till länderna bortom hafvet, är utom allt tvifvel. Men den mesta handeln gick likväl genom Gottländingarnes och sedermera *Hanse*-förbundets händer, hvars fartyg landade vid Finlands och Estlands kuster och, på sina färder till Novgoroderna genom Nevan och Ladoga, äfven besökte Karelarnes område. Sålunda omnämnes *Koivisto* (Björkö) vid Karelens strand såsom en känd handelsplats; namnet *Tavasthamnen* åsyftar på samma sätt någon handelsplats vid Finlands södra kust, och *Aura-Joki* eller Avarajoki (= den vida ån) synes redan då varit bekant för köpmännen. Ännu större synes handelsrörelsen varit i Estland, hvars rikligare alster erbjödo en större tillgång på bytesvaror. Hvad slags varor det egentligen var, som de utländske köpmännen hemtade till landet, kan man ej närmare bestämma; men deribland var utan tvifvel finare väfnader, samt prydnader och delvis äfven vapen. Likväl var Finnarnes egen industri redan vid denna tid någorlunda utbildad. Spånad och väfnad voro qvinnornas vanliga sysselsättningar och sammalunda förfärdigade männen allmänt sina redskap och vapen sjelfva. En hvar, som genom påfallande skicklighet utmärkte sig i något yrke, erhöll hedersnamnet *seppä* (konstnär); men då jernets och de öfriga metallernas bearbetning var den konst, hvari Finnarne från uråldriga tider varit synnerligen förfarna, kom detta namn att hufvudsakligen beteckna en jernarbetare, smed. I Finland, hvars sjöar gåfvo jernmalm i ymnighet, var smideskonsten likasom infödd, och finska svärd voro eftersökta så i Estland, som äfven annorstädes. Äfven andra metaller, såsom koppar, silfver

och guld, voro kända och i bruk; men prydnaderna voro vanligen gjutna af brons, såsom de många återfunna fornsakerna utvisa.

Finnarnes samhällsskick var, likasom alla fornfolks, grundadt på slägt- och familjeförhållandet. Att hustrurna ofta togos från främmande slägter, framgår ej blott ur de gamla runosångerna, utan bekräftas äfven af andra beslägtade folkslags exempel. Om någon med slägtens samtycke friade till en jungfru, så måste friaren vanligen genom trenne prof visa sin duglighet och derefter begåfva brudens familj med rika skänker. Ur runorna framgår tydligen, att månggifte ej var i bruk; ty såväl åt gudar som menniskor tillägges i dessa endast en hustru, hemmets ordnare och herskarinna. Likaså kan man se, med hvilken utomordentlig ömhet och aktning qvinnan blef bemött. Moderskärleken och den vördnad, man bör bevisa henne, är ett ständigt återkommande ämne för sången, och ordet *vaimo* (qvinna), som ursprungligen betecknat hjerta, är ett bevis på skärheten af den sedliga känslan. En slägts talrikhet och magt hafva alltid medfört ett visst anseende; men någon egentlig ståndsskilnad fans ej ibland de frie. Endast *trälarne*, som dels köptes, dels kanske togos i krig, befunno sig i en underordnad ställning, ehuru man förmodligen icke gjorde någon synnerlig åtskilnad mellan dem och de lönta tjenarne. Familjerna bodde tillsammans i byar och bildade äfven vidsträcktare förbund, hvilka betecknades med namnet *kihlakunta.* Vid allmänna sammankomster (*keräjät*) rådslogs om krig och andra företag samt afgjordes inbördes stridigheter. Ordet *Sunta,* som kanhända är af slaviskt ursprung, synes hafva betecknat lag och rätt, och *suntia* var lagens väktare och kanhända äfven i öfrigt samhällets tjensteman; ty ordet *vero* (utskylder) tyckes gifva vid handen, att afgifter för gemensamma behof ej voro okända. Det är naturligt att man uti krigstid valde en anförare och äfven under freden, då man ju alltid åtminstone måste vara beredd på fiendtligt öfverfall, torde han haft något slags höfdingemagt. Om ett ställe befästades (*linna* = genom naturen eller menniskoverk svårt tillgänglig höjd), hvaromkring sedan en “linnakunta“ (slottssamfund) uppstod, så var dess höfding naturligtvis likasom hela områdets beherskare och öfverhufvud. Esterna, om hvilkas samhällsinrättningar vi veta mera, än om Finlands,

hade ordnat sin styrelse ungefär på detta sätt. Äfven hos dem var landet indelt i härader och i spetsen för dessa stodo höfdingar, som hade träborgar till sitt förfogande; men deras krigsförsamlingar kallades *maja* och landskapets uppbådade folkhär benämndes *maleva*. Äfven hos Liverna och Kurerna var förhållandet enahanda; likväl synes styrelsesättet hos dem redan hafva erhållit en fastare organisation, så att deras höfdingar betraktades såsom konungar.

---

6. Finnarnes trolldom, skaldekonst och religion.

Jämte den styrande magten fans det äfven en annan magt, som möjligen redan från början stod i närmaste samband med den förstnämnda, nämligen *trolldoms-* eller *siareförmågan.* Hos alla turanska folk har trolldomen varit i synnerligen stort anseende; det var menniskans första försök att böja naturkrafterna under sin vilja. Grunden för denna schamanism har dock alltid varit antagandet af en allmagt, som styrer verlden, fastän en mängd lägre naturmagter, såväl goda som onda, gemensamt inverka på lifvets skilda områden. Besvärjarens hufvudändamål är, att med de goda magternas bistånd tillintetgöra verkningarne af de onda, och hos olika folk användas härvid olika trollmedel. Hos lapparne var den med bilder utsirade trolltrumman eller "Govadas" det instrument, hvarigenom trollkarlen förutsade kommande händelser, och den enda öfverhet, som detta folk synes hafva egt, utgjordes synbarligen af dem, som besutto den högsta siareförmågan. Möjligt är, att förhållandet äfven hos Finnarne var enahanda: ty dessa folk synas icke haft något skildt presterskap. Men hufvudmedlet för Finnarnes trolldom var *ordet* och *trollformeln*, hvarigenom naturmagternas innersta *ursprung* blottades och sålunda deras onda inflytelser omintetgjordes.

På detta sätt kom *sången* att blifva det förnämsta medlet för all trolldomskonst och diktningen erhöll till följe deraf stort anseende. I högre grad än de andra finska stammarne utmärkte sig Karelarne häruti och uti *Kalevala*-runorna, som först i våra dagar blifvit samlade ur folkets mun, hafva de

bevarat det finska folkets äldsta gudasagor och fornsägner. Den förnämste af Kalevalas ryktbara hjeltar, "gamle, trygge *Väinämöinen*, den everldeliga sångarn", var på en gång uppfinnaren af *kantele* och sjelf den kunnigaste sångaren, som ständigt satte en större lit till magten af sina ord, än till sitt svärd. Likaså kämpade den "muntre *Lemminkäinen*", som nog eljest ständigt var färdig gripa till svärdet, i sin strid med Pohjola-folket först endast med sångens och visdomens vapen; och *Kullervo*, den åt Ilmarinen till träl sålda "Kalervo-sonen", förvandlade genom ord dennes hjordar till vargar och björnar, hvilka sedan söndersleto Ilmarinens hustru. Deremot användes *Sampo*, denna underbara "med brokigt lock försedda" lyckobringaren, endast af *Pohjola*-folket, fastän ingen annan förstod sig på att förfärdiga densamma, än smeden *Ilmarinen*, "den everldeliga hamrarn", uti Kalevala. Men sångens magt tillhörde ej uteslutande Karelarne. Äfven Tavasterna tyckas fordom hafva egt runor, och Esterna hafva omskapat dessa fornsägner i en ny egendomlig gestaltning, hvars hufvudperson är folkets nationalhjelte *Kalevi Poeg* (Kalevas son). Likväl var Finland, till och med i Esternas tycke, trolldomens egentliga hemvist, och Kalevi Poeg utför sina bedrifter mera genom sin oerhörda kroppsstyrka, än genom vishet. De sydliga stammarne, Liverna och Kurerna, synas hafva lånat sina trollmedel för det mesta från Lithauerna, och om deras sånger saknar man äfven all kunskap. Äfven till Finland torde enstaka vidskepliga bruk och spådomskonster hafva inträngt sig såväl från Lithauernas som Slavernas forn-religion, som i allmänhet var af en dystrare och hemskare karaktär än Finnarnes. Bland annat äro orden *Piru* och *Perkele*, hvilka sedermera genom kristendomen erhöllo sin nu varande betydelse af "den onde", "djefvulen", tagna ur dessa främmande folks gudalära.

Renare, än de flesta andra folk under deras hedniska tid, hafva de till finska stammen hörande folken uppfattat begreppet om en enda högsta Gud, som skapat verlden och fortfarande styrer densamma. Detta urväsende, som var till innan "vattnet skilde sig från luften, landet höjde sig ur vattnet", kallades hos de Ugriska folken *Toorom* eller *Numi Tarom*, hos Tschuvascherna *Tora*, hos Esterna *Taara*, och hos Lapparne *Tiermes;* och detta samma gudaväsende åsyftades äfven ursprungligen med de finska stammarnes *Jumala* (Jub-

mel), fastän detta ord sedermera blef ett gemensamt epitet för de flesta högre naturmagter. I dess ställe gafs uti de finska runorna åt verldens styresman särskildt namnet *Ukko* (gubbe) "öfver-guden", på samma sätt som Lapparne gåfvo honom namnet *Aije* (äijä = gubbe) och Esterna *Äike* och *Vana isa* (gamle fadren). I anseende till sin verkningskrets var han icke blott "den, som herskar ofvan molnen", som styrde Ukko's väder (åskvädret), utan han var äfven den allmagt, från hvilken i hvarje svårighet och nöd den bästa hjelpen var att förvänta. Han var äfven *skaparen* (luoja), af hvilken urämnena hade blifvit skapade; men den synliga verldens gestaltande hade han uppdragit åt *Wäinämöinen* och *Ilmarinen*, hvilka i den ursprungliga uppfattningen synas varit gudaväsenden och Ukkos söner, fastän sången småningom gjorde af dem menskliga varelser eller hjeltar. Båda hade varit behjelpliga att "bygga luftens klara rymder, resa himlens höga poster," och Ilmarinen, som hade "smidit himlens lock", synes enligt sitt namn hafva varit luftens gud (ilma = luft). På samma sätt hade Wäinämöinen för sin del skapat landet med dess uddar och öar och derpå försett detta sitt nya verk med träd och växter. Det var han som vårdade sig om det jordiska lifvet och den jordiska odlingen, uppfann sången och visheten, och vid den nya lärans seger "for han bort till högre rymder", men lemnade likväl sina sånger qvar "till en evig fröjd för Finland".

Den tredje af Kalevala-hjeltarne, den "fjerranlängtande" *Lemminkäinen*, synes ursprungligen varit den af Ukko tillsatte hafsguden; ty hans namn "*Ahti*" är egentligen detsamma som "böljornas herres", *Ahto*.

På samma gång som dessa landets, luftens och vattnets gudar förmenskligas i sången, frambragte folkets fantasi en hel mängd nya gudar för naturens skilda områden. Men Ukko eller Taara, "den himmelske fadren", qvarstod likväl såsom den högsta guden och anropades äfven i krig (Esternas krigsrop: "Taar'avita" = Taara hjelp!). För öfrigt var verlden full af "*Naturens döttrar*" (Luonnottaret), hvilka hvar efter sin skilda verkningskrets buro olika namn, såsom *Ilmatar*, *Päivätär*, *Kuutar, Suvetar* o. s. v. (luftens, solens, månens, sommarens döttrar). Sjelfva jorden, allas vår moder, betraktades såsom en qvinlig gudomlighet och benämndes: "*Akka*

(= gammal qvinna) den under jorden boende". Deremot herskade i vattnet ett gudapar, nämligen den rika skatter egande *Ahto*, "hafvets herre vassbeskäggad" och hans i skum-mantel höljda värdinna *Wellamo*, "vattnets moder, med den vassbetäckta barmen", samt en stor mängd *Vattnets döttrar*, Ahtis och Wellamos barn. Äfven i ödemarken, i det ljufva *Metsola* (skogshemmet) herskade en gudafamilj, nemligen *Tapio*, "skogens gyllne konung", hvars binamn var *Kuippana* "den brunskäggyfvige" och hans maka *Mimerkki* eller *Mielikki* "Metsolas vaksamma värdinna". Detta äkta par bodde i sin borg af granris, herskande öfver skogens talrika villebråd och öfriga rikedomar och man anropade dem såsom gifvande honung och jagtlycka, och såsom boskapens beskyddare på sommarbetet. En hel skara af Tapios tjensteandar besörjde göromålen i det ljufliga Metsola; särskilt nämnas Tapios son *Nyyrikki* med sin blåa mantel och Tapios finfållade döttrar *Tellervo* och *Tuulikki*. Andra gudamakter åter vakade öfver lifvets olika områden. *Kekri* gaf lycka åt boskapen, *Pellervoinen* var årsväxtens vårdare, *Teppo* var den vägfarandes beskyddare och *Sukkamieli* var kärlekens gudinna, andra att förtiga. Nästan hvarje förhållande i naturen hade sin skyddsande och till och med menniskorna hade skilda *haltiat* (vårdare, Lapparnes *Saivot*). Bland onda andar nämnas *Lempo*, *Hiisi*, och *Syöjätär* m. fl.

Det rike, der de döda samlades, var enligt Finnarnes föreställning beläget under jorden och kallades *Manala* eller *Tuonela*. Det var en dyster trakt, som Tuonis svarta elf skilde från de lefvandes område, och der den stränge, oblidkelige *Tuoni* eller *Mana* bodde med sin familj och sina tjensteandar. Föröfrigt ansågs lifvet der vara nästan enahanda, som på jorden, blott mycket dystrare. Derför gafs åt den aflidne redskap och vapen med i grafven, och Bjarmerna lade dit äfven penningar ibland mullen.

På hvad sätt Finnarne dyrkade sina gudar, är endast ofullständigt bekant. Lapparne uppstälde åt sig bilder af trä eller sten (Seidat), i hvilka de trodde skyddsandarne hafva sitt tillhåll. Likaså sägas Esterna hafva haft bilder, och äfven Karelarne i Bjarmaland synas haft Jumalas bild uppstäld i en helig lund. Men i allmänhet skådade Finnarne sina gudar i sjelfva den lefvande naturen, och icke i tillverkade bilder. Sjelfva gudstjensten bestod dels i böner, dels

i offer eller "gåfvor". Sålunda sägas Esterna slagtat oxar och andra boskapsdjur åt sina gudar; men Finnarne hemburo isynnerhet åt Ukko sina gåfvor (Ukon vakat = Ukkos skäppor), utsättande dem på höga bergåsar. Föröfrigt synas Finnarne vördat heliga lunder, äfvensom enskilda träd och källor, i hvilka de trodde gudomen bo. Bland deras fester nämnas *Ukon malja* (Ukkos skål) vid vårsådden, *Sänkiäiset* eller *Willawuonan juhla* (unglams fest) efter skördetiden, och *Kekri*, till boskapsskötselns skyddsandar, på senhösten.

II. Den svenska eröfringens tidehvarf.

1157—1323.

1 En blick på Kristendomens utbredning till de nordliga länderna.

I det föregående hafva vi sett, huru som Finland och de stammar, som med första odlingens rätt togo det samma i besittning, först sent blefvo synliga i historien. Orsaken härtill var detta lands synnerligen aflägsna läge, fjerran borta från de områden, der mensklighetens stora bildningsarbete hittills hade försiggått. Der borta i söder hade äfven kristendomen redan verkat ett helt årtusende och i menniskornas hjertan inplantat renare begrepp om detta och det tillkommande lifvet, samt under sina vingar samlat nationerna likasom till en enda stor familj. Ifrån det forna romerska kejsardömet hade läran om evangelium utbredt sig emot norden och närmade sig nu äfven till Finland på tvenne skilda vägar. Redan år 829 hade munken Ansgarius begifvit sig från Frankernas rike till de skandinaviska länderna och utsått kristendomens första frön i Sverige och Danmark; men tvenne århundraden hunno förflyta, innan den nya läran i dessa länder behöll segern öfver Odins krigiska religion. På det andra hållet hade det grekiska kejsardömet vinnlagt sig om kristendomens utbredande bland de slaviska folken, och år 1000 hade slutligen det ryska riket utbytt Perun's dyrkan mot kristendomen. Då det 11:te seklet nalkades sitt slut, hade sålunda de finska folkens närmaste grannar i öster och vester emottagit denna allmänna eller, såsom det hette, *katolska* verldsreligion, och det återstod blott den frågan, från hvilken sida Finnarnes omvändande nu borde verkställas.

Denna sak var ingalunda likgiltig; ty katolicismen i öster och i vester hade redan söndrat sig till tvenne skilda kyrkor, mellan hvilka olikheten mindre grundade sig på trossatserna, än på deras skaplynne i öfrigt. Den orientaliska eller *grekiska* kyrkan hade redan tidigt stelnat uti kejsardömets oficiella former och led af ett visst mattighetstillstånd, som hade ett svalare intresse för missionsverksamheten till naturlig följd. Sålunda hade äfven Ryssarne, ehuru de sjelfva antagit kristendomen, ännu icke begynt utbreda den nya läran ens till de folk, som betalade skatt åt dem eller voro deras bundsförvandter. Af denna orsak råkade de finska folken, hvilka hittills stått i nära beröring med östern, att komma under vesterländskt inflytande. Öfverhufvud taget ådagalade den vesterländska eller *romerska* kyrkan, till hvars öfverhufvud biskopen i Rom eller *Påfven* hade upphöjt sig, en större och kraftigare lifsverksamhet, i det den beständigt sökte nya former för sitt troslif. England, Tyskland och Skandinavien, äfvensom Ungern, Böhmen och Polen, hade redan efter hvarandra slutit sig till den vesterländska kyrkan, då omvändelseifvern fick förnyad näring genom den våldsamma rörelse, som blifvit känd under namnet korstågen. Striden om Kristi graf gaf upphof åt äfven andra korståg mot de europeiska folk, som ännu vandrade i hedendomens mörker, och till ordets utbredande började man begagna verldsliga vapen. Det var just dessa nya ideer, som slutligen under korstågens tidehvarf föranledde påfvedömet att utbreda sitt välde äfven till Östersjöns ostligaste kuststräckor.

Omvändelseverket begynte likväl allra först vid Östersjöns sydligaste kusttrakter, hvarest de slaviska Wenderna (från Elbe till Weichsel) och de lithauiska Preussarne (från Weichsel till Niemen) allt ännu höllo sig till hedendomen. År 1120 hade Polens konung förstört afgudabilderna i Pommern och under de följande årtiondena utrotade nordtyska och danska furstar hedendomens sista qvarlefvor i Obotriternas land i Mecklenburg och på ön Rügen. Vid denna tid började det tyska elementet på detta område undantränga den vendiska nationaliteten, och år 1143 grundlades staden *Lübeck*, hvarifrån sedermera den tyska handeln skulle komma att utbreda sig öfver hela Östersjö-området. Tyska köpmän hade äfven vid denna tid begynt nedsätta sig uti Wisby på Gottland, och äfven

Bremens handelsflottor hade seglat genom sundet in i Östersjön. Det var likasom en ny verld, som sålunda öppnade sig för samfärdseln. År 1159 funno tyska köpmän för första gången Dvinaflodens mynning och begynte der drifva handel med Liverna. Dessa länder voro likväl icke härförinnan alldeles obekanta för handeln; ty Skandinaverna hade såväl i krigiska som fredliga värf ofta besökt dessa nejder. Men i spåren på den tyska handeln följde snart tysk missionsverksamhet, hvartill enligt denna tids föreställningssätt äfven hörde krigisk eröfring. Huru som Liffland och sedermera äfven Esternas område på detta sätt kom under Tyskarnes välde, komma vi snart att få se. Men derförinnan var redan från svensk sida det första korståget till Finland företaget och härigenom den första grunden lagd till den andliga kultur, genom hvilken det finska folket skulle ledas in på en helt ny historisk utvecklingsbana.

---

2. Erik den heliges tåg till Finland. S:t Henrik och hans efterträdare.

I Sverige hade ännu ända till slutet af 11:te århundradet kampen mellan kristendom och hedendom pågått, och Westergöthland, der den nya läran blifvit befästad, skilde sig från Svealand, som ännu höll sig till Odins dyrkan, och bildade ett eget rike. Men derunder bedrefvo flere, för det mesta anglosachsiska missionärer, ifrigt sitt omvändelseverk bland Svearne, och i början af 12:te seklet blef kristendomen äfven der den segrande. Likväl fortfor den gamla oenigheten emellan Götherne och Svearne. År 1134 hade *Sverker I* blifvit konung öfver hela Sverige. Men Svearne blefvo förbittrade deröfver, att han för det mesta vistades i Göthaland, och valde till sin konung *Erik IX,* hvars fader säges varit en “god och rik bonde“, men hvars moder var af kunglig slägt. Sedan Sverker dött år 1156, kom hela riket under Eriks välde. Men sedermera inträffade det att regeringen under loppet af ett sekel turvis gick öfver till medlemmar af hvardera slägten, likväl icke till följd af någon öfverenskommelse, utan genom krigslyckans slump.

Vid denna tid besöktes, år 1152, Sverige af en påflig legat, kardinalbiskopen *Nikolaus af Albano,* en man af anglosachsisk härkomst, hvilken två år senare sjelf besteg påfvestolen under namnet *Hadrianus IV.* Hans besök i Sverige afsåg detta lands närmare förening med den katolska kristenheten, och bland annat bestämdes nu att den s. k. Peterspenningen, genom hvilken afgift vesterlandets folk erkände biskopens i Rom andliga öfverhöghet, skulle utgå äfven från Sverige. Men på samma gång Sverige sålunda införlifvades med den katolska kyrkan, torde kardinalen äfven hafva uppmanat konung Erik att företaga ett korståg mot de hedningar, som på sina sjöröfvarfärder plundrade rikets kuster. Sedan han blifvit påfve, förnyade han förmodligen denna sin uppmaning. Den man som vid denna tid var biskop i Upsala, vid namn *Henrik,* var likasom påfven hemma från England och anses äfven hafva uppeggat konungens religiösa nit. Då derför Erik hade befästat sitt välde i eget land, samlade han år 1157 en korshär och seglade öfver hafvet till Finland, förande med sig biskop Henrik och andra prester. För öfrigt äro underrättelserna om detta tåg mycket bristfälliga. Man anser, att korshären landade vid Auraåns mynning, der möjligen redan förut en handelsplats fans, såsom äfven namnet *Turku* (= torg), Åbo, synes utvisa. Nu erbjöds åt Egentliga Finnarne kristendom och fredsförbund; men den påtvingade gåfvan behagade dem icke. Finnarne, hvilka i krigskonst voro betydligt underlägsna korshären, blefvo besegrade i flere drabbningar och tvungos att undergå dopet. Den gudfruktige konungen säges blifvit djupt rörd, då han såg de fallna fienderna, som utan dop hade gått till evigheten; men de öfverblifna kallade han till sig, och en fornsägen omtalar, att biskop Henrik döpte dem uti *Kuppis* källa nära det nu varande Åbo. Möjligt är, att till kristendomens betryggande i detta land redan nu *Åbohus* uppbygdes på den s. k. Aniniemi udden vid Aura-åns mynning. Men konungen och större delen af korshären återvände redan samma höst till Sverige och qvarlemnade biskopen att med sina prester fortsätta verket.

Biskop Henrik tyckes hafva bedrifvit sitt omvändelseverk utöfver hela det område, som innehades af Egentliga Finnarne, och han säges äfven hafva predikat ända i Kumo. På dessa färder gick han sin död tillmötes redan följande vinter år

1158, då en ansedd bonde, *Lalli* eller *Lallo*, mördade honom på isen af Kjuloträsk. Martyrens lik fördes till *Nousis*, der Finlands första moderkyrka uppbygdes, och den finska kyrkan vördade honom derefter som sitt skyddshelgon, samt firade hvarje år den 19 Januari en fest till åminnelse af hans död. Några år senare fann äfven Erik sin död i Upsala, och blef han derefter upphöjd till Sveriges skyddspatron.

Huru som föröfrigt efter biskop Henriks död den finska kyrkans angelägenheter blefvo ordnade, derom är ej mycket ordadt i krönikorna. Såsom hufvudmän för kyrkan nämnas först en *Rodulf* (1158—1178) och efter honom en *Folkvinus*, båda af svensk härkomst. Men dessa lära ännu ej varit egentliga, af påfven faststälda biskopar, utan snarare missionärer, dem Upsala-biskopen, som sjelf år 1164 blef upphöjd till Sveriges erkebiskop, hade tillsatt. För öfrigt är det antagligt, att de främmande predikanternas undervisning inom kort uppfostrade äfven inhemska predikanter och att den nya läran sålunda allt mer och mer blef hemmastadd bland folket. Då kristendomen i början af det följande seklet begynte utbredas bland Esterna, anträffas bland missionärerna derstädes äfven en finsk man, vid namn *Peter Kaikkivalta*. Men detta är också det enda vitnesbörd, som vi hafva om den finska kyrkans inre lifsverksamhet under hennes första tider. I allmänhet synes sjelfva folket envist och hårdnackadt sträfvat emot att böja sig under den nya lärans och det främmande öfverväldets ok. En påflig bulla från år 1171 — den första, i hvilken den nya finska kyrkan omnämnes — säger, att till den påfliga stolen framträngt klagomål, hurusom Finnarne ständigt, då deras fiender ansätta dem, sluta sig till Svenskarne, lofva fasthålla vid kristendomen och begära lärare, men sedan fienderna dragit sig tillbaka, åter genast affalla och begynna förfölja sina predikanter. Hvilka dessa Finnarnes fiender voro, uppgifves icke; men af öfriga tilldragelser på denna tid kan man sluta, att Ryssarne och deras bundsförvandter, Karelarne, genom täta plundringståg försökt störa Egentliga Finnarnes omvändelse.

Emot dessa fiender hade nämligen redan år 1164 från finska kyrkans sida ett slags korståg blifvit företaget, såsom de ryska krönikorna omtala. Svenskarne hade vid detta tillfälle med 55 skepp seglat genom Nevan emot staden Ladoga,

men blefvo tillbakaslagna. Detta tåg, som är Svenskarnes första krig med Ryssland, torde likväl icke utgått från den svenska regeringen, utan lärer blifvit åvägabragdt af de andlige och några enskilda korsfarare. Men Ryssarne och deras bundsförvandter glömde å sin sida ej att utkräfva hämnd. År 1178 gjorde Karelarne (krönikan säger: "Kuronerna") ett infall på den finska kyrkans område, bortförde Rodulf i fångenskap och dödade honom. År 1186 gjorde Novgoroderna ett plundringståg till Tavasternas land; ty till det gamla hatet sällade sig nu fruktan, att äfven Tavasterna skulle gifva sig under Svenskarnes välde. Anmärkningsvärdast är dock det tåg, som Karelarne år 1187 företogo till sjelfva Sverige. Med en stor flotta seglade de in i Mälaren, förstörde staden Sigtuna, dödade erkebiskopen i Upsala och togo stort byte. Det är utom allt tvifvel, att detta tåg hade blifvit företaget på Novgorods föranstaltande, ty Novgorodernas hat var nu så stort, att de för flere år afbröto sin handel med Gottland och hela vestern. Härunder gjorde de åter år 1191 i förening med Karelarne ett nytt plundringståg mot Tavasterna, och år 1198 sägas Novgoroderna inträngt på finska kyrkans område och uppbränt *Åbo stad*, hvars namn nu för första gången nämnes i historien. Det är möjligt att den finska kyrkans öfverhufvud, Folkvinus, härunder ljöt döden, ty hans dödsår finnes ej annorlunda uppgifvet. Men så mycket är klart, att den unga finska kyrkan härefter för en lång följd af år kom i svårt lägervall.

Låtom oss härunder kasta en blick på den nya lärans utbredande bland de beslägtade folken söder om Finska viken.

---

3. Korstågen till Liffland och Estland.

Först fjorton år efter Erik den heliges tåg började man tänka på Esternas omvändande. Påfven Alexander III hade då (år 1171) uppmanat konungarne i Danmark, Sverige och Norge till ett korståg emot dessa djerfva sjöröfvare och till och med på förhand utnämnt en biskop åt dem. Men ehuru vid slutet af seklet äfven några tåg gjordes till Esternas land, så kom dock ingen kyrka derstädes till stånd. Med större

framgång hade omvändelseverket begynt bland Liverna vid Dynas mynning. En munk ifrån Holstein, vid namn *Meinhard*, hade år 1186 i sällskap med köpmän kommit till dessa trakter och begynt fredligt predika tron, samt bygde den första kyrkan i *Uexküll*. Hans tioåriga verksamhet synes ej varit förgäfves, om han också fick utstå mycken vedermöda och mycket motstånd. Men hans efterträdare *Berthold* grep till våldsamma medel och ljöt döden i ett slag med Liverna år 1198. De nydöpte borttvättade då dopet från sina hufvuden i strömmen och Meinhards hela verk var förstördt.

Efter Berthold utnämndes en kanik från Bremen, vid namn *Albert*, till Livernas biskop; han kom år 1200 med en talrik korshär till Dünas mynning och tvang Liverna att återvända till tron och lydnaden. Han anlade staden *Riga* till biskopssäte åt sig, försedde densamma med tyska innevånare och stiftade år 1202 *Svärdsorden*, hvars medlemmar helgade hela sitt lif åt Lifflands omvändande. Alberts bemödanden åsyftade icke allenast kristendomens utbredande, utan han ville äfven i och med detsamma grunda ett biskopligt furstendöme, som blott skulle erkänna påfvens och tyska kejsarens öfverhöghet och från Tyskland rekrytera sitt ridderliga adelsstånd. Liverna, som märkte detta, gjorde gång på gång uppror; men deras tapperhet förmådde ingenting uträtta emot Tyskarnas bättre vapen och krigskonst. Dessutom herskade oenighet emellan infödingarne. Letterna, hvilka bodde i det inre af landet och hittills hade lidit stort förtryck såväl af Esterna, som af Liverna, underkastade sig gerna Tyskarnes välde och begagnade sig nu af tillfället att hämnas på sina gamla fiender.

Sålunda begynte år 1208 från Letternas och Svärdsriddarnes sida ett häftigt religionskrig emot Esterna. Men Esterna voro ett ännu mera krigiskt folk än Liverna och försvarade sig länge och tappert. Fasta landets Ester, hvilkas förnämsta anförare var den tappre *Lemmitty*, uppbådade en här af tusentals ryttare, och Esterna på Ösel, hvilka likasom Kurerna i söder voro mägtiga till sjös, oroade med sina flottor fienden ända i hjertat af den Liviska kyrkans område. Men dessa hjeltemodiga sträfvanden saknade nödig enighet, och till råga på olyckan försökte äfven Ryssarne just vid denna tid utbreda sitt välde öfver Estland. Sålunda ansatta från flere håll, började Esterna slutligen duka under och i det stora

slaget vid *Fellin*, der Lemmitty stupade, behöllo Tyskarne segern, år 1217. Men Esternas mod var ej ens då brutet, och Ryssarne, som nu lagt trakterna kring Dorpat under sitt välde, lofvade dem hjelp mot den vesterländska kyrkan. Detta nödgade åter biskop Albert att söka nya bundsförvandter till sitt krigiska omvändelseverk.

På denna tid hade Danmarks magt stigit till en betydande höjd. Valdemar II Seier, dess dåvarande konung, hade vid sin tronbestigning emottagit länshyllning af alla furstar och städer längs de vendiska kusterna och det var hans afsigt att utsträcka sitt välde äfven till Preussen, Liffland och Estland. I denna afsigt hade han redan år 1206 gjort ett korståg till Ösel och fyra år senare ett annat dylikt till Preussen, fastän dessa företag icke buro några varaktiga frukter. Men på biskopens i Riga uppmaning beslöt han att ånyo taga ihop med Esternas omvändelse och seglade om våren 1219 med en ansenlig flotta in i Finska viken och landsteg vid ett ställe, benämndt *Linda-nisa,* der enligt fornsägnerna Kalevas maka Linda hade upprest en väldig grafhög öfver sin makes lik. Med föga besvär intogs Esternas derstädes uppförda befästning, och Danskarne begynte i dess ställe uppbygga en ny borg af sten, som fick namnet *Reval.* Den 15 Juni gjorde Esterna helt oförmodadt ett häftigt anfall emot konungens läger och kunde blott med största ansträngning drifvas tillbaka. Derefter återvände Valdemar till Danmark, qvarlemnande besättning och missionärer uti sitt nya slott. En del af fastlandets Ester döptes i all hast, dels genom presternas i Riga, dels genom Danskarnes föranstaltande, fastän dessa begge partiers inbördes afund var mycket hinderlig för missionen. På Ösel deremot var hedendomen ännu okufvad och den nära belägna vestkusten hörde till samma förbund. Om våren 1220 kom svenska konungen Johan Sverkersson till denna kust och bemägtigade sig slottet Leal, derifrån svenska prester begynte lägga grunden till ännu ett tredje rike och en tredje kyrka. Men så snart konungen aflägsnat sig, skyndade Öselboarne sig dit och förstörde hela det svenska nybygget. Följande vår kommo Ösels krigarskaror ända fram för Reval och belägrade Danskarnes slott i två veckor med väldiga bål, som de upptände rundt omkring staden. Deras företag lyckades likväl icke, utan gaf blott danska konungen anledning till ett nytt

korståg, som nu hade till mål Ösels eröfring. Om sommaren 1222 landade Valdemar der med en väldig krigshär, begynte uppbygga ett slott och bestod en svår strid med öboerna. Efter konungens afresa intogo dock dessa slottet och jämnade det med jorden.

Denna lysande seger tände på nytt upprorets låga bland fasta landets Ester. Presterna och de andra främlingarne antingen dödades eller togos till fånga, de flesta slott intogos och en rysk här, som blifvit kallad till hjelp, begynte i förening med infödingarne belägra Reval. Vid samma tid (år 1223) hade Valdemar i eget land fallit i sina fienders händer, och då var det äfven slut med Danmarks korta glansperiod. Men Esternas frihetskamp fick ej något lyckligt slut. Ryssarne öfvergåfvo dem åter och biskopen i Riga med sina korsriddare lyckades slutligen att kufva upproret. Just vid denna tid besökte påflige legaten Vilhelm (sedermera kardinal-biskopen af Sabina) dessa länder, för att ordna deras kyrkliga och politiska angelägenheter, och uppmanade på samma gång till ett slutligt underkufvande af Ösel. Till följd deraf gjordes nu från Riga i Januari 1227 ett stort korståg öfver isen till Ösel, hvars innebyggare ändtligen tvungos att antaga kristendomen. Sjelfva Reval och hela det danska området kom samma år för en tid i Svärdsordens besittning; men derefter gjordes den öfverenskommelse, att de nordliga Esterna (det nu varande Estland) gåfvos åt Danskarne, men Ösel och de sydliga Esterna (norra delen af nu varande Liftland) blef under Svärdsorden. I hvardera området råkade befolkningen i ett tungt slafveri, som alltsedan har tryckt densamma i 600 år.

Livernas och Letternas öde var ej stort bättre; men de förstnämnda hafva under tidernas lopp helt och hållet uppgått i de senare. Äfven Kurerna nödgades år 1230 och 1231 emottaga kristendomens ok. Äfven för dem hade frälsningens religion endast slafveri och nationel undergång till följd, och af hela folket finnes nu ej mera qvar, än några tusen personer.

---

4. Finska kyrkan under biskop Thomas tid.

Under det man sålunda stred och kämpade på södra sidan om Finska viken, synes kristendomen i Finland stått nästan på branten af sin undergång, fastän de underrättelser man har om dessa tider äro mycket bristfälliga. De första årtiondena af 13:de seklet förflöto nästan i fullkomlig tystnad, hvartill orsaken förmodligen är att söka i kyrkans förfall. I Sverige stredo Sverkerska och Erikska ätterna nästan utan uppehåll och fördenskull kunde naturligtvis detta lands mägtige icke egna någon synnerlig uppmärksamhet åt Erik den heliges unga plantering vid Auras mynning. Endast påfvarne i Rom behöllo denna aflägsna, nyanlagda kyrka i godt minne. Ett bref af Innocentius III från år 1209 till erkebiskopen i Lund, som var de nordliga ländernas primas, omnämner, att det till kristendomen omvända Finland (Egentliga Finland) till följd af dess innevånares hårdnackenhet och det kalla klimatet har svårt att finna en man, som vore villig att emottaga det lediga biskopsembetet, hvarför påfven ger sitt bifall dertill, att en utom äktenskapet född, men för öfrigt till sina seder och sin ålder stadgad man, hvilken redan någon tid predikat derstädes, insättes uti i fråga varande embete. Hvem denne man må varit, nämnes ej desto närmare, och ännu sex år senare synas den finska kyrkans angelägenheter allt ännu vara lika oordnade. År 1216 skrifver samma påfve till Sveriges då varande konung, Erik Knutsson (som var Erik den heliges sonson) och ger honom den apostoliska bekräftelsen på besittningsrätten till "det land, som hans föregångare ryckt undan hedningarnes våld", och ger sitt bifall, att derstädes efter behof tillsätta en eller två biskopar. Erik dog likväl ännu samma år, och hans efterträdare, Johan Sverkersson, som gjorde det ofvan omnämnda korståget till Estlands kuster, tyckes icke egnat någon omsorg åt Erik den heliges verk. Men den finska kyrkan hade emellertid fått en ny herde, som med outtröttlig ifver sökte förbättra, hvad som af svenska regeringen blifvit försummadt. Denna man var engländaren *Thomas*, dominikanermunk och förut kanik vid Upsala domkyrka.

Egentligen hade den katolska kyrkans andliga magt vid denna tid uppnått en sådan höjd, att den ej synes haft behof

af den verldsliga magtens bistånd; ty mot lönen af syndernas förlåtelse strömmade kristna stridsmän hoptals att tjena kyrkan emot trons fiender. Derför kunde äfven hos biskop Thomas den tanken lätt uppstå, att han likasom biskop Albert i Riga kunde upprätta ett andligt furstendöme, hvars öfverhet blott skulle utgöras af påfven i Rom och hans befallningshafvande, Lunds primas och erkebiskopen i Upsala. På denna hierarkiska grundval voro alla biskop Thomas' sträfvanden bygda, och deras framgång synes i början varit utomordentlig. Redan i Januari 1221 kunde påfven Honorius III skrifva, att "den åt Finlands biskop anförtrodda församligen hade ånyo kommit till sanningens kunskap"; men då denna unga plantering hade att utstå mycken förföljelse af de barbariska grannfolken, hvilka sträfvade att i grund utrota densamma, så förbjöds hela kristenheten vid hotelse af kyrkans bann, att drifva handel med dessa folk. Detta förbud, som sedermera ofta förnyades, afsåg i främsta rummet de Gotländska köpmännen, hvilka fäste större afseende vid sin handelsvinst, än vid kristendomens sak. Men dessa grannfolk, som sålunda sägas oroat den finska kyrkan, voro naturligtvis Tavasterna och bakom dem Karelarne och Ryssarne.

Det var derför nu af största vigt, att bringa äfven dessa öfriga finska folk till lydnad under den katolska kyrkan. Tavasterna, som voro tvungna att söka sig någon hjelp mot sina gamla fiender Ryssarne, visade i början mycken benägenhet att emottaga biskop Thomas' missionärer. Men detta uppväckte fruktan hos Ryssarne, att påfvedömet äfven på denna sidan Finska viken skulle tränga dem alltför nära på lifvet, och de beslöto derför att tillgripa verksammare medel till utbredandet af sin egen tro och sitt eget välde. År 1227 skickades ifrån Ryssland prester till Karelarne, och krönikorna försäkra, att hela folket inom kort blef döpt. Men på samma gång gjordes ett väldigt tåg öfver hafvet till Tavasternas land, hvarvid mycket byte och fångar togs. Följande året hämnades likväl Tavasterna denna ödeläggelse; de kommo med 2,000 man till Ladoga och sköflade dess kuster, tilldess fienderna hunno samla sig och åter fördrefvo dem derifrån. Biskop Thomas, som troligen hade bragt detta hämndföretag till stånd, vände sig nu till påfven för att erhålla hjelp och skydd för sin församling, och i detta syfte anlände äfven flere bullor

från Rom, der den gamle kraftfulle Gregorius IX nu innehade Petri stol. Slutligen uppmanade denne påfve år 1232 till och med de tyska Svärdsriddarne att från Estland begifva sig till den finska biskopens hjelp. Men dessa hade ännu fullt upp att göra i de af dem eröfrade länderna, och biskop Thomas fick nöja sig med de nog fåtaliga korsfarare, som Sverige midt under sina inre strider kunde sända till hans hjelp. Den finska kyrkan var sålunda i ett ganska farligt läge. Bland Egentliga Finnarne hade väl trons utsäde redan slagit så djupa rötter, att de godvilligt öfverlemnade sina heliga lunder och offerställen åt kyrkans förfogande; men Tavasterna begynte åter förstöra det späda verket. Ett påfligt bref från år 1237 berättar, hurusom Tavasterna nu, upphetsade af grannfolken, hade blifvit än mera förbittrade, hurusom de offrade de döpta barnen åt sina afgudar, drefvo de fullvuxna omkring sina heliga träd till dess de dogo, och utstucko presternas ögon och stympade deras lemmar. Fördenskull uppmanade påfven Sveriges innevånare till ett väldigt korståg emot dessa affällingar och lofvade till belöning fullständig syndaförlåtelse.

Med anledning af denna uppmaning begynte man i Sverige och grannländerna tillrusta ett stort korståg. Den svenska regeringen synes ej ens denna gång tagit del i rustningarne; men de andlige fingo dock en ansenlig här samlad och beslöto att rikta sitt angrepp mot sjelfva Novgorods magt, och tillsvidare lemna Tavasterna i ro. Tiden synes varit särdeles väl vald; ty *Mongolerna* och Tatarerna hade under de närmast föregående åren lagt nästan alla de ryska furstendömena under sitt välde och hotade att göra slut äfven på Novgorod. Men under detta betryck hade Novgorod valt till sin furste en kunnig och tapper man af Ruriks slägt, vid namn *Alexander Jaroslawitsch.* Då derför korshären, bland hvilken omnämnes ej blott Svenskar och Norrmän, utan äfven Egentliga Finnar och Tavaster, slutligen med sina biskopar midsommartiden 1240 kom till Nevan, ryckte Alexander dem till mötes och slog dem den 15 Juli uti en häftig strid. Sålunda aflopp detta stora företag, och de tyska riddarne, hvilka, förmodligen i ett förstånd med Svenskarne, från Estlands sida gjort ett anfall, slogos följande år på samma sätt tillbaka. Men Alexander erhöll af sina landsmän till minne af dessa händelser ärenamnet "*Newski*",

under hvilket namn han har blifvit räknad bland ryska kyrkans helgon.

Men för biskop Thomas hopade sig motgångarne dag för dag. Tavasternas och de andra hedningarnes raseri ökades allt mera och biskopens egen ifver hade förledt honom till åtskilliga dåraktiga företag, som i betänklig grad nedsatte hans andliga värdighet. Plågad af samvetsqval, då han hade låtit stympa en person, så att denne dog till följd deraf, och ännu dertill förvrängt ett påfligt bref, begärde och fick han år 1245 afsked från sitt embete. Han synes dock haft för afsigt att qvarstanna i Finland och fick sitt underhåll af inkomsterna från sitt forna embete. Men då Ryssarnes och Karelarnes fiendskap blef allt farligare för den finska kyrkan, flydde han till Visby, der han dog år 1248.

Biskop Thomas bör betraktas som kristendomens egentliga grundläggare och ordnare i Finland. Genom hans föranstaltande flyttades biskopssätet ifrån Nousis först till Räntämäki, och det är troligt att derjämte redan den stora domkyrkan i Åbo började byggas. Äfven synes han hafva åvägabragt sina ståndsbröders, dominikanernas, inflyttning hit; ty redan år 1249 omtalas Svartbrödernas “konvent“ i Finland, och sålunda var Finlands första kloster i Åbo grundlagdt. Såsom redan förut är nämndt, synes biskop Thomas haft för afsigt att skapa ett kyrkligt furstendöme, som under Jungfru Marias beskydd skulle förblifva oberoende af Sverige. Men den enskilda religionsifvern var ej så lefvande hos de skandinaviska folken, att något andligt riddareskap skulle kunnat fås till stånd, och denna omständighet räddade finska folket ifrån att råka i samma träldom, som dess stamförvandter på andra sidan Finska viken. Men under dessa förhållanden förmådde ej mer den finska kyrkan hålla sig uppe med egna krafter; endast med Sveriges hjelp var det möjligt för henne att försvara sitt område och fortsätta omvändelseverket. Derför utsågs till biskop efter Thomas svenska konungens egen anförvandt och kansler (eller hofkapellan) *Bero*, och Sveriges magtägande begynte nu med allvar tänka på Tavastlands eröfring.

---

5. Tavastlands eröfring år 1249 och de första regenterna af Folkungaätten.

I Sverige hade vid denna tid striderna emellan Sverkerska och Erikska ätterna ändtligen upphört; ty den förstnämnda ätten hade slocknat ut, och af Erik den heliges efterkommande fans ej heller någon annan i lifvet, än *Erik XI Eriksson*, kallad *den läspe* (1222—1250). Men en annan slägt, *Folkungarnes*, hade uppsvingat sig till stor betydenhet och redan en gång drifvit konung Erik i landsflykt till Danmark. Sedermera fick han väl sitt rike och sin krona tillbaka; men sjelf synes han varit en fullkomligt obetydlig man, och regeringen var helt och hållet i händerna på hans jarlar. Till denna värdighet upphöjdes år 1248 *Birger Månsson* af Folkungaätten, herre till Bjälbo, hvilken redan derförinnan var gift med konungens egen syster. Bland denne kraftige mans första sträfvanden var, att stadga svenskarnes välde i Finland. Saken var ur politisk synpunkt synnerligen vigtig; men tidsandan fordrade äfven andliga bevekelsegrunder och äfven denna gång tyckes den svenska regeringen ej hafva saknat sådana. På vårvintern 1248 besökte påflige legaten, kardinalbiskopen *Vilhelm af Sabina* Sverige, för att ordna rikets kyrkliga angelägenheter, som under de inre stridigheterna råkat på förfall. Bland annat faststäldes lagen om presternas celibat till efterlefnad äfven i Sverige, ehuru denna lag äfven i senare tider mötte mycket motstånd i dessa länder. Då kyrkomötet i Skeninge var slutadt, trädde kardinalen till ett enskildt samtal med konungen och torde han då hafva uppmanat denne till ett korståg emot Tavasterna, på samma sätt som han några årtionden tidigare vid sitt besök i Liffland hade uppmanat till Ösels eröfring. Men om denna sak innehålla de torra krönikorna ingenting och äfven om sjelfva korståget äro underrättelserna ganska bristfälliga.

På höstsidan år 1249 synes Birger Jarl med en väldig flotta hafva seglat öfver hafvet och säges hafva landstigit i "Tavasternas hamn", hvilken torde varit belägen någonstädes på Finlands södra kust öster om Hangöudd *. Här besegrade

* Enligt G. Reins förmodan trakten af Pojo socken. — Messenii förmodan, att Birger skulle kommit till trakten af nuvarande Vasa, är omöjlig. Ty södra

han Tavasterna och trängde derefter djupare in i deras land, hvarest han vid stranden af Wanajavesi sjö lade grunden till *Kronoborg* eller *Tavastehus*. Krönikan omtalar äfven, att han qvarlemnade i landet "kristne män" och deraf har man förmodat, att den svenska befolkningen då inkommit till sydkusten. Namnet "Nyland", som sedan dess blifvit tillagdt dessa nejder, intygar med någorlunda visshet, att denna svenska kolonisation ej är af synnerlig hög ålder, ehuru möjligen redan biskop Thomas begynt kringsprida korsfararne kring Tavastlands kusttrakter, för att derigenom stadfästa kristendomens välde bland Tavasterna. Huru förhållandet än må vara, så synes det främmande nybygget, hvars hufvudbeståndsdel utgjordes af Helsingar, genom Jarlens tåg ytterligare blifvit förstärkt och utbredde sig längs hafskusten till andra sidan om Kymmene elf. Tavasternas sjelfständighet var nu tillintetgjord; deras kuststräckor hade kommit i främmande våld och i hjertat af deras land var en borg uppförd till det svenska väldets hörnsten. Derför böra vi ej förundra oss öfver, att det hädanefter icke höres af något motstånd från Tavasternas sida. I kyrkligt hänseende förenades det eröfrade landet med det biskopsstift, som härförinnan var grundlagt bland Egentliga Finnarne, och det finska namnet och området utvidgades sålunda betydligt. Men på samma gång förenades nu hela biskopsstiftet närmare med Sverige, och Birger Jarl lade under svenska kronan den skatt, som Finnarne hittills betalt åt sin biskop. Sedan han dröjt här hela vintern, kunde Jarlen redan anse sitt eröfringsverk i det närmaste slutadt och begaf sig också tidigt på våren tillbaka till Sverige, der under tiden vigtiga förändringar hade inträffat.

Erik läspe hade nämligen dött i början af år 1250 och då nu Erik den heliges ätt hade utslocknat på svärdssidan, blef Birger Jarls tioåriga son *Valdemar*, hvars mor var syster till den döde konungen, vald till konung. Detta skedde under det Jarlen uppehöll sig i Tavastland, och var icke alldeles efter hans önskan; ty han skulle hellre satt kronan på sitt eget hufvud. Men regeringen kom likväl att förblifva i hans händer, och den store jarlens namn ärförenadt med mången

Österbotten var vid denna tid öde och i Lapparnes ego. Möjligare vore en tredje gissning, som förlägger Tavasthamnen till Kumo-elfs utlopp. Men sannolikast måste man söka densamma på kusterna af Nyland.

gagnelig inrättning. Sedan han kufvat ett uppror, som en stor del af Folkungarne gjorde emot honom, sökte han befästa fred och säkerhet i riket, i det han faststälde ett strängt straff för en hvar, som dödade eller sårade någon i dennes eget hem, eller i kyrkan, eller på tinget, likasom äfven för den, som med våld bortförde eller skändade en qvinna. Denna fyrdubbla *fridlysning* (hem-. tings-, kyrko- ocb qvinno-frid) hejdade till en tid stormännens stigande öfvermod, och är synnerligen vigtig för Finland, emedan den skyddade böndernas frihet, hvilken i det eröfrade landet lätt hade kunnat gå under. Äfven jarlens omsorg om handeln tordc ej varit utan inflytande på Finland; ty de handelsförmoner han gaf åt borgarne i Lübeck och Hamburg, föranledde desse “handelsmän“ * att småningom nedsätta sig äfven i Finland, såväl i staden Åbo, som på flere ställen på Nylands kust. På svenska sidan hade nu, i stället för det förstörda Sigtuna, vid Mälarens utlopp *Stockholm* uppstått, och jarlen befästade detsamma med murar och slott, för att förekomma framtida infall i hjertat af Svea rike. Stockholm blef sedermera hela rikets hufvudstad, och har äfven för Finlands innebyggare varit en vigtig handelsplats.

Efter Birger Jarls död år 1266 förmådde ej Valdemar med lika kraft föra regeringen, utan förlorade slutligen kronan åt sin yngre broder, *Magnus Ladulås* (1278—1290). Denne, som fått sitt binamn för den stränghet, hvarmed han skyddade bondens egendom mot plundring och öfvervåld, har äfven genom *frälsestadgan* af år 1285 lagt första grunden till ett särskildt adligt stånd. En riddare i jernrustning var, under dessa tiders sätt att föra krig, af vida större värde, än en bondekrigare till fots, och då en riddares utrustning var vida dyrare, så ansåg man rättvist, att den som åtog sig att till kronan göra *ryttartjenst*, fick sin egendom befriad eller *frälst* från alla utskylder. Af denna rättighet begagnade sig nu de rikare gårdsegarne, och deraf uppstod nu frälseståndet. Lång tid hann ej förflyta, förrän äfven i Finland sådane frälsemän uppstodo ur folkets leder, såsom de forntida adelsnamnen Kurki, Tavast, Inkonen, Rankonen, Kirves samt andra utvisa. Med frälserättigheten var ej omedelbart riddarevärdighet förenad; ty denna värdighet utdelades af konungen särskildt till

* Ordet *sahsa* betyder såväl en tysk, som, i äldre språket, handelsman. *Öfvers.*

belöning för större krigiska förtjenster. Men ur begge tillsammans har småningom dessa länders adelsstånd och dess privilegier uppstått. Jemte det verldsliga frälset fans äfven redan ett *andligt frälse;* ty de kyrkan underlydande lägenheterna voro likaså fria från utskylder, då kyrkan nämligen ansågs göra andelig krigstjenst till folkets gemensamma bästa.

De styrande i Sverige synas ännu icke på dessa tider fästat mycken uppmärksamhet vid Finlands egendomliga förhållanden. Fogdarne på Åbo och och Tavastehus slott voro väl fredens och säkerhetens väktare; men den hufvudsakliga ledningen af sakernas gång synes ännu varit i biskoparnes händer. Fiendskapen mellan Finland och Novgorod fortfor oafbrutet, och flere ströftåg gjordes från hvardera hållet; men då de svenska krönikorna ej stort tala derom, så är det att antaga, att den svenska regeringen ej haft någon del i dessa företag. År 1256 gjordes ett sådant tåg från Finland till Ingermanland; hären utgjordes af Svenskar, Tavaster och Egentliga Finnar, och de tyske riddarne i Liffland förenade sig med dem. Då skyndade Alexander Newski från Moskva till Novgorodernas hjelp. Men då fienderna under tiden hade aflägsnat sig, uppeggade fursten Karelarne att gripa till vapen och gjorde i förening med desse ett besvärligt vinterfälttåg till Tavastland och emot de på kusten boende Svenskarne. Ödeläggelsen torde varit oerhörd; ty ett påfligt bref från följande år tager sig deraf anledning att uppmana till ett korståg mot Karelarne. Äfven i det aflägsna Lappland hade Karelarne på denna tid stött tillsammans med Skandinaverne, hvartill orsaken var den, att den norske länsmannen öfver Finnmarken börjat utbreda sitt skatteområde. Omkring år 1250 kommo derför sändebud från Alexander Newski till Norge för att klaga öfver den orätt Karelarne lidit, och saken blef då på något sätt bilagd. Men då Norge utbredde sitt välde allt längre och längre, så gjorde Karelarne för att hämnas talrika plundringståg ända till Halugaland (t. ex. år 1271) och togo till och med år 1279 sjelfva länsmannen till fånga. Anmärkningsvärdt är, att vid samma tid äfven Karelarnes gamla vänskap med Novgorod höll på att upplösas; ty de ryska krönikorna förtälja, att Novgoroderna och deras furste år 1278 plundrade Karelarnes område, ehuru orsaken till denna ovänskap icke uppgifves. Möjligt är, att den finska kyrkan nu hade begynt

utsträcka sin missionsverksamhet äfven till det karelska området, så att Novgorods makt i dessa nejder råkade i fara. Att denna fruktan ej var utan grund framgår ur de närmast följande årens tilldragelser. År 1283 och 1284 gjorde Svenskarne tvenne tåg till Ladoga sjön, och det senare tågets uttryckliga ändamål var Karelarnes "beskattande", d. v. s. förening under svenska väldet. Alldeles säkert är det dock icke, att svenska regeringen haft någon del i allt detta; men det kan man likväl märka, att dess blickar nu ånyo riktas på de finska angelägenheterna. Magnus Ladulås' yngsta broder, *Bengt*, utnämndes år 1285 till *Hertig af Finland*, hvilket är så mycket mer märkvärdigt, som denne hade ingått i preseståndet och kort derpå utnämndes till biskop i Linköping. Han säges likväl i och för sitt "furstendöme" gjort stora skulder och kostnader, hvilka förmodligen just hade åsyftat Karelarnes omvändelse. Men något afgörande resultat rörande Karelen uppnåddes dock icke under hertig Bengts lifstid; ty han dog redan 1291, ett halft år efter sin konungslige broder.

---

6. Striden om Karelens besittning; Torkel Knutsson. 1290—1301.

Vid sin död hade konung Magnus förordnat till sina minderåriga barns förmyndare och hela rikets föreståndare sin marsk *Torkel Knutsson*, som nu på det andra årtiondet med skicklighet och kraft förde regeringen, uti den unge konung *Birgers*, Magnus Ladulås' äldste sons, namn. Birgers yngre bröder, *Erik* och *Valdemar*, fingo allt efter som de växte upp hvar sitt hertigdöme, och sålunda tillföll Valdemar hertigdömet Finland år 1302, som förut hade tillhört hans farbroder. Med denna värdighet afsågs naturligtvis ingenting annat, än rättigheten att uppbära skatterna från Finland; ty uti landets styrelseangelägenheter torde hertigen ej tagit mycken del.

En mycket vigtigare ställning intog allt ännu den finska biskopen. Under de första tiderna efter biskop Thomas hade de svenska konungarne godtyckligt bortgifvit denna andliga värdighet och sålunda dit insatt en rad af sina egna kan-

slerer *. Men omkring år 1276 inrättades ett ordentligt domkapitel med fyra kaniker eller domherrar, som togos bland de omgifvande socknarnes pastorer och åt hvilka biskopsvalet nu blef anförtrodt. Sålunda var vägen till biskopsstolen öppnad äfven för infödde män, och det är att lägga märke till, att redan år 1291 en finsk prest uppsteg till denna värdighet ur det besegrade folkets eget sköte. Hans namn var *Magnus I*, bördig från Rusko kapell och Märtälä gård. Denne finske man har äran af den finska kyrkans slutliga organisation; ty nu först var *Åbo domkyrka* på Unikankari-kullen (= sömnens kulle) i så måtto färdig, att påfvarne år, 1292 och 1296 kunde utfästa 400 eller till och med 1200 dagars aflat för alla "botfärdiga och ångerfulla" som på de stora högtidsdagarne förrättade sin andakt i detta nya, till Jungfru Marias och Sanct Henriks ära uppbygda tempel. Hit flyttades äfven S:t Henriks ben ifrån Nousis, och till minne af denna händelse firades sedan en annan Henriksmessa årligen den 18 Juni. Sjelfva biskopssätet, som tills vidare hade varit i Räntämäki, flyttades med påfven Bonifacius den åttondes samtycke till Åbo år 1300. Denna stad, i hvilken redan härförinnan fans Finlands *första kloster*, grundlagdt af Dominikaner eller Predikaremunkar, blef från denna tid Finlands vigtigaste ort, det kristna Finlands hufvud- och moderstad.

Så stodo sakerna, då slutligen emellan Sverige och Novgorod den afgörande kampen om Karelen började. År 1292 hade en novgorodsk ströfkår infallit i Tavasternas land, och å andra sidan en skara Svenskar gjort ett tåg till Ingermanland och Karelen. Men redan var äfven ett större företag å

* Efter biskop *Thomas* till slutet af detta tidehvarf, bars den finska biskopsmössan af följande personer. Först *Bero I* (1245—1258), *Ragvald I* (1258—1266) och *Catillus* (1266—1286). — Alla dessa tre voro hemma ifrån Sverige och de svenska regenternas forna kanslerer; alla tre äro äfven begrafna i Räntämäki. — Efter Catillus följde *Johannes I* (1286—1290), förut prior i dominikanerklostret i Sigtuna, och som var den första »kanoniskt», eller enligt kyrkolagen (d. ä genom kapitlet) valde biskop; han utnämndes sedermera till erkebiskop i Upsala, men dog följande år. Sedan valdes den 25 Januari 1291 uti sakristian af Åbo domkyrka (som alltså redan var färdig) *Magnus I* (1291—1308), förut kanik vid det finska domkapitlet och till börden en finne. Dennes efterträdare *Ragvald II* (1308—1321) var hemma ifrån Åland och hade förut varit kanik i Åbo; men *Benedictus* (1321—1338), som valdes efter honom, var kanik i Upsala och svensk till börden.

bane. Om våren 1293 seglade sjelfva riksföreståndaren Torkel Knutsson med en ansenlig flotta och här till Finska vikens östligaste ända och landsteg i Karelen. Han hade med sig biskopen i Vesterås, Petrus, hvilken skulle döpa Karelarne; men hufvudsaken var dock att uppbygga ett starkt slott och detta anlades på en liten holme, som ligger i sundet emellan hafvet och Finska vikens innersta flik, Suomenvedenpohja. Detta fäste erhöll namnet *Wiborg.* Qvarlemnande här en tillräcklig besättning, återvände marsken ännu samma sommar till Sverige. Men Novgoroderna, som med häpnad sågo det svenska väldet taga fast fot äfven i Karelen, samlade under vintern en krigshär och kommo i Mars 1294 under anförande af sin furste och posadnik att förstöra svenskarnes nya borg. De nödgades dock med förlust draga sig tillbaka, och Svenskarnes välde på den karelska hafskusten var nu befästadt. Då beslöt besättningen i Wiborg att göra ett eröfringståg till hjertat af Karelarnes land, vid trakterna af Ladoga. De intogo ett karelskt fäste, benämndt *Kexholms slott* (finska = Käkisalmi, d. v. s. Göksund) och alla Karelens härader, som sägas varit fjorton till antalet, lades under Wiborg. Men detta vidsträckta herravälde egde ej länge bestånd. En viss Sigge Loke var satt till höfding uti den eröfrade borgen, tillika med en liten besättning, som dock led brist på lifsmedel. År 1295 kom en väldig här från Novgorod för att belägra Sigge, och då svenskarne, utmattade af hunger, slutligen gjorde ett utfall, föllo de alla till sista man. Sålunda hade Svenskarne tillkämpat sig och åter förlorat fotfäste vid Ladogas strand.

Vigtiga göromål hemma i Sverige tilläto ej Torkel Knutsson att genast fortsätta sina eröfringsplaner i Karelen. Man var nämligen just som bäst sysselsatt med att genom giftermål förena Sveriges och Danmarks konungahus, sålunda att Erik Menved i Danmark och Birger i Sverige äktade hvarandras systrar. Härunder gaf likväl svenska regeringen hanseiterna tillstånd att drifva handel på Nevan med Novgorod, likväl med det vilkor, att de ej skulle få föra vapen och andra krigsförnödenheter till Sveriges fiender. Då nu slutligen konung Birgers bröllop var firadt, samlade marsken åter en väldig flotta och seglade antagligen om våren 1300 för andra gången öfver till Karelen. Han hvälfde inga mindre planer i sitt

sinne, än att stänga Novgorods betydliga handelsväg åt vestern, och fördenskull lät han vid Nevan, vid utloppet af den lilla floden Ochta (ofvanom det nu varande S:t Petersburg) uppbygga ett slott, som erhöll namnet *Landskrona.* Härifrån sändes en del af flottan till det vid Nevans utflöde ur Ladoga belägna Pähkinäsaari (så hette den holme, på hvilken något senare Nöteborg bygdes), och seglade ännu längre in i Ladoga, hvarest de af vinden drefvos till kusterna af Karelen, der de landstego och härjade. Svenskarnes afsigt var påtagligen att eröfra Ingermanland och återstoden af Karelen. Men I Novgorod hade man redan vidtagit sådana rustningar till sitt försvar, som farans storlek kräfde. I en hast samlades 31,000 krigare, af hvilka en del sändes landvägen och de öfriga åter på skepp anlände till Nöteborg. Svenskarnes förtrupper drogo sig genast tillbaka under Landskrona, hvarest nu en väldig drabbning var att förvänta. Ryssarne läto brinnande timmerflottor nedflyta längs strömmen emot de svenska fartygen; men marsken hann att derförinnan afstänga floden medelst jernkedjor, vid hvilka eldtornen stadnade. Med lika liten framgång gjorde Ryssarne stormningsförsök mot sjelfva slottet; efter en hård strid måste de stormande draga sig tillbaka. Men denna nog lätt vunna seger väckte hos Torkel Knutsson en alltför stor tillit till sina soldaters tapperhet och fiendernas svaghet. Han befästade väl Landskrona fullständigt, men qvarlemnade der en besättning af endast 300 man under anförande af en riddare, benämnd Sten, och seglade med den öfriga hären om hösten år 1300 tillbaka till Sverige. På återfärden gjorde *Matts Kettilmundsson*, en ung riddare, som visat en utomordentlig tapperhet vid Landskronas försvar, en omväg till kusterna af Ingermanland och gjorde ett infall på Woternas område, som han lät förhärja med eld och svärd. Om utbredandet af kristendomen och innevånarnes dop synes öfverhufvudtaget vid hela detta tåg icke alls varit fråga.

Men Novgoroderna hade nu beslutat uppbjuda alla sina krafter för att fördrifva Svenskarne från Nevan. Storfursten Andreas, Alexander Newskis son, kallades till hjelp, och om våren 1301 stod en ny här under Landskrona. I slottet var tillståndet synnerligen bedröfligt; ty murarnes fuktighet hade förderfvat lifsmedlen och förorsakat sjukdomar bland besätt-

ningen. Följden häraf var den, att Ryssarne den 19 Maj intogo Landskrona med storm och jemnade det med jorden. Sålunda hade Nevafloden ånyo kommit i Ryssarnes uteslutande besittning.

---

7. Fortsättning af karelska kriget. Freden i Nöteborg 1323.

De följande åren voro för Sverige så oroliga, att man ej mera kunde tänka på något nytt eröfringståg till Karelen. År 1303 tillträdde den unge Birger sjelf regeringen; men hans svaga och lättrogna karakter var ej egnad för en sådan plats och hans båda bröder, isynnerhet Erik, som var hertig af Södermanland, traktade redan efter kronan. Man intalade Birger, att den uppstående oenigheten var ett verk af Torkel Knutsson. Denna gamla om riket så mycket förtjente man blef på grund häraf fängslad och afrättad år 1306. Men oenigheten emellan bröderna uppflammade härefter till öppen fiendtlighet, och då år 1310 en förlikning ingicks, öfverlemnades största delen af riket åt hertigarne. I Finland qvarblef endast Karelen under konungen. I detta splittrade tillstånd förblef Sverige i sju års tid. Men under julen 1317 lockades hertigarne Erik och Waldemar till konungen på Nyköpings slott, der de bedrägligt blefvo fängslade och efter en kort tid afdagatagne genom hunger. Detta gräsliga brott framkallade ett allmänt uppror emot Birger, så att han måste fly från landet. Då insattes 1319 till konung hertig Eriks unge son, *Magnus Eriksson*, i historien sedermera känd under namnet *Smek*. Denne blef samma år konung äfven i Norge hans moder var nämligen arfvinge till norska kronan.

I Finland hade under allt detta herskat ofrid, än i högre, än i lägre grad. Novgoroderna, som åter voro herrar öfver Nevan, gjorde 1311 ett stort härtåg öfver hafvet till Finland, plundrade allt ifrån den s. k. *handelsfloden* längs kusten af Nyland och ankommo ända till en inne i landet belägen stad och fästning "Wanaja", samt togo, enligt hvad krönikorna förmäla, stort byte *. Från finska sidan åter gjordes

* Hvad som menas med denna »handelsflod» är ännu ej med säkerhet afgjordt. Äfven krönikans «Wanai» förklaras på olika sätt. På återfärden plundrades vid Perno.

1313 och 1317 dylika tåg genom Nevan till kusterna af Ladoga, och vid det förra af dessa tåg uppbrändes staden Ladoga. Slutligen företogo ryssarne, för att i sin tur hämnas, år 1318, ett väldigt härtåg ända till hjertat af den finska kyrkans område, kommo till Aura-ån („Polnaja-reka“ = breda floden), uppbrände Åbo stad och plundrade domkyrkan. Vid samma tillfälle uppbrändes äfven *Kustö biskopsgård* i Piikis socken, som just nyss blifvit färdig. Ett sådant sätt att föra krig åstadkom naturligtvis mycken skada å ömse sidor; men de politiska följderna voro alldeles obetydliga.

Af mycket större vigt, ehuru endast bristfälligt kända, äro de samtida händelserna på karelska sidan. Karelarne på Ladogas vestra kuststräcka hade hittills varit Novgorods bundsförvandter och på sin höjd betalat något slags skatt för den hjelp och det beskydd, hvaraf de kommo i åtnjutande. Men sedan svenskarne uppbygt Viborgs slott och härifrån sträfvade att utbreda sitt välde öfver hela Karelen, ansåg äfven Novgorod nödigt vara, att befästa sitt välde på dessa trakter. Men medlet härtill var ej synnerligen klokt valdt. En rysk magnat, *Boris Konstantinovitsch*, fick Karelen i förläning och säges hafva svårt förtryckt och plågat befolkningen, så att denna sökte skydd hos Svenskarne. Emellertid började Ryssarne allt mera tvifla på Karelarnes trohet och uppbygde ånyo 1310 Kexholms slott, och befästade det ännu starkare, än förut. Men detta ökade blott än mer Karelarnes hat. De bemägtigade sig slottet 1314, dödade ryssarne och kallade Svenskarne i Viborg till hjelp. Emellertid hade en del af Karelarne förblifvit trogna, och då från Novgorod en krigshär anlände till deras hjelp, intogs slottet ånyo. Sålunda var då Novgorods välde i dessa nejder befästadt. År 1322 gjorde väl Svenskarne ifrån Viborg ett nytt försök emot Kexholm, men utan framgång. Lika fåfängt var Ryssarnes företag emot Viborgs slott i Augusti samma år. Storfursten *Juri Danielovitsch* (Alexander Newskis sonson) anförde sjelf företaget, och belägringen varade i fyra veckor. Men på denna sida förblef Svenskarnes makt lika orubbad, som Ryssarnes uti Karelens Ladoga-område.

Detta gjorde, att såväl Svenskar som Ryssar började önska ett ordentligt fredslut, hvilket äfven slutligen genom Hanseiternas bemedling kom till stånd i *Nöteborg den 12*

Augusti 1323. Ryssarne, som på ön Pähkinäsaari just hade begynt anlägga fästet Nöteborg (på finska Pähkinälinna, på ryska Orekhowitsch, det n. v. Schlysselburg) fingo nu behålla hela Ingermanland och Karelens Ladoga-område; åt Svenskarne åter öfverlemnades besittningen af Karelens tre vestra härad: *Savo*, *Jääski* och *Äyräpää,* hvilkas förvaltning fick sitt säte i Viborgs slott. Gränsen drogs från Finska viken längs Systerbäck (ryska Sestra, finska Siestarjoki eller Rajajoki = gränsfloden) och Sade-joki till Wuoksen, derifrån åt nordvest till Sääminge, hvarefter den i det närmaste följde samma linie, som nu åtskiljer de norra delarne af Karelen och Savolaks. Den nordligare gränsen blef fortfarande alldeles obestämd och sades blott sträcka sig till hafvet eller "Helsinge-haf", d. v. s. Bottniska viken. På detta sätt skulle en stor del af Norra Österbotten kommit i Ryssarnes ägo, om ej andra samtida tilldragelser, hvarom vi snart skola tala, gifvit dessa förhållanden en helt annan gestaltning. Slutligen kom man öfverens, att intetdera riket skulle få bygga något nytt slott i Karelen. *Viborg,* som synes härintills hafva varit i birgerska partiets våld, öfverlemnades samtidigt åt den unge konung Magni befallningshafvande, och det vestra Karelen var sålunda nu fullständigt förenadt med det öfriga Finland och ställdt under biskopens i Åbo andliga omvårdnad. Men *det egentliga Karelska stamlandet*, nämligen kusttrakten vid Ladoga, förblef i Ryssarnes våld och hade nu förlorat sin forna sjelfständighet.

Tre år senare, eller år 1326, ingicks i Novgorod ett annat fredslut, nämligen emellan Ryssland och Norge rörande Lappland. I dessa nordliga trakter hade nämligen fortfarande striden pågått emellan Karelarne och innevånarne i Halugaland. Sålunda omtala de norska krönikorna oupphörliga ströftåg, som af Karelarne företogos till Halugaland, och år 1323 hade den norska läns-mannens egen gård derstädes blifvit bränd. Men nu ingicks äfven här en stadigvarande fred, ehuru gränserna förblefvo något obestämda. Det blef emellertid sed, att Novgoroderna uppburo skatt af sina egna undersåtar utöfver hela Lappland och Finnmarken, och Norrmännen på samma sätt af sina undersåtar längs Finnmarken och Lappska halföns kuster ända till *Wieljoki* (i närheten af Kantalahti). Dessa vilkor voro synbarligen högst förderfliga för Karelarne, hvilka nyss hade förlorat sin sjelfständighet, och nu äfven blefvo allt

mer och mer beträngda uti sin samfärdsel med Lappland. Det var ej allenast Norge, som på detta sätt fråntog dem det lappska området; äfven från Tavastland och Satakunta hade på denna tid nybyggare nedslagit sina bopålar längs Bottniska viken ända till Norra Österbotten, läggande dessa trakter under Svenskarnes välde. En blick på den nya politiska ställningen i Finland vid denna tid skall bidraga att närmare belysa dessa förhållanden.

---

8. Finlands nya politiska ställning. Österbottens kolonisation.

Halftannat sekels strider hade slutligen bragt alla de finska stammarne under kristendomen. Men de hade fått betala denna fördel med förlusten af sin nationella sjelfständighet och nödgats gifva sig under främmande nationers öfvervälde. Denna omständighet skulle dock icke till en början varit så synnerligen förderflig för dem, om de blifvit förenade till ett folk under ett och samma rike. Men nu voro de fördelade på tre olika håll, och derför blef deras nationella utveckling och förkofran så mycket svårare. De sydliga stammarne i Estland och Liffland hade kommit under tyska riddarnes välde; de förut omtalade Svärdsriddarne hade år 1237 förenat sig med de *Tyska Marianerriddarne*, hvilka samtidigt med eld och svärd tvungo befolkningen i Preussen att antaga kristendomen. Esternas nordliga område vid Finska viken hörde då ännu under *Danmark*, men såldes redan år 1346 åt orden, hvars välde sålunda sträckte sig från Weichsels mynning ända till Finska viken. De östliga stammarne åter såväl i Bjarmaland, som i Ingermanland och Karelens Ladoga-område hade kommit under *Novgorod* och gjordes genom sin grekiska religion allt mer och mer främmande för sina öfriga stamförvandter. Endast de till *Finland* inflyttade stammarne hade genom den svenska eröfringen kommit i ett sådant läge, att det gaf löfte om en nationel utveckling. På detta område och från denna tid börjar i sjelfva verket *Finska folkets* historia; ty dessförinnan gafs det endast finska stammar.

Området för biskopens i Åbo andliga verksamhet hade egentligen bestämt Finlands utsträckning och gränser, och på detta sätt kom äfven *Åland* att räknas hit. Men i samma mon, som den verldsliga administrationen begynte uppkomma, fick denna begränsning äfven en politisk betydelse. Namnet *Finland*, som ursprungligen betecknade endast Egentliga Finnarnes område, utbredde sig nu småningom öfver hela omkretsen för biskopens och ståthållarens på Åbo slott embetsmyndighet. Likväl användes ännu länge benämningen *Österlanden*, för att beteckna det finska biskopsdömets område i verldslig bemärkelse. År 1306 delades landet i trenne län emellan de dåvarande trenne borgarne: under *Åbo slott* hörde Egentliga Finland och södra Satakunta, samt Åland; under *Tavastehus* lydde Tavastland och dess utmarker, som sträckte sig till öfre Satakunta och södra Österbotten, under *Viborgs slott* åter synes hafva hört den nyligen eröfrade delen af Karelen, samt Nyland. Men ståthållaren på Åbo slott, hvilken vanligen kallades Finlands öfverhöfding (Præfectus, Capitaneus Finlandiæ), synes oftast hafva utöfvat något slags högsta styrelse. Det är naturligt, att eröfringens första villervalla på många håll gifvit upphof åt förtryck och våldsamheter. Men redan ganska tidigt begynte man vaka öfver ett ordentligt handhafvande af lag och rätt. I detta afseende är synnerligen anmärkningsvärdt det *skyddsbref*, som konung Birger år 1316 gaf åt Karelens qvinnor, synbarligen emot besättningens i Viborg öfvervåld. För den ordentliga rättsskipningens behof tillsattes snart en särskild *lagman öfver Finland*, uti hvilket embete redan år 1324 en viss *Bero* eller *Björn* omnämnes. På detta sätt genomfördes i Finland det svenska rättsväsendet, deribland äfven den ur folket tagna Nämnden. Såsom grund för lagskipningen torde man dels hafva följt den kanoniska (kyrkliga) lagen, dels billighet och gammal sed, ty på denna tid hade man ännu ej någon gemensam lag för Sverige.

Äfven skatteangelägenheterna ordnade sig småningom på samma sätt. På Birger Jarls tid hade svenska kronan först tillegnat sig de utskylder, som Finnarne dittills betalat allenast åt biskopen och presterskapet; och för deras räkning förbehölls ett särskildt s. k. *matskott*. Men under de närmaste åren efter freden i Nöteborg bragtes kyrkans och presterskapets *tionden*

på en ordnad fot. Till sin beskaffenhet voro såväl kronans som presterskapets inkomster ganska olika i olika trakter. I Tavastland t. ex. erlades i biskopstionde tre eller fyra ekorrskinn för hvarje “båge“ eller fullvuxen man (som förmådde spänna en båge). Vanligtvis betalade likväl de finska inbyggarne sina utskylder i säd; men Svenskarne på kusten af Nyland och i Åbo skärgård betalade dem i smör, emedan boskapsskötseln hos dem var hufvudnäringen. I enlighet med dessa olika sätt för utskyldernas betalande benämndes skatteområdena *Rätter,* hvarvid man skilde mellan Svenska rätten och Finska rätten, Karelsk rätt och Helsinge rätt (Jus Svevicum, Finnonicum, Carelicum, Helsingonicum). Man bör ihogkomma, att allt detta nu först höll på att ordna sig. Sålunda fans det ännu knappast andra embetsmän, än borgarnes höfdingar med deras tjenare, och endast för den kyrkliga administrationens behof var landet indeladt i socknar eller församlingar, hvilka till föreståndare hade hvar sin *kyrkoherde* (curatus).

Under de årtionden, som förflöto emellan Tavastlands och Karelens eröfring, hade Finlands politiska och kyrkliga område genom nybyggen begynt utbreda sig till de nordliga ödemarkerna. Dessförinnan voro ännu hela Österbotten, samt de norra delarne af Satakunta och Tavastland i Lapparnes ego, och på dessas omvändelse till kristendomen hade ännu ingen kommit att tänka. Men sedan gammalt voro Finnarne vana att uppbära skatt af dem, och då Tavasterna nu hade förlorat sina kuststräckor vid Finska viken, så voro de tvungna att söka ersättning uti de norra utmarkerna. Då omtalas att män ifrån Birkkala och Rengo under anförande af en Matts Kurki anfallit Lapparne i Södra Österbotten och fördrifvit dem från dessa trakter. Efter några år framträngde dessa *Birkarlar* (“Birkarlaboa“, “Berkala“) ända till Kemi och Torneå elfvar, läggande under sig laxfiskena och lappskatten. År 1277 sägas de af Magnus Ladulås hafva erhållit skriftlig bekräftelse på dessa sjelftagna rättigheter, för hvilka de sedan betalade till svenska kronan en skatt af några knippor ekorrskinn. Birkarlarnes hufvudort kom derefter att blifva uti Torneå, Piteå och Luleå, hvarifrån de under de följande seklen utöfvade sitt välde öfver Lapplands och Finnmarkens vidsträckta områden, allt mer och mer undanträngande såväl Halugalands inbyggare,

som Karelarne. Men härigenom hade nu äfven Österbotten erhållit sina första inbyggare och på flera orter hade församlingar uppstått, nämligen i Kyrö år 1304 och något senare i Salo och Kemi. Nästan vid samma tid, eller omkring år 1300, hade äfven svenska nybyggare, förmodligen på föranstaltande af svenska regeringen, öfverflyttat till kusterna af Södra Österbotten. Deras boningsplatser synas i början hafva sträckt sig längs hafskusten, norrut ifrån Kumoelf, vid hvars mynning en liflig handelsrörelse uppstod. Men de i dessa trakter förut bosatte Tavasterna sågo ej med vänliga ögon dessa främmande nykomlingar, och konung Birger nödgades år 1303 utfärda ett skyddsbref åt dem, som bygt sig gårdar i Sastmola och Lappfjärd. På hvad sätt sedermera det svenska nybygget utbredde sig till trakterna af Qvarken och vidare norrut (till Mustasaari och Pedersöre) är ej bekant; men i söder uppgick det småningom ibland Finnarne.

På vestra sidan om Bottniska viken hade något senare Helsingarne begynt utbreda sina boningsplatser, och år 1327 togo höfdingarne på denna sida till sin uppgift att kolonisera hela kuststräckan emellan Skellefteå- och Uleåelfvar. Då uppstod oenighet emellan Birkarlarne och Helsingarne, men konungens drots (eller öfverdomare) afgjorde saken år 1328 till fördel för Birkarlarne, hvilkas rätt till handeln på Lappland derjämte bekräftades. Gränserna emellan Upsala och Åbo biskopsstift voro då ännu obestämda, till dess senare Kaakamajoki emellan Kemi och Torneå bestämdes såsom gräns. På detta sätt blef en del af de finska nybyggarne under Upsala biskop och kom sålunda på svenska sidan om gränsen. Men likväl var det finska området nu ansenligt utvidgadt och Bottniska vikens aflägsnaste fjärdar begynte öppnas för handeln och dess stränder för kultur och ett ordnadt samhällsskick.

III. Katolska tiden

1323—1523.

Första Tidskiftet.

Striden emellan konungamagten och aristokratin 1323—1399.

1. Magnus Erikssons regering till Hakons kröning 1362.

Det bör anses såsom en lycka för Finland, att vid tiden för den svenska eröfringen Sveriges egna samhällsinrättningar ännu voro af någorlunda demokratisk natur. Det främmande väldets första åtgärder i det eröfrade landet kommo till följd deraf att bära en frisinnad prägel och folkets samhällsställning blef bygd på det fulla menniskovärdets grundval. Först sedan Finlands nya ställning blifvit till sina grunddrag bestämd, begynner i Sverige adelsväldet uppsvinga sig till en magt och ett inflytande, hvaraf folkets frihet hotades i samma grad, som konungamagten. Denna sakernas nya ordning inverkade klarligen äfven på förhållandena i Finland, men den förmådde dock icke mera rubba den en gång lagda grunden.

Då *Magnus Eriksson* blifvit myndig och sjelf öfvertagit regeringen år 1332, syntes hans välde vara vidsträcktare och fastare, än någon af de föregående svenska konungarnes. Ty förutom Norge, Sverige och Finland, dem han ärft på fädernet och mödernet, tillföllo honom förenämnda år äfven de forna danska provinserna: Skåne, Halland och Blekinge. Grannriket Danmark hade nämligen på denna tid råkat i yttersta förfall, så att grefven af Holstein och många andra tyska herrar delade dess sönderslitna spillror emellan sig. Men invånarne

i de nämnda provinserna norr om sundet uppreste sig emot främlingarnes förtryck och gåfvo sig under svenska konungens skydd. Magnus' regeringsförmåga motsvarade dock icke ett så stort rikes fordringar. Väl synes han hafva varit till sitt sinnelag en välvillig och rättänkande man, som så vidt möjligt var bevakade allmogens bästa. Sålunda t. ex. förbjöd han rikets store att med talrikt följe draga genom landet, försökte att åstadkomma inrättandet af gästgifverier i landsorterna, så att de högättade resenärerna ej finge allt för mycket betunga folket, afskaffade fullständigt lifegenskapen och faststälde år 1347 den första allmänna *landslagen* i stället för de forna landskapslagarna. Men af allt detta skördades likväl ej mycken frukt, emedan konungen ej var man att vinna efterlefnad åt det, som han i god afsigt förordnat, och den högmodiga adeln gycklade med hans eftergifvenhet och gaf honom binamnet *Smek*. Svårare voro dock de förvecklingar, i hvilka han råkade genom sin eftergifvenhet för den andliga magtens fordringar och anspråk. Ty påfvarne, som vid denna tid residerade i Avignon, hade redan lärt sig att på det oförskämdaste sätt för sina egna ändamål missbruka kristenhetens religiösa hängifvenhet. Innan kort hade den svage Magnus blifvit en lekboll för påfveväldet och förlorade derigenom anseende och magt i hvartdera af sina riken. Men den första början till hans ofärd var särskildt ett korståg mot Karelen, hvilket han år 1348 på påfvens uppmaning företog, och hvilken märkliga tilldragelse förtjenar att här blifva närmare belyst.

I sjelfva verket voro förhållandena i Karelen sådana, att äfven politiska skäl skulle kunnat förmå svenska konungen att ånyo taga i hop med Torkel Knutssons eröfringsverk. En lithauisk furste *Narimont* hade år 1333 tagit dopet i Novgorod och dervid fått såsom ärftligt län Kexholm, Nöteborg och Ladogatrakterna samt hälften af Koporie län, eller i allmänhet Karelarnes, Ingrernas och Woternas länder på det ryska området. Narimont hade skickat sin son Alexander att styra detta län, och denne tog sitt säte i Nöteborg. Men invånarne i nämnda länder voro alldeles icke nöjda med detta lithauiskt-ryska herravälde, utan begärde i hemlighet hjelp från Viborg och gjorde derpå år 1337 ett uppror, hvarvid de flesta ryssar blefvo dödade. Följande år gjordes från Viborg ett par tåg till trakten af staden Ladoga och till Woternas

land. Furst Alexander, förskräckt häraf, flydde tillbaka till Lithauen, och Novgoroderna nödgades sjelfva tänka på att försvara sina gränser, och gjorde derför ett tåg till närheten af Viborg. Hela detta tumult hade likväl uppstått utan svenska konungens vetskap, hvarför sändebud från Novgorod begåfvo sig till honom i södra Sverige och fingo med lätthet freden bekräftad på de gamla vilkoren. På detta sätt hade åter molnen för en tid blifvit skingrade. Men finnarnes stamförvandter på andra sidan gränsen upphörde likväl ej att med längtan betrakta det lyckligare tillstånd, hvaraf deras bröder under Sveriges spira voro i åtnjutande, och häraf uppkom åter nya anledningar till ofred. Sålunda sände t. ex. inbyggarne i Estland, hvilka om våren 1343 gjorde ett allmänt uppror emot det danska väldet och försökte bemäktiga sig staden Reval, att begära hjelp från finska sidan. Äfven denna gång visade de män, som innehade landets styrelse, god lust att blanda sig i grannrikenas angelägenheter, men kommo äfven nu för sent. Förrän man från Finland hann med några skepp framkomma till ort och ställe, hade Lifflands landtmästare kommit Danskarne till hjelp och med mycken blodsutgjutelse gjort ända på upproret. Då sålde slutligen Danskarne år 1346 hela sitt estniska område till tyska riddarne, hvilkas välde derefter sträckte sig till Finska viken och floden Narova.

Men samtidigt som nämnda uppror i Estland kufvades, synas från ryska Karelen nya böner om hjelp hafva kommit till svenska regeringen, och konung Magnus beslöt nu att i den katolska lärans namn vidtaga kraftigare åtgärder. Om hösten 1347 begaf han sig till Finland och gjorde härifrån till Novgoroderna det besynnerliga förslag, att lärda teologer från hvardera sidan skulle sammankomma för att disputera om religionen, på det man sålunda skulle utröna, hvilkendera bekännelsen, den grekiska eller den romerska, vore riktigare, och att man derefter enhälligt skulle kunna sluta sig till samma lära. Novgoroderna svarade undvikande och bådo konungen i denna sak vända sig till patriarken i Konstantinopel. Derpå begaf sig Magnus tillbaka till Sverige och Norge, för att samla en krigshär, och kom följande år, strax efter Pingsthögtiden, med en ansenlig flotta framför Björkö (Koivisto). Till ett sändebud från Novgorod, som hade skyndat sig till samtal med konungen, framstälde han än en gång sin fordran, att

Ryssarne skulle förena sig med den vesterländska kyrkan. Då de icke gingo in härpå, seglade svenska flottan uppför Nevan emot Nöteborg, hvilket efter sex veckors belägring intogs den 6 Augusti. De konungen åtföljande presterna hade redan begynt döpa befolkningen i Ingermanland, och det svenska väldet tycktes sålunda få stadigt fotfäste i dessa trakter. Men olyckligtvis gaf konungen sig icke ro att dröja qvar till sin nya eröfrings beskydd, utan seglade genast tillbaka till Sverige. Novgoroderna, som under tiden samlat sina stridskrafter, ryckte strax derpå emot Nöteborg och återtogo det från Svenskarne den 24 Februari 1349. De Ingrer och Karelare, hvilka öfvergått till Svenskarne, straffades med mycken grymhet, och Narimont och hans arfvingar återfingo sitt län.

Det var likväl ej konungens afsigt att låta det blifva dervid. Men en svår naturhemsökelse hindrade för någon tid hans krigiska planer. Från år 1347 hade i södra Europa rasat en förskräcklig pest, den s. k. *digerdöden*, hvilken på de flesta orter bortryckte två tredjedelar, ja till och med tre fjerdedelar af befolkningen. Sjukdomen började med en häftig bränning i kroppen, på hvilken följde en illa luktande blodspottning, svulster i armhålorna och knävecken, samt svarta fläckar öfver hela kroppen. Detta svåra plågoris kom till Norge om hösten 1349 och utbredde sig följande år öfver hela Sverige. I Finland härjade pesten förmodligen år 1351, fastän om dess framfart derstädes ingenting är nämndt. I Ryssland åter uppträdde den först år 1352.

Då den svåra landsplågan till största delen var öfverstånden i Sverige, begaf sig konungen på hösten 1350 på ett nytt härnadståg, sedan han af den påfliga legaten erhållit löfte om att såsom lån erhålla den heliga stolens inkomster från de nordliga rikena. Men detta företag utföll ännu ogynsammare än det föregående. Konungen seglade in i floden Luga i Woternas land och begynte döpa befolkningen. Men då den ryska hären lägrade sig vid flodens mynning, slapp han med njuggan nöd undan med sina skepp och uppehöll sig sedan den följande vintern i Estland och Liffland. Hela företagets mål var förfeladt. I Mars 1351 gjorde Ryssarne ett tåg till Viborgs slott och uppbrände den stad, som redan hade begynt uppstå omkring slottet. Så fort det blef vår, skyndade Magnus genom Åbo tillbaka till Sverige och kunde vara glad, att

genom tyska riddarnes bemedling ett slags förlikning med Novgorod kom till stånd. Denna förlikning skedde i Dorpat på våren 1351, hvarvid fångarne utlemnades å hvardera sidan.

Detta olyckliga krig med Ryssland hade naturligtvis mycket förminskat konungens anseende i eget land och bragte honom äfven derutöfver i nya trångmål. Till en början ansatte honom påfven, som återfordrade sitt lån och slutligen af denna orsak år 1358 slungade emot honom offentlig bannlysning. Samtidigt hade derjämte uppstått inre oenighet, som ryckte ur den svage konungens händer nästan hela regeringsmagten. Norrmännen, som voro missnöjda med sin förening med Sverige, utverkade att Magnus år 1355 lemnade Norge åt sin yngre son *Hakon*, hvaremot den äldre sonen *Erik* var bestämd till fadrens efterträdare i Sverige. Men då Magnus samtidigt upphöjde sin gunstling *Bengt Algotsson* till hertig af "Österlanden (det är Finland) och Halland", så väcktes härigenom Eriks och svenska adelns afund och hat. Genom öppet uppror tvungo de konungen att aflägsna nämnde sin gunstling och gifva åt Erik kunglig värdighet tillika med största delen af riket, nämligen de forna danska provinserna, samt Småland, Östergötland och hela Finland. Denna öfverenskommelse egde rum i Jönköping den 28 April 1357. Strax derefter for Erik till Finland och fördref derifrån Bengt Algotsson, som förljudes under sin korta styrelse hafva betungat landet med nya skatter. Efter att hafva till ståthållare qvarlemnat *Nils Thuresson Bjelke*, hvilken äfven erhöll lagmansembetet i landet, återvände Erik inom kort till Sverige, men dog redan om våren 1359. Men för konung Magnus grydde dock ej en lyckligare dag. Danska konungen Waldemar Atterdag fråntog honom Skåne, Halland och Blekinge och lade dessa provinser ånyo under danska kronan, och den mägtiga adeln gjorde åter uppror, satte Magnus i fångenskap på Kalmar slott och bjödo kronan åt Hakon. På nyåret 1362 kom denne från Norge och kröntes i Upsala *den 15 Februari.* Vid detta tillfälle voro närvarande, förutom konung Magnus och de svenska herrarne, äfven den nyssnämnde lagmannen i Finland, samt Åbo-biskopen *Hemming*, och genom ett särskildt bref bekräftades dervid åt Finlands inbyggare för everldelig tid — för den trohet och kärlek, de allt hitintills visat mot svenska konungarne — samma delaktighet i kungavalet, som tillkom Sveriges öfriga landskap. Man faststälde

nämligen, att till sådana val alltid skulle kallas finska lagmannen, representanter för presterskapet, samt tolf man af allmogen. Men om, till följd af vintertid eller andra förhinder, de finska valmännen ej skulle hinna fram, så borde valet likväl ej uppskjutas, utan de skulle efteråt få bekräfta beslutet. Genom denna märkliga förordning upphörde nu Finland att vara ett eröfradt land och upphöjdes till fullkomlig jämnlikhet med Sverige. Men genom sitt aflägsna läge bortom hafvet, qvarstod det dock uti ett visst afsöndringstillstånd, såsom också af tillägget till nyssnämnda förordning framgår. Hurudana de inre förhållandena i Finland för öfrigt voro, skola vi i det följande närmare skärskåda.

---

2. De kyrkliga förhållandena i Finland vid midten af 14:de seklet.

Öfver hufvud taget synes Finland under denna tid njutit samma fördelar och vidkänts samma olägenheter, som rikets öfriga provinser, kanske dock med den enda skilnad, att den verldsliga aristokratin här var svagare, men de andligas magt så mycket större. Finska kyrkan var visserligen ännu mycket fattig; men Åbo-biskoparne bemödade sig med stor ifver att föröka dess inkomster och förmoner, på samma gång de sökte ordna dess institutioner efter fullständigt katolskt mönster. Under biskop *Benedikts* tid (1321—1338) höllos för första gången biskopsvisitationer och prestmöten, genom hvilka nu tiondeskatten bestämdes på de flesta orter. Ännu företagsammare och ihärdigare var hans efterträdare *Hemming* (1338—1366), hvilken likasom företrädaren var hemma från Sverige. Denne märkvärdige man, som ett och ett halft sekel efter sin död, eller vid slutet af katolska tiden, blef utsedd att upphöjas bland helgonens antal, stod redan under sin lifstid i högt anseende och ära. Sveriges ryktbara helgon, fru *Birgitta* (död i Rom 1373), som genom slägtskap var förenad med det kungliga huset, omtalas hafva varit biskopens synnerliga vän; och Hemming säges äfven varit den förste, som bragte den fromma qvinnans förtjenster till den heliga stolens kännedom. Äfven de svenska regenterna höllo honom i stort anseende och be-

viljade honom och hans kyrka mångahanda förmoner. Finska kyrkan började nu höja sig till fullständig katolsk glans och magt. Kanikembetena förökades, en särskild domprostevärdighet inrättades, och ehuru Hemming år 1353 klagar för påfven, att hans domkyrka, som Ryssarne år 1318 hade bränt, ännu var i bristfälligt skick, så finner man dock att den var försedd med mångahanda inrättningar, bland hvilka böra nämnas chor och altaren, skola, fattighus m. fl. Sjelf omtalas Hemming hafva skänkt till kyrkan flere böcker i teologi och kyrkolagfarenheten och sålunda grundlagt Finlands första bibliotek; äfven skänkte han till biskopsstolen tiar och kräkla. Vid styrelsen af sitt biskopsstift gick han redan tillväga med hierarkins hela stränghet, hotade med bannlysning dem, som ej betalade sina utskylder till kyrkan, och förkunnade djerft, att ej ens konungen egde rätt att blanda sig i dessa saker. Hans kyrkostadgar (Statuta) af år 1352 bestämde landtpresternas skyldigheter. Särskildt faststäldes, att landtprester, som hade barn — ty coelibatet synes ännu ej på långt när varit allmänt — ej skulle få uppfostra dem hemma, emedan kyrkans egendom sålunda skulle förminskas. Af dessa och andra exempel framgår tydligen biskop Hemmings kraftfulla, hierarkiska personlighet. Men man bör ihågkomma, att denna stolta kyrklighet var helt och hållet öfverensstämmande med tidsandan.

Mycken oreda uppstod i kyrkans ändamålsenliga ordnande derigenom, att påfvemagten på ett olämpligt sätt blandade sig uti stiftens enskilda angelägenheter. I Avignon, der påfvarne vid denna tid hade sitt säte, såldes för penningar äfven de aflägsnaste ländernas kyrkliga embeten, hvilkas besättande rätteligen skulle tillkommit de på ort och ställe befintliga förmännen. Detta hade i början tillgått sålunda, att påfven på förhand behöll några embeten till sitt eget förfogande. Men på denna tid tillkom ytterligare den allmänna förordning, att alla embeten, hvilka blefvo lediga vid sjelfva den påfliga stolen (d. v. s. hvilkas innehafvare under sin vistelse derstädes dogo eller kommo till annat embete) finge tillsättas af påfven. Följden häraf blef den, att till Avignon strömmade prester för att spekulera på embeten, och om ej något lämpligt eller behagligt sådant fans för tillfället ledigt, så köpte man exspektans-rättighet till första ledighet i det ena eller andra biskopsstiftet, hvarvid intet afseende fästes vid språk och nationalitet;

ty det allmänna kyrkospråket var latin. Men ofta hände det, att förmännen på ort och ställe icke visste eller icke låtsade veta något om påfvens utnämningar, utan sjelfva besatte de lediga platserna med andra, hvaraf åter långa strider och förvecklingar uppkommo. Det märkvärdigaste exempel på en sådan påfvemagtens inblandning i den finska kyrkans angelägenheter är försöket att göra sjelfva Åbo biskopsembete till en handelsvara vid hofvet i Avignon. Då biskop Hemming dog, år 1366, valde kapitlet till hans efterträdare domprosten *Henrik Hartmanni.* Påfven gjorde valet ogiltigt, emedan han nämligen på förhand hade beslutat att för denna gång sjelf bestämma, hvem som skulle blifva utnämnd; likväl ansåg han klokast att utnämna just den samme, som kapitlet hade valt. Då Henrik dött på återvägen från Avignon år 1368, valdes på samma sätt kaniken *Johannes Petri;* påfven ogillade åter af samma orsak valet, men utnämnde honom icke dess mindre till biskop i stöd af sin apostoliska magt. Två år senare, 1370, förnyades samma lek, och *Johannes III Westfal*, som förut hade varit domprost, blef då biskop. Efter dennes död lyckades kapitlet i Åbo lika snabt omintetgöra den heliga stolens planer, och den af kapitlet valde kaniken *Bero II Balk* erhöll den påfliga bekräftelsen år 1385. Men om denna händelse berättas särskildt, att Bero strax efter valet skyndade sig till påfven, medförande så mycket pengar, som kapitlet i hastigheten kunde skrapa ihop, för hvilket ändamål man äfven måste sälja några af kyrkans lägenheter. Att man de föregående gångerna icke sluppit för billigare, är lätt att gissa, och den påfliga stolens lumpna snikenhet blir äfven härigenom ytterligare bekräftad.

Alla dessa Hemmings efterträdare på Åbo biskopsstol voro kunnige och efter den tidens begrepp utmärkt duglige män, hvilka i främsta rummet bevakade sin kyrkas fördelar. Bannstrålen var ej längre något ovant vapen i det finska presterskapets händer. Redan år 1340 hade Henrik Hartmanni, som då var kyrkoherde i Sääksmäki, utverkat af påfven bannlysning emot några byar, som ej betalat sina tionden. Hans efterträdare på biskopsstolen lade sjelfva ståthållaren på Viborgs slott under bann. Men å andra sidan stodo redan de andliga i Finland på höjden af sin tids bildning. Flertalet af kanikerna i Åbo vistades på detta tidehvarf vid *universitetet i*

Paris såsom studerande och äfven i egenskap af lärare; men om Johannes Petri veta vi, att han, innan han blef biskop, en gång (1366) varit rektor vid nyssnämnda universitet, hvilket embete alltid besattes för tre månader i gången. Äfven vid det nyare universitetet i Prag synas vid denna tid finnar hafva uppehållit sig. Af allt detta framgår tydligen, att vårt folk redan begynte taga del i mensklighetens stora bildningsarbete.

---

3. **Albrekt af Mecklenburg och adelsväldet.**

Genom Hakons kröning synes det inre lugnet blifvit återställdt i de nordiska rikena. Redan följande år, 1363, fick Hakon till gemål danska prinsessan *Margareta*, konung Waldemar Atterdags yngre dotter, och sålunda blef grunden lagd till ett vänskapligt förhållande äfven med Danmark. Men Sveriges store voro icke länge nöjda med Hakons regering. Hans giftermål hade blifvit ingånget mot deras önskan och hans mildhet mot sin fader var ej heller i deras smak. Derför inkallade de konung Magnus' systerson *Albrekt*, hvars fader var furste af Mecklenburg. Denne kom mot slutet af år 1363 till Stockholm, hvars tyska borgerskap genast öppnade dess portar för honom. I Februari följande år valdes han till Sveriges konung, hvarefter han begaf sig till Finland, hvars innevånare ännu höllo med Hakon och Magnus. Väl hörde lagmannen Nils Thuresson, som innehade Viborgs slott, till deras antal, hvilka hade inkallat Albrekt, och försökte äfven bringa hela Finland på dennes sida. Men ståthållaren på Åbo slott, riddaren *Narwe Ingevaldsson*, gjorde ett långvarigt och manligt motstånd, så att Albrekt blef tvungen att ligga utanför slottet i nära tio månader, hvarunder Nils Thuresson blef dödad i en skärmytsling. Biskop Hemming hade Albrekt lockat på sin sida genom stora förmoner och för öfrigt i samma afsigt vidtagit flere åtgärder till befolkningens bästa. Sålunda erhöll nu *Ulfsby* (Björneborg) stadsprivilegier (1365) och var härefter, jämte Åbo och Borgå, landets tredje stad. Dessutom bekräftades åt södra Österbottens svenska kustbefolkning de handels-

rättigheter, som de redan förut erhållit af Magnus och Erik. Då Albrekt slutligen fått Åbo slott i sitt våld, for han tillbaka till Sverige (sommaren 1365). Der hade redan Albrekts öfverbefälhafvare besegrat Hakons och Magnus' härar emellan Enköping och Vesterås den 3 Mars 1365 och tagit konung Magnus till fånga. Men kriget fortfor likväl ännu många år. Albrekt hade på sin sida, förutom sin fader Albrekt af Mecklenburg, äfven det mägtiga Hanseförbundet, och Hakon och hans svärfader förmådde ej på länge uträtta något emot denna öfvermagt, utan den sistnämnde måste till och med redan en gång fly från sitt eget rike. Först år 1371, då ett i Upland uppkommet uppror hotade Albrekts nya krona, ingicks slutlig förlikning med Hakon, och den gamle konung Magnus utsläptes ur sitt fängelse. Han begaf sig till sin son i Norge och dog vådeligen vid ett skeppsbrott år 1374. Den man, som en gång hade burit namnet "Sveriges, Norges och Skånes konung", fick efter långa lidanden detta oberömliga slut.

Under allt detta hade emellertid i Sverige uppkommit mycken ovilja mot konung Albrekts regering. Konungens fader, hertig Albrekt, hade för sitt bistånd erhållit i pant flere borgar och landskap, hvilka han åter förlänade åt tyska riddare, och dessa främmande herrar, likasom äfven tyskarne i konungens eget följe, förtryckte landet genom våldsbragder och utpressningar. Största tungan utgjordes af de nya slott, som man började uppföra på olika ställen i landet, ty man fordrade dertill af folket ej blott dagsverken, utan äfven lifsmedel. Sålunda anförde t. ex. befolkningen i Satakunta klagomål hos konungen, att ett i deras land bygdt slott (förmodligen vid Kumo) var dem till stor tunga, och Albrekt gaf då befallning, att detta slott skulle nedrifvas. Men oftast hvarken kunde eller ville Albrekt lägga band på sina befallningshafvandes öfvermod. Svenska adeln, som var lika uppretad häröfver som folket, tvang slutligen konungen att öfverlemna hela regeringen åt rådet, år 1371, och från denna tid voro nu dessa 12 rådsherrar, i spetsen för hvilka stod *Bo Jonsson Grip*, rikets rätte styresmän. Men oenigheten och ofriden upphörde likväl ej. De flesta slott förblefvo allt fortfarande i tyskarnes våld och de svenska herrarne sjelfva hade blott alltför väl lärt sig att följa främlingarnes öfvermodiga exempel. En hvar något mägtigare man förde på eget bevåg krig mot sina fiender,

och oroligheterna voro så stora, att man år 1375 ansåg nödvändigt att genom en särskild öfverenskommelse mellan herrarne fastställa en allmän landsfred för tre års tid. Sveriges rikaste och mägtigaste man, Bo Jonsson, som år 1375 blef riksdrots (eller öfverdomare) och såsom sådan hade bort vara skyldig att i främsta rummet vaka öfver lagarnes helgd, var tvertom den våldsammaste och girigaste bland dem alla. Ett enda exempel är tillräckligt för att belysa denne mans karaktär. År 1381 dödade han med egen hand en sin fiende i sjelfva gråmunkekyrkan i Stockholm och slog sedan under sig hela hans förmögenhet, lemnande åt den mördades slägtingar endast en mindre del deraf, ej såsom till böter för sitt brott, utan såsom ren nådegåfva. Konungens beständiga penningebrist förde snart det ena slottet och det ena landskapet efter det andra i Bo Jonssons händer och i dessa sina förläningar regerade det mägtiga drotset såsom sjelfständig herskare. Han af- och tillsatte fogdarne och ståthållarne på slotten efter godtfinnande, lät uppbygga borgar, utdela frälserättighet och uppbar för egen räkning alla skatter och böter.

Den förnämsta delen af Bo Jonssons besittningar var Finland. Redan uti 1371 års förlikning hade han fått Viborgs och Tavastehus slott, hvartill sedan kom Åbo slott med Åland samt Österbotten, så att på detta sätt alla Finlands landskap kommo att tillhöra honom. Något senare (omkring år 1378) lät han utnämna sig sjelf till finsk lagman och herskade nu i detta land såsom i ett eget rike. Emellan erkebiskopen i Upsala och biskopen i Åbo hade vid denna tid uppstått en skarp strid om de nordliga gränserna för deras stift. Erkebiskopen ville utsträcka sitt andliga område ända till Uleåelf, och konung Albrekt afgjorde (år 1377) saken till förmon för honom. Men det mägtiga drotset gaf på anmodan af biskopen ett annat utslag, och Kaakamajoki förblef norra gränsen för Åbo stift. Emot främmande magter visade Bo Jonsson samma bestämdhet. En gång förklarade han till och med krig emot den mägtiga hansestaden Danzig, och rådet i Lybeck, till hvilket han sände underrättelse härom, uppmanade Danzigs innevånare att söka åstadkomma en snar förlikning, för att undvika onödiga förvecklingar. Beträffande Finlands inre angelägenheter, vågade ingen motsäga hans förordnanden, och till och med biskopen i Åbo fick böja sig under denna sjelftagna

spira. Hurudan drotsets styrelse för öfrigt må hafva varit, finnes ej särskildt omnämndt; men man kan dock nästan antaga, att allmogens förtryck mer och mer rotfästades. Sålunda synes åtminstone, att vid denna tid en mängd nya slott uppfördes i olika delar af vårt land. Bo Jonsson sjelf säges hafva låtit uppbygga *Raseborgs slott* i Nyland och strax efter hans död påträffas äfven "Krytzborg" eller *Korsholm* i södra Österbotten och *Kastelholm* på Åland, båda antagligen uppförda på hans tid. Då förutom dessa ännu några träborgar omnämnas och ögonskenligen hela denna förstärkta befästning icke afsåg landets försvar mot yttre fiender, utan i främsta rummet hade tillkommit till adelsväldets befästande, så kan man lätt inse, i hvilken riktning samhällsförhållandena voro på väg att utveckla sig.

Emellertid hade uti Sveriges grannländer, Danmark och Norge, inträffat stora förändringar. År 1375 dog Valdemar Atterdag och med honom hade Valdemar den stores ätt på svärdsidan utslocknat. Af hans tvenne döttrar var den äldre förmäld med konung Albrekts äldre broder i Mecklenburg, och denna äregiriga slägt hoppades derför nu få uppstiga äfven på Danmarks tron. Men Danskarne valde norska tronföljaren Olof, som var född i Valdemars yngre dotters, Margaretas, äktenskap med Hakon *. Då Hakon dog år 1380, blef Olof konung äfven i Norge. Han var då endast 10 år gammal, och regeringstyglarne i hvardera riket kommo i Margaretas skickliga händer. Småningom började äfven Svenskarne, hvilka redan länge hade fått nog af Albrekts regering, vända sina ögon till Margareta, och sjelfva Bo Jonsson tyckes hafva lutat ditåt. Då stälde tvenne dödsfall allt på en ny fot. År 1387 dog den unge konung Olof, och hans moder blef vald till hans efterträdare

* *Valdemar Atterdag*, konung i Danmark, † 1375.

Ingeborg, gift med Henrik af Mecklenburg. — *Margareta*, † 1412, gift med Hakon.

Ingeborgs barn: Albrekt, pretendent till danska kronan år 1375. — Maria, gift med hertigen af Pommern.

Margaretas barn: *Olof*, konung af Danmark 1375, af Norge 1380, † 1387.

Marias barn: *Erik af Pommern*. — Katarina, gift med Pfalzgrefven af Baijern.

Katarinas barn: *Kristoffer af Baijern*.

i Danmark och Norge. Men året förut, eller 1386, hade äfven den mägtige Bo Jonsson aflidit, och striden emellan svenska adeln och konungen hade uppflammat i full låga. Albrekt försökte nämligen att återföra drotsets vidsträckta förläningar under kronan. Men Sveriges öfriga stormän, som Bo Jonsson förordnat att verkställa testamentet, begåfvo sig till Margareta och öfverlemnade riket i hennes händer år 1388. Albrekt begaf sig till Tyskland för att värfva krigsfolk och kom i början af år 1389 tillbaka med en ansenlig styrka, men blef slagen och tillfångatagen i närheten af *Falköping* i Vestergötland.

Detta gjorde likväl ej slut på striden. Albrekts anhängare herskade ännu i Stockholm, hvars tyska borgerskap om våren 1389 försåtligt öfverföll de svenska borgarene och uppbrände dem på en holme utanför staden. Derjämte satte hertigen af Mecklenburg i rörelse en stor mängd sjöröfvare, hvilka plundrade och härjade alla kuststräckor, men hade sjelfva sitt hufvudsakliga tillhåll på Gotland. Dessa sjöröfvare kallade sig Vitalie-bröder, emedan de föregåfvo sig samla lifsmedel (vitalia, victualia) för Stockholm. Men under denna förevändning förstörde de all handel och plundrade såväl kusterna, som ock hanseiternas skepp och varor. Hansestäderna, som blefvo förbittrade häröfver, fingo slutligen en förlikning i stånd emellan Albrekt och Margareta år 1395. Den fångne konungen försattes i frihet, och sju hansestäder: Lybeck, Stralsund, Greifswald, Danzig, Elbing och Thorn samt Reval gingo i borgen för hans lösepenning och fingo derför Stockholms stad i pant. Då ej Albrekt sedermera på utsatt tid uppfylt förlikningsvilkoren, öfverlemnades Stockholm åt Margareta år 1398.

I Finland hade villervallan under denna tid varit lika stor, om ej större än i Sverige. Strax efter drotsets död hade landets innevånare begärt till sin lagman *Jakob Diækn*, som tillhörde landets egen adel och "bättre kände landets tillstånd och seder, än någon främmande man, vare sig från Sverige eller andra länder." Han hade förut varit Bo Jonssons fogde på Åbo slott och fick nu af Albrekt samma befattning, jämte länen Satakunta och Borgå. Men tillika med den öfriga adeln gick han snart öfver till Margareta, som till lön härför fortfarande bibehöll honom vid dessa förläningar.

Andra af Margaretas anhängare sattes till ståthållare på Tavastehus och Raseborg; endast Viborgs slott skulle tills vidare blifva i Bo Jonssons testamentsexecutorers vård och ståthållare deröfver var det gamla riksrådet *Karl Ulfsson Sparre*, en af svenska rikets mest framstående män och Margaretas ifrigaste vänner. Sålunda synes Margaretas välde i Finland redan i slutet af 1389 vara befästadt. Men då konung Albrekt åter år 1395 hade sluppit ur sin fångenskap, uppstod här borta nya förvecklingar. Drotsets nu fullvuxna son, *Knut Bosson*, sträfvade att erhålla sin faders forna herravälde öfver Finland, lockade Jakob Diækn på sin sida och förenade sig med Albrekt och Vitalie-bröderna. Dessa sistnämnde hade redan under de närmast föregående åren begynt husera i Finska viken, plundrade år 1392 i trakterna af Nevan och togo sitt hufvudtillhåll i närheten af Viborg, der de lurade efter Hanseiternas handelsfartyg. Vid samma tid hade de äfven gjort sig hemmastadda vid kusterna af Bottniska viken och bemägtigat sig såväl Korsholm, som de flesta slotten äfven vester om hafvet. Endast ståthållarne på Raseborg, Erengisel Nilsson och Thord Bonde, höllo sig troget till Margareta och försökte att med hjelp från Reval göra röfvarene motstånd. Men största delen af Finlands långa kuststräcka och vidsträckta skärgård var Vitalie-brödernas byte, och sjelfva Åbo synes någon tid varit den utgångspunkt, derifrån de åt olika håll gjorde sina plundringsfärder. Dessa oroligheter, hvilkas betryck dessutom ännu förökades af missväxt och hungersnöd, räckte i tre år, till dess slutligen år 1398 såväl Vitalie-bröderna i Österbotten, som Knut Bosson gåfvo sig under Margareta.

Året förut hade Margareta sammankallat Danmarks, Sveriges och Norges andliga och verldsliga herrar till Kalmar och der på Trefaldighetssöndagen (den 17 Juni) 1397 låtit kröna sin systerdotterson *Erik af Pommern* till konung öfver de tre rikena. Sålunda grundlades föreningen emellan de tre nordiska rikena, eller den så kallade *Kalmare unionen*. Afsigten var den, att Danmarks, Sveriges och Norges riken hädanefter skulle hafva en gemensam konung, ehuru hvarje land skulle styras efter sina egna lagar. De svenske säges dock från början varit likgiltige för unionen, och något ordentligt för-

eningsdokument, som närmare skulle bestämdt föreningsvilkoren, blef aldrig upprättadt. Men finnarne synas alls icke haft någon del i hela företaget, då största delen af deras land först följande år kom under Margareta. Om hösten 1398 öfverlemnades Åbo slott och först följande vår de träslott, som Knut Bosson hade innehaft. År 1399 kunde man åter segla fritt på Finlands haf, och från denna tid bör unionstiden i Finlands historia räknas.

Andra Tidskiftet.

Förra hälften af Unionstiden, till år 1470.

4. Konung Erik af Pommern och biskop Magnus Tavast (1399—1438).

Det stora verk, som nu hade kommit till stånd: de tre nordiska rikenas förening under en regent, syntes utlofva åt Finland likasom åt Sverige tillfälle att återhemta krafter efter föregående tiders förstörelser. Margaretas kraftiga hand hade redan från början kufvat adelns tilltagande öfvermod och det var i allmänhet förordnadt, att allt åter skulle försättas i samma skick, som på Magnus Erikssons tid. På detta sätt återkallades nu alla panter och förläningar, som ifrån kronan öfvergått i enskildas händer, samt alla skattehemman, som på konung Albrekts tid genom köp eller list kommit under frälset, och i och för dessa angelägenheter höllos i hvarje landskap särskilda räfsteting (i Finland om våren 1405). Äfven bestämdes, att de öfverflödiga borgarne skulle nedrifvas, och åt allmogen förskaffades all möjlig lindring från de förra bördorna.

Dessa vigtiga förbättringar böra i första rummet räknas Margareta till förtjenst; ty den hufvudsakliga ledningen af det hela förblef i denna kraftfulla qvinnas händer ända till hennes död, år 1412. Men äfven konung Erik ådagalade i början både vilja och förmåga, och särskildt står Finland ännu till honom i tacksamhetsskuld för mången nyttig inrättning. Ännu under Margaretas lifstid besökte han tvenne gånger Finland, första gången om hösten 1403, hvarvid han tilldelade Viborgs borgerskap fullständiga stadsprivilegier, och andra gången i slutet af år 1407, då han i Åbo gaf frälsebref åt flere finska

män. Vid detta sitt andra besök synes han hafva öfverenskommit med befolkningen om några nya förordningar, hvilka nu, då regenterna för det mesta kommo att uppehålla sig i det aflägsna Danmark, ansågos nödvändiga för upprätthållande af god ordning. Sålunda förordnades, att skatterna, som hittills utgått i naturalieprodukter, framdeles skulle betalas i penningar, en viss summa från större och mindre skatteområden. Men denna förordning, med hvilken man afsåg att få skattebeloppen lättare användbara för den aflägsna regeringen, kom att blifva något betungande för Finland, till följd af den ringa penningetillgången, och uppväckte sedermera många klagomål, till hvilkas afhjelpande konungen dock å sin sida sökte finna de utvägar, som stodo till buds. En mera lyckobringande inrättning var den äfven af Erik grundade, s. k. *landsrätten*, som skulle sammanträda i Åbo dagarne före Sanct Henriks messa om sommaren och hvilken hade att fälla kungsdom i alla rättegångsmål, som från underdomstolarne hemstäldes till densamma, samt undersöka klagomål mot biskopen, lagmannen eller andra konungens embetsmän. Till ledamöter i denna domstol bestämdes biskopen och några prester ur domkapitlet, alla i landet vistande riksråd, lagmannen och alla domare, samt fulltalig kungsnämnd, till hälften frälsemän och till hälften bönder. Alla fogdarne skulle äfven vara närvarande, för att få tillfälle att försvara sig mot möjliga anklagelser och föröfrigt i förekommande fall meddela nödiga upplysningar; ståthållaren på Åbo slott ålåg att öfvervaka de fälda utslagens verkställande. Det är att märka, att till följd af tidens styrelsesätt en dylik institution ej kunde vara begränsad till endast lagskipning, utan att den derjemte var en slags skild styrelse för Finland eller rättast en regerande representation, hvilken det tillkom att under konungens frånvaro "höra och rätta all ärende der i landet och skipa allom rätt, fattigom och rikom," så att befolkningen ej skulle behöfva i sina angelägenheter vända sig till konungen. En af Unionens första verkningar var således den, att Finlands förening med Sverige blef något lösare och att dess förhållanden begynte taga en mera sjelfständig gestaltning. Men en sådan särskild styrelse kom naturligtvis att förblifva i händerna på adeln och synes ej förmått tillvinna sig fullt förtroende hos folket. Besvären till konungen upphörde icke och landsrätten

i Finland synes småningom hafva upphört. Mot slutet af sin regering upphöjde konung Erik densamma ändtligen i nytt anseende år 1435. Men då han kort derpå förlorade sin krona, råkade hela institutionen åter inom kort i glömska. Deremot blef Finlands delning i två lagsagor, hvilket skedde samma år (1435), en varaktig frukt af Erik af Pommerns regering. För detta ändamål delades Egentliga Finland i tvenne delar längsefter Aura å, och till *Norrfinne*-lagsagan räknades äfven Åland, Satakunta och Österbotten; till *Sydfinne*-lagsaga åter fördes Nyland och Karelen med Savolaks.

Jämte dessa inrättningar kunna ännu andra åtgärder omnämnas, hvilka intyga Eriks omtanke om det aflägsna Finland. Då det ännu fans vidsträckta utmarker, som af byalagen användes såsom allmänningar till jagt, fiske och svedjande, så fingo fogdarne befallning att fördela dess landsträckor emellan nybyggare, likväl så att åt de gamla byalagen skulle lemnas så stort område, som kunde för detta ändamål anslås af en utaf tolf man sammansatt nämnd. Genom särskilda förordningar sökte konungen skydda allmogen emot embetsmännens utpressningar, reglera penningvärdet och göra sättet för utskyldernas afbördande lättare. Utaf allt synes klart, att Eriks afsigter voro goda, om också tidsförhållandena ofta hindrade deras verkställande.

En stor del af dessa gagneliga företag bör otvifvelaktigt räknas den man till förtjenst, hvilken på denna tid, sedan Bero Balk dött 1412, uppsteg på Finlands biskopsstol och som uti hela sitt lefverne visar oss den vackraste bild af en sann katolsk biskop. Denne man var *Magnus Olai Tavast.* Född i Wirmo socken af en mägtig adelsslägt hade han i Prag blifvit magister och någon tid varit kansler hos konung Erik, till dess han i sitt hemland utnämndes till arkidiakonus vid Åbo domkyrka och slutligen af domkapitlet valdes till biskop. För att få sitt val bekräftadt, säges han hafva rest till påfven i Rom och der blifvit vigd. Krönikorna tala vidt och bredt om hans katolska nit och om den outtröttlighet, hvarmed han under sin långa embetstid (1412—1450) befästade finska kyrkans anseende och glans. Domkyrkan förseddes med flere chor eller kapell (af hvilka "Kristi lekamens kapell" isynnerhet var rikt utrustadt), hvilka såväl som sjelfva domkyrkan rikligen begåfvades med påfliga aflatsbref; kanikernas antal

ökades till tio, och åt gudstjensten gafs en sådan fullständighet, att från daggryningen till qvällen ej en enda timme förled, utan att någon messa skulle hållits i domkyrkan. Landets öfriga kyrkor erhöllo äfven sin andel af denna katolska glans, och biskop Magnus synes flere gånger hafva rest genom sitt vidsträckta stift, för att göra sig underrättad om tillståndet äfven uti de aflägsnaste församlingarna. En gång begaf han sig derjämte på en mycket längre färd, nämligen på en piligrimsfärd till Palestina, kanhända samtidigt som konung Erik besökte den heliga grafven (1423—1425). Denna verksamhet på det religiösa området, såväl som biskopens milda och redbara väsende gjorde honom äfven till Finlands mest framstående politiska personlighet. Utom landet synes han åtnjutit allmänt anseende; ty med äkta finsk trygghet förblef han alltid orubblig under tidens eljest så mångfaldiga skiftningar. Men hans egna landsmän, höga liksom låga, erkände i honom liksom sin naturliga öfverherre, ej blott å hans embetes vägnar, utan äfven till följd af hans personlighet. De följde honom troget till riksförsamlingarna på andra sidan hafvet och "tjenade honom" — säger krönikan — "såsom ett kungligt majestät".

Af allt detta kunna vi på goda grunder draga den slutsats, att de goda sidor, som Eriks regering visar i Finland, ingalunda stodo utom den store biskopens inverkan. Särdeles lyckligt för Finland var det äfven, att Eriks af Pommern regeringstid var jämförelsevis fredlig och fri från allmänna olyckor. Väl uppkommo då och då vid ryska gränsen mindre oroligheter, hvilka förorsakades af gränsboarnes och slottsfogdarnes vinstbegär. Sålunda omtalas att Svenskarne år 1411 gjorde ett plundringståg på Novgorods område, hvarefter Ryssarne hämnades med ett infall till trakterna af Viborg, hvarvid de uppbrände sjelfva staden. Fyra år senare omtalas, att Ryssarne härjat till och med i Norra Österbotten. Men något egentligt krig uppstod dock icke af dessa oroligheter, ty å ingendera sidan hade man vid denna tid några eröfringsplaner. Ingermanland och ryska Karelen voro fortfarande förlänade åt Narimonts efterkommande, och dessa furstar kastade sina blickar mera åt Polen och Liffland, än åt Finland. Konung Erik åter förde ett långvarigt krig med grefvarne af Holstein om besittningen af Slesvig (1409—1431), och ville äfven derför

icke hafva ofrid med Ryssland. År 1427, då äfven Hanseiterna förenade sig med konungens fiender, försökte dessa uppegga Ryssarne till ett eröfringskrig mot Finland; men äfven denna fara blef lyckligen afvänd. Bland denna tids allmänna olyckor är att nämna, att pesten härjade i Finland omkring år 1427, och att Åbo stad år 1429 jämte domkyrkan och klostret förstördes genom vådeld, — tvenne olyckor, till hvilka dock naturligtvis konungen och hans regering voro oskyldiga. Endast skatternas ständiga ökande och penningens alltmera sjunkande värde gåfvo grundad anledning till klagan från finnarnes sida. Men om man noga öfverväger allt, så måste man dock medge, att Finlands tillstånd under Eriks af Pommern regering var lyckligare, än det varit långa tider före eller efter densamma, och Finlands innevånare synas ej haft något särskildt skäl att draga sig undan ur Unionen.

Men på många orter i Sverige var folkets missnöje ganska stort och man hörde klagas, att de flesta ståthållare och fogdar på slotten voro danskar, som hårdt betryckte folket. Då emellertid klagomålen ingen förbättring medförde, grep befolkningen i *Dalarne* till vapen om våren 1434 och satte sig under anförande af *Engelbrekt Engelbrektsson* i rörelse, för att befria äfven de öfriga landskapen. Äfven riksrådet och biskoparne tvungos att förena sig i böndernas företag. I Helsingland samt Vester- och Österbotten, begynte riddaren *Erik Puke* följa exemplet, och en viss *Johan Folkesson* sändes derifrån med en skara finnar till Åland, der dansken Otto Pogwisch var ståthållare på Kastelholm. Denne blef mägta förskräckt, då finnarnes pilar begynte klyfva luften omkring honom, och gick in på att kapitulera. Men annorstädes i Finland synas ej några oroligheter uppstått. Då konungen samma år om hösten kom till Stockholm, ingicks derstädes den förlikning, att tvisten emellan Erik och Sveriges ständer skulle hänskjutas till en kommission af tolf män, som skulle väljas fyra från hvartdera riket. Till denna domarenämnd valde konungen såsom representanter för Sverige Magnus Tavast och en annan biskop, samt ståthållaren på Viborgs slott, Krister Nilsson Wase, och ståthållaren på Stockholms slott, Hans Kröpelin. Saken skulle afgöras följande höst, och Erik återvände emellertid till Danmark. Men i början af år 1435 valdes Engelbrekt i Arboga till "höfvitsman" och intog nu

alla slott i södra Sverige, som innehafts af danske fogdar. Då konungen följande år kom till Stockholm, sammanträdde de utsedde fredsdomarene, och saken afgjordes sålunda, att Erik skulle få bibehålla kronan, men förbinda sig att icke vidare öfverlemna rikets fasta platser åt främlingar. Till riksdrots utsågs förenämnde *Krister Nilsson Wase* och till marsk *Karl Knutsson Bonde.* Det är att märka, att vid detta tillfälle en mängd allmoge från Finlands alla landskap hade anländt till Stockholm för att komma till tals med konungen, och att på deras anhållan utfärdades de ofvan omtalade förordningarna om den finska lagsagans klyfning, samt om Landsrättens förnyande. Men den ingångna förlikningen varade ej länge; ty konungen bröt åter blott alltför snart sina löften. Under de närmast följande åren pågingo allt fortfarande förlikningsförsöken, och biskop Magnus besökte till och med en gång (1437) konungen i Danmark i och för denna sak. Men det var allt förgäfves. Väl hade i Sverige Engelbrekt blifvit mördad (1436) genom en af sina fiender; men redan dessförinnan (samma år) hade Karl Knutsson blifvit vald till riksföreståndare och slutligen blef år 1438 konung Erik formligen afsatt. Året derpå förlorade han äfven Danmarks och Norges kronor. Han uppehöll sig derefter såsom sjöröfvare på Gotland i tio års tid och tog slutligen sin tillflykt till Pommern, der han dog år 1459.

Den förnämsta orsaken till Eriks af Pommern olycka synes varit hans begär att göra Unionens trenne kronor ärftliga inom sin egen slägt. Väl hade han sjelf i sitt äktenskap med sin engelska gemål Filippa inga barn; men derför önskade han att till sin efterträdare erhålla sin farbrors son, hertig Bogislaw af Pommern. I denna afsigt fordrade han trohetslöfte åt hertigen af alla ståthållare och fogdar, ja äfven af alla dem, åt hvilka gifvits *adelsbref* med sköld och vapen (första gången åt en finsk man år 1420). Men då svenska adeln helst ville hafva kungavärdigheten underkastad val, hade Erik ansett nödvändigt att lemna rikets slott och län i händerna på sådana män, som voro beredda att ingå på hans planer, och dessa voro utländingar, ofta nog giriga och samvetslösa personer. Till följd af allt detta uppkom slutligen en fullständig brytning emellan svenskarne och konung Erik. Men i Finland synes ej Eriks planer hafva väckt någon allmännare ovilja, och befolkningen likasom deras biskop lutade ända till slutet åt

konungens sida, så att svenska rådet nödgades med någon varsamhet söka finnarnes samtycke till sina sträfvanden. Vid midsommar år 1436 gåfvo derför drotset, marsken och allmänna riksrådet i Stockholm tvenne bref om skatternas nedsättande i Finland, såsom till belöning derför, att befolkningen i "Österlanden" hade lofvat troget foga sig i svenska rådets regering "och ej taga eller annamma någon annan höfvitsman, än den rådet dertill skulle sätta". På detta sätt aflägsnades äfven finska folket från Unionen och dess förening med Sverige blef åter fastare knuten. Men häraf framgår likväl, att finnarnes tänkesätt hade en viss vigt uti politikens vågskål, ehuru de ej förmådde i hufvudsaken leda händelsernas gång. Ett uppror, som omkring år 1438 upplågade i hela Öfre Satakunta emot riksföreståndaren och rådet, ehuru det genom biskop Magni kloka bemedling stillades, är visserligen endast ofullständigt kändt, men tyckes i alla fall bevisa den finska allmogens böjelse att ingripa i tidens förvecklingar.

---

5. **Karl Knutssons tider, 1438—1470.**

Oenigheten i Sverige upphörde likväl ej med konung Eriks förjagande; tvertom begynte nu de mägtige i landet sinsemellan strida om regeringen. Högst bland dessa regeringslystna stod *Karl Knutsson Bonde*, hvilken genom sin värdighet som marsk redan hade uppstigit till en inflytelserik ståndpunkt i riket. Denne märklige man var vid denna tid knapt trettio år gammal. Han var född år 1409 i Finland, der såväl hans fader, som farfader (den förut nämnde Tord Bonde) hade innehaft vigtiga embeten. Hans ståtliga, ridderliga gestalt i förening med hans milda sinnelag tillvann honom de högas såväl som de lågas ynnest. Utrustad med dessa naturens och lyckans gåfvor, beslöt han att bemägtiga sig regeringstömmarne uteslutande för egen del, och var ej heller just synnerligen samvetsgrann vid valet af sina medel härtill. Erik Puke, den mördade Engelbrekts gamla stridskamrat, som begynte motarbeta marskens planer, blef dömd till döden och halshögs. Det gamla riksdrotset Krister Nilsson Wase åter, som hade

deltagit i marskens dödsdom, tvangs att frivilligt draga sig tillbaka till det aflägsna Viborg, hvilket han hade i förläning. På detta sätt syntes nu redan marskens magt vara ansenligt befästad. Men ibland de svenska herrarne funnos ganska många, hvilka dels af afund mot Karl Knutsson, dels af andra orsaker önskade en återförening med Danmark. Då derför i början af år 1440 Eriks af Pommern systerson, den unge *Kristofer af Baijern*, blef antagen till konung i Danmark, erbjöd svenska adeln honom kronan, och marsken tordes ej förhindra detta. År 1441 kom Kristofer till Stockholm och blef krönt i Upsala. Marsken fick löfte om hela Finland i förläning, likväl så att Viborg, Raseborg och Korsholm tillsvidare skulle innehafvas af Krister Nilsson. Men knapt hade Karl Knutsson kommit till Åbo, förrän konungen kallade honom tillbaka, för att svara på anklagelser, som blifvit gjorda af hans fiender. Enligt denna befallning infann han sig äfven om våren 1442, men hade med sig 500 riddare och svenner. Då vågade väl Kristofer ingenting göra åt honom, men marsken nödgades likväl afstå från Åbo slott och flyttade nu till Viborg, der samtidigt Krister Nilsson hade dött. Samma år for Kristofer till Norge, och blef äfven der vald till konung. Sålunda var Unionen emellan de tre rikena återstäld; men dess grundvalar voro redan ansenligt skakade.

Det enda varaktiga minnet af konung Kristofers regering (1440—1448) är den stadfästelse, han under sin vistelse i Sverige år 1442 gaf åt den nya allmänna *landslagen*. För öfrigt uppväckte Kristofers snikenhet och hans stora praktlystnad under tider af den svåraste nöd ond blod hos befolkningen i Sverige, som gaf honom det elaka binamnet "Barkekonung". De hade likväl icke någon synnerlig anledning till klagan, ty konungen, som till sin natur var en rättsinnad man, uppfylde noga de vilkor, under hvilka han hade emottagit kronan. Äfven Finland synes hafva förkofrat sig ansenligt under hans regering; vi kunna sluta dertill isynnerhet af de kyrkliga inrättningar, som vid denna tid grundades här, för det mesta genom enskild frikostighet, och hvilka ögonskenligt vitna om ett tilltagande allmänt välstånd. För att ej tala om Åbo domkyrkas tilltagande prakt, uppstod inom kort tid fyra nya kloster i olika delar af landet. Det anmärkningsvärdaste af dessa var *Birgittinerklostret*, som först var ämnadt att

uppbyggas i Masku socken, derefter flyttades till Bjerno, men slutligen år 1442 inrättades i Reso socken och Ailos hemman och erhöll namnet "Vallis gratiæ", på svenska *Nådendal* (finska Naantali). Detta kloster inrättades efter mönstret af moderklostret i Vadstena till ett förenadt munk- och nunnekloster, och kom genast i åtnjutande af såväl de svenska myndigheternas, som den finska adelns synnerliga omhuldande. Snart derpå inrättades i *Viborg två* munkkloster, det ena ett Dominikaner (n. v. finska kyrkan), det andra ett Fransiskaner. Ett fjerde kloster åter, äfven det för Fransiskanermunkar, uppstod samtidigt i *Raumo*, som kort förut hade erhållit stadsprivilegier. Äfven äro framstegen i vetenskap och konst på denna tid märkbara. Karl Knutsson, som höll ett präktigt hof i Viborg, säges användt sina lediga stunder till att försköna slottets omgifningar. Läroverken i landet voro ännu icke många; men de förmögna ynglingarne besökte i större antal än förut universitetet i Paris. I bredd med denna aristokratiska bildning märkes äfven en viss omsorg om folkets undervisning; sålunda beslöt rikets presterskap år 1441 enhälligt, att Fader vår, Ave Maria och den apostoliska bekännelsen skulle öfversättas till folkets språk och alla helgdagar uppläsas i kyrkorna. Visserligen hvälfde man åtskilliga krigiska planer emot Ryssland och ett förbund afslöts med liffländska riddarne om ett gemensamt krigståg. Men hela företaget ändades med några obetydliga gränsoroligheter.

I början af år 1448 kom plötsligen ett budskap, att konung Kristofer dött i Danmark. Han var först i sitt fyrtionde år och barnlös. Derför hade man ej tänkt på någon efterträdare åt honom, och de svenska herrarne tillsatte tills vidare tvenne riksföreståndare, bröderne *Bengt* och *Nils Oxenstjerna*. Den förstnämndes son, *Johan Bengtsson Oxenstjerna*, upphöjdes samtidigt till erkebiskop i Upsala, så att den högsta andliga, likasom den högsta verldsliga magten nu var i händerna på en och samma slägt. Men på våren kom marsken Karl Knutsson ifrån Viborg till Stockholm, förande med sig 800 riddare och svenner. Efter något bråk beslöt man att välja en inhemsk konung och då man skred till val, erhöll *Karl Knutsson*, som äfven uppbars af folkets och borgerskapets sympatier, de flesta rösterna. Sålunda hade slutligen, efter tjugu års förlopp, riket erhållit en inhemsk konung.

Men detta val hade till följd, att Oxenstjernorna och många andra af adeln åter begynte luta åt Unionen och i hemlighet intrigera emot konungen. Danskarne hade slutligen valt till konung *Kristian I* af Oldenburg, och denne modige och företagsamme herre försökte naturligtvis förena äfven de andra rikenas kronor på sitt hufvud. Derför var det också icke att hoppas, att Karls regering för Sverige skulle blifva ett fredens och försoningens tidehvarf. I Norge tycktes sakerna i början luta till Karls förmon; han blef kallad dit och kröntes i Trondhjem om hösten 1449. Men snart fingo Kristians anhängare öfvervigten i Norge, och äfven i Sverige kunde icke Karl synnerligen lita på sin adels vänskap.

Hög och orubblig stod midt ibland alla dessa ränker den 90-årige biskopen i Åbo, Magnus Tavast, ständigt en fridens och försoningens man, men på samma gång alltid den lagliga öfverhetens försvarare. Vintern 1449—1450 vistades han sedan i Sverige i konungens angelägenheter och upptäckte för honom motpartiets hemliga stämplingar. Man hade nämligen för afsigt att fråntaga konungen större delen af regeringsmagten och öfverlemna densamma åt rådet; men finska biskopen, ehuru sjelf en medlem af rådet, ville ej understödja dess lagstridiga planer, och för denna gång blefvo de äfven tillintetgjorda. Strax derpå afträdde den åldrige biskopen från sitt embete och flyttade bort undan verldens strid och oro till det fridfulla Nådendal, der han hade låtit uppbygga åt sig en bostad i närheten af klostret. Der afled han två år senare, eller år 1452, och blef begrafven i Kristilekamenschoret i Åbo domkyrka. Efter honom hade hans systerson, domprosten *Olaus Magni* (1450—1460), blifvit vald till biskop och blef äfven vigd i Rom. Denne man var högt ansedd för sin lärdom, ej allenast i eget land, utan äfven i utlandet: sålunda var han i lång tid lärare vid universitetet i Paris, der han blifvit magister, och blef tvenne gånger (1432 och 1435) vald till dess rektor. Men uti sitt fäderneslands politiska lif förmådde han ej fylla sin store föregångares plats, och konung Karl fick snart tillfälle att märka, att den gamle Magnus Tavast hade gått bort till det tysta.

Den ridderlige marsken hade nämligen, sedan han blifvit konung, ganska snart förlorat den folkgunst, i stöd af hvilken han dittills hade uppsvingat sig till magtens höjder. Kriget

med Danmark erfordrade nya pålagor och framkallade nya uppoffringar, hvilka man under Unionens tid alls ej visste af. Dessa omständigheter begagnade motpartiet i Sverige till sin fördel, och i Januari 1457 gjorde den sluge erkebiskopen öppet uppror, hvilket lyckades så fullständigt, att konungen var nödsakad att redan efter en månad fly till Danzig i Preussen. Riksföreståndare blefvo nu sjelfva erkebiskopen *Johan Bengtsson* och en man af dansk härkomst, men likväl redan naturaliserad i Sverige, *Erik Axelsson Tott.* Äfven de finske herrarne, som om våren anlände till Stockholm, gåfvo sitt bifall till det skedda. Det är äfven i sjelfva verket troligt, att finnarnes gamla benägenhet för Unionen åter hade fått nytt lif. Af fruktan för den svenska allmogen vågade man ej i början väcka något tal om Unionen, utan man föregaf sin enda afsigt vara att göra ett slut på Karls tyranniska regering. Men Sveriges stormän insågo alltför väl, att deras egen styrelse i längden skulle bli svår att uppehålla. De behöfde en namnkonung, som skulle vara dem ett stöd, på samma gång han sjelf vore i behof af deras hjelp, och kallade i denna afsigt *Kristian* till Stockholm, der han valdes till konung midsommaraftonen. Kort förut hade Erik Axelsson med en krigshär begifvit sig till Finland, der Karls anhängare ännu hade slotten i sitt våld. Desse gjorde ett ihärdigt motstånd och hotade att kalla Ryssarne till hjelp. Men de öfriga finska herrarne, nämligen biskop *Olaus* och hans domprost *Konrad Bitz*, jämte det öfriga presterskapet, samt de båda lagmännen *Henrik Bitz* (domprostens fader) och *Henrik Classon Diækn* med adeln, vidare Åbo borgerskap och representanter för allmogen ifrån Åbo län sammankommo i Åbo Johannedagen 1457 uti *S:t Gertruds brödraskaps sal* och gåfvo under landskapets sigill sitt samtycke till Kristians val. Härefter öfverlemnades så småningom Åbo slott och öfriga fasta platser. Endast Viborgs slott och stad gjorde ett längre motstånd, innan de slutligen gåfvo sig åt Erik Axelsson, som nu erhöll denna vigtiga plats i förläning.

Fred och endrägt var sålunda åter vunnen för en tid och skulle kanhända kunnat blifva af längre varaktighet, om ej den hersklystne erkebiskopen ånyo hade stält till oreda. Sveriges allmoge var nu som alltid missnöjd med Unionen och den djerfva kyrkofursten ville synbarligen genom flerfaldiga förvecklingar allt mera fånga den nya konungen i sitt våld.

Fördenskull utspred han det rykte, att konung Karl hade för afsigt att återvända till sitt rike. Då Kristian fick höra detta, skyndade han genast till Stockholm om våren 1463 och afsatte flere af ståthållarne på slotten, dem erkebiskopen beskylde att vara Karls hemliga vänner. Härifrån seglade Kristian om sommaren till Finland för att möta ryssarnes hotande anfall. Men knapt hade han hunnit öfver hafvet, förrän från Sverige ett budskap kom, att Uplands allmoge tågat upp emot Stockholm och att erkebiskopen på eget bevåg stält dem tillfreds genom löfte om mildring i skatterna. Då skyndade Kristian med sin vanliga oförtrutenhet tillbaka till Stockholm, slog bönderna och förde erkebiskopen fången med sig till Danmark.

I Finland stod man otvifvelaktigt på Kristians sida under dessa förvecklingar. Men i främsta rummet var dåvarande biskopen i Åbo, *Konrad Bitz* (1460—1489), som förut varit domprost, bland unionskonungens trognaste anhängare och han synes nu hafva fått såväl åt sin kyrka stora förmoner, som åt sig sjelf Raseborgs slott i förläning. Öfver hufvud taget hade på denna tid biskoparnes verldsliga magt och krigiska sinnelag stigit till sin höjd, och herdestafven syntes redan hafva förbytt sig till verldslig spira. Redan i början af år 1464 väckte biskopen i Linköping, *Katillus Karlsson Wase*, ett nytt uppror. Kristian ilade med en stark här tvärs igenom landet till Stockholm och de upproriske nödgades draga sig tillbaka mot gränsen af Dalarne. Men här besegrade Katillus med sina bönder uti en djup skog konungen, som med lifsfara undkom till Stockholm, der han inneslöt sig. Dit skyndade biskop Konrad med sina tjenare från Finland till konungens hjelp. Men denna gång var lyckan dem oblid. Kristian måste vid midsommartiden segla bort till Danmark och Konrad, hvars krigshär till största delen stupat, återvände naturligtvis till Finland.

Då höjdes inom den svenska allmogen en enhällig fordran, att Karl Knutsson borde återkallas; ty Sverige, mente de, var ett "konungadöme och intet prestagäll". Herrarne fingo foga sig efter folkets önskan, och den landsflyktige *Karl Knutsson* återvände redan i Augusti ifrån Danzig. Men hans tron stod på mera vacklande fötter än någonsin. Väl var Kristian ej ännu efter sitt sista nederlag beredd att ånyo fresta krigslyckan. Men han ingick i största hast förlikning med Johan

Bengtsson och lät denne ränksmidare återvända till Sverige. Å andra sidan hade ryssarne ansett den herskande förvirringen synnerligen lämplig för dem och härjade grufligt i Jääskis och öfriga gränssocknar. Dessa oroligheter tog biskop Konrad i Åbo till förevändning att ej personligen infinna sig till samtal med konungen och begärde att genom ombud få uppgöra förlikningen. Han ville påtagligen afvakta sakernas utgång i Sverige, och han behöfde i sjelfva verket ej vänta länge. Den högmodiga erkebiskopen hade genast efter sin ankomst till Sverige vunnit biskop Katillus på sin sida och åvägabragt ett nytt uppror, hvars utgång var den, att Karl för andra gången måste afstå från kronan, i slutet af Januari 1465. Han fick nu till underhåll Raseborgs och Korsholms slott jämte län, samt Kumogård med Satakunta. Men Raseborgs slott innehades förut i förläning af biskop Konrad, som ej var benägen att följa de skiftande partiernas i Sverige befallningar. Då nu Karl Knutsson anlände till Åbo, var ett öppet krig nära att uppkomma emellan honom och biskopen, och Karl var tvungen att för en lång tid bo uti svartbrödra-munkarnes kloster, innan Raseborg slutligen öfverlemnades åt honom.

Rätteligen fans det ej numera någon styrelse i riket. Karl Knutsson herskade i sina förläningar och kallade sig fortfarande: “med Guds nåde Sveriges, Norges och Göthes konung.“ Å andra sidan erkände biskop Konrad på Kustö slott och de flesta öfriga finska herrar allt ännu Kristians rätt. Erkebiskopen i Sverige, som ej mera var benägen att inkalla Kristian, herskade deremot i eget namn och kallade sig “Sveriges förste.“ Hans stallbroder Katillus bar titel af riksföreståndare, och de öfriga riksråden voro lika sjelfrådande inom hvar sitt område. Den förnämsta ibland dem var Erik Axelsson Tott, som innehade Åbo och Wiborgs slott och hvars bror, Ivar Axelsson, var Kristians ståthållare på Gotland. Erkebiskopens öfvermod uppretade slutligen dessa och andra rikets store, och inom kort åvägabragtes en ny statshvälfning. Johan Bengtsson fördrefs och dog på Öland; men den gamle Karl Knutsson återkallades från Raseborg för att ånyo bestiga tronen, år 1467.

Denna Karls tredje regeringsperiod blef ej lugnare än de förra. Finska biskopen kunde blott med vapenmagt förmås till underdånighet, och i Sverige fortfor allt ännu kriget emot

Kristian och hans anhängare. Men vid Karls sida stodo nu tvenne trogna och modiga män, som hade allmogens fulla förtroende: Nils Sture af slägten "Natt och Dag" och *Sten Sture den äldre.* Vid sin död, om våren 1470, lemnade Karl regeringen åt den sistnämnde, men varnade honom för att sträfva efter konungavärdigheten, hvars tunga bekymmer han sjelf i rundligt mått hade fått erfara.

Af alla Sveriges konungar har ingen varit så välbekant för Finland, som den raske Karl Knutsson. Han var född i landet och tillbragte dessutom derstädes många år af sitt lif; derifrån var också hans tredje gemål hemma, ståthållarens på Raseborg, riddaren Abrahams dotter Kristina, med hvilken han lät viga sig på dödsbädden. Men vi kunna dock ej anse honom såsom en finsk nationel konung, ty till härkomst och lynne tillhörde han den oroliga svenska aristokratien.

Tredje Tidskiftet.

Sturarnes tid och slutet af Unionen, 1470—1523.

6. De första åren af Sten Sture den äldres regering.

Unionens upphäfvande hade under de föregående striderna småningom blifvit en nationalangelägenhet för det svenska folket, och endast bland adeln fans ännu ett parti, som af afund mot Sturarne och deras vänner ville ånyo upphöja den danska konungen på Sveriges tron. Dessa unionsifrare blefvo dock lyckligen fördrifna och i Maj 1471 valdes Sten Sture den äldre till riksföreståndare. Då infann sig Kristian med en ansenlig flotta framför Stockholm och begynte belägra staden. Men de båda Sturarne begåfvo sig till Dalarne och hemtade derifrån en bondehär, med hvilken de den 10 Oktober intogo danskarnes läger på *Brunkeberg*. Efter detta nederlag brydde sig danskarne ej på länge om att med svärdsmagt försöka tvinga svenska folket i unionens bojor, utan Kristian var tvungen att inslå en försonlig väg för att komma till målet. Gång på gång sammanträdde de svenska och danska riksråden för att få en förlikning till stånd, och ständigt visade äfven Sten Sture i det yttre all möjlig eftergifvenhet. Men derjämte visste han äfven att hvarje gång finna sådana undanflykter och förevändningar, att en slutlig uppgörelse aldrig kom till stånd. Derunder herskade han sjelf med kunglig magt, fastän han undvek konunganamnet och de yttre tecknen på konungavärdigheten. Det förnämsta stödet för hans regering var Sveriges allmoge, som älskade och ärade honom högt. Äfven bland borgerskapet fick det nationela partiet öfvervigten, sedan strax efter segern på Brunkeberg en förordning utgafs, hvarigenom tyskarne uteslötos från städernas styrelse och det bestämdes, att alla kommunala embeten skulle besättas endast med infödde män. I samma nationela afsigt grundlade Sten Sture år 1477 universitetet i Upsala, hvilket likväl icke ännu under denna

period kom till något nämnvärdt anseende. Öfver hufvud taget var det första årtiondet af Sten Stures regeringstid synnerligen lyckligt, ehuru visserligen moln redan begynte uppstiga, isynnerhet på den östra horizonten.

I Finland hade sympatierna för Unionen nu nödgats gifva vika vid påtryckningen af tilldragelserna i Sverige. Den liffulla politiska ande, som ända från Engelbrekts tider verkat bland Sveriges allmoge, tyckes i Finland varit vida svagare, och dessutom kunde ej landets egen adel, ifrån hvilken folket kunnat erhålla en ledare, täfla med Sveriges stolta aristokrati. De flesta slott och förläningar voro anförtrodda åt svenskar. Endast biskopsembetet i Åbo hade fortfarande representerat Finlands nationela behof och hade i sjelfva verket på de sista tiderna ganska mycket inblandat sig i de politiska stridigheterna, ständigt tagande parti för Unionen. Men äfven denna ansträngning hade nu upphört, och biskop Konrad Bitz tillbragte hela den senare delen af sitt lif i full endrägt med de magthafvande i Sverige. I sjelfva verket var numera intet annat att göra, så länge som Sten Sture med oförliknelig klokhet förstod att undvika danskarnes unionsafsigter. Men än mer torde den omständighet hafva medverkat, att Finlands ställning i anseende till Ryssland nu var farligare än någonsin och uppfordrade dess söner till endrägt och sammanhållning, såväl sinsemellan, som med Sverige.

Just vid denna tid hade Ryssland begynt hemta sig från det splittringstillstånd, i hvilket det i sekler befunnit sig. Storfursten af Moskva, *Ivan III Wasiljewitsch,* den förste som fullständigt gjorde slut på Mongolernas öfvervälde och derefter antog namnet "czar" till tecken af sin sjelfständighet, hade år 1471 tvungit republiken Novgorod till underdånighet och på detta sätt utsträckt sitt område ända till gränserna af Finland. Snart derefter (år 1473) gingo de öfverenskomna fredsåren ut, och ehuru freden i Kexholm då förnyades, stod likväl alltid faran af ett krig för dörren. Erik Axelsson Tott i Wiborg och biskop Konrad, samt de andra finska herrarne skrefvo vid denna tid till svenska riksrådet om sakernas ställning och begärde hjelp till gränsernas försvar, och i sjelfva verket omtalas äfven, att en liten trupp under befäl af Erik Karlsson Wase och Nils Sture blef afskickad hit. Om dessa års krigshändelser finnas dock ej några närmare underrättelser. Endast det förtjenar

nämnas, att Erik Axelsson till Savolaksska gränsens försvar lät uppföra ett nytt slott (år 1475—1477), som erhöll namnet *Olofsborg* (n. v. *Nyslott*, f. Savonlinna). Äfven blef Wiborgs stad då befästad med starka murar. Faran från den ryska sidan växte dag från dag, sedan czaren år 1478 fullständigt gjort slut på Novgorods sjelfständighet och lagt hela dess område under sitt välde. Likväl fick Finland ännu några år förblifva i fred; ty Ivan, som hade fullt upp att göra i de östra trakterna, förnyade i början af år 1482 freden med Sverige.

Denna fred var för Sten Sture så mycket nödvändigare, som på andra håll förvecklingar hade uppstått. År 1481 hade konung Kristian dött i Danmark, och hans son Johan, eller *Hans*, sträfvade af alla krafter att äfven erhålla svenska kronan. Om hösten 1483 hade saken skridit så långt, att svenska riksrådet genom *Kalmar recess* erkände Hans för sin konung, sedan det af honom erhållit bekräftelse på sina vilkor, som voro särdeles gynnsamma för aristokratien. Konungen lofvade att gifva embetena, slotten och förläningarne endast åt infödde män, och att aldrig upphöja någon af låg börd framför adeln; derjämte gaf han åt aristokratien, såväl den verldsliga, som andliga, rättighet att stänga sina gårdar till och med för sjelfva konungen, hvaremot de fingo taga i sitt skydd dem, som blifvit träffade af konungens vrede, till dess saken blifvit lagligen undersökt. Detta var den högsta spets, till hvilken aristokratien i Sverige någonsin hunnit stiga, och konung Hans trodde nu att Sveriges rike stod öppet för honom. Men äfven derefter visste Sten Sture att ännu i fjorton års tid med allehanda förevändningar förhindra verkställandet af Kalmar recess, än skyllande på folkets motvilja, än åter förebärande allehanda svepskäl. Hans ställning blef dock år från år allt svårare och antalet af hans ovänner förökades. År 1480 hade Stures mägtige vän, Erik Axelsson Tott, aflidit i Finland och hans vidsträckta förläningar derstädes, Wiborg, Nyslott, Tavastehus och Raseborg, hade tvertemot riksföreståndarens vilja öfvergått till den aflidnes yngre son, Lars Axelsson. Saken blef ännu betänkligare, då äfven denne dog tvenne år senare och den tredje brodren, Ivar Axelsson, som förut nästan sjelfständigt herskade på Gotland, tog ofvanuppräknade slott i besittning. Förgäfves kom riksföreståndaren om påsken 1483 till Finland;

han nödgades återvända derifrån med oförrättadt ärende och uppsöka herr Ivar på Gotland. Der kom man nu öfverens, att Raseborg ännu för 10 år skulle tillhöra Lars' arfvingar, men de öfriga slotten återlemnas åt kronan. Till ståthållare på Tavastehus sattes Knut Posse, en från slaget vid Brunkeberg känd tapper man, och till ståthållare på Wiborg och Nyslott Nils Eriksson Gyllenstjerna, konung Karl Knutssons dotterson. Men ej ens då blef den inre freden befästad; ty herr Ivar oroade oupphörligt med sina sjöröfverier Östersjö-handeln och de svenska kusterna. Slutligen beslöt Sture att göra ett slut på detta öfvermodiga sjelfherravälde och satte hastigt, såsom hans vana var, sin plan i verket år 1487. Knut Posse intog oförmodadt Raseborg och seglade derpå till Sturens hjelp emot sjelfva Gotland. Då nödgades Ivar Axelsson öfverlemna Gotland åt konung Hans och sjelf fly till Danmark, der han dog samma år.

De politiska relationerna i norden utvidgade sig vid denna tid öfver ett allt större område. I Liffland hade länge pågått en skarp strid emellan Svärdsorden och erkebiskopen i Riga, och Sten Sture hade redan år 1478 begynt inblanda sig i dessa angelägenheter. Men då orden hade bragt erkebiskopen till underdånighet och nu begynte belägra Riga, begärde stadens innevånare hjelp från Sverige. Nils Eriksson Gyllenstjerna hemtade till deras undsättning 4,000 svenska krigsmän, med hvilkas hjelp en stor seger vans öfver riddarne i början af år 1484. Orden, som beskylde sin landtmästare för denna olycka, afsatte honom från embetet och satte i hans ställe en kraftigare man, vid namn Johan Freitag von Loringhoff. Men denne sträfvade åter efter fred med Sverige, för att förena bägge ländernas krafter emot Ryssland. Den 30 Juli 1488 ingicks på *Prestholmen* utanför Raseborg ett stillestånd, och slutligen afslöts om hösten 1492 i Stockholm ett verkligt förbund.

---

7. Det stora ryska kriget.

För de i det föregående nämnda Liffländska angelägenheternas skull besökte Sten Sture flere gånger (1488, 1490 och 1491) Finland. Här hade den gamle biskop Konrad Bitz dött 1489, och i hans ställe hade blifvit vald *Magnus III Nilsson Stjernkors* till Särkilaks, en lärd och patriotisk finsk man, som en lång tid derförinnan hade varit domprost och såsom sådan redan många gånger verksamt ingripit i landets politiska angelägenheter. Genom sin ställning blef nu naturligtvis biskop Magnus Finlands förnämsta man; men emellan honom och riksföreståndaren var ej någon synnerligen stark vänskap, och orsaken härtill var otvifvelaktigt Stures något våldsamma och hersklystna sinnelag. Bland annat hade herr Sten af påfven år 1491 förskaffat sig rättigheten att tillsätta biskoparne i Linköping, Strengnäs och Åbo, hvilket väckte stor bitterhet i det kyrkliga lägret och isynnerhet hos biskop Magnus. Men den från Rysslands sida hotande faran tvang till enighet uti de inre angelägenheterna, och biskop Stjernkors, som med brinnande fosterlandskärlek ömmade för Finlands öde, försökte under dessa omständigheter bibehålla endrägten med riksföreståndaren. Det var dock kanhända ett tecken på ömsesidigt misstroende, att, då samtidigt som förbundet med Liffland ingicks ett krigsråd under *Knut Posses* ledning inrättades i Finland, den svenska regeringen väl utnämnde tvenne medlemmar ur Åbo domkapitel till detta råd, men ej Finlands mägtige och på allt sätt framstående biskop. Huru härmed än må förhållit sig, så ihogkom dock, när faran nalkades, biskop Magnus bättre sin pligt, än Sveriges oeniga stormän. Såväl han, som hans vän Posse hafva under denna hemsökelsens tid oförgängligt inristat sina namn i finska mäns hogkomst.

Det från Ryssland hotande anfallet var ej längre en tom fruktan. Ivan sökte redan allehanda nya förevändningar att förnya de förra fiendtligheterna. Czaren tycktes vid denna tid erinrat sig, att Norra Österbottens kuststräcka först efter freden i Nöteborg hade blifvit undandragen det ryska väldets område, och dessutom hade äfven de nordliga utmarkerna kring Uleåträsk nu på senare tider blifvit föremål för tvist emellan de bägge magterna. År 1490 hade Ryssarne gjort ett för-

skräckligt plundringståg till Kemi, Ijo och Limingo socknar, men klagade sjelfve ett par år senare, att deras fiskare blifvit dödade uti utmarkerna uppe i höga norden. På grund häraf ansåg Ivan freden i Nöteborg vara bruten och trodde sig kunna i stöd af äldre rätt göra anspråk på hela finska Karelen (d. v. s. Äyräpää, Jäskis och Savolaks). År 1493 ingick han i denna afsigt förbund med konung Hans, som nu slutligen hade tröttnat vid Sturens undanflykter. Kriget skulle likväl kanske ännu kunnat undvikas; ty i början af 1495 sände konung Hans, på begäran af svenska krigsrådet, ombud till czaren med bref, deri han bad honom dröja med det påtänkta infallet, emedan svenskarne nu voro benägna att emottaga konungen. Men Sten Sture släpte ej det danska sändebudet längre än till Wiborg, och sålunda gafs nu Finland till pris åt krigets ödeläggelser.

Redan om våren 1495 kom till Finland underrättelse, att czaren förberedde ett stort eröfringståg; af denna orsak begaf sig nu biskop Magnus med sina tjenare till gränsen, i Augusti. Men då först såg man farans hela vidd. Den 14 September bröt den ryska hären 60,000 man stark under furst *Danielo Shtjena* öfver gränsen och anryckte grymt härjande emot Wiborg, på hvars sydvestra sida fienderna redan en vecka senare, eller på *Mattheusdagen*, begynte uppslå sitt läger. I staden och slottet innehades högsta befälet af *Knut Posse* och omkring honom hade redan landets förnämste herrar med sina tjenare samlat sig — lagmännen Henrik Bitz och Klas Horn, samt Tönne Eriksson Tott, Magnus Frille m. fl. Men denna styrka var likväl alltför liten, och bref på bref sändes till Sverige för att uppfordra riksföreståndaren till snar och kraftig hjelp. Under tiden gjordes förhuggningar och andra försvarsanstalter vid Kymmene elf, för att förhindra ryssarnes framträngande mot vester. Biskop Magnus sjelf hade skyndat tillbaka till Åbo, för att kalla folket till vapen man ur huset. I början af Oktober voro alla Åbo läns “frie män“ i full marsch emot Wiborg, och af det i Nyland uppbådade manskapet hade redan en del hunnit fram. Ryssarne hade hittills endast inneslutit stadens östra sida och uppfört sina belägringsverk på kullarne, från hvilka deras vidunderligt stora fältstycken (24 fot långa) begynte beskjuta murarne. Hvarhelst de föröfrigt försökte rycka fram, blefvo de likväl framgångsrikt tillbaka-

slagna. Men i medlet af Oktober trängde en afdelning öfver Lavolan-salmi sund, sedan de vid *Watikivi* i en blodig skärmytsling slagit en trupp adelstjenare och Nyländska bönder. På detta sätt sluppo de belägrande öfver på stadens vestra sida och nu var Wiborg fullständigt omringadt. En stormning, som samtidigt gjordes på östra sidan, blef manligen tillbakaslagen. Under de följande veckorna besköto ryssarne staden med sina fältstycken, och murarne med sina torn begynte remna och vackla. Men Posse återstälde oupphörligt alla sönderskjutna ställen. Äfven till Savolaks hade en rysk afdelning tågat, som hade för afsigt att anfalla Nyslott. Men slottets fogde, Petter Nilsson, förjagade med allmogens bistånd fienderna åter öfver gränsen.

Vinterns hastiga ankomst i slutet af November nödgade slutligen fienderna att försöka en afgörande stormlöpning emot staden. Tidigt om morgonen på *St. Andreasdagen* (den 30 Nov.) år 1495 tågade de ut från lägret med en oöfverskådlig här af ryttare och fotfolk och uppreste breda stegar emot murarne. Nu uppstod en häftig strid, som räckte i sju timmar. Ryssarne bemägtigade sig flere torn och begynte nedsänka sina stegar mot staden. Men plötsligen kom en förskräckelse och fasa öfver dem. Posse tyckes med någon krutmina hafva sprängt en del af de belägrade i luften, och på himlen syntes den hel. Andreas kors stråla beskyddande öfver staden. Slagna af förvirring skyndade ryssarne hals öfver hufvud ned ifrån murarne och flydde till lägret. Efter några dagar begynte de redan aftåga och den *15 December* var belägringen helt och hållet upphäfd. Men den märkvärdiga *Wiborgska smällen*, hvarigenom Finlands östra förmur sålunda räddades, förblef ständigt ryktbar i folkets hogkomst, och många sägner kommo i omlopp om Posses väldiga trollkonst.

I Sverige hade man under tiden förordnat messor, fastor och böner för Finland; men undsättningsåtgärderna hade gått ganska trögt. Först i medlet af November hade Sture samlat en liten krigshär, hvaraf dock en del till följd af den plötsliga vintern blef efter, och endast 500 man anlände till Åland just på samma dag (den 30 Nov.), då Wiborg blef räddadt. Då riksföreståndaren ändtligen hade hunnit till Åbo, kom redan dit på julnatten underrättelse om ryssarnes affärd, och Sture förlade derför sitt folk i vinterqvarter. Men under sjelfva vintern

på nyåret den 14 Jan. företogo Ryssarne ett nytt tåg till Finland. Denna gång var det dock icke deras afsigt att ansätta Wiborg, utan de vände sig åt Savolaks, belägrade en tid Nyslott och tillfångatogo 70 ryttare, som Sture hade beordrat dit. Härifrån tågade Ryssarne under ett gräsligt härjande emot vester ända till trakten af Tavastehus och stodo i medlet af Februari endast tvenne dagsresor ifrån Åbo. Riksföreståndaren samlade visserligen nu skyndsamt sina krigare och landstormen; men förrän han kom i rörelse, hade fienden redan vändt om hemå med sitt byte. Karelen, Savolaks och halfva Tavastland voro utplundrade på en sträcka af åttio mil.

Strax derpå återvände riksföreståndaren till Sverige, och *Svante Nilsson Sture* blef qvar för att öfvervaka landets försvar. Vid sin affärd lofvade herr Sten efter en månad komma tillbaka med undsättning. Men för de danska angelägenheternas skull dröjde han i Sverige ända till hösten, och missnöjet med hans förfarande började i Finland blifva allt större. Emellertid företogo Ryssarne tvenne nya plundringståg till Finland. Det ena, som afsåg Jokkas, synes varit ett vanligt gränsetumult; men långt farligare var det företag, som samtidigt hade till föremål Norra Österbotten. Furstarne *Ivan och Peter Uschatij* samlade en väldig krigshär vid Dvina, tågade längs Ishafvets kuster och gingo genom Lappland till Österbotten, eller såsom det kallas i de ryska krönikorna, "de tio elfvarnes land", och plundrade hela kuststräckan emellan Torneå och Kalajoki. Befolkningen såg ingen annan utväg, än att gifva sig under Ryssland, och då furstarne mot hösten återvände till Moskva, följde med dem Limingo-bor, som erbjödo czaren landskapets underdånighet. Så olyckligt stodo sakerna i norden. I söder åter gjorde Svante Sture och Knut Posse ett tåg sjöledes ifrån Wiborg till *Ivangorod, eller Joana*, ett fäste som Ivan fyra år tidigare låtit uppföra vid mynningen af floden Narova, midt emot staden Narva. Fästningen intogs och ett rikt byte föll i segervinnarnes händer. Men då man ej hade nödig besättning att qvarlemna på det eröfrade fästet, och ej heller landtmästaren i Liffland ville emottaga det, kom det efter svenskarnes aftåg åter i ryssarnes händer.

Krigets olyckliga fortgång och den ständigt pågående striden med adeln gjorde riksföreståndarens ställning allt svårare. Han kom om hösten till Finland, men råkade der i

oenighet såväl med biskop Magnus, som Svante Sture; den senare klagade öfver att han blifvit qvarlemnad dit i fiendernas gap och återvände nu på eget bevåg till Sverige. För att få fred med Ryssland, skulle herr Sten redan velat öfverlemna någon del af Finland; men erkebiskopen och riksråden i Sverige gåfvo icke sitt bifall till detta skymfliga förslag. Så stodo sakerna nu, och riksföreståndaren återvände ännu innan årets slut till Sverige. Att han icke var man att rädda Finland, var redan tydligen ådagalagdt. Till all lycka blefvo emellertid ryssarne nu benägna till fred, och i Mars 1497 afslöts i Novgorod en fred på sex år.

I Sverige hade samtidigt oenigheten emellan rikets stormän vuxit till öppet krig. Erkebiskopen och de öfriga riksråden, isynnerhet Svante Sture, voro missnöjda med Sten Stures regering och fordrade att han skulle afgå från riksföreståndarskapet. Men den gamle herr Sten begynte tukta dem med väpnad hand, inneslöt dem i Stäke slott och kallade allmogen i vapen. Det skulle nu gått illa för riksråden, om ej konung Hans skyndsamt kommit till deras hjelp från Danmark. Genom honom befriades nu erkebiskopen och hans bundsförvandter ur belägringen, och riksföreståndaren blef tvungen att innesluta sig i Stockholm, der han i Oktober 1497 nödgades gifva sig. Då blef *Hans* krönt till konung af Sverige; men åt herr Sten gafs rikshofmästareembetet, samt hela Finland med alla dess slott, äfvensom flere orter äfven i Sverige, till förläning. Sten Stures fiender ville väl ställa honom till ansvar för de senaste tilldragelserna; men konungen, hvars sinnelag öfver hufvud taget var ädelt och mildt, skyddade honom samvetsgrant enligt aftalet. Ett par år senare, då Hans andra gången besökte Sverige, gaf Sten Sture Åbo, Wiborg och Nyslott tillbaka åt konungen, emot ersättningar i Sverige. Frid och försonlighet syntes sålunda hafva återvändt till nordlanden. År 1499 kröntes konungens fromma gemål Kristina i Upsala, och deras 18-årige son *Kristian* valdes i laglig ordning till fadrens efterträdare.

I Finland hade man haft föga tid att följa med de politiska förändringarne i Sverige; ty fruktan för Ryssarne var ännu alltför stor. I Savolaks hade åter gränseoroligheter uppstått, och czaren önskade isynnerhet få Nyslott i sitt våld, emedan han ansåg det vara uppfördt på ryska sidan om gränsen. Midt under dessa ånyo hotande faror dogo de båda män, som

hittills trognast hade öfvervakat Finlands försvar, nämligen biskop Magnus Nilsson i början af år 1500 och samtidigt hans vän Knut Posse. Till biskop i Åbo valdes då domprosten *Lars Michaelsson Suurpää* (1500—1506), född af en rik borgarefamilj. Genom kriget hade biskopsstolen, likasom hela landet, blifvit i hög grad utarmad, så att redan Magnus hade varit tvungen att begära hjelp af församlingarne, för att betäcka krigskostnaderna och genom kriget lidna förluster. Det värsta var, att de oafgjorda stridigheterna med Ryssland äfven gåfvo anledning till nya förvecklingar i rikets inre angelägenheter. Då czarens sändebud under fastan 1501 kommo till samtal med konungen på rådhuset i Stockholm, fordrade de offentligen Karelens tre härad åt Ryssland, under påstående, att konung Hans hade gifvit löfte derom vid afslutandet af deras tidigare förbund. Konungen gick väl för ingen del in på dessa fordringar; men svenskarne fingo deraf en lämplig anledning att afsätta honom. Han hade året förut lidit ett stort nederlag mot bönderna i Ditmarschen i södra Holstein, och äfven detta ökade svenskarnes tillförsigt att häfda sitt oberoende.

Den egentliga anstiftaren af dessa nya rörelser var domprosten i Linköping, *Hemming Gadd*, en klok och krigisk herre, som de föregående åren hade varit Sten Stures ombud hos påfven. Efter sin hemkomst åstadkom han skickligt en förlikning emellan Sten Sture och Svante Sture, i det han uppmanade dem att ånyo bryta Unionen. Om våren 1501 grep man till vapen; snart förenade sig hela Sverige under Sturarnes fanor, och upproret spred sig delvis ända till Norge. Konung Hans begaf sig till Danmark för att samla en här; men hans gemål, som hade qvarstannat för att försvara Stockholms slott, tvangs efter en lång belägring att gifva sig och hölls derefter fången i 18 månader. Sten Sture hade nu ånyo blifvit vald till riksföreståndare; men i Finland var man ej strax beredd att foga sig i de svenskes nya planer, fastän en stor del af landet redan förut innehades af Sturen. Om våren 1502 nödgades riksföreståndaren sjelf begifva sig till Finland och begynna belägra Åbo slott, hvarest finnen *Magnus Frille* försvarade sig på tredje månaden och först genom de tyska legotruppernas myteri tvangs att uppgifva borgen, den 6 September. Deremot hade ståthållaren på Wiborg och Nyslott, *Erik Thu-*

resson Bjelke, redan i slutet af Juli ingått fred med Sturen på Hollola prestgård och qvarstod fortfarande som väktare öfver gränsbefästningarna. Konung Hans började småningom förlora allt hopp att åter uppstiga på Sveriges tron. Hans sak förbättrades ej deraf, att Sten Sture mot slutet af 1503 dog; ty *Svante Nilsson Sture* var redan långt före detta utsedd till hans efterträdare och blef äfven vald i början af följande år. De första dagarne i Mars samlades äfven Finlands ständer på rådhuset i Åbo och gåfvo sitt bifall till detta val. Likväl ansåg riksföreståndaren nödvändigt, att sjelf på våren besöka Finland, för att försäkra sig om befolkningens trohet och vinna ståthållarne på slotten på sin sida. Erik Thuresson i Wiborg lät länge tala vid sig, förrän han bestämde sig att taga riksföreståndarens parti och fullständigt slet alla band med konungen. Då slutligen detta steg var taget, sattes han till höfding öfver hela Finland och Åland och var jemte riksföreståndaren nu den mägtigaste mannen i riket.

Redan på våren samma år hade en vapenhvila fåtts till stånd med Danmark, och längre mot hösten ingicks med Ryssland ett stillestånd på 10 år. Den förstnämnde freden blef väl ej långvarig; men den senare af dem var synnerligen vigtig för Finland, emedan densamma, utan att förminska landets område och gränser, gaf någon säkerhet för den östra sidan. Visserligen fortforo äfven framdeles oroligheterna vid gränsen. Men den egentliga krigsfaran hade nu upphört och det "*stora ryska kriget*" hade nu ändtligen slutat. Följande år dog äfven czar Ivan III Wasiljevitsch.

---

8. Svante Stures och Hemming Gadds regering.

Förhoppningen att Finland nu ändtligen skulle få hemta sig efter det långa ryska krigets ödeläggelser, försvann ganska snart; ty de politiska förhållandena i Sverige och den gamla unionstvisten medförde ständigt nya lidanden åt det finska folket. Konung Hans skulle likväl vid denna tidpunkt varit benägen till en billig förlikning, i det han lofvade afstå från Sveriges rike, om åt honom årligen skulle betalas en summa (af 13,000

svenska mark), mera såsom en hedersbevisning, än som en förtjenst. Men Svante Sture och isynnerhet hans vän, den till biskop i Linköping valde men af påfven ogillade Hemming Gadd, förstodo att omintetgöra alla fredsunderhandlingar, i det de uppeggade svenskarnes nationalhat emot Danmark. Sålunda uppflammade kriget ånyo i början af år 1506. I södra Sverige fördes kriget med vexlande lycka; men hafvet var helt och hållet i danskarnes våld och utgående från Gotland plundrade deras flottor på alla vatten och afbröto såväl Finlands som Sveriges handel på andra länder. Hvarje år posterade sig strax efter islossningen vid Naisaari ön framför Reval danska skepp, som oroade Finlands sydliga kuster och plundrade de finska handelsfartygen. Biskopen och ståthållarne på slotten uppbjödo all sin förmåga att skydda landet för större olyckor, under det att riksföreståndaren beständigt fordrade af dem folk och förnödenheter till sina krigsföretag i Sverige. I Juli 1507 kom den danska amiralen *Severin Norrby* med nio skepp till Åland, uppbar brandskatt af innevånarne och uppbrände Kastelholms slott, hvars ståthållare, Sten Thuresson Bjelke, fördes i fångenskap till Danmark. Dylika tilldragelser väckte flerestädes bland folket afvogt sinne emot riksföreståndaren, och fredspartiet, i spetsen för hvilket stod den gamle erkebiskopen Jakob Ulfsson, begynte nu åter resa hufvudet, så att ett par korta vapenhvilor fingos till stånd om sommaren 1508. Men deremellan hunno de danska sjöröfvarne den 3 Augusti bränna staden Borgå samt de angränsande adelsgårdarne. Ett år senare träffades Finland af en ännu större olycka, då sjelfva Åbo stad råkade i fiendernas våld. Denna händelse var så mycket mer oväntad, som fredsunderhandlingarne redan voro började. Endast riksföreståndarens motsträfvighet, hvartill närmaste orsaken åter var den, att han hoppades få till stånd ett förbund med Lübeck emot Danmark, hade ännu fördröjt fredslutet hela sommaren 1509. Då beslöt danska befälhafvaren *Otto Rud*, som var ståthållare på Borgholms slott på Öland, att plötsligen öfverfalla Finlands hufvudstad. Vid midnatt emellan *den 2 och 3 Augusti* (1509) ankom han helt obemärkt till Åbo med sitt folk och plundrade der i fem dagars tid på det grymmaste. Sjelfva domkyrkan utplundrades, biskopsmössan och kräklan, samt böcker och dyrbarheter fördes ned till skeppen, flere prester och borgare dödades, och hela det

bortförda bytet var till sitt värde kanske tio gånger större än den summa, konung Hans hade fordrat af hela riket. Nådendals kloster undgick blott genom att erbjuda lösen ett dylikt öde. Härefter härjade danska flottan såväl i Nyland, som ock på kusterna af Upland, der staden Öregrund uppbrändes. Rud hade hotat att längre fram mot hösten komma tillbaka till Åbo och då uppbränna hela staden, om ej åt honom blefve erlagdt 12,000 svenska mark och lika så mycket såsom lösen för kräklan och biskopsmössan. Men den 17 Augusti afslöts ändtligen freden i Köpenhamn på de vilkor, konungen redan långt före detta hade erbjudit. Om derför de svenska freds-underhandlarne skulle infunnit sig sex veckor tidigare, såsom utlofvadt var, så hade Finlands hufvudstad blifvit förskonad från plundringen. Likväl fasade såväl vän som fiende för Ruds grymma handling; sjelf råkade han i bittra samvetsqval för det tempelrof, som han begått, och företog sig till försoning en pilgrimsfärd till den heliga grafven, men dog på vägen. Sju år senare ficks genom de kyrkliga myndigheternas bemedling Åbo biskopsmössa tillbaka, men den var redan plundrad på sina dyrbaraste ädelstenar.

Freden med Danmark blef dock ej ens nu långvarig. Tvertemot rådets vilja beslöto Svante Sture och Hemming Gadd att ännu en gång gripa till vapen och den sistnämnde begaf sig till Lübeck för att uppegga denna stads mägtiga borgerskap, som nu hade begynt krig med Danmark. Svenskarne eröfrade Kalmar slott, men föröfrigt gick kriget olyckligt för dem. Folket började öfverallt tröttna vid krigets besvärligheter och isynnerhet i Finland var missnöjet stort så hos höga som låga. Till all lycka fick man år 1510 freden med Ryssland befästad för 60 år; i och för denna angelägenhet hade ståthållaren på Raseborg *Tönne Eriksson Tott* och archidiakonus i Åbo, *Paul Scheel* samma år varit resta till Novgorod. Men så mycket mera förbittrades man öfver, att ej ens nu få ro och hvila. I mångens tycke var det önskligast, att åter få danska konungen till regent, och sjelfva Erik Thuresson Bjelke, Finlands högsta befälhafvare, lutade åt detta håll. Denne mägtige och duglige man skulle säkert trädt i spetsen för de missnöjde svenska herrarne emot Svante Sture, om ej hans lefnadstråd hade brustit redan om våren 1511. Likväl uppflammade den inbördes kampen i Sverige ännu samma år i full låga. Riksrådet fordrade

att riksföreståndaren skulle afträda från sin befattning; men denne åter ernade begifva sig till Dalarne, der befolkningen af gammalt var Sturarnes bästa hjelp. Men på vägen dit dog han plötsligen på Vesterås slott, dagen efter nyåret 1512. Detta var må hända den lyckligaste tilldragelsen under hans 8-åriga regeringstid.

---

9. **Sten Sture den yngres regering och slutet af unionstiden.**

Genom Svante Stures död hade fredspartiet erhållit öfvervigten, så att redan följande vår freden med Danmark förnyades på de gamla vilkoren. Men då riksrådet derjämte försökte få den dansksinnade Erik Trolle till riksföreståndare, vaknade folkets kärlek till Sturenamnet med förnyad kraft, och Svante Stures 20-årige son, *Sten Sture den yngre*, fick lyckligen regeringstyglarne i sina händer. Men äfven han bekräftade den ingångna freden och vann sålunda än mera allmänhetens sympatier. Utan tvifvel var han ock af den tidens trenne Sturar den ädlaste och redbaraste, samt åtnjöt dessutom den kärlek, som så gerna egnas åt unga regenter. Om hösten 1512 besökte han Finland, hvars högsta styrelse nu anförtroddes åt *Tönne Eriksson Tott.* I Finlands kyrkliga styrelse hade under de sista åren inträffat många förändringar; ty då Lars Suurpää dog år 1506, hade en viss *Johannes Olai* blifvit biskop och, efter att hafva varit i Rom, följande år ordinerad i Upsala; men han dog redan 1510. Den man, som efter honom valdes till biskop och sedan nästan ända till katolska tidens slut innehade den finska biskopsstolen, var före detta kaniken i Åbo *Arvid Kurki*, född på Laukko gård i Wesilaks. Men denne, liksom hans tvenne föregångare, synes ej på något kraftigare sätt ingripit i de politiska händelserna, såsom mången af deras företrädare hade gjort. Kanhända låg orsaken härtill till någon del uti sjelfva tidsförhållandena. Biskoparne hade vanligen varit verksamma befordrare af Finlands nationella intressen; men i de strider, som nu hade pågått dels emellan de mägtige i Sverige, dels emot danska konungen, hade Finlands enda intresse varit att få förblifva i lugn; men

ett slikt intresse kunde nu föga göra sig gällande. Soldateskens välde stod vid denna tid öfverst; detta intygar bland annat äfven den omständighet, att när Johannes Olai blef biskop, var han tvungen att betala 200 svenska mark åt besättningen på Kustö slott, innan han fick biskopsborgen i sin ego.

Den korta fredstid, som man hade fått efter de långvariga krigstumulten, användes till en kyrklig förrättning, som är katolicismens högtidligaste handling i Finland. Landet hade af gammalt ett skyddshelgon, den finska kyrkans grundläggare och apostel, biskop Henrik; men hans dyrkan såsom kyrkans helgon synes ej fått sin början genom någon särskild förordning och högtidlighet, utan blifvit sed redan från de första tiderna med påfvarnes goda minne. I senare tider erfordrades härtill flere omgångar, såsom redan den svenska Brigittas kanonisation i slutet af 14:de seklet visar. Hundra år senare begynte man göra anspråk på samma ära för Brigittas vän, biskop Hemming. Då varande biskopen Magnus Nilsson samlade legenderna om den aflidnes underverk, samt offerpenningar för kanonisationen, och Hemming Gadd, som då uppehöll sig i Rom såsom regeringsombud, fick slutligen utverkadt, att en påflig bulla år 1479 medgaf Hemmings skrinläggning (beatificatio), hvilket var kanonisationens första akt. Till följd af tidernas oro blef denna högtidlighet icke firad förrän år 1514, då densamma med stor prakt förrättades i Åbo domkyrka, i närvaro af den gamle erkebiskopen Jakob Ulfsson och andra stormän. Sjelfva kanonisationen (canonisatio), som sedan bort följa, uteblef likväl; ty reformationen hann dessförinnan bortrensa dessa och andra den katolska kultens ceremonier.

Tillställarne af denna kyrkofest kunde säkerligen ej ana, att katolska tiden var nära sitt slut och att detta slut skulle bli blodigt och bullersamt. År 1513 hade konung Hans aflidit i Danmark, och hans son, *Kristian II*, hade kommit till väldet. Denna kraftige, men dystra och skoningslösa regent hade icke glömt, att han redan för flere år sedan under fadrens lifstid hade blifvit vald till Sveriges konung; han väntade blott på ett lämpligt tillfälle att ingripa i detta rikes angelägenheter. Detta tillfälle uteblef ej heller länge. Den gamle erkebiskopen, Jakob Ulfsson, som i nära ett halft sekel hade innehaft Sveriges högsta andliga värdighet, lemnade slutligen biskopsstafven åt en yngre man, hvilken i hans tycke bättre skulle bevaka

katolska kyrkans intresse i detta oroliga rike. Men den nye erkebiskopen, *Gustaf Eriksson Trolle*, var en högmodig och häftig man, i hvars bröst gäste slägtens gamla afund emot Sturarne. Genast i början uppstod oenighet emellan honom och den unge riksföreståndaren. Erkebiskopen inneslöt sig på Stäke slott och kallade Kristian till hjelp. Men den danska undsättningshären, som sjövägen ankom till Stockholm, blef tillbakaslagen, och Stäke slott intogs och förstördes. Under tiden hade riksens ständer i Stockholm förklarat kyrkofursten sitt embete förlustig, till hvilket beslut rikets öfriga biskopar, bland dem äfven Åbo-biskopen Arvid Kurk, hade gifvit sitt bifall. Allt detta inträffade under loppet af år 1517. Följande år gjorde konungen ett nytt försök emot Stockholm; Sten Sture skyndade till stadens bistånd och slog danskarne på öppna fältet. Då låtsade Kristian erbjuda förlikning och lofvade sjelf komma till samtal med Sture till ett öfverenskommet ställe. Men de personer, som härvid gåfvos honom såsom gisslan — bland andra Hemming Gadd och den unge *Gustaf Eriksson Wasa* eller Wase — togos bedrägligen till fånga och fördes till Danmark. Då utrustade konungen med all ifver ett tredje härtåg. Från Tyskland och Skottland värfvades soldater, och derjämte utverkades påflig bannlysning emot herr Sten och alla hans anhängare. Under tiden tänkte man redan på hösten 1519 sända en mindre truppafdelning äfven till Finland; men då ryssarne vägrade sitt bistånd, hvarom man hade underhandlat, förblef det denna gång dervid. I Januari 1520 ryckte slutligen den danska hären ifrån Skåne upp emot Sverige. Vid *Bogesund* i Westergötland var Sten Sture honom till mötes. Här behöllo dock danskarne segern och den unga riksföreståndaren dog strax derefter af sina sår. Den fiendtliga hären ryckte derpå framåt ända till Upland, och flere af rikets herrar erkände genast Kristian för Sveriges konung. Men i Stockholms stad och slott gjorde Stures enka, *Kristina Gyllenstjerna* (dotter till Nils Eriksson) ett tappert motstånd. Strax på våren hade konungen sjelf med en flotta skyndat emot Stockholm, och belägringen fortsattes hela sommaren. Bland konungens följe var nu Sturens gamle vän, Hemming Gadd, hvilken glömsk af sitt fädernesland och af det förflutna hade öfvergått till Kristian och flitigt nyttjade sin hala tunga för att förföra äfven andra. Det var hans verk, att Stockholm slutligen i

början af September uppgafs, sedan konungen och erkebiskopen högtidligt hade tillförsäkrat fullständig amnesti och glömska af det förflutna åt alla sina motståndare. Hela Finland återstod ännu att eröfra; men danskarnes hastiga seger i Sverige synes bragt landets store alldeles ur fattningen. Redan tidigt på våren hade Arvid Kurk i en ödmjuk skrifvelse anhållit om erkebiskopens förlåtelse och konungens ynnest. Då nu slutligen Stockholm fallit i konungens händer och Kristina Gyllenstjerna i kapitulationsakten uttryckligen hade fått äfven de finska herrarne inneslutna i amnestien, upphörde äfven snart allt motstånd i detta land. Hemming Gadd sändes såsom fullmägtig till Finland, och detta lands store liksom äfven rikets öfrige herrar kallades till Stockholm för att bevista konungens kröning i början af November.

Men de finske herrarne synes hafva haft onda aningar, ty ingen enda af dem infann sig i Stockholm. Här begynte omedelbart efter kröningshögtidligheterna ett ohyggligt skådespel, hvars like hvarken förr eller senare är skådadt i dessa länders historia. Erkebiskop Gustaf Trolle, hvars hämndtörst var osläcklig, anklagade inför konungen Sveriges förnämsta män, och Kristian, som ihogkom, huru många gånger hans fader och farfader blifvit fördrifna från Sveriges tron, beslöt nu att med ett enda slag krossa Sveriges motspänstiga adel. En andlig domstol fälde i största hast de anklagade för kätteri, och den 8 Nov. halshöggos på “tyrannens“ befallning nära ett hundra personer af alla stånd, deribland äfven tvenne biskopar. Deras kroppar blefvo sedan brända och till och med riksföreståndarens jordiska qvarlefvor uppgräfdes ur sin graf för att kastas i elden. Men Kristina Gyllenstjerna och flere andra fruar fördes fångna till Danmark. En månad efter “*Stockholms blodbad*“ for Kristian tillbaka till Köpenhamn, fortsättande ännu under färden sina grymma blodsgerningar.

Af dessa blodsdomar fick vid denna tid äfven Finland sin beskärda del, ehuru dock i mycket ringare grad. Redan den 28 Mars halshöggs i Tavastehus slottets forne ståthållare Åke Göransson Tott, och den 16 December (på sjelfva tredje söndagen i Advent) undergingo tvenne förnäma svenska herrar, Hemming Gadd och Nils Eskilsson Banér utanför Raseborgs slott samma dom. Den förstnämnde erhöll på detta sätt en nog oväntad lön af sin nye herre; men Kristian synes på goda

grunder fruktat denne mans energiska och ränkfulla natur. Banér åter hade nyligen i Nerike gjort konungen motstånd och derefter flytt till Finland, der förderfvet nu hann honom. Men i allmänhet undsluppo de finska herrarne denna gång för billigt pris, och dem, som hörde till landets nationella adel, tyckes Kristian hafva sett med någorlunda milda ögon, i det han delvis öfverlemnade landets egna embeten åt desse. Till och med biskop Arvid fick i ro bibehålla sin plats, kanhända genom erkebiskop Trolles beskydd. De vigtigaste borgarne i landet hade likväl fått nya befallningshafvanden, dels tyskar, dels danskar; men i början gafs det ej någon anledning till missnöje mot dem. Ståthållaren på Åbo slott, Wolf von Grewendorp, lefde i god sämja med både biskopen och befolkningen, och ståthållaren på Wiborg, Rolf Mattsson, skref till konungen, att befolkningen på orten väl var fattig, men ödmjuk och foglig. Ännu i September 1521 var allting lugnt i landet, och Arvid Kurk lofvade konungen att vid behof ådagalägga sitt trogna nit i råd och dåd.

Men i Sverige hade redan från årets början en ny omstörtning varit i görningen. *Gustaf Eriksson Wasa*, som redan år 1519 hade flytt ur den danska fångenskapen och genom Lybeck återkommit till fäderneslandet, vandrade en tid såsom flykting omkring, med knapp nöd undgående danskarnes efterspaningar. Under tiden hade hans fader och svåger omkommit i Stockholms blodbad, och hans moder och syster bland de öfriga adelsfruarna blifvit förda i fångenskap till Danmark. För honom sjelf syntes intet annat återstå, än att fly öfver till Norge och derifrån till utlandet. Men då uppvaknade hos Dala-allmogen åter det gamla hatet emot danskarne, och Gustaf Wasa uppreste nu detta landskaps befolkning till ett nytt befrielsekrig. Alla samhällsklasser insågo redan, att Kristians syftemål ej var Unionens förnyande, utan Sveriges fullständiga kufvande under Danmark, och derför skyndade nu man ur huset till den unge Wasas fanor. I Augusti 1521 valdes Gustaf Wasa i Wadstena till riksföreståndare; redan dessförinnan hade man begynt belägra Stockholm och andra fasta platser. Samtidigt gjordes från Sverige några försök emot Kastelholm, der en viss Lydike Offense var Kristians fogde; men angriparne blefvo tillbakaslagne. Äfven till Finland sändes några behjertade män, för att uppresa befolkningen emot Kristian.

Den förnämsta af dem, vid namn Nils Arvidsson, säges hafva fått så mycket folk tillsammans, att han redan i slutet af November kunde börja belägringen af Åbo slott. Till ståthållare öfver slottet hade Kristian nyligen insatt en man, *Junker Thomas*, som var vida kraftfullare än hans företrädare. Derjämte hade han genom flere bref uppmanat såväl biskop Arvid, som borgerskapet i Åbo, samt landets öfriga befolkning till ett troget bistånd mot Wasas medhållare. Men dessa bref förmådde ingenting uträtta; finnarne började redan allmänt göra gemensam sak med svenskarne, och Arvid Kurk hade öfvergått på samma sida och bistod från Kustö slott belägringshären med manskap, krut och öfriga krigsförnödenheter. Kriget begynte nu antaga en grym karakter. Junker Thomas tog vid jultiden vid ett utfall flere svenska och finska herrar till fånga och lät genast hänga dem utanför murarna. I Januari 1522 kom från Kristian ett bud till ståthållarne på alla slott, att aflifva alla svenska och finska herrar, höga som låga, som blott råkade i deras händer. Mången, såsom Severin Norrby, gåfvo intet gehör åt denna befallning. Men i Junker Thomas fann en dylik blodsdom en trägen verkställare. Sålunda afrättades på Åbo slott Tönne Eriksson Tott och lagmannen öfver Norrfinne Henrik Stensson Renhufvud, förutom andra mindre betydande män. Men *Erik Fleming*, en mägtig man af finska adeln, frälsade med list sitt lif, i det han låtsade vara en tillgifven vän till danskarne, till dess han vid ett utfall lyckligen kunde fly öfver till de belägrandes läger. Men belägringen ville ej skrida framåt, och vid vårens ankomst, då Severin Norrby med sin flotta hemtade undsättning till slottet, måste Nils Arvidsson draga sig tillbaka till Janakkala. Åbo stad synes vid detta tillfälle åter hafva lidit mycket; belägringshären hade nämligen vid sitt aftåg antändt en del löst krut, som förvarades i staden, och härigenom lades största delen af den samma i aska; men det öfrigblifna af staden säges Norrby sedan hafva plundrat. Hela landet kom åter i danskarnes våld, och största delen af den svenska hären begaf sig under anförande af Erik Fleming till Sverige till riksföreståndaren. Endast en viss finsk adelsman, *Nils Grabbe* till Grabbacka, förde längs finska vikens kuster med sina båtar ett djerft fribytarkrig emot danskarne. Flere andra flydde öfver till Sverige. Biskop Arvid Kurk ansåg ej längre Kustö slott vara en säker

uppehållsort, utan flydde med flere af sina kapitelledamöter och vänner till Österbotten, der han i Nerpes steg ombord på ett fartyg, för att segla öfver till Sverige. Men utanför Öregrund led han skeppsbrott under en storm och omkom med allt sitt följe, sommaren 1522.

Ännu ett år förgick, förrän man i Sverige ånyo begynte tänka på Finlands eröfring. Severin Norrby hade nu erhållit Kustö slott i förläning, hvarförutom ännu ytterligare åt honom gafs hela vestra Finland. Hans hufvuduppgift synes hafva varit att anskaffa undsättning och lifsmedel till det belägrade Stockholm. I denna afsigt sändes en gång Junker Thomas med skepp ifrån Finland. Men vid Furusund i Stockholms skärgård låg Erik Fleming i bakhåll, tog Junkern tillfånga, och lät hänga honom i ett bastrep. Om sommaren 1523 valde svenskarne Gustaf Wasa till konung. De flesta slotten voro redan i hans våld och nu öppnade äfven Stockholm sina portar för honom. Äfven i Danmark hade Kristian blifvit afsatt och hans farbror, Fredrik den förste, vald i hans ställe. Det var derför naturligt, att Finland nu med ringa möda kunde ryckas ur Kristians våld. Först intogs Åland med Kastelholm, och i Augusti 1523 kommo bröderna *Erik* och *Ivar Fleming* med en stark här till Kustö, som de med storm intogo. Härifrån tågade man emot Åbo slott, som intogs efter tolf dagar. Den danska hären hade stått vid Kuppis, men drog sig vid Flemingarnes ankomst tillbaka genom Tavastland till Wiborg. Men äfven detta slott, hvilket Nils Grabbe begynte belägra, nödgades slutligen kapitulera, och innan julen 1523 var åter hela Finland förenadt med svenska riket.

Med detta vigtiga ögonblick börjar i Finland, likasom äfven i det öfriga Europa, ett nytt tidehvarf. Medeltidens buller och oro hade småningom lagt sig. Nu bröts äfven fullständigt Unionen emellan nordens riken, och sjelfva katolicismen hade jämväl samtidigt förlorat sitt inflytande i vårt fädernesland.

---

10. Återblick på katolska tiden i Finland.

De tvenne sekel, som nu hade förflutit ifrån freden i Nöteborg och det svenska väldets befästande i Finland, hade nästan från början till slut varit en orolig tid, hvarunder Finlands samhällsutveckling naturligtvis mycket lidit genom de oupphörliga stridsbullren och revolutionerna. Likväl hade under denna tid landets politiska ställning och öfver hufvud finnarnes likställighet med Sveriges inbyggare någorlunda stadgats. Finland, eller såsom man ännu ofta sade, *Österlanden*, ansågs nu såsom en fullberättigad del af det svenska riket, och om å ena sidan den aflägse belägenheten bortom hafvet äfvensom olikheterna i afseende å språk och nationalitet förorsakade, att dessa rättigheter ofta i praktiken förblefvo obegagnade, så hade dessa samma omständigheter åter å andra sidan grundlagt en viss grad af nationel sjelfständighet. Men denna sjelfständighet, som så att säga låg i Finlands natur, kom likväl ganska sällan och svagt till uttryck. Det är att märka, att den svenska aristokratin med alla krafter sökte att hålla Finlands styrelseembeten i sina händer, så att ståthållareskapen på borgarne samt förläningarna sällan anförtroddes åt infödde män. Deremot gåfvos fogde- och domare-embetena vanligtvis åt personer ur landets egen adel, och det förnämsta skälet härtill var otvifvelaktigt den till dessa embeten nödvändiga kännedomen af landets språk; ty ehuru svenskan redan tidigt hade blifvit skriftspråket vid domstolarne, så bör man likväl ihogkomma, att det skriftliga utförandet oftast var skrifvarens sak, men att den muntliga behandlingen på folkets eget språk tillkom embetsmännen. Det är äfvenså naturligt, att flere främlingar, som kommo hit i och för embeten och affärer, ganska snart blefvo införlifvade i landets nationella förhållanden. Slägter sådana som *Diækn*, *Horn*, *Fleming* m. fl. öfvergingo sålunda till den inhemska adeln. Men strömmen af invandrande främlingar synes likväl hafva varit större, än landets egna nationalitet förmådde i sig upptaga, och öfver hufvud tillväxte oupphörligt det svenska elementet. Detta intrång på den egna nationaliteten var den farligaste följden af Finlands underdånighet under ett annat folk. Under unionskonungarne synes alltid ett större mått af nationel sjelf-

ständighet hafva kommit Finland till del. Men hvarje gång det nationella partiet i Sverige erhöll öfvervigten, sträfvade det samma genast att förstärka de band, med hvilka Finland var fästadt vid Sveriges rike. Detta var en sträfvan, hvartill man kan finna äfven andra skäl, än blott politiska, ty Finland var, såsom Severin Norrby intygade, "i anseende till skatterna den bästa delen af Sveriges rike."

Om skatternas belopp och sättet för deras uppbörd på dessa tider hafva vi ej någon närmare kännedom. På den tid, då Erik af Pommern försökte förbyta alla skatter i penningar, synes kronans inkomst från hela Finland uppskattad till omkring 35,000 svenska mark, som i silfvervärde motsvarade 200,000 n. v. finska mark, men i förhållande till dåvarande priser uppgick till tio gånger nämnda summa. Ganska ofta voro dock de finska landskapen förlänade åt enskilda, som till egen nytta åtnjöto de kronan tillbörande skatterna. Länen delades stundom i flere fogde-distrikt, men lägre embetsmän än fogdar synes ej hafva funnits. I allmänhet erlade bönderna ej sina skatter enskildt, utan efter skattedistrikt, så att hela distriktet betalade ett bestämdt belopp. Sådana distrikt voro: *bol*, *rök* och *krok*. Om ett bondehemman särskildt kom i fråga, kallades det *mantal*. Af tidens våldsamma karakter kunna vi sluta, att innehafvaren af förläningar och fogdarne icke alltför samvetsgrant förforo med kronans undersåtar. Men just samma tidsriktning tillät ej heller något ordnadt embetsmannavälde uppstå, och de manliga bemödanden, som den svenska allmogen allt ifrån Engelbrekts tider gjorde för att skydda sin frihet, buro frukter äfven för vårt land. Det är en känd sak, att i Sverige sjelfva Sturarnes fogdar ofta voro i lifsfara, då de hade i uppdrag att tala med folket om nya skatter. Äfven i Finland nödgades fogdarne fara varsamt fram; ty om också de politiska begreppen här icke voro lika utbildade, som uti de svenska landskapen, så var man dock äfven här lika känslig för förtryck. I Österbotten fortlefde ännu i slutet af följande period en gammal tradition, att det varit sed att betala ett kalfskinn från hvarje gård åt den, som ihjelslagit en hatad fogde, och antagligt är, att äfven i andra delar af landet folket ej varit så alldeles senfärdigt att sätta sig till våldsamt motvärn. Det var under ett stormigt tidehvarf en synnerlig lycka, att äfven allmogen bevarade rättigheten

till våldsamt uppträdande. Ihogkommas bör, att ett vanligt mandråp ännu på denna tid kunde försonas med böter, och äfven för de svåraste förbrytelser erbjödo ödemarkerna beqvämliga tillflyktsorter.

Om uppkomsten af adelsståndet och den adliga skattefriheten är redan förut taladt. Dess enda grund var fortfarande den rusttjenst, som utgjordes åt kronan; försummades denna, var frälserätten i och med det samma förlorad. Enligt Kristoffers landslag borde en *vapensyn* för hela Finland årligen, en vecka efter Petersdagen, anställas i Åbo. Om då någon bonde ville blifva frälseman, så skulle han infinna sig der med sina vapen, så att de, som å konungens vägnar verkstälde besigtningen, finge pröfva hans mandom, hans häst och vapen, samt hans förmåga att *uppehålla sitt frälse med gårdar.* På detta naturliga sätt hade mången finsk bondeslägt fått adlig sköld och adliga friheter, såsom redan i det föregående är omtaladt, och Finland hade sin egen nationella aristokrati. Från Eriks af Pommern tid hade man begynt genom särskilda adelsbref och sköldemärke upphöja några slägter öfver det "allmänna frälset", och sålunda uppkom det egentliga adelsståndet. För öfrigt stod vid sidan af det verldsliga frälset äfven det kyrkliga; ty kyrkans talrika jordegendomar voro befriade från erläggande af skatt. Betydelsen af detta fria andliga stånd förtjenar att här tagas i närmare skärskådande.

Vid bedömandet af Finlands nationella ställning, bör otvifvelaktigt ett framstående rum tilldelas den katolska kyrkan i Finland. Såsom vi förut hafva sett, har det funnits tider, då biskoparne i Åbo sträfvade att göra Finland till ett sjelfständigt kyrkligt rike, och fastän detta försök för länge sedan hade förfallit, i synnerhet för den från öster hotande faran, förblef dock landets högsta kyrkliga embete för det mesta en förkämpe för den nationella sjelfständigheten. Ända från biskop Bero Balk hade till denna värdighet uppstigit endast finska män, ofta nog ur landets förnämsta familjer, under det att ståthållarne på slotten och de verldsliga befallningshafvandena vanligtvis voro främlingar, som den utom landet varande regeringen i Sverige eller Danmark hade tillsatt. Bland dessa verldsliga herrar hade befunnit sig Sveriges mägtigaste män, såsom Bo Jonsson, Karl Knutsson, Erik Axelsson, Erik Thu-

resson. Men i bredd med dessa stannade likväl aldrig finska biskopen i skuggan. Han var till följd af sitt embete, likasom de äfvenledes för det mesta ur landets egna slägter tagna lagmännen, alltid en medlem af riksrådet och jämte lagmannen äfven Finlands förnämsta representant vid konungavalen. Ej heller var hans verksamhet begränsad till uteslutande fredliga värf; äfven i krigiska angelägenheter var han under dessa oroliga tider en betydande man. Såsom de katolska biskoparne i Sverige, var han i anseende till sin magt nästan en kyrkofurste, försedd med krigiskt följe och sjelf ståthållare på Kustö biskopliga slott. Det är naturligt, att de inkomster, med hvilka en sådan magt upprätthölls, icke kunde vara små. Tredje delen af allt tionde öfver hela landet tillföll biskopen; endast den andra tredjedelen tillföll församlingarnes egna herdar (tertial-rågen), och resten fördelades på sådant sätt, att $\frac{1}{4}$ gafs åt kanikerna vid domkyrkan, $\frac{3}{8}$ åt sjelfva domkyrkan och lika mycket åt socknens egen kyrka. Man har uträknat, att domkyrkans andel endast i tiondet vid katolska tidens slut utgjorde 550 tunnor säd och minst 700 mark svenskt mynt, hvartill kom inkomsterna från 60 jordegendomar, förutom de skilda chorens underhåll (praebendae). Biskopsinkomsterna voro naturligtvis vida större; bland annat hörde under biskopsstolen 170 jordlägenheter, samt bötesbeloppen för kyrkliga domar och tredjedelen af alla till kyrkliga inrättningar gjorda gåfvor och testamenten. Men man bör äfven ihogkomma, att denna andliga magt öfverhufvud var en helsosam motvigt mot det verldsliga adelsväldet. Att den isynnerhet med heder kämpade för Finlands nationella intressen, hafva vi redan under händelsernas gång tillräckligt varit i tillfälle att se.

Kyrkans verkningar på trons område kunna visserligen ej anslås högt. Det är bekant, att hon till en del var de svages beskyddarinna emot de mägtiges förtryck och på detta sätt småningom kunde göra sig förtjent af folkets ynnest. Men först vid 15:de seklets ingång begynner katolicismen blifva mera hemmastadd i Finland, och ännu vid slutet af detta tidehvarf tyckte kyrkans män, vid tillrustandet af St. Hemmings kanonisation, att den finska allmogen var "otåluger och drygse" med afseende å de katolska ceremonierna. I hvilken grad kyrkan likväl hade kommit i åtnjutande af enskildas fromma frikostighet, intygas genom den ständigt tilltagande mängden af

kyrkliga inrättningar. Utan att nämna domkyrkans mångfaldiga chor, funnos i landet sex kloster, nämligen två Dominikaner (Åbo och Wiborg), tre Franciskaner (Wiborg, Raumo och Kökar på Åland) och ett Brigittiner (i Nådendal). Det sistnämnda, Finlands enda nunnekloster, hvarest derjämte fans endast en ringa hop "bröder", var rikast och ryktbarast bland dem alla; det besatt jordlägenheter nästan i hvarje landskap. Äfven Franciskanerorden hade blifvit väl hemmastadd i Finland, och finske män uppstego gång efter annan till dess högsta värdigheter, t. ex. en *Stefan Larsson*, som 1478—1493 var provinsialföreståndare (minister provincialis) i kretsen "Dacien," d. v. s. öfver Danmark, Norge, Sverige och Finland. Klostrens betydelse under dessa tider var i sanning större, än nutiden ens kan fatta; ty midt under verldens oupphörliga buller och oro behöfdes det nog en och annan fredlig tillflyktsort. Det var behofvet af frid, som dref menniskorna att vare sig sjelfva egna sig åt klosterlifvet, eller genom testamenten och gåfvor uppmuntra och gynna det samma. I Finland likasom äfven i andra katolska länder var menniskornas vigtigaste omsorg att försäkra sin själ om salighet i det kommande lifvet, genom att åt kyrkans heliga institutioner skänka en del af den egendom, som de hade samlat i detta lifvet. Mången grundade fördenskull evinnerliga själamessor, i hvilka dagligen skulle bedjas för stiftarens och hans närmastes själar. För öfrigt söktes syndaförlåtelse genom mångfaldiga fromma verk, bland hvilka pilgrimsfärder voro de vanligaste. Dessa gjordes från Finland dels till några heliga orter i Sverige, dels till mera aflägsna land, t. ex. St. Jago de Compostella i Spanien, eller till den heliga stolens fötter i Rom, eller till sjelfva Kristi graf. Men äfven i Finland funnos heliga orter, till hvilka pilgrimsfärder gjordes från när och fjerran. Sådana voro St. Henrik i Åbo, St. Jakob i Rengo och "det heliga korset" i Hattula, och kanske ännu andra. Den katolska gudstjenstens prakt var öfverhufvud utomordentligt stor, isynnerhet i Åbo, hvarest en tallös mängd prester af alla slag upptogos af gudstjenstens olika bestyr. Men äfven kyrkorna i landsorten voro praktfulla, understundom prydda med särdeles brokiga takmålningar och helgonbilder. I skydd af kyrkan hade äfven uppstått åtskilliga inrättningar, som hade till ändamål att utöfva gifmildhet eller ömsesidig hjelp. Sålunda fans i Åbo från Magnus Tavasts

tider ett *hospital* (leprosorium), och en dylik inrättning grundlades af Erik Axelsson Tott i Wiborg 1475. Egendomliga, halft andliga, halft verldsliga inrättningar voro de så kallade *brödraskapen* (fraternitates, gille), hvilka i viss grad kunna jämföras med nutidens lif- och egendomsförsäkringsbolag. Hvarje broderskap hade gemensamma fester (finsk. Koussa) till något skyddshelgons ära och otvifvelaktigt äfven särskilda stadgar, ehuru man ej känner några sådana i Finland. I slutet af medeltiden funnos i Finland åtminstone 12 sådana brödraskap, nämligen 5 i Åbo, 5 i trakten af Kumoelf, 1 i Kemi och 1 i Wiborg.

Kyrkans styrelse var inrättad på samma sätt, som i andra katolska länder. Finska biskopen valdes af det inhemska kapitlet, men valet skulle kungöras för erkebiskopen i Upsala och erfordrade alltid påfvens stadfästelse. Så nödgades vanligtvis den nyvalde biskopen begifva sig ända till den påfliga stolen, och dessutom var han skyldig att då och då besöka erkebiskopen. Biskopens närmaste man var domprosten *), derefter kommo erkedjeknen och dekanen; dessa och dertill ännu kanikerne, hvilka ofta innehade kyrkoherdeembeten i landsorterna, voro medlemmar i domkapitlet och biskopens biträden i vården om hans stift. Genom täta visitationsresor och prestmöten försökte man vaka öfver landsförsamlingarnas kyrkliga angelägenheter. Den kanoniska lagen var det allmänna rättesnöret äfven för finska kyrkan; men dessutom hafva flere finska biskopar utfärdat särskilda förordningar (Statuta). Likasom katolicismens hela väsende bestod i yttre ceremonier, så afsågo dessa förordningar för det mesta kyrkans yttre ordnande; och då gudstjenstens språk var latinet, och predikningar i och för folkets undervisning ej torde ofta kommit i fråga, så är det icke antagligt, att katolicismen i vårt land i någon anmärkningsvärdare grad befordrat massans af folket andliga kultur. Likväl hade Magnus III Nilsson i sina förordningar af år 1492 särskildt ihogkommit folkets själavård och undervisning, i det han påbjöd att Fader vår, Ave Maria

---

*) Då Magnus Nilsson var domprost i Åbo, gaf tysk-romerska kejsaren Fredrik den III åt honom och hans efterträdare namn och värdighet af Pfalzgrefve — en ära, som står alldeles enstaka i de nordiska länderna; det var också endast en hederstitel.

och den apostoliska bekännelsen, samt skriftermålet skulle i kyrkorna uppläsas på folkets eget språk. Man kan väl tänka sig, att finnarnes kontemplativa lynne någongång förmått genom de katolska ceremoniernas skal nedtränga till religionens djupare kärna. Men otvifvelaktigt herskade ännu bland folket mycken hednisk vidskepelse, och saken blef icke bättre för det, att Frälsarens och Jungfru Marias namn inpassades ibland de forna trollformlerna.

Ehuru sålunda katolska kyrkans direkta inflytande på folkets bildning ej varit synnerligen stort, så bör det dock räknas till dess förtjenst, att det finska folket förblef i beständig förening med det vestra Europas allmänna bildningsrörelse. Vi hafva redan förut sett, hurusom nästan alla landets biskopar och flere andra af kyrkans män hade vid utlandets förnämsta universitet erhållit de högsta lärdomsgrader. Vid universitetet i Paris, hvarest de från Finland, likasom alla ifrån de andra nordiska länderna, hörde inom "filosofiska fakulteten" (facultas artium) till den *Engelska* eller (som det senare hette) *Tyska* nationen (natio Anglicana, Allemannica), hade flere gånger finska magistrar blifvit valda till universitetets tre månaders rektorsembete, t. ex. en *Peter Roodh* från Åbo år 1416 och den bekante *Olaus Magni* 1432 och 1435. Det är utan allt tvifvel, att den lärdom, som förvärfvats vid dessa utlandets lärdomssäten, på många sätt kom de finska församlingarna till godo; derför var det äfven brukligt att med kyrkans medel befordra dessa studier. De skolor, som funnos i landet, voro naturligtvis af lägre slag, men i förhållande till tidens fordringar aktningsvärda nog; förutom *Katedralskolan i Åbo* (vid biskopssätet) och något slags läroinrättning i Wiborg, hade vanligen hvarje kloster sin skola, och bland dessa synes *klosterskolan i Raumo* (collegium Raumense) varit af högre slag. Eleverna eller "djeknarne" voro stundom äfven ifrån de högsta familjerna, men till största delen utgjordes de likväl af barn ur folkets leder, hvilka sträfvade till det andliga ståndet; ty till följd af presternas celibat måste detta stånd alltid rekryteras ur de öfriga samhällsklasserna. Det var sedvanligt, att de fattiga djeknarne under mellanterminerna vandrade kring landsorterna för att samla almosor, och fastän allt tiggeri stundom förbjöds på grund af det sjelfsvåld, djeknarne på sina vandringar kunde

utöfva, så qvarstod dock den gamla seden ännu länge efter det katolicismen blifvit afskaffad.

Den vetenskapliga och litterära verksamheten i vårt land var ännu utomordentligt ringa. Om man undantager de bref och skrifvelser, som biskoparne och embetsmännen utfärdade i tjenstens angelägenheter, samt enskilda skrifvelser och lagliga kontrakt, är det ej just mycket att säga om den öfriga litteraturen. En ganska kort finsk *biskopskrönika* på latin och några äfvenledes latinska psalmer och skolsånger är allt, som kan omnämnas på detta tidehvarf. En munk Johan Budde, som i Nådendal i slutet af 15:de seklet till svenskan öfversatte några legender och andliga skrifter, var synbarligen svensk. Öfverhufvud skrefvos brefven och skrifvelserna i Finland antingen på latin eller svenska eller t. o. m. plattyska, och ehuru det är troligt, att presterna enligt biskop Magnus Nilssons förordning hade till pappers upptecknat de trosstycken, som skulle uppläsas på finska i kyrkorna, så har dock icke en enda rad finsk skrift från dessa tider blifvit bevarad. Deremot flödade ännu runosångens källådror öfver folkets läppar, ej allenast i östra Finland, utan äfven i de vestra landskapen. Runan om St. Henrik, samt Ritvala-sångerna (afsjungna vid Helkafesten i Sääksmäki pingsttiden) och den vackra dramatiska sången om Klaus Kurki och Elina (biskop Arvid Kurkis fader och stjufmoder) äro alla författade på denna tid, ehuru först i senare tider skriftligen upptecknade och tryckta. Den nyuppfunna boktryckerikonsten begynte otvifvelaktigt utbreda sina alster äfven till dessa trakter; men i Finland uppstod ej ännu på långa tider något eget tryckeri. Åbo biskopsstifts *messbok* (Missale Aboense) trycktes år 1488 i Lybeck och *kyrkohandboken* (Manuale Aboense) år 1522 i Sverige.

I allmänhet voro konsterna och de högre näringarna ännu först i sin början. De helgonbilder och målningar, med hvilka kyrkorna pryddes, lära föga någonsin varit infödda mästares arbeten; ty ännu vid tidehvarfvets slut fans ej i Åbo en enda skicklig målare, utan till Hemmings kanonisationsfest var man tvungen att söka en sådan från Reval eller Stockholm. Vid samma tid försökte de andliga herrarne i Åbo förgäfves att locka till sig en läkare från Tyskland. I klostren idkades dock ett slags läkekonst, äfvensom trädgårdsskötsel och några finare handarbeten, hvaraf ännu i dag t. ex. Nådendals strumpor,

Raumo spetsar och Wiborgs kringlor äro ett arf. Men för det mesta måste de finare lifsförnödenheterna hemtas från Tyskland. Sjelfva utrikes handeln var till en ganska betydlig del i hanseiternas händer, och en stor del af städernas borgare voro tyskar eller af tysk härkomst, ehuru dock äfven de finska borgarne hade höjt sig till en viss betydenhet. Den förnämsta handeln drefs på Lybeck, Danzig och Reval; dessa städers handelsmän och handelsresande dröjde ofta såsom "gäster" långa tider i landet och skulle gerna velat slå under sig äfven minuthandeln, om ej de inländska köpmännen hade förhindrat det. De finska städerna voro vid medeltidens slut sex, nämligen Åbo, Ulfsby, Raumo, Nådendal, Borgå och Wiborg, af hvilka åtminstone de tre första på egen hand drefvo handel på utlandet, ehuru den svenska regeringen understundom försökte att, för att gynna Stockholm, begränsa denna finnarnes sjöfart. Det är äfven naturligt, att en stor del af den finska handeln sökte sin väg åt Sverige. Ifrån Åbo och Raumo drefs derjämte handel med norra Österbotten, dit åter å andra sidan den under Ryssland lydande befolkningen från Karelen och trakterna af Dvina gjorde sina handelsfärder längs floderna. Handeln på Lappland, likasom den derifrån inflytande skatten, var allt ännu i Birkarlarnes händer, hvilkas hufvudsäte likväl var utom Finlands gränser. Till nederlagsort för den ryska handeln skulle Wiborg genom sitt läge varit särdeles lämpligt, om ej Reval i sin afundsjuka hade stält allehanda hinder deremot. Anmärkningsvärdt är, att mot slutet af detta tidehvarf Erik Thuresson Bjelke var sysselsatt med planer att med någon slags kanal förena Saima-vattendragen med Wiborgska viken och fördenskull i trakten af den nu varande kanalen lät påbegynna gräfningar. Men detta företag, som synbarligen mera åsyftade Nyslotts förstärkande än det inre landets förening med hafvet, måste snart uppgifvas.

De varor, som på denna tid importerades ifrån utlandet, voro salt, humle, ärter, någon gång äfven råg, och under senare hälften af tidehvarfvet för krigsbehofven salpeter och krut. Äfven öl hemtades någon gång från Tyskland, fastän det finska ölet var beryktadt såsom varande utmärkt godt; ty af denna artikel konsumerades på dessa tider ofantliga qvantiteter. Deremot började bränvinet omnämnas först i slutet af 15:de seklet, men var ännu ganska litet kändt. Till utlandet åter expor-

terades smör, lax, kött, råg, pelsverk m. m. Högst menligt för handeln var penningens vexlande värde på olika tider och olika orter. Myntenhetens allmännaste namn *Mark* hade ursprungligen betecknat ett skålpund eller 16 lod rent silfver; men redan tidigt hade man begynt prägla allt sämre och sämre mynt, så att på Magnus Ladulås tid räknades på en lödig eller "vägd silfvermark" tre penninge-marker i penningar, under Magnus Erikssons regering 5, och i början af 15:de seklet 8 eller t. o. m. 10. I alla kontrakt nödgades man särskildt nämna, hvilket slags mynt man hvarje gång menade. Omkring 1435 gick vanligen på en lödig mark 8 svenska mark, men 10 Åboske mark, så att Åbo-marken i anseende till sitt silfvervärde utgjorde i nu gällande mynt vid pass 4 m. 50 p. — På marken räknades 8 *ören* (ora), på öret 3 *örtugar* (solidus), af hvilka en hvar utgjorde 8 *penningar* (denarius). Vanligen förekommo ej i dessa nejder större mynt än örtugar; af detta slag voro äfven de Åbo-mynt (Moneta Aboensis), som präglades i Finland. Utländskt mynt förekom ganska mycket i rörelsen, t. ex. den engelska nobeln, som motsvarade en half vägd silfvermark (eller 5 Åbo-mark), och Revalskt mynt, som var nästan af samma värde, som Åbo-örtugarne. Silfvervärdet i förhållande till andra varor var likväl vida större, än i våra dagar. Priset på en spann råg (half tunna) var i vanliga år endast 2 öre (= 1 m. 12 p. nu gällande mynt); samma pris betalades för ett lispund smör. Vinet, som Åbo kanikerna skulle få köpa ifrån St. Henriks källare, kostade endast 4 örtugar (75 penni) stopet. Men några artiklar voro i förhållande härtill synnerligen dyra, t. ex. saltet, för hvilket betalades mera än en full mark (eller minst 5 n. v. mark) för tunnan.

Att odlingen och folkstocken under detta tidehvarf betydligen hade tilltagit, synes af socknarnes ständigt växande antal. Likväl funnos ännu stora ödemarker, som blott användes till jagt och fiske. Hela den nordliga delen af Savolaks och Tavastland, äfvensom de inre trakterna af Satakunta och Österbotten höra hit. De skilda landskapens innevånare råkade ofta i tvist om gränserna och besittningsrätten till dessa landsträckor, och om trakterna kring Uleåträsk pågingo långvariga och blodiga strider emellan befolkningarna i Österbotten och på andra sidan ryska gränsen. Såväl Erik af Pommern år 1411, som Karl Knutsson år 1452 hade försökt att fördela

Tavasternas öfverflödiga utmarker åt nybyggare, men synbarligen med alltför liten framgång. Till och med emellan sjelfva hjertat af Tavastland och Savolaks befans på Magnus Tavasts tid en 18 mils lång öde sträcka, hvarför biskopen i och för sina visitationsresor lät uppbygga åt sig till nattläger en gård i Wahvajärvi eller Juuritaipale (i n. v. Hirvensalmi socken). Ännu på biskop Suurpääs tid voro några församlingar i de östra delarne af landet så vidsträckta, att många socknebor hade 14 mils väg till kyrkan, och mången besökte ej kyrkan oftare än hvart tredje eller fjerde år; folksägen tillägger, att barnen ej kunde befordras till dop, förrän de förmådde följa sina föräldrar på skidor. Landets hela folkmängd på denna tid har någon gång blifvit uppskattad till en half million; men denna beräkning är nog osäker och summan förmodligen anslagen alltför högt.

På yttre sidan af Finlands då varande gränser lågo de norra och vestra kuststräckorna kring Ladoga, eller den delen af Karelen, som genom freden i Nöteborg hade blifvit tillerkänd ryssarne. Om denna landsträckas öden och inre förhållanden äro underrättelserna från denna tid i många hänseenden ofullständiga; men några fakta böra dock nämnas i förbindelse med de finska förhållandena. Medelpunkten för styrelsen var naturligtvis Karelens gamla fäste, *Korela* eller *Kexholms slott* (Käkisalmi), som till en stor del synes hafva varit uppfördt af trä. Men såsom förut är nämndt, hade Novgorod under långa tider lemnat såväl detta område som Ingermanland såsom län åt lithauiska furstar, och dessa, eller deras högsta befallningshafvande, bodde i Ingermanland på Nöteborg. Denna lithauiska öfverhöghet, som synes varit mycket betungande, räckte, utan att räkna mellantiderna, nästan ända till den tidpunkt, då hela det novgorodska området och med detta äfven Karelen (år 1478) kom under sturfurstens af Moskva välde.

Hela Kexholms län var deladt i sju pogoster, och befolkningen steg kanske till 50,000 personer; men genom stora ryska kriget, som äfven för detta landskap var högst förderfligt, synes folkmängden blifvit mycket förminskad. I de södra delarne af landskapet voro jordegendomarne för det mesta förlänade åt ryska "bojarbarn", hvilka för dem gjorde rusttjenst och af bönderna fingo tredjedelen af sädesafkastningen. I de nordliga delarne af länet var jorden för det mesta de karelska

böndernas egendom, och skatten till kronan erlades i ekorr- och mårdskinn, på några orter i säd och penningar. I öfre Karelen, i trakterna af Libelitz och Pielis, finnas ännu år 1500 endast få nybyggare, och annorstädes i länet påträffades vid samma tid en mängd öde gårdar, dem synbarligen kriget hade ödelagt. Bland skattepersedlarne nämnes ställvis i de södra trakterna äfven öl, smör, ost och lin; i länets nordliga del åter funnos några lägenheter, som erlade i skatt jagtfalkar. För öfrigt var ibland näringarna fisket af mycken vigt. I sjelfva *Kexholms stad*, der år 1500 funnos 188 gårdar och 232 familjer, utgjordes nästan hälften af befolkningen af fiskare. Likaså beboddes den lilla köpingen *Taipale* som fans på Suvanto näset, för det mesta af fiskare. Handeln synes deremot varit en allmän näringsgren för alla landets innevånare och icke tillhört något särskildt borgarestånd. Den bedrefs ganska vidsträckt, isynnerhet mot norden, och en stor del af denna tids "laukkuryssar" (gårdfarihandlare), som kommo till mynningen af Uleåelf och öfre Österbottens öfriga handelsplatser, synes utgjorts af karelare från Kexholms län. Deras väg gick först öfver Ladoga, som ännu på denna tid kallades Nevajärvi (= Nevasjön d. ä. Kärrsjön), derifrån till Pyhäjärvi, Orivesi och Pielisjärvi, hvarifrån man öfver Maanselkä kom till Nuasjärvi och längs Uleåträsk till elfven med samma namn. Men från Pielisjärvi tog äfven en annan väg af längs Lieksanjoki till trakterna af Dvina.

Kyrkans magt och rikedom synes i dessa länder varit utomordentligt stor; men ännu mindre än hos det romerskt-katolska presterskapet torde hos det grekiska varit fråga om folkets undervisning. Klosterväsendet var i utomordentligt flor och synes i någon mon bevarat sin österländsk-asketiska karaktär. I det lilla ryska Karelen synes hafva funnits lika många kloster eller monasterier, som i hela det katolska Finland. Ryktbarast voro förklaringsklostret i *Walamo* och Kristi födelses kloster i *Konevits*. Båda dessa kloster voro filialer från de ryktbara munkhärdarne på berget Athos, och det senare af dem var grundlagdt år 1392, men det förra troligen mycket tidigare. Under Walamo kloster lydde en stor mängd lägenheter i nästan alla Karelens pogoster, ännu t. o. m. i trakten af Kantalahti jordegendomar, laxvatten, saltsjuderier, m. m.

Det är antagligt, att i allmänhet befolkningen på vestra kusten af Hvita hafvet hade inflyttat från Kexholms län. Dessa nejder voro åter tätare bebodda, än skogsmarkerna vid Pielisjärvi, och fisket var der hufvudnäringen. Vid ändan af *Kantalahti*-viken låg en stad med samma namn, der man fångade mycken lax och af hafsvattnet kokade salt, som om vintern med hästar släpades till de inre trakterna af Ryssland. Samma näringar idkades äfven af staden *Kola* eller *Kuolansuu*, som omkring år 1480 hade blifvit grundlagd vid stranden af Ishafvet. Den förnämsta andliga institutionen i dessa yttersta nordanländer var *Solovetska klostret*, som en munk från Konevits, vid namn Sauvatti, år 1429 hade grundlagt på Solokka-ön i sydvestra hörnet af Hvita hafvet. Detta kloster blef småningom mycket rikt och mägtigt, så att till och med de politiska angelägenheterna i dessa aflägsna trakter till en del råkade i dess vård.

IV. Reformationstiden. 1523—1617.

1. Gustaf Vasas regering, 1523—1560; Reformationen.

Vid samma tid, som Gustaf Vasa eller *Gustaf I* uppsteg på Sveriges tron, hade i det öfrigä Europa bildningen och politiken begynt genombryta sina förra medeltidsformer. Öfver hufvud hade i Europas stater monarkin blifvit allt starkare befästad, och adeln, så den andliga som verldsliga, hade förlorat sin forna magt. Derjämte hade i bredd med den tilltagande konungamagten äfven den apostoliska stolen i Rom redan förlorat mycket af sin öfvervigt i den allmänna ledningen af verldshändelserna, och det hade uppstått ett nytt statssystem, der "den helige fadren" på sin höjd kunde vara medlem, men ej längre hufvudman och herskare. Till och med de yttre förhållandena i lifvet hade genom de stora verldshändelserna erhållit en ganska mycket förändrad gestaltning. Grekiska kejsardömets fullständiga undergång och det Osmanniska väldets grundande i Konstantinopel (1453) hade gjort muhamedanismen farligare än någonsin förut, men hade dock ej mera förmått uppväcka hos Europas folk entusiasmen för ett nytt korståg. Deremot var muhamedanismen nu fullständigt fördrifven från Europas sydvestra hörn, och Spanien hade höjt sig till vår verldsdels mägtigaste rike. Till dessa händelser kom ytterligare Amerikas upptäckande samt den nya sjövägen till Indien, tvenne tilldragelser som öppnade åt verldshandeln nya vägar och vidgade folkens synkrets. Äfven på det andliga området hade en ny och liflig rörelse begynt. Den klassiska forntidens litterära skatter hemtades ånyo fram ur sin tusenåriga förgätenhet, och uppfinningen af boktryckerikonsten hade skapat ett verktyg, hvars magt man förut ej ens kunnat ana.

Dessa verldshändelser hade redan i högre eller lägre grad hunnit utsträcka sina verkningar äfven till de nordliga

länderna, då den protestantiska reformationen i Tyskland begynte väcka allmän uppmärksamhet. Doktor *Martin Luther* i Wittenberg hade börjat striden emot påfvens aflatshandel och småningom begynt i stöd af bibeln angripa hela den lärobyggnad, hvars spets utgjordes af påfvens verldsliga magt. Denna stråle af sanning trängde snart till de aflägsnaste länder. Tvenne unga svenskar, Olaus och Laurentius Petri, som vid denna tid besökte universitetet i Wittenberg och år 1519 återvände till fosterlandet, voro de första, som i Sverige predikade den af Luther renade läran. Under de inre stridernas tumult vann denna sak till en början föga uppseende; först sedan Gustaf Vasas seger var befästad och han i början af Juni 1523 blifvit vald till konung, vändes äfven hans uppmärksamhet till den nya läran. Konungen fann genast, att reformationen skulle gifva honom tillfälle att krossa kyrkofurstarnes magt, mot hvilken Sturarnes regering med möda hade kämpat, likasom äfven att åtkomma kyrkans omätliga rikedomar, dem han behöfde för att upphjelpa riket ur den skuldsättning och det farliga läge, hvari det hade råkat. Fördenskull tog han reformatorerna under sitt beskydd, lät bekräfta afsättningsdomen emot erkebiskop Trolle, och uppbar, ehuru till en början under namn af lån, en ansenlig silfverskatt från kyrkorna och klostren. En särdeles lycklig omständighet var, att vid Gustafs uppstigande på tronen nästan alla biskopsembeten voro lediga; endast biskop Brask i Linköping, en företagsam och patriotisk man, var påfveväldets stöd i riket. Konungen gick till en början till väga med mycken försigtighet. Kapitlen fingo i hvarje stift genom val besätta de lediga biskopsembetena, och sålunda valde redan om hösten 1523 kanikerna i Åbo dekanen i Linköping, *Erik Svensson*, som vid denna tid var konungens kansler. För honom och äfven för de andra, som blefvo valda, begärdes från Rom påflig bekräftelse; såväl konungen som biskop Brask skrefvo angående denna sak flitiga påminnelser till påfven. Men då man ej medsände de penningeafgifter, som den påfliga stolen var van att erhålla vid dylika tillfällen, lemnade hofvet i Rom uti sin blindhet valen obekräftade. Sålunda förblef den kyrkliga styrelsen på osäker fot och konungen begagnade äfven denna omständighet till fördel för reformationen. Han hade redan strax efter Finlands eröfring befalt fogden på Åbo slott, Johan Westgöthe, att uppbära för kronans räk-

ning de biskopsstolen tillfallande inkomsterna från Åbo stift, och upphörde ej sedermera att fika efter den finska kyrkans egendom. Biskop Arvid Kurkis bo togs i beslag för kronans räkning, största delen af kyrkans tionden togs till att betala rikets skulder, och presterskapet beskattades på mångahanda sätt. Erik Svensson, som år 1524 kom till Finland, satt icke så säker på sin plats, att han skulle kunnat motarbeta konungens godtycken. Såsom endast vald (electus), men icke vigd, kunde han ej ens sjelf förrätta alla biskopliga förrättningar, såsom prestvigning, kyrkors och altarens välsignande m. m., utan han nödgades år 1526 kalla till sitt bistånd en franciskanermunk Vincentius, som var vigd till *namn-biskop* i Cadix biskopsstift i Spanien, men uppehöll sig på lös och ledig fot i Sverige, der han nyss åt den i Upsala stift valde biskopen hade gjort samma tjenst, som nu behöfdes i Finland. Erik Svensson vantrefs dock snart uti sin ställning; han begärde sitt afsked och återvände till Linköping år 1527.

Samma år 1527 beslöto Sveriges ständer i Westerås, att af kyrkans inkomster skulle lemnas så mycket, som var nödvändigt till gudstjenstens skötande, men resten skulle indragas till kronan; adeln erhöll rättighet att återfordra från kyrkor och kloster, hvad deras förfäder hade skänkt eller förpantat till dem; presterna skulle i verldsliga angelägenheter stå under verldslig domstol; Guds rena ord skulle predikas i alla kyrkor och Evangelium läsas i alla skolor "alldenstund de äro kristliga skolor." Genom denna s. k. *Westerås recess*, voro katolicismens grundvalar störtade. Biskop Brask, som förgäfves hade försökt motarbeta dessa beslut, begaf sig ur riket. Redan ett år förut hade på samma sätt den valde erkebiskopen af Upsala, Johannes Magnus, gått i frivillig landsflykt.

Beträffande sjelfva läran, så var reformationsarbetet ännu blott i sin början, och i Finland känner man vid denna tid blott en enda man, som i lära och lefverne följde Luther. Det var kaniken i Åbo, magister *Peter Särkilaks*, en från den adliga slägten Stjernkors utgången man, ehuru han tagit sitt namn efter den gård, der han var född, alldenstund de adliga slägtnamnen vid denna tid i många fall ännu icke stadgat sig. Särkilaks far, borgmästaren i Åbo Nils Petersson, känd under namnet "Kiukku Niku" (arga Niklas), hade varit biskop Magnus Stjernkors' kusin, men modren var af adliga slägten Kirves.

Under sin studietid i utlandet hade den unge kaniken blifvit bekant med Luthers läror och enligt sin läromästares exempel äfven gift sig i Tyskland, hvarefter han, förmodligen i slutet af år 1525, återvände till sitt hemland och begynte i Åbo domkyrka och skolor predika om lärans renande från påfliga villfarelser. Året derpå synes han i sitt kapitels ärender besökt konungen i Sverige och erhöll redan då kungligt tillståndsbref att taga i sin ego en jordegendom, som fordom, då hans faster tog slöjan, blifvit skänkt till Nådendals kloster. Äfven häruti, likasom i sitt äktenskap och sin lära, var Peter Särkilaks den första finska man, som modigt begynte striden emot katolicismen. Träget fortsatte han sedan sin lärareverksamhet, men dog redan efter någon tid, man vet ej visst hvilket år. Såsom en ropandes röst i öknen hade hans predikan ljudit ensam; ty landets öfriga prester tyckas alla varit den gamla tidens män. Men hans ord utsådde den renade lärans frön i några ynglingars hjertan, och ur dessa uppstodo innan kort den finska kyrkans egentliga reformatorer.

Det är anmärkningsvärdt, att Särkilaks' predikningar och den af konungen nu allt strängare verkstälda reduktionen af kyrkans egendom likväl icke framkallade något nämnvärdt motstånd i Finland. I Sverige stretade det katolska presterskapet af alla krafter emot och bland folket uppkommo här och der farliga uppror, då t. ex. dalkarlarne år 1527 framstälde för konungen det vilkor att alla, som åto kött på fredagar eller lördagar, skulle brännas. I Finland deremot reste sig ingen till katolicismens försvar. Orsaken härtill var synbarligen den, att i landets aflägsnare delar katolicismen och kristendomen i allmänhet ännu slagit föga djupa rötter i befolkningens sinnen, och att Åbo-trakten, katolicismens hjerta i Finland, ännu låg i vanmagt till följd af den senaste krigstidens härjningar. Några motsträfviga kaniker i Åbo vågade ingenting företaga emot en så kraftfull man som Gustaf Vasa, och konungen behandlade äfven Finland såsom ett ånyo eröfradt land. Till riksdagen i Westerås, der katolicismens välde bröts, var ej ens någon kallad från Finland. Men beslutet stäldes dock äfven här ofördröjligt och skoningslöst i verket.

Sedan Erik Svensson afträdt, fick domprosten i Åbo *Johan Fleming* i uppdrag att tills vidare förvalta biskopsembetet i

Åbo stift; men biskopsinkomsterna uppburos ännu en gång af Johan Westgöthe för kronans räkning. Först efter riksdagen i Westerås ville konungen åter förse den finska kyrkan med ett ordinarie öfverhufvud och utnämnde till biskop i Åbo *Martin Skytte*, möjligen i öfverensstämmelse med kapitlets val. Skytte var född af en gammal finsk adlig slägt och hade fått sin uppfostran i Raumo och Åbo klosterskolor, hvarefter han hade flyttat till Sverige och blifvit dominikanermunk i Sigtuna. Härifrån sändes han utrikes för att föröka sina kunskaper, besökte Tyskland och Italien, och valdes efter sin återkomst till klostrets prior, samt senare till dominikanernas superintendent i de nordliga länderna. Ehuru Skytte sålunda på intet sätt tillhörde reformationens män, synes konungen tagit i betraktande hans milda och medgörliga sinnelag, och på grund deraf bifallit till hans val. Han blef vigd i Strengnäs i början af år 1528 med fullständig katolsk högtidlighet; ordinationen förrättades af biskop Peter i Westerås, hvilken sjelf hade blifvit vigd i Rom, och uttryckligen förklarades, att den påfliga bekräftelsen skulle efteråt utverkas åt Skytte. Söndringen med katolska kyrkan var således ännu ej offentlig, och mången åsyftade ej heller en sådan. Men redan följande år fick reformationsverket genom kyrkomötet i Örebro ny fart, och föreningen med katolska kyrkan blef nu bruten. Folkets upplysning till ren, obemängd tro blef nu gudstjenstens hufvudsak, och fastän katolicismens yttre ceremonier ännu lemnades att qvarstå, så skulle åt dem gifvas en evangelisk betydelse. Detta skonsamma förfarande, som bör räknas konungens kansler, *Laurentius Andreæ*, till förtjenst, öfverensstämde äfven fullkomligt med Martin Skyttes fridsamma sinnelag. Småningom upphörde den latinska messan och folkens språk, svenskan och finskan, trädde i det främmande språkets ställe. Den öfriga katolska ståten upphörde äfven naturligtvis redan af den orsak, att kyrkans inkomster voro betydligt försinade. Af biskopsinkomsterna nödgades Martin Skytte betala en omåttlig skatt till kronans skattkammare, prebendena och de andliga embetena i Åbo indrogos det ena efter det andra och Kustö slott nedrefs redan 1528, likasom till ett tecken, att hierarkin nu var krossad. Föröfrigt verkställdes hela denna stora förändring så småningom och nästan liksom af sig sjelf. År 1540 voro

redan de flesta finska kloster öde och klostret i Nådendal var blott en skugga emot fordom.

Martin Skytte (1528—1550) har vanligen blifvit räknad såsom den första protestantiska biskop i Finland. Men i sjelfva verket stod han midt emellan katolicismen och protestantismen; ty till sinnelag och seder var han ännu katolik i ordets vackraste betydelse. Med rent samvete blef han sitt munklöfte trogen ända till lifvets slut, utdelade hvarje fredag allmosor åt de fattiga och försökte efter bästa förmåga mildra våldsamheterna i trosförändringen. Följden häraf var den, att han i slutet af sin lefnad råkade i konungens onåd; men å andra sidan var det kanhända just till största delen Skyttes förtjenst, att reformationen i Finland försiggick så fredligt. Hans vigtigaste åtgörande i saken var otvifvelaktigt det, att han på egen bekostnad skickade åtta unga finnar efter hvarandra till Wittenberg, der de under Luthers och Melanchtons ledning fingo insupa den nya lärans märg och kärna. Allt efter som dessa återvände till fosterlandet, utnämndes de genast till de vigtigaste läroembeten och blefvo en hvar i sin stad Finlands egentliga reformatorer.

Den förnämsta af alla dessa var *Mikael Agricola*, en fattig fiskareson från Perno, som hade fått sin första undervisning i Wiborgs skola och derefter kommit till Åbo, der han fick bli biskop Skyttes skrifvare. År 1537—1539 vistades han i Wittenberg och tog magistergraden, hvarefter han återvände till hemlandet, försedd med rekommendationsbref från Luther och Melanchton till konungen. Den unge Agricola sattes då till rektor i Åbo skola, hvarjämte han hjelpte biskopen i dennes embetsförrättningar och efter Skyttes död blef han stiftets t. f. herde (1550—1554). Men den utmärktaste sidan af hans verksamhet var hans litterära arbeten. Guds ords förkunnande på folkens egna språk var reformationens grundtanke; sålunda hade bibelns öfversättande till tyskan varit ett af Luthers första arbeten, och äfven i Sverige hade redan år 1526 en svensk öfversättning af Nya Testamentet blifvit tryckt. På finska var ett sådant arbete dubbelt svårare, alldenstund språket nu för första gången skulle iklädas skriftlig drägt; men Agricolas väldiga arbetskraft bäfvade ej för några svårigheter, och han har sålunda ensam skapat det finska skriftspråket, samt derigenom lagt för reformationen den

enda varaktiga grunden. Redan under sin vistelse i Wittenberg hade han påbegynt öfversättningen af *Nya Testamentet*, hvilket arbete han sedan fortsatte hemma och som han synes hafva fullbordat redan år 1543, ehuru det till följd af bristande medel först 1548 blef tryckt. Dessförinnan hade han utgifvit: *Abc-boken* (förmodligen 1542), *Katekesen* och en utförlig *Bönebok*, hvartill senare kom *Handboken*, *Messan*, *Psaltaren* och andra stycken ur Gamla Testamentet. Alla dessa böcker voro tryckta i Stockholm emellan åren 1542 och 1552 och äro den finska litteraturens förstlingar. De voro ej afsedda allenast för folket, hvars läskunnighet ännu var alldeles försummad, utan mycket mera för sjelfva presterna; ty många församlingslärare förstodo ganska litet latin, på hvilket språk hittills all undervisning blifvit meddelad.*) Det var en af reformationens största och ädlaste frukter, att det nationella språket blef ansedt värdigt att vara en tolk för det gudomliga ordet, och att dess odling till följd deraf började med allvar bedrifvas. Verkningarna häraf började redan skönjas äfven på andra områden; ty samma år, som Agricolas Nya Testamente utkom af trycket, hade finska församlingens prest i Stockholm, herr Martin, verkstält den första finska öfversättningen af konung Kristofers landslag, fastän denna aldrig blef tryckt. Häraf synes, att det finska språket gjorde sitt första försök att träda i svenskans ställe på det verldsliga området, samtidigt som det på det andliga området sträfvade att intaga latinets hedersplats.

Under tiden hade man från styrelsens sida begynt vidtaga ett strängare förfaringssätt vid ordnandet af de kyrkliga angelägenheterna. Gustaf Vasa var ej belåten dermed att kyrkans verldsliga magt var krossad; han ville efter de tyska furstarnes föredöme sjelf bemägtiga sig högsta väldet äfven i kyrkans andliga angelägenheter och föröka sin kungliga myndighet med biskoparnes forna magt. De gamla reformationsmännen, Olaus Petri och Laurentius Andreæ, hvilka alltför modigt försökte motsätta sig dessa hans bemödanden, dömdes till döden, från hvilken dom de blott genom höga böter kunde

*) Agricola säger i företalet till Nya Testamentet: Emedan några af de prester, som hittills varit församlingarnes vårdare, dels ej alls, dels ofullständigt förstått latinska språket, såsom man äfven ännu tyvärr finner många tölpar på heliga platser; så har det händt, att de hafva lärt ganska förvändt och lätjefult, och ännu i dag lära folket på sådant sätt.

friköpa sig, och i deras ställe blefvo tvenne tyskar, Konrad von Pyhy och Georg Norman, konungens förnämsta rådgifvare, den förre som kansler, den senare som superintendent. Från år 1540 försökte man ordna såväl den kyrkliga, som verldsliga förvaltningen efter utländskt mönster; biskopsstiften delades, och t. o. m. sjelfva biskopsnamnet skulle utbytas mot benämningen "Ordinarius". Finland, hvarest efter biskop Skyttes död biskopsembetet förblifvit obesatt i tre års tid, fick i enlighet dermed år 1554 tvenne ordinarier, den ena i Åbo, den andra i Viborg, båda tillsatte af konungen utan föregående val af kapitlet. Det var Mikael Agricola, som på detta sätt blef biskop i Åbo (1554—1557); men till öfverhufvud för Viborgs nya stift utnämndes *Paul Juusten*, också en af dem, som vistats i Wittenberg, och i sin litterära verksamhet sedermera Agricolas efterföljare. På samma gång, som kyrkans forna magt sålunda krossades, fortfor man allt strängare med plundringen af kyrkans egendom. Redan år 1530 fordrades största delen af kyrkornas klockor och dyrbarheter till riksskuldens betalande; men församlingarne synas i början förmått till någon mon dölja sitt silfver undan konungens snikna blickar. Något senare förnyades plundringen med bättre framgång. År 1547 fördes endast från kyrkorna på Åland 1075 lod silfver, och ännu 1558 fick man från Åbo läns kyrkor en omätlig hop arbetadt silfver, så att Paul Juusten några år efter konung Gustafs död fann kyrkorna alldeles utblottade. Men det var ej nog dermed. Konungen hade öfvertagit de forna biskoparnes såväl inkomster, som rättigheter; han fordrade sin andel i presternas efterlemnade qvarlåtenskap, tillsatte prester vid förekommande ledigheter och fordrade hvarje gång en rundlig godtgörelse. Kyrkans vidsträckta jordegendomar hade genom beslutet i Westerås blifvit dels konungens och kronans, dels adelns byte. Detta sistnämnda stånd, som genom Kristians skräckregering blifvit förödmjukadt, började åter resa hufvudet och ville ej mera bidraga till gudstjenstens uppehållande. Till och med sjelfva folket, som trodde att kyrkan nu var lemnad till hvar mans plundring, upphörde att betala tionde, så att Gustaf gång efter annan var tvungen att utfärda stränga befallningar derom. I många länder, der protestantismen vunnit seger, användes den kyrkan fråntagna egendomen till läroanstalternas fromma och kommo sålunda att under en ny form gagna folk-

bildningens sak. I Sverige och Finland skedde dock icke så. Skolorna, som hade varit kyrkliga inrättningar, råkade tvertom på förfall genom kyrkans plundring, och protestantismen sjelf i sistnämnda land hade ingen nytta deraf, att de under århundraden samlade skatterna och dyrbarheterna underlades kronan och fördes bort till konungens silfverkamrar i Stockholm. Endast en ganska ringa del deraf användes till Finlands gagn, hvarom konung Gustaf först mot slutet af sin regering började något mera bekymra sig.

---

2. Gustaf Vasas regering, 1523—1560; de politiska förhållandena.

Gustaf Vasa hade användt reformationen såsom ett medel, hvarigenom han ånyo befästade konungamagten och rikets sjelfständighet. Derför var äfven de politiska och ekonomiska sidorna af reformationen ständigt hans förnämsta syftemål, och af dess läror var knappast någon kärare för honom, än budet om lydnad för öfverheten. Men vi få ej för mycket förvåna oss häröfver, då vi se de ständiga faror, som hotade hans nyss upprättade tron. Under unionstidens oupphörliga strider hade Sveriges befolkning vänt sig vid en laglös sjelfrådighet, och de utländska magterna hade ständigt i dessa tvister funnit ett öppet verksamhetsfält för sina ränker. Derför kunde man i början icke riktigt fatta, att Sverige nu hade fått en styresman, som förstod att såväl i de yttre, som de inre angelägenheterna upprätthålla sitt fulla anseende. Blott genom blodiga strider lyckades Gustaf Vasa inskärpa denna lärdom. Dalkarlarnes och andra missnöjdas uppror kufvades, den inre förvaltningen ordnades på en sorgfälligare fot, och utländingarne lärdes att hysa aktning för Sveriges sjelfständighet. Deruti att Gustaf sålunda befästade regeringsmagten, låg hans storhet, och äfven Finland fick för sin del njuta frukterna deraf.

Under sina första regeringsår var konung Gustaf ännu tvungen, att hålla ett vaksamt öga på Kristian II:s allt ännu fortsatta bemödanden att återvinna kronan. Denne var visserligen numera helt och hållet fördrifven från riket, men kunde hoppas på undsättning från flere tyska regeringar, isynnerhet

ifrån sin svåger, kejsar Karl V. Men den farligaste af alla Kristians vänner var dock den bekante *Severin Norby*, som ännu herskade på Gotland och derifrån oroade Östersjöhandeln. Till denna ö afsände konungen år 1524 en stark expedition under anförande af *Berent von Melen*, en tysk riddare, som ingått i svensk tjenst och var gift med en kusin till konungen. Men Danmarks hemliga ränker och Melens oaktsamhet gjorde hela företaget om intet. Melen, som fruktade sin konungsliga slägtings vrede, besatte Kalmar slott, skyndade sjelf till Tyskland och förenade sig med Kristian. Men Gustaf intog åter Kalmar och lät afrätta besättningen. Vid denna tid erbjöd Norby Gotland åt Sverige, om han i ersättning skulle få en förläning i Finland, hvilket land högeligen tyckes behagat den gamle sjöhjelten. Gustaf ingick likväl icke på något byte. I Augusti 1526 förstörde svenska och danska flottorna hans sjömagt, så att Norby var tvungen att fly till Ryssland, hvarifrån han ännu hoppades erhålla hjelp till Finlands eröfring. Men samtidigt hade Erik Fleming såsom sändebud från konungen begifvit sig till czaren och fått freden emellan de begge rikena bekräftad. Då Norby kom till Moskva kastades han i fängelse; först på kejsarens förböner blef han åter försatt i frihet, men återvände aldrig mera till norden, utan stupade år 1530 utanför Florens. Året derpå utrustade Kristian åt sig en flotta i Holland i afsigt att intaga Norge. Han blef med glädje emottagen i detta land och händelsernas gång begynte redan oroa regeringarna så i Sverige som Danmark. Men redan om våren 1532 nödgades han gifva sig åt Danskarne och hölls derefter i 27 år i fängelse ända till sin död.

Emellertid begynte skulden till Lybeck bereda svenska regeringen nya bekymmer. Denna stad hade låtit dyrt betala sitt bistånd i befrielsekriget och år 1523 fått hanseförbundets företrädesrättigheter i Sverige betydligt utvidgade. Enligt denna öfverenskommelse förbjödos de finska och svenska handelsfartygen att gå utom Öresund, Holländarne utestängdes från Östersjön, och Lybeck och dess vänner fick en nästan tullfri och obegränsad handelsrättighet. Fördelen af denna öfverenskommelse var så uteslutande på hanseiternas sida, att en finsk rådsherre, lagmannen öfver Österbotten, *Knut Eriksson* (som var gift med biskop Arvid Kurkis halfsyster och blef stamfar för de yngre Kurkarne), vägrade att underskrifva

densamma. Då Gustaf under de följande åren upprepade gånger sökte att befria sig från detta handelsslafveri, och å andra sidan Lübeck allt strängare yrkade på skuldens betalande, så blef förhållandet dag från dag allt mera fiendtligt. Redan 1533 begynte sjöröfvare från Lübeck oroa de finska vattnena. Men att just Finland blef den första skådeplatsen för striden, dertill bidrog en alldeles egen omständighet. Gustaf Vasa hade nämligen följt forna tiders sed och gifvit en stor del af Finland i förläning åt förtjenstfulla män emot att de gjorde tjenst och betalade skatt. Så hade på detta sätt bröderna Ivar och Erik Fleming, samt Nils Grabbe och andra fått ansenliga områden; men det största området, nämligen Viborgs och Nyslotts län (från 1525), samt Kumogårds län eller Satakunta (från 1529), var gifvet åt en tysk herre, *grefve Johan af Hoija*, som ingått i svensk krigstjenst och var gift med konungens syster. Denne herre, som höll hof på Viborgs slott, synes hafva fått sin förläning till ärftlig egendom och var äfven i rang högre än den vanliga adeln. Synbarligen hade Gustaf Vasa velat genom en sådan utländsk feodalståt skänka stöd åt sin kronas anseende; men han fick innan kort orsak att ångra sin dårskap. År 1529 var grefve Hoija i Lübeck uti konungens angelägenheter och ingick der en öfverenskommelse, enligt hvilken skulden borde betalas inom fyra år. Sedan den öfverenskomna tiden förlupit, påstodo Lybeckarne, att en summa af skulden ännu var obetald och kallade grefven, som med sin ära gått i borgen, att inställa sig hos dem; Gustaf förmenade sig hafva betalat mer än tillräckligt och kallade grefven till Stockholm. Misstron ökades å båda sidor; konungen befalte Erik Fleming och Nils Grabbe att hålla ögonen på grefvens förehafvande, och grefven å sin sida väntade intet godt af sin kunglige svåger. Då utrustade grefven trenne skepp och seglade den 3 Juni 1534 med maka och barn ifrån Viborgs hamn. Hans husfru, som trodde att färden gick till Sverige, märkte ej hans afsigt, förrän man hade Revals hamn för ögonen. Här lemnade grefven sin familj och skyndade sjelf genom Liffland och Lithauen till Lybeck. Nils Grabbe, som trott sig kunna fånga grefven redan i Trångsund, förföljde honom ända till Reval och förstörde hans skepp, men kunde ej förmå rådet att utlemna flyktingarne. Deremot drog man ut att med härsmagt belägra

Viborg och Nyslott, som ännu innehades af grefvens trogna. Sistnämnda slott föll genast genom någon krigslist i Erik Flemings händer; men Viborgs slott, som försvarades af grefvens fogde Hans von Garstenberg, fordrade några veckors belägring, till det slutligen i Augusti samma år öfverlemnades.

I Lybeck var på denna tid stora planer i görningen. En djerf folkuppviglare, Jürgen Wullenweber, hade med den protestantiska befolkningens bistånd bemägtigat sig stadens styrelse och hade nu för afsigt att ånyo grundlägga Lybecks herravälde på Östersjön. I Danmark hade Fredrik I dött år 1533, och adeln var oenig om, hvilken af hans söner skulle tagas till efterträdare. Men borgerskapet i Köpenhamn och Malmö förenade sig med Lybeck för att få den fångne Kristian II åter uppsatt på tronen, och äfven bönderna, som suckade under adelns förtryck, hoppades på befrielse genom Kristian. Sålunda tändes i Danmark ett fruktansvärdt inhemskt krig, hvilket efter sina anstiftare blef kalladt "Borgmästarekriget", och efter Lybeckarnes krigshöfding, grefve Kristoffer af Oldenburg, "Grefvekriget". Nämnde grefve, som hade samlat sig en här af legosoldater, ankom vid midsommartiden 1534 till Seeland och intog i Kristians namn såväl denna ö, som ock de öfriga danska öarne, samt provinsen Skåne på fasta landet. I hans följe var äfven en hop svenska landsflyktingar: Gustaf Trolle, Berent von Melen, och slutligen äfven grefven af Hoija. Meningen var nämligen att efter Danmarks eröfring äfven angripa Sverige; en mecklenburgisk hertig, Albrekt VII, var bestämd till konung i Sverige, och denne hade lofvat att i sådant fall gifva halfva Finland åt Melen och grefven af Hoija, dels på lifstid, dels såsom ärftligt län. Men dessa stora planer fingo ett olyckligt slut. Danska adeln hade slutligen kommit öfverens om att taga hertigen af Holstein, Kristian III (Fredriks äldre son), till konung, och Gustaf Vasa lemnade kraftig hjelp både till lands och vatten. Väl råkade hans amiral, Ivar Fleming, som hade blifvit sänd till Preussen för att värfva krigsfolk, i staden Danzigs våld och hölls fången derstädes i många år. Men den svenska landtarmén eröfrade Skåne, och Erik Fleming, som om våren 1535 seglade ut med svenska flottan, slog Lybecks sjömagt vid Bornholm. Slutligen hade äfven Kristian III fört sin krigshär till Fyen och vann der en afgörande seger. Vid detta tillfälle stupade grefven af Hoija,

och Gustaf Trolle, som svårt sårad hade blifvit tagen till fånga, slutade kort derefter sitt oroliga lif. Men Lybeck, der Wullenwebers välde nu tog en ända, höjde sig aldrig mera till sin forna magt. Hanseförbundets glansperiod var ohjelpligen förbi.

Det är anmärkningsvärdt, att utländingarnes ränker emot Gustaf Vasas regering oupphörligt fortsattes, än på ett, än på ett annat sätt. Efter grefvekrigets slut var en strid på väg att uppflamma emellan Sverige och Danmark, och hertig Albrekt af Preussen, som var gift med Kristian III:s syster, lade ut sina nät åt den finska sidan. År 1539, då ett rykte hade utspridt sig, att Gustaf Vasa var sjuk och låg på dödsbädden, kom ifrån Preussen en hertigens hemliga utskickade, *Hans Girich*, till Finland. Denne skulle tala med Erik Fleming och förespegla honom en sådan regementsförändring, att det ej längre skulle finnas någon krönt konung i Sverige, utan tvenne riksråd skulle innehafva regeringen. Det var förmodligen någon ny union med Danmark, som åsyftades genom dessa dunkla ord; men för egen räkning ville hertigen förbehålla någon landssträcka af Finland. Girich tyckes dock ej fått komma till tals med Fleming; ty då han efter sin ankomst till Åbo begynte förleda besättningen på slottet, togs han i förvar på nyåret 1540, fördes till Stockholm och afrättades. Erik Fleming var synbarligen utan något slags delaktighet i dessa planer och förblef äfven framdeles i synnerlig gunst hos konungen. Väl yttrade sig konungen vid detta tillfälle med sin vanliga häftighet om sin gamla stridskamrat, att Fleming var en egensinnig och underlig man, på hvilken man ej mycket kunde lita; men i Gustaf Vasas mun betyda sådana ord ej mycket. I sjelfva verket, ehuru ej till namnet, var Erik Fleming på denna tid Finlands högsta befallningshafvande och togs äfven upprepade gånger till råds rörande Sveriges angelägenheter. Då bondekriget i Småland, eller den s. k. “Dackefejden“, som bäst rasade åren 1542—1543 flere utländska furstar ånyo kastade giriga blickar på Sveriges krona, så att Gustaf sjelf redan en gång tviflade på sakens lyckliga utgång, var Erik Fleming den man, på hvars råd och hjelp konungen mest förlitade sig.

Efter sistnämnda uppror var likväl Gustaf Vasas tron redan fullkomligt säkerställd. I Januari 1544 sammankommo

ständerna i Vesterås och ingingo der med konungen den s. k. *arfföreningen*, hvarigenom stadgades, att Sveriges krona alltid skulle gå i arf inom Vasa-ätten, efter förstfödslorätt. De förnämsta bland den finska adeln voro äfven närvarande vid detta tillfälle och bekräftade med sina namns underskrift på de öfriga ståndens vägnar rikets förvandling från valrike till ärftligt konungadöme. Bland dessa namn påträffar man tre finska riksråd: *Erik Fleming,* herre till Qvidja, *Ivar Fleming*, herre till Sundsholm, och *Björn Klasson* (*Leijon*), herre till Lepas, samt bland den öfriga adeln *Nils Grabbe* och dennes måg *Erik Arvidsson Stålarm*, bröderne *Nils* och *Andreas Boije, Klas Kristersson Horn* och dennes farbror *Henrik Klasson Horn*, Peter Fleming till Friskala (Eriks och Ivars kusin) och Johan Knutsson till Laukko (biskop Arvid Kurkis systerson) m. fl. Vi se här en nästan helt ny aristokrati, som uppvuxit kring den nya konungamagten. Den andliga aristokratin, hvars inverkan på Finlands angelägenheter härförinnan varit så stor, hade nu helt och hållet gått under; men i dess ställe hade den inhemska adeln och den af konungen grundade embetsmannaklassen med otrolig fart utvecklat sig. Med ett ord, ett nytt samhällstillstånd var i begrepp att uppkomma. Man måste medgifva, att konungamagtens vunna styrka gaf åt rikets förvaltningsgrenar mera ordning och enhet än någonsin förut. Men denna förvaltnings förmedlare, adeln och embetsmännen, hade derjämte sjelfve uppsvingat sig till alltför stor magt. Mången af dessa herrar förtryckte på ett ohyggligt sätt allmogen uti sina embetsdistrikt. Konungen nödgades sålunda t. ex. upprepade gånger strängt tillrättavisa Erik Fleming sjelf, som i Raseborgs län hade betungat allmogen med alltför stora skatter, med skjutsande och annan olaglighet, samt utarmat och utsugit densamma, så att mången var tvungen att tillbringa vintern gömd i skogarna. Äfven i öfriga delar af landet anträffas dylika exempel på snikenhet och våld. Gustaf Vasa försökte väl några gånger att förhindra missbruken. Men dels var landet alltför aflägset från konungens vaksamma öga, dels synes detta fel varit så allmänt äfven hos Gustafs dugligaste tjenare, att man ej kunde riktigt i grund afhjelpa det onda. Likväl förmärkes mot slutet af Gustafs regering en viss förbättring i Finlands förvaltning. Konungens gamla vapenbröder, de båda Flemingarne och Nils Grabbe, dogo alla samma år

1548, och Gustaf begynte just vid denna tid sjelf allt mer och mer taga hand om Finlands angelägenheter.

Den tilltagande fiendtligheten med Ryssland var isynnerhet förnämsta skälet, för hvars skull Gustafs uppmärksamhet nu vändes emot Finland. År 1537 hade Björn Klasson till Lepas och ett svenskt riksråd varit i Moskva för att stadfästa den forna freden. Men de beständiga striderna emellan gränsbefolkningarna störde friden emellan de båda rikena. Till och med embetsmännen i gränsorterna voro understundom delaktiga i befolkningens illbragder; sålunda hade t. ex. en slottsskrifvare i Viborg jämte några andra tagit till vana att städja personer, som stulo hästar ifrån Nöteborgs län, hvarefter det stulna godset fördes till Kexholms län för att försäljas. Äfven den obestämda gränsen, i synnerhet i Savolaks och Österbotten, gaf ständigt nya anledningar till oenighet, och Gustaf Vasa var ingalunda villig att afstå ens det minsta område af sitt rike. Då han (år 1544) fick kunskap om, att man från ryska sidan hade inträngt till trakterna kring Uleåträsk, erhöll lagmannen öfver Österbotten Jöns Knutsson till Laukko ett skarpt tillrättavisningsbref, deri konungen förebrådde honom att han och flere "låta allt sådant gå vind för våg och tala der ej ett ord om, utan ligga de der och göda sig, likasom svin i sin stia." Gustaf å sin sida vidtog i denna sak kraftiga åtgärder, i det han ombesörjde stadigvarande nybyggare till de omtvistade trakterna. Äfven i söder försökte ryssarne att vid Systerbäck slå under sig en liten jordremsa, som äfven derför kallades Riita-maa (det omtvistade landet), och längs hela gränsen tilltogo de ömsesidiga plundringarna dag från dag, isynnerhet genom ståthållarens i Novgorod stridslystnad. Man kunde ej längre tvifla, att ju ett krig stod för dörren, och på finska sidan vidtog man nu nödiga försvarsanstalter. Viborgs slott och stad befästades ytterligare, vid Wuoksen bygdes ett träfäste, och i närheten af Systerbäck uppfördes en förmur, benämnd Kivennapa, hvaraf Hantula gränsförsamling sedermera fick sitt namn (sv. Kivinäbb). Derjämte uppmanades adeln och bönderna att rusta sig, och i December 1554 utnämndes båda Hornarne, Henrik Klasson och Klas Kristerson, till öfverfältherrar i Finland.

I Januari 1555 framträngde en större rysk styrka till Viborg, hvarest den i tre dagar försökte sina krafter emot

staden. Men då Ryssarne härefter begåfvo sig till rådslag på Revonhäntä fjärd, brast isen under deras fötter, hvarvid de allesammans sägas omkommit. En annan styrka hade samtidigt dragit till Lappvesi och dödat kyrkoherden derstädes jämte en mängd andra. I Mars kommo ryssarne med ännu större styrka, under anförande af en Ivan Bibikow. Men fogden på Kivinäbb, *Johan Magnusson,* tågade manligt emot dem till Joutsselkä by och dref dem tillbaka öfver gränsen. Såväl konungen som czaren tyckas ännu varit benägna till fred. Ivan var som bäst sysselsatt att lägga de tatariska khanaten i Kasan och Astrakan under sitt välde, samt kastade begärliga blickar mot Liffland och Estland; men med Finland skulle han gerna velat lefva i god grannsämja. Å andra sidan hade väl Gustaf Vasa såväl från Liffland som Polen blifvit uppmanad att anfalla Ryssland; men hans egen försigtighet och de i Finland inträffade nödåren vägde ännu i fredens vågskål. Att ändock kriget slutligen uppflammade, var en följd af de hårdnackade gränsstriderna, samt befälhafvarnes stridslystnad å hvardera sidan. Om sommaren 1555 förde den svenska amiralen *Jakob Bagge* sin flotta in i finska viken och gjorde en rekognoscering uppåt Nevan. Hans rapporter öfvertygade konungen om, att Ingermanland och ryska Karelen skulle vara helt lätt eröfrade, och nu gafs befallning både åt landtarmén och flottan att rycka an emot Nöteborg. Men ryssarne voro beredda till strid, och efter tvenne veckors förlopp måste svenskarne draga sig tillbaka från Nöteborg (Sept. 1555), levererande några mindre strider under återtåget. Gustaf Wasa hade emellertid sjelf kommit till Finland, besökte som hastigast gränsorterna och återvände sedan i slutet af året till Åbo, derifrån han anordnade försvarsanstalterna. Till Österbotten sändes krigsfolk, äfven i landets öfriga delar kallades folket till vapen, och öfverallt samlades lifsmedel och snöskidor, sköldar och vapen. Några af czaren gjorda fredsförslag voro ej af den beskaffenhet, att de kunde antagas. Kriget skulle således fälla utslaget.

I Januari 1556 tågade ryska hären, omkring 50,000 man, under öfveranförande af furstarne *Shtjenjatjew* och *Paletski*, öfver gränsen och anryckte fruktansvärdt härjande emot Wiborg. De svenska förtrupperna drogo sig tillbaka och uppbrände vid sitt aftåg befästningarna vid Kivinebb, hvilket de miss-

tröstade om att kunna försvara. Efter en kort men häftig strid kunde ryska hären ändtligen den 21 Januari rycka upp under Wiborgs murar och begynte genast beskjuta staden och slottet. Men murarne voro starka och ryssarne synbarligen alltför litet vana vid belägring. Efter tre dagars förlopp bröto de derför nattetid upp, antingen de trodde att en svensk undsättningsstyrka ankommit, då slottets besättning öfver en träbro transporterade hö till slottet, eller ock af den anledning, att hela företaget blott var afsedt för plundring. Deras ströfskaror hade på flere ställen gjort stor skada, och ännu under återtåget synes de hafva härjat och plundrat på ett grymt sätt. Den ryska krönikan säger, att de hade så mycket fångar, att en finsk qvinna såldes för femton kopek och en finsk man för tio. Äfven från finsk sida hade ett ödeläggande plundringståg företagits till ryska Karelen, till trakterna af Pielisjärvi och Repola, ehuru man saknar säkrare underrättelser härom. Men en sådan ödeläggelse i fiendernas land var en dålig ersättning för egna lidanden och inverkade ganska litet på krigets slutliga utgång.

Krigets dåliga resultat och försvarsanstalternas oduglighet fylde konungens sinne med bitter harm. Han trodde, att ryssarne skulle förnya sitt infall och ansåg Finland redan vara nästan förloradt. “Här i landet finnes blott intet att lita på,“ hördes konungen klaga. Allmogen i Karelen och Savolaks hade i konungens tycke visat mycket mindre ifver, än han väntat af densamma; den var i hans tycke en fattig, vapenlös och “förflygtig“ befolkning, från hvars sida han fått erfara “mera falskhet mot honom och deras fädernesland, än ståndaktighet och rättrådighet.“ Sålunda klagade Gustaf bittert. Samme man, som i sina ungdomsdagar hade upprest sig till folkets hjelte och befriare från främmande ok, hade nu blifvit en räddhågad gubbe, som hänförd af sin uppskrämda inbillning skymfade det finska folket, som han ej kände och ej förstod. Han trodde redan att hans eget lif sväfvade i den största fara och skulle velat genom Österbotten med största hast skynda tillbaka till Sverige, emedan vintern stängde för honom vägen öfver hafvet. I början af Mars begaf han sig från Åbo öfver till Åland, återvände derifrån efter några månader igen till Åbo och seglade sedan om sommaren till Sverige, qvarlemnande sin son *Johan* såsom landets högsta be-

fälhafvare. Lyckligtvis hade dock hans stora fruktan varit alldeles ogrundad. Ryssarna gjorde ej vidare några krigiska försök, utan erbjödo sjelfva fred, så att ett vapenstillestånd blef beramadt redan i Oktober. I slutet af året skickades ändtligen från Finland ordentliga fredsunderhandlare till Ryssland; desse utgjordes af riksrådet Sten Eriksson Leijonhufvud, erkebiskop Laurentius Petri och biskopen i Åbo Agricola, jämte trenne andra. De blefvo vänskapligt emottagna och den 2 April 1557 afslöts i Moskva en fred på fyratio år. Anmärkas bör, att detta var *Agricolas* sista värf; ty på återfärden från Ryssland sjuknade han och dog på Kyrönniemi i Nykyrka socken den 9 April. Hans qvarlefvor begrofvos i Wiborgs domkyrka.

Konungens besök i Finland 1555—1556 (han hade derförinnan endast som hastigast besökt detta land om hösten 1530) är för öfrigt anmärkningsvärdt genom en tilldragelse, som snart åstadkom nya förvecklingar med utlandet, samt oenighet i Gustafs egen familj: grundandet af ett *Finskt hertigdöme*. Gustaf hade nämligen fyra söner, af hvilka den äldste, *Erik*, hade till moder en tysk furstedotter, men de yngre *Johan*, *Magnus* och *Karl* voro af andra giftet med hans högtälskade Margareta Leijonhufvud. Eriks vankelmod och lättsinne, som ofta bragt sorg öfver den gamle fadrens hufvud, samt Gustafs sträfvan att befästa Wasaätten i bredd med den öfriga adeln, väckte hos honom tanken att förse äfven de yngre sönerna med särskilda regeringsområden. Sålunda bestämde konungen kort före sin afresa från Finland åt den mest älskade af sina söner, *Johan*, Åbo och Kumogårds län samt Åland till ärftligt hertigdöme, hvartill följande år ytterligare lades Raseborgs län. Enligt förläningsbrefvet fick hertigen detta område till evärdelig ego för sig och sina manliga efterkommande; men han var tillika förpligtad att till rikets bistånd uppsätta så mycket krigsfolk som möjligt och i allmänhet förblifva svenska konungens trogna undersåte. Den nittonårige Johan, som åtföljt sin fader till Finland, hängaf sig genast med mycken ifver åt landets regeringsangelägenheter, men synes hafva förbundit många dåraktiga planer med sin nya hertigliga värdighet. Redan i början af år 1558 tog han emot konungens vilja en särskild ed af sitt hertigdömes adel. Men derjämte synes han drömt om magt och vidsträckta eröfringar. Kriget mot

Ryssland, hvartill äfven han ifrigt hade uppmanat, hade väl en olycklig utgång; men förhållandena i Estland och Liffland tycktes erbjuda ett ännu lämpligare verksamhetsfält. I dessa länder stod Svärdsordens magt på branten af sin undergång. Den långvariga striden emellan orden och erkebiskopen i Riga, städernas sjelfständighet och folkets slafveri under de främmande herrarne, voro denna stats gamla onda. Men nya dödsorsaker hade dessutom den nya tiden nu fört med sig. Reformationen hade skakat såväl det andliga ridderskapets idé, som ock biskoparnes verldsliga herradöme, och Rysslands tillväxande magt trängde allt väldigare mot Östersjöns stränder. Redan år 1558 intogo Ryssarne Narva och Dorpat; två år senare vunno de en afgörande seger och bemägtigade sig fästet Fellin, som utgjorde likasom föreningslänken emellan Estland och Liffland. De magtegande i Liffland sökte hjelp hos grannarne, men dessa begagnade sig endast af tillfället att dela det till buds stående bytet. Konungen i Polen beredde sig redan att taga hela landet i besittning; Ösels biskopsstift hade en dansk prins, Magnus, köpt och äfven den unge finske hertigen stod i underhandling än med Reval än med landtmästaren om slott och jordegendomar. Väl stälde den gamle kung Gustaf, så snart han fick kunskap om dessa planer, starka hinder mot sin sons inblandning i så farliga affärer. Men Johan bistods ännu på denna tid af sin broder Erik och båda sönerna drefvo sina stämplingar bakom fadrens rygg.

Midt under dessa kommande förvecklingar dog den 70-årige konungen den 29 September 1560. Hans tredje gemål, Katarina Stenbock, var helt ung; hon öfverlefde konungen i nära ett halft sekel och måste bevitna de skakningar, som efter den store Gustafs död inträffade i riket och Wasaätten. "Tider äro kommande, då Sveriges barn gerna skulle rifva mig upp ur mullen, om de kunde," hade Gustaf yttrat sig i sitt afsked till de församlade ständerna. Huru snart denna förutsägelse gick i fullbordan, skola vi i det följande få se.

---

3. Gustaf Vasas regering, 1523—1560: Den inre förvaltningen.

I det föregående hafva vi framstält de yttre politiska förhållandena under Gustaf I:s långa regeringstid, och vilja nu kasta en blick på Finlands inre tillstånd under denna tid. Den varaktiga fred, som den store konungen slutligen hade förskaffat åt riket och som allenast för en kort tid blifvit störd af ryska kriget, verkade otvifvelaktigt gynsamt på landets ekonomiska ställning. Unionsstridernas sår läktes efterhand, handeln började åter uppblomstra och odlingen utbredde sig till de aflägsnaste ödemarker. Åt alla dessa håll var konungens direkta medverkan ganska betydlig; ty hans styrelsesätt var i ordets vackraste bemärkelse patriarkaliskt, såsom en husfaders omsorg om en stor familj. Redan i början af sin regering sträfvade han att ställa förvaltningen och skatteangelägenheterna på en ordnad fot. I de vestra länen af Finland vidtog redan från år 1538 en ny skatteberäkning, som sedermera under Gustafs sista regeringsår utsträcktes äfven till de östra delarne af landet. Utskylderna betalades i allehanda naturprodukter, hvilka uppburos dels efter socknar, fjerdingar eller mindre distrikt, dels från hvarje skattejord och bondefamilj (mantal). Ifrån denna inkomst togo embetsmännen såväl sin egen aflöning, som slottens och de allmänna inrättningarnas underhåll; men återstoden skulle med noggrann redogörelse inbetalas till den kungliga skattkammaren. Skattepersedlarnes olikartade beskaffenhet och osäkerheten i mått och vigt gaf likväl åt tjenstemännen ett godt tillfälle till underslef och utpressningar. Visserligen var det ej ovanligt, att landsfogdar, skrifvare och ridfogdar för sådana bedrägerier dömdes till galgen. Men naturligtvis skedde mycket, hvarom det aldrig kom till laglig undersökning, och de adliga utpressarne sluppo alltid för billigare pris. Först vid sitt besök i Finland 1555 synes Gustaf fått sina ögon öppnade i anseende till adelns förhållande i detta land, och en finsk lagkunnig man, *Jakob Teit,* sattes att undersöka denna sak. Det "klagomålsregister", som han i och för detta uppdrag upprättade, är i sanning den finska adelns syndaregister, som visar, på hvilket oerhördt sätt landets främste män hade slagit under sig gods och egendom. Adeln

gjorde rusttjenst för sin frälsejord och var för det mesta befriad från andra utskylder; men det var ett allmänt missbruk, att skattelagd jord drogs genom köp, förpantning eller rent våld under frälset. Redan år 1539 utfärdade konungen ett strängt förbud rörande denna sak, men detta sjelfsvåld upphörde dock ej. För öfrigt räknade ej konungen för egen del så synnerligen noga med bondens eganderätt. Enligt Gustaf Vasas uppfattning var hvarje skattskyldig jord egentligen kronans egendom, till hvilken bonden endast hade nyttjanderätt. I stöd af denna sjelftagna husbonderätt blandade konungen sig efter eget godtfinnande i böndernas enskilda hushållning och utfärdade förordningar, huru de skulle bruka sina egendomar, sköta sin ladugård m. m. Sjelf var Gustaf den största landtbrukaren i riket och inrättade i flere delar af landet kungsladugårdar, på hvilka gårdsfogdar å hans vägnar innehade husbondemagten. Dessa landtgårdar, hvilka betraktades såsom konungens enskilda tillhörighet ("Kongl. Maj:ts arf och eget"), voro dels gamla kyrkogods, dels genom köp eller annan öfverenskommelse förvärfvade privatgods. Det sjelfrådiga sätt, hvarpå konungen understundom förökade sin enskilda jordegendom, är just icke alltid prisvärdt. Men Gustaf ansåg sin egen fördel äfven vara rikets fördel, och hans landtgårdar voro i sitt slag mönstergårdar för allmogen.

Af synnerlig betydelse var Gustafs omsorg om utmarkernas befolkande, hvartill närmaste orsaken var behofvet att försäkra de aflägsnare gränstrakterna mot Rysslands anspråk. Utmarkerna hade hittills varit folkets gemensamma egendom; men enligt Gustafs uppfattning tillhörde de kronan och nybyggare uppmuntrades att nedsätta sig derstädes. Från år 1547, då *Gustaf Fincke* blef ståthållare på Nyslott, började man med ifver arbeta för det nordliga Savolaks' (savolaksarnes "Lappmark") befolkande, och inom kort uppstod här en ny socken, *Tavisalmi* eller Kuopio, som sträckte sig från Rantasalmi rå norrut. Mindre benägna voro tavasterna att följa konungens afsigter i detta syfte; sjelfva lade de ej hand vid verket, och de sågo med missnöjda blickar, om andra gjorde det. Då svenskarne i Österbotten med konungens samtycke hade bygt gårdar i trakterna af Lappajärvi, nära tavastländska gränsen, kommo tavasterna att plundra och bränna dem. Gustaf var dock ej den man, som till följd af ett dylikt motstånd

skulle afstått från sina planer. Fincke fick befallning att sända folk från Savolaks till att bebygga äfven de tavastländska utmarkerna, och sålunda uppstod *Rautalampi* socken, som omfattade hela nuvarande Laukas härad. Äfven i Satakuntas och södra Österbottens utmarker nedsatte sig på detta sätt savolaksare. Men vigtigast ur politisk synpunkt var befolkandet af trakterna kring Uleåträsk; ty Finlands rätt till dessa nejder var alldeles obestämd och bekräftades först genom deras bebrukande. Af alla Gustaf Vasas åtgärder rörande Finland var ingen af sådan nationel betydelse, som denna fredliga eröfring af utmarkerna. Hans eröfringstrupp utgjordes för det mesta af savolaksare, som nu utförde samma värf, som tavasterna två och ett halft sekel tidigare uti Norra Österbottens kustländer. Nu, likasom äfven då, trängdes den lappska befolkningen inom allt trängre gränser; men enskilda lappfamiljer anträffades ännu hundra år senare i norra Savolaks. Ett annat nomadfolk, *Ziguenarne*, hade på dessa tider för första gången visat sig i Finland. De omtalas år 1559 på Åland, dit de förmodligen kommit öfver från svenska sidan, och hertig Johan befalde då, att de skulle fasttagas “för deras opassande uppförande“.

I afseende å handel och näringar skönjer man på samma sätt Gustaf Vasas sträfvanden att göra landets naturliga hjelpkällor fruktbärande. Omkring 1542 hade Erik Fleming öppnat Finlands första jerngrufva uti *Ojamo* i Lojo socken, och något senare försökte man anlägga bergverk äfven på flere andra orter. Äfven begynte man uppsöka och bearbeta koppargrufvor. Handtverkerierna voro i allmänhet ännu i sin början; likväl var smideskonsten af gammalt känd och utöfvad af finnarne, och bössor förfärdigades redan i landet äfven för krigshärens behof. Sålunda skref Gustaf Fincke redan före ryska kriget till konungen, att goda “rörsmeder“ funnos i Savolaks, och på de sista åren af Gustaf Vasas regering omnämnes en *gevärsfabrik* i Martila. Derjämte började man redan i och för krutfabrikationen tänka på att bereda *salpeter*, och denna industri vann framdeles en ganska stor utbredning. De vanliga grenarne af husslöjden må här förbigås; men i sammanhang härmed må nämnas, att träkärl från egentliga Finland redan på denna tid blifvit föremål för export, af hvilken anledning kustbefolkningen i Wehmo härad erhöll binamnet “Wakka-

finnar“. Handelns uppblomstring trodde Gustaf sig bäst befordra derigenom, att allt slags landthandel på det strängaste förbjöds och äfven sjelfva städernas trafik begränsades genom noggranna förordningar. I detta, likasom i många andra fall, får man ej alltför mycket klandra konungens benägenhet för reglementerande. Det forna slafveriet under hanseförbundet hade i hög grad förslöat handelsståndet och konungen var ofta tvungen att liksom en skolmästare meddela sina lärdomar angående bästa sättet att förtjena. Då utskickade från borgerskapet i Åbo år 1549 infunno sig hos konungen, begynte han förhöra dem om sättet, huru de bedrefvo sin handel på utlandet, och sade, “att han förnummit, att de hafva så goda som ringa förstånd i saken, så att de gjorde både sig sjelfve och riket skada, då de ej ens kunde räkna ej heller kändt hvarken landets mynt eller det utländska, utan lagade alltid så, att de hade förlust på deras varor hos de främmande, men om de deraf skulle hafva någon vinning, så måste det ske från landets egna undersåtar.“ Konungen hade derpå gifvit dem några goda råd, men trodde dock, att de ej ens derefter blifvit förståndigare. Under sådana omständigheter är det icke att undra, att Gustaf ofta t. o. m. alltför strängt blandade sig i handelsangelägenheterna; det tyckes tvertom äfven varit hans undersåtars åsigt, att han förstod dessa saker bäst. År 1550 utgafs en särskild *Seglations- och handelsstadga* för Finland. All handel med Lybeck förbjöds och borgerskapet uppmanades att sända sina skepp till Nederländerna, England och Portugal. Derjämte gafs anvisning, hvilka varor man borde införa från utlandet och hvilka varor skulle få utföras; utförseln af “ätande varor“ var t. ex. starkt begränsad, emedan man ansåg dem bättre behöfvas i eget land. Fyra år senare ansåg konungen nödvändigt att sjelf bestämma prisen på inländska och utländska varor, för att derigenom förekomma, att de inhemska produkterna skulle råka i förakt. Isynnerhet var konungen bekymrad öfver, att köpmännen ej förstodo att hålla sitt eget lands mynt i dess rätta värde; han måste derför varna myntmästaren i Åbo, att ej slå “alltför fett mynt“, föregifvande på sitt skämtsamma sätt, att för mycket fläsk i kålen ej är helsosamt för den ätande. Våldsamma åtgärder till handelns befordrande skydde man ej då så mycket, som nu för tiden. Då år 1547 adeln, presterskapet och borgarne från

trakten omkring Åbo hade sammanträdt för att afgifva sina utlåtanden om några allmänna angelägenheter, uttalade de den åsigt, att de mindre städernas borgare borde flyttas till Åbo och Wiborg, emedan de ansågo, att landet skulle hafva mera nytta af tvenne hufvudstäder, än af många små köpingar. År 1550 beslöt konungen att grundlägga en ny stad vid utloppet af Wanda-å, på Sandhamn, hvilken skulle taga den ryska handeln ifrån Reval, och befalte i denna afsigt under hotelse af strängt straff innevånarne i Ulfsby, Raumo, Borgå och Ekenäs att öfverflytta dit. Detta var första ursprunget till staden *Helsingfors;* men endast *Ekenäs*, som helt nyss hade fått stadsprivilegier, synes hafva åtlydt konungens befallning, och Helsingfors höjde sig ej heller för öfrigt till den betydelse, man vid dess anläggande hade åsyftat. Åbo åter, som allt ännu var landets första stad, hade ännu icke fullt hämtat sig efter danskarnes ödeläggelser. Nådendals lycka sjönk i samma mon, som dess ryktbara kloster gick under. Deremot började Ulfsby resa sig, isynnerhet genom hertig Johans omvårdnad; det flyttades år 1558 närmare hafvet och erhöll namnet *Björneborg.* I Österbotten fans ännu ingen stad och äfven *Birkarlarnes* handels- och skatterättigheter i Lappland upphäfdes år 1554, då alla lappar ställdes under konungens fogdars förvaltning. Likväl var handelsrörelsen längs Bottniska vikens stränder särdeles liflig; t. o. m. landthandeln var derstädes i stöd af gamla rättigheter i någon mon tillåten och äfven från Ryssland drefs en liflig handel på dessa trakter, ehuru svenska regeringen af politiska skäl sökte att motarbeta densamma. Om man i allmänhet betraktar Gustaf Vasas mångfaldiga förordnanden rörande handeln, så kan det ej förnekas, att deras frukter sällan motsvarade konungens goda afsigter. Men det är ögonskenligt, att i många fall Gustafs högre åskådningssätt småningom utöfvade ett gynsamt inflytande på hans undersåtar, och att å andra sidan hans politik och hans mägtiga krigsflotta förskaffade åt Finlands handel skydd och aktning i utlandet.

Gustaf Vasa hade uppstigit på svenska tronen i stöd af det svenska nationalmedvetandet, och folkets allmänna ynnest var äfven derefter hans, likasom förut Sturarnes, trygghet och stöd; derför försökte han äfven ständigt, än i tal och än i skrift, bereda folkets tänkesätt för sina planer. Hans kungliga

bref gjorde i detta afseende nästan samma tjenst, som tidningarna på vår tid, i det de uttalade och förklarade de politiska och ekonomiska frågorna så, att en hvar kunde fatta dem. Äfven åt Finlands innevånare utdelades på sådant sätt, isynnerhet mot slutet af Gustafs regering, råd och uppmaningar; men såsom affattade på svenska språket kunde de ej här göra samma direkta verkan, som i Sverige. Endast ett kungligt bref, som år 1555 sändes från Helsingfors till befolkningen i Savolaks rörande det nyss utbrutna kriget, finnes äfven skriftligt öfversatt till finskan, ehuru öfversättningen synbarligen är verkstäld först i Nyslott. Ännu mindre kunde muntliga samtal emellan konungen och den finska allmogen komma i fråga; ty de förstodo hvarken hvarandras språk eller hvarandras tänkesätt. Ingen bland Sveriges konungar har varit mera svensk, än Gustaf Vasa, och knappast har någon så litet som han känt sig hemmastadd bland finnarne. Då under nyssnämnde krig hertig Johan i början af år 1556 hade begifvit sig ifrån sin fader i Åbo till landsorterna, för att påskynda folkets beväpning, skref konungen till honom ett bref med varningar, att han ej skulle gifva sig i beröring med de finska bönderna, emedan deras sinnelag var underligt och ostadigt; detta hade han nämligen sjelf erfarit på sin resa i Lojo socken, hvarest bönderna "slogo sig fulle med öl, ropade och skriade i konungens närvaro, att ingen fick hvarken höra eller tala för dem." Derför rådde konungen nu sin son att sky och undvika dem så mycket som möjligt. Men den unge hertigen var af helt annan åsigt och synes allt från början blifvit ganska förtrogen med det folk, ibland hvilket han fått sitt verksamhetsfält. Isynnerhet var det i afseende å hertigen en vigtig omständighet, att språket synbarligen icke reste någon skiljemur emellan honom och finnarne; ty han hade allt från barndomen haft till lärare en finsk man, magister *Martin Teit.* Finska språkets stigande anseende skönjes för öfrigt på denna tid äfven deraf, att nu för första gången omtalas planer, åsyftande att undertrycka det samma. I spetsen för dessa svenskifrande planer sägas hafva stått tvenne män, som Gustaf sände sin son till biträde vid Finlands styrelse, nämligen doktor Andreas såsom kansler, och Hans Thomasson såsom kamrerare. Dessa mäns ränker utverkade, att då efter Agricolas död biskopsstolen i Åbo ändtligen skulle ånyo besättas, Gustaf

Vasa emot hertigens vilja till detta embete förordnade en rent svensk man från Östergötland, vid namn *Peter Folling.* Men Finnarnes nationalkänsla var dock så pass vaken, att dessa försök framkallade missnöje, och det finskhatande partiet — om det kan kallas parti — gick ganska snart under. De båda hufvudmännen afledo redan under de närmast följande åren, och Folling råkade in i hvirfveln af de uppstående politiska förvecklingarna, hvilka inom kort fördrefvo honom från biskopsstolen och ur landet.

---

4. Erik XIV och hertig Johan, 1560—1568.

Knapt hade Gustaf Vasa hunnit tillsluta sina ögon, innan redan anledning till oenighet uppkom emellan hans tvenne äldsta söner. Hertig Johan vistades för tillfället på svenska sidan, vid fadrens dödsbädd; men tronarfvingen Erik beredde sig som bäst till en resa till England, till hvars drottning Elisabeth han då för tiden stod i frieri. Men nu skyndade han med största hast till Stockholm, begrof sin fader och sammankallade riksens ständer till Arboga i April 1561. Det var hans afsigt att genast bringa de hertigdömen, som den aflidne konungen hade bestämt åt sina yngre söner, i strängt beroende under riket, och ständerna voro äfven i denna sak helt och hållet på konungens sida. Till först förordnades, att de jordlägenheter, som Gustaf hade betraktat såsom det kungliga husets enskilta "arf och eget", skulle anses såsom kronans egendom, och att de sålunda ej skulle komma under arfskiftet. Men särskildt blefvo hertigarnes rättigheter i styrelsen af sina egna hertigdömen strängt begränsade. Till lagmans- och biskopsembetena skulle konungen sjelf tillsätta hvem han ville; så i hertigdömena som i det öfriga riket skulle alla undersåtar gifva trohetsed åt konungen, men hertigdömenas adel skulle svära trohet uteslutande åt konungen; ingen af hertigarne skulle få utan konungens samtycke sammankalla sin underlydande allmoge; ej heller skulle de få pålägga nya skatter, utdela privilegier eller meddela frälserätt och adlig sköld; slutligen skulle hertigarne ej få ingå förbund eller fördrag, utom i giftermåls-

angelägenheter med konungens goda minne. — Dessa bestämmelser, hvilka i främsta rummet voro riktade mot hertig Johan (ty de öfriga bröderna voro ännu minderåriga) voro visserligen till stor fördel för bevarandet af rikets enhet. Men Eriks ständiga misstankar ökade bitterheten emellan honom och Johan. Redan i Maj skickades ett kungligt ombud till Finland, för att taga den föreskrifna eden af hertigdömets innevånare. Förbittrad häröfver säges Johan först hafva utfärdat till sina embetsmän ett strängt förbud mot edens afgifvande; men denna moststräfvighet gagnade till intet. Erik hade redan uttänkt nya medel att förringa hertigarnes anseende. Då i slutet af September kröningen egde rum i Upsala infördes *grefve-* och *friherrevärdigheterna* likasom till en mellanlänk, som skulle förflytta hertigarne ned till adelsklassen. Såväl grefvarne, som friherrarne förseddes med ärftliga län; konungen lade en krona på deras hufvuden, sådana som äfven hertigarne buro, och härolden utropade: "En är Sveriges, Göthes och Vendes konung, och änskönt flere kronor blänka för edra ögon, må ingen det så taga, som skulle flere än en konungslig krona finnas". — Till greflig värdighet upphöjdes ätterna *Sture*, *Brahe* och *Roos;* friherrlig värdighet åter gafs åt nio män, hvaribland två finnar, *Lars Ivarsson Fleming* till Sundsholm och *Klas Kristersson Horn* till Åminne. Den glans, hvarmed dessa ifrån utlandet lånade värdigheter omgåfvo den kungliga kronan, synes högeligen smickrat Eriks fåfänga; men äfven för öfrigt sträfvade han på denna tid att genom ynnestbevisningar draga adeln till sig. Sålunda förminskade han redan följande år adelns rusttjenst betydligt, och bland annat bestämdes, att en grefve skulle få frihet från denna skyldighet för tre af sina gårdar, en friherre för två och en adelsman för den gård, som han sjelf bebodde. Det var den s. k. *säterifriheten*, till hvilken på detta sätt lades grunden. I sitt hjerta litade Erik dock lika litet på adeln, som på sina bröder; men fruktan för Johan besegrade på denna tid alla andra misstankar. Hvad Finlands hertig tänkte om allt detta, är lätt att gissa. Efter kröningen hade Johan begifvit sig till Finland, och fann här alltför snart nya orsaker till missnöje och grämelse.

Under fadrens lifstid hade Johan varit högste styresmannen i hela Finland. Nu var han inskränkt till sitt eget

hertigdöme (till hvilket, såsom förut är nämndt, hörde Egentliga Finland, Åland och Satakunta, samt vestra delen af Nyland), och hade till och med inom detta område fått adeln nästan till sina jämnlikar. I det öfriga Finland var *Gustaf Fincke* konungens högsta befallningshafvande ("gubernator") och på Eriks befallning blandade sig denne äfven någon gång i hertigdömets angelägenheter. Men smärtsammast var det för Johan, att hans konungslige broder trädt honom i vägen äfven på ett annat område, nämligen söder om Finska viken. Såsom ofvanföre är nämndt, var ordensriddarnes välde i Liffland på branten af sin undergång. Den siste landtmästaren, Gotthard Kettler, såg ingen annan utväg än att gifva sig under Polens beskydd och emottaga polsk besättning på alla sina slott. Men staden Reval och den estländska adeln i trakten deromkring fruktade att komma under det katolska Polen och riktade derför sina förhoppningar om hjelp åt Sverige. Dessa omständigheter hade hertig Johan redan länge velat göra sig till godo och hade under Gustafs sista lefnadsår begynt underhandla med Reval härom. Men då Erik blef konung, tog han genast sjelf saken om händer. I Mars 1561 kommo finnarne Klas Kristersson Horn och Hans Larsson Björnram såsom sändebud från konung Erik till *Reval*, och innan midsommar hade denna stad äfvensom de angränsande *estniska* landskapen svurit trohetsed åt svenska konungen. Längre fram på hösten intog Horn slottet Padis. Gotthard Kettler, som ej längre ansåg det vara möjligt att sammanhålla ridderskapets magt, lemnade hela sitt land åt Polen och fick sjelf Kurland såsom ärftligt län. Sålunda upplöstes svärdsriddarnes trehundraåriga rike. Men många hade redan infunnit sig för att dela rofvet. Förutom Polen, som ansåg sig såsom den rätta arftagaren till qvarlåtenskapen, framkommo Ryssland, Sverige och en dansk prins Magnus med nästan lika berättigade anspråk. De flesta af dessa spekulanter bekymrade sig icke det minsta om befolkningens läge och lidanden. Endast den svenska regeringen tog bönderna i försvar emot de tyska herrarnes okristliga behandling; det förtjenar särskildt att nämnas, att finnen Klas Kristersson Horn var den förste, som höjde sin röst till skydd för detta förtryckta broderfolk.

Härunder hade för hertig Johan öppnat sig nya utsigter, som lofvade honom ersättning för hans andra svikna förhopp-

ningar. En polsk beskickning i Sverige hade föreslagit åt hertig Johan till gemål polska konungens syster, Katarina, och Erik hade redan för sin del bifallit till detta giftermål. Hertigens gunstling, kanslern *Esaias Gephart*, som sjelf var född i Polen, afsändes för att sätta saken i gång och fick af polska konungen ett gynsamt svar. Men för giftermålets afslutande var det nödvändigt, att ej någon fiendskap emellan Polen och Sverige uppkom i Estland; derför erbjöd sig hertig Johan till medlare och trodde sig kunna förena bägge rikena till ett gemensamt krig emot Ryssland. Fåfänga och äregirighet drefvo honom än längre. Den finska hertigen emottog redan en beskickning från Polen, lånade penningar åt sin blifvande svåger och beredde sig att resa till Polen för att hålla bröllop. Han hoppades derjämte att få tillösa sig några slott i Estland och Liffland, som innehades af Polen, för att han på detta sätt äfven i anseende till området skulle blifva en förmedlare mellan de båda täflande magterna. Men konung Erik hade nu beslutat att bemägtiga sig hela Estland och försökte derför att vända sin broders hog ifrån det polska giftermålet. Om våren 1562 tågade slutligen Klas Kristersson Horn, som i det längsta försökt att förhindra krigets utbrott, på konungens befallning emot staden Pernau, eröfrade denna stad från polackarne och begynte mot hösten belägra Weissenstein, som likaså föll i svenskarnes händer. På denna fot stodo sakerna, då Johan vid midsommartiden 1562 seglade från Åbo till Danzig. Fartyget bar det stolta namnet "Ursus Finlandicus" och dess styrman var Åbo-borgaren Henrik Innamaa, som för denna tjenst erhöll af hertigen en läst (48 tunnor) råg, såsom af räkenskapsböckerna ännu kan ses. I hans följe var, förutom polska sändebudet grefve Tenczin, äfven tvenne af hertigens råd, *Henrik Klasson Horn* till Kankas och *Herman Fleming* till Louhisaari. Den förstnämnde hade kort före afresan förnyat sin trohetsed till hertigen och lofvat gifva lif och välfärd för honom, *vare sig mot hvem som helst utan åtskillnad.* Johan, som hade fordrat en sådan ed, märkte väl redan sjelf, att han vandrade på farliga stigar.

I Danzig erhöll han ett nytt bref från Erik, som i hotande ordalag uppfordrade hertigen att afstå från sina giftermålsplaner. Med anledning häraf uppmanade Johans nyssnämnda råd, Horn och Fleming, honom att återvända till Fin-

land, och hertigen steg i sjelfva verket redan åter ombord. Men i samma stund kom kansleren Gephart från Polen, der han varit redan för andra eller tredje gången, och på denna listige mans lockelser ändrade Johan åter sitt beslut. Från Danzig begaf han sig genom Preussen till Kowno, der konungen af Polen, Sigismund August, var honom till mötes. Derifrån begaf man sig till Vilna, der bröllopet firades den 4 Oktober 1562. Vigseln skedde efter katolsk ritus, emedan bruden tillhörde katolska bekännelsen; men hertigen tog dock icke sakramentet under den katolska formen, utan förklarade sig vilja qvarstå vid den Augsburgiska bekännelsen, ehuru han å andra sidan lofvade åt sin gemål full religionsfrihet. Då man fordrade af hertigen, att han skulle förklara sig för oberoende och sjelfständig furste, svarade han, att han var länspligtig vasall under svenska kronan, likväl i samma förhållande, som tyska rikets furstar. I dessa och andra till giftermålet hörande vilkor afvek Johan ännu icke från de skyldigheter, som ålades honom af hans länspligt. Då t. ex. åt Katharina gafs till lifgeding Åland med Kastelholm, samt staden Raumo med Letala och Lappo socknar, i hvilka områden befolkningen borde vara lika tropligtig mot Katharina, som mot Johan sjelf, tillades likväl de vigtiga orden: utan att bryta sin tro mot Sveriges konung. Men i bredd med giftermålet förehades äfven en annan affär, i hvilken hertigen ej visade samma återhållsamhet och försigtighet, nämligen det af polska konungen åstundade penningelånet och vilkoren för det samma. Sigismund hade samtyckt att gifva åt sin syster i hemgift 32,000 ungerska gulden, hvartill kom Katharinas mödernearf, 50,000 dukater; men dessa summor skulle betalas först senare och i bestämda poster, ty Sigismund var sjelf för tillfället i stort penningebehof. Då åtog sig Johan att låna åt sin svåger 120,000 thaler (omkring 672,000 finska mark), och erhöll såsom pant för detta lån sju slott i Estland och Liffland. Men bland dessa slott var äfven Weissenstein, som just vid denna tid intogs af Eriks trupper, och öfverhufvud var det en betänklig sak, att en svensk vasall under pågående krig lånade penningar åt rikets fiende till dennes krigsrustningar. Henrik Horn och Herman Fleming synas hafva insett, att deras herre i denna sak hade råkat alltför mycket i Polens nät; de uppmanade honom att skynda sig hem, och hertigen lemnade äfven

Vilna strax efter bröllopet. I slutet af Oktober ankom han till Riga, hvarifrån det var hans afsigt att sjöledes fara öfver till Finland. Men för storm ändrade man plan och det hertigliga tåget begaf sig genom Pernau till Reval, der befälhafvaren grefve Svante Sture med all ärebetygelse emottog de höga gästerna. Från Reval seglade man de första dagarne i December öfver hafvet och anlände under stormig väderlek till finska kusten. *Fredagen före jul* 1562 höllo de sitt intåg i Åbo, hvarest derefter glänsande fester med anledning af hemkomsten firades.

På hundra år, eller sedan Karl Knutssons tid, hade Finland icke skådat en furstlig hofhållning inom sina gränser. Nu vistades och äfven delvis herskade här en ung, kraftfull konungason, hvars gemål var en utländsk prinsessa, dotter af Jagellonernas hus och befryndad med de mägtigaste regerande familjer. Redan häraf kunna vi sluta, hvilken prakt Åbo slott på denna tid hade att uppvisa. Sjelfva slottsbyggnaden hade på de sista tiderna blifvit utvidgad med en ny, tidsenligare inredd tillbyggnad. Dyrbara tapeter och målningar prydde väggarne, guld och silfverkärl blänkte på borden, hoffolkets praktfulla kläder tillverkades af en särskild hofskräddare, och fiol- och lutspelare lifvade de hertigliga festernas glada danser.

Bland den tidens förströelser intogo torneringarna och jagterna ett stort rum; äfven i Åbo var inrättad en särskild torneringsbana, och en djurgård var anlagd på Runsala, till hvilken man hade för afsigt att införskrifva djur från Tyskland. Mångt och mycket, som nu hör till det alldagliga, nämnes vid denna tid för första gången i Finland. Hertigen hade förutom fältskären (barberare), äfven en egen lifmedikus och egen apotekare; vid hans hof omtalas vagnar och bland tidsfördrifven anföres äfven kortspel. Skådespel uppfördes på dessa tider af skolgossar och gåfvos i Åbo skolsal; hofvets räkenskapsböcker, som ännu finnas bevarade, utvisa att äfven en gång djeknarne uppförde fastlagsspel för hans furstliga nåd och derför erhöllo en gåfva af 30 mark (42 finska mark). Det är naturligt, att bland hertigens hoffolk funnos många utländingar; flertalet hade åtföljt Katharina från Polen, och äfven Johans egna drabanter voro för det mesta främlingar. Dock synes äfven vårt eget lands adliga ungdom gerna kommit till detta glada hof, som erbjöd det bästa tillfälle för inhemtandet af

finare herreseder, och om ej Eriks misstro och de deraf uppkomna stridigheterna hade kommit emellan, så skulle den finska adeln otvifvelaktigt inom kort slutit sig till hertig Johans umgängeskrets. Att för öfrigt hertigen eller hans män skulle haft för afsigt att göra Finland till ett särskildt och sjelfständigt rike, har ej kunnat bevisas; ännu mindre får man inpassa senare tiders nationella sträfvanden på denna tids förhållanden. Men det är i alla fall visst och sant, att Johan icke glömde, att han var *Finlands* hertig och att hans undersåtar voro *finnar*. Sålunda berättas det, att då han skulle afsända ett bref till Karl IX i Frankrike, han (som likväl var ganska hemmastadd i främmande språk) ej gick in på att affatta det på något annat språk, än finska. Och i allmänhet ådagalade han en varm omsorg om Finlands angelägenheter, hvaraf otvifvelaktigt goda frukter skulle skördats, om ej händelsernas gång så snart hade ryckt honom bort från denna verkningskrets och gjort ett olyckligt slut på hela denna hertigliga glans.

Strax efter sin hemkomst hade hertig Johan skrifvit till Erik och underrättat honom om sitt giftermål, samt bjudit honom till sig till Åbo slott. Först en månad senare nämnde han i ett andra bref om de slott, han fått i pant, men sade tillika, att han fått dem i stället för hemgift. Men Erik hade dock fullständig kunskap om rätta förhållandet; i sitt svar tillönskade han lycka till giftermålet, men fordrade med bestämdhet, att slotten skulle öfverlemnas åt svenska kronan, och att Johan skulle sända sin krigshär till Liffland emot Polackarna. Johan begärde att få fullgöra sin skyldighet till krigstjenst på annat område, nämligen emot Danskarne, med hvilka ett krig som bäst höll på att uppkomma; men Erik, som synbarligen sökte anledning till tvist, var obeveklig. Samtidigt gaf en alldeles obetydlig tilldragelse konungen vapen i händerna. En ung finsk adelsman, *Johan Bertilsson*, som för sitt dåliga uppförande blifvit skild ur hertigens tjenst, blef fängslad i Upland, emedan han hade fört upproriskt tal, att Eriks regering snart vore slutad. Han förhördes pinligen i konungens närvaro, och hans bekännelse, att hertig Johan förberedde ett uppror, togs för full sanning. Omedelbart efter detta nog svaga vitnesmål kallade Erik i April 1563 hertigen till sig och sammankallade ständerna, äfven från Finland och hertigdömet,

till Stockholm de första dagarne i Juni. I kallelsebrefvet föreskrifves, att fogdarne skulle utvälja tre redliga bönder från hvarje fogdedistrikt och fyra prester från hvarje härad, hvarjämte hvarje stad skulle sända två borgare. Detta var denna tids riksdagsordning. Samtidigt skickades i hemlighet till Åbo tvenne af Eriks män, *Erik Stenbock* och *Ivar Magnusson Stjernkors.* De tyckas fått i uppdrag ingenting mindre, än att bemägtiga sig sjelfva hertigen. Detta lyckades väl icke; men i dess ställe bortförde de tvenne af hertigens närmaste tjenare, som nu blefvo förda till Stockholm att förhöras.

Genom dessa händelser började först hertig Johan märka, hvad han hade att vänta af sin broder. Hans förnämsta råd, Henrik Horn och Herman Fleming, uppmanade honom på det ifrigaste att undvika ett brödrakrig och lofvade sjelfva följa honom i landsflykt, till Tyskland eller annorstädes. Men Johan synes ännu hoppats på en förlikning och ville ej i någon händelse utan strid afstå från sitt hertigdöme. Då flydde Horn och Fleming, för att undgå hvarje delaktighet i det utbrytande upproret, ur hertigens tjenst till Sverige. Johan vacklade allt ännu i sitt beslut; han lät fasttaga tvenne kungliga ombud, som ankommit till Åbo, men frigaf dem åter och begärde sjelf lejd att infinna sig i Stockholm för att förklara sig. Men Erik svarade, att en sådan lejd vore öfverflödig, om hertigens sak var ren. Det är ögonskenligt, att Erik beslutat begagna sig af tillfället till hertigens förödmjukande och ej mera afsåg annat, än ett sken af laglighet. Ständerna, inför hvilka saken nu drogs, dömde *den 7 Juni* hertigen förlustig lif, egendomen och arfsrätt, och de kungliga trupperna sammandrogos emot Åbo. Såsom sista utväg till förlikning erbjödos väl ännu åtskilliga förödmjukande vilkor, såsom att hertigen skulle antaga af Erik utnämnda rådgifvare vid sin sida, afstå från politiken, och ej utan konungens tillstånd lemna Finland, ej ens för att fara till Sverige; likaså skulle han afstå från rättigheten att prägla mynt o. s. v. Men Johan, som ej längre kunde lita på sin broder, förkastade dessa vilkor och rustade sig till motvärn.

Den omständighet, som bäst vitnar om Johans oskuld, är de sentida försvarsanstalterna. Först i medlet af Maj begynte han ombesörja proviant för slottet och skref derefter till konungen af Polen om hjelp. Sigismund svarade, att han

ingenting kunde uträtta, då han ej egde någon flotta. I Juni samlade hertigen hela sin krigshär till Åbo och sammankallade derjämte befolkningen dit till den före midsommar infallande *Henriksmesso marknaden.* Han talade till den församlade menigheten, förtäljde om Eriks bedrägliga förfarande och begärde hjelp af folket. Finnarne lofvade detta och bekräftade med ed sitt löfte. Men denna folkresning var alltför litet förberedd och kom derför nu för sent. Redan de första dagarne af Juli begynte belägringen af Åbo slott så till lands som vatten med en ansenlig styrka. De förnämsta af den finska adeln hade genast slutit sig till konungen. Bland de belägrande sågos *Nils Boije*, *Klas Eriksson Fleming*, *Ivar Stjernkors*, *Anders Nilsson Sabelfana* m. fl. Från Tavastehus uppbröt *Johan Knutsson till Laukko*, plundrade hertigens gårdar i Satakunta och närmade sig sedermera till Åbo. Äfven från Wiborg och Reval var krigsfolk i antågande. Sålunda ansatt från alla håll hade hertigen råkat i en ganska hopplös belägenhet. Då utanverken på Korpolais-berget blifvit intagna, begynte man beskjuta slottet med den framgång, att hertigens eget sofrum ej längre var i säkerhet. Likväl slogs den första stormningen med framgång tillbaka. Först trolösheten hos slottets lägre soldater, hvilka till största delen voro svenskar och nu hoptals öfvergingo till de belägrande, nödgade Johan att uppgifva slottet. *Den 12 Augusti 1563* öfverlemnade hertigen sig och slottet åt de belägrande. Han fick löfte om ett furstligt fängelse, hvarest han finge hålla 50 af sina egna tjenare, samt njuta alla furstliga inkomster och rättigheter, till dess hans sak blifvit behörigen undersökt. Klas Eriksson Fleming, som i framtiden skulle intaga en vigtig plats i Finlands historia, fick sig nu anförtrodt att föra fångarne öfver hafvet till Sverige.

Men konung Erik stadfästade ej de kapitulationsvilkor, som ingåtts emellan hans öfverbefälhafvare och hertigen. Redan innan man kom till Stockholm blef hertigen skild från sina tjenare. De af dem, som voro svenska undersåter, halshöggos och steglades; bland dessas antal befunno sig äfven flere af den lägre finska adeln, hvilka nu blefvo offer för konungens hämnd. Hertigen sjelf blef med sin gemål insatt på Gripsholms slott. Åt Katharina hade blifvit erbjudet ett furstligt hem på något af slotten, om hon ville lefva skild från sin make; men

hertiginnan visade sin förlofningsring, i hvilken det stod: "ingen utom döden" — och följde Johan i fångenskapen. Dunkla spår låta oss förmoda, att Erik hade för afsigt att icke spara ens brodrens lif; han försökte vinna sin yngre broder Magnus' bifall till något dylikt företag, men denne var ej benägen härför. Strax derefter blef Magnus sinnesrubbad. Den yngste brodren Karl var ännu minderårig, och Erik var sålunda nu ensam herskare i riket.

Sålunda hade nu det finska hertigdömet, otvifvelaktigt Finlands mest poetiska minne från de flydda tiderna, slutat sin korta tillvaro. Det lades genast under den allmänna förvaltningen tillika med det öfriga Finland. Till all lycka hade det inbördes kriget varit ytterst kort och qvarlemnade derför inga svårare spår. Då den första hämndtörsten blifvit stillad, upphörde snart konungens förföljelser mot Johans vänner. Ett par kyrkoherdar i Töfsala och Wichtis dömdes till döden, men benådades. Borgerskapet i Åbo, som svurit trohetsed åt hertigen, köpte sig förlåtelse för en summa af 1,000 mark. Allmogen ansågs nästan oskyldig. Anmärkningsvärdt är, att finnarne förstodo begagna just detta tillfälle att aflägsna Peter Folling från Åbo biskopsstol; han gjordes misstänkt hos Erik och afsattes redan i Maj 1563. Några år senare utnämndes han till biskop i Reval, men dog samtidigt. I hans ställe hade biskopsstolen i Åbo blifvit besatt med den redan förut nämnde *Paul Juusten* (1563—1576), som flyttades hit från Wiborgs stift. Till biskop i Wiborg utnämndes först *Knut Johansson* (1563—1564) och senare *Erik Härkäpää* 1568—1578), hvilka äfven båda i sina yngre år på Skyttes bekostnad besökt Wittenberg.

Erik XIV:s senare regering har öfverhufvud föga berört Finland. Endast kriget, som Sverige fortfarande förde på flere håll, sträckte sina verkningar äfven till Finland. I Estland fortsattes kriget med vexlande lycka. Svenskarne förlorade år 1565 Pernau, och förmådde icke återtaga det. Men Henrik Klasson Horn slog polska rytteriet utanför Reval. Föröfrigt gjordes från båda sidor vidsträckta plundringståg. Med Ryssland stod Erik i mycket vänskapligt förhållande, hvilket var så mycket naturligare, som båda voro i krig med Polen och hade ingått den öfverenskommelse, att de hvardera skulle få behålla de områden, de eröfrat i Estland och Liffland. Vid

finska gränsen förekommo derför vid denna tid inga oroligheter. En ganska besynnerlig fordran framställdes från czaren till det svenska sändebudet Hans Larsson Björnram, som år 1564 besökte Moskva. Ivan fordrade nämligen, att hertig Johans gemål skulle sändas till Ryssland; ty czaren hade samtidigt som hertigen friat till henne. Erik försökte med fagra ord undslippa denna underliga anhållan, men lofvade slutligen äfven med detta pris köpa czarens vänskap. Ännu år 1568 upprepade de ryska sändebuden i Sverige denna fordran, och då den förändrade politiska ställningen då gjorde saken omöjlig, så upptändes häraf ett nytt krig, såsom vi framdeles få tillfälle att se. Aldra häftigast flammade för tillfället krigslågan vid danska gränsen och på Östersjön. Detta krig hade begynt år 1563 af obetydliga orsaker (danska konungen hade enligt unionstidernas sed satt Sveriges tre kronor i sitt vapen); men det fördes med utomordentlig grymhet å ömse sidor och upptände ånyo det gamla nationalhatet emellan svenskar och danskar. I Norge intogo svenskarne Trondhjems län, men förlorade det åter. I söder bemägtigade sig danskarne Elfsborg och försvarade detsamma med god framgång. Deremot härjade Erik sjelf på ett fasaväckande sätt i Halland och Blekinge. Då Rottneby intogs med storm, dödades alla dess invånare, så att vattnet i floden var rödt af blod, såsom konungens egna ord ljödo; de dödades antal uppgick till tvåtusen, förutom qvinnor och barn, "dem finnarne, som anlände till sist, mördade." Sådant var Eriks sätt att föra krig, hvaröfver han sjelf skröt i sitt bref till Sveriges invånare. Till sjös fördes kriget med större ära emot Danmarks och Lybecks förenade flottor. Då den gamle amiralen Jakob Bagge blifvit tillfångatagen i en drabbning, och Klas Eriksson Fleming ingenting betydande förmådde uträtta, utnämndes den 12 Augusti 1564 *Klas Kristersson Horn* till öfverbefälhafvare öfver flottan och tillkämpade sig redan följande dag en lysande seger vid *Öland.* Följande sommar mötte han åter fienderna vid *Buchow* (emellan Wismar och Rostock) och slog dem i en ny drabbning, i hvilken danska amiralen Herluf Trolle stupade. Vid detta tillfälle omnämnes med synnerligt beröm ett litet svenskt fartyg, benämndt *Troilus*, som stred mot sjelfva det danska amiralskeppet; och ibland besättningen på Troilus nämnas särskildt sjuttio finnar, som med sina stålbågar sköto så skarpt, att pilarne nedföllo som

hagel. Ännu samma sommar vann Horn en tredje seger, hvarvid danska amiralen Otto Rud togs till fånga. Men följande år, 1566, dog den finske hjelten i pesten, till hvilken kriget hade gifvit upphof.

Krigets bördor tryckte naturligtvis äfven Finland, ehuru förstörelsen icke sträckte sig ända dit. Handeln var afbruten och utskrifningen af krigsfolk bortryckte landets bästa arbetskrafter. På estländska sidan, dit de från Finland utskrifna soldaterna för det mesta beordrades, förgingos de ofta genom dålig omvårdnad, och motviljan att komma dit var så stor, att man stundom nödgades föra dem bundna öfver Finska viken. Hemma åter hade finnarne mycket att utstå från de främmande legosoldaternas sida; ty redan Gustaf Vasa, men isynnerhet Erik XIV hade värfvat mycket trupper från Tyskland, Skottland och andra orter, och Eriks grymma sinnelag snarare uppmuntrade än stäfjade deras öfvermod. Då sockneboarne i Sjundå år 1562 voro motvilliga att göra dagsverken till Reval, hotade Erik att inqvartera en afdelning rytteri hos dem, förmenande, att man då skulle se, om ej deras styfsinthet gaf med sig. En sådan inqvartering, eller s. k. *slottsläger*, synes varit bland tidens svåraste plågoris för allmogen, och Finland, genom hvilket legotrupperna vanligen drogo på sin väg emellan Sverige och Estland, fick mer än tillräckligt pröfva denna tunga. Redan år 1564 säger biskop Juusten att "bondens egendom är gifven till byte åt öfvervåld och skamlös plundring" och att, "om de försökte försvara densamma, hotade genast soldaternas blodiga svärd deras hufvuden". Äfven adelns och embetsmännens förfaringssätt var förmodligen detsamma som förr. Likväl försökte Erik göra ett slut på det olagliga skjutsandet, genom att inrätta gästgifverier (taverner), på hvilka de resande, äfven om de färdades i konungens ärender, voro skyldiga att betala både för skjuts och förtäring. Denna nyttiga inrättning tyckes dock ej kommit i fullt anseende. Öfverhufvud kunde man nog märka, att Finland åter hade blifvit ett aflägset landskap, dit regeringens omsorger sällan sträckte sig. Det hade kommit likasom ett mörker i luften efter hertig Johans förödmjukande.

Mörkast var dock kanske konung Erik sjelf och hans slutliga öde. Erik var en i mångahanda lärdom förfaren man, kunnig i vetenskaper, musik och poesi; men hans obeständighet

och misstänksamhet förstörde dessa naturens ädla gåfvor. Dåliga rådgifvare, bland hvilka konungens sekreterare *Göran Persson* var den mägtigaste, uppeggade hans benägenhet för tyranni. Den öfverdomstol, eller *konungens nämnd*, som Erik i början af sin regering inrättat, erhöll Göran Persson till prokurator eller officiel åklagare, och förvandlades snart till ett verktyg för tyranniet. År 1563 fälde redan denna domstol 57 dödsdomar, hvaraf 32 träffade Johans anhängare. Efter det Johan blifvit förödmjukad, började Erik med misstro betrakta landets adel, som på mödernet var beslägtad med hertig Johan och af många skäl var missnöjd. Sturenamnet väckte hos honom den mesta fruktan; fruktan dref honom till öfverilningar och öfverilningarna väckte hos honom en ännu större och ängsligare fruktan. Om våren 1567 ernade han inför ständerna anklaga flere af landets förnämste män. Dessa sattes i fängelse och ständerna sammankallades till Upsala. Men innan undersökningen var afslutad, rusade konungen en dag till Sturarnes fängelse med mördarknifven i hand, oah hans tjenare fullbordade det fasaväckande dådet: *Svante Sture* jämte tvenne söner, samt två andra adelsmän mördades. Erik var nu fullkomligt vansinnig; han lopp ut i en skog och lät döda sin forna lärare Dionysius Beurreus, som ville hemta honom tillbaka. Många månader tillbragte han i galenskap och delvis äfven uti samvetsförebråelser. Hertig Johan och hans gemål försattes i frihet, och Göran Persson öfverlemnades i rättvisans händer och dömdes till döden. Men detta svaghetstillstånd, såsom Erik sjelf kallade det, räckte endast till årets slut. Efter nyåret begaf han sig till danska kriget, tog åter med kraftig hand regeringstyglarne och återkallade Göran Persson. Konung Erik var vid denna tid helt och hållet upptagen af giftermålstankar. I början af sin regering hade han bedrifvit mångfaldiga underhandlingar om giftermål i utlandet, men åter afstått derifrån. Slutligen hade han bestämt sig för att bland sina mätresser göra den mest älskade till sin lagliga gemål; det var en flicka af ringa stånd, *Karin Månsdotter*, som genom sitt milda väsen ofta hade förstått att skänka ro åt konungens dystra själ. Om sommaren 1568 firades bröllopet med mycken prakt och Karin Månsdotter kröntes till drottning.

Men strax derpå ankommo underrättelser, att hertigarne *Johan* och *Karl*, hvilka icke infunnit sig till bröllopet, samlade

krigsfolk i södra Sverige och tågade emot Stockholm. Alla stånden öfvergåfvo Erik, och redan i slutet af September var han tvungen att öfverlemna sig i brödernas våld. Göran Persson afrättades genast, men Erik sjelf blef dömd till lifstidsfängelse. I Finland genomfördes regementsförändringen med ringa besvär. *Ivar Magnusson Stjernkors*, som Erik hade sändt dit för att samla hjelptrupper, öfvergick tvertom till hertigarne och intog för deras räkning Åbo slott. Äfven de finska befälhafvarne i Estland följde exemplet. Väl fruktade Johan i början, att *Henrik Klasson Horn*, hvars föregående handlingssätt han ännu ej förgätit, skulle göra motstånd i Reval, och befalde derför, att man skulle hålla hans familj, som vistades i Finland, i förvar på Åbo slott. Men denna fruktan synes saknat grund, och Henrik Klasson vann ånyo hertig Johans förtroende. Man kan knappast tvifla på, att i allmänhet finnarne med nöje sågo Finlands forne hertig uppstiga på Sveriges tron. Hvarje ny förändring af styrelsen framkallar lätt nya förhoppningar och *Johan III:s* regering syntes särskildt hafva begynt under goda förebud för Finland.

Men konung Eriks slutliga öde har till en del försonat hans stora förvillelser och satt en skamfläck på Johans minne. Johans hjerta var fullt af fruktan, likasom Eriks, och i samma mon som hemliga stämplingar till den fångne konungens befrielse kommo i dagen, tilltog Johans oro och hans hårdhet emot brodren. I Juli 1570 fördes Erik från Stockholm till Åbo slott, der man trodde honom vara i säkrare förvar, än på svenska sidan. Han hade hos sig sin maka och sina barn, samt några tjenare, och synes ej hafva lidit brist. Men då krig hade utbrutit med Ryssland, och Johan fruktade att czaren tänkte befria den fångne, flyttades Erik med sin familj redan i Augusti 1571 till Kastelholm och derifrån ännu vid slutet af samma år till Gripsholm. *Klas Eriksson Fleming* verkstälde bägge dessa flyttningar. Eriks fängelse blef allt svårare; han flyttades till Vesterås hvarvid hans maka och barn skildes ifrån honom, och slutligen fördes han till *Örby* slott i Upland. Här nalkades ändtligen hans slut på det förfärligaste sätt. Sveriges biskopar och riksråd hade redan år 1575 gifvit sitt hemliga samtycke till, att om man märkte, att han kunde blifva befriad ur sitt fängelse, afdagataga honom med tjenliga medel. Två år senare, då nya sammansvärjningar framkallade

fruktan hos konung Johan, blef denna grymma dom utförd. Erik förgiftades i en ärtsoppa och mot morgonen den 26 Februari 1577 uppgaf den olycklige konungen sin ande. Dödsorsaken hölls hemlig, så att t. ex. hertig Karl aldrig fick någon säker kunskap derom. Men Karin Månsdotter fick af Johan till sitt underhåll *Liuksiala* gård och 26 under den samma lydande lägenheter i Satakunta, och lefde derstädes ännu 35 år, allmänt älskad och ärad. Eriks son Gustaf, som en gång var ämnad till tronarfvinge, dog i landsflykt. Dottren *Sigrid Vasa* blef gift i Finland med *Henrik Klasson Tott.*

---

5. Johan III:s regering, 1568—1592.

Vid Eriks förödmjukande hade isynnerhet adeln varit Johan till mycken hjelp. Redan af detta skäl var detta stånds inflytande i tillväxt, och den nya konungen ansåg nödvändigt att genom förökade privilegier fästa landets förnämsta ätter vid sig. Slägten *Leijonhufvud* upphöjdes till greflig värdighet och erhöll såsom grefskap större delen af *Raseborgs* län i Finland. Friherrevärdighet gafs åt flere, bland dessa äfven den redan nämnde och framdeles så ryktbare finnen *Klas Eriksson Fleming.* Riksrådens antal ökades till tjugufyra och de erhöllo rättighet att uppbära alla konungen tillfallande böter ibland deras underhafvande. Äfven åt den öfriga adeln gåfvos stora förmoner, såsom lättnad i rusttjensten, uteslutande rätt till alla domareembeten, utom i Öster- och Westerbotten, rättighet att fritt försälja produkterna från sina egendomar m. m., hvarjämte deras underhafvande i alla hjelpgärder skulle räknas till hälften mindre än kronobönderna, och de, som bodde inom en mil från säterigården, helt och hållet befrias från krigstjenst. Äfven åt obesutna adelsmän, som derför ej utgjorde rusttjenst, tillerkändes nu för första gången *adelsprivilegium* såsom *ärftlig* värdighet. Allt detta var en belöning derför, att kronans ärftlighet inom Vasaätten bekräftades och i och med det samma öfverflyttades på Johans familj. Johans ende, i fängelset födde son, som genom sin moders arfsrätt äfven kunde göra anspråk på polska tronen och derför hade fått det utländska namnet

Sigismund, utsågs till Sveriges tronarfvinge. *Hertig Karl*, som varit den förnämsta ledaren af statshvälfningen, fick deremot låta nöja sig med det af fadren åt honom bestämda hertigdömet, till hvilket hörde landskapen Södermanland, Vermland och Nerike. Han var likväl den dugligaste af alla Gustaf Vasas söner, och vid behof nog beredd att taga regeringstyglarne om händer. Några årtionden förgingo väl ännu, innan hertig Karl på något kännbarare sätt ingrep i regeringsangelägenheterna. Men äfven under denna tid var han än en helsosam motvigt mot Johans planer, än ett stöd för dennes tron; ty Johans regering behöfde, såsom vi få se, ganska väl så det ena, som det andra.

I början syntes Johans regering lofva godt för alla. På det förderfliga kriget med Danmark försökte man göra slut genom en billig fred, och ehuru krigslågan åter uppflammade, fick man likväl redan år 1570 freden till stånd. Äfven i anseende till Polen och Ryssland fick Sveriges politik nu en ny och otvifvelaktigt naturligare riktning. Med Polen fortfor visserligen oenigheten, beträffande såväl Estlands besittning, som det af Johan gifna lånet; men det nära slägtskapsband, som förenade konungarne, så länge Sigismund August lefde, och ännu mer den gemensamma fiendskapen mot Ryssland sköt tvisteämnena åt sidan. Deremot var ett krig med Ryssland väl en beklaglig, men oundviklig sak. Czarens sändebud, som af Erik skulle få Johans gemål, för att föra henne till Ryssland, voro ännu vid statshvälfningen i Stockholm och undkommo då med knapp nöd folkets raseri. Då de återkommo till Ryssland medförde de till Ivan underrättelsen, att Erik var fången och Johan och hans gemål uppstigna på tronen. Likväl hade man ännu hopp om fredens bibehållande. I förlitande på czarens lejdbref afgick från Finland hösten 1569 en högtidlig beskickning till Ryssland, hvilken beskickning anfördes af biskop *Juusten*. I Novgorod mottogos sändebuden först med vänlighet; men då de ej gingo in på ryssarnes öfvermodiga fordran, att Novgorods guvernör skulle underhandla med dem, likasom svenska konungen icke skulle varit en jämnlike till czaren, blefvo de utsatta för den oförskämdaste förföljelse och oginhet. I det bedröfligaste tillstånd fördes de till Moskva och derifrån i fångenskap till staden Murom, hvarest deras elände varade öfver ett år. Först i Februari 1572 fick Juusten

återvända till Wiborg med Ivans omöjliga fredsvilkor. Johan skulle godtgöra den senaste ryska beskickningens lidanden, uppställa till czarens tjenst 300 ryttare, öfverlemna de finska grufvorna åt Ryssland och tilldela czaren hederstiteln "Herre öfver Sverige". Ivan väntade naturligtvis ej ens, att man skulle ingå på dessa vilkor, utan hade redan börjat kriget på hvardera sidan om Finska viken. Men Johan hade nu gjort hvad han kunnat för att bibehålla freden och satte derför på goda skäl sin tillit till sina undersåtars kraftiga understöd. Fredens vänner i Finland, såsom Paul Juusten, beklagade väl sitt fädernesland, som sålunda hade råkat under krigets hofvar. Men landets adel synes med större tillförsigt hafva betraktat det annalkande stridsbullret, hvaraf de väntade sig ära och krigsbyte.

Striden började på estländska sidan, der den danska hertigen Magnus (på Ösel) hade förenat sig med czaren och af czaren begagnades, under namnet af "Konung öfver Liffland", såsom verktyg för dennes planer. I Augusti 1570 kom han med en rysk krigshär utanför Reval och Weissenstein, men måste efter sju månaders förlopp återvända med oförrättadt ärende. Likväl var krigets början ej synnerligen lycklig för de svenska vapnena. År 1573 intogo Ryssarne på nyårsdagen Weissenstein och stekte befälhafvaren på slottet, *Hans Boije*, till döds. Men *Klas Åkesson Tott* vann samma år en lysande seger på öppna fältet vid *Lode*. På finska sidan fördes härunder endast ett plundringskrig, d. v. s. ryska trupper gingo förbi Wiborgs slott och utspridde mord och brand ända till trakterna kring Helsingfors. Landet var i början nog oberedt till försvar; men konungen saknade ej god vilja att försvara sitt Finland, hvars vigt för svenska kronan han kanhända uppfattade bättre, än någon af Sveriges föregående regenter. Sålunda påbegyntes redan 1570 till Österbottens skyddande uppbyggandet af *Uleåborgs slott*, och vid södra gränsen samlades småningom nödiga stridskrafter, med hvilka *Herman Fleming* i början af 1573 gjorde flere förhärjande plundringståg såväl till Kexholms län, som Ingermanland. Ivan började nu blifva benägen till fred; men Johan ville ej mera skicka sändebud till ett dylikt land, hvarest de bemöttes tvertemot all folkrätt. Slutligen sammankommo dock fredsunderhandlarne vid Systerbäck (å Finlands vägnar Klas Fleming, Klas Åkesson Tott,

Henrik Klasson Horn och Herman Fleming) och ehuru en allmän fred ej kunde åstadkommas, så utverkades likväl en tvåårig vapenhvila särskildt för Finland, *den 13 Juli 1575*. Krigsbullret var derefter för en tid begränsadt till Estland, der svenskarne slutligen ej egde mera qvar än Revals stad och slott.

I Januari 1577 utbredde sig framför Reval en omätlig rysk krigshär med väldigt artilleri och besköt staden häftigt i sju veckor. Men *Henrik Klasson Horn* och hans son *Karl Horn*, hvilka ledde försvaret, gjorde genom tapperhet och vaksamhet alla fiendens bemödanden om intet. Denna tilldragelse gjorde äfven ett plötsligt och oförmodadt slut på stilleståndet i Finland; ty några tusental tatariska ryttare begåfvo sig de första dagarne af Februari öfver isen till Nyland och förhärjade hela kuststräckan emellan Borgå och Ingo. Klas Åkesson Tott, Finlands dåvarande styresman, och Herman Fleming i Wiborg samlade i hast soldater och allmoge. Men fienderna återvände samma väg, som de kommit, och ledo ingen nämnvärd förlust. Sålunda var vapenhvilan bruten och t. o. m. i Österbottens aflägsna nejder uppflammade stridslågan. Men försvarsanstalterna voro öfverhufvud goda och krigslyckan begynte vända sig till Finlands fördel. Flere ohyggliga härjningståg gjordes från Wiborg och Nyslott såväl till kusterna af Ladoga, som djupt in i Ingermanland; befolkningen vid gränsen hade gripit till vapen och partigängaren *Thomas Teppoinen* från Äyräpää gjorde sitt namn fruktadt på det fiendtliga området.

År 1580 utnämndes till öfverbefälhafvare *Pontus de la Gardie*, en fransk adelsman, som under Eriks regering ingått i svensk tjenst, derefter varit hertigarnes krigsöfverste i upproret emot Erik och nyligen blifvit gift med konung Johans naturliga dotter. Herr Pontus och med honom Herman Fleming och *Arvid Henriksson Tavast* tågade i slutet af Oktober från Wiborg mot Kexholm och började *den 4 November* beskjuta staden och slottet med glödande kulor. Ryssarnes försvarsverk, som voro uppförda af trävirke, antändes genast, och ryska Karelens hufvudort öfverlemnades redan följande dag åt de belägrande. Denna eröfring var den vigtigaste tilldragelse i hela detta krig; ty i anseende till sitt läge var Kexholm bland de fastaste platser i verlden, och dess betydelse

blef ännu större, då man offörtöfvadt begynte befästa det samma med murar af sten. Derjämte hade Kexholms eröfring äfven den vigtiga följd, att det egentliga hjertat af Karelen derigenom kom att tillhöra det finska området, ehuru naturligtvis striden härom ännu fortgick. Det större kriget hade för öfrigt åter dragit sig söder om Finska viken, och under loppet af år 1581 eröfrade De la Gardie och hans finska underfältherrar Wesenberg, Lode, Leal, Hapsal och hela Estland, samt i samma följd Narva, Ivangorod, Jaama och Koporie. Det var till minne af dessa segrar, som konungen gaf åt Finland titeln af *storfurstendöme*, 1581. Han skref sig nu: "med Guds nåde Sveriges, Göthes och Vendes konung, storfurste till Finland, Karelen, Ingermanland och Shelonski Pjätin i Ryssland, samt hertig öfver Estland och Liffland." Detta var för att hämnas på den öfvermodige Ivan, men i och med detsamma en tillfredsställelse för Johans fåfänga, som gladde sig åt titelns brokiga glans.

Äfven i Karelen hade striden pågått med häftighet. I Februari hade befälhafvaren på Nyslott, *Klas Hermansson Fleming*, tågat genom Kides, Pelkjärvi och Suistamo till Olonets, som förhärjades ända till St. Alexanders kloster söder om staden Olonets. Om sommaren åter gjordes från Kexholm ett tåg sjöledes till sydöstra kusten af Ladoga, der Sermaks hamn samt sju socknar härjades. Sättet att föra krig var på dessa tider särdeles grymt; ty krigsbytet och det främmande landets förhärjande var vanligen hufvudsaken. Likväl skonade de finska fältherrarne vanligtvis qvinnor, barn och gubbar, och dessutom förbjöd konungen vid dödsstraff att tillfoga skada åt kyrkor eller prester och munkar. Helt annorlunda förforo Ryssarne, ej allenast i Estland och Finland, utan äfven i det nyss förlorade Kexholms län, som de likväl ännu ville återeröfra. Första försöket dertill skedde den 10 Augusti, då en ansenlig fiendtlig styrka anlände direkte till Kexholms hamn. Den blef genast tillbakaslagen och dess anförare, Michael Gorbow, togs till fånga. Denne, likasom äfven de senare truppstyrkornas anförare, hade befallning af czaren att ödelägga hela länet och föra innevånarne med qvinnor och barn till Ryssland, samt döda en hvar, som ej godvilligt följde med. Under loppet af sex månader gjorde Ryssarne 17 dylika härjningståg till Kexholms län, och slottets fåtaliga besättning kunde ej förhindra detta. Öfre Karelen åter, på andra sidan Pyhäjärvi,

eröfrades af en partigängare *Roponitsa*, som med sin röfvarehop egentligen icke erkände något rikes öfverhöghet, men med sina ströftåg oroade norra delarne af Savolaks.

Äfven vid Finska vikens kuster drogo ännu stundom ryska lodjor från trakterna af Nöteborg. Emot denna Ingermanlands hufvudort beslöt De la Gardie om hösten 1582 att företaga en stormning. Hans ärorika bragder skulle nu fått sin slutliga fulländning, om Nevafloden nu hade blifvit införlifvad med det svenska väldet, såsom Torkel Knutsson tre århundraden tidigare hade haft för afsigt. Men denna enda gång ådagalade ej herr Pontus samma snabbhet, som eljest var hans vana. Den 11 September anlände dit en finsk här under Herman Fleming, Arvid Tavast och *Arvid Stålarm;* men dessa fingo en månads tid invänta De la Gardies ankomst. Soldaterna, hvilka ledo brist, yrkade på stormning, och den 8 Oktober begynte en häftig strid, hvarunder de stormande i början bemägtigade sig slottets vestra hörn, men likväl slutligen blefvo tillbakaslagna. Strax derpå fick slottet undsättning, och när De la Gardie slutligen hann fram, var intet annat att göra, än att tänka på återtåg. Å hvardera sidan var behofvet af fred ganska känbart. I Augusti 1583 sammankommo fredsunderhandlarne vid mynningen af Pliussa nära Narva. Men då konung Johan ej ville afstå från södra Ingermanland och titeln "Shelonski Pjätin", kunde endast en treårig vapenhvila åstadkommas, hvilken likväl sedermera förnyades på fyra år. Under dessa fredsunderhandlingar träffades Sverige af den olycka, att Pontus de la Gardie vådligen omkom i floden Narova, 1585.

Låtom oss härunder för en stund betrakta Finlands inre tillstånd midt under bullret af dessa strider. Men då vi dervid komma att i rikt mått erfara de mörka sidorna af Johans regering, så böra vi dock komma ihog, att kriget, från hvilket de flesta lidandena ledde sitt upphof, varit omöjligt att undvika, och att öfriga sociala missförhållanden voro till stor del ett arf från förgångna tider. Redan år 1572 yttrar Juusten i sitt cirkulär till presterskapet, att allt sedan Danskarne förjagades ur landet, hade man ej haft så olyckliga och krigiska tider. Han påpekar fiendernas plundringståg, pestens och epidemiernas härjningar, samt ytterligare allt det betryck, som bönderna hvarje dag fingo lida i sina egna hem. Under krigets

fortgång ökades naturligtvis lidandena dag från dag. Elfsborgs lösen, som i freden med Danmark blifvit åtagen till betalning, samt de idkeliga gärderna och utskrifningarna för ryska kriget ökade i oroväckande antal mängden af de öde gårdarne, och hårda missväxtår gjorde det allmänna eländet ännu större. Fiendernas härjningar voro, såsom vi i det föregående hafva sett, tidtals och på många orter af gräsligaste art; men till ännu större tunga var det egna krigsfolket, som vanligen i åratal fick vänta på sin sold och med öppen plundring gjorde sig ersatt af bönderna. Derjämte fortfor adeln med sitt förra uppförande, och embetsmännens girighet och öfvervåld tyckas nått sin spets. Ej allenast fogdarne och deras skrifvare, utan äfven länsmännen, som ännu på denna tid utgjordes af bönder, dessutom ännu alla rika och på något sätt med embetsmännen förbundna bönder utöfvade det fräckaste godtycke och våld emot Finlands fattiga allmoge. Rättsskipningen stod på högst dålig fot; ty domare-embetena utdelades åt adeln såsom belöningar för krigiska förtjenster och öfverlemnades att förvaltas af underordnade personer, de så kallade lagläsarne. Öfver alla dessa lidanden klagade bönderna oupphörligt hos konungen; men Johan var alltför svag att åstadkomma någon verklig förbättring. Hans egen praktlystnad ökade rikets nöd, och hans öfriga dåraktiga sträfvanden, hvarom vi framdeles komma att tala, gåfvo honom ej längre tid att med allvar öfvervaka rikets inre förkofran, dess mindre det aflägsna Finlands välfärd.

Likväl var det mera lättsinne än bristande välvilja, som var orsak till denna försummelse; ty han tyckes ständigt hafva bibehållit en viss förkärlek för Finland. Derom vitnar äfven på sitt sätt den nya titel, som han gaf åt Finland, på samma gång den visar, genom hvilka medel Johan bäst trodde sig lyckliggöra sina undersåtar. Såsom betecknande för tiden bör äfven nämnas, att han ofta från Finland reqvirerade "godt, skummande öl", som han och hans gemål "synnerligen tyckte om". Han lät äfven för sitt nöje hemta derifrån björnar, likasom från Åland hjortstekar och nötter för kökets behof. Af mera vigt var likväl den omsorg, han egnade åt det finska skolväsendets upphjelpande och befordrande, och särskildt bör ihogkommas, att han äfven gynnade landets språk och dess ännu svaga litteratur. Sålunda fick skolmästaren i Åbo, *Jakob Pettersson Finno* eller *Suomalainen* af honom flere understöd

för att “till finskan öfversätta några nyttiga böcker“; en frukt häraf var bland annat den första *finska psalmboken.* Men dessa enstaka uttryck af konungens välvilja kunde ej synnerligen förbättra landets allmänna elände, som skulle erfordrat en husbondes särskilda faderliga omvårdnad och personliga närvaro. Och dertill fick Johan, sedan han blifvit konung, aldrig mera tid och tillfälle. Han, som en gång med ungdomens hela entusiasm hade tagit landets styrelse om händer, besökte ej mera under hela sin långa regeringstid en enda gång Finland, för att med egna ögon göra sig underrättad om landets tillstånd och behof.

Sålunda utsäddes redan det förderfliga fröet till kommande strider. Men Johans ovisa trosnit och dermed förenade politiska planer bragte först utsädet riktigt att gro. Reformationen hade vid denna tid i det öfriga Europa begynt mattas och den katolska kyrkan försökte med förnyad ifver leda de förlorade fåren åter till sin hjord. I detta syfte arbetade isynnerhet den nyinstiftade *Jesuiterorden,* som ansåg hvarje medel lofligt, hvarigenom ändamålet kunde ernås. På Johan begynte dessa katolicismens ränker tidigt utöfva sin inverkan. Katharina Jagellonicas omtanke om sin gemåls salighet, samt kyrkofädrens arbeten, dem Johan under sin fångenskap flitigt hade läst, kommo småningom hans sinne att luta åt påfvedömet, och hans fåfänga smickrades af tanken att kunna förena de stridiga kyrkorna under en gemensam trosform. Hufvudsaken var enligt konungens åsigt, att några katolska bruk och ceremonier åter skulle upprättas, och då den gamle reformatorn, erkebiskop Laurentius Petri, hade dött, nödgades den nya erkebiskopen lofva sitt samtycke till konungens planer. Denne invigdes till sitt embete år 1575 efter katolsk ritus, hvarvid biskopen i Åbo tvangs ej blott att vara närvarande, utan äfven att med den heliga smörjelsen märka den invigdes hjessa. Följande år 1576 utgafs en ny messbok, eller Liturgi, den s. k. “röda boken“. Den synes äfven blifvit öfversatt till finskan, och presterna tvungos öfverallt att begagna den samma. Endast under hertig Karls beskydd vågade man göra motstånd mot Johans religionsfunderingar; ty hertigen var sjelf bland motståndarne och tog i sitt skydd alla motsträfvige predikanter. I Finland hade redan år 1576 den gamle Juusten med bedröfvadt hjerta gått i grafven och Åbo

biskopsstol förblef ledig i många år, till dess först 1583 *Erik Eriksson Sorolainen* utnämndes till biskop i Åbo. Denne, som var en saktlig, välvillig man, hade ingått på konungens liturgiska planer och fick i belöning äfven Wiborgs stift. Katolicismens förhoppningar syntes redan gå i fullbordan. Uppenbara och hemliga jesuiter hade inträngt i riket och unga män äfven från Finland hade begifvit sig till jesuitskolorna i Olmütz, Braunsberg och Wilna, der de uppfostrades i och för deras folks omvändelse. Sålunda hade en finsk lärjunge Olof Sondergelteus i Olmütz erhållit i uppdrag att skrifva något slags finsk språklära och till samma språk öfversätta den påfliga katekesen. För de påfliges planer var Finland en synnerligen vigtig ort; ty härifrån hoppades de lättast kunna utbreda den romerska läran äfven öfver Ryssland.

Men de katolska sträfvandena rönte dock icke här den framgång, man hade väntat. Reformationen hade redan i en viss grad hunnit rotfästa sig och katolicismens forna institutioner hade kommit för mycket på förfall, för att de i hast skulle kunnat upplifvas till sitt förra anseende. Då Johan t. ex. begynte ifra för klostrens återupprättande, fans i Finland endast Nådendals kloster qvar, och äfven det var just i begrepp att helt och hållet upplösas; dess sista abbedissa, *Brigitta Knutsdotter Kurki*, dog år 1577, och fyra år senare fans endast en nunna qvar. Konungen sjelf började småningom blifva mätt på sina förlikningsförsök och lät sin ifver för katolicismen sjunka. Han hade föreslagit påfven några i hans tycke oundgängliga förmedlingsvilkor: att gudstjensten delvis skulle försiggå på folkspråket, att kalken vid nattvarden skulle utdelas åt lekmän, att presternas giftermål skulle tillåtas m. m. Hofvet i Rom gick ej in på dessa medgifvanden och Johan begynte frukta hierarkins ånyo tillväxande magt. Då Katharina Jagellonica dött år 1583 och Johan derefter förmälde sig med en svensk adlig jungfru, Gunilla Bjelke, hade hans ifver för katolicismen redan för det mesta fördunstat. Hans afsigt var på denna tid att ingå något slags förbund med den grekiska kyrkan, och den under hans spira lydande grekisk-katolska befolkningen i Kexholms län erhöll af denna orsak tillstånd att söka sig prester och munkar från Ryssland. Men slutligen beslöt dock Johan att förblifva vid den trosform, han sjelf uppfunnit, och förföljde med ohämmad stränghet alla de prester,

som ej antogo hans liturgi. Sålunda fortgick religionstumultet under hela hans regeringstid. I förbigående bör nämnas, att just vid samma tid, som Johan ifrade för katolicismens återställande i riket, hade på påfven Gregorius XIII:s befallning "nya stilen" blifvit införd i alla katolska länder, år 1582. Men Johan lemnade denna vigtiga förändring obegagnad, så att "gamla stilen", som då var tio dagar efter den verkliga tiden, ännu följdes i Sverige och Finland i 171 år.

Till Johans religiösa sträfvanden anknöto sig äfven hans planer att vinna polska kronan åt sin familj. Redan år 1572, då Sigismund August hade dött och Jagellonernas gamla herskarätt utslocknat på svärdssidan, sträfvade Johan sjelf, stödjande sig på sin gemåls rättigheter, att blifva konung i Polen; men då valde Polackarne först en fransk prins och derefter Stefan Bathory, som var gift med Sigismund Augusts andra syster. Men sedan Bathory dött år 1586, erbjöd det mägtigaste partiet i Polen kronan åt Johans son Sigismund, hvilken ifrån barndomen var uppfostrad i katolska läran, för att sålunda kunna blifva konung i begge rikena. Hertig Karl sökte förgäfves varna sin broder att icke inblanda sig i dessa Polens angelägenheter. Men svenska riksrådet, som hoppades få regeringstömmarne i sina händer, då Sigismund en gång såsom herskare öfver tvenne riken ej finge tid att ofta uppehålla sig i Sverige, befordrade på allt sätt prinsens afresa. Tvenne riksråd, Erik Sparre och Erik Brahe, hvilka såsom Sveriges ambassadörer besökte Polen, lofvade att Estland skulle öfverlemnas åt Polen, om Polackarne ville taga Sigismund till konung. Detta löfte ville väl Sigismund sedermera icke bekräfta, men han blef likväl krönt i Krakau jultiden 1587. Sålunda hade nu Sveriges tronarfvinge erhållit såväl en främmande religion, som ett främmande rike — två omständigheter, som ej kunde medföra något godt åt hans fädernesland.

Johan sjelf hade redan innan Sigismunds afresa begynt ångra, att han låtit sin enda son fara till det oroliga Polen, och hans misstro mot rådet ökades i samma mon som hans saknad. Hans sinnelag hade nu på gamla dagar blifvit högst egensinnigt och otåligt; lågättade och ofta nog usla rådgifvare vunno hans ynnest och af hela adeln åtnjöt ingen annan hans förtroende än den finske amiralen *Klas Eriksson Fleming*, hvars rättframma, opolerade uppförande och ständiga oenighet

med den öfriga adeln af konungen betraktades såsom ett kännetecken på hans trohet. Fleming hade genast från början varit emot Sigismunds afresa; han var till sitt sinnelag lika misstänksam som Johan, och hade alls ingen benägenhet för det af de öfriga riksråden eftersträfvade adelsväldet, hvilket hade stält den finska adeln i skuggan, likasom förut under unionstiden. På grund af alla dessa orsaker steg han oupphörligt i konungens ynnest. År 1589 beslöt konungen sammanträffa med sin son i Reval, dit Sigismund samtidigt infann sig ifrån Polen. Då nu far och son råkades, kändes skilsmessan dem båda så svår, att de redan hade beslutit att afstå från polska kronan. Men Sigismunds polska följe hotade med krig, om han ej återvände med dem, och de svenska herrarne, såväl riksrådena som fältherrarne, framlemnade en skarp skrifvelse, i hvilken de, jämte det de tadlade Johans dåliga styrelse, bönföllo hos Sigismund, att han ej genom att framkalla ett krig äfven från Polens sida skulle öka fäderneslandets olyckor. Sigismund återvände slutligen till Polen, och Johan seglade med hjertat uppfyldt af vrede tillbaka till Sverige, der han började förfölja riksråden med anklagelser och fängelse. Men Klas Fleming, som ej hade tagit del i de öfrigas uppträdande i Reval, kom naturligtvis i åtnjutande af allt det förtroende, hans embetsbröder derigenom hade förlorat. Han var redan förut riksamiral, men erhöll år 1591 öfverbefälet i det ånyo utbrutna kriget med Ryssland, samt blef utnämnd till generalståthållare i Finland och Estland, fick slutligen äfven riksmarsks värdighet, och var vid Johans död rikets mägtigaste man. De inre förvaltningsärendena hade konungen likväl efter tilldragelserna i Reval till största delen öfverlemnat åt hertig Karl och berömde sjelf den skicklighet och det nit, hvarmed denne bedref det hela. Men ändock var Johans förtroende till hertigen på långt när ej så stort, som den ynnest herr Klas fick åtnjuta.

Tillståndet i riket var högeligen beklagligt, isynnerhet i Finland, hvarest svåra missväxtår utarmade befolkningen och dessutom oroligheterna ånyo hade begynt vid Karelens och norra Österbottens gränser. Ivan IV hade vid sin död år 1584 rådt sin son *Feodor* att bibehålla freden med Sverige; men den unge czarens svåger, *Boris Godunow*, i hvars händer regeringstömmarne kommo, ville genom krigisk ära befordra

sina egna hersklystna planer. Färdiga tvistefrön voro såväl nejderna kring Uleåträsk, hvarifrån de finska nybyggarne åter begynte förjagas, som ock öfre Karelen, från hvilket ryssarne för intet pris ville afstå. Rörande sistnämnda landskap påstodo ryssarne, att det svenska området icke sträckte sig längre än 100 verst norrom Kexholm och att allt land på andra sidan Pyhäjärvi hade förblifvit under Ryssland. Dit hade år 1589 blifvit skickad till styresman en "bojarson"; landets egna innevånare, anförda af *Lukas Räisänen*, stodo på ryssarnes sida, och de svenska uppbördsmännen, som kommo till Ilomants, dödades eller sattes i fängelse. Äfven i Österbotten uppflammade samma år kriget i full låga. Från Dvinasidan hade man nämligen företagit några ohyggliga plundringståg till Bottniska vikens kusttrakter, och å andra sidan förforo ej heller Österbottens bönder, hvilkas anförare var *Johan Wesainen* från Ijå socken, med större mildhet i kusttrakterna af Kantalahti, der de plundrade staden Kantalahti, samt Umma, Kouta och Kieretti. Dessa gränsoroligheter skulle dock icke varit till synnerlig skada, om Johan af dem hade kunnat märka annalkandet af ett egentligt krig och i tid vidtagit nödiga försvarsanstalter. Men af öfvermodig stolthet tillslöt han sina ögon för farans storlek; han ville ej tillfredsställa ryssarne genom billiga fredsvilkor, och brydde sig ej heller om att afhjelpa sina egna soldaters klagomål genom att betala den för många år innestående aflöningen. Följderna af denna hoglöshet läto snart och på ganska känbart sätt erfara sig.

Tidigt på vintern 1590 satte sig czaren och Boris Godunow i rörelse med en ansenlig krigsstyrka, hvaraf afdelningar sändes ut såväl till Estland, som Finland. I Finland framryckte fienderna ända till trakterna af Åbo, bortförande menniskor och boskap såsom byte. Men hufvudstyrkan vände sig emot fästningarne i vestra Ingermanland, af hvilka den ena efter den andra intogs. Endast i Narva gjorde den manhaftige *Karl Horn* med ringa manskap ett tappert motstånd och frälsade sålunda åtminstone denna stad; men Ivangorod nödgades han lemna i fiendernas händer. Af denna orsak kallades han till Sverige och dömdes till döden, men blef benådad först på sjelfva afrättsplatsen. Följande år, 1591, fortsattes kriget med vexlande lycka. Krigsöfverstarne *Mauritz Grip* och *Georg Boije* gjorde i början af året från Finland och Estland ett

stort tåg till trakten af Koporie, derifrån de framträngde djupt in i Novgorods län. Men djup snö i förening med ovanligt sträng köld tvingade dem att återvända, och på återvägen fröso många till döds. Förbittrad öfver denna motgång afsatte konungen Grip och sände Klas Fleming att leda kriget. Nu rustade man sig till ett nytt tåg emot Novgorod. I Augusti satte man sig i rörelse från Wiborg till trakterna af Neva och förenade sig der med *Arvid Stålarm*, som hade hemtat en annan afdelning svenska trupper från Estland och under vägen slagit en ansenlig rysk här, som mötte honom. Härifrån stäldes tåget mot söder, och Flemings trupper anryckte ända till fyra mil från Novgorod. Men stora moras skyddade Rysslands gamla moderstad, och dessutom torde knapt Flemings fältherretalang varit så stor, att han mägtat med ett dylikt företag. Efter att hafva förstört czarens saltsjuderier i Nova-Rusa, samt härjat stora landsträckor i Pskowska guvernementet, återvände expeditionen i Oktober tillbaka till Narva. Men detta beryktade tåg medförde likväl svåra följder för Finland. En stor del af hären qvarblef öfver vintern på estländska sidan och äfven de, som med Fleming återvände till Finland, spriddes i slottsläger kring hela landet. Då inbröt plötsligen i slutet af Januari 1592 en väldig rysk här ifrån Ingermanland i Wiborgs län och stod äfven tvenne dygn utanför slottet. Fiendernas hufvudändamål var likväl plundring och ödeläggelse; derför flyttade de sitt läger till Lappvesi och utsände derifrån ryttarskaror äfven till de andra landskapen. Innan Klas Fleming fick sin krigshär samlad och fienderna fördrifna, hade redan en omätlig skada hunnit ske.

Härunder hade äfven skarpa strider pågått i Karelen och Österbottens nordliga trakter. På Ladoga hade från hvardera sidan flere tåg blifvit gjorda; men isynnerhet i Österbotten hade kriget rasat häftigare än någonsin. *Peter Bagge*, som vid denna tid var styresman öfver Österbotten, lät ånyo uppbygga *Uleåborgs slott* år 1590, och krigsfolk samlades såväl från Österbotten, som från svenska sidan. Österbottniska allmogen, som på dessa tider tillräckligt hade ådagalagt sin krigiska duglighet, erhöll samma år af konungen full frihet från hästfolkets slottsläger, men åtogo sig i dess ställe att uppsätta och underhålla två fanor eget fotfolk och dessutom vid behof man ur huset tåga emot fienden. Krigsifvern var i sjelfva verket

stor hos den Österbottniska allmogen; ty redan förrän de egentliga trupperna voro färdiga till aktion, tågade *Wesainen* med Ijåboerne på höstvintern 1590 öfver lappska fjällen och utbredde förstörelse till Ishafvets aflägsna kuster. Ijåboerne förstörde vid detta tillfälle Petsingi-klostret och företogo en stormlöpning mot staden Kola, som de likväl ej förmådde intaga. Men återfärden blef olycklig för dem, ty en fånge, vid namn Ahma, fick i Torneå tillfälle att mörda den tappre Wesainen, hvars rykte ända till våra dagar bibehållit sig i folkets minne. Följande vår gjorde anföraren för fotfolket, Hans Larsson, ett andra tåg emot Kola, som dock icke rönte bättre framgång än Wesainens. Ryssarne, hvilka med rätta fruktade, att hela Lappland samt Hvitahafvets kuster skulle komma under Sverige, hade nu sändt till dessa trakter en ordnad krigsstyrka med kanoner och skjutförråd, och isynnerhet hade de befästat Solowetska klostret och dess område på sydvestra kusten af Hvita hafvet. Till dessa trakter företogs om hösten 1591 ett stort härtåg från Uleåborg under anförande af *Sven Pettersson Bagge.* Färden ställdes öfver Uleåträsk och Nuasjärvi, samt längs floderna på ryska sidan till landskapet Stor-Somen, der man utan framgång belägrade en rysk förskansning. Härifrån tågade de till trakten af Kemi stad, brände kyrkor, byar och fisklägen och återvände sedan hem. Men äfven ryssarne hade nu sammandragit en väldig här till denna landsända. I medlet af Januari 1592 — eller samtidigt som den andra armén härjade i de södra trakterna — anryckte furst Gregori Wolkonski öfver Uleåträsk till Bottniska vikens kuster. Här uppbrände fienderna på Pauli omvändelsedag Limingo och Siikajoki kyrkor och eröfrade en mindre befästning, som bönderna hade uppfört i Limingo. Men emot Uleåborg försökte de ej någon stormning, och ej heller vågade Bagge möta dem på öppna fältet. Ryssarnes antal steg åtminstone till 4,000 man, allesammans ryttare och till största delen tatarer; Bagge åter hade endast fotfolk, vidpass 1,500 man, dem han ej vågade låta aflägsna sig långt från slottet. Först då allmogens uppbåd från de södra socknarne hade samlat sig och slagit läger emellan Salo och Siikajoki elfvar, uppbröt fienden plötsligt, lemnande efter sig rykande ruiner.

Dessa ryssarnes samtidiga härjningar i norr och söder bevekte slutligen Johan till fred. Alla hans undersåtar, isyn-

nerhet soldaterna sjelfva, önskade ett slut på kriget, och i Augusti sistnämnda år sammankommo Klas Fleming och Georg Boije med de ryska fullmägtige vid floden Pliussa, ej långt från Narva. Fordringarne voro dock å ömse sidor så öfverdrifna, att en öfverenskommelse knapt skulle kommit till stånd, om ej konung Johan under tiden dött i *November 1592*. Detta dödsfall underlättade fredsverket, så att en två-årig vapenhvila afslöts i Januari 1593, hvilken vapenhvila sedan i *Maj 1595* förvandlades till ett varaktigt fredsslut, i *Täyssinä* nära Narva. I denna fred afstod czaren från Estland, som nu tillerkändes Sverige; men deremot skulle åt Ryssland återlemnas Kexholms slott och län, eller den vid Ladoga belägna delen af Karelen, så snart en bestämd gräns blifvit uppgången från Systerbäck till Ishafvet *. Men först efter Klas Flemings död öfverlemnades slutligen år 1597 Kexholms län åt ryssarne, såsom vi framdeles få se. Denna vigtiga eröfring, Finlands enda vinst för mångåriga lidanden, var således åter för en tid förlorad. Deremot blef nu för första gången Finlands nordliga gräns emot Hvitahafssidan närmare bestämd, och drogs från norra hörnet af Savolaks till Warangerfjord vid Ishafvet.

Om Johan III:s regering, så vidt den rör Finland, är intet vidare att tillägga. Såsom vi redan tillräckligt hafva sett, efterlemnade densamma svåra skador och oordningar såväl på det religiösa, som politiska och sociala området, och detta bedröfliga arf emottogs nu gemensamt af konung Sigismund, samt Sveriges och Finlands folk. I följande kapitel skola vi se, hvad detta arf medförde åt dem, och isynnerhet hvilken andel Finland erhöll deruti.

---

6. **Klubbekrigets tider, 1592—1600.**

Vid Johans död vistades hans äldsta son, *Sigismund*, i ett främmande rike, och den yngre sonen, Johan, åt hvilken fadren hade bestämt det forna hertigdömet Finland, var endast tre år gammal. Tills vidare måste derför hertig *Karl* taga hand

* Gränsen uppgicks sedan samma och följande år.

om regeringen, såsom han redan ofta förut under Johans sista tider hade gjort. Han försatte genast de fångne riksråden i frihet och återgaf dem deras embeten samt vidtog gemensamt med dem sådana åtgärder, som kunde befästa rikets sjelfständighet och religion såväl mot polackarnes stämplingar, som Sigismunds katolska sympatier. Ståthållarne på slotten såväl i Finland som Estland uppmanades att vara på sin vakt mot Ryssland och Polen, och för ordnandet af religionsangelägenheterna sammankallades ständerna till Upsala. Men till Sigismund skref hertig Karl en öppen förklaring om allt detta och erinrade, att konungens regering då endast kunde blifva lycklig, om han med välvilja bekräftade rikets religion och friheter samt de beslut, genom hvilka ständerna ville trygga dem. I Mars 1593 öppnades riksmötet i Upsala. Förutom de öfriga ständerna hade infunnit sig fyra biskopar och öfver trehundra prester, bland dem Erik Sorolainen och några prester ifrån Åbo. Johans liturgi blef nu förkastad och Augsburgiska bekännelsen, jämte bibeln och de trenne gamla symbola, gjordes till grundval för kyrkans bekännelse. Dessutom beslöts, att inga andra än lutheraner skulle få bekläda embeten i riket, och ej heller någon annan gudstjenst tillåtas. Detta *Upsala mötes beslut*, som ända till nu varande tider varit en bland Finlands grundlagar, undertecknades *den 20 Mars 1593*, och äfven de frånvarandes underskrifter samlades sedermera ifrån alla landskap.

Sålunda tycktes enigheten åter vara befästad i riket; men tvistefrön funnos ymnigare, än man vid första ögonkastet kunde märka. Sveriges råd hade väl lofvat stå på hertig Karls sida, "en för alla och alla för en", för att försvara rikets frihet; men i hemlighet fruktade desse stormän hertig Karls kraftfulla sinne och försökte väcka hos Sigismund misstankar emot farbrodren. Andra funnos äfven, som helt öppet motsatte sig hertigens regeringsåtgärder. Den stolta och vankelmodiga Axel Stensson Leijonhufvud, grefve af Raseborg, hade gjort ett upprorsförsök i Vestergötland och derefter flytt till konungen i Polen, der han offentligen skymfade hertigen. I Finland åter hade riksmarsken Klas Fleming, som hade sig anförtrodt, utom högsta styrelsen i Finland och Estland, äfven rikets flotta och största delen af krigshären, låtit besätta alla hamnar emot Sverige och den 4 Mars tagit trohetsed åt konung Sigismund såväl i Åbo, som Reval. Å andra sidan var gäs-

ningen i den finska allmogens sinnen på denna tid ganska stor. De långvariga lidandena hade upphetsat bönderna till raseri, och i Rautalampi skedde ett försök till uppror mot de inqvarterade soldaterna, hvilket uppror dock genast blef qväfdt af marsken. Med anledning af dessa tilldragelser i Finland uppstod nu en häftig oenighet emellan hertig Karl och Fleming, i det den förstnämnde fordrade, att den svenska regeringens påbud äfven skulle följas i Finland, men Fleming åter brydde sig icke om några andra befallningar, än dem Sigismund sände honom ifrån Polen. Konungen sjelf var för det mesta i dåliga rådgifvares och isynnerhet jesuiternas händer. Med anledning af Upsala mötes beslut skref han till Sverige, att han ej ämnade älska eller hata någon för religionens skull, men att han ej heller kunde bekräfta ständernas beslut.

På denna punkt stodo sakerna, då Sigismund den sista September kom från Danzig till Stockholm. I hans följe var utom jesuiter, äfven ett påfligt sändebud, för att upprätthålla hans katolska nit. Men de svenska ständernas endrägt tvang honom dock att, fastän motvilligt, gifva efter. Först sedan han gifvit sin bekräftelse åt Upsala mötes beslut, skedde kröningen i Upsala, Februari 1594. Nu syntes en allmän förlikning komma till stånd. Axel Leijonhufvud fick hertigens förlåtelse för hvad han förbrutit och förblef derefter flere år i Karls ynnest. Äfven mellan hertigen och marsken åvägabragtes något slags förlikning. Allt skulle kunnat taga en lycklig riktning, om man blott kunnat lita på konungens löften. Men ganska snart märkte man, att Sigismund ej ens haft för afsigt att hålla, hvad han lofvat; hans vilseförda samvete anklagade honom för de eftergifter han gjort åt lutheranerna, och i hemlighet aflade han inför den påfliga legaten en alldeles motsatt ed. Följande vår seglade han tillbaka till Polen, lemnande sitt arfrike i ett högst betänkligt tillstånd af oordning. Regeringen var öfverlemnad åt rådet och hertig Karl hade endast fått ordförandeplatsen i denna styrelse, men ej riksföreståndarskapet, såsom han sjelf på goda skäl hade yrkat. Men det värsta var, att åt befallningshafvandena i landsorterna blifvit gifven nästan sjelfständig magt, så att de endast voro skyldiga att lyda konungens egna, från Polen gifna befallningar, men icke svenska regeringens förordnanden. Hertig Karl, som ansåg såsom sin pligt att vaka öfver rikets sjelfständighet och

enhet och derjämte upprätthålla Vasaättens rätt till regeringen gentemot adelns ränker, afsatte Sigismunds landshöfdingar i Sverige och sammankallade tvärtemot konungens förbud ständerna till *Söderköping* vid Mikaelitiden 1595. Här bekräftades såväl troheten mot Sigismund, som å andra sidan Upsala mötes beslut rörande religionen. Men dessutom utnämndes hertig Karl till riksföreståndare under konungens frånvaro, och faststäldes, att de befallningar, konungen afsände från Polen, först då vore att anses såsom lagliga, när hertigen och rådet gifvit sitt samtycke till dem. En hvar, som ej ville rätta sig efter detta beslut, skulle anses såsom en rikets orolige och afsöndrade ledamot.

Den man, som särskildt åsyftades i detta beslut, var marsken *Klas Eriksson Fleming* i Finland. Redan innan Sigismunds besök i Sverige, hade oenighet uppstått mellan Karl och Fleming. Vid kröningen hade en förlikning kommit till stånd, såsom redan är nämndt; men då marsken med sin flotta följt konungen tillbaka till Danzig och sedan sjelf återvände till Finland, der han begynte regera sjelfständigt och utan att det minsta bry sig om hertigen och rådet, uppflammade tvisten åter med förnyad häftighet. Hertigen och rådet kallade marsken till Sverige, der han såsom riksråd finge deltaga i den allmänna förvaltningen. Fleming åter svarade, att han fått befallning af konungen att qvarstanna i Finland, hvarest dessutom hans närvaro för ryssarnes skull vore nödvändig. Om våren 1595 ingicks visserligen en slutlig fred med Ryssland uti *Täyssinä;* men marsken qvarstannade likafullt i Finland och lät icke hären upplösas. De få, som från Finland infunnit sig vid riksdagen i Söderköping, bland dem biskop Erik Sorolainen, fingo efter sin hemkomst lida ett hårdt bemötande, och hertigens utskickade, hvilka uppfordrade de finska ständerna att förena sig om svenskarnes beslut, fingo af finska adeln, enligt Flemings föreskrift, blott ett undvikande svar, i det den hänsköt saken till konungens afgörande. Det räckte också icke länge, innan Sigismunds tanke blef tydlig för en hvar. Konungen ogillade det i Söderköping fattade beslutet och gaf åt Fleming befallning att med våld undertrycka hvarje försök att inskränka konungens öfverhöghet. Härefter var en strid med hertig Karl oundviklig, och Fleming begynte i kraft af sin nya fullmagt röra sig friare, i det han försökte att

äfven i trossaker följa Sigismunds åsigter. Redan vid kröningen i Sverige hade han gjort försök att uppvigla folket emot Upsala mötes beslut, kallande detta "ett kalfskinn", som ej hade mycket att betyda. Nu ville han åter vid höstmarknaden i Åbo 1596 tvinga det finska presterskapet att åter upptaga de katolska kyrkobruken. Några motsträfviga prester kastades vid detta tillfälle öfver muren ut från kyrkogården, och då klagomål öfver denna våldsbragd framfördes till marsken, svarade han hånande, att han ej visste något annat råd, än att de skulle kastas samma väg tillbaka, men denna gång mycket kraftigare. På svenska sidan renades just samtidigt församlingarna från återstoden af katolicismen. Men för öfrigt begynte Karls ställning blifva allt svårare; ty riksråden lutade allt mer och mer till Sigismunds parti. Då hotade hertigen att afgå från riksföreståndarskapet och sammankallade af denna anledning ständerna till Arboga i Februari 1597. Hans hufvudändamål var att få ständernas hjelp och understöd emot Fleming. Å andra sidan rustade sig nu herr Klas till ett ordentligt härtåg emot Sverige förstinstundande vår, då Sigismund åter skulle infinna sig i sitt rike. Sålunda mörknade den politiska himmeln dag från dag. Men innan åskmolnen emellan Finland och Sverige ännu hunno urladda sig, hade i Finlands eget sköte ett inhemskt krig uppflammat, hvars orsaker och vexlingar tarfva ett närmare utläggande.

Vi hafva redan förut omtalat den finska allmogens förtrampade belägenhet under det långvariga ryska kriget. Den största tungan utgjorde inqvarteringen och underhållet af krigsfolket, som under namn af *borgläger* var folkets fasa, isynnerhet derför att under skygdet deraf för det mesta utöfvades det ohyggligaste öfvervåld och de sniknaste utpressningar. Redan vintern 1593 hade detta förhållande framkallat ett uppror i Rautalampi, såsom förut är nämndt. Men isynnerhet efter det freden blifvit afslutad, uppstod hos Finlands allmoge den naturliga fordran, att borgläger-tungan ändtligen skulle aflyftas, och man vände sig i denna sak såväl till Fleming som till hertig Karl. Den förstnämnde gaf kort besked på dessa fordringar och mången folkets man fick med lidanden och fängelse böta för sin djerfhet. Endast marskens maka, *Ebba Stenbock*, kunde någon gång beveka honom till skonsamhet. Hertigen deremot hade genast från början utfärdat

en ny förordning om krigsfolkets aflöning och försökte genom skyddsbref hjelpa de finska bönder, som vände sig till honom med sina klagomål. Men Fleming och hans tjenare brydde sig icke det minsta om hertigens skrifvelser. Folkets förbittring ökades härigenom dag från dag; hatet mot Fleming tyckes varit allmänt öfver hela Finland, men mera än annorstädes voro bönderna i Österbotten beredde att sätta sig till motvärn emot krigsfolkets laglösa framfart.

I sistnämnda landskap hade befolkningens sjelfständighet från urminnes tider varit synnerligen stor; någon adel hade aldrig funnits der och den kommunala andan var lifligare hos Österbottens befolkning, än hos landets öfriga innevånare. Men dertill kom ännu den omständigheten, att borglägret i Österbotten, om någorstädes, var en lagvidrig tunga. Redan under konung Johans sista regeringsår hade detta landskap, på vilkor som ofvan blifvit nämnda, erhållit fullständig frihet från allt slags borgläger, synbarligen såsom en välförtjent belöning för allmogens visade mandom vid gränsens försvar. Om dessa privilegier frågade likväl marsken alls icke; rytteri inqvarterades dit i mängd, isynnerhet i södra Österbotten, och i skötet af samma landskap hade uppstått ett nytt slag af borgläger, som hatades nästan mera än Flemingens egna ryttare. Det hade nämligen under de föregående krigsåren på många ställen blifvit sed, att embetsmän och rika bönder friköpte sina lägenheter från de vanliga utskylderna genom rusttjenst; de fingo i sådan händelse liksom det öfriga hästfolket hålla borgläger, och utgjorde ett slags lägre adel, som vanligen kallades "knapar". Under de sista krigsåren hade sålunda några mägtige män äfven i södra Österbotten, nämligen lagläsaren *Erik Olofsson,* fogden *Thomas Göransson* samt länsmannen i Kyro och flere andra begynt hålla hästar under ryttarefanorna; men bönderna, som fruktade att i Österbotten en adel skulle uppkomma, intogos af än större förbittring mot dessa "hemryttare", som plågade dem på en gång som embetsmän och krigsfolk. Af herr Klas i Åbo var härutinnan ingen hjelp att förvänta; ty några österbottningar, som vågat klaga, hade redan i tornen på Åbo slott fått pröfva oböjligheten af marskens vilja. Desto flitigare framförde österbottningarne, och isynnerhet befolkningen i södra Österbotten, sina klagomål till hertigen. Om sommaren 1595 väckte deras ombud, bland hvilka

f. d. fogden *Hans Fordeel* från Pietarsaari var den förnämsta, inför hertigen en bitter klagan emot fogden och lagläsaren. Dessa blefvo dömda att afsättas, och då de ej godvilligt afgingo, sände hertigen på vårvintern 1596 till Österbotten en af sina hoftjenare, som förde de motsträfviga fängslade till Stockholm. Men härigenom förbättrades icke österbottningarnes belägenhet. Marsken var nu i fullt raseri; en hvar, som varit i Sverige med klagomål, ansågs såsom upprorsstiftare, och förtrycket tilltog allt mer och mer.

Om hösten 1596 afgick slutligen en ny beskickning från Österbottens allmoge till hertig Karl. Hufvudmannen för densamma var en bonde från Kyro, vid namn *Bengt Pouttu;* men i Stockholm förenade sig Hans Fordeel, som redan förut nödgats fly undan Flemings förföljelser, med beskickningen. Samtidigt hade äfven från andra orter, isynnerhet från Savolaks och Wiborgs län, sändebud från allmogen i hemlighet smugit sig till Stockholm; alla hade de att klaga öfver samma bekymmer, och i en gemensam klagoskrift bönföllo de hos hertigen och rådet om hjelp, emedan de i annat fall voro tvungna att söka bistånd hos ryska czaren eller sjelfve gripa till vapen emot Flemings ryttare. Hertigen förmådde likväl ej för tillfället gifva dem någon annan tröst, än de vanliga skyddsbrefven, om hvilka de mycket väl visste, att de gagnade till intet. Då de ej läto sig nöja dermed, svarade slutligen hertigen i vredesmod: "Jag vet ingen annan råd, utan skaffer eder fred med eder egen hand, om ej annars så med gärdsgårdsstörar och klubbor." Följden af detta öfverilade råd lät ej länge vänta på sig.

Ombuden från södra Österbotten råkade efter sin hemkomst redan *den 25 November 1596*, då Sankt Katharinas högtid firades i Kyro kyrka, i en häftig tvist med derboende hemryttare. Desse ville gripa böndernas utskickade och föra dem till Fleming på Åbo slott. Men de öfrige bönderna befriade med våld sina kamrater. Härmed slutade likväl icke upproret. De första dagarne i December, då borglägret åter skulle betalas, grepo Lappoboerne till vapen och begynte plundra hemryttarnes gårdar. Upproret utbredde sig hastigt till Kyro och derifrån nedåt Kyro-elf, tilldess Woitila i Mustasaari uppnåddes och lagläsarens gård derstädes lades i aska. Derefter afstannade upproret för en tid. Den nyssutnämnde fogden öfver

Österbotten, *Abraham Melchiorsson,* en svensk man af katolska bekännelsen, som vid ett besök i Polen fått kunglig fullmagt på detta embete, försökte lugna folket med goda ord och löften och trodde sig redan hafva stillat hela upproret. Men finnarne i södra Österbotten hade större planer i sigte. I medlet af December samlade de sig man ur huset ifrån *Kyro*, *Ilmola* och *Lappo;* den svenska kustbefolkningen synes ej förenat sig med dem, men enskilda kämpar skyndade till deras här allt från Kokkola (eller Gamla Karleby socken) och Lochteå. Afsigten var ingen mindre, än att kalla hela Finlands allmoge i vapen och sedan från alla landskap med förenade krafter tåga emot Åbo för att bemägtiga sig Klas Fleming. Fördenskull sändes en mindre afdelning från Lappo genom Lappajärvi till trakterna af Rautalampi, derifrån upproret skulle spridas till Tavastland och Savolaks. En annan styrka, der äfven Bengt Pouttu befann sig, tågade strandvägen mot Ulfsby. Men hufvudarmén, i spetsen för hvilken stod *Jakob Ilkka* från Ilmola och *Göran Kontsas* från Kyrö, tågade öfver landtryggen genom Tavastkyrö till Birkkala och hade redan julaftonen slagit läger i Ylöjärvi. Här förenade sig med dem Lappoboerna, som redan hjelpt till att tända upprorslågan såväl i Tavastland, som i Ruovesi och Kangasala. Från Ylöjärvi flyttades lägret till *Nokia* gård vid Emäkoski fors. På alla orter brändes och plundrades adelns gårdar; men mordgerningar synes ej begåtts i någon synnerlig myckenhet, emedan de af folket hatade herrarne i tid tagit till flykten. Sjelfva Abraham Melchiorsson hade redan i god tid flytt från sitt fögderi och medbragt åt embetsmännen i Satakunta den första underrättelsen om farans annalkande.

Det bondeuppror, som på detta sätt uppflammade, är i Finlands historia kändt under namnet *Klubbekriget* (Nuija sota). Detta namn får ej förstås sålunda, att de upproriska ej skulle haft andra vapen än sina tunga långskaftade klubbor; ty den finska allmogen hade ofta under i fråga varande tider deltagit i krigiska företag och var nog försedd såväl med spjut och yxor, som bågar och någon gång äfven bössor. Men "Nuijapäät", "Nuijamiehet", "Nuijakonnat" (klubbhufvuden, klubbmän, klubbskälmar) synes varit ett öknamn, som krigsfolket gaf åt denna hallstarriga finska allmoge, som ej godvilligt böjde sin nacke under oket. Men nu gälde det att tillgripa andra medel

än skymford. I största hast samlade Fleming sin styrka och uppbröt från Åbo till Satakunta. Hans första afsigt var att tåga emot den klubbhär, som strandvägen anryckt emot Ulfsby; men denna hade redan innan marskens ankomst hunnit blifva skingrad af ryttmästaren *Axel Kurki* till Anola. Då vände sig Fleming till Öfra Satakunta och besatte *på årets sista dag* Birkkala prestgård, midt emot Ilkkas läger i Nokia. Här pågick nu en häftig skärmytsling från morgonen allt till qvällen, hvarefter marsken erbjöd österbottningarne förlikning, med vilkor att de skulle utlemna Ilkka och sina öfriga hufvudmän till Fleming, hvaremot de sjelfva skulle befrias från borgläger, till dess konungen vid sin ankomst till Sverige hunnit slita tvisten. Oenighet i böndernas läger synes verkat derhän, att dessa vilkor antogos; men i och med det samma var äfven all ordning i klubbhären upplöst. Ilkka bemägtigade sig en häst och begaf sig hasteligen på flykten, och de öfriga österbottningarne, hvilka ej mera kunde uppfylla förlikningens hufvudvilkor, begåfvo sig under nattens mörker i största oordning på hemvägen. Då Fleming märkte detta, sände han sitt rytteri att förfölja dem. Till följd af den djupa snön undkom dock största delen af de flyende, i det de togo af på skogsvägar, der rytteriet ej kunde följa dem. Men nu begaf sig Abraham Melchiorsson åter till Österbotten för att gripa hufvudmännen för upproret. Han synes ej hafva mött något motstånd härvid, och sålunda lät han halshugga i Ilmola Ilkka, Kontsas och fyra andra medbrottsliga. Poutta hade blifvit förd till Åbo slott, der han snart dog af osnygghet och vanvård.

Emellertid hade upproret spridt sig till Tavastland, och innan man ens anade det, var äfven Savolaks i fullt uppror. De första dagarne i Januari 1597 vände sig derför Fleming åt detta håll. Men innan han kom fram, var redan upproret i Tavastland undertryckt; ryttmästaren *Ivar Tavast* hade nämligen slagit klubbhären på *Nyystölä* hemmans åker, nära Padasjoki kyrka. Ett farligare utseende antog upproret i Savolaks. Redan i början af Januari ankom en skara från Rautalampi och Sysmä till St. Mickels kyrka; en annan skara, som hade anförare från Österbotten, anryckte från Rautalampi genom Pieksämäki och Jorois emot Nyslott, till hvars ståthållare, *Götrik Fincke*, de afsände ett på svenska skrifvet, vänligt bref, hvaruti de försäkrade, att de kommit på kunglig majestäts

befallning, för att efterspana och straffa borglägerfolket och alla dem, som varit i förbund med Klas Fleming. Hela befolkningen i Savolaks hade anslutit sig till upproret, och krigsfolkets samt kronans befallningshafvandes gårdar plundrades och brändes. Endast närmast sjelfva slottet fick Fincke bönderna på sin sida och tänkte till en början försvara slottet allenast med dem; ty han hade endast ett ringa antal soldater på borgen. Men snart ankom undsättning från Viborg och Kexholm, och klubbehärens kringspridda skaror blefvo nu slagna i flere skärmytslingar, ehuru de ofta nog stredo med mycken tapperhet. Den sista striden egde rum *den 23 Januari* på *St. Mickels* eller Stor-Savo prestgård, hvarest soldaterna genom bedrägliga löften lockade bönderna att gifva sig, men sedan utan förbarmande dödade dem till sista man. I hela upproret i Savolaks hade tillsammans omkring 500 bönder funnit döden. Men soldaternas hämndtörst åtnöjde sig ej dermed. De besegrades hem och egendom utsattes för en skoningslös plundring, och Götrik Fincke försökte fåfängt att hejda segrarnes snikna våldsamhet.

Sålunda var österbottningarnes försök, det s. k. "Ilkkanens krig", med alla dess utgreningar qväfdt i blod. Men just vid samma tid höll en annan upprorslåga att antändas i den aflägsna norden. Befolkningen i norra Österbotten, hvilken i allmänhet lidit mindre af borglägret, kunde likväl icke med lugnt sinne åse, huru dess landsmän i södra Österbotten förföljdes och afrättades. Samtidigt inträffade hos dem den af hertig Karl tillsatte nya fogden, *Israel Larsson*, hvilken uppmanade dem att försvara sitt område mot Flemings tjenares öfvervåld. I *Pietarsaari* hölls i anledning häraf ett offentligt landsting, på hvilket beslöts, att landskapets södra gräns skulle manstarkt bevakas, men intet anfall företagas till de andra landskapen, till dess kunglig majestät vid sin ankomst till riket sjelf fick slita den uppkomna tvisten. Då beslöt konungens fogde, Abraham Melchiorsson, att med en liten styrka fotfolk begifva sig till de norra socknarne, för att stilla folkets oro, och kom i slutet af Januari till Kokkola. Men der var allmogens förtrupp posterad i bakhåll på *Tarharanta*-ängen, tillfångatog fogden och sände honom till Stockholm för att undergå ransakning. Abraham blef året derpå dömd till döden och halshöggs. Israel Larsson, som nu blifvit ensam styresman

öfver hela landskapet, kallade hela Österbottens befolkning i vapen, tvang äfven de svenska inbyggarne att förena sig till den öfriga skaran och slog upp sitt läger nära Stor-Kyrö kyrka, samt befäste skogen mot Ilmola med förhuggning. Bondehärens antal torde uppgått till omkring 4,000 man. Men marsken, som så snart han fått underrättelse om dessa tilldragelser återvändt från Tavastland till Tammerfors by, tågade nu med hela sitt rytteri (omkring 1,500 man) öfver landtryggen till Ilmola. Vid farans annalkande lemnade Israel Larsson bönderna åt sitt öde; dessa åter utryckte oförsigtigt nog ur sina förhuggningar emot marskens läger i Kurikka, förande med sig några från Uleåborgs slott tagna fältstycken. Sålunda kom det den 24 Februari 1597 till en häftig drabbning, i hvilken den svenska kustbefolkningen öfvergick till Fleming, och de finska bönderna ledo ett fruktansvärdt nederlag vid *Santavuori.* Landskapets modigaste män stupade eller togos till fånga, och Fleming kunde redan efter en vecka draga sig tillbaka åt Åbo, fullt förvissad om att klubbekriget nu var slutadt. Efter ungefärlig beräkning hade i detta ryktbara uppror omkring 3,000 bönder i skilda delar af landet förlorat lifvet, och af dem nära hälften vid detta österbottningarnes sista försök.

Efter upproret följde en förskräcklig hungersnöd nästan öfver hela landet; men förgäfves bönföllo äfven de förnämsta bland de styrande i landet hos Fleming, att han skulle mildra folkets lidanden. Med jernhand höll han sin krigshär tillhopa, för att på våren göra slut på hertig Karls regering i Sverige. Derstädes hade nämligen ständerna i *Arboga* i början af Mars förnyat beslutet i Söderköping och isynnerhet beslutit sätta en gräns för Flemings stränga regering i Finland. De lägre stånden voro härvid på hertigens sida; men riksråden öfvergåfvo honom redan och flydde det ena efter det andra till Polen till konungen. Från detta land skulle nu Sigismund med en krigshär komma genom Estland och Finland till Sverige, och fördenskull bedref Fleming med all ifver sina krigiska rustningar. Men midt under dessa bestyr nåddes han af döden på hemvägen från Nyland till Åbo, på Pojo kyrkbacke emellan *den 12 och 13 April.* Han hade fått en häftig feber, som blef obotlig, då den 60—70 årige gubben ej unnade sig någon hvila. Men det allmänna hatet, som hans skoningslösa regering

uppväckt, bragte folket mångenstädes på den tron, att han dött af gift eller genom trollskott. Den fasta och envisa trohet, hvarmed han i de uppkomna stridigheterna stod på Sigismunds sida, den kraft, hvarmed han förstod att upprätthålla konungens sak och sitt eget herravälde i Finland, slutligen hans våldsamma sinnelag och brutala uppträdande hafva tillförsäkrat honom ett anmärkningsvärdt rum i detta lands historia. "Svidje-Klas" (såsom han kallades efter en af sina gårdar) är kanske den ryktbaraste finske man, som uppträdt på historiens område. Men i sitt eget land efterlemnade han ett blodigt minne, och om också Sigismunds anhängare af politiska skäl sörjde öfver hans bortgång, så kände i allmänhet finnarne, och deribland äfven mången adelsman, sina hjertan betydligt lättade, då man ändtligen hade blifvit af med "denne orolige man".

På finska adelns begäran utnämndes nu *Arvid Eriksson Stålarm* till högsta styresman. Han var en man af ädelt och mildt sinnelag och hade förut varit ståthållare i Narva. Genast försökte han mildra folkets bördor; men emot hertig Karls fordringar hade han Sigismunds stränga befallning, som ej medgaf någon jämnkning. Till ytterligare olycka uppsköt Sigismund med vanlig långsamhet sin hemkomst, hvaremot hertig Karl med all ifver förberedde sitt påtänkta krigståg till Finland. Redan under våren hade *Hans Hansson till Monikkala* såsom hertigens befallningshafvande kommit till Österbotten, fördrifvit Flemings tjenare derifrån och samlat krigsfolk för att från denna sida anrycka emot Åbo. Samtidigt hade hertigen besatt Kastelholm och Åland och ankom slutligen med hela sin krigshär i början af September till Åbo. Stålarms talrika och öfvade här skulle likväl med lätthet kunnat motstå hertigens anfall, om den blott icke hade varit lika opålitlig i sin trohet, som den var våldsam i sitt uppförande. Då Karl hade landstigit vid *Ruskiakallio* (söder om Åbo) och strax derpå vid *Kuppis* mötte det finska rytteriet, begaf sig detta genast på flykt till Tavastland och förde Stålarm med sig emot hans vilja. Denna skärmytsling egde rum *den 9 September*, hvarefter hertigen uppslog sitt läger i staden och begynte från Kakola- eller Mylly-(qvarn)backen beskjuta slottet. Befälhafvarne på slottet, *Hans Eriksson till Brinkkala* (Stålarms svåger) och amiral *Bengt Severinsson Juusten*, samt några andra finska adelsmän, gjorde ett i sanning manligt motstånd. Äfven

i slottet befintliga adelsdamer, deribland Stålarms och Axel Kurkis husfruar samt i främsta rummet den aflidne marskens enka, *Ebba Stenbock* och hennes döttrar, visade ett modigt och fast sinnelag och brydde sig icke om att i enlighet med hertigens anbud fritt aflägsna sig från slottet. Men det lägre krigsfolket var i hög grad opålitligt och öfvergick hvarje natt hoptals till hertigen, så att slutligen af 80 artillerister endast tvenne voro qvar. Deras hemlige uppviglare var en i den aflidne marskens familj vistande student från Sverige vid namn *Daniel Hjort.* Under sådana omständigheter nödgades slottets besättning slutligen skrida till uppgifning, *den 30 September.* Soldaterna ingingo i hertigens tjenst; men befälet och qvinnorna sändes alla fängslade till Sverige. Klas Flemings lik, som hittills hade stått i slottskapellet, fördes till Pargas kyrka för att begrafvas.

Efter Åbo slotts kapitulation utfärdade hertigen ett långt öppet bref till Finlands allmoge. Detta bref, som är dateradt "Suomen Turusta" (det finska Åbo) den 2 Oktober, är den första regeringspublikation, som blifvit utfärdad på finska språket. Det uttalar hertigens försäkran, att då konungen finge riktig kännedom om de affälliga finska befälhafvarnes uppförande, skulle äfven han, som till sitt sinnelag var "en mild och dygderik konung", otvifvelaktigt näpsa och lagligen bestraffa dem. Att hertigen likväl ej längre hyste så goda tankar om Sigismund, som han för den finska allmogen låtit påskina, framgår ur de oförtäckta ord, han samtidigt skref till konungen sjelf, i det han förkunnade honom, att "om ej Ers kunglig majestät ställer detta rikes förvaltning på en bättre fot, så vilja vi ej vara en slik styrelses underdånige". Äfven Arvid Stålarm och många andra finska herrar begynte nu misstro Sigismunds afsigter rörande religionen. De flesta af dem undveko dock en förlikning med hertigen. Endast Kankas-Hornarne och Wilnäs-Flemingarne (Hermanssönerne), hvilka sedan gammalt varit i osämja med den aflidne marsken och ej heller för det närvarande innehade något embete, kommo på Karls befallning till Åbo för att tillhandagå med sina råd. *Klas Hermansson*, eller den s. k. "unge Klas *Fleming*", utnämndes till ståthållare öfver Åbo slott, och derefter seglade hertigen i slutet af Oktober tillbaka till Sverige, medförande såsom byte alla i Åbo befintliga krigsskepp och slottets kanoner. Han

tyckes hyst den förhoppning, att de öfriga finska herrarne, då de nu fått pröfva hertigens magt, ändtligen skulle lugna sig och ansluta sig till riket. Men häruti misstog han sig; ty tvertom fick Stålarm redan före jul godvilligt Åbo slott i sitt våld och begynte på Sigismuds befallning utrusta en här emot Sverige.

Ryktet om Sigismunds krigiska planer hade påskyndat hertig Karls afresa från Finland. Det afgörande ögonblicket nalkades och äfven i Sverige begynte man hoptals öfvergifva hertigens sak. Redan i slutet af samma år kom Sigismunds sändebud, Samuel Laski, till Sverige, för att inför ständerna klaga öfver Karls egenmägtiga handlingar. Klagopunkterna voro uppsatta af de flyktade riksråden och försökte ådagalägga, att rådet ensamt mycket bättre skulle förvaltat regeringen under konungens frånvaro. Klubbekriget i Finland räknades hertigen till last, emedan han hade uppeggat finnarne till öfverdrifna fordringar och klagomål; och var ju, så menade de, finska folket eljes också nog benäget till större klagovisor, än orsak och rättvisa skulle vara. Slutligen förkunnades konungens snart inträffande hemkomst, då han skulle "hämnas det outsägliga öfvervåld", som mot honom föröfvats. I enlighet med denna hotelse samlade Sigismund krigsfolk till Danzig och befalte Estlands och Finlands adel att i full krigsrustning möta honom i Sverige. Hela den katolska verlden var öfvertygad om Sigismunds seger, och i hemlighet uppgjorde man redan planer, på hvad sätt påfveläran åter skulle införas i Sveriges rike, visserligen icke med öppet våld, utan genom att anförtro embeten och förmoner endast åt dem, som voro af samma religion som konungen. För andra gången sändes nu Laski till Sverige för att begära, att rikets flotta skulle ställas till konungens förfogande. Härtill svarade hertigen, att han ej kunde lemna densamma i händerna på en främmande kommendör, men tillkännagaf att han ville emottaga konungen med all skyldig underdånighet, om han aflägsnade sin krigshär och gåfve försäkran att ej bemöta någon emot lag. Häruti, likasom ock i sitt uppträdande för öfrigt, hade hertig Karl stält sig på laglighetens fasta grund. Men i mångas tycke innebar namnet arfkonung en obegränsad regeringsmagt, och dessa sågo i hertig Karl endast en ränkfull upprorsmakare.

Samma uppfattning tyckes äfven Sigismund haft. Efter att hafva emottagit hertigens svar, afseglade han i slutet af 1598 från Danzig till Kalmar, medförande 5,000 krigare, öfver hvilka lifländaren Georg Farensbach förde befälet. Några dagar tidigare hade den estniska och finska hären under Stålarms anförande anländt till upländska kusten och landstigit i *Gröneborgs* hamn. Men då innevånarne i Upland kallades i vapen och ingenting ännu hördes om konungens ankomst, afseglade finnarne åter, för att invänta bestämdare order. Det tumult, som genom finnarnes ankomst väcktes i Upland, kallas vanligen "korftåget", emedan upländska landtuppbådet hade fylt sina matsäckar med korfvar. Hertig Karl hade äfven i största hast ilat dit; men snart måste han begifva sig derifrån till de södra landskapen, der tillståndet hade begynt blifva farligt. Strax vid Sigismunds landstigning hade Kalmar stad och slott öppnat sina portar för honom; en myckenhet adel och rytteri från de angränsande landskapen slöto sig till konungen, och då hertigen slutligen med samlad härsmagt mötte honom vid Stegeborg i Östergötland, syntes krigslyckan vända sig till Sigismunds fördel. Under tiden hade Laski med en liten truppstyrka sjövägen anländt till Stockholm och förmått äfven denna stad att ansluta sig till Sigismund. Härifrån begynte konungens parti utbreda sig åt alla håll; endast allmogen förblef nästan på alla orter hertigen trogen, och befolkningen i Dalarne slogo ihjäl en viss Jakob Näf, som var utskickad för att uppegga dem mot Karl. Bättre lycka hade ej heller Laski i sitt försök att förleda Karls flotta, som låg i Åländska skärgården för att bevaka finnarne. En skeppskapten, *Wilhelm van Wyk*, säges varit förälskad i den aflidne Klas Flemings dotter, som hölls i förvar i hans faders hus i Stockholm, och åtagit sig att öfvertala besättningen på flottan. Men saken uppdagades och den unge kaptenen blef enligt krigslagarne skjuten på en åländsk holme. Strax derpå seglade flottan söderut för att bistå hertigen. Men då kom finska hären för andra gången öfver hafvet; den blef väl emottagen i Stockholm, och derifrån skulle den genom Södermanland förena sig med konungen.

Några tilldragelser i Finland fördröjde likväl för en tid de finska herrarnes aftåg. Hans Hansson till Monikkala hade ernat begagna sig af deras frånvaro för att från Österbotten

tåga emot Åbo slott. För hans skull hade Stålarm varit tvungen att qvarstanna i Finland med en del af hären. Denne sände nu en särskild expedition till Österbotten, hvilken den 7 September helt oförmodadt öfverraskade Hans Hansson på Korsholm, och förde honom fängslad till Åbo. Först härefter begaf sig Stålarm till Stockholm för att ansluta sig till de öfriga finnarne, och nu skulle uppbrott ske till södra Sverige. Men i detsamma kom derifrån underrättelse att kriget var slutadt. Sigismund hade dragit sig från Stegeborg till Linköping, och här utkämpades en blodig drabbning vid *Stångebro, den 25 September 1598* som slutade med hertigens seger. Konungen måste utlemna de flyktade riksråden, för att stå till svars inför ständerna; dessutom lofvade han bortskicka det främmande krigsfolket och sjelf infinna sig i Stockholm för att gemensamt med ständerna besluta om rikets styrelse. För en stund syntes det således, som skulle fred och endrägt åter hafva inträdt i riket. Men Sigismund hade endast af nödtvång gått in på hertigens fordringar; han seglade från Stegeborg tillbaka till Kalmar och derifrån i slutet af Oktober bort från riket, under hotelse att en gång återkomma med en större krigsstyrka. Samtidigt återvände de finska herrarne med nedslagna sinnen till sitt land igen. De hade ej haft någon annan vinst af hela företaget, än att de på en herrgård i Södermanland funnit sina fångna husfruar, dem de nu förde med sig tillbaka till Finland.

Den slutliga striden var att förvänta i Finland. Sigismund uppeggade de finska herrarne med tomma löften om undsättning, afsatte från deras embeten alla, dem han misstänkte, och fördelade landets styrelse sålunda, att *Stålarm* fortfarande qvarstod som högsta styresmannen, men öfverbefälet öfver hären gafs åt *Axel Kurki.* Dessa båda försökte nu gemensamt rusta sig till den förestående kampen. De började väl redan ana, att konungen skulle lemna dem i sticket, och derjämte begynte de frukta Sigismunds katolska afsigter. Men den orubbliga troheten mot deras lagliga konung besegrade hos dem dessa dunkla tvifvel. I sitt förhållande till hertig Karl hade de hittills så vidt möjligt undvikit hvarje öppen fiendtlighet. Nu var detta ej längre möjligt. Hertigen hade begynt med sträng hand bestraffa alla Sigismunds anhängare och derjämte förelagt konungen de strängaste vilkor. Slutligen

sammankommo Sveriges ständer i Stockholm i *Juli 1599* och afsatte helt och hållet Sigismund, lofvande likväl antaga hans äldste son Wladislaw till konung, om denne skulle sändas till Sverige för att uppfostras i lutherska läran. Vid samma tillfälle beslöts äfven, att de finska herrarnes separatistiska regering skulle kufvas med härsmagt. Hertig Karls förbittring emot dessa hade i bredd med händelsernas gång stigit allt högre, och det var att förmoda, att hans andra tåg till Finland skulle blifva vida blodigare än det första. Men äfven Stålarm och hans kamrater hade nu begynt visa öppen fiendtlighet. I *Januari 1599* hade de plötsligen kommit till Åland och intagit Kastelholm, hvarifrån de sedan under hela våren oroade de svenska kusterna. Och då hertigens nya befallningshafvande i Österbotten, *Augustinus Larsson*, samlade fartyg och kanoner till Mustasaari, seglade Axel Kurki dit pingsttiden och bortförde alltsammans som byte. Vid denna tid var i Finland ett rykte i omlopp, att hertigen var död. Men ständernas nyssnämnda beslut och annalkandet af hertigens trupper skingrade snart dessa toma förhoppningar.

Första dagarne i *Augusti 1599* visade sig hertigens flotta under anförande af *Joachim Scheel* utanför *Kastelholm*, hvars kommendant, *Salomon Ille*, genast tvangs att gifva sig. Härifrån sändes ständernas ombud till Finland för att erbjuda de sista förlikningsvilkoren. Stålarm, hvars samvete redan begynt fasa för de påfviska stämplingarna, skulle varit benägen till försoning; men hans förslag förkastades. Lotten var sålunda kastad. *Den 17 Augusti* landsteg hertigen sjelf vid *Kärkniemi* i Sagu och förskingrade dagen derpå en liten afdelning finskt rytteri i Halikko. Men sedan han fått kunskap om, att den finska hufvudstyrkan befann sig i Åbo, steg han åter ombord och landsteg för andra gången på samma ställe, hvarifrån han två år tidigare hade anryckt mot Åbo. Då brände Axel Kurki sitt läger och drog sig tillbaka till St. Mårtens socken, lemnande Stålarm med några hundra mans besättning på Åbo slott. Hertigen gaf Scheel i uppdrag att belägra slottet och gick sjelf att med hufvudstyrkan förfölja Kurki. *Den 29 Augusti* stod i St. Mårten en het strid, som aflopp sålunda, att finnarne slutligen förskingrades, ehuru manfallet var lika stort på hertigens sida. Axel Kurki och största delen af hans här flydde till Viborg; men en allmän förskräckelse utbredde

sig bland Sigismunds anhängare, och å andra sidan åter begynte den finska allmogen, som så länge varit förtrampad, att åter gripa till vapen. Karl hade tågat till Helsingfors, der han qvarstannade någon vecka i afvaktan på händelsernas utgång i Åbo. På hans befallning afrättades emellertid på torget i Åbo *Salomon Ille* och sex andra fångar från Kastelholm, och deras hufvuden uppsattes på Korpolaisberget till skräck för besättningen på slottet. Likaså afrättades i Helsingfors några män. Slutligen uppgaf besättningen, som ej mera såg någon annan utväg, i slutet af September slottet åt de belägrande. Nästan samtidigt blef äfven Viborgs öde afgjordt. Till denna starka gränsfästning hade i sista stunden ankommit en liten undsättningshär från Sigismund; men borgerskapet i sjelfva staden lutade åt hertigens parti. Då nu Karl, som ankom sjövägen från Helsingfors, hade landstigit utanför Viborg, intog han med ringa möda både staden och slottet, den *22 och 23 September.* Äfven på denna ort kräfde hertigens blodiga hämnd sina offer. Befälhafvaren på slottet, *Arvid Henriksson Tavast* till Wesunda, hans son, *Ivar Tavast,* kufvaren af tavastländska klubbekriget, samt *Lars Martinsson Creutz* till Sarflaks och flere andra halshöggos vid Munkkällan bakom Pantsarlaks. De öfriga fästningarna försökte ej ens göra motstånd, och hertigen återvände nu till Åbo för att der anställa ordentlig rättegång med de fångar, som ännu voro vid lif.

I kapitulationsvilkoren hade besättningen på Åbo slott erhållit det löfte, att deras sak skulle afgöras endast inför riksens ständer. Men tvertemot detta löfte tillät hertigen intet uppskof. Redan den 7 November satt på rådstugan i Åbo en särskild domstol för att hålla dom öfver Arvid Stålarm och alla med honom, hvilka beskyldes för att hafva burit afvog sköld mot fosterlandet. De dömdes samtligen förlustige lif och egendom. En dylik dom var väl öfverensstämmande med den strängaste lags fordringar; men man måste medge, att segervinnaren härvid hade bort öfva en ädel barmhertighet och erinra sig, hvilken hård inre strid desse män äfven haft att bestå emellan stridiga pligter. Dessa förmildrande omständigheter tog hertig Karl likväl allsicke i betraktande, ty i hans bröst herskade för tillfället ett osläckligt begär att hämnas. Endast Stålarm och Axel Kurki, af hvilka man hoppades erhålla närmare upplysningar om Sigismunds planer, skonades i

och för närmare undersökningar och skickades såsom fångar till Sverige. De öfrige afrättades på torget i Åbo *lördagen den 10 November.* Största medlidandet väckte den aflidne marskens ende äkta son, friherre *Johan Fleming*, såväl för sin ungdom som för sin skuldlöshet. Han hade strax efter fadrens död begifvit sig till Polen och sedan åtföljt Sigismund till Sverige, men nu i enskilda angelägenheter besökt Finland och på de finska herrarnes böner qvarstannat för att dela deras öde. Bland de öfriga afrättade voro de förnämsta: marskens naturlige son *Olof Klasson*, ståthållaren på Tavastehus *Sten Fincke* till Peipot, *Hartvik Henriksson* till Wuolle, *Michel Paulsson Munck* till Nuhiala, att ej nämna andra. Man bör likväl komma ihog, att flere herrar, som dels varit mindre hårdnackade i striden, dels i tid förstått mildra hertigens vrede, fingo röna nåd och vänligt bemötande. Sålunda undslapp den gamle *Götrik Fincke*, likasom *Boije*, *Wildeman* och *Hornarne* till Kankas, för billigt pris den hotande faran. Flere af dem voro för tillfället på estländska sidan och öfverlemnade i början af följande år detta landskap åt hertigen. Dessa exempel förtjena omnämnas derför, att partihatet har försökt utmåla hertigen som en hårdhjertad bödel, som endast af blodtörst rasade mot Sveriges och Finlands adel. Men dervidlag vitnar historien, att Karl ofta förlåtit, ehuru han visserligen sällan gjorde någon åtskilnad emellan de förbrytelser, som blifvit begångna emot honom och staten. Med tiden lade sig äfven hans vrede mot mången annan finsk herre, hvars öde ännu ej var afgjordt. Sålunda försattes efter ett par år flere af de finska fångarne på fri fot, nämligen alla de, som gifvit sig vid Åbo slotts första kapitulation, samt Axel Kurki och Arvid Stålarm, hvilka sistnämnde redan många gånger stått på afrättsplatsen. Men ett oblidt öde förföljde allt fortfarande Stålarm. Han blef år 1605 ånyo föremål för Karls misstankar, dömdes ånyo till döden och fick för femte gången beträda afrättsplatsen. Men då benådades han med lifstidsfängelse på Gripsholms slott, hvarest han dog först i Maj 1620.

Ett par veckor efter blodsdomen i Åbo återvände hertig Karl till Sverige, der mångens öde ännu väntade det slutliga afgörandet. Ständerna sammankommo i *Linköping* och bland dessa utsågs här en vidlyftig domstol för att undersöka alla Sigismunds anhängares, och isynnerhet de fängslade riksrådens

sak. Domen fäldes med lagens största stränghet; många blefvo likväl benådade. Men riksråden Gustaf Banér, Erik Sparre, Sten Banér och Thure Bjelke blefvo afrättade den 20 Mars 1600. Vid samma tillfälle bekräftades de i Finland verkstälda blodsdomarne, och det finska presterskapet, hvars förhållande såväl till Karl som Sigismund varit lika misstänkligt, dömdes till höga böter. Biskop Erik Sorolainen, som blifvit hemtad fängslad till Linköping, blef väl helt och hållet frikänd, men skildes i början från sitt embete; han återfick det dock innan kort och verkade ännu under ett fjerdedels sekel såsom öfverherde i sitt biskopsstift och trägen arbetare på den finska litteraturens fält. I allmänhet hade riksdagen i Linköping gjort ett slut på den inre striden i Sveriges rike. Karl emottog väl icke ännu den kungliga kronan, som erbjöds honom af ständerna; ty Sigismunds minderåriga halfbror, Johan, var närmast i arfsrätt, och Karl har emot detta barn bevisat en berömvärd samvetsgrannhet. Men såsom fäderneslandets befriare från religiös, social och politisk fara, var Karl allena möjlig att emottaga regeringen; han sjelf och rikets innevånare voro häruti af samma tanke. Otvifvelaktigt funnos äfven sådana, som voro missnöjda med den skedda regementsförändringen. Den oroliga Axel Leijonhufvud, som hittills stått på Karls sida, flydde ur riket; flere andra begåfvo sig till Sigismund i Polen, och stämplingarna mot Sverige fortsattes från detta håll med all ifver. Men på detta sätt förbyttes i sjelfva verket striden till ett utländskt krig, hvars vexlingar vi framdeles skola komma att betrakta. Inom sjelfva riket var saken afgjord. Gustaf Vasas tvenne förnämsta verk: Sveriges sjelfständighet som konungarike och dess lutherska religion, voro fullständigt befästade, och sålunda hade i Sverige den egentliga reformationsperioden nu gått till ända.

Men i Finland var den politiska och sociala ställningen ännu icke betryggad, och derför sträcka sig denna periods gränser här något längre. Först under loppet af de närmast följande åren mognade inbördeskrigets både goda och dåliga frukter fullständigt, hvarjämte ett nytt krig med Ryssland förorsakade vigtiga förändringar i anseende till landets östra gräns. Dessa omständigheter skola närmare framhållas i nästföljande kapitel. På detta ställe vilja vi dock tillägga några ord om klubbekrigets inflytande på Finlands nationella ställning.

I det föregående hafva vi sett, huru allt från begynnelsen af Gustaf Vasas regering den inhemska adeln och embetsmannaklassen höjt sig till allt större betydelse. Plundringen af kyrkans egendom och konung Johans långvariga krig, dessa båda omständigheter hade i främsta rummet gifvit upphof åt en finsk högadel, hvars magt slutligen hade stigit till en sådan höjd, att Finlands styrelse genom densamma för en tid af flere år blef undanryckt den svenska öfverhögheten. Men olyckligtvis medförde denna sträfvan efter nationel sjelfständighet en talrik mängd sociala missförhållanden, hvilka drefvo den finska allmogen att taga sin tillflykt till svenska regeringens hjelp. Huru odräglig den inhemska förvaltningen i sjelfva verket kändes för Finlands inbyggare, kunna vi bäst fatta af den petition, som österbottningarne framstälde på riksdagen i Linköping, i det de begärde att till fogdar och lagläsare skulle gifvas dem *svenske män*, och ej sådana, som voro vana vid finska embetsmannaseder. En dylik åtgärd kunde man likvisst icke och försökte ej ens att allmännare sätta i verket; likaså synes hertig Karls hotelse att sända till Finland ett halft hundrade svenska prestmän, emedan de finska presterna vore "begifna på den påfviska surdegen", endast varit ett tomt skrämskott. Men en följd af Karls seger var likväl, att på samma gång bondeklassens frihet åter betryggades, Finlands undantagsställning till det öfriga riket nu var kullstörtad ända från grundvalarne. Det tidehvarf, som härefter begynner gry, är i sjelfva verket *Sveriges magtperiod*, och denna dess magt visar sig icke allenast på den utländska politikens område, utan äfven i dess inflytande på Finlands nationella förhållanden.

---

7. Karl IX:s regering och Jakob De la Gardie's krig, 1600—1617.

Efter det långvariga krigsbullret hade freden otvifvelaktigt varit det hårdt pröfvade finska folkets största behof. Men Karl ville genom ett utländskt krig förskingra de sista qvarlefvorna af den inre spliten. Fördenskull seglade han i början af Augusti 1600 genom finska skärgården till Reval och begynte i Liffland krig med Polen. För polackarne var detta

anfall något oväntadt, ty de hade hittills från sitt lands sida ej tagit någon del i konungens förvecklingar med Sverige. Men det var tydligt för en hvar, att den gamla striden om Estlands besittning, som hvilat så länge de båda rikena lydde under ett gemensamt öfverhufvud, nu åter skulle uppflamma, och Karl ville ej invänta Polens anfall. Början af kriget var för honom särdeles lycklig, och innan årets slut hade svenskarne redan intagit Pernau, Fellin och Dorpat. För den finska adeln, som nu följde hertigens fanor, var detta krigståg likasom en pröfning; de fingo i sjelfva verket som belöning för sitt goda uppförande hans förlåtelse för det förflutna, samt erhöllo sina förverkade gårdar tillbaka. Följande år framträngde de svenska vapnen ända till Dynafloden, och mången lysande bragd förherligade äfven finnarnes namn. Men om hösten 1601 hade polackarne hunnit samla en ansenlig krigsstyrka, öfver hvilken den gamle, skicklige Zamoiski förde befälet. Svenskarne måste ånyo draga sig tillbaka från Dyna, och den ena fästningen efter den andra togs ifrån dem. Sålunda tvangs Wolmar efter ett manligt försvar att kapitulera, vid hvilket tillfälle fästningens unga kommendanter, *Karl Gyllenhielm* (hertigens naturlige son) och *Jakob Pontusson De la Gardie,* fördes såsom fångar till Polen, der den förstnämnde måste försmäkta i 12 år, ett oskyldigt offer för Sigismunds hämnd. Från Wolmar vände sig Zamoiski till Fellin, hvarest finnen *Arvid Tönnesson Wildeman* i tre månader gjorde ett manligt motstånd, till dess polackarne med storm intogo staden. Kriget hade nu ånyo dragit sig till gränsen af sjelfva Estland och fortsattes med omvexlande lycka. Men i Finlands inre förhållanden hade under tiden vigtiga förbättringar påbegynts, och skola dessa nu för en stund blifva föremål för vår uppmärksamhet.

I slutet af November 1601 hade Karl från Reval kommit öfver till Finland, först till Ekenäs och sedan till Åbo. Med honom var hela den hertigliga familjen, nämligen Karls senare gemål Kristina, deras båda söner, den sexårige *Gustaf Adolf* och den samma år i Reval födde *Karl Filip*, samt deras båda döttrar. Två år hade nu förflutit sedan hertigens sista besök i Finland, hvarvid hans egenskap af sträng hämnare hade lemnat honom föga tid att afhjelpa de särskilda missförhållandena. Karl insåg ganska väl, att “i detta land herskade

fast mera och större oordning än någorstädes i riket, hvartill skälet var, att regenten ej haft lägligt att komma dit så ofta, som behofvet skulle påkallat, för att sjelf se till, huru der hus är hållet vordet.“ Han beslöt nu använda några månader för att undersöka alla missförhållanden och derjämte med kraftig hand begynna undanrödja dem. Det som han härvid fick se och höra om landets och folkets tillstånd, var ingalunda glädjande. Till de förra lidandena hade kommit de af kriget påkallade ökade skatterna och utskrifningen af manskap, hvarjämte som bäst ett hårdt missväxtår hade beröfvat folket medlen till sitt lifsuppehälle *. Men det värsta plågoriset var likväl det gamla missbruket i förvaltningssystemet, d. v. s. fogdarnes och embetsmännens snikenhet, som i sjelfva verket var så rotfästadt och hejdlöst, att utpressningarna fortsattes nästan under hertigens egna ögon. Ej heller hade krigsfolket och adeln ännu öfvergifvit sina gamla vanor. Sistnämnde stånd var visserligen förödmjukadt genom de senaste tilldragelserna; men det uppfattade fortfarande sin ställning till sina underhafvande och de öfriga stånden nästan på samma sätt, som ridderskapet i Estland. Och allmogen trodde alla sig ega rätt att beskatta och pressa; i detta afseende voro adeln och krigsfolket, fogdarne och lagläsarne, presterne och djeknarne helt och hållet af samma tanke. Vid utskrifningen af soldater rådde partiskhet och mutning, vid hållskjutsningens och hjelpegärdernas utgörande ville adeln befria sina egna underhafvande, vid uppbörden af utskylderna åter utpressade fogdarne och deras tjenare större belopp, än som var fastställdt, men uppskrefvo i sina böcker stora rester, som alls icke existerade. Dessa missförhållanden, hvaröfver på alla håll bittra klagomål anfördes, beslöt hertigen såvidt möjligt afhjelpa, och i denna afsigt utfärdade han under sin vistelse i landet ett oräkneligt antal förträfliga förordningar och påbud. Hans utskickade foro landet omkring för att taga reda på undersåtarnes behof och klagomål, och så snart nödiga underrättelser erhållits, följde vanligen snar hjelp. På några ställen efterskänktes skat-

* I företalet till Ljungs Thomassons öfversättning af landslagen läses: »1601; hvilket år intet slags säd växte i hela Österbotten, utan allt förstördes af sommarfrosterna, så att en dylik hungersnöd aldrig förut i mannaminne varit, och Gud förbjude att en sådan framdeles under någon menniskas lifstid må inträffa.» — I Tavastland och på andra orter rådde samma elände.

terna antingen helt och hållet eller åtminstone delvis, åt de nödstälde anskaffades säd från utlandet, och man bemödade sig om att förskaffa bebyggare till ödegårdarne och utmarkerna. Men ännu vigtigare voro de allmänna stadganden, hvarigenom landets sociala förhållanden stäldes på en fast och ordnad fot. I början af *Januari 1602* hölls i *Åbo* en öfverläggning angående dessa ärender med landets adel, som först nu fick fullständig tillgift för sina forna förseelser, men på samma gång förpligtade sig till ny trohet och förlorade sin forna sjelfständighet. Finska adelns begäran, att få befria sina egna underhafvande från hållskjutsningen, förebärande att adelns bönder här i Finland ej besatt någon egendom, utan hästar, boskapsdjur och utsäde gåfvos åt dem af deras herrar, blef af Karl afslagen, i det han förklarade att finska adeln ej hade några större rättigheter än den svenska. Vid samma tid utfärdade Karl en noggrann föreskrift, enligt hvilken krigsfolket skulle underhållas utan att betunga allmänheten. Äfven fogdarne och deras skrifvare voro kallade till Åbo; flertalet af dem skildes från sina embeten och fördes fängslade till Sverige för att stå till räkenskap. I början af Februari for hertigen från Åbo till *Björneborg*, hvarest han utfärdade sin ryktbara "*Ordning huruledes fogdarne här i Finland sig rätta skola*", hvilken förordning innehåller noggranna bestämningar rörande skatteuppbörden. Adelns bönder (med undantag af dem, som bodde inom den förut fastställda milen) voro enligt densamma skyldiga att med hälften emot kronobönderna deltaga i alla hjelpegärder och allmänna utskylder samt utskrifningen af krigsfolk. Tiondet skulle beräknas efter utsädet, nämligen 9 kappar för hvarje tunna utsäde (då tredje kornet ansågs såsom medelafkastningen); detta borde alla på samma sätt betala till hvarje sockens kyrkostuga, derifrån sedan presten fick taga en tredjedel och två tredjedelar tillföllo kronan. Domaren skulle få af hvarje bonde 6 öre och lagmannen 4 öre, men deras öfriga uppbörder skulle upphäfvas (förutom sakören, hvaraf hälften tillföll domaren och andra hälften häradets kassa); de borde äfven hvarje år inlemna sina domböcker till konungens kansli. Adeln förbjöds att genom köp eller på annat sätt slå under sig kronans skattelägenheter, och äfven bönderna förbjödos att på en gång innehafva flere gårdar. Slutligen fastställdes noggrant mått och vigt, samt sättet för fogdarnes uppbörd, likasom ock

deras aflöning och åligganden. Många af dessa bestämningar förefunnos väl redan af gammalt, men erhöllo nu genom Karl ny och verksammare kraft; ty med "kronotjufvar" var det hans vana att göra processen kort — och det aflopp sällan med mindre än galgen.

Från Björneborg fortsatte hertigen jämte sin familj färden norrut. Det var först hans afsigt att äfven besöka Tavastland och Savolaks, för att särskildt undersöka förhållandena i dessa landskap. Men rikets allmänna angelägenheter återkallade honom redan till Sverige. Han beslöt då att fara rundt omkring Bottniska viken, en väg, som ännu ingen svensk regent före honom hade färdats. Färden skedde med all skyndsamhet genom Korsholm längs kusten af Österbotten, så att hertigen redan innan Februari månads slut hade lemnat finska gränsen bakom sig. Men äfven under denna påskyndade färd fick han tid att underrätta sig om dessa trakters tillstånd och behof. Många åtgärder från de nästföljande tiderna bevisa tillräckligt, huru mångsidigt Karl hade satt sig in i Finlands egendomliga förhållanden, och lämpligast torde vara att redan på detta ställe framhålla de förnämsta exemplen, i sammanhang med Karls resa. Sålunda grundlades på Karls befallning Österbottens första städer, nämligen *Uleåborg* (Oulu) 1605 och *Mustasaari* eller *Vasa* 1606 (privilegierna och Vasanamnet 1611). Dessa båda förlades på sådana orter, som redan af gammalt voro vigtiga genom sin handel eller sina befästningar. Men samtidigt begynte man uppföra ett nytt slott till detta landskaps försvar emot ryssarne; det var *Kajana fäste*, i hvars skydd trakterna kring Uleåträsk åter befolkades. Ortens namn var förut Wuokenkoski; men af det forna "kven-" (kainu-) namnet gjordes nu den officiella formen "Kajana". Vid samma tid begyntes vid Finlands södra gräns ett annat, ännu vigtigare företag, hvars verkställande var påtänkt redan hundra år tidigare. Vi hafva i det föregående nämnt, att den ryktbare Erik Thuresson Bjelke vid slutet af medeltiden tänkte förena Saimas fjärdar med Viborgska viken. Äfven Pontus de la Gardie säges en gång upptagit denna plan, hvarför äfven de ännu synliga spåren efter gräfningarna i allmogens mun bära namnet "Pontuksen kaivannot" ("Pontus' kanaler"). Nu fick år 1607 den gamle amiralen *Bengt Sörensson Juusten* befallning att låta gräfva en kanal från Juustila till Lappvesi, så att man med fartyg

kunde färdas emellan Viborg och Nyslott. Men äfven denna gång blef detta vigtiga företag ofullbordadt. Arbetet fortsattes inemot två år, men upphörde sedan, antingen af brist på medel, eller till följd af Juustens död. Karls omsorg om allmogens förkofran uppfordrade honom att tänka på noggrannare jordskifte och skatteläggning; detta utlofvades redan i förenämnda i Björneborg utfärdade förordning, och man vet äfven, att kamreraren *Johan Ottensson* utförde dessa åligganden öfver hela Österbotten. Äfven till det aflägsna Lappland sträckte sig Karls omsorger. Under sin vistelse i Åbo skickade han dit tvenne män för att undersöka detta landskaps gränser, samt dess geografiska och ekonomiska förhållanden; dessa män voro: Hieronymus Birkholtz, en tysk som länge varit i hertigens tjenst och var gift med Klas Flemings brorsdotter, samt sålunda hemmastadd i de finska förhållandena; en annan i Finland förut bekant man, den från belägringen af Åbo slott 1597 ryktbare Daniel Hjort; samt den tredje Finlands förste astronom, *Sigfrid Aroni Forsius* (bördig från Helsingfors och död 1627 såsom kyrkoherde i Ekenäs). Under följande år vidtogos flere åtgärder såväl rörande Lapplands styrelse, som lapparnes omvändelse och undervisning. Hvad beträffar Finlands andliga behof, så förtjenar det särskildt omnämnas, att redan 1602, straxt efter Karls ankomst till Finland, nedsattes en komité för bibelns öfversättning till finskan, ehuru af okända orsaker saken sedermera tyckes hafva stannat dervid. Vid samma tid erbjöd kyrkoherden i Kalajoki, *Ljungo Thomasson*, åt hertigen sin öfversättning af konung Kristoffers landslag. Denna öfversättning började sedan att tryckas år 1610, men efter Karls död afstannade äfven detta verk. Äfven den af samma man gjorda öfversättningen af stadslagen förblef otryckt ända till våra dagar.

Det finnes i allmänhet bland Karls regeringsåtgärder månget nytt verk, som han ej hunnit fullända. Orsaken dertill var naturligtvis den, att han så sent hade tillträdt den egentliga regeringen. Han antog ej kunglig värdighet förrän år 1604 vid riksdagen i *Norrköping*, då ständerna ånyo erbjödo honom kronan och brorsonen Johan högtidligt afsade sig sina rättigheter. Kröningen försiggick först år 1607; vid detta tillfälle bar kronprinsen *Gustaf Adolf* Finlands fana och erhöll titel af “Finlands storfurste“. Det var af denne son, som Karl

väntade att hans verk skulle fullbordas; "han skall göra det" (ille faciet) plägade den gamle konungen säga. Men den finska bonden såg i Karl en vän och välgörare, hvars like man aldrig haft, och det vackra tillnamnet "hyvä kuningas" (den gode konungen) har han fått behålla såsom ett everldeligt minne af folkets kärlek. Adeln har uttryckt samma tanke, ehuru med andra ord och från en annan ståndpunkt; den kallade honom "bondekonung". Man behöfver knapt nämna, att sistnämnda stånd för sin egen del ej var rätt tillfreds med Karls regering. Den ömsesidiga misstron skingrades aldrig, och Karl faststälde aldrig de adliga privilegierna till detta stånds fulla belåtenhet. Äfven i fråga om förläningar gjorde Karl inskränkningar, hvilka ej kunde vara angenäma för adeln. Vid riksdagen i Norrköping bestämdes, att framtida förläningar af jordegendom skulle förlora sin kraft vid gifvarens död, om ej den nye konungen ville ånyo bekräfta dem. Deremot synes Karl afvika från sina demokratiska grundsatser, då han begynte tillskapa en ny *knapadel*, grundad på rusttjenst. Redan 1602 fingo 92 bönder i Jääskis sina lägenheter befriade från alla utskylder, emedan de på egen bekostnad tjenstgjorde vid rytterifanan, och år 1606 måste Karl lofva såväl skattefrihet, som adlig sköld och vapen åt en hvar, som åtog sig att till fot eller häst tjenstgöra emot landets fiender. På detta sätt begynte förgångna tiders olägenheter åter inställa sig. I detta likasom i många andra fall voro missförhållandena alltför djupt rotade, att ens Karls kraftfulla hand skulle förmått fullständigt utplåna dem, och dessutom förderfvade det beständiga krigsväsendet äfven de bästa afsigter. Det vore derför en villfarelse, om vi skulle anse Karl IX:s regering såsom en för Finland eller ens för detta lands allmoge utomordentligt lycklig tid; ty sakförhållandena bekräfta på intet sätt en sådan uppfattning. De tunga skatterna och mångahanda lidanden drefvo vid denna tid en stor mängd finnar i landsflykt till främmande länder; många begåfvo sig till Ryssland, andra till Sverige eller annorstädes. I sistnämnda land hade kanske redan på klubbekrigets tider nybyggare begynt nedsätta sig i Vermlands skogar; deras antal ökades nu beständigt, och andra åter flyttade dels till Gestrikland, dels till öfriga angränsande landskap, dels åter till Norge.

Kriget mot Polen hade under tiden gått ganska olyckligt. Om sommaren 1605 förde Karl sin krigshär sjövägen till Liff-

land, eröfrade Dünamünde och började belägra Riga. Äfven från Estland och Finland kommo hjelptrupper landvägen och slogo på vägen polackarne vid Pernau. Men då svenska hären (12,000 man, hvaraf 1,000 finnar) försökte vid *Kerkholm* slå 5,000 polackar, hvilka under Kodkiewitz's befäl hade intagit Dünas norra strand, ledo de svenska vapnen ett svårt nederlag genom det polska rytteriet, den 17 September. Konung Karl, hvars häst blef skjuten, skulle sjelf råkat i fångenskap, om ej en liffländsk adelsman, *Henrik Wrede*, gifvit honom sin häst, hvarigenom han sjelf föll ett offer för fienden. Till belöning för denna ädla handling fingo Wredes efterkommande egendomar i Elimä (i Finland) till everldelig ego. Kriget fortsattes derefter med vexlande lycka. Karl skulle varit benägen till fred, men Polen gick ej mera in derpå. Äfven i sjelfva Sverige kommo ännu gång efter annan i dagen stämplingar till förmon för Sigismund. Sålunda blef Hans Hansson till Monikkala, hvilken i tiden hade bedrifvit hertigens angelägenheter i Österbotten, öfverbevisad om hemliga ränker och halshöggs år1605. Andra dylika stämplingar uppdagades fortfarande. Anmärkningsvärdast var *Petrus Petrosas* mordförsök år 1606. Denne säges hafva varit hemma från Österbotten och på konung Johans bekostnad bevistat en jesuiterskola i utlandet, till dess han vid denna tid återvände till Sverige och antogs i den nye konungens tjenst. En gång då han var allena med Karl, drog han sitt svärd för att mörda denne, men blef genast gripen och afrättad. Sådana tilldragelser väckte naturligtvis Karls misstankar äfven mot fullkomligt oskyldiga personer, men förminskade på intet sätt den kraft, hvarmed han förde regeringen. Tvertom begynte han inom kort ett nytt krigsföretag, som i anseende till sina följder är en af de vigtigaste tilldragelserna i Finlands historia.

Det var Rysslands inre tillstånd, som nu öppnade för Karl nya utsigter. År 1598 hade czar Feodor Ivanovitsch dött och med honom Ruriks gamla ätt utslocknat. Den aflidnes svåger, Boris Godunow, valdes då till czar och begynte åter tänka på Estlands och Liftlands eröfring, hvarför han äfven kallade till sig Erik XIV:s son, prins Gustaf, som för närvarande lefde i landsflykt. Men snart fick Godunow annat att göra. En från Moskva flyktad munk, vid namn Otrepiev, utgaf sig för Feodors bror Dimitri, ehuru denne blifvit mördad

redan år 1591. Under detta namn värfvade han trupper i Lithauen och Polen och tågade år 1604 öfver gränsen. Redan följande år dog Boris Godunow, och den falske Dimitri blef vald till czar. Men hans katolska stämplingar och den förkärlek han visade polackarne, sårade ryssarnes nationalkänsla, så att moskoviterna år 1606 mördade honom och insatte *Wasili Shuiski* till czar. Det polska partiet var dock ej härigenom tillintetgjordt; en annan falsk Dimitri frambragtes, och sjelfva Polen ville begagna tillfället att vidga sitt herravälde på det ryska området. Då ansåg Karl IX nödigt att äfven på detta håll träda i Sigismunds väg. Han erbjöd ädelmodigt sin hjelp åt czaren; men hans biafsigt härvid var att få Ingermanland och Kexholms län införlifvade med svenska väldet. *Den 28 Februari 1609* undertecknades i *Viborg* en öfverenskommelse, i hvilken åt Ryssland lofvades en hjelptrupp af 500 man; czaren skulle gifva dem faststäld sold och underhåll, och i en hemlig öfverenskommelse lofvades derjämte att inom loppet af tre månader öfverlemna Kexholms slott och län åt Sverige. I början af nästföljande Mars tågade den svenska krigsstyrkan öfver gränsen; den synes varit dubbelt så stor som utlofvadt var, — till större delen sammansatt af utländingar, skottar, fransmän, tyskar och engländare, hvilkas krigsskicklighet visserligen var stor, men tillförlitlighet desto mindre. Äfven det inhemska krigsfolket var vid denna tid nog vandt vid oordningar, så att befälet öfver en dylik trupp ej var det lättaste. Detta uppdrag anförtroddes åt den unge *Jakob de la Gardie*, hvilken just nyss hade återvändt från utlandet, hvarest han i Nederländernas frihetskrig hade lärt sig tidens nya krigskonst. Han var en man, som vi med någon rätt kunna nämna bland de finska hjeltarne; ty den berömde Pontus' son, född i Reval 1583, synes tillbragt en betydlig del af sin ungdomstid i Finland, der hans mormoder då ännu lefde på Wääksy gård i Kangasala. Herr Jakobs underbefälhafvare voro till största delen finnar, nämligen *Axel Kurki*, *Anders Boije* samt den unge och tappre *Evert Karlsson Horn*, att ej nämna andra.

Början af kriget var synbarligen lysande. I medlet af April kom De la Gardie till Novgorod, hvars ståthållare, furst *Michael Skopin-Shuiski*, en slägting till czaren, mottog honom med mycken ärebetygelse. Nu skulle man med förenad styrka

anrycka emot Moskva. Evert Horn sändes med förtruppen att fördrifva polackarne från de kringliggande orterna och slog fienderna i flere drabbningar. Slutligen anlände hela hären till *Tver*, som innehades af polackarne. *Den 12 Augusti* stod här ett slag, som i början hotade att blifva förderfligt för de förbundne. Polackarnes fruktansvärda rytteri sprängde fransmännen på De la Gardies venstra flygel och förjagade äfven de ryska hjelptrupperna, hvilka åter under flykten bragte förvirring i den svenska slagtordningen. Många af tyskarne och finnarne begynte redan gripa till flykten. Men den finska hufvudstyrkan, som under De la Gardies eget befäl var uppstäld på högra flygeln, gjorde ett djerft anfall mot sjelfva den fiendtliga hufvudstyrkan, och segern vände sig till deras sida. Två dagar senare förnyades striden, hvarvid polackarne genast återkastades till staden. En stormlöpning mot murarne blef dock utan framgång, och De la Gardie beslöt derför rycka framåt till Moskvas undsättning. För att undvika det af fienderna härjade området stälde han vägen åt Koliasin, följande längs med floden Wolga. Men han hade icke hunnit långt, innan finnarne, så rytteriet, som fotfolket, gjorde öppet myteri och sade sig icke vilja tåga längre in i det främmande landet, der en oundviklig undergång väntade dem. Förgäfves befalte och bad herr Jakob dem; förgäfves försökte Boije och Horn öfvertala dem. På eget bevåg och utan anförare beslöto finnarne vända om till hemmet. Myteriet spred sig äfven till de utländska trupperna, af hvilka en stor del slöt sig till finnarne. Då ilade De la Gardie efter dem, ryckte fanorna ur de upproriskes händer och nödgade dem åtminstone att stanna. Han ville nu utanför Tver invänta nya förstärkningar från Finland. Men den 5 Augusti utbröt ånyo myteriet, och krigsfolket sade honom öppet, att han finge allena qvarstanna der med ryssarne, om han ej ville följa dem på hemvägen. Sålunda nödgades han mot sin vilja begynna återtåget; först på halfva vägen emellan Tver och Novgorod fick han åter sitt folk att stanna. Den gamle Anders Boije fick i uppdrag att återföra de halsstarrigaste till Finland, och med de öfrige fortsattes ånyo den genom myteriet afbrutna färden. Föröfrigt blef ej de tredskandes olydnad utan straff; så snart konungen fick underrättelse om hvad som förefallit, skref han till ståthållaren på Viborg, Arvid Wildeman, med sträng befallning att återsända dem dit,

derifrån de bortlupit, eller ock hänga de motsträfvige i närmaste träd.

Under tiden hade De la Gardie åter stält sin marsch emot Koliasin, inväntade der förstärkningarnes ankomst från Finland, och närmade sig derpå i början af 1610 det af polackarne belägrade Moskva. På vägen dit utstod han mången het strid, hvarunder de flinka finska skidlöparne tillfogade fienden mycken skada. På alla håll drefvos polackarne på flykten och *den 12 Mars* emottogs De la Gardie i czarernas hufvudstad såsom en efterlängtad befriare. *Wasili Shuiski* förnyade då löftet om Kexholms afträdande; men dermed uppsköts allt fortfarande och dessutom fick De la Gardie ännu en annan orsak till bekymmer, då hans krigskamrat och vän, furst Michael, mördades genom förgiftning. Samtidigt begynte kriget från polska sidan med förnyad styrka; konung Sigismund hade sjelf satt sig i rörelse och belägrade som bäst Smolensk. De la Gardie och czarens broder blefvo nu afsända dit med förenade styrkor och från Finland ankom en ny förstärkning under Evert Horn. Men vid *Klushino* gjorde polska generalen Sholkowski *den 24 Juli* ett oförmodadt anfall och lockade svenskarnes utländska legotrupper på sin sida. Genom dessas trolöshet kom De la Gardie i svårt trångmål och fick endast på det vilkor fritt aftåg, att han öfvergaf czarens sak och förde sin krigshär tillbaka till Finland. Slutet af detta ryktade företag var sålunda icke synnerligen lyckligt, ehuru herr Jakob hade gjort allt, som man kan fordra af en skicklig fältherre. Efter segern tågade polackarne åter emot Moskva, och denna hufvudstad tvangs att begära Sigismunds son Wladislaw till sin czar. Wasili Shuiski, som ej mera hade något stöd, skildes från regeringen och fick tillbringa återstoden af sitt lif i ett kloster.

Dessa händelser förändrade naturligtvis det politiska förhållandet emellan Sverige och Ryssland. Kexholm hade ännu ej blifvit öfverlemnadt, och Karl nödgades derför med strängare medel göra sitt rikes rättigheter gällande. Redan föregående höst hade han låtit ryssarne veta, att om de fortfarande hoppades på hjelp af honom, så skulle ej blott Kexholm, utan dertill ännu Ivangorod, Nöteborg och Kola vid Ishafvet öfverlemnas åt honom. För den skull förbereddes nu expeditioner såväl till Lappland, som till trakterna af Dvina; Ivangorod.

som var i polackarnes händer, skulle belägras och vid Nevans mynning, der det forna Landskrona hade stått, beslöt man uppföra en ny fästning, *Nyenschantz* (Nevanlinna). Äfven från *Kexholms*-sidan hade redan öppna fiendtligheter begynt. Så snart De la Gardie derför hunnit återkomma till finska gränsen, begaf han sig genast att belägra denna stad, *i Aug. 1610.* Men platsen var nu bättre befästad än för 30 år sedan, då gamle herr Pontus så plötsligt intog den samma, ty svenskarne hade sjelfva, under den tid de innehade slottet, betydligt förbättrat dess försvarsverk. Kexholmsborna gjorde ett hårdnackadt motstånd och tillfångatogo vid ett utfall den tappre *Klas Georgsson Boije.* Först efter en sex månaders belägring öfverlemnades den gamla karelska staden åt Arvid Wildeman, den 2 Mars 1611. Mindre lycklig utgång hade de expeditioner, som samma vinter gjordes från Österbotten till Hvitahafskusten och Kola. På det senare stället tillbakaslogs stormningen och vinterfälttåget öfver fjällen synes varit högst förderfligt isynnerhet för rytteriet. Det är att märka, att Karls planer ej gingo ut på någonting mindre, än att utvidga Finlands gränser till Onega och Hvita hafvet, och i norr lägga äfven Ishafvets fiskrika kuster under sitt välde. Men till dessa vidlyftiga planers förverkligande saknade riket medel och krafter. Just vid samma tid råkade Sverige i öppet krig äfven med Danmark, emedan Karl ville bringa under svenska kronan Birkkarlarnes gamla rättigheter i norska finnmarken och tog sig titel af "Lapparnes konung". Danmarks unge konung, Kristian IV, tågade då med en väldig krigshär till Sveriges sydliga landskap, och Karls sista dagar förmörkades af detta nya krigs motgångar.

Desto mera lysande voro De la Gardies krigsbedrifter på ryska sidan. I Maj 1611 tågade han med finska trupper ifrån Viborg genom Ingermanland till floden Wolchow och uppfordrade Novgorod till ett gemensamt förbund till polackarnes fördrifvande. Men ryssarne ville på intet sätt gå in på de svenskes stora ersättningsanspråk. Då intogo De la Gardie och Evert Horn "det stora" *Novgorod den 16 Juli 1611.* Härefter förklarade sig väl stadens mägtige villiga att antaga en svensk prins till czar, antingen Gustaf Adolf eller hans yngre broder Karl Filip, och sände i denna afsigt en högtidlig inbjudning till Sverige. Men sändebuden hade knapt

kommit till Stockholm, förrän Karl IX slutade sitt verksamma lif *den 30 Oktober 1611.*

Den unge 17-årige *Gustaf II Adolf* besteg nu sina fäders tron, sedan hans kusin Johan förnyat sin förra afsägelse. Det är naturligt, att ryssarne, af omtanke för sin egen nationella sjelfständighet, ej mera önskade se sjelfva svenske konungen på czarernas tron; i dess ställe begärde de nu att få den yngre brodren Karl Filip. Gustaf Adolf gaf efter någon tvekan sitt samtycke dertill, och nu erkände hela norra Ryssland samt till och med hufvudstaden Moskva den svenska prinsens öfverhöghet. Men ehuru De la Gardie uppmanade till skyndsamhet, fördröjdes Karl Filips afresa alltför länge; då han slutligen inträffade i Viborg på väg till Ryssland, hade förhållandena redan hunnit förändra sig. Ryssarne hade nämligen kort förut i Moskva valt åt sig en inhemsk czar, *Michael Romanow*, från hvilken den nu varande regerande ätten i Ryssland och Finland härstammar. Under tiden hade likväl herr Jakob med utomordentlig skicklighet och ihärdighet upprätthållit Sveriges öfvervälde i Novgorod, ehuru hans ställning var den allra svåraste såväl för ryssarnes, som hans eget folks skull. Krigsfolkets oregerlighet var fortfarande så stor, att en gång till och med Westergöthlands rytteri gjorde myteri och på eget bevåg lemnade Novgorod. Föröfrigt började krigets långvarighet äfven uttrötta Finlands innevånare, hvilka oupphörligt fingo sända krigsfolk och proviant åt De la Gardie till Novgorod; de trodde att skälet till hans dröjsmål derstädes ej var annat än bristande företagsamhet och gjorde derför om den ryktbara fältherren det spefulla epigrammet: Lähtee suvi, lähtee talvi, vaan ei lähde *Laiska Jaakko* (bort går sommarn, bort går vintern, aldrig går dock late Jakob). Men i sjelfva verket var dock De la Gardie icke sysslolös, utan förvärfvade åt Sverige den ena fästningen och staden efter den andra, *Nöteborg*, som *Klas Slang* till Mälkkilä en längre tid hade belägrat, gaf sig om våren 1612, och innan samma års utgång hade Evert Horn intagit Koporie, Jaama och Ivangorod. Dessa hjeltebragder utfördes med ganska ringa medel, så att befälhafvarne ofta nödgades uppoffra sina egna dyrbarheter till krigsfolkets aflöning. Nästan endast Finlands förråder och krigsmanskap stodo De la Gardie till buds; ty Sveriges krigshär och tillgångar behöfdes för ögonblicket helt och hållet till de

södra landskapens försvar. På detta håll gick kriget ganska olyckligt. Danskarne hade intagit Kalmar och Elfsborg och då slutligen freden slöts i *Knäröd* på nyåret 1613, måste Sverige afstå från hela Ishafskusten i Norge, samt till lösen för Elfsborg utfästa sig att betala en hel million silfverriksdalrar inom loppet af sex år. Detta var den ofördelaktigaste fred, som Sverige någonsin slutit med sin södra granne. Efter den sammas afslutande satte sig väl en afdelning af svenska hären i rörelse till De la Gardies undsättning; men dessa lösa skaror voro alls icke benägna att begifva sig till Ryssland, utan uppehöllo sig långa tider i Finland, der de hårdt betungade allmogen, till dess en stor del af dem slutligen på eget bevåg återvände till Sverige.

Ställningen i Ryssland hade vid denna tid betydligt förändrats. Alla partier började nu förena sig omkring den nyvalde nationelle czaren, för att fördrifva såväl polackarne, som svenskarne ur landet. Af denna orsak började äfven innevånarne i Novgorod visa motsträfvighet mot herr Jakob; endast denna utmärkte mans utomordentliga skicklighet och mildhet förmådde ännu qvarhålla dem i lydnad, samtidigt som han var tvungen att med vapenmagt strida mot moskoviterna, hvilka framträngde till floden Msta, ej långt från Novgorod. De la Gardies belägenhet syntes redan så betänklig, att konungen befalde honom draga sig derifrån; ty för honom var, såsom Gustaf Adolf skref, De la Gardies och Horns lif dyrbarare än hela det stora Novgorod. Men De la Gardie slog ryssarne vid *Brunnitz*, och det finska rytteriet förjagade fienden från Novgorods omgifningar och framryckte ånyo djupt in i Tverska guvernementet. Den unge konungen, som öfver Finland anländt till Narva, för att lära sig krigskonsten under sina stora fältherrars ledning, intog om hösten 1614 med Horns bistånd Andowa, vid östra stranden af sjön Peipus. Följande sommar begynte han likaså belägra Pskow, hvilket han likväl ej lyckades intaga. Vid början af denna belägring (sista dagarne af Juli 1615) inträffade den olyckan, att hjelten *Evert Horn,* Finlands ryktbaraste man på denna tid, blef dödad af en kanonkula. Han begrofs följande år under de af honom sjelf eröfrade fanorna på Kankas gård, hvarvid hans store lärjunge Gustaf Adolf sjelf var närvarande. Hans lik fördes sedan till Åbo domkyrka.

Äfven vid de finska gränserna hade härunder striden pågått, ehuru med mindre krigsstyrka. Om sommaren 1614 slog *Hans Munk* till Fulkkila ryssarne vid *Uukuniemi*, efter hvilken seger innevånarne i Olonetz lofvade underdånighet. Likaså egde mindre skärmytslingar rum i Kajana län och Lappland, hvilka slutades dermed, att en särskild gränsfred ingicks emellan Kajana fäste och Solovetska klostret (1614). Mellan sjelfva rikena fortsattes kriget ännu ett par år; det aftog blott småningom och afslöts ändtligen med ett högtidligt fredsslut i *Stolbova* (en by emellan Ladoga och Tichvin) den 27 Februari 1617. Denna fred har varaktigt förändrat Finlands nationella gränser, och förtjenar på grund deraf att vara utgångspunkten för ett nytt tidehvarf. Åt Ryssland återgåfvos Novgorods stad och län, samt städerna Audova och Ladoga; men Ingermanland ända till Lava-ån, hela Karelen eller Kexholms län till Wariskivi, samt fästningarne Ivangorod, Jaama, Koporie, Nöteborg och Kexholm kommo under Sverige. Finlands vinst af denna fred är ögonskenlig. Det som Nöteborgska freden tre sekler tidigare lemnat halfgjordt, var nu slutligen fullbordadt, och åt Finland var en stark förmur förvärfvad, hvilken sedan under loppet af ett århundrade någorlunda skyddade det mot fiendernas härjningar. Men denna vinst hade i sjelfva verket Finlands tappre söner dyrt köpt med sitt blod och sin egendom. Vid gränsens uppgående mötte ännu många svårigheter, emedan Sverige ville hafva äfven Repolatrakterna till sitt område, hvarpå ryssarne dock icke gingo in. Först 1621 förliktes man äfven rörande dessa ställen om den gräns, som ännu i dag skiljer Finlands och Rysslands områden.

Gustaf Adolfs inre regeringsåtgärder, äfven från de första åren af hans regering, föra vi till följande period, dit de i anseende till sin beskaffenhet närmast höra. I Sveriges förvaltning hade på denna tid en ny ordning småningom stadgat sig, hvilken närmare förenade styrelsens alla grenar kring en medelpunkt och på detta sätt gjorde slut på de skilda landskapens förra sär-ställning. Denna förändring medförde otvifvelaktigt en förbättring äfven i Finlands förvaltning, och nästföljande tidehvarf är derför i många afseenden ett glädjande tidskifte i detta lands historia. Men den omständigheten, att den sig allt mera stadgande centrala styrelsen befann sig i ett

annat land och ibland en annan större nation, minskade betydligt de goda följderna af denna förändring och medförde dessutom direkt skada åt Finlands egen nationalitet. Sveriges magtperiod har derför väl till en stor del grundlagt Finlands nuvarande kultur, men den har äfven lagt grunden till Finlands nuvarande nationela svaghet. Och i hvardera afseendet har Gustaf Adolfs regering bestämt följande tiders hela riktning och karakter. Dessa allmänna erinringar hafva vi velat förutskicka, då vi nu öfvergå till den finska historiens femte period.

V. Den svenska magtperioden.

1617—1721.

Första afdelningen.

Början och utvecklingen af Sveriges magt. 1617—1660.

1. Finlands inre förvaltning under Gustaf II Adolfs regering, 1611—1632.

Vi hafva redan nämnt, hurusom efter Karl IX:s död hans äldste son, Gustaf Adolf, mottog regeringen. I sitt testamente hade den aflidne konungen ännu en gång öfverlemnat till ständernas fria val, om de ville taga till konung hertig Johan (Sigismunds halfbror), hvars större rätt till kronan städse blifvit erkänd. Men på riksdagen i Nyköping i December 1611 hade såväl Johan sjelf förnyat sin afsägelse, som ock nationen vidblifvit sina till Gustaf Adolfs förmon afgifna löften. Den unge fursten hade då först fylt sitt sjuttonde år, och rikets farliga ställning syntes påkalla en mogen mans hela kraftfulla förmåga. Men förtroendet till hans duglighet var redan så stort, att de i testamentet tillförordnade förmyndarne genast öfverlemnade hela regeringen i hans händer. Härigenom ville man på förhand visa Sigismund, att för honom och hans efterkommande ej längre fans någon ledig plats på den svenska tronen. Men tillika var det en uppmuntran för den unge konungen, att i verk och gerning visa sig såsom en värdig arftagare af Vasanamnet. Detta sitt värf har *Gustaf II Adolf* såväl i sin inre förvaltning, som i sin yttre politik uppfylt på ett sätt, som otvifvelaktigt gör honom till Sveriges störste

konung och en af historiens utmärktaste personligheter. Vid hans sida stod allt ifrån början såsom vän och rådgifvare den faste och upplyste *Axel Oxenstjerna*, hvilken, sjelf ännu ganska ung, varit utsedd till en bland Gustaf Adolfs förmyndare och nu blef hans rikskansler. Dessa bägge män hafva gemensamt lagt grunden till Sveriges magtperiod och särskildt hvad den inre förvaltningens ordnande beträffar, bör kanslerns förtjenst skattas högt. Denna del af Gustaf Adolfs regering skall nu blifva föremål för vår undersökning och gå vi sålunda att kasta en blick på Finlands sociala ställning vid tiden för freden i Stolbova samt de förbättringar, konungen och hans minister satte i verket.

Det är klart, att de missförhållanden i landets inre förvaltning, dem Karl IX med så kraftig hand försökt afhjelpa, ännu ej voro i grund utrotade. Tvertom hade det långvariga krigstillståndet vid östra gränsen medfört nya lidanden, om också de finska vapnens segertåg i Ryssland befriade Finland från de härjningar, som det under de förra krigstiderna så ofta fått utstå. Det största plågoriset var landets eget krigsfolk, som på sina marscher genom landet vanligen plundrade på det fräckaste sätt, så att den vid de allmänna stråkvägarne bosatta allmogen ofta var i största nöd. Konungens eget lifregemente, hvilket efter danska krigets slut sändes genom Finland till Ryssland, betedde sig under vägen nästan såsom om det tågat genom ett fiendtligt land. I allmänhet var soldaternas sjelfsvåld så stort, att på många orter så i Sverige, som Finland allmogen tvangs att med våld och i samlad styrka försvara sin egendom. Då Evert Horns ryttare en gång drogo genom Tavastland, uppstod i Tuulos emellan dem och allmogen en blodig strid, och ännu efter ryska krigets slut hördes någon gång hotelser om ett nytt klubbekrig. År 1620, då en trupp Savolaks' infanteri ankommit till Rautulampi för att efterspana förrymda soldater, under hvilken förevändning många oskyldiga blifvit grymt plågade och deras egendom plundrad, infunno sig utskickade från bönderna med länsmannen i spetsen hos landshöfdingen öfver Tavastland och sade honom rent ut, att "här i landet för mindre orsakers skull uppresning skett, och kunde det också nu sammaledes tillgå, om ej sakerna stäldes på en annan fot". En ännu farligare följd af det långa krigstillståndet var *embetsmännens* och *adelns* ånyo tilltagande godtycke.

Det inträffade äfven nu ganska ofta, att embetsmännen och innehafvarne af förläningar med fängelse och pinande hemsökte kronans undersåter, och öfverhufvud taget var hvarje i egna eller kronans ärender resande herreman en småtyrann för folket och fordrade med våld fri skjuts och förtäring. Det är att märka, att just genom kriget *förläningarnas* antal åter hade ökats; de gåfvos dels såsom belöning för krigiska förtjenster, dels under namn af arrende mot betalning, emedan man ej genom andra medel kunde upphjelpa de dåliga finanserna. På detta sätt gafs åt en mängd utländingar, ej blott svenska adelsmän, utan äfven liffländska herrar och till och med några bojarer, husbondevälde öfver fria finska bönder. Det ryktbaraste exemplet på sådana herrars framfart voro på denna tid förra ståthållaren på Viborgs slott, *Joachim Berendt,* och hans fru, Gertrud von Ungern-Sternberg, som efter liffländsk sed i trakten af Borgå rasade emot sina underhafvande och grannar. Men största klagan hördes från grefskapet Raseborg, der slägten Leijonhufvud lade i dagen sitt af gammalt kända, grymma sinnelag. Grefve *Sten Axelsson,* som under Karls sista regeringsår fått återvända från sin landsflykt, litade synbarligen på sin frändskap med det kungliga huset och aktade derför icke på varningar och tillrättavisningar, så att Gustaf Adolf klagade, att han hade mera bekymmer af grefve Sten ensam, än af hela det öfriga Finland. Följande ord ur ett af konungens bref kunna bättre än enskilda exempel ådagalägga den under förläningarna lydande allmogens betryck: "Oss är i sanning förekommet, huruledes mest alle utaf adeln i Finland, såväl Lifländare som de andre der boendes äro, fast otillbörligen handla med de bönder, som de bekomma i förläning, att de så utsuga, uttvinga och utarma dem, att många nödgas öfvergifva hemmanen och draga derifrån, derigenom de aldeles öde blifva; och när adelsmannen sålunda gjort hemmanet öde, kommer han återigen och beklagar sig ingen nytta hafva af förläningen, och begärer så att bekomma andra i stället; och när han då några bekommer, gör han med dem lika som med de förra. En part som förläningar hafva, lägga ock hemmanen öde derföre, att de sjelfve skola få bruka egorna, ja de tvinga de öfriga förläningsbönderna att häfda och bruka samma egor husbonden till bästa, och blifva sålunda de bönder, som något behållne äro, dubbelt betungade." Till skydd emot dessa och

andra missbruk utfärdade den unge konungen redan om våren 1613 ett allmänt "Försparelsebref för alla förlänte bönder i Finland". Men han behandlade i allmänhet ej adeln och de store med samma skoningslösa stränghet, som hans fader, utan han ansåg det vara nödvändigt att med mildhet utplåna minnet af de inre striderna, ehuru naturligtvis på detta sätt de sår, af hvilka samhället led, först långsammare gingo till läkning.

Rikets utblottade tillstånd och folkets fattigdom var på dessa tider i sanning bekymrande. Då kronans ordinarie inkomster till stor del voro bortförlänade, nödgades följaktligen kronan för sina behof upptaga nya skatter och afgifter, till hvilka man ej ens hvarje gång hade tid att begära de skattdragandes lagliga samtycke. Sålunda fördes ryska kriget till större delen med finska medel och finskt krigsfolk. Men äfven till *Elfsborgs lösen,* för hvilket pris freden med Danmark blifvit köpt, fick Finland betala sin andel, utgörande 300,000 nu gällande finska mark årligen i sex års tid. Huru tung denna utgift skulle kännas är lätt att inse, då man hör, att af hvarje hemmansegare skulle årligen utgå 2 silfverriksdalrar, af hvarje dräng, arbetskarl eller inhysing 1 riksdaler, af hvarje ordinarie prest 16 riksdaler o. s. v., och då vi derjämte veta, att silfverriksdalern (5 m. 60 p.) på denna tid gälde lika mycket som en tunna råg eller tre lispund smör. Det är sant, att rikets stora nöd fordrade dylika uppoffringar såväl af undersåtarne som styrelsens egna medlemmar. Vi hafva också svårt att ens fatta ett sådant riksskattkammarens tillstånd, att konungen var tvungen att till de löpande behofven låna än från den ena, än från den andra enskilta personen några hundra daler. Men ännu svårare är att riktigt beräkna den skattebörda, som den finska allmogen på dessa tider burit, utan att sedan ens alltid få njuta detta lagens skydd, som förmår lätta äfven den tyngsta börda. Betrycket var så stort att mången öfvergaf hem och fosterland och flyttade bort till främmande, ofta nog långt aflägsna nejder. Regeringens strängaste förbud mägtade ej förhindra denna "förrymning", och en förordning från år 1620 klagar, att "från riket, och isynnerhet från Finland, årligen utdrager en stor myckenhet folk, såväl gifta som ogifta, bönder, drängar och pigor, för att nedsätta sig i polska Liffland, Preussen, Kurland, Pommern, Mecklenburg" o. s. v. Vid samma tid inflyttade en stor mängd finnar

till Ingermanland och Kexholms län, hvilka nyss eröfrade trakter ånyo skulle befolkas. Finlands *folkmängd* på denna tid kan ej med säkerhet uppgifvas, men antagligen steg den samma ej till 300,000 personer. Axel Oxenstjerna, som på dessa tider en gång besökte landets äldsta kulturorter, omtalade många år senare, hvilket intryck de då gjorde på den resande. "Wemo och Masku härader" — så lyda hans ord — "hafva vi sett sommartiden; der var ingen kultur, utan der bo bestier".

Likväl är denna tid, så rik på bekymmer, anmärkningsvärd i det afseende, att under den samma grunden blef lagd till ett nytt och förmonligare förvaltningssystem. Mycket godt medförde till en början den omständighet, att den unge konungen under ryska kriget upprepade gånger fick tillfälle att på nära håll skåda ställningen i landet och sjelf på ort och ställe afhjelpa otaliga missförhållanden af enskild och allmän art, Gustaf II Adolf är nämligen en af de få svenska regenter. som någon längre tid uppehållit sig i Finland, och ingen har med större ifver lagt hand vid detta lands förvaltning. På vårvintern 1614 kom han såsom konung första gången till Finland, kringgående Bottniska viken samma väg, som han förut som barn en gång färdats med sin fader på återresan till Sverige. Sedan han några dagar uppehållit sig i Tavastehus (19—24 Mars), stälde han färden till Åbo, der han dröjde inemot sex veckor. På våren seglade han längs finska kusten åt Narva till, uppehållande sig under vägen i Helsingfors, Borgå, Tiusterkylä (hos Arvid Wildeman) samt i Viborg och utanför Björkö. Under hela denna färd drogs en hel mängd klagomål under konungens eget bepröfvande, och under sin vistelse i Åbo utgaf han ett särskildt påbud, huru fogdarne och skrifvarne rätteligen skulle uppföra sig gentemot befolkningen i Finland, hvilket är den första förordningen om införandet af qvittenser eller debetsedlar. En annan förordning, som först nästföljande vinter utfärdades i Stockholm, afsåg väl icke Finland allenast, men hade otvifvelaktigt blifvit ansedd särskildt af behofvet påkallad i detta land; denna förordning hade till ändamål att förhindra allmogens betungande genom olaglig skjutsning och gästande, och är den första öfverhetliga stadga, af hvilken veterligen en finsk öfversättning utkommit i tryck.

Konungen hade om hösten seglat tillbaka till Sverige och under vägen dröjt någon tid på Åland, för att jaga elgar

och rådjur. Följande sommar begaf han sig åter till krigsskådeplatsen, der den förut omtalade belägringen af Pskow företogs. Men derpå följande vinter ville han åter egna åt omsorger om Finland, och i denna afsigt sammankallade han genom öppet bref, dateradt i Narva den 1 November 1615, Finlands ständer att sammanträda i Helsingfors första dagarne af Januari. I kallelsen uppräknas: alla adelsmän, som uppnått myndig ålder; biskopen samt tvenne medlemmar af domkapitlet och en prest från hvarje härad; ryttmästarne och befälhafvarne öfver fotfolket, samt en af underbefälet och två man af manskapet; en borgmästare, en rådman och en borgare från hvarje stad; slutligen två bönder från hvarje härad. Man ser häraf, att representationen ännu på denna tid ej var närmare bestämd. Sålunda borde t. ex. adeln infinna sig mangrant, nämligen alla, som ej af krigstjenst voro hindrade att närvara. Dessutom skulle äfven från det öfriga krigsfolket sändas representanter; men dessa bägge klasser räknades i sjelfva verket till ett och samma stånd, såsom sedermera äfven närmare fastställdes i Sveriges första *Riksdagsordning*, som utkom följande år (1617). Anmärkningsvärd är för öfrigt den korta tid, riksdagarne på dessa tider voro samlade. Sedan konungen från Narva som utgångspunkt hade besigtigat fästningarne i Ingermanland och småningom öfver Viborg ankommit till Helsingsfors, öppnade han ständerförsamlingen med ett långt tal, uti hvilket han berörde den då varande politiska ställningen i förhållande till Ryssland och Polen. Med anledning häraf fordrade man ständernas utlåtande om medlen till att betrygga riket mot Sigismunds stämplingar och ryssarnes fiendtligheter och begärde deras samtycke till en ny gärd för soldaternas underhåll, samt stadfästelse på den nya hållskjutsstadga, som under föregående år blifvit utfärdad. Om ständernas öfverläggningar hafva vi inga underrättelser; men redan *den 2 Februari* underskrefs deras beslut, deri de säga sig noggrant hafva öfvervägt konungens framställningar, till hvilka de nu gåfvo sitt bifall. Nyssnämnde "Landttågsgärd" beviljades blott för det löpande året, men har sedermera blifvit en stadigvarande post uti uppbörden, ej blott i Finland, utan äfven i hela Sveriges rike. Men de svenska ständernas bifall söktes dock äfven genom skilda landskapsförsamlingar och Finlands representanter i Helsingfors skrefvo nu till svenskarne ett långt uppmaningsbref.

I detta bref erinra de om, hurusom de här vid den östra gränsen i mannaminne varit betungade med mångahanda besvär; likväl hade de nu, ehuru årets afkastning varit mycket svag, gifvit detta bidrag till krigsverket, och de hyste intet tvifvel, att ju ständerna i Sverige skulle bifalla till samma skatt och på detta sätt bidraga till hindrandet af finnarnes betryck, "alltid ihågkommandes" — såsom orden lyda — "ej allenast den gemensamma fara, som hotar eder lika så väl som oss, om det skulle gå oss illa, utan äfven det trogna och godvilliga bistånd, som vi alltid eder, när så hafver omträngt, gjordt hafve och äfven framdeles för kungl. maj:ts och fäderneslandets väl gerna göra vele, efter vår yttersta förmåga, utan att spara lif eller egendom." På detta bref ankommo sedan vänliga svar från Sveriges flesta landskap; det var likasom ett förnyande af förbundet emellan Svenskar och Finnar. För öfrigt är *landtdagen i Helsingfors* anmärkningsvärd derför, att det är den enda gång Finlands ständer under konungens presidium trädt i spetsen för hela riket. Sjelfva rikskanslern, *Axel Oxenstjerna*, var äfven närvarande vid detta tillfälle, på samma gång i egenskap af konungens minister och finsk adelsman; ty han hade år 1614 erhållit Kimito socken till friherreskap. Bland de öfriga närvarande märkas flere gamla bekanta, såsom Finlands ärevördige biskop, *Erik Sorolainen*, den gamle fältherren *Georg Boije*, hvars långa lefnadserfarenhet gaf honom ett högt värde i den unge konungens ögon, samt de ifrån klubbekrigets tider ryktbare *Axel Kurck* och *Götrik Fincke*. Bland adelns yngre ledamöter påträffades vidare namnen: Fleming, Horn, Stålarm, Munk, Carpelan (Karpalainen) och Stjernkors. Men äfven ett ganska stort antal obekanta namn och män börja redan förekomma, ett bevis på att Finlands adelsstånd åter hade fått emottaga en mängd främmande element. Likväl voro några af dessa otvifvelaktigt redan någorlunda naturaliserade i landet, t. ex. *Johan Pontusson de la Gardie*, som var äldre broder till den ryktbare herr Jakob, och för närvarande var landshöfding öfver Åbo län.

Förutom de egentliga landtdagsfrågorna förekom ännu en mängd klagomål och petitioner från enskilda orter, som togos i öfvervägande af konungen och ständerna. Derefter begaf sig Gustaf Adolf till Åbo, der han dröjde hela tre månader och under tiden som hastigast äfven besökte Björneborgs-trakten.

Oräkneliga klagomål och missförhållanden togo äfven nu hans uppmärksamhet i anspråk; ty den finska allmogen begagnade sig flitigt af sin gamla häfdvunna rätt, att få komma till tals med konungen sjelf. Det är ganska sannolikt, att Gustaf Adolf förstod finska, som ännu på denna tid var det allmänna samtalsspråket äfven i de bildade familjekretsarne i Finland. Men i alla fall fans vid det kungliga kansliet en särskild sekreterare för de finska angelägenheterna, och de inlemnade klagomålen blefvo sålunda ingalunda förbisedda. De flesta afhjelptes på ögonblicket; för andra åter sändes särskilda personer till ort och ställe för att närmare undersöka förhållandet. Då konungen slutligen den 18 Maj återseglade från Åbo till Sverige hade han blifvit temmeligen hemmastadd vid de finska förhållandena och kunde nu framdeles på grund af egen erfarenhet vidtaga sina åtgärder till Finlands bästa. Vi skola längre fram återkomma till detta ämne; nu vilja vi blott omnämna, att år 1619 grundlades på konungens befallning Själö hospital för spetelska. För öfrigt vilja vi erinra om, att Gustaf Adolfs besök i Finland år 1616 äfven är serskildt anmärkningsvärdt i det afseende, att det för lång tid var sista gången Finland fick njuta af regentens personliga närvaro. Hvad Gustaf Adolf sjelf beträffar, så fördes han snart till aflägsna krigsskådeplatser och fick ej mera tid att besöka Finland annat än någongång på genomresa. Sålunda reste han t. ex. om vintern 1622 i största hast, på återvägen från kriget i Liffland, genom Viborg, Kuopio, Säresniemi och Uleåborg till Sverige, och fyra år senare reste han af samma orsak ännu hastigare genom Finland. Men härefter förflöt ett och ett fjerdedels sekel, förrän någon svensk konung åter satte sin fot på den finska jorden.

Ett år efter ständerförsamlingen i Helsingfors afslöts freden med Ryssland, hvarvid rikets område betydligt utvidgades. Härigenom uppstod helt naturligt den frågan, hvilken ställning i förhållande till hela riket det nyförvärfvade området skulle komma att intaga, och öfver hufvud taget begynte man nu närmare bestämma gränserna för de politiska rättigheterna. De sociala förhållandenas egendomliga gestaltning såväl i Kexholms län och Ingermanland, som ock i den del af Estland, som redan hörde under Sverige, tillät icke dessa länders sammansmältning med det öfriga riket. De qvarstodo

sålunda i sin egenskap af eröfrade länder och fingo icke sända ombud till de allmänna riksdagarne; men deras befolkning fick likväl särskildt hvar på sin ort afgifva utlåtande i skattefrågor. Deremot betraktades Sverige och Finland såsom statskroppens fullt berättigade medlemmar, och föreningsbandet emellan dem befästades ytterligare. Vid Gustaf Adolfs *kröning* i Upsala hösten 1617, gjorde finska adeln ännu ett försök att återfå de undantagsrättigheter öfver sina underlydanden, Karl IX hade fråntagit dem; men denna obilliga fordran blef naturligtvis äfven nu afslagen. Följande år sändes riksskattmästaren och krigsmarskalken Jesper Matsson Krus till Harviala för att anställa undersökning om finska adelns gods och förläningar. Afsigten härmed var synbarligen att utröna, hvilka som voro verkliga adels- och frälsemän; ty härutinnan rådde ännu mycken osäkerhet. Men vid detta tillfälle grundades äfven den *svenska riddarhus*-institutionen, som år 1625 tog sin början och äfven i yttre måtto förenade Sveriges och Finlands adel. Gustaf Adolfs riddarhusordning från år 1626, som i Finland varit gällande ända till våra tider, förordnade att ätterna skulle indelas i tre klasser: *herreklassen* innefattade grefvar och friherrar, *riddareklassen* de slägter, af hvilkas förfäder någon hade beklädt riksrådsembete, och *svenneklassen* alla öfriga adelsmän. Dessa klasser röstade särskildt och i hvarje klass hade hvar och en slägt en röst. Men äfven härvid hade man strängt följt den begränsning, som gafs af de olika politiska rättigheterna; endast "Ridderskapet i Sverige och Finland" fick inskrifvas på riddarhuset och en särskild paragraf bestämde, hvilka skulle få räkna sig som svenska medborgare. "Hvilken adelsman" — heter det — "som är född af svensk eller finsk fader och moder, eller svensk eller finsk fader allena, fast modren är främmande moder, han är en svensk adelsman och njuter svenske mannarätt och privilegium, antingen han födes innanrikes eller utanrikes; men kommer någon främmande af adel hit in i riket och gifter sig frälse inrikes, han må njuta frälse för sina gods, men ej säte och stämma ibland ridderskapet." — Dessa ord ådagalägga, huru i allmänhet Finlands ställning betraktades i förhållande till hela riket. Såväl *Sverige*, som *Finland* benämnas med det gemensamma namnet "fädernesland"; men samtidigt ställas de i bredd med hvarandra såsom tvenne delar af rikskroppen, hvilkas värde och betydelse

var nästan lika stor. "Alltid hafva vi förnummit" — sade en gång Axel Oxenstjerna — "att om Finland vore väl dirigeradt och kunde engång komma i lag, så att hufvud, händer och fötter motsvarade hvarandra, så skulle det i kraft, folk och medel svara emot Sverige". I sjelfva verket var likväl Finland rikets svagare del, och dess förhållanden måste naturligtvis förbättras efter Sveriges mönster.

Bland de vigtigaste förbättringsåtgärder, som vid denna tid vidtogos, var rättegångsväsendets bringande i ett fullständigare skick. Redan under de första åren af sin regering (1614) hade Gustaf Adolf i Stockholm inrättat den första *Hofrätten*, hvars ändamål i början var att motsvara de forna "räfst- och rättaretingen" eller, såsom man sade, "döma kungsdom", ehuru institutionens lagliga magt sedermera inskränktes sålunda, att dess domslut kunde underställas konungens och riksrådets revision. Snart fann man, att denna "Svea hofrätt" var alltför aflägsen, för att kunna leda och öfvervaka rättstillståndet i Finland; till följd deraf inrättades nu år 1623 en särskild hofrätt i Åbo stad, hvarest den samma redan samma år den 31 Oktober höll sitt första sammanträde. *Presidenten*, som alltid borde vara något riksråd, samt *vice presidenten* och flere af *assessorerna* voro till en början svenskar; men några finska ledamöter funnos äfven, t. ex. *Herman Klasson Fleming* och *Lars Carpelan*, förutom några lagläsare från de finska landsorterna. Den nya institutionens verksamhetsfält utvidgades betydligt derigenom, att dess första president, friherre *Nils Bjelke*, samtidigt utnämdes till hela landets gubernator, eller *generalguvernör*. Denne synes med kraft hafva vinnlagt sig om förbättringen af rättstillståndet i landet, ty ännu efter hundra år fick han det vackra vitnesbörd, att han i detta land stäfjat allt öfvervåld. Detta uttryck bör naturligtvis förstås sålunda, att i allmänhet inrättandet af Åbo hofrätt småningom åstadkom en bättre lagskipning i landet, isynnerhet derigenom, att underrätterna kommo under en noggrannare tillsyn. Sådant kunde dock ej uträttas med ett enda slag, och Bjelke begynte alltför snart blifva trött vid sitt embete. Redan efter ett år begärde han att slippa "från denna onda och barbariska landsort, hvars egensinniga, onda befolkning allt fortfarande vill hålla sig vid sina gamla oseder." Han innehade såsom baroni Korpo socken i närheten af Åbo, men för-

öfrigt var han alldeles obekant med förhållandena i landet, och det är intet tvifvel att han äfven betraktade dem med främmande ögon. Isynnerhet synes den omständigheten, att han ej kunde finska, varit hindrande för hans verksamhet, och enligt hans egen tanke borde äfven konungen insätta i hans ställe någon "af detta tungomål". Men regeringen biföll icke i början hans ofta förnyade afskedsansökan; först år 1630 blef han entledigad från presidentembetet, och följande år lät slutligen konungen honom komma tillbaka till Sverige, emedan han nu — såsom konungens ord föllo — "var gammal, tung och endels ledse vid Finland". Efter honom utnämndes till gubernator *Gabriel Bengtsson Oxenstjerna*, rikskanslerns kusin. Äfven presidentplatsen besattes ånyo med en svensk man, Bror Rålamb, hvilken dock snart entledigades. Först efter honom kom ett finskt riksråd, *Johan Kurck* till Laukko och Anola, på presidentstolen. Det är här på sin plats att omnämna, att på denna tid ännu en tredje hofrätt inrättades i Dorpat (1629), och under denna lades ej allenast Östersjöprovinserna, utan äfven Ingermanland. Men Kexholms län räknades under Åbo hofrätt och utgjorde en del af Karelska lagsagan.

Samtidigt som Åbo hofrätt instiftades, begynte äfven på det kyrkliga området ett ifrigt reformationsarbete. Ty om den svenska regeringen på denna tid i allmänhet betraktade förhållandena i Finland med mörka blickar, så hyste den isynnerhet rörande den kyrkliga förvaltningen en ganska stor misstro mot finnarne. Orsakerna härtill voro mångahanda: främst den finska biskopens forna undfallenhet för konung Johans liturgi, vidare anklagelsen mot det finska presterskapet på riksdagen i Linköping, och slutligen den omständighet, att biskop Eriks enda son synes varit i Rom för att studera vid något påfligt kollegium. Det är sålunda antagligt, att man ej hyste stort förtroende till den finska kyrkans protestantism, och dessutom herskade otvifvelaktigt ännu här, likasom äfven i många af Sveriges stift, ganska mycken oreda. De oroliga tiderna hade nämligen äfven sträckt sina verkningar till det presterliga området: mången andlig, som tjenstgjort i fält, fordrade i stöd af kunglig fullmagt ett prestembete inom den finska kyrkan, utan att hans lära och presterliga kompetens på något sätt pröfvades; likaså försökte adeln med våld inblanda sig i prestembetenas besättande, och biskopens myndighet

bemöttes ofta med offentligt förakt. Men man kan dock ej påstå, att biskop Erik skulle varit skulden till detta virrvarr. Tvertom finner man, att då biskopen ville något strängare yrka på ordningens upprätthållande, han ingalunda hade att påräkna regeringens medhåll; sjelfva den nya hofrätten i Åbo var honom mera till hinder än till hjelp. Denna regeringens brist på tillmötesgående förbittrade den gamles sista lefnadsdagar och hämmade hans verksamhet. Och likväl hade *Erik Sorolainen* hela sin tid varit en trägen, frisinnad och verksam herde i sin församling, och ännu på gamla dagar ådagalade han sin kraftfulla energi såväl genom täta biskopsvisitationer, som isynnerhet genom sin stora *finska postilla*, hvilken trycktes i Stockholm åren 1621 och 1625. På hans föranstaltande synas äfven *Hemmings från Masku* nya psalmbok samt de af samma hand till finskan öfversatta skolsångerna hafva utkommit, och just på denna tid begynte i sjelfva verket såväl läskunnigheten utbredas bland folket som ock kyrkosången frigöra sig från latinets bojor. Det bör nämnas, att Erik Sorolainen ej längre var biskop öfver hela Finland; år 1618 hade nämligen *Viborgs stift* åter blifvit skildt från Åbo biskopsstol, och en man vid namn *Olof Elimäeus* blifvit förordnad till biskop derstädes. Han hade förut varit kyrkoherde vid storkyrkan i Stockholm, men var finne till börden. Orsaken till denna delning var likväl att söka annorstädes, än i regeringens afvoghet mot Sorolainen; det hade nämligen efter freden i Stolbova blifvit alldeles oundgängligt, att de östra delarne af landet fingo sin skilda vårdare, hvilken på samma gång kunde öfvervaka de nyss eröfrade landskapens andliga angelägenheter. Men långt bittrare kändes det för den gamle biskopen, då man begynte tänka på en medhjelpare och efterträdare åt honom. Biskop Erik skulle till detta embete önskat skolrektorn i Åbo, Gabriel Melartopaeus. "Magister Gabriel" — skref han till rikskanslern — "är en skicklig och lärd man, som kan väl båda målen, och i den landsorten behöfves i sjelfva verket en, som kan finska tungomålet." Men Melartopaeus stod ej heller i synnerlig gunst, och det var regeringens afsigt att få någon svensk man till ledare af den finska kyrkans angelägenheter. Midt under dessa planer inträffade år 1625 Erik Sorolainens död, hvarefter den finska biskopsstolen förblef ledig i några år, innan styrelsen fattade ett afgörande beslut. Sveriges öfrige

biskopar, hvilkas tankar i saken under tiden inhemtades, föreslogo en sådan medelväg, att väl en finsk man skulle förordnas till biskop öfver Åbo stift, men att åt honom skulle gifvas till medhjelpare en svensk, "på det att i församlingarna och skolorna allt skulle blifva inrättadt på samma sätt, som här i Sverige är sed." Men slutligen afgjordes likväl saken sålunda, att kyrkoherden i Nyköping, svensken *Isak Rothovius*, en väldig predikant och ordningsman, samt rikskanslerns goda vän, erhöll fullmagt på biskopsembetet i Åbo år 1627. Denna utgång är nog anmärkningsvärd, då man drager sig till minnes, att utom biskop Folling under tvenne sekel ingen främling burit den finska biskopsstafven. Det synes äfven ganska tydligt, att finnarne ej voro tillfredstälda. Men Gustaf Adolf och Oxenstjerna, hvilka sträfvade att ordna de kyrkliga angelägenheterna efter samma mönster och till befordrande häraf just på denna tid hade för afsigt att inrätta ett högsta konsistorium (consistorium generale) för hela riket, trodde sig icke med mindre förmå inverka på den finska kyrkans angelägenheter.

Man bör erinra sig, att protestantismen vid denna tid hade stigit fram på den verldsliga krigsskådeplatsen, och innan kort trädde Sverige sjelf i spetsen för denna strid. Sålunda blef det äfven nödigt att ordna de egna kyrkliga angelägenheterna på militäriskt sätt. För att sätta i verket en sådan krigstukt var biskop Rothovius just rätta mannen. Hans tjugufemåriga verksamhet i Finland (1627—1652) är i många afseenden förtjenstfull, och mången nyttig inrättning, t. ex. den kyrkliga bokföringen, har honom att tacka för sitt upphof. Synnerligen anmärkningsvärda äro hans sträfvanden för undervisningsväsendet i landet. På hans framställning utvidgades t. ex. Åbo skola år 1630 till ett gymnasium, och dermed var första början gifven till inrättandet af ett universitet. Men medveten om det stora understöd han kunde påräkna hos rikskanslern, iakttog han icke alltid måtta och billighet. Så t. ex. föreslog han en gång, att den ofvan omtalade Melartopaeus (som förut varit medhjelpare åt biskop Erik och sedermera sjelf biskop i Viborg) genom en kunglig befallning skulle afsättas från sitt innehafvande rektorsembete och "en duglig man från Upsala akademi sättas i hans ställe." Äfven i kyrkliga angelägenheter förfor Rothovius understundom med

våldsamhet och hans befallningar skärptes med hård hänsynslöshet. Om en andlig uteblef från de årliga synoderna, skulle han mista sitt embete; om en församlingsmedlem tre söndagar å rad försummade gudstjensten, skulle han utstå kyrkoplikt och böta 3 daler; om han före kyrkogången åt eller drack, skulle han böta 1 daler, o. s. v. Att Rothovii hänsynslösa förfarande framkallade mycket missnöje, framgår bland annat deraf, att Nils Bjelke måste utgifva en särskild förordning såsom rättesnöre för kapitlet, emedan flere andliga hade klagat, att de blifvit dömda utan laglig undersökning. Deremot var biskopen å sin sida högeligen förbittrad på finnarne och tadlade dem strängt i sina privatbref, likasom äfven i sina offentliga predikningar. Huruvida han under sin tjenstetid småningom lärde sig finska språket, känna vi ej med säkerhet; men att han till sitt sinne förblef stocksvensk, har man af många exempel anledning att förmoda. Ännu under hans sista lefnadsår klagade skolungdomen i Åbo, att han ständigt mera gynnade de svenska eleverna än de finska. Denna partiskhet, som genomlyser öfver allt i biskop Rothovii handlingssätt, förringade i väsentlig mon den välsignelse, hans verk eljes skulle medfört. Det erkännande måste man likväl gifva åt honom, att han oaktadt all sin stela protestantism var en ifrig vän och befordrare af upplysningen.

I det östliga biskopsstiftet voro förhållandena i många afseenden olika, men förvaltningen bedrefs afgjordt mildare. Då biskop Elimaeus dött i Viborg år 1629, begärde Rothovius, att äfven detta stift skulle anförtros åt hans förvaltning, förmenande, att han "på ett enda år der skulle uträtta mera, än som förut på flere år kommit till stånd." Denna begäran blef dock lemnad utan afseende, och biskopsstolen i Viborg besattes en tid bortåt med finske män (Carelius och Melartopaeus). Det svåraste uti deras uppgift var missionsverket, som anförtroddes dem uti de kort förut eröfrade landskapen Kexholms län och Ingermanland, hvilkas innevånare från äldsta tider tillhört grekiska kyrkan och för öfrigt voro föga framskridna i civilisation. De reformatoriska bemödanden regeringen gjorde i och för dessa trakter, voro dels af andlig, dels af verldslig natur, men stodo i nära gemenskap med hvarandra och påkallade lika uppmärksamhet. Efter fredsslutet öfverlemnades till en början båda landskapen såsom län på sex år

åt *Jakob de la Gardie*, som hade användt stora kostnader på deras eröfring och otvifvelaktigt bäst kände dessa länders egendomliga förhållanden. Samtidigt (1618) skickades enkom en undersökningskomission till Kexholms län, der de skilda kommunerna (t. ex. pogosterna Ilomants och Kides) lågo i öppen fejd med hvarandra och öfver hufvud alla kulturförhållanden voro sönderslitna. I Ingermanland voro förhållandena så tillvida något olika, att en stor del af befolkningen öfverflyttat till ryska sidan, och man måste derför sörja för, att landet åter skulle blifva befolkadt. I denna afsigt bortgaf man derstädes en mängd förläningar med vilkor, att de öde gårdarne åter skulle upptagas till odling. Flere bojarslägter (deribland Aminoff, Apolloff, Peresvetoff-Morath och andra) blefvo på detta sätt fästade vid det svenska riket; men derjämte nedsatte sig i dessa trakter en mängd främmande kolonister, såväl från Finland, som från andra orter. Öfver hufvud var Ingermanland vid denna tid Sveriges Sibirien, d. ä. den trakt, dit uppviglare och grofva förbrytare blefvo deporterade; t. o. m. de högre embetsmännen i Ingermanland ansågos af den svenska aristokratien på sätt och vis såsom förvista, ehuru man å andra sidan fordrade af dem stor erfarenhet och mycken insigt. Största bekymren åstadkommo de religiösa förhållandena, ty befolkningen var just genom sin tro fästad vid Ryssland, och man ansåg de grekiska andlige, som erhöllo sin ordination af metropoliten i Novgorod, för högst farliga. Flere gånger hade regeringen haft för afsigt, att bland dess egna undersåtar af grekiska bekännelsen utvälja en lämplig man och sända honom till Konstantinopel, för att af patriarken derstädes beredas och invigas till grekisk biskop för dessa länder. Denna plan blef dock aldrig fullföljd; hufvudändamålet var nämligen att omvända befolkningen till lutherdomen. För detta ändamål skulle biskoparne i Viborg tillförordna dertill lämpliga lutherska prester, hvilka med mildhet och saktmod skulle undervisa folket i den lutherska läran, och åt de grekiska presterna utlofvades belöningar, om de ville lära sig den lutherska katekesen, och för deras skull trycktes i Stockholm lutherska böcker på finska språket med ryska typer. Å andra sidan lemnades de grekiska institutionerna i det tillstånd af förfall, hvari kriget hade försatt dem. Alla kloster t. ex. voro förstörda och år 1625 öfverlemnade regeringen ön Walamo åt en privat man i för-

läning. Allt detta hade likväl ej den framgång, man beräknat. De lutherska omvändelseförsöken fortskredo ytterst långsamt; man hörde till och med klagas, att många af de från Finland inflyttade nybyggarne läto locka sig att öfvergå till grekiska bekännelsen, ehuru ett dylikt affall var belagdt med dödsstraff. År 1630 räknades i Kexholms län 17 grekiska och endast 6 lutherska andliga. Lutherska kyrkor funnos 8 (af hvilka stadskyrkan i Kexholm och Sakkula kyrkan i Kiviniemi voro de äldsta); antalet grekiska kyrkor åter uppgick till 48. Nyssnämnde år skref Gustaf Adolf till sin forne lärare Johan Skytte, hvilken nu var landshöfding öfver Kexholms län och Ingermanland, en närmare anvisning, huru omvändelseverket borde bedrifvas. I hvarje pogost skulle småningom en luthersk prest tillsättas och den grekisk-kristna befolkningen borde, jämte det de fingo hålla sin egen gudstjenst, förpligtas att hvarje söndag åhöra åtminstone en finsk predikan, "på det de således" — såsom orden lyda — "vänja sig till de våra och efter de ryska andliges frånfälle, de finska må kunna träda i deras ställe." Men detta egendomliga förfarande rönte från den grekiska befolkningens sida det bestämdaste motstånd, och regeringen nödgades tre år senare afgifva en försäkran, att det ej varit hennes afsigt att på något sätt öfva tvångsmål emot invånarne i deras religiösa angelägenheter. I sjelfva verket blefvo dock dessa bemödanden äfven framdeles med föga förändring fortsatta, och de grekisk-kristna kunde med allt skäl klaga, att under det man vägrade dem den tröst, som de hittills voro vana att emottaga af sina andliga förmän, man likväl icke gaf dem någon ny kyrkoförvaltning af deras egen religion.

Vi hafva gjort denna tids kyrkliga sträfvanden till föremål för en utförligare behandling och detta hufvudsakligast på grund deraf, att de stodo i nära gemenskap med de politiska förhållandena. Det långvariga kriget emot Sigismund, hvilket slutligen upplöste sig i ett allmänt europeiskt religionskrig, hade gjort Sverige till reformationens hufvudstöd, och alla detta lands inre förhållanden hade fått en afgjordt protestantisk anstrykning. I hurudane tider man lefde framgår deraf, att man ännu år 1630 fruktade, att förklädda *jesuiter* skulle intränga i riket; bland dessa nämnes äfven särskildt en ifrån Viborg bördig man. I allmänhet hade konungens milda karakter gjort slut

på det politiska hatet och många af de landsförvista hade fått återvända till fäderneslandet. Understundom visades likväl mindre mildhet, än man kunnat vänta, t. ex. beträffande Arvid Stålarm. Denne ädle och olycklige man fick förblifva i fängelse på Gripsholm ända till sin död (1620). Ett annat offer för misstanken, svensken Johan Messenius, förtjenar att här omnämnas, emedan hans skriftställareverksamhet i dubbelt afseende anknyter sig till Finland. Denne märkvärdige man hade erhållit sin uppfostran i ett jesuiterkollegium, hade sedermera återvändt till sitt fädernesland och der för sin stora lärdom förvärfvat sig regeringens förtroende. Men år 1616 blef han beskyld för hemlig brefvexling med katolikerna och till följd deraf tillika med sin familj insatt på den aflägsna fästningen Kajana. Under denna sin fångenskap författade han det stora och i sitt slag första verket uti Sveriges historia (*Scondia illustrata*) på latinska språket och derjemte ett mindre verk på svenska språket, benämndt "Finlands rimkrönika". Ehuru de mot honom gjorda beskyllningarne på intet sätt kunde bevisas, hölls han likväl hela sin lifstid fången och blef först 1635 från ödemarkens djup förd till staden Uleåborg, der han följande år dog. Äfven hans son, Arnold Johan Messenius, som någon tid fått behålla friheten, insattes år 1625 i strängt fängelse på Kexholm. En ädel rättskänsla hörde eljest till hufvuddragen i Gustaf Adolfs karakter och sällan förekomma handlingar, som man kunde stämpla såsom orättvisa. Otvifvelaktigt hade han dock ett mycket högt begrepp om sin konungsliga magt och var mycket ömtålig i frågor, som rörde det kungliga majestätets värdighet. Under hans regering var t. ex. ständernas deltagande i statsangelägenheterna ganska obetydligt, dessutom ej att förtiga, att vederbörande fingo vänja sig vid sträng lydnad. Den goda ordning, som småningom gjorde sig gällande inom förvaltningen, var äfven för undersåtarne en sann vederqvickelse efter krigets långvariga oro. Likväl höllos äfven desse i sträng tukt. Ett talande exempel häruppå är den hårda förordning, som utfärdades år 1620, rörande jagten på Åland. Innevånarne förbjödos under hotelse af dödsstraff att skjuta eller ofreda elgarne, ehuru vildbrådet tillfogade skada å deras åkrar och betesmarker; och om också förbrytarens lif af kunglig nåd blef skonadt, så blef han dock

sin egendom förlustig och måste för lifstiden flytta öfver till Ingermanland.

Äfven beträffande handel och industri var regeringens förmyndaremagt på dessa tider lika sträng. Landthandeln förbjöds allt eftertryckligare och gränserna för hvarje enskild stads verksamhetskrets bestämdes omsorgsfullt. Endast innevånarne i Kexholms län skulle få bibehålla sin forna handelsrätt, emedan åkerbruket derstädes ej förslog till lefnadsbehofvens fyllande. För att upplifva handeln grundlades några nya städer, nämligen *Nystad* (1614), *Gamla Karleby* (Kokkola) och *Ny Karleby* (1620), samt staden *Torneå* i dåvarande Vesterbotten. Men den nya *Handelsstadgan*, som utfärdades 1617 och sedermera i ett och ett halft sekel förblef gällande, lade onaturliga band på handelsrörelsen. Endast de så kallade *Stapelstäderna* skulle få bedrifva handel på utrikes ort; Åbo och Viborg, äfvensom tidtals Helsingfors och Borgå, voro i Finland de enda orter, hvarest främmande fartyg fingo lägga till; städerna i Österbotten fingo endast föra sina varor till Stockholm eller Åbo. Dylika inskränkningar äfvensom den allmänna medellösheten förlamade all företagsamhet, så att de många storartade handelsplanerna, som regeringen hade uttänkt, t. ex. Atlantiska kompaniet, ryska handelsvägen genom Nevan, o. s. v., ej kunde komma till utförande. För den inre rörelsen var silfvermyntets försvinnande till mycken olägenhet; lösepenningen för Elfsborg hade nämligen till största delen uttömt rikets silfverförråd. *Kopparmyntet* deremot, som nu begynte präglas, kunde ej afhjelpa detta behof, utan föll genast från början under kurs. Det är äfven naturligt, att det fortgående kriget och de af kriget uppdrifna nya skatterna hade ett högst förderfligt inflytande på förmögenhetsförhållandena i landet. Bland dessa nya skatter må i främsta rummet nämnas "*lilla tullen*" (för landtmannavaror, som infördes i städerna) år 1622, och qvarntullen år 1625 (som sedermera förvandlades till mantalspenningar). I och för lilla tullen försågos alla städer med tullportar och tillika gjordes alla handtverk till stadsnäringar i regelmässiga skrån. För öfrigt synes näringsfliten i Finland hafva gjort ganska långsamma framsteg. Af regeringens industriella företag vilja vi nämna Svartå jernbruk i Lojo, en på Porkkala udde öppnad silfvergrufva, här och der ett sågverk, o. s. v. Folkets näringsflit stod på en ganska låg stånd-

punkt. Plankor och bräder tillverkades med yxe och säden förmaldes vanligen på handqvarn. Då qvarntullen skulle införas, rapporterades från Finland, att på de flesta orter, isynnerhet i Tavastland och Viborgs län, ej funnos några vattenqvarnar och att handqvarnarne för det mesta doldes i skogarne. Det finska ölet omtalas gång efter annan. Till Gustaf Adolfs kröningsfest införskrefvos 200 fat och tillika en mängd ölkannor, dryckeskärl af enträd, trätallrikar och fat. Naturligtvis måste under de stora krigsrustningarna sådana industrier, som hade afseende på krigsförnödenheterna, vara i blomstring. Äfven i Finland funnos på denna tid "rörsmeder", hvilka förfärdigade bösspipor för soldaternas räkning, och år 1624 omtalas, att mer än halfva salpeterbehofvet levererades från de elfva salpetersjuderierna i Finland. Den enda krutqvarnen fans i Viborg; för öfrigt fördes salpetern till Sverige, der den sedan bereddes till krut.

Om vi betrakta de mångsidiga bemödanden, som under denna regeringstid gjordes i och för befästandet af den inre ordningen, så finna vi det knapt troligt, att de skulle kunna komma till stånd under pågående krigsbuller. Och likväl måste man betänka, att Gustaf Adolf ej hade ett enda fredsår och att Sveriges rike under hans regering blef inveckladt uti ett stort europeiskt krig, hvilket fortfor ännu länge efter hjeltekonungens död. Detta utländska krig, i hvilket Finland deltog uti en ingalunda ringa mon, förtjenar derför äfven sin plats i det finska folkets historia och skall i följande kapitel särskildt och i en fortsättning behandlas.

---

2. Det stora tyska kriget (1630—1648).

Efter afslutandet af kriget med Danmark, hade Sverige fått alla sina stridigheter afgjorda, med undantag af den långvariga fejden med Sigismund, hvilken likväl äfven hade hvilat en tid, alldenstund de båda partierna hade fullt upp att göra med de ryska angelägenheterna. Efter freden i Stolbova sammanstötte de svenska och polska vapnen åter i Östersjöprovinserna; detta krig fördes likväl i början med ringa stridskrafter,

emedan Sverige befann sig i ett tillstånd af utmattning. Endast Reval, Narva och Weissenstein innehades ännu af svenskarne, under det att polackarne höllo hela Liffland och vestra delen af Estland besatta. År 1617 kommo Dünamünde, Pernau och Saletsa i svenskarnes händer; men den förstnämnda staden gick snart ånyo förlorad, hvarefter krigslågan åter slocknade för någon tid. Men då Sigismund fortfarande uppstälde återlemnandet af svenska kronan såsom första vilkoret för freden, seglade Gustaf Adolf år 1621 in i Dünaflodens mynning och begynte belägra Riga. Finska armén (4,400 man) hade infunnit sig öfver Estland, och hela hären uppgick nu till 16,000 man. Öfverbefälet innehades, utom af konungen och hans broder, äfven af *Jakob de la Gardie*, Herman Vrangel och grefven af Mansfeld; till det lägre befälet hörde *Gustaf Karlsson Horn*, Henrik Klasson Fleming m. fl. Amiral öfver flottan var den gamle *Karl Gyllenhjelm* och contreamiral Klas Larsson Fleming. I fem veckors tid gjorde innevånarne ett tappert motstånd, men nödgades slutligen öfverlemna staden, den 15 September. Under de följande åren fortsattes eröfringen af Liffland och då De la Gardie och Horn år 1625 med finnarne intogo äfven *Dorpat*, var polackarnes öfvervälde i detta land tillintetgjordt. En glänsande seger vid *Wallhof* i Kurland Januari 1626, hvarvid finska rytteriet under konungens och Horns befäl så hastigt dref polackarne på flykten, att de öfriga svenska trupperna ej hunno fram för att deltaga i drabbningen, befästade svenskarnes välde vid stränderna af Düna.

Derefter beslöt Gustaf Adolf att förflytta kriget närmare till det polska området och landsteg sommaren 1626 vid kusten af Preussen. Ost-Preussen, hvars hertig var vasall under Polen, men för öfrigt såsom kurfurste af Brandenburg och svåger till Gustaf Adolf var främmande för detta krig, blef någorlunda lemnadt i fred; men i polska Vest-Preussen eröfrades hastigt flere städer, så att Polen, hvars utländska handel sålunda blef afbruten, ensamt fick röna olägenheterna af kriget. Då satte sig Sigismund sjelf i rörelse, men blef slagen vid Mewe vid Weichsel. Under de följande åren fortsattes kriget med häftiga skärmytslingar, i hvilka Gustaf Adolf och hans män lade grunden till sitt krigiska rykte. Konungen, som städse framstod såsom en förebild af hjeltemod, råkade flere gånger i lifsfara, t. ex. vid Dirschau år 1627, då han blef sårad i

skuldran. Samtidigt utförde *Åke Tott*, herre till Liuksiala, som konungen kallade sin "snöplog", emedan han användes att åt de öfriga rensa vägen från fiender, med sina finska ryttare underverk af tapperhet. Största delen af finska hären var nu förlagd i Liffland, der De la Gardie och Gustaf Horn förde befälet. Konungen var ej riktigt belåten med herr Jakobs långsamma sätt. Horn deremot, hvilken år 1626 slog polackarne vid Wolmar och äfven de följande åren ådagalade en utomordentlig duglighet och vaksamhet, steg derigenom allt mer och mer i konungens gunst. En vidsträckt krigsskådeplats började emellertid öppna sig för de svenska vapnen, och polska kriget nalkades sitt slut. Om hösten 1629 afslöts genom Frankrikes och Englands bemedling ett sexårigt *vapenstillestånd i Altmark* i Preussen, hvarvid Liffland och en del af preussiska kusten tillföll Sverige. Följande år begynte Gustaf Adolf sitt segertåg i Tyskland, hvarom vi snart utförligare skola tala.

Kriget i Liffland och Preussen var både för befäl och manskap en förträfflig skola och förtjenar derför en närmare uppmärksamhet. Taktik och ordning, beväpning och manstukt, hvarigenom sedermera den svenska hären blef berömd i Europa, hade här utvecklat sig under den snillrike och företagsamme unge hjeltekonungens ledning. Sveriges krigsmagt hade på dessa tider varit i ständigt tilltagande och uppgick under preussiska kriget till omkring 50,000 man, af hvilka nära en fjerdedel utgjordes af legotrupper, en annan fjerdedel af finnar och hälften af svenskar. Fotfolket var indeladt i regementen (1,200 man) och kompanier (150 man) och redan fullständigt försedt med musköter; endast bland det finska manskapet omnämnes ännu år 1627 äfven bågskyttar. Det är anmärkningsvärdt, att finnarne tyckas hafva haft en synnerlig fallenhet för rytteritjenst; ty Finlands 24 ryttarekompanier (3,000 man) voro i förhållande till fotfolket vida starkare än det svenska rytteriet. De årliga soldatutskrifningarna begynte dock redan blifva ganska tryckande, och en klagan öfver befolkningens aftagande förspordes allmänt. Öfver hufvud taget gåfvo sig finnarne högst ogerna till den aflägsna krigstjensten, der ofta nog brist och umbäranden samt sjukdomar voro tapperhetens enda belöning, och derför sökte männen ofta nog sin tillflykt i skogarne, när en rekrytutskrifning skulle försiggå. Men då de en gång

kommit i fält, gjorde de manligt sin skyldighet och i sina enkla kläder, som hade föga uniformsmässigt i sig, slogo de uti oräkneliga drabbningar sina ståtligt utrustade fiender på flykten. Krigstukten var i Gustaf Adolfs armé bragt till höjden af fulländning. Konungen tålde ej ens i fiendeland några våldsbragder, likaså litet som han i sitt eget läger tillät ett tygellöst lif. Det var en gudfruktig armé under en gudfruktig fältherres fana, enkom skapad till protestantismens förkämpe i Europa.

Det stora religionskriget emellan påfveväldet och protestantismen hade redan under flere årtionden blifvit förberedt; nu hade det slutligen blifvit en europeisk angelägenhet, som drog alla vestra Europas stater och samhällsförhållanden med i sin hvirfvel. I spetsen för katolicismen stod huset Habsburg i Spanien och Österrike, hvilket hade gjort till sin uppgift att under katolicismens skydd grundlägga en universalmonarki. Men från den sociala och religiösa frihetens sida hade redan tidigt ett häftigt motstånd gjorts mot Habsburgarnes planer. Redan mer än ett halft sekel hade de protestantiska Nederländerna fört krig emot Spanien, och äfven flere af Finlands mest framstående krigare, såsom Jakob de la Gardie, Gustaf Horn och andra, hade under detta krig gjort sina första lärospån under den berömde prinsen af Oranien. I början hade det protestantiska England varit Nederländernas bästa bundsförvandt; men då i detta land det borgerliga kriget utbröt, blef det förhindradt att vidare befatta sig med kontinentens angelägenheter. Frankrike deremot, som bragt religionspartierna i eget land till stillhet, var af politiska skäl benäget att träda i vägen för Habsburgarnes hersklystnad, och, ehuru sjelft katolskt, likväl understöda protestanterna i deras strid för friheten. I Ungern hade Gabriel Bethlen och senare Rakoczy höjt frihetens baner emot Österrike, och samma frihetsanda hade i Böhmen år 1618 framkallat det ryktbara uppror, med hvilket det *trettioåriga kriget* i Tyskland tog sin början. I sistnämnda land stodo i detta ögonblick de båda religionspartierna beredda till en afgörande kamp: i söder den *heliga ligan* under Baijerns beskydd och *Österrikes* regenter, som ville förnya kejsarnes forna magt; i norr deremot de protestantiska furstarne och städerne, hvilka voro beslutna att försvara sin frihet, men genom ömsesidig afund skadade den

gemensamma saken. Under sådana förhållanden syntes katolicismens seger vara viss. Upproret i Böhmen var dämpadt, ligans general, Tilly, fördref protestanterna från Pfalz, och kejsarens vilda härskaror, anförda af Wallenstein, förbredde sig ända till Östersjöns kuster. Den hjelp konungen af Danmark, Kristian IV, ville bringa sina trosförvandter i Tyskland, hade blott bidragit att göra katolicismens seger så mycket mera glänsande. Endast Sverige och dess hjeltekonung, Gustaf Adolf, återstod nu mera såsom protestanternas enda hopp.

Redan före krigets utbrott hade Gustaf Adolf med bekymmer iakttagit förebuden till den storm, som snart skulle begynna rasa öfver Tyskland. De kejserliges framträngande till kusterna af Östersjön öfvertygade honom slutligen om, att Sveriges egen säkerhet fordrade hans inblandning i Tysklands angelägenheter. De fördrifne hertigarne af Mecklenburg erhöllo derför en tillflyktsort i Sverige, och då hansestaden Stralsund hade beslutat göra motstånd mot Wallensteins magt, skickades amiral Fleming dit år 1628, för att afsluta ett förbund till ömsesidigt bistånd. Vapenstilleståndet med Polen gjorde det ändtligen möjligt för konungen att uppträda som protestantismens förkämpe och *Johannedagen* 1630 landsteg han med 13,000 man i Usedom vid Oders mynning. Hertigen af Pommern tvangs snart att sluta sig till förbundet och hans residens Stettin besattes af svenskarne. Kort derpå inträffade äfven Gustaf Horn med de finska och estniska trupperna, hvilka tågat landvägen öfver Liffland och Preussen. Dertill förstärkte konungen ännu sin armé med skottska och tyska legotrupper och utsträckte sina eröfringar längs hafskusten och Oders stränder. Hans första steg voro i sjelfva verket ganska farliga, ej allenast i anseende till fiendernas större antal, utan äfven till följd af jesuiters och förrädares intriger. Sålunda skulle han en gång vid *Demmin* (i Vor-Pommern) fallit i fiendernas våld, om ej 70 finska ryttare offrat sina lif för honom, till dess hjelp hann anlända. Inom kort begynte dock de kejserliga inse, att "snökonungen" från den höga norden ej skulle förgås för söderns glödande hetta, såsom de i början hånfullt hade menat. Man måste äfven medgifva, att tidsförhållandena voro särdeles gynsamma för honom. Kejsarens misstro och de tyska furstarnes klagomål hade aflägsnat Wallenstein från öfverbefälet, och underbefälhafvarne, i hvilkas händer befälet anförtroddes,

kunde ej sammanhålla den kejserliga arméns tygellösa horder. Först då Tilly i början af det följande året (1631) ankom till krigsskådeplatsen, begynte kriget antaga ett mera storartadt utseende. Gustaf Adolf afslöt nu en traktat med Frankrike om subsidier; men Brandenburgs och Sachsens vankelmodiga hållning hindrade honom från att skynda till Magdeburgs undsättning, hvilken stad Tilly nu eröfrade och på det ohyggligaste lät ödelägga. Konungen gick derefter öfver Elbe och uppslog vid *Werben*, midt emot Hawels mynning, ett befästadt läger, mot hvilket alla Tillys anfall strandade. Om hösten hade den kejserlige armén blifvit ökad till 40,000 man och inföll nu i Chur-Sachsen, hvars regering hittills bemödat sig om att förblifva neutral, men nu blef tvungen att bedja svenskarne om hjelp. Gustaf Adolf tågade till Wittenberg med 13,000 man infanteri och 9,000 man kavalleri, tog äfven den sachsiska hären (11,000 man) under sitt befäl och anryckte med dessa stridskrafter emot Tilly. Denne hade uppstält sina trupper vid *Breitenfeld*, icke långt från Leipzig, och *den 7 September* 1631 uppstod här en blodig sammandrabbning. Svenska konungen, hvars härskri var: Gud med oss! hade uppstält sitt fotfolk i centern och rytteriet på begge flyglarne; högra flygeln anfördes af Gustaf Adolf sjelf och på den yttersta ändan hade han posterat *Torsten Stålhandske* med 700 finska ryttare. Venstra flygeln var anförtrodd åt Gustaf Horn; ännu längre till venster stod den sachsiska hären skildt för sig. Katolikernas fältherrar voro den sjuttioårige Tilly, samt Pappenheim och Fürstenberg; deras fältrop var: Jesus Maria! Kl. 2 e. m. gjorde Pappenheim med rytteriet ett anfall på flanken af högra flygeln, men stötte på ett så kraftigt motstånd, att hela hans trupp sprängdes och Tillys hela artilleri råkade i finnarnes händer. Under tiden hade Tillys hufvudstyrka anfallit sachsarne och slagit dem på flykten; men Horns flygel uthärdade med ståndaktighet den öfvermägtiga fiendens anfall, till dess konungen bragte honom undsättning och segern fullständigt afgjordes till svenskarnes fördel. Om aftonen lågo 6,000 katoliker på slagfältet och vägen till södra Tyskland var öppen.

Enligt fleres åsigt, borde Gustaf Adolf nu hafva tågat direkte på Wien; men konungen ville ila till sina betryckta trosförvandters i Schwaben bistånd och förde derför sin här öfver Thüringerwald till stranden af Main, hvarest de rika

frankiska biskopsdömena Würtzburg, Bamberg och Mainz jämte omätligt byte redan innan årets slut råkade i hans våld. Här stod allt slags öfverflöd till buds för den segerrika hären. "Våra Finnepojkar", hette det vid denna tid, "vänja sig i vinlandet deruppe, och lära icke så gerna vilja komma till Savolaks igen; då de i liffländska kriget ofta måste hålla till godo med vatten och mögladt bröd till ölsoppa, göra de nu kallskål i stormhatten med vin och semla". Sålunda tillbragte man vintern efter sina öfverståndna mödor. Gustaf Adolf hade förlagt sitt vinterqvarter till Frankfurt, och Axel Oxenstjerna, som hittills uppehållit sig i Preussen, för att gifva akt på polackarne, ilade till sin konung för att rådslå om de stundande företagen. Kriget hade redan tagit en ganska vidsträckt utbredning. Sachsiska armén hade vändt sig emot Böhmen och Schlesien; Gustaf Horn stod vid öfra Main; Tott befalte i Mecklenburg och vid nedra Elbe; slutligen hade hertig Bernhard af Weimar begynt plantera de svenska fanorna på andra sidan Rhen i Elsass. Hela krigsmagten hemma och i fält öfversteg på denna tid 100,000 man, af hvilka dock minsta delen bestod af eget folk.

Tidigt om våren 1632 måste konungen skynda till bistånd åt Horn, som ansattes af Tilly, och drog derefter i dennes spår till Baijern. Tilly hade intagit en fast position vid Lechs inflöde i Donau. Men den 5 April trängde Gustaf Adolfs här med finnarne i spetsen öfver *Lech*, och Tilly blef dödligt sårad. Augsburg, Landshut och München föllo i segrarnes händer och faran syntes närma sig kejsarens egna arfländer. Men äfven på andra orter voro de svenska vapnen lyckliga. Horn, som hade blifvit skickad till Rhentrakten, utdref under årets lopp fienderna från Baden och Elsass.

Men kejsaren hade under denna sin nöd åter anförtrott öfverbefälet åt Wallenstein, hvilken snart samlade en ansenlig krigshär. Med föga möda fördref han sachsarne från Böhmen och vände sig derpå emot *Nürnberg.* Gustaf Adolf skyndade till denna protestantiska stads undsättning och inväntade uti ett befäst läger sin ryktbare fiende. Men denne uppslog äfven ett befäst läger på ett angränsande berg, i förhoppning att genom hunger utmatta svenska hären. Under hetaste sommartiden låg man nu här i nio veckor midt emot hvarandra; endast mindre ströfkorpser, isynnerhet finnar och kroater, drabbade understundom tillsammans på sina provianteringsut-

flygter. Slutligen företog svenska konungen, som blef trött vid detta utmattningskrig, en stormning emot Wallensteins läger; men sedan han förlorat mycket folk, och då ej ens finnarnes stormlöpning, som var konungens sista försök, hade någon framgång, nödgades han uppgifva anfallet. Kort derefter bröt han upp till Baijern, qvarlemnande nödig besättning i Nürnberg. Wallenstein åter vände sig emot norr och inföll slutligen grymt härjande i Chur-Sachsen. Då kallade detta lands nödrop konungen för andra gången till hjelp. Han skyndade från Donau genom Franken och Thüringen och stod i början af November framför Wallenstein med en liten, men utvald här (12,000 man fotfolk och 6,000 man rytteri). Hans första plan var att passera söder om fienden emot öster, för att förena sig med den andra afdelningen af hären, som kom från Elbe-sidan. Men då han på vägen fick höra, att Wallenstein, som icke väntade något anfall, hade skickat bort Pappenheim, så beslöt han att plötsligt leverera en afgörande drabbning och ankom sent om höstaftonen till *Lützen*, hvarest Wallenstein nu i största hast befästade sin slagtordning och återkallade Pappenheim. De kejserligas armé var vid pass hälften större än den svenska, och efter Pappenheims ankomst var den dubbelt så stor. Men den svenska armén, som tillbragt natten på öppna fältet, gjorde det oaktadt följande dag, *den 6 November* (gamla stilen), ett modigt anfall på den fiendtliga slagtordningen. Svenskarne voro uppstälda på samma sätt, som året förut vid Leipzig: Stålhandskes finska rytteri (nu mera endast 500 man) på dess gamla hedersplats vid yttersta ändan af högra flygeln. Konungen anförde sjelf högra flygeln och hertig Bernhard den venstra; lösen var på båda sidor den samma, som i slaget vid Breitenfeld. Gustaf Adolf visade för Stålhandske de kejserliga kyrassiererna, sägande: "grip an de der svarta bussarne; de komma att göra oss ondt!" Derpå ilade han med småländska rytteriet till centerns undsättning, men förvillade sig ifrån de sina och stupade för flere sår. Då hertig Bernhard erhöll kunskap härom, uppmanade han armén att hämnas sin store konungs död. Med oemotståndligt raseri stormade den svenska hären fram, och finnarne återtogo härunder konungens lik. Men nu hade äfven Pappenheim hunnit fram till stridsplatsen och försökte modigt förnya anfallet; men han blef sjelf dödligt sårad, såsom det säges, af Stålhandskes hand, och en allmän fruktan

bemägtigade sig de kejserliga. Efter nio timmars kamp förblef stridsfältet och det fiendtliga artilleriet i svenskarnes våld. Men äfven de hade förlorat mycket folk, och främst sin ädle anförare och konung. Denna tilldragelse firade katolikerne med jubelfester, men Sveriges rike och alla protestantismens vänner uppfyldes af den bittraste sorg.

Med Gustaf Adolfs död hade Vasaättens protestantiska gren utslocknat på svärdsidan; ty hertig Johan hade aflidit redan 1618 och konungens broder, Karl Filip, dog 1622 i Reval. Endast tvenne af qvinnolinien: Gustaf Adolfs syster Katharina, gift med rhenska pfalzgrefven Johan Casimir, som för tillfället uppehöll sig i Sverige, samt konungens sexåriga dotter *Kristina*, uppburo ännu Vasanamnet. Den sistnämnda bestämdes nu till efterträdare; men regeringen förblef under hennes omyndighetsår i rådets händer, hvars förnämsta medlem, Axel Oxenstjerna, till en början qvarstannade i Tyskland, i och för ledningen af kriget och bevakandet af Sveriges utländska politik. På hans föranstaltande ingingo de protestantiska furstarne ett ömsesidigt förbund i *Heilbronn* ooh de svenska vapnen fortsatte någon tid sitt segertåg. Men Sachsens och Brandenburgs afund, samt de tyska truppernas egennyttiga fordringar förderfvade snart den gemensamma saken. Hertig Bernhard af Weimar, som fordrade för sig öfverbefälet och genom sitt öfvermod förderfvade Horns planer vid Donau, levererade slutligen i Augusti 1634 en olycklig drabbning vid *Nördlingen,* hvaraf följden blef Horns fångenskap och förlusten af södra Tyskland. Hertig Bernhard tågade till Elsass, hvilket land han eröfrade för Frankrikes räkning. Sachsen och de flesta öfriga af de förbundne försonade sig med kejsaren, i afsigt att helt och hållet fördrifva svenskarne från Tyskland. Nu skulle Oxenstjerna varit benägen för fred, om han kunnat erhålla antagliga vilkor; men då detta ej skedde, var krigets fortsättande oundvikligt, och innan kort bar hans ståndaktighet goda frukter. Med Frankrike ingicks ett starkt förbund, enligt hvilket detta lands krigshärar begynte röra sig vid stränderna af Rhen, och i norra Tyskland förde *Johan Banér* åter svenskarne till segrar och eröfringar. Samtidigt utgingo de med Polen öfverenskomna fredsåren, och Sigismunds son, Wladislaw, som efter fadrens död 1632 blifvit vald till konung af Polen, hotade att med ett nytt krig göra sin påstådda rätt till svenska

kronan gällande. Men en stark krigshär, som under anförande af Jakob de la Gardie sändes till Preussen, bragte honom att ingå en ny förlikning år 1635, hvarvid Polen återfick de landsträckor i Preussen, som svenskarne hade eröfrat, men Liffland förblef fortfarande Sveriges besittning.

Följande tilldragelser under det tyska kriget kunna vi endast i korthet beröra. De svenska vapnen voro trängda tillbaka ända till gränsen af Mecklenburg, då Banér 1636 vid Wittstock förskingrade den sachsiska armén. Det var Stålhandske, som afgjorde denna seger. En ännu mera lysande seger vid Chemnitz i Sachsen år 1639 öppnade för Banér vägen öfver Böhmiska bergen; men de kejserligas öfvermagt tvang honom snart att åter draga sig tillbaka till kurfurstendömet Sachsen. Härifrån inbröt han i början af år 1641 helt oförmodadt i Baijern, i afsigt att eröfra Regensburg, der kejsaren och de tyska furstarne som bäst voro samlade till riksdag. Detta djerfva företag lyckades likväl icke; Banér nödgades i största hast draga sig tillbaka och hans här räddades endast derigenom, att den finska ryttmästaren *Erik Slang* i flere dagars tid uppehöll fienderna vid det lilla fästet Neuburg, der han slutligen blef tillfångatagen. Efter detta tåg insjuknade och dog Banér, som genom sin skicklighet åter hade upphjelpt den svenska krigslyckan, men å andra sidan genom ohyggliga härjningar förspilt den svenska disciplinens goda anseende. Krigets ledning öfverlemnades nu åt *Lennart Torstenson*, Gustaf Adolfs ryktbare artilleriöfverste; men denne låg sjuk i Sverige, och de tre generaler, åt hvilka befälet under tiden anförtroddes, nämligen tysken Adam Pfuel, svensken Karl Gustaf Wrangel och finnen *Arvid Wittenberg*, förmådde med knapp nöd kufva legotruppernas moststräfvighet och missnöje. Den kejserlige generalen ville då begagna sig af tillfället och anföll svenskarne vid Wolfenbüttel; men Wittenberg, som för denna dag genom lottning blifvit utsedd till öfverbefälhafvare, förskingrade hela den fiendtliga armén. Då slutligen Torstenson, ehuru ännu sjuk, hann fram till hären, fick kriget ny fart. Sedan han förenat sig med Stålhandske, som kämpat i Schlesien, ryckte Torstenson emot de kejserliga och vann vid *Leipzig* en lysande segar år 1642. Erik Slang, som anförde venstra flygeln, föll vid första anloppet; men på högra flygeln slogo Wittenberg och Stålhandske fienderna på flykten, och hela det

fiendtliga artilleriet blef segervinnarnes byte. Följande år framträngde Torstenson genom Böhmen till Mähren och hotade sjelfva den kejserliga hufvudstaden. Men då blef han plötsligen kallad bort till ett annat magtpåliggande värf.

Danmark såg nämligen med missundsamma blickar Sveriges nyförvärfvade magt i Europa; i hemlighet bedref det underhandlingar med Österrike och Polen, och det var att befara, att Danmark, om någon olycka skulle hända de svenska vapnen i Tyskland, genast skulle begagna sig af tillfället att förklara krig. Derför beslöt svenska regeringen att, så länge ännu var tid, undanrödja denna fara och beordrade Torstenson att med sin krigshär plötsligt infalla i Jutland. Denna plan verkstäldes med sådan snabbhet, att i början af år 1644 nästan hela det danska fastlandet var i svenskarnes våld; ty samtidigt som Torstensons härar, anryckande söderifrån, eröfrade Holstein och Jutland, hade ifrån norr Gustaf Horn, som nyss återkommit från sin åttaåriga fångenskap, infallit i Skåne och der intagit Helsingborg. Den gamle Kristian IV stred hjeltemodigt och lyckades åtminstone rädda danska öarne. Om sommaren mötte han med sin flotta Klas Fleming vid Femern, der segern blef oafgjord. Kort derpå erhöll Fleming banesåret genom en kanonkula. Men längre fram mot hösten förstörde hans efterträdare i befälet, Karl Gustaf Wrangel, den danska flottan i ett nytt sjöslag vid Femern. Under sådana omständigheter nödgades danskarne uti freden i *Brömsebro* 1645 göra betydliga uppoffringar. Åt Sverige afträddes för alltid landskapen Jämtland och Herjedalen, som af ålder tillhört Norge, samt Gotland, hvilket från unionstiden lydt under Danmark, och Ösel, som danskarne bemägtigat sig samtidigt, som Sverige underlade sig Estland. Dessutom öfverlemnades Halland, som hörde till Danmarks gamla område, på 30 år åt Sverige, men äfven detta landskap återficks aldrig. Danmarks lycka var nu i sin nedgång, och Sveriges magt tillväxte allt mer och mer.

Samtidigt begynte äfven det tyska kriget lida mot slutet, hvartill Tysklands förhärjade tillstånd och de krigförandes utmattning var förnämsta orsaken. Sedan drottning Kristina i Sverige år 1644 sjelf omhändertagit regeringen, erhöllo sträfvandena efter fred äfven på detta håll större eftertryck, och magternas sändebud, hvilka sammanträdt i Osnabrück och Münster i Westfalen, begynte småningom sitt förlikningsvärf.

Men härunder fortsattes kriget på det häftigaste. Redan i slutet af år 1644 hade Torstenson återvändt från Jutland och i närheten af Magdeburg förskingrat en kejserlig armé. Följande vinter inföll han i Böhmen, slog en annan armé vid Jankowitz och framryckte emot Wien, utanför hvilken stad han för en tid förenade sig med den ifrån Ungern kommande Rákoczy. Men då denne åter skilde sig ifrån honom och en pest begynte rasa, återtågade hufvudhären till Böhmen och derifrån till Thüringen. Torstenson nödgades för sin sjuklighets skull återvända till Sverige, och öfverbefälet uppdrogs åt *Karl Gustaf Wrangel.* Denne framträngde år 1646 genom Franken och Schwaben till stränderna af Bodensjön och tvang hertigen af Baijern till vapenhvila. Följande år nödgades han draga sig tillbaka till Elbetrakten; men år 1648 framträngde han åter i förening med franska generalen Turenne djupt in i Baijern, samtidigt som en annan svensk armé under Königsmark plötsligt intog en del af Prag i Böhmen. Dessa tilldragelser tvungo slutligen de katolska magterna att afsluta *Westfaliska freden*, som ingicks samma år, 1648. Sverige erhöll största delen af Pommern, samt några mindre områden i Tyskland och ett ord med i laget i Tysklands invecklade politiska angelägenheter. Denna vinst var nog ringa för så långvariga och i allmänhet så lyckliga strider. Men ett mål var åtminstone uppnådt: katolicismens öfvermagt var bruten och det lilla Sverige hade i anseende svingat sig upp till en europeisk stormagt. Att det nu och sedermera, likasom i en fortsättning, frånvann danskarne de landskap vid Öresund, dem naturen sjelf tyckes afsett att lyda under Sverige, var likväl, såsom vi längre fram skola se, för sjelfva svenska folket den vigtigaste följden af det tyska kriget.

Man måste i sanning förvåna sig öfver, att det lilla svenska riket, hvars hela folkmängd på denna tid synes varit omkring 1½ milion, eller mindre än för närvarande Finlands, kunde i 19 år uthärda ansträngningen af ett så stort krig. Saken vore omöjlig att förklara, om vi ej visste, att största delen af den i kriget använda styrkan utgjordes af främmande legotrupper, och att, isynnerhet efter Gustaf Adolfs död, kriget för det mesta sjelft fick bekosta sina utgifter, nämligen genom taget byte, brandskatter och de franska subsidierna. Rikets eget krigsfolk uppgick vid denna tid till omkring 40,000 man,

af hvilka dock sällan mer än 18,000 voro ute i kriget. Men denna lilla hop var i sjelfva verket krigshärens egentliga kärna, genom hvilken fältherrarne kunde hålla det lösa utländska legofolket i tygel. Det är att märka, att bland rikets eget krigsfolk finnarne intogo ett större rum, än man af Finlands folkmängd på denna tid skulle kunna förmoda. Äfven efter den högsta beräkning uppgick antalet af innevånarne i Finland endast till hälften emot Sveriges folkmängd *. Men förhållandet inom hären var sådant, att (utan att tala om flottan och legotrupperna) Finland uppstälde 12 regementen och Sverige 18. Det finska rytteriet var nu såsom äfven förr framstående så till antal som duglighet; det bestod af tre regementen, nämligen Åbo läns, Tavast-Nylands läns och Karelens, hvaremot Sverige uppstälde endast fyra. Fotfolkets fördelning var följande: 1 regemente från Österbotten, 2 från Åbo län, 3 från Tavast-Nylands län och 3 från Karelen (med Savolaks och Kexholms län). Mot slutet af kriget bestod den finska styrkan i medeltal af 17,000 man, hvaraf vanligen 10,000 voro utom landet, nämligen omkring 4,000 såsom besättningar i de östra och liffländska fästningarna och 6,000 i tyska kriget. Men den svenska truppstyrka, som deltog i kriget, utgjorde sällan mer än 10,000 man. Vi hafva på grund deraf icke utan skäl införlifvat detta krigs vexlingar med det finska folkets historia. Det är naturligt, att den del af äran, som bort falla på finnarnes lott, till största delen gömdes under det svenska namnet; men äfven finnarnes namn begynte nu blifva kändt och ryktbart. Utländingarne prisade på samma gång Gustaf Adolf och "hans finnar", beundrande desses orubbliga tapperhet, såsom någon oemotståndlig naturkraft. Fienderna, som många gånger med rysning hört deras stridsrop: "hakkaa päälle!" (hugg på!), gåfvo dem namnet "*hakkapääliter*". Leipzig, Lech, Lützen och otaliga andra slagfält hafva varit vitnen till deras tapperhet, och äfven bland befälet stå sådana namn, som Horn, Stålhandske, Wittenberg, andra att förtiga, i jämn bredd med de förnämsta. Ett så ärofullt anseende, ett så ryktbart namn höjde otvifvelaktigt det finska folkets sjelfkänsla och skulle gjort det i ännu högre grad, om

* Approximativt: Sveriges folkmängd 8—900,000, Finlands 400,000 och Östersjöprovinserna med Ingermanland 2—300,000.

ej svenskheten redan hade begynt inkränkta ett så ansenligt rum i Finlands inre förhållanden.

Krigets inflytande på Finlands inre tillstånd var naturligtvis ej på långt när så förderfligt, som i forna tider, då förödelsen ofta nådde landets egna bygder. Den största tungan var utskrifningen af krigsfolk. Huru denna nästan årligen återkommande rekrytering fruktades, framgår mer än nog ur denna tids aktstycken. År 1635 skref rådet till kanslern, som då ännu vistades i Tyskland, att till följd af utskrifningarna och de dyra tiderna befolkningen i Viborgs län och Ingermanland i tusental hade flytt öfver gränsen. I allmänhet var det äfven vanligt, att folket helt och hållet försvann vid tiden för utskrifningen, och att de utskrifne männen måste sättas bakom lås och bom, till dess de kunde transporteras öfver hafvet. Men äfven det oaktadt voro stora hopar på rymmarefot, så att understundom jämte den egentliga krigsstyrkan räknades 5,000 man "ovissa". Det var ej fruktan för död och faror, som var orsaken härtill, utan hemmets och fosterlandets mägtiga band. Det fans exempel uppå, att de ifrån det aflägsna Tyskland rymde tillbaka till sitt hem, en färd, under hvilken naturligtvis vida flere besvär och faror väntade flyktingen än i sjelfva kriget. För att undvika de olägenheter, som åtföljde utskrifningen, försökte regeringen förmå folket att uppställa ett bestämdt antal soldater, och år 1639 kom en dylik öfverenskommelse till stånd i Viborgs län och Savolaks. Men de öfriga landskapen gingo ännu icke in på en dylik ordnad värnepligt.

Krigets politiska och sociala följder för Finland kunna först längre fram tagas i betraktande. Det är naturligt, att fredens värf icke riktigt kunde förkofras under sådana tider, då kriget var den vigtigaste uppgiften. Men å andra sidan medförde otvifvelaktigt de segerrika krigsbragderna ökad kraft och energi äfven i öfriga företag. Af krigsbytet åter tyckes ej någon betydlig del kommit Finland till godo. Dessa ståtliga palats, som vid denna tid uppfördes i Sverige med de från Tyskland röfvade skatterna, fick Finland aldrig skåda, och på samma sätt gingo äfven de vetenskapliga och konstskatterna för det mesta till Sverige. Kyrkornas prydnader ökades kanhända, och Åbo nya universitet fick sitt första

bibliotek af det från Jutland tagna krigsbytet. Men i allmänhet förblef Finland fattigt som förut, isynnerhet af det skäl, att dess förnämsta adelsätter vid denna tid öfverflyttade till Sverige.

---

3. Pehr Brahes styrelse i Finland och drottning Kristinas tid, 1632—1654.

Vi skola nu ifrån krigsbullret vända tillbaka för att betrakta rikets inre förvaltningsangelägenheter, börjande från den tid, då Gustaf Adolf stupade på slagfältet vid Lützen och hans minderåriga dotter Kristina upphöjdes på Sveriges tron. Det är att märka, att Gustaf Adolfs regering redan ansenligt hade ökat adelns magt i riket, och att äfven för öfrigt hela tidsriktningen visade en dylik benägenhet. De stora krigsbedrifterna, genom hvilka riket höjdes till jämn bredd med Europas stormagter, erfordrade naturligtvis stora belöningar åt enskilde, samt öfver hufvud en ökad yttre glans i allt som rörde regeringen. Samtidigt framkallade ordnandet af den inre förvaltningen, som påbegynts af Gustaf Adolf och nu fortsattes af Axel Oxenstjerna, äfven en embetsaristokrati, hvilken i främsta rummet just intogs af den högre adeln, på grund af den företrädesrätt den samma besatt i sin större skicklighet och bepröfvade kraft. Till allt detta kom nu under Kristinas minderårighet (1632—1644) en långvarig förmyndareregering, då aristokratien var allena herskande och kunde bevaka sin egen fördel i de politiska, likasom de sociala angelägenheterna. Dessa allmänna omständigheter tillkännagifva redan skaplynnet hos det tidskifte, som vi nu skola gå att betrakta.

Under sina sista lefnadsår hade Gustaf Adolf låtit sin kansler utarbeta en interims regeringsform, som skulle följas i händelse af regentens bortavaro, eller sjukdom eller minderårighet. Oxenstjerna sände den samma nu till hemlandet såsom den aflidne konungens enda testamente, och om sommaren 1634 gåfvo riksens ständer, som hade samlat sig till firandet af konungens begrafning, dertill sin stadfästelse. Enligt denna

regeringsform stäldes i spetsen för styrelsen fem högsta embetsmän: drotset, marsken, amiralen, kanslern och riksskattmästaren, en hvar såsom hufvudman för ett eget kollegium; dessa skulle "efter rådets anvisning", hålla vård om de ärender, som föllo inom deras särskilda verkningskrets, som ock om rikets allmänna angelägenheter, och deras val skedde genom rådet. Valet utföll så, att trenne af slägten Oxenstjerna fingo säte vid regeringen: Gabriel Gustafsson, kanslerns broder, blef drots och president vid Svea hofrätt; Axel förblef kansler, och bådas kusin, Gabriel Bengtsson Oxenstjerna, som kort förut varit generalguvernör öfver Finland, men på eget bevåg hade lemnat detta embete, erhöll vården om finanserna, då den duglige Klas Larsson Fleming, som hittills varit president för skattkammaren, frivilligt afträdde. Marsk- och amiralsembetena ombetroddes åt de gamle Jakob de la Gardie och Karl Gyllenhjelm. Enkedrottningen, hvars svaga andliga förmögenheter voro allmänt bekanta, skildes helt och hållet såväl från regeringen, som ifrån sin dotters uppfostran; sådan var den hädangångne konungens egen vilja. Deremot var det antagligen en afvikelse från Gustaf Adolfs önskningar, att hans svåger, pfalzgrefven Johan Kasimir, som under de sista tiderna i förening med Fleming vårdat riksskattkammaren, nu helt och hållet utestängdes såväl ifrån regeringen som ifrån rådet. Detta framkallade naturligtvis mycken bitterhet hos pfalzgrefven och hans familj, der den unga drottningen uppfostrades hos sin moster, och man började redan uppgöra planer att öfverföra regeringen till pfalziska ätten. Och då pfalzgrefvens son, Karl Gustaf, var endast litet äldre än Kristina, hoppades föräldrarne att genom äktenskap förena de båda unga kusinerna. Men rikets store, hvilka sträfvade att så mycket som möjligt bibehålla Sverige såsom ett valrike, synas redan från början anat till dessa planer och just af denna orsak med misstro betraktat det pfalzgrefliga huset.

För öfrigt var regeringsformen från 1634 en fullkomligt byråkratisk och aristokratisk institution, i hvilken konungens plats syntes nästan öfverflödig och ständernas verksamhetsfält var ansenligt inskränkt. De högsta embetsmännens möjliga förseelser skulle visserligen undersökas af en särskild "riksrätt"; men alla medlemmarne af denna domstol voro sjelfva embetsmän. Om åter rörande de frågor, hvilka rätteligen hörde till

ständernas afgörande, tidsförhållandena icke ansågos tillåta riksdagens sammankallande, kunde man i dess ställe pålysa ett "riksutskott", till hvilket hörde alla lagmän, landshöfdingar, landsöfverstar och biskopar, samt tvenne adelsmän från hvarje lagsaga och en borgmästare från hvarje af städerna Stockholm, Upsala, Göteborg, Norrköping, Åbo och Viborg. Då vi veta, att tillsättandet af biskopar och borgmästare tillkom regeringen och att äfven den lägre adeln för det mesta genom embeten och förläningar var fästad vid styrelsen, så är det lätt att inse, huru kraftlös en sådan representation skulle vara emot den mägtiga aristokratien. Deremot egde den nya regeringsformen särdeles vigtiga förtjenster i ordnandet af landskapens förvaltning. Rättegångsväsendet, förvaltningen och militärbefälet skildes nu för första gången noga från hvarandra: ingen skulle få vara landshöfding der, hvarest han innehade ett lagmansembete; landshöfdingen skulle ej få inneha befälet öfver trupperna eller ha något att skaffa med fästningarna; krigsbefälet åter skulle ej vid hotelse af dödsstraff röra vid skatteuppbörden. Dessutom var det förordnadt, att tjenstemännen vid förvaltningen en gång om året skulle infinna sig i Stockholm, för att göra reda för sin verksamhet. Dessa och andra förordningar gåfvo åt rikets förvaltningssystem en sådan ordning och fasthet, att de öfriga europeiska staterna kunde taga det samma till sin förebild. Och då rikskanslern slutligen år 1636 från Tyskland återvändt till hemlandet, saknades ej heller den verksamma anda, som förmår gifva formerna lif.

En annan följd af kanslerns hemkomst var äfven, att Finland åter kom under en omsorgsfullare vård. För sitt aflägsna läge oah sin skilda nationalitet kunde ej detta land omedelbart draga nytta af de förbättringar, som blifvit gjorda i rikets förvaltning; behofvet af en högsta styresman, hvilken på ort och ställe sjelf kunde afhjelpa alla svårigheter och förvecklingar, var så mycket kännbarare, som just på denna tid missväxt i förening med krigets dagligen ökade tunga hårdt betryckte landet. Till dessa allmänna omständigheter kommo ännu enskilda missförhållanden inom adeln sjelf. Grefve *Pehr Abrahamsson Brahe* — vanligen kallad "Pehr Brahe den yngre", till åtskilnad från hans farfader, som var samtidig med Gustaf Vasa — hade redan under Gustaf Adolfs lifstid genom

sin insigt och duglighet varit kanslerns medtäflare om konungens gunst och stod nu, ehuru endast 35 år gammal, såsom Oxenstjernornas förnämsta motståndare i riksrådet. Hans höga ätt och stora förtjenster tycktes i sjelfva verket fordra ett sjelfständigt verksamhetsfält, och å ömse sidor ansåg man det vara klokast att på detta sätt undvika en förderflig oenighet. Sålunda utnämndes nu år 1637 genom rådets enstämmiga beslut grefve Brahe till Finlands generalguvernör för tre års tid. Han har äfven motsvarat detta förtroende på ett sätt, som gör hans styrelse till det skönaste fredsbladet i Finlands historia.

Vi hafva i det föregående ofta sett, huru Finland alltid hemtade nya krafter och åter repade sig efter sina sociala missförhållanden, då konungarne någon gång besökte dess bygder och med egna ögon fingo på nära håll skärskåda dess behof. Men samma välsignelse, som följde Gustaf Vasas, Carl IX:s och Gustaf Adolfs vistelse derstädes i spåren, krönte äfven Pehr Brahes verksamhet i detta land; ty den magt, hvarmed han var utrustad, var mera en vicekonungs, än en generalguvernörs, och sjelf grep han genast från början verket an med en god husfaders hela ifver och omsorg. *Den 21 Nov. 1637* landsteg han i Åbo och begynte genast ordna landets centralförvaltning. Området för hans verksamhet utgjordes af hela det nuvarande Finland, förutom Österbotten, som förut varit förenadt med Vesterbotten och äfven nu, ehuru försedt med egen landshöfding, räknades till Sverige. I det öfriga Finland funnos för närvarande fyra landshöfdingar, nämligen öfver Åbo län (med Satakunta och Åland), Tavast-Nylands län, Viborgs län och Kexholms län. Till en gemensam centralpunkt för dessa hade Finland nu erhållit en högsta förvaltning i Åbo, med någorlunda fullständiga embetsverk. En kamrer och en sekreterare med sina skrifvare, en kommissarie och en bokhållare samt flere andra tjenstemän gingo den nya generalguvernören tillhanda och tolf drabanter omgåfvo honom, såsom fordom de romerska liktorerna sina konsuler. Sedan han uppehållit sig två månader i Åbo, för att organisera sitt embetsverk, företog Pehr Brahe i slutet af följande Januari månad jämte sin husfru, Kristina Stenbock, en vidsträckt besigtningsresa genom Tavastland och Savolaks ända till Kexholm, derifrån han sedan genom Viborg och Nyland återvände till Åbo,

der han inträffade första dagarne af Maj. Den berättelse, han nu afgaf till svenska regeringen om Finlands tillstånd och behof, var det första utkastet till de förbättringar, som borde åvägabringas, och är äfven eljes förtjent af vår synnerliga uppmärksamhet.

"Landet i gemen" — yttrar Pehr Brahe — "är så stort och i somliga orter så ymnigt och mest med fiskeri såväl ut med hafskusterna som in i landet, i dess många stora och vidtbegripna insjöar, att det häri öfvergår nästan alla andra länder vi känna; af nyttiga skogar öfverflödar det med myckenhet af fogel och foderverk; bergverk begynna ock låta se sig, så att der Gud behagade att det skulle komma i den flor och vilkor, som efter menskligt förnuft vore att tillvägabringa, hölle jag före att det kunde liknas (oberäknadt dess stora vidsträckthet) vid ett icke af de mindre konungarikena i Europa."

Efter dessa allmänna betraktelser talar grefven om hvarje skildt moment för sig. Rörande den kyrkliga förvaltningen klagar han öfver vantrons stora magt, sägande att kyrkorna likväl på alla orter äro väl försedda med prester, ehuru flere af dessa hvarken i lära eller lefverne äro till en förebild för sina församlingar, utan till styggelse. I Åbo stift, hvarest den kraftfulla Rothovius redan i tio års tid hade verkat, var ordningen likväl bättre, än i det östra biskopsstiftet, hvars öfverherde, Melartopaeus, nu var gammal och bräcklig, och konsistorieledamöterna till största delen mindre dugliga för sitt kall. Största oredan förorsakade i dessa trakter den s. k. "ryska surdegen", d. v. s. den i Kexholms län herskande grekiska läran, hvilken var mera i till- än aftagande; ty äfven flertalet af dit inflyttade finnar (från det öfriga Finland) voro benägna för den samma. Brahe hoppades dock att lutherska läran småningom skulle vinna terräng, och tadlade högeligen, att man till detta missionsfält hade förordnat de sämsta lutherska prester, hvilka nog på ölkrogarne med pipan i munnen skymfade ryska religionen, men på sådant sätt endast framkallade förolämpning och skymf äfven från den andra sidan. För det kristliga lifvets förkofran öfver hufvud ansåg Brahe vara nödvändigt, att de alltför stora socknarne skulle delas och att råheten och okunnigheten hos folket skulle utrotas genom öppnandet af flere skolor, ej blott i städerna, utan äfven på landsbygden. Men i främsta rummet önskade han att en *akademi*

eller *högskola* för Finland skulle grundläggas i Åbo stad. Han hade angående denna sak, hvilken redan en gång förut varit föremål för regeringens öfverläggning, genast efter sin ankomst till Finland skrifvit till de magtegande i Sverige och påminte nu på nytt om det trängande behofvet af en sådan institution. Endast på detta sätt kunde landets stora brist på dugliga lagläsare och andra embetsmän blifva afhjelpt.

I allmänhet herskade ännu mycken oordning i landets embetsverk, synnerligast genom de lägre tjenstemännens oduglighet. Uti rättegångsväsendet hade visserligen inrättandet af hofrätten varit en början till bättre skick, men vid underrätterna var i sjelfva verket hvarje förbättringsförsök kraftlöst, så länge man bortgaf domareembeten såsom förläning åt rikets stormän, hvilka njöto de embetet åtföljande stora inkomsterna, men öfverlemnade det samma att skötas af illa aflönade vikarier eller lagläsare. Detta missförhållande var på denna tid i beständigt tilltagande och framkallade hos allmogen ett så allmänt missnöje, att flere härader nyligen hade hos svenska regeringen anhållit att blifva befriade från utskylderna till lagmännen och domarne, emedan de embetsmän, som buro dessa namn, i alla fall ej gjorde någon motsvarande nytta. Denna begäran blef naturligtvis afslagen, och äfven Pehr Brahe var så mycket aristokrat, att han ej skulle velat röra vid den egentliga roten till det öfverklagade onda. Men såsom en förmedlande åtgärd hade han redan i början af året föreslagit, att lagläsarne skulle erhålla antingen sjettedelen af embetets inkomster, eller också 10 daler från hvarje tingslag, såsom det var bestämdt under Gustaf Adolfs tid; regeringen gaf äfven sitt bifall till det senare förslaget. Derjämte föreslog Brahe vigtiga förbättringar i uppbörden. Han ansåg det stora antalet uppbördsmän och mångfalden af skattepersedlarne vara den förnämsta orsaken till de bedrägerier, genom hvilka såväl kronans, som folkets rätt förnärmades; fördenskull borde alla skattepersedlar förbytas till fyra slag: spannmål, fisk, smör och tjära, men en uppbördsman tillsättas för uppbörden af alla utskylder från samma ort. Ofvannämnda persedelförvandling har först i våra dagar kunnat verkställas; men detta tvenne sekler tidigare gjorda förslag bär vitne om denne mans klara och praktiska förvaltningsgeni. Dessutom ansåg Brahe det vara nödvändigt att afskilja Nylands län från Tavastland, och

Savolaks från Viborgs län, emedan befolkningen från de aflägsnare trakterna hade svårt och besvärligt att komma till länestyrelsen och det dessutom var omöjligt för landshöfdingarne att styra alltför vidsträckta områden. Af samma orsak ansåg han äfven det vara nödvändigt att fastställa ett antal marknader i de inre delarne af landet, hvarest städer ännu helt och hållet saknades, och till sådana handelsplatser föreslogos något ställe i öfre Satakunta, samt Tavastehus' och Nyslotts fästningsområden.

I anseende å handeln ansåg grefve Brahe Finlands naturliga förmoner vara synnerligen stora. Han trodde det vara möjligt att med ringa möda öppna en båtled ifrån Björneborg till Päijäne, derifrån till Saima-vattnen och vidare såväl till Uleåträsk i norr, som Viborgska viken i söder. På det sistnämnda stället hade han tagit de forna kanalförsöken i betraktande och ansåg deras fortsättande vara fördelaktigt. "Och då landet gifver mera varor ifrån sig" — så lyda Brahes ord — "än det någonsin behöfver att igen emottaga, så ser jag intet kunna fattas till städernas märkeliga uppkomst." Om Åbo och Viborg hyste man de bästa förhoppningarna; derefter kom Helsingfors, som likväl skulle flyttas från Wandaåns utlopp till ett nytt ställe. Denna flyttning verkstäldes äfven utan uppskof. Brahe hade först föreslagit Sandhamn (som redan på Gustaf Vasas tid var i fråga satt) och sedan Sörnäs udde; men hvardera stället ansågs vara för trångt, och regeringen bestämde sig slutligen (1640) för Estnäsudden, hvarest äfven Finlands nuvarande hufvudstad står.

Brahe slutar sin berättelse med några betraktelser öfver finnarnes natur och seder. Han tadlar dem, att de ej bry sig om att förvärfva mera, än de för sitt uppehälle behöfva, samt att lätja och dryckenskap dag ifrån dag tilltaga. Såsom en hufvudorsak till dryckenskapen anser han tobakens bruk, som synbarligen genom tyska kriget hade utbredt sig hit och genast kommit till sådant välde, att män och qvinnor, gamla och unga hade tagit till vana både att snusa och "dricka" (d. ä. röka) tobak. Enligt Brahes åsigt borde införseln af denna vara helt och hållet förbjudas, så att endast apotekarne i städerna skulle få sälja densamma för sjukas räkning. Beträffande finnarnes arbetsförmåga tillägger Brahe: "det är till att förundra, att när någon af denna nationen kommer till Sverige

eller annorstädes, gör en enda lika mycket som tre andra, och äro de snälle om sig i ett och annat bruk, men här hemma hafva de fast en annan natur.“ Han tadlar isynnerhet deras sysslolöshet vintertiden, likväl med tillägg, att kustboerna äro rörligare än upplandsboerna. Dessa nationalfel, som han tyckte sig hafva iakttagit såväl hos de högre, som lägre klasserna, kunde enligt grefvens åsigt genom intet annat medel afhjelpas, än genom akademiens snara inrättande; “ty hon föder“ — menade han — “först ett gudeligt lefverne, drager sina beqvämaste subjecta utaf åtskilliga orter hem i landet igen, och uppeggar mången till bokliga konster och annat ärligt lefverne.“ Denna tanke, grundläggandet af ett Universitet i Finland, var medelpunkten för alla grefvens reformsträfvanden. Huru densamma äfven några år senare blef en verklighet, skola vi strax förtälja.

Vi hafva gjort dessa vidlyftiga utdrag ur Brahes första embetsberättelse, för att gifva en framställning såväl af landets dåvarande tillstånd, som ock af den nye ståthållarens outtröttliga omsorger. Regeringen i Sverige biföll i dessa och andra afseenden till hans framställningar, och ett ansenligt antal nyttiga förbättringar sattes med största ifver i verket. Redan tre år före Brahes ankomst hade de första *landtmätarne* (Olof Gangius och andra) ankommit hit. Nu, år 1638, tillsattes en skild *jägmästare* och *bergmästare* i Finland; till den senare tjensten utnämndes assessorn vid Åbo hofrätt *Henrik Teit*, och samtidigt utsändes af Bergskollegiet en annan finne, *Lorentz Creutz*, för att undersöka malmbergen i Finland. Derjämte försökte man införa bättre metoder för tjärubränningen. Äfven *postverket*, hvilket först år 1636 blifvit inrättadt i Sverige, infördes nu år 1638 i Finland, likväl endast i landets sydliga delar *. Dessa och många andra företag voro till största delen frukter af Pehr Brahes första besigtningsresa. Men grefve Brahe ansåg sig ännu ej vara tillräckligt förtrogen med tillståndet i landet; han ville sjelf vara närvarande öfver allt och gjorde fördenskull oupphörligt nya resor till olika delar af landet. Om sommaren 1638 reste han längs kusten emellan Åbo och Björneborg; följande vinter begaf han sig ånyo till Savolaks, Kexholms län och Viborg; och om som-

* Postportot var för halft lod från Åbo till Helsingfors 2 öre (= 22 p.), Åbo—Viborg 4 öre, Stockholm—Åbo 4 öre, o. s. v.

maren 1639 gjorde han sin fjerde resa, hvilken är den anmärkningsvärdaste af dem alla, emedan det var första gången någon högre embetsman sommartiden så fullständigt undersökt landet. Grefven for nämligen först från Åbo sjövägen till Helsingfors, derifrån landvägen till Tavastehus och Nyslott, derifrån färden fortsattes längs öfra Karelens vattendrag ända till ryska området. Från Karelen for Brahe till Kajana, passerade i båt öfver Uleåträsk samt nedför elfven till Uleåborg och återvände slutligen genom södra Österbotten och Satakunta till Åbo. Sedan han om hösten uppehållit sig någon tid på Åland, besökte han, åtföljd af sin husfru, Ingermanland (hvarest Brahes svåger, Bengt Bengtsson Oxenstjerna, var generalguvernör), och härifrån ställdes återfärden öfver Kexholm, Nyslott, Idensalmi, Rautalampi och Ruovesi. I hela landet fans det sålunda ej någon trakt, som grefve Brahe ej hade besökt, och på några ställen hade han varit flere gånger. Huru många missförhållanden under dessa resor på ort och ställe afhjelptes, är lättare att föreställa sig, än att uppräkna. Då de faststälda tre åren nu voro tilländalupna och grefven återvände från Åbo till Stockholm den 7 Augusti 1640, kunde han med fullt skäl uttala sin mening, att likasom han sjelf fattat behag för Finland, var äfven Finland till fullo tillfredsstäldt med honom. Följande år blef han riksdrots, och kunde nu som medlem af regeringen fortsätta sina omsorger om Finlands väl.

Det betydelsefullaste resultatet af Pehr Brahes verksamhet i Finland var utan tvifvel grundläggandet af *Åbo akademi.* Redan Gustaf Adolf hade umgåtts med tanken att förse Finland med en egen högskola, och då hans tidiga död hindrade planens verkställande, hade kanslern Oxenstjerna ett par gånger föreslagit i rådet, att det Universitet, som år 1632 blifvit grundlagt i Dorpat, men der ej syntes motsvara sin bestämmelse, borde flyttas till Åbo. Men man ville ogerna rubba något af den store konungens verk, och Finland skulle kanske länge nog fått sakna ett högsta lärdomssäte, om ej Brahes utomordentliga intresse och ihärdighet hade påskyndat frågans afgörande. Dorpats universitet fick väl förblifva i fred, men en likadan institution grundlades nu i Åbo genom förmyndareregeringens bref af *den 26 Mars 1640.* Professorernas antal var likasom i Dorpat endast 11, nämligen 3 i teologiska, 6 i filosofiska, 1 i medicinska och 1 i juridiska fakulteten. De

voro i början nästan alla svenskar, men till största delen synnerligen framstående män, t. ex. teologerne *Eskil Petræus* (universitetets första rektor) och *Johannes Terserus*, juristen *Johan Olofsson* (*Stiernhöök*) och professorn i historia *Michael Wexionius.* Biskop Rothovius förordnades till vice kansler; men någon ordinarie kansler utnämndes ej under de första åren. *Den 15 Juli 1640* firades i Pehr Brahes närvaro denna "kungliga akademis" invigning med stor högtidlighet i Åbo stad, och samma dag hölls gudstjenst öfver hela landet, hvarvid predikades öfver texten: "lofvad vare Herren, Israels Gud, från evighet till evighet och allt folket säge Amen. Halleluja!"

Redan från första början stod Åbo högskola i godt rykte och antalet af studerande uppgick redan följande år till 300. Men dessa voro äfven då till största delen svenskar; när studentkåren år 1643 delades i "*nationer*" eller afdelningar, voro sex af dessa svenska och endast tre finska, nämligen Åboiter, Egentliga finnar (Fenni) och såsom en afdelning Åländingar, Nyländingar och Österbottningar. Men under tidernas lopp förändrades detta förhållande till den grad, att det redan vid seklets slut fans åtta finska och två svenska afdelningar. Föreläsningarna höllos på latinska språket, som ännu var den högsta bildningens allmänna förmedlare. Universitetets yttre utrustning var i början torftig och bristfällig: två oeldade läsesalar i det förra, nu indragna gymnasiets lokal; intet bibliotek, förutom några böcker, som tillhört gymnasiet; ingen bokhandel och intet boktryckeri i hela landet. Men småningom fick man dessa brister i någon mon afhjelpta. År 1642 bestyrde universitetets konsistorium om, att den första boktryckaren inflyttade till landet (hans namn var Peter Wald och han var bördig från Vesterås). Samtidigt anskaffades på Brahes föranstaltande äfven en bokhandlare till Åbo; men åtgången på böcker var så ringa, att bokhandeln efter något år åter gick under. Under tiden hade universitetet fått emottaga en värdefull gåfva, som undanröjde det svåraste behofvet af bokliga hjelpmedel; det var biskopens i Aarhus bibliotek (omkring 900 band), hvilket Torsten Stålhandske bortfört från Jutland som krigsbyte och som hans enka, Kristina Horn, år 1646 öfverlemnade till universitetet. År 1643 anstäldes den första magisterpromotionen, då 10 kandidater kreerades till

magistrar. Sålunda hade Åbo akademi småningom begynt komma i full verksamhet. Åbo gymnasium hade upphört; men år 1641 inrättades i Viborg ett nytt gymnasium med sex lärare. Likaså hade på Pehr Brahes föranstaltande år 1639 "trivialskolor" blifvit öppnade i Helsingfors, Björneborg, Nykarleby och Uleåborg, samt barnskolor i Tavastehus och Nyslott, hvarjämte skolan i Kexholm blifvit förbättrad. Äfven i skolorna var latinet på denna tid såväl läse- som talspråk; endast på de lägsta klasserna fingo eleverna tala sitt modersmål, som var finska. För öfrigt var äfven inlärandet af svenska språket ett af skolornas hufvudändamål. För den första undervisningen begagnades läroböcker, i hvilka latinet, svenskan och finskan voro tryckta jämte hvarandra, och de vigtigaste undervisningsämnena i barnskolorna voro katekes och svenska språket.

Men på denna tid fullbordades äfven ett annat vigtigt arbete inom den nationella bildningens område, då slutligen hela den heliga skrift blef öfversatt till finskan och tryckt. På riksdagarne år 1635 och 1638 hade preståndet påmint regeringen om detta arbetes stora vigt och nödvändighet, och vid det senare tillfället öfverlemnades dess utförande åt fyra män: domprosten (sedermera professoren) *Eskil Petræus*, gymnasii rektor *Martin Stodius* (äfven han en af universitetets förste professorer), samt kyrkoherdarne *Henrik Hoffman* i Masku och *Gregorius Mathiæ Favorinus* i Piikkis. Den förnämsta af dessa, Petræus, var till börden svensk, men hade under sin tioåriga tjensteverksamhet i Finland redan blifvit fullkomligt förtrogen med finska språket, för hvilket han senare (år 1649) skref dess första grammatik. Han bedref den heliga skrifts öfversättning med sådan ifver, att den redan år 1642 utgafs från trycket i Stockholm. Sålunda hade nu, sedan nästan hundra år förflutit från Agricolas tider, hela bibeln utkommit på finska. Vi behöfva ej nämna, att Pehr Brahe äfven vid detta värf hade ådagalagt sitt ädla intresse; på hans framställning skänkte regeringen det nödiga papperet, till ett värde af 1,000 daler.

Öfver hufvud bör åt förmyndareregeringen gifvas det beröm, att densamma midt under det långvariga krigets bekymmer höll en upplyst omsorg om rikets andliga och materiella förkofran. Hvad som åvägabragtes utom Finland, hör i allmänhet

icke till denna historia; likväl bör det nämnas, att svenska regeringen år 1637 skickade sin första koloni till stränderna af Delawarefloden i Nord-Amerika, grundläggande derstädes ett nybygge, som fick namn af Nya Sverige. År 1642 sändes nya kolonister och ibland dessa synes varit ett ansenligt antal finnar, hvilket under de följande åren ytterligare förökades, så att ett ställe inom kolonien erhöll namnet Finland. Detta bortom verldshafvet belägna land kom visserligen redan under följande årtiondet i Holländarnes och sedan i Englands besittning, och nybyggarnes efterkommande hafva slutligen uppgått uti Förenta Staternas befolkning; men minnet af svenskarne och finnarne fortlefver allt ännu vid Delawareflodens stränder. I allmänhet ville icke denna tids sträfvanden att ställa rikets handel på en sjelfständigare fot lyckas, och varu-utbytet emellan Finland och utlandet förmedlades för det mesta genom holländska skepp. Det är att märka, att Finland på denna tid alstrade spannmål utöfver behofvet, hvartill orsaken förmodligen var ett allmännare svedjebruk. Den vigtigaste importvaran var salt, icke så mycket i anseende till mängden af det importerade, som i anseende till det höga priset; en tunna salt kostade då för tiden 4—5 daler, eller lika mycket som två tunnor råg. Pehr Brahe hade föreslagit, att finnarne i landets nordliga delar skulle tillåtas köpa sitt salt från sjuderierna vid Hvita hafvet. Men regeringen som hade stora inkomster af salthandeln, svarade, att hon tänkte låta inrätta egna saltsjuderier i Sverige. Bristen på denna förnödenhet var så stor, att kustboerna begynte sjelfva tillverka salt af hafsvattnet, som dock på dessa trakter är endast obetydligt salthaltigt. Af nutidens importartiklar begagnades sockret mycket litet och kaffet var ännu alldeles okändt. Bland exportartiklarne begynte redan tjäran tillvinna sig stor betydelse och skulle otvifvelaktigt uppgått än högre, om ej kort derpå (år 1648) handeln dermed blifvit öfverlemnad åt ett enskildt "kompani". Allmänna tanken synes denna tid varit, att Finlands naturliga tillgångar voro ofantligt stora; men dessa rikedomar blefvo ganska bristfälligt begagnade. Statsinkomsterna från Finland, sjötullen oräknad, gjorde under den tid Brahe var generalguvernör (år 1638) åtminstone 75,000 daler mera, än beloppet af alla till Finlands egna behof använda statsmedel (aflöningarna, omkostnaderna för hären och flottan samt till och med

förläningarna sammanräknade); d. v. s. Finlands årliga budget gaf nämnda öfverskott, som utgjorde niondedelen af inkomsterna. Sålunda utgick från Finland ansenliga summor till fyllande af Estlands och Lifflands behof. Om vi dertill påminna oss det jämförelsevis större antal krigsfolk, Finland fick uppställa, så finner man att Finland äfven i ekonomiskt afseende dyrt fick betala sin andel i Sveriges storhet. Men man bör äfven komma ihog, att nu under loppet af några år från regeringens sida gjordes ansenliga förbättringar och omkostnader för Finlands bästa, och att detta försiggick samtidigt, som ett stort europeiskt krig syntes taga i anspråk alla rikets tillgångar och krafter.

Men alla regeringsåtgärder från denna tid äro ej af den tacknämliga beskaffenhet, att de skulle befordrat Finlands välfärd och bildning. Särskildt är deribland en omständighet att tadlas, nämligen adelns höjande till obegränsadt anseende och magt, på bekostnad af de öfriga stånden och i främsta rummet bönderna. Redan de förgångna tidernas förläningar hade ofta bragt allmogen i svårt trångmål och på samma sätt hade de kronoarrenden och jordförpantningar, genom hvilka Gustaf Adolf ofta nödgats athjelpa sina penningebehof, visat högst förderfliga sidor. Men adeln, som nu innehade regeringen, vidtog ännu förderfligare åtgärder, i det den begynte (från år 1638) sälja under frälserätt ej allenast sådana jordlägenheter, som kronan sjelf låtit bebruka, samt adeln tillhörande skattehemman, utan äfven ordinarie och extraordinarie räntan från af bönderna bebrukade krono- och skattehemman. Såsom pris faststäldes det kapital, af hvilket efter 4 ½ procent utskylderna beräknades utgöra räntan, hvarjämte köparen ännu såsom påköp erhöll några fri- och rättigheter. Men som ett dylikt frälseköp ej var tillåtet för andra än adelsmän, och å andra sidan äfven vanligt skatteköp nu var bönderna förmenadt, så var afsigten härmed synbarligen att bringa all jordegendom i adelns händer. Den föregifna anledningen till denna åtgärd var naturligtvis rikets penningebehof; men för öfrigt sågo i sjelfva verket de män, som vid denna tid sutto vid regeringen, saken från en nog aristokratisk synpunkt. “Svenska bönderna“ — yttrade en gång rikskanslern — “äro visserligen ett fritt folk, och hafva votum i riket; men det är endast en contractus emellan dem och deras husbonde.“ Denna “husbonde“ var

naturligtvis kronan, men kunde lika väl vara en adelsman. Sålunda säger Pehr Brahe, hos hvilken de aristokratiska tänkesätten voro än mer utpräglade, rent ut, "alla äro vi rikets undersåtar, bönderna medelbart, vi (adeln) omedelbart." Men å andra sidan började redan de öfriga stånden rusta sig till motvärn, och vid 1644 års riksdag, då den unga drottningen sjelf emottog regeringen, väcktes i bondeståndet för första gången frågan om reduktion, det är kronolägenheternas återbringande under kronan. Kristinas egen regering gaf sedan nya och ännu större orsaker till de ofrälse ståndens missnöje.

Vid aderton års ålder emottog Gustaf Adolfs dotter sjelf sin faders rike. Förmyndareregeringens åtgärder bekräftades och sjelfva regeringsformen förblef till sina hufvuddrag oförändrad, ehuru den unga drottningen snart nog begynte känna sin ställning synnerligen besvärlig i bredd med den mägtiga och ansedda aristokratien. Kristina hade erhållit en lärd, nästan manlig uppfostran, och utländska vetenskapsmän, dem hon kallade till sitt hof, utbredde hennes rykte öfver hela Europa. Men i och med det samma började hon ledsna vid sitt eget fäderneslands i hennes tycke råare kulturförhållanden och till förmon för sina gunstlingar förslösa rikets tillgångar. Slutligen synes Kristinas motvilja mot äktenskapet framkallat hos henne beslutet att afstå från regeringen, för hvilken hon likväl mera saknade lust än förmåga. Hennes kusin, den unge pfalzgrefven *Karl Gustaf*, hvilken under Torstenson redan varit i tillfälle att ådagalägga sina fältherretalanger, hoppades att såsom Kristinas make få uppstiga på Gustaf Adolfs tron, och befolkningen gynnade dessa hans planer och förhoppningar. Men Kristina gaf undvikande svar och utverkade i dess ställe, tvertemot adelns önskningar, att prinsen år 1649 förklarades för tronföljare. Hvad hennes afsigt härmed var, blef först några år senare uppenbart. Under tiden firades Kristinas kröning i Upsala år 1650. Inom ständerna, som i och för kröningen sammanträdt, uppstod vid detta tillfälle en mycket häftigare strid än förra gången, rörande frälseköpens och förläningarnas reduktion. De tre ofrälse stånden, hvilka i främsta rummet anfördes af den från Åbo till Upsala öfverflyttade teologieprofessorn *Johan Terserus*, afgåfvo en offentlig protest emot adelns annekteringar. Deras fordringar voro: att allt bortskänkande af frälserätt och försäljande af kronohemman skulle upphöra; att ej adeln skulle

få tillvälla sig rikets embeten för sig allena; att ingen skulle få uppbära lagmans- eller domareinkomsterna, om han ej tillika sjelf förvaltade embetet; att alla extra judiciella häktningar och anfäktelser, hvarmed några af adeln pinade sina underhafvande likasom slafvar, på det strängaste skulle förbjudas; slutligen att ständerna fritt och utan att någon vågade hota dem skulle få rådslå om hvad rikets nöd och rätt kräfde. Af dessa punkter kunna vi redan tydligt sluta till, till hvilket högt inflytande adeln hade uppsvingat sig. Kristina, som i grunden höll med de klagande, kände sig vara alltför svag att afhjelpa samhällets brister och tillkännagaf redan följande år sin afsigt att afstå från svenska kronan. Hennes oroliga ande hade ledsnat, ej allenast vid fosterlandet, utan äfven vid den religion, för hvilken hennes fader så storsinnadt hade offrat sitt lif. År 1654 den 6 Juni afsade sig Kristina högtidligt regeringen och begaf sig genast derpå utomlands. Innan årets slut öfvergick hon i Brüssel till katolska läran och förnyade följande år i Inspruck under stora högtidligheter sin öfvergång. Detta var en gerning, som slog hela det protestantiska Europa med öfverraskning och fasa. Den gamle Oxenstjerna hade kort efter Kristinas afresa med sorg nedgått i grafven, och en ny regeringsperiod, Karl X Gustafs, hade begynt med nya män och nya sträfvanden. Men för Kristina hade hennes religionsbyte afskurit hvarje möjlighet att återfå svenska tronen, och hon afled slutligen efter många vexlande öden i Rom år 1689.

Kristinas regering hade i sjelfva verket ej varit af den beskaffenhet, att man mera skulle synnerligen grämt sig öfver hennes afsägelse, ty under de senaste åren, som förflöto emellan hennes kröning och tronafsägelsen, hade hon visat ett förvånansvärdt lättsinne i vården om sitt rike, likasom om det just varit hennes afsigt att förekomma hvarje saknad vid hennes bortgång. Det värsta var, att hon utan uppehåll hade förslösat rikets tillgångar till gåfvor och förläningar, och sålunda gjort den allmänna förvecklingen ännu svårare. Redan under de föregående åren hade stora skänker blifvit utdelade; men ifrån år 1651 utdelades hoptals nya grefve- och friherrevärdigheter, och med dessa följde alltid någon förläning såsom gref- eller friherreskap. Tillsammans har Kristina utnämnt 18 grefvar och 42 friherrar samt öfver fyrahundra nya adliga

ätter. Huru stor del af denna förökade ståt det var, som föll på Finlands andel, skola vi strax visa.

Att drottning Kristina för sin egen del föga tänkte på vårt aflägsna land, behöfver knapt nämnas. Men till all lycka lät hon Pehr Brahe åter taga hand om detta lands angelägenheter, ehuru denne för sitt embete som drots ej kunde så uteslutande egna sina krafter deråt, som förra gången. År 1646 utsågs Brahe till Åbo akademis första kansler och två år senare skickades han i egenskap af generalguvernör åter till Finland. Hans verkningskrets omfattade ej denna gång Kexholms län (hvilket från år 1641 åter varit förenadt med Ingermanland) men deremot hela Österbotten. Kort före midsommar 1648 kom Brahe med sin husfru till Åbo, der han vid slottet emottogs af länets landshöfding, biskopen och presterskapet, hela akademien, stadens borgmästare och råd, samt fyra fanor af borgerskapet i fulla vapen. I början af följande år begaf sig Brahe på en vidsträckt besigtningsresa genom Nyland, Viborg och Savolaks till Kajana och Uleåborg, derifrån han strandvägen återvände till Åbo. Likaså företogs om vintern 1650 en annan kortare färd. Denna tid var derför fröjdefull för Finland, att en allmän fred, hvars välsignelser detta land nu saknat ända från 1561, nu herskade i riket. Denna lyckosamma omständighet firades äfven i Åbo domkyrka med en särskild tacksägelsefest. Men för öfrigt rådde hunger och dyr tid, hvartill kom ett allmänt missnöje med de sociala missförhållandena. Brahe sjelf träffades af en svår familjesorg, i det hans första fru om sommaren 1650 afled på Åbo slott. Grefven förde hennes lik öfver till Sverige, der han dröjde öfver kröningshögtidligheterna, och återvände derpå följande vinter öfver Torneå åter till Finland, besökande på vägen Uleåborg och Gamla Karleby, samt tagande derefter en omväg genom Kajana, Idesalmi, St. Mickel och Helsingfors till Åbo. Men om hösten 1651 for han tillbaka till Sverige och besökte derefter icke mera Finland, ehuru hans generalguvernörsbefattning i Finland först i början af 1654 upphörde.

Denne Pehr Brahes senare period i Finland har icke efterlemnat så anmärkningsvärda spår i detta lands inre förhållanden, isynnerhet af den orsak, att den ekonomiska och sociala förvirring, som blifvit grundlagd af förmyndareregeringen och som Kristinas slöseri allt vidare ökade, redan begynte

bära bittra frukter. Pehr Brahe sjelf hörde till de män, som gynnade adelns omättliga fordringar; ty enligt hans åsigt borde i riket finnas en nödig ståndsåtskilnad, så att icke alla vore "jämnlika såsom svinfötter". Men dessa aristokratiska föreställningar hade i sjelfva verket nu blifvit förverkligade efter en så obegränsad måttstock, att största delen af Finlands jordegendom genom förläning, skänk och frälseköp hade kommit bort undan kronan. Och vid grefve Brahes ankomst till Finland år 1648, voro landets finanser i högst betänkligt tillstånd; budgeten, som tio år tidigare hade visat ett ansenligt öfverskott, gaf nu lika stor brist. Men dag från dag blef det allt svårare att fylla de ordinarie statsutgifterna, då från kungliga kansliet oupphörligt kommo nya immissioner uti till frälse bortskänkta hemman. Oredan blef slutligen så stor, att man ej mera visste, hvad som var bortförlänadt och hvad ej. Men ännu betänkligare var den allmänna bitterhet, som begynte träda i dagen bland de ofrälse stånden. Vid riksdagen 1650 var jäsningen i sinnena så stark, att man fruktade allmänt uppror och revolution. Brahe, som vid detta tillfälle hade varit i Upsala och tagit illa vid sig af "en dels galenskap" i denna sak, fick följande vinter i Finland sjelf erfara, hvilket allmänt gensvar dessa vid riksdagen höjda röster hade framkallat. Det blef nu hans svåra uppgift att utfinna medel till förlikning emellan bönderna och deras herrar, och i ett bref till rikskanslern klagar han, att "somliga lagläsare, fogdar och vanartige prester" uppegga folket, i det de på det värsta sätt uttyda riksdagsbeslutet. "Bonden har varit förr lat nog," säger Brahe, "och nu tillkommer tredskheten och motvilligheten, och stundom fällas månge upproriska ord." Han tillägger att man likväl ej behöfver fästa mycket afseende dervid. Och till all olycka fäste man ej heller under de sista åren af Kristinas regering afseende vid någonting, hvarken vid finansernas ruinerade ställning eller folkets växande missnöje. Isynnerhet synes Finland i regeringens ögon varit förläningarnas förlofvade land, likasom ett öfverflödigt område, som ej på annat sätt kunde göras till godo. Då slutligen drottning Kristina öfvergaf riket, hade nära $\frac{2}{3}$ af landets lägenheter och $\frac{1}{3}$ af alla dess statsinkomster råkat i händerna på adliga förläningstagare, och hela Finland tyckes hafva sönderfallit i små furstendömen, hvilkas herrar för det mesta voro svenskar eller

i Sverige bosatte stormän. Det är nödvändigt att vi på detta ställe egna ett ögonblicks närmare uppmärksamhet åt dessa förläningar.

Före Kristinas tider hade Finland haft endast ett enda grefskap (Raseborgs från 1569) och tvenne friherreskap (Bjelkes i Korpo från år 1608 och Oxenstjernas Kimitto från år 1618), utan att räkna Hornarnes till Åminne friherrliga frälsegods. Utöfver dessa skapade nu Kristina i Finland (med Kexholms län) 8 grefskap och 21 friherreskap. Då det jämte dessa ännu fans inemot trettio andra herreskap, som voro jämngoda med dem, så kunna vi föreställa oss till hvilken ofantlig magt herreväldet hade vuxit i Finland. Hela Kexholms län och nästan hela Österbotten hade kommit bort undan kronan, samt två tredjedelar af Åbo län och mer än halfva området af de öfriga länen; — och dock voro de herrar, som på detta sätt uppslukade Finlands inkomster, till större delen alldeles främmande för landet. Det största och tidigast upprättade af Kristinas grefskap var det, som hon år 1646 gaf åt sin halfbroder, Gustaf Adolfs naturlige son, Gustaf Gustafsson. Det omfattade under namnet "*Vasaborg*" 878 gårdar i Nykyrka, Letala och Wirmo och gaf i inkomster enligt jordeböckerna mera än 16,000 daler. Hälften mindre i anseende till inkomsterna var Gustaf Karlson Horns så kallade *Björneborgs grefskap* (år 1651) och ännu mindre Arvid Wittenbergs (Parikkala och Uukuniemi), Gabriel Bengtsson Oxenstjernas (Korsholm, Mustasaari och Stor- och Lill-Kyrö), Klas Åkesson Totts (Ny-Karleby, Wörå, Lappo och Ilmola), Gabriel Gustafsson Oxenstjernas arfvingars (Kronoborg), Gustaf Banérs (Sordavala) och Karl Gustaf Wrangels (Salmis och Suistamo). Men man bör ihogkomma, att mången derjämte äfven hade andra förläningar antingen i Sverige eller Liffland eller till och med i Finland. Sålunda innehade Wittenberg, förutom nyss nämnda grefskap, äfven friherreskapet Loimijoki (med Eura och Kjulo) samt 78 mantal i Rimitto. Bland de nya friherreskapen var störst och vidsträcktast *Friherreskapet Kajana*, som grefve Pehr Brahe hade fått år 1650; det omfattade ursprungligen Paldamo och Sotkamo samt Idesalmi och Kuopio, eller det nordostliga Österbotten och norra Savolaks, hvartill sedermera genom köp kommo Salo socken i Österbotten och Pielis pogost i Karelen. Men dess-

utom hade Brahe i södra Savolaks "*Brahelinna län*" (Sant Mickels och Kristina socknar), samt en mängd lägenheter i St. Mårtens och Pargas socknar, så att hans inkomster från Finland utgjorde 24,000 daler. Af de öfriga friherreskapen hade några tillfallit finske män; sålunda hade t. ex. Klas Larsson Flemings barn erhållit friherrskapet *Libelits* (1651), Johan Kurck *Lempälä* (med Wesilaks och Tyrvis), Forbus *Kumo* och Wrede *Elimä*. Men för öfrigt voro äfven de nya finska friherrarne främlingar, såsom t. ex. Gyllenstjerna (Uleåborg), Soop (Limingo), Paikul (Wörå), Adler-Salvius (Rautus), o. s. v. Öfriga adliga förläningar kunna ej här uppräknas; de skulle snart fylla en hel bok. Men flere af dem voro likväl äldre än från Kristinas tider, t. ex. Jakob de la Gardies stora förläningar, Pedersöre och Kronoby i Österbotten, samt Tiurala i Karelen.

Att ett sådant förläningstillstånd i högsta grad skulle betunga landet, behöfver knapt nämnas. Redan den omständigheten allena, att kronoinkomsterna derigenom förminskades, ökade oundvikligen skattebördan för de öfriga samhällsklasserna. Men med förläningarna följde äfven andra fördelar, hvilka ännu kännbarare förnärmade folkets rätt. Hvarje adelsman hade patronatsrätt vid tillsättande af kyrkoherde i den socken, der han bodde. De skattebönder, hvilkas räntor voro sålda eller förlänade åt en adelsman, förnärmades på det skändligaste sätt i sin eganderätt, och hade ej att af regeringen påräkna något skydd. Men isynnerhet hade grefvarne och friherrarne erhållit nästan furstlig magt, till stor tunga för de öfriga samhällsklasserna. De uppburo, förutom kronoutskylderna, äfven domare- och lagmansinkomsterna från sina områden, tillsatte häradsdomare och dömde sjelfve i lagmäns ställe. Äfven de adelsmän, hvilka bodde inom dylika områden, stodo under sin grefves eller friherres domstol; hela administrationen och polismagten var i deras händer, och i sina fängelser kunde de insätta icke allenast brottslingar, utan äfven gensträfviga underhafvande. Grefvarne hade uttrycklig rätt att grundlägga städer, för hvars skull dem medgafs särskilda förmoner. Att några af dessa herrar, t. ex. Pehr Brahe, kunde hålla en faderlig omsorg om sina "undersåtar", kan ej förnekas. Men den vanligaste följden var likväl den, att inkomsterna och förråden

fördes till Sverige och att Finland allt mer och mer förvandlades till den svenska aristokratiens förpaktare-område.

Landets förmögenhetsförhållanden synas äfven på denna tid befunnit sig på ganska dålig fot, och mycken klagan förspordes öfver den allmänna penningebristen. Det bör märkas, att svenska regeringen äfven på denna tid försökte genom mångahanda medel upplifva landets handel; men dess förnämsta utväg, att förena utrikes handeln i stora *kompanier*, hvilkas hufvudsäte var Stockholm, medförde endast förderfliga följder för Finland. Synnerligen skadligt inverkade det år 1648 stiftade *Tjärukompaniet*, hvilket hade uteslutande rätt att exportera denna för den finska handeln så vigtiga produkt; de finska städerna nödgades till ett faststäldt pris leverera till kompaniet bestämda lästetal tjära, och likaså var det pris faststäldt, till hvilket bönderna skulle försälja varan åt stadens borgare. Rörande den inländska handeln gjordes bestämningar hit och dit; men i allmänhet underlättades samfärdseln, landsvägar bygdes och gästgifverier inrättades öfver hela landet. Samtidigt påbegynte man äfven den första strömrensningen, då på Brahes föranstaltande Wianto och Warkaus strömmar i Savolaks gjordes praktikabla för båtar. En särskildt i ögonen fallande omständighet är städernas förökade antal. Nästan samtidigt grundlades minst tio nya städer, nämligen *Sordavala*, *Nyslott*, *Kristinestad*, *Tavastehus*, *Willmanstrand*, *Wekkelaks*, *Pedersöre*, *Kajana*, *Brahestad* och *Brahe*, af hvilka de tre sistnämnde voro belägna i Pehr Brahes friherreskap och tvenne fingo bära hans namn. Staden Brahe, som år 1653 grundlades vid Lieksa-åns utfall i Pielis, gick sedermera under, då sjelfva friherreskapet indrogs. De öfriga hafva alla fortlefvat, ehuru deras tillväxt i början var högst obetydlig; om köpingen Tavastehus t. ex. anföres några år senare, att dess förnämsta näring var krogrörelsen. Pedersöre stad grundlades år 1653 inom De la Gardies förläning; gamle herr Jakob hade kort förut dött och hans enka, Ebba Brahe, gaf åt staden namn efter den hädangångne: "Jakobsstad". Kristinestad grundlades redan 1649, men fick två år senare detta namn efter drottningen. För öfrigt omtalas handelsplatser i Suvanto, Kronoborg (Kurkijoki) och Salmis; men deras betydelse synes varit helt öfvergående.

Öfver hufvud måste vi förvåna oss öfver alla de stora och mångsidiga förändringar, som denna tid hade åstadkommit i Finlands förhållanden. De flesta af dessa voro lyckliga, några deremot nog beklagliga; men alla buro de vitne om den aristokratiskt energiska kraft, som sedan Gustaf Adolfs död länkat den svenska regeringen. Att Finland, hvars pånyttfödelse redan legat den store konungen på hjertat, nu likasom med ens rycktes in på nya banor, är de store statsmäns förtjenst, dem han qvarlemnat efter sig. Särskildt bör i tacksam hogkomst bevaras det nit, hvarmed de män, som innehade regeringen, vinnlade sig om vetenskapens och upplysningens utbredande så i Finland, som i det öfriga riket. Grundläggandet af Åbo universitet var ett jättesteg framåt i den finska bildningens historia, och Kristinas allmänna *skolordning* af år 1649 stälde undervisningsanstalterna i ett nytt och fullständigare skick. Skolornas antal var äfven i Finland ansenligt förökadt och år 1649 hade till och med landets första folkskola blifvit inrättad i Kimitto socken, på Axel Oxenstjernas enskilda bekostnad. Men bland den svenska regeringens medlemmar finnes en man, hvars namn i Finlands historia öfverstrålar alla de andra, och denne man är Pehr Brahe. Han hade kommit hit som en främling, och förstod ej i början landets språk; han var ej heller fri från de fördomar, hvilka på denna tid voro allmänna inom hans samhällsklass. Men hans upplysta och redliga sträfvanden förskaffade honom genast ifrån början ett allmänt förtroende hos det finska folket, och han sjelf fäste sig med uppriktig kärlek vid Finland, likasom om det varit hans eget, hans rätta fosterland. Det var för honom en glädje, äfven sedan han skilts derifrån, att få tala om detta land såväl med landsmän, som med främlingar. Engelsmannen Whitelocke, som år 1654 såsom sändebud från Cromwell besökte Kristinas hof, omtalar, huru den ädle drotsen hade för honom skrutit om Finlands stora utsträckning, dess talrika befolkning, dess rikedom på säd och förträffliga städer. Just vid sistnämnde år hade Brahes förvaltning i Finland upphört. Men allt intill sin död år 1680 förblef han Åbo akademis kansler; likaså fingo hans vidsträckta förläningar i Finland fortfarande njuta af hans omsorger, och när helst Finlands land och folk voro i behof af svenska regeringens bistånd, höjde sig Pehr

Brahes mägtiga stämma för att bevaka dess fördel. Derför är det ej heller att undras, att “grefvens tid“ länge har qvarstannat i finnarnes tacksamma hogkomst.

---

4. Karl X Gustafs regeringstid, 1654—1660.

Samma dag, som Kristina afsade sig kronan, kröntes *Karl X Gustaf* till konung. Såsom vi redan hafva sett, härstammade han endast på mödernet från Vasaätten och blef stamfar för den s. k. Pfalziska ätten på Sveriges tron. Derför trodde äfven den polska grenen af Vasarne, nämligen detta lands nu varande konung, Johan Kasimir (Sigismunds yngre son), detta tillfälle vara lämpligt att förnya sina förra anspråk på svenska kronan och retade derigenom svenska folket till ett nytt krig. Till all olycka voro Karl sjelf och hans adel redan förut alltför benägna dertill; ty de svenska krigsöfverstarne saknade det tyska krigets rika byte och konungen åter ville genom nya eröfringar liksom fullkomna Sveriges storhet samt genom deras glans befästa sin ätt på svenska tronen. Hans planer åsyftade ingenting mindre än att förena hela Östersjökusten under Sverige, och den enda frågan var, på hvilket håll anfallet först skulle göras, i Danmark eller Polen. Då drog den polska konungens obetänksamhet krigsmolnen först åt detta håll, och det måste i sjelfva verket medges, att detta rikes såväl inre som yttre ställning syntes erbjuda ett synnerligen lämpligt fält för det hjeltemodiga grannrikets nya eröfringsanda.

I den polska staten hade nämligen redan nu denna förderfliga tvedrägtsande blifvit lössläpt, som sedermera gjorde slut på detta olyckliga lands sjelfständighet. Men dessutom brann vid rikets östra gränser krigslågan som häftigast; kosackerna voro nämligen i fullt uppror emot Polens öfverhöghet, och Ryssland, som kommit dem till hjelp, eröfrade som bäst Smolensk, Polotsk, Mohilew m. fl. orter. Polens delning emellan dess grannar ansågs redan vara nära förestående och Karl ansåg det vara nödvändigt att för Sveriges räkning taga åtminstone landskapen Kurland och Preussen. Ständerna, som

på vårvintern 1655 sammanträdde i Stockholm, gåfvo sitt samtycke till dessa planer, och följande sommar var rikets hela krigsstyrka i full marsch till de fjerran nejderna. En afdelning af den finska hären hade redan på våren anländt till Liffland, der den gamle krigsmarskalken *Gustaf Karlsson Horn*, dessa trakters generalguvernör, emottog öfverbefälet. Om sommaren åter förde *Arvid Wittenberg* ifrån Pommern 17,000 man svenskar och tyskar emot Posen, och något senare följde konungen sjelf med 15,000 man samma väg. Återstoden af finska armén fördes af *Henrik Henriksson Horn* till Pommern, derifrån han tågade till polska Preussen och på vägen slog en afdelning af det fiendtliga rytteriet. Sålunda hade svärdsleken åter börjat; men huru långt den skulle komma att utbreda sig, derom hade man ännu ingen aning. Från Finland voro nästan samtliga landets stridskrafter bortförda till främmande nejder och landet sjelft lemnadt alldeles blottadt på försvar. Likväl var faran för ett krig äfven från Rysslands sida dag från dag allt större och från finsk synpunkt betraktadt var sålunda hela det emot Polen började kriget ej blott ett onödigt, utan ett högst betänkligt företag. Rätteligen var det också i sjelfva verket redan förspelet till det sorgespel, hvars beklagliga fortsättning och utgång visade sig ett halft sekel senare. Genom sina segertåg i Polen skulle Sverige icke blott fullständigt förderfva detta rike till ett byte för Ryssland, utan äfven sjelf slutligen förlora sitt välde i Finland. Karl X:s krig i Polen är derför, såsom ett förebud och prejudikat betraktadt, vida olyckligare, än det i anseende till sina direkta följder för tillfället ens var det.

Men äfven ur en annan synpunkt hade Finland anledning att beklaga sig öfver det utbrutna kriget. Vid 1655 års riksdag hade konungen verkligen väckt fråga om förläningarnas och de bortgifna kronogodsens *reduktion*, och adeln hade varit tvungen att i detta hänseende göra stora eftergifter. För det första bestämdes, att alla kungsgårdar och alla lägenheter, som varit anslagna till bergverkens, härens eller flottans underhåll, voro oundgängligen nödvändiga för kronan och för den skull borde anses såsom "omistande orter". Om någon genom ett skenköp eller oriktig framställning om egna eller förfädrens förtjenster hade kommit i besittning af kronans egendomar, skulle han genast förlora dem. Äfven af alla

öfriga efter Gustaf Adolfs död bortgifna lägenheter skulle åt kronan återgifvas fjerdedelen, och då saken förut fordrade en undersökning, men kronan deremot genast hade behof af sina inkomster, skulle alla innehafvare af dylika bortskänkta egendomar under tiden betala fjerdedelen af egendomarnes inkomster, enligt kammarkollegiets beräkning. Denna s. k. *fjerdeparts räfst* tillfredsstälde väl icke de ofrälse stånden; i deras tycke hade adeln sluppit för alltför lindrigt pris och derför åstadkommo de äfven, att denna räfst endast skulle betraktas såsom en interimsåtgärd. Men äfven såsom sådan skulle den varit välsignelsebringande, och isynnerhet för Finland, hvarest Kristinas slöseri varit förderfligast och dessutom stora bortförlänade områden just voro kronans "omistande". Anmärkningsvärdt är i sjelfva verket, att det kungliga förslagets ifrigaste försvarare inom sjelfva adeln hade varit finnar, t. ex. landtmarskalken vid riksdagen *Erik Henriksson Fleming*, friherre till Lajus, presidenten i kammarkollegiet *Herman Klasson Fleming*, friherre till Libelits, *Bengt Horn*, friherre till Åminne, då varande landshöfdingen i Åbo *Lorentz Creutz*, m. fl. Till ordförande i reduktionsnämnden utsågs Herman Fleming, hvilken med allvarlig ifver skred till verket. Men det utbrutna krigets vexlingar gjorde snart afbräck i reduktionens verkställande, och Fleming fick i början af 1657 befallning att till en annan gång lemna grefve- och friherreskapen i Österbotten oantastade; konungen ville nämligen icke under dessa osäkra tider uppväcka den högre adelns missnöje. Kriget uppslukade sålunda i sitt gap icke blott rikets tillgångar, utan äfven de vigtigaste förbättringsåtgärder i hemlandet, utan att tala derom, att af Finland innan kort fordrades stora enskilda uppoffringar.

Under tiden hade Karl X förvånat verlden genom sina hjeltebragder. Inom loppet af sex månader hade han eröfrat Polens trenne hufvudstäder, Posen, Warschau och Krakau, förmått största delen af dess adel att öfvergå på sin sida, fördrifvit Johan Kasimir från hans rike och tvungit kurfursten af Brandenburg till förbund. Men redan i början af år 1656 hade utsigterna begynt mörkna. Holland, som redan föregående höst hade eröfrat Nya Sverige i Amerika, tillrustade nu äfven i Europa ett krig mot Sverige, och likaså förebådade Rysslands hela uppträdande intet godt. Polackarne sjelfva hade småningom hemtat sig från sin första förskräckelse och drogo sig

hoptals ifrån Karl. Då återkom Johan Kasimir till sitt rike och kallade tatarerna till hjelp. Karl ilade väl ifrån Preussen emot söder, slog med sitt svenska och finska rytteri en öfverlägsen fiendtlig styrka vid Golombo (vid Weichsel) och framträngde ända till Galicien. Men härifrån nödgades han åter draga sig tillbaka och var nära att blifva innestängd i hörnet emellan Weichsel och San, derifrån han endast genom sin undransvärda djerfhet räddade sin lilla här tillbaka till Warschau. Under tiden hade en mindre afdelning svenskar och finnar satt sig i marsch till konungens undsättning, men blef fullständigt skingrad vid Warka. Från Warschau tågade Karl till nedra Weichsel. Men *Arvid Wittenberg*, som qvarlemnades till Warschaus försvar, nödgades efter tre månaders manlig strid uppgifva staden (den 21 Juni) och dog kort derpå i fångenskap i Zamosc. Konungen, som nu hade tvungit Brandenburg till fastare förbund, kom alltför sent till Warschaus undsättning, men skyndade i förening med kurfursten emot den utanför *Warschau* församlade fiendtliga hären och vann efter tre dagars strid en lysande seger. Men polackarne, ehuru öfvervunne, läto dock icke beveka sig till fred och för Karl förflöt ännu ett år i dessa trakter under beständiga strider. Bland dessa vilja vi nämna en, som förtjenar bevaras i finnarnes hogkomst. Fästningen *Tykoczin* vid Narovafloden var anförtrodd åt 500 finska dragoner under öfverste Rosens befäl. Hela lithauiska armén begynte belägra denna fästning, och då finnarne ej längre kunde uppehålla fienderna, sprängde de fästningen och sig sjelfva i luften, jämte en stor del af de stormande, den 17 Januari 1657. Följande vår gjorde Karl ett tredje tåg till södra Polen, der han förenade sig med Transsilvaniens furste, Georg Rakoczy. Men detta förbund medförde ej någon afgörande vändning i kriget. Under tiden hade Ryssland erbjudit polackarne vapenstillestånd och i dess ställe låtit sina krigshärar infalla i Liffland, Ingermanland och Finland. Ryssarnes hufvudanfall ställdes emot Riga, och Karl hade redan en gång för afsigt att sjelf begifva sig dit för att möta dem, ehuru det sedan ej blef utaf. Men Finland lemnade han helt och hållet att försvara sig sjelf på bästa sätt. Vi skola emellertid egna en stunds uppmärksamhet åt förhållandena derborta.

Det var ej svårt att på förhand antaga, att rikets östra granne förr eller senare skulle försöka att bryta de hårda

vilkor, som vid fredsslutet i Stolbova hade blifvit honom förelagda, och den nuvarande czaren *Alexei Michailovitsch* (från år 1645) hade redan tidigt visat, hvad han hade i sinnet, genom att till sin titel tillägga orden: "fädrens och förfädrens efterträdare." Det var äfven ganska naturligt, att det stora ryska riket ville komma i besittning af en hafskust, för att erhålla en direktare handelsväg till utlandet, än genom Arkangel. Dessutom upphäfde äfven innevånarne i Ingermanland och Kexholms län bittra nödrop öfver religionsförtrycket, och det ryska folket brann af begär att komma till deras hjelp. Den svenska regeringen trodde dock allt fortfarande, hvad den äfven gerna önskade, nämligen att ryssarna icke skulle våga bryta freden, och ehuru fredsunderhandlingarnas gång allt tydligare förebådade kriget, förblefvo dock försvarsåtgärderna på den finska sidan på högst dålig fot. *Gustaf Evertsson Horn*, som år 1654 blifvit generalguvernör öfver Ingermanland och Kexholms län, tillkännagaf för vederbörande såväl farans annalkande, som landets och fästningarnas förfallna tillstånd; men regeringen i Stockholm svarade, att den ej trodde att kriget skulle utbryta, och skickade åt honom endast ett obetydligt förråd ammunition. Om våren 1656 blef det dock klart, att ett krig var oundvikligt, och fältmarskalken *Gustaf Adolf Leijonhufvud*, grefve till Raseborg, erhöll ledningen af Finlands försvar. Men innan denne ens hann fram till ort och ställe, var ryssarnes anfall redan i full fart.

De första dagarne i Juni ryckte fienden på ömse sidor om Ladoga öfver gränsen. I söder visade sig en flotta af några hundra ryska lodjor utanför Nöteborg, hvars belägring nu började, i det samtidigt omkring tusen man begåfvo sig till Nyenskans och under natten brände och plundrade den lilla staden. En mindre här ankom till Suvanto och uppslog der sitt läger. På norra kusten af Ladoga hade samtidigt en annan afdelning, för det mesta bestående af rytteri, framryckt till de östra trakterna af Kexholms län och i Sordovala bemägtigat sig flere med säd lastade fartyg. Öfverallt hade den grekiska befolkningen emottagit ryssarne som sina räddare och gifvit dem bistånd af alla slag, mot att de i dess ställe fingo skydd till lif och egendom. Deremot hemföllo de lutherska invånarne åt fångenskap och död, om de ej ville öfvergifva sin religion. Adelsgårdarne och de lutherska kyrkorna brändes

och alla herremän, hvilka ej hunnit undkomma, dödades eller fängslades. Förskräckelsen i de finska gränsmarkerna var så mycket större, som det ej fans nästan någon militär. "Ville Gud, att jag hade 1,000 goda ryttare," skref från Narva Gustaf Evertsson Horn till konungen, "men nu måste jag med sorg och förtret låta ryssarne göra hvad de vilja." Hans ovilja var så mycket bittrare, som för tillfället öfver fyratusen af det berömda finska rytteriet kämpade på främmande slagfält och af hela finska armén, hvars antal nu uppgick till inemot 20,000 man, knapt någonting var qvarlemnadt till fosterjordens försvar. Med skäl fruktade man, att hela Finland skulle råka i fiendernas händer, isynnerhet som Leijonhufvud ännu dröjde i Liffland. Men emellertid grepo tjenstemännen på ort och ställe samt sjelfva befolkningen med stor ifver till nödiga försvarsåtgärder. I hvarje landskap tågade man ur huset under landshöfdingens befäl till länets gräns, och de få i landet qvarlemnade soldaterna kallades tillsamman. Landshöfdingen i Viborg, Axel Stålarm, hade nyss aflidit; men öfverste *Burmeister* öfvertog befälet i staden, hvars innevånare med patriotiskt mod beslöto göra fienden motstånd. Till och med skolgossarne och gymnasisterne grepo till vapen och gjorde under fyra veckor vakt på stadens murar, omvexlande med borgerskapet. I slutet af Juni utsände Burmeister en mindre afdelning, som öfverrumplade lägret i Taipale och förskingrade dervarande fiender. Då den närmaste faran sålunda var undanröjd, afskedades skolungdomen med mycket tacksägelser från sin krigstjenst; men tretton ynglingar emottogo de officersfullmagter, som erbjödos dem.

Samtidigt hade ryssarne natten emellan den 2 och 3 Juli med lodjor ankommit till Kexholm, der de landstego och började belägra slottet. Slottets besättning bestod af endast 190 man; men dess manhaftige kommendant, den finske kaptenen *Olof Bengtsson* (han var ej af adlig slägt och hade ej heller något tillnamn), svarade med krut och bly på fiendens uppfordringar, och en rysk truppafdelning, som lägrat sig på Kalliosaari holme, nedgjordes eller tillfångatogs under ett nattligt utfall. Belägringen fortsattes dock med all ifver under ledning af den ryske befälhafvaren Michael Puschkin. Burmeister försökte att från Viborg komma de belägrade till undsättning. Han förde med sig 150 ryttare, 200 dragoner och 800 i kompanier fördelade bönder. Ryssarne hade åter bemägtigat sig

Taipale köping, och finnarne nödgades göra halt vid *Rautus* kyrka. Här anföllos de af ryssarne *den 14 Juli*, hvilka dock efter fyra timmars strid kastades tillbaka. De finska bönderna hade slagits som gamla krigsbussar; bland de stupade nämnes fanbäraren Bartholdus Simonis, en af de ynglingar, hvilka hade utbytt boken mot svärdet. Men denna seger medförde ej någon direkt fördel, ty Burmeisters skara var alltför svag, för att kunna tränga längre fram. Äfven på andra orter längs gränsen flammade krigslågan. Staden Brahe i öfre Karelen uppbrändes. En fiendtlig afdelning tågade till Savolaks, härjade ohyggligt i Kerimäki och Sääminge, brände staden Nyslott och inneslöt sjelfva fästningen. En annan afdelning inföll likaså i Kajana län. Men i hvardera landskapet jagade befolkningen sjelf fienderna åter öfver gränsen. Savolaksarne intogo genom en oförmodad stormlöpning det ryska lägret, befriade sina fångne landsmän och förskingrade belägringshären. Kajanaboerne åter slogo fienden i trenne drabbningar och eröfrade två fanor, hvilka de genom utskickade två år senare såsom segertecken läto nedlägga inför konungen, som då uppehöll sig i Göteborg. Innevånarnes egen manhaftighet hade sålunda skyddat landets egentliga område; men Ingermanland och Kexholms län voro i fiendernas våld och dessa lands begge fästningar belägrades af de fiendtliga härarne.

Småningom begynte dock försvarsanstalterna försättas i bättre skick. Rådet i Stockholm hade befalt landshöfdingarne att hålla länsmöten med ständerna, dervid de skulle framställa regeringens stora trångmål, som ej medgaf någon hjelpsändning från Sverige, och sålunda öfverenskomma med befolkningen om ny utskrifning af soldater samt andra uppoffringar till fäderneslandets försvar. Denna uppmaning följdes öfverallt med beredvillighet. Sålunda erbjödo t. ex. ombuden från Tavastland och Nyland, hvilka sammanträdde i Helsingfors, frivilligt hvarje åttonde man, ehuru regeringen föreslagit endast hvar tionde. Samtidigt kom från konungen befallning, att skatteinkomsterna från Finland skulle användas till landets eget försvar. I slutet af Juli ankom slutligen Leijonhufvud från Riga till Viborg, förande med sig Erik Kruses regemente Åbo läns rytteri. Äfven en mindre, ganska klent utrustad flotta afsändes under Wrangels befäl från Stockholm till Neva-trakten. Sedan dessa åtgärder blifvit vidtagna, beslöt man att skynda till Kexholms

undsättning. Några kringströfvande fiendtliga skaror skingrades eller togos till fånga, och den 30 Augusti ankom finska hufvudhären, vid pass 1,600 man, till det belägrade slottet och utjagade ryssarne ur deras belägringsverk söder om staden. Sedan Kexholm emottagit nödig förstärkning, vände Leijonhufvud sin marsch emot Nevafloden, då han ej förmådde helt och hållet fördrifva de belägrande. Ryssarne fortsatte belägringen ännu i tre veckor; men en dag lät Olof Bengtsson sitt folk under trumhvirflar och med flygande fanor marschera fram och åter i slottet, så att de belägrande trodde en större undsättningshär hafva anländt och i största hast gåfvo sig i väg derifrån. Öfver hufvud hade kriget å ömse sidor antagit en ohygglig karakter. Leijonhufvud hade låtit nedhugga alla fångarna och ryssarne förforo ingalunda med större mildhet. Innan de aftågade, uppbrände de lefvande tre fångna soldater.

Under tiden hade Leijonhufvud ankommit till Nyenskans och der förenat sig med den lilla trupp af 700 man, som Horn lyckats sammanbringa i Narva. Deras gemensamma sträfvan var nu att på ett eller annat sätt få fienden fördrifven äfven från belägringen af Nöteborg. Der hade fästningens kommendant, *Frans Grawe*, med endast 120 mans besättning gjort ett tappert motstånd. Då de belägrande genom stora löften försökte öfvertala honom att uppgifva fästningen, svarade han: "äpplen och päron skänker man bort, men ej en slik nöt!" Grawe sjelf dog under belägringen, men fienderna gjorde likväl icke några framsteg, till dess de slutligen i medlet af November sjelfve uppbrände sitt läger och aftågade. Kort derefter afled i lägret i Rautus fältmarskalken Leijonhufvud vid ganska unga år. Kruse öfvertog tills vidare befälet; men till följd af årstiden föreföll nu mera endast obetydliga skärmytslingar vid gränsen. Sedan vinterföret inträffat, gjorde Kruse plundringståg till Olonets, hvarest man for fram på det ohyggligaste. Likaså skickade äfven Horn, som nu hade öfverbefälet, påsktiden 300 ryttare till gränsen af Salmis, hvarvid den stora på ryska sidan belägna Tulomajärvi byn uppbrändes. Till vår sorg nödgas vi omtala, att det finska krigsfolket uppförde sig i fiendens land likaså grymt, som ryssarne i Finland, och likväl voro innevånarne i Olonets idel finnar, ehuru ett annat öfver-

välde och en annan tro gjort dem främmande för sina stamförvandter.

Sålunda var nu åtminstone den största faran öfverstånden, och Finland kunde prisa sin lycka, att hafva undsluppit för så billigt pris. Orsaken härtill var den, att czarens hufvudstyrka, 100,000 man, hade vändt sig emot Liffland och Dvinatrakterna, hvarest Riga under några veckor utan framgång belägrades, men Dorpat deremot intogs. Om denna storm hade träffat Finland i dess helt och hållet utblottade tillstånd, skulle troligen förstörelsen utbredt sig öfver hela landet. Likväl kunde man ej veta, hvilket ögonblick ett nytt anfall förestod, och Horns hela styrka utgjordes af endast 4,000 man, hvaraf han dessutom på konungens befallning nödgades skicka ett betydligt antal till Liffland, der Magnus de la Gardie förde befälet. I Augusti 1657 gjorde ryssarne ett nytt anfall emot Kexholm, men fördrefvos åter, då Horn anryckte till stadens undsättning. Midt under dessa blodiga lekar infann sig en annan fiende, pesten, som från Polens slagfält begynte utbreda sig äfven till Finlands bygder, försvagande dess redan eljest nog ringa försvarskrafter. Då fick Horn befallning att sända 800 man nyss utskrifne finska rekryter till Riga. Horn vägrade, i det han sökte visa omöjligheten häraf. Konungen förnyade sin befallning i stränga ordalag. Horn hörsammade likväl icke. "Jag kan ej annat tro," skref denne, "än att man ingifvit Eders Majestät, att Finland skulle hafva öfverflöd på folk, en sak hvilken jag skulle af hjertat önska; dock är min fasta tro, att Eders Kongl. Majestäts nådiga vilja icke är att förlåta Finland och Viborg, såsom en konsiderabel ort." Konungen synes funnit dessa skäl bindande, men befalte nu, att man från Finland skulle sammanskrapa så mycket folk som möjligt, vore det också minderåriga ynglingar, och skicka till honom. — De finska soldaterna voro på denna tid verldens ryktbaraste krigare, men så drog man äfven försorg derom, att lärospånen fingo göras i tidiga år.

Bland detta års anmärkningsvärdaste företeelser voro de s. k. *landskapsmöten*, hvilka i stället för riksdag höllos öfver hela riket, nämligen 7 i Sverige med Österbotten och 3 i Finland. För krigets fortsättande behöfde man en ny bevillning af skatter och krigsfolk, och då konungen ej sjelf kunde infinna sig, befullmägtigade han några af riksråden för de skilda

landskapen. Vester- och Österbottens landskapsmöte hölls i Torneå under Karl Mörners och Erik Sparres inseende; dervid var ett högst ringa antal närvarande, endast 5 bönder och ingen adelsman. Talrikare besökta voro de möten, som samtidigt höllos i de sydligare delarne af Finland, nämligen i början af Maj på Åbo slott, i början af Juni i Helsingfors och i början af Juli i Viborg. Vid dessa tre möten var Gustaf Evertsson Horn konungens befullmägtigade ombud, och det hela tillgick enligt den faststälda riksdagsordningen. Landtmarskalkar t. ex. voro: vid mötet i Åbo hofrättens dersammastädes vice president *Johan Munck* till Fulkkila, vid Tavastlands och Nylands möten assessor Rosenkrantz, och i Viborg ståthållaren på slottet Klöfverskiöld. Preståndets talman i Åbo var *Eskil Petræus*, som år 1652 efter Rothovius blifvit biskop öfver Åbo stift, men redan nu om hösten detta år afled; i Helsingfors och Viborg voro kyrkoherdarne i Perno och Jääskis talmän, emedan biskopsstolen i Viborg för tillfället var ledig. Åbo läns bondestånd hade, besynnerligt nog, tvenne talmän, den ena talande svenska, den andra finska. Orsaken härtill var synbarligen den, att svenskan redan vid de allmänna riksdagarne fått sig företrädet tillerkändt, ehuru man vid detta särskilda tillfälle icke kunde helt och hållet skjuta finskan undan. Föröfrigt måste man förvåna sig öfver, att ej dessa tre landtdagar sammanslogos till en enda; kanske man i denna händelse fruktade ett större motstånd. Nu biföll hvarje möte för sig i hufvudsaken till regeringens framställningar; besluten voro: att följande års utskrifning genast skulle verkställas, samt likaledes de två nästföljande åren förskottsvis, och att den vid sista riksdag beviljade krigsskatt skulle utgå ända till år 1660. Detta var kanske den största börda, som Finlands befolkning hittills hade dragit i och för Sveriges krig; men nu gälde det ju i sjelfva verket att försvara sitt eget fädernesland. Derför fingo landshöfdingarne redan följande vinter befolkningen att samtycka dertill, att under detta år (1658) de två följande årens utskrifningar med ens skulle verkställas. Likväl är det att förmoda, att äfven af dessa rekryter en stor del fördes till dessa aflägsna främmande stridsfält, hvarest konungen fortsatte Sveriges eröfringsplaner. Kriget mot Ryssland fördes under tiden fortfarande uti Ingermanland, der friherre *Krister Klasson Horn* nu var

generalguvernör. Men någonting synnerligen anmärkningsvärdt tilldrog sig icke på detta håll. Från Kajanatrakten åter gjordes år 1658 ett plundringståg till Solovetska klostrets område; men då czaren skickade ett par hundra strelitser till undsättning, upphörde snart kriget på dessa orter. Ryssarne hade redan begynt söka fred, och ehuru Karl Gustaf i början ämnade fordra i skadeersättning hela ryska Lappland samt vestra kusten af Hvita hafvet och Olonets ända till Swir-floden (Syvärijoki), så afstod han dock, för att få fred från detta håll, från alla dessa fordringar. I December 1658 ingicks en treårig vapenhvila i *Wallisaari* by emellan Narva och Waskinarva. Denna vapenhvila förändrades till en formlig fred om sommaren *1661 i Kardis* by (Lajus socken) i nordöstra Liffland. Någon förändring af gränsen emellan de bägge rikena skedde dervid icke, utan denna förblef sådan, som den hade blifvit stadfäst vid fredsslutet i Stolbova.

Kriget med Ryssland hade visserligen medfört något förluster för Karl, men för öfrigt icke det minsta hejdat hans vidsträckta planer. Efter slaget vid Warschau begynte konungen redan tröttna vid de polska angelägenheterna; derför såg han nästan med tillfredsställelse ett nytt stridsfält öppna sig för honom, då Danmark om sommaren 1657 förklarade krig, i afsigt att återvinna hvad detsamma genom freden i Brömsebro hade förlorat. Med utomordentlig snabbhet förde nu Karl hufvudstyrkan af sin här från Polen genom Pommern till Holstein och eröfrade inom tre, fyra veckor hela Schlesvig och större delen af Jutland. Fiendernas antal ökades derunder på alla håll; Österrike och Brandenburg förenade sig med Polen, Krakau gick förloradt och furst Rakoczy drefs tillbaka inom sina gränser. Men i Danmark var Sveriges krigslycka lysande. Den starka fästningen Fredriksodde (Fredericia), hvilken skyddade öfvergången till öarne, intogs redan i Oktober, och då den ovanligt starka vintern hade slagit en isbrygga öfver hafvet, förde konungen i slutet af Januari och i början af Februari 1658 sin här öfver Belten. Danmark, sålunda hotadt under murarne af sin hufvudstad, nödgades söka fred på hvad vilkor som helst. Denna afslöts i *Roeskilde* redan i Februari 1658 och genom den samma öfverlemnades åt Sverige Skåne, Halland, Blekinge och ön Bornholm, eller den del af danska riket, som låg på östra sidan om Öresund, och dertill ännu det under Norge hörande

Bohuslän och Trondhjems amt med Finnmarken. Detta var den vigtigaste eröfring, Sverige någonsin gjort; ty den svenska nationaliteten erhöll genom dessa områden en ansenlig tillökning.

Snart ångrade likväl Karl, att han ej med ens införlifvat hela Danmark med sitt rike. Han hade för närvarande förklarade fiender i Ryssland, Polen, Österrike och Brandenburg, och som bäst begynte Holland sända sina flottor till Östersjön för att strida emot Sverige. Under sådana omständigheter var Danmark en opålitlig vän och borde derför helt och hållet förödmjukas. Karl hade redan begifvit sig till Pommern, för att vända sig emot Brandenburg, då han plötsligt inskeppade sin krigshär och landsteg på Seeland i Augusti 1658. Men Köpenhamns befolkning rustade sig till ett tappert motstånd och den holländska flottan ankom till dess undsättning. Från alla håll hopade sig åskmolnen. I Trondhjem och på Bornholm afkastade befolkningen det svenska oket. Brandenburgs, Österrikes och äfven Polens härar nalkades genom Jutland; de sluppo öfver sundet till Fyen och slogo i slaget vid Nyborg, November 1659, en afdelning af den svenska hären. Anfallen mot Köpenhamn hade misslyckats, i Pommern och Preussen hade segern vändt sig till fiendernas sida; hela verlden tycktes förena sig mot den svenska konungens omåttliga ärelystnad. Karl hade sammankallat ständerna till Göteborg och begaf sig sjelf dit i slutet af år 1659. Der insjuknade han plötsligt och dog *den 13 Februari 1660* vid endast 37 års ålder, lemnande sitt rike i en ganska farlig belägenhet. Hans son, Karl XI, var endast fyra år gammal, och sålunda tillsattes nu ånyo en förmyndareregering, i spetsen för hvilken stod Karl Gustafs enka, den holsteinska prinsessan Hedvig Eleonora, samt rikets fem högste embetsmän. Den nya regeringens första uppdrag var att på alla håll göra ett slut på krigsbullret. År 1660 ingicks i *Oliva* fred med Polen, Österrike och Brandenburg, samt i *Köpenhamn* med Danmark. Polen återfick allt, som blifvit eröfradt, och dess konung afstod från sina anspråk på svenska kronan. Äfven Danmark återfick Bornholm och Trondhjems amt med Finnmarken; men alla öfriga från Danmark eröfrade områden förblefvo under Sverige. Att året derpå freden med Ryssland bekräftades, är i det föregående omtaladt.

Karl X:s korta regering var, ehuru den ej förändrade Finlands gränser, likväl i afseende å sina politiska följder vigtigare, än man vid första ögonkastet skulle förmoda. Om krigets ödeläggelse och andra detsamma åtföljande lidanden skola vi icke vidare tala. Der kriget hade gått fram, isynnerhet i Ingermanland, men äfven i Kexholms län, hade för det mesta den ringa odling, som föregående årtionden hade åstadkommit, blifvit utrotad. Men en vigtig följd af den öfverståndna striden var, att de nationella förhållandena i dessa trakter antogo en alldeles ny gestaltning. De grekisk-katolska innevånarne hade hittills gjort det ihärdigaste motstånd emot alla sammansmältningsförsök och i sjelfva kriget på allt sätt understödt fienderna. De träffades nu af de öfrige finnarnes skoningslösa hämnd, och till och med sådana män, som Gustaf Evertsson Horn, ansågo det enda, man kunde göra, vara att helt och hållet förjaga dem ur riket. Regeringen följde väl icke denna radikala utväg, utan vidtog allt allvarsammare åtgärder till deras omvändelse, och följden deraf blef nästan den samma; ty ensamt från Kexholms län sägas öfver fyratusen familjer hafva utflyttat. I deras ställe kommo småningom nya inbyggare från Savolaks, Tavastland och öfriga finska landskap. Uti Ingermanland försiggick denna flyttning icke lika hastigt och lika fullständigt. Efter kriget hade en stor del grekisk-katolska ingrer återkommit till sina boningsplatser, och den kyrkliga reorganisationen gick trögt. Först då professorn i Åbo Johan Gezelius d. y. utnämndes till superintendent i Narva (1681—1689), begynte man äfven derstädes med ifver, ehuru ej med full framgång, arbeta på de främmande trosförvandternas omvändelse. Men Kexholms län var nu oupplösligt förenadt med den finska nationaliteten, från hvilken förening de kommande tidernas politiska omstörtningar ej förmådde skilja detsamma. Ännu större förändringar i Finlands nationella gränser skulle Karl X:s regering kunnat åvägabringa, om han för sina öfriga planer hade gifvit sig tid att använda sina segerrika vapen till detta lands fromma. En tanke att utvidga Finlands östra gränser till Onega och Hvita hafvet synes väl någon gång uppstått i hans företagsamma sinne, och ännu sex år efter hans död var denna plan vid lif inom den svenska regeringen. Men rikets yttre angelägenheter begynte redan erhålla ett alldeles förändradt utseende, och det är att märka, att just

Karl X:s stora krigsbedrifter hade förminskat Finlands betydelse för den svenska statsbyggnaden. Sverige hade nämligen genom dessa krig uppnått sina naturliga gränser i söder och ansenligt förökat nationens folkstock genom de danska landskapens eröfring. I bredd med denna förstärkta svenskhet kom hädanefter finskheten allt mer och mer att stå tillbaka, försvagad som den var af den starka förblödning, hvarmed den hade köpt Sveriges segrar. Fröet till en ny framtid, som ännu ingen förutsåg, höll redan på att framgro ur dessa ömsesidiga förhållanden.

Karl X Gustaf var utan tvifvel en regent, som skulle förmått hela rikets inre sår och öfverhufvud befordra sina undersåtars fredliga förkofran, om ej kriget under dessa år helt och hållet hade tagit hans verksamhet i anspråk och derefter en plötslig död satt ett mål för hans bana. Endast af denna orsak blef t. ex. reduktionen icke verkständ; ty konungens vilja och afsigter med den samma voro nog tydliga. Att Karl X för öfrigt skulle hafva åsidosatt den inre förvaltningen, kan ej billigtvis påstås. Sjelf besökte han aldrig Finland; men flere omständigheter visa, att han med omsorg öfvervakade äfven det finska folkets ställning och dess behof, och att hans regering hade kunnat medföra mycken välsignelse för Finland, om hela detta mägtiga snille fått använda sina krafter i fredliga värf. En bland de vigtigare regeringsåtgärderna i afseende å Finlands inre historia var, att år 1658 *Johan Terserus* genom konungens särskilda förordnande utnämndes till biskop i Åbo. Denne utomordentligt företagsamme man, hvars politiska ställning vi redan i det föregående hafva framstält, var svensk till börden, men var likväl redan tidigare bekant för Finland; han var nämligen en af Åbo universitets första professorer. Af Terseri verksamhet som finsk biskop vilja vi här omnämna endast det, att han med ifver befordrade folkets läskunnighet, hvilken i sjelfva verket på hans tid begynte blifva allmännare. Men efter konungens död, då adeln åter tagit regeringstyglarne i sina händer, råkade denne aristokratiens gamle motståndare i förvecklingar, hvilka fördrefvo honom från biskopsstolen (1664). Om denna tilldragelse blifva vi ännu i tillfälle att yttra några ord, då vi nu gå att betrakta Finlands kulturförhållanden under Sveriges magtperiod.

---

5. En blick på det finska samhället vid midten af 17:de seklet.

Vi hafva i det föregående sett, huru Sveriges magt uppstått och hvilken andel finska folket haft uti grundläggandet af denna magt. Men dessa händelsers inverkan på Finlands nationella ställning i bredd med Sverige är en fråga, som ännu från skilda håll och under skilda förhållanden tarfvar närmare belysas. Det kan ej nekas, att redan Gustaf Adolfs regeringstid starkare tillknöt föreningsbandet emellan Sverige och Finland och sålunda förökade svenskhetens välde i sistnämnda land. Inom svenska regeringen herskade på denna tid den tro, att finnarne sjelfva voro oförmögne till en sund ordning och att endast en från Sverige inhemtad reglementering kunde höja och förbättra detta "barbariska land och folk". För den skull sändes hit för ledningen såväl af kyrkan, som förvaltningen och lagskipningen svenske män, af hvilka likväl flere i sjelfva verket hafva efterlemnat ett äradt namn i landets historia. Likväl förblefvo de finska förhållandena ganska länge i dåligt rykte; ännu år 1657 klagade Åbobiskopen i konsistoriet, att man i Sverige plägade säga: "när det går tokugt, så går det som i Finland." För öfrigt begynte äfven sjelffallet det svenska namnets tilltagande glans ställa i skuggan den mindre talrika nation, hvilken såsom en trogen bundsförvandt stod vid Sveriges sida; då det svenska folket slutligen genom de sex provinser, det eröfrat från Danmark, hade förökat sin nationalitet, hade storleksförhållandet än mer förändrats till Finlands nackdel. Rikets gemensamma namn var i sjelfva verket "Svenska väldet" eller "Svensk-Göthiska väldet" (imperium Sveo-Gothicum), och likasom man förut talade om "den romerska verlden", talade man nu om den "svenska verlden" (orbis Suecanus). Det är väl sant, att äfven finnarne på denna tid blifvit kända för det öfriga Europa; men de omtalades blott för sin tapperhet eller för sin nationella envishet, men aldrig som en politisk magt. Då t. ex. Richelieu ville tadla Axel Oxenstjernas stolta och oböjliga karaktär, sade han, att denne hade "något af göth och mycket af finne" (un peu Gothique et beaucoup Finoise). Men derjämte begynte äfven finnarnes trohet mot sina regenter blifva känd och fick ett nästan till ordspråk öfvergående beröm, vitnande sålunda

om, att ej blott yttre band fäste dem vid det svenska riket. Det synes i sjelfva verket klarligen, att den tidens finnar ansågo sin förening med Sverige vara en utomordentlig fördel för dem, hvars åtnjutande de af alla krafter önskade vedergälla. De båda folkens förhållande till hvarandra var likasom tvenne bröders endrägtiga samboende i ett gemensamt hem, hvarest båda hade lika mycket att säga, men husbondeväldet handhades i den äldres namn. "Vi äro ej såsom trälar, utan såsom medlemmar förenade med Sveriges rike," sade karelaren *Bartholdus Lakmannus* i Viborg i sitt loftal till Karl Gustafs ära, och han tillade derutöfver följande märkliga ord: "Medges måste, att Sverige i många afseenden icke kan känna förmonerna och den gemensamma nyttan af detta förbund; men man bör allvarligen bedja Gud, att det ömsesidiga förtroendet, den ömsesidiga kärleken och välviljan städse må förökas, så att fäderneslandets säkerhet och hela statens välfärd dag för dag förnyas och tillväxer."

En inverkan af Sveriges stigande magt var likväl den, att Finlands mest framstående män och ätter nu allt mer och mer drogos bort från det aflägsna fäderneslandet, hvilket nu mera sällan erbjöd dem ett lämpligt verksamhetsfält. Finlands ryktbaraste man på denna tid, Gustaf Adolfs "högra hand", *Gustaf Karlsson Horn* († 1657), likaså berömd fältherre som menniska, och hans jämnlike i krigiskt rykte, *Arvid Wittenberg* († 1657), användes båda i det stora krigets värf fjerran borta från Finlands gränser. Äfven flere andra följde samma spår, bland dem friherre *Fabian Berends*, hvilken anförde finska dragonerna under Karl X:s fälttåg. Några åter, såsom *Klas* och *Herman Fleming*, *Lorentz Creutz* m. fl. hade fått sin plats vid Sveriges regeringsärender eller användes endast tidtals i och för Finlands angelägenheter. Bland antalet af de få, hvilkas skicklighet och krafter direkte kommo deras fädernesland till godo, var presidenten *Johan Kurck* († 1652), Finlands rikaste man och föröfrigt berömd såväl för sin lärdom som särskildt för sin noggranna kännedom i finska språket. Äfven den sistnämndes måg, *Gustaf Evertsson Horn*, hade någon tid fått leda Finlands försvar under kriget med Ryssland. Men det vanligaste var, att Finlands högre embeten besattes med främmande män, under det att landets egen adel användes på andra håll; likaså fördelades äfven förläningarna, såsom vi i

det föregående hafva sett, sålunda att största delen af Finlands grefve- och friherreskap tillföllo främlingar, hvilka åter läto dem skötas af främmande förvaltare. I allt detta få vi väl icke se något slags öfverlagd afsigt från den svenska regeringens sida, men verkan häraf var likväl tydlig. Finlands nationella kraft försvagades derigenom och begynte råka i trångmål under det påträngande främmande elementet.

Följderna af dessa förhållanden trädde likväl först småningom och under de följande tiderna närmare i dagen; ty den finska nationalkänslan var på denna tid ännu någorlunda stark. Det föll då ännu icke någon in, att Finlands män skulle varit svenskar; namnet "finska nationen" var så att säga ett stående officielt uttryck såväl i hären, som samhället, och till och med Finlands adliga ätter, hvilka dock otvifvelaktigt voro mer försvenskade än de öfriga samhällsklasserna, voro såväl efter egen som andras uppfattning en "*finsk* adel". Det är utom allt tvifvel, att just finnarnes krigiska hjeltebragder ånyo betydligt hade höjt deras nationella anseende och sjelfkänsla. "Svenskar, *Finnar*, Tyskar" voro de tre afdelningar af armén, dem hertigen af Weimar på Lützens slagfält uppmanade att hämnas konungens död; emellan dessa tre delades äfven interimsöfverbefälet efter Banérs död. I förhållandena hemma i riket giorde sig samma uppfattning gällande. Det var ett "förbund", som förenade storfurstendömet Finland med Sverige; benämningen "bröder och kamrater" begagnades för att ådagalägga finnarnes ställning i riket, och regeringen omnämnde aldrig, hvarken nu eller framdeles, Finland i bredd med de svenska landskapen; tvertom sades det i förordningarne: "Sverige, Finland och de under *dem* lydande landskap." Att på dessa tider en myckenhet svenskar inkommo i landet, hafva vi i det föregående sett; äfven universitetets grundläggande hade förökat deras antal. Men förhållandena i Finland voro ännu så egendomliga, att dessa mycket väl märkte sig hafva kommit såsom främlingar till ett främmande land. Professor Michael Wexionius helsade Finlands hjeltemodiga folk med ett latinskt helsningspoem, i hvilket han sade sig väl såsom en främling, en född göth, hafva ankommit till detta land, men önskade nu att blifva upptagen i den finska nationaliteten *. För öfrigt gåfvo utan tvifvel inrättandet af ett

* »— — — patriota futurus — — — Gothus licet ortu, sim modo Fenno.»

eget universitet samt öfverhufvud Pehr Brahes verksamhet i detta land ett nytt stöd åt Finlands sjelfständighetskänsla; det finska fosterlandet hade i Åbo fått en medelpunkt såväl för det intellektuella lifvet, som för administrationen, och denna stad kallades i sjelfva verket Finlands hufvudstad (metropolis). Det finnes exempel på, att finnarnes stigande nationalkänsla framkallade bekymmer hos de styrande i Sverige. Då *Hardik Speitz*, en f. d. lagläsare från Tavastland, år 1642 lät trycka en finsk öfversättning af Gustaf Adolfs krigsartiklar, "till nytta för sitt fädernesland och eget folk" (såsom det står på titelbladet), sägande sig hafva ömkan med de finska krigarnes ställning, då de utan att förstå lagen likväl voro hemfallna åt hela dess stränghet, så spårade man i dessa sträfvanden en så farlig separatism, att titelbladet och företalet måste tryckas ånyo; orden "eget folk" jämte öfriga farliga uttryck lemnades bort, och öfversättaren, som förut hade kallat sig "Tavast-Finlandus", benämndes i den nya upplagan "Sexmäkiensis Tavast-Finnonius Suecus" (Finn-Svensk från Sääksmäki i Tavastland). Vanligtvis bemödade sig dock regeringen om att med skonsamhet behandla finnarnes nationella ömtålighet, i det den mildrade de svårare olägenheter, svenskhetens öfvervälde förde med sig. Då vid 1635 års riksdag Klas Larsson Fleming förkunnade för rådet, att Finlands representanter för bondeståndet klagade, att de ej kunde förstå regeringens framställningar, då de ej tolkades för dem på finska, beslöt man att fördenskull en skicklig finsk skrifvare skulle tillsättas. Under riksdagen i Göteborg år 1659 framkommo till regeringen klagomål från finska borgerskapet i Åbo deröfver, att man vid riksdagsmannavalet alls icke tagit deras män med i räkningen. I anledning häraf påbjöd regeringen i skrifvelse till borgmästare och råd, att vederbörande vid dylika tillfällen skulle taga i betraktande äfven de personer, "hvilka bland nämnda finska nation bland borgerskapet kunde befinnas lämpliga", samt öfver hufvud ställa så till, "att icke den ena nationen finge orsak till missnöje mot den andra". Denna tilldragelse visar derjämte, att finnarnes belägenhet delvis begynte blifva svår. Det finska borgerskapet i Åbo var otvifvelaktigt ännu vid denna tid öfvervägande till antal, och dess billiga begäran hade varit, att någon af dem, ehuru han ej kunde svenska, skulle tagas till stadens andra representant; men magistraten, som mest inverkade på

valet, synes till öfvervägande delen varit svensk. En dylik nationel kamp måste finnarne utstå äfven i Viborg, hvarest tyskarne hade bemägtigat sig högsta ledningen af stadens angelägenheter. År 1647, då borgmästaren Anton Bröijer (som var finne) dog, begärde borgaren i Viborg *Johan Cröell*, biskop Juustens systerson, att få det sålunda lediga fjerde borgmästare-embetet, "så att icke (såsom orden lyda) utländingar allena skulle inkomma i rådet, såsom de vanligen försöka." Regeringen ansåg saken vara rätt och billig och Cröell blef borgmästare; men några år senare råkade han i strid med sina embetsbröder och blef sin tjenst förlustig. Samtidigt uppstod en häftig strid om domprostembetet i Viborg. Den finska församlingen önskade på denna plats erhålla lektor Claudius Thesleff, hvilken var nyssnämnde Cröells halfsysters son; men stadens tyskar och svenskar med magistraten i spetsen ville hafva en annan, och, då konungen likväl, enligt Gustaf Evertsson Horns varma förord, utnämnde Thesleff, visade de sitt missnöje på ett så oförtäckt och hätskt sätt, att regeringen nödgades vid hofrätten väcka klagomål emot Viborgs borgmästare och råd. Högre än från någon annan ort hördes just från Viborg den klagan, att de som hörde till Finlands egen nationalitet, voro föremål för förakt, ja nästan hatades. Men rikets gemensamma styrelse synes vid dylika händelser ådagalagt en berömvärd opartiskhet.

Regeringens förfarande beträffande Finlands nationella språk förtjenar ej ett lika obetingadt godkännande. Någon tanke på finska språkets utrotande föll ingalunda de styrande in; ty den finska nationaliteten var någorlunda erkänd och det nationella språket ännu nästan allmänt begagnadt i den dagliga samlefnaden. Likväl ansåg man det vara synnerligt nödvändigt och fördelaktigt för finnarne, att de lärde sig och kände *hvardera* språket, d. v. s. äfven svenska. Det är också ej att betvifla, att ju kännedomen i svenska språket vid denna tid vann betydligt i utbredning. Svensken Andreas Bureus, en uti de finska angelägenheterna mycket använd man, som år 1626 utgaf den första noggrannare kartan öfver Sveriges rike och fem år senare publicerade sin berättelse om de nordliga länderna, omtalar i sistnämnde verk, hurusom "Finlands adelsmän, borgare och prester, samt äfven rikare bönder, draga försorg derom, att deras söner redan från vaggan lära sig svenska." Äfven genom skolorna befordrades kunskapen i

svenska språket, såsom vi redan förut hafva ådagalagt, ehuru latinet var sjelfva lärdomsspråket. Allt detta skulle kunnat synas någorlunda billigt och opartiskt, om man hade dragit lika mycken försorg om kunskapen i finskan, isynnerhet beträffande landets egna embetsmän. Finska språkets betydelse för landet var likväl så stor, att man ej kunde anse dess kännedom helt och hållet oumbärlig för detta lands tjenstemän; men man sände dock hit blott alltför ofta, såväl till högre som lägre embeten, män, hvilka ej förstodo landets språk. Det är äfven naturligt, att finska språkets tillvaro betraktades såsom ett slags missförhållande i staten, hvilket man ej alltid ihogkom att taga med i beräkningen. Men det förtjenar likväl omnämnas, att till landet inflyttade svenskar synas med någorlunda lätthet hafva lärt sig landets språk. Sjelfva Pehr Brahe synes hafva lärt sig finskan, och Eskil Petræus införlifvade sig så fullständigt med detta språk, att han kunde handhafva ledningen af bibelöfversättningen. Just detta öfversättningsarbete är för finska språkets odling en af den svenska regeringens förtjenstfullaste åtgärder inom denna period. Äfven lagens öfversättning till finskan, som redan flere gånger förut (1548 och 1602) var påbegynt, försökte regeringen åter bringa i gång. Magister *Abraham Kollanius* (sedermera underlagman i Karelen) erhöll i uppdrag att under hofrättens inseende verkställa detta arbete, år 1645—1648. Men arbetets tryckning blef äfven denna gång hvilande, emedan en tillsatt granskningskomité betviflade öfversättningens duglighet, och fråga dessutom hade blifvit väckt, att i stället för Kristoffers landslag en ny rikslag skulle ombesörjas. Om öfversättningen af kungl. förordningar hade alltid någon försorg blifvit dragen; men år 1655 tillsattes för detta ändamål en särskild translator, professorn vid Universitetet *Erik Justander.* Dessa åtgärder vitna om regeringens billighetskänsla, men de sträckte sig icke längre, än till de oundvikligaste behof. För öfrigt var sakens verkliga gång den, att finskan allt mer och mer blef skjuten åt sidan i bredd med svenskan. Allt efter som latinet utträngdes ur skolan, steg svenskan, icke finskan, i dess ställe, och i de bildades samlefnad begynte likaså det svenska riksspråket allt mera utbreda sig.

I folkets sociala ställning försökte man otvifvelaktigt under denna period införa många förbättringar. Men adelns växande

magt tryckte tungt på de öfriga samhällsklasserna, och embetsmännens oredlighet var allt ännu föremål för mycken klagan. I Kexholms län, hvarest den svenska lagen ej var från äldre tider rotfästad, försökte adeln en gång under Karl Gustafs regering att få afskaffad den af bönder sammansatta nämnden och i stället tvenne adliga bisittare tillsatta; men konungen förkastade detta vådliga förslag. För öfrigt måste medges, att genom Åbo hofrätts inflytande rättegångsväsendet redan begynte komma på en bättre fot. Inom förvaltningen var förhållandet sämre, dels till följd af den förvirring förläningarna medförde, dels såsom en qvarlefva af forna tiders missbruk. Kronans lägre tjenstemän voro ofta uselt folk och stodo i sjelfva verket under en sådan tuktan, som ej gerna kunde höja deras menniskovärde. Då landshöfdingen i Åbo, Melchior von Falkenberg, en gång beklagade sig för Pehr Brahe öfver sina fogdars oduglighet, sade han sig ämna straffa dem med gatlopp eller annan skymflig behandlig, så att de hela sitt lif skulle minnas sin ohörsamhet. På detta sätt behandlade tjenstemän hämnades naturligtvis i sitt beteende mot allmogen sin egen skymf; ej heller voro de högre tjenstemännen alltid fria från oredlighet. I hvilken förvirring förvaltningen slutligen hade råkat finna vi bäst deraf, att riksskattmästaren år 1661 klagade för rådet, att han ej på tio år erhållit några jordaböcker från Finland. Men redan mycket tidigare hade omständigheter kommit i dagen, hvilka ådagalägga, att isynnerhet i landets östra delar tjenstemannasederna voro af värsta slag. Vi vilja som bevis anföra Samuel Cröells ryktbara rättegång, ehuru denna märkvärdiga mans sak ännu icke blifvit fullständigt utredd. Förhållandet var som följer.

År 1646 hade Sveriges kammarkollegium sändt till Savolaks och Karelen en s. k. kammarfiskal, för att undersöka uppbördsmännens embetsverksamhet. Denne man, som hette *Samuel Cröell*, en broder till den ofvannämnde Johan Cröell, synes varit företagsam och kraftfull, men hade i sin egen embetsmannaverksamhet förut flere gånger blifvit ertappad för otillåtna handlingar; han hade t. ex. såsom landssekter i Viborgs län gjort falska förteckningar öfver rekrytutskrifningen, hvarigenom några personer befriades från krigstjenst, och af denna orsak hade han blifvit dömd till döden år 1637, men undslapp likväl mot höga böter detta straff. Men nu, då han nio år

senare såsom regeringens ombud besökte samma trakter, afgaf han till vederbörande en så beskaffad berättelse om förvaltningsangelägenheterna i Viborgs och Nyslotts län, att icke blott fogdarne och lagläsarne, utan äfven landshöfdingarne sjelfva hemföllo under svåra anklagelser. "De förbannade gåfvorna," skref han, "förblända här öfverhetens hjertan och ögon; ty när fogdar och uppbördsmän få lof till att stjäla, så hafva de godt att göra och aflägga stor mobilier sig att bekomma ynnest med." Landshöfdingen i Nyslott, Jordan, försökte kasta den farliga fiskalen i fängelse, men förlorade sjelf kort derefter sitt embete. Ännu vidsträcktare verksamhetskrets erhöll Cröell, då han år 1648 sändes till Kexholms län. "Om Turkar, Tatarer eller hedningar hade varit uppbördsmän härstädes, skulle de ej kunnat fara grymmare fram, än här har skett"; — så lydde den vredgade fiskalens tanke om detta län, och följande år gjorde han inför Åbo hofrätt en fasaväckande skildring af rättsskipningen och förvaltningen på dessa orter. Lagläsarne togo mutor från hvardera parten, säljande sin dom nära nog på offentlig auktion; en sådan domare hade tagit till sed att, då han satt vid domarebordet, skarpt fixera parterna, hvarvid hvardera af dem uppsträckte så många fingrar, som han ville gifva riksdalrar i gratifikation. Embetsmännen vid förvaltningen åter pålade godtyckligt nya skatter, utan att kronan visste något eller hade någon nytta deraf. Sakörena t. ex. delade landshöfdingen, fogden och lagläsaren sinsemellan, stoppande dem "i de röda ryska pungarne, sig sjelfva, men ej kronan till godo." Anklagelseskriftens slutpåstående var, att "der i landet är mer ingen ära eller Gud till, utan der är ända på all redlighet, hvilken finnes liksom med sågbräder ihopslagen." Dessa anklagelser hade utan tvifvel blott alltför mycken grund; sjelfve Pehr Brahe, som ingalunda hörde till Cröells beskyddare, ansåg dem delvis helt och hållet öfverensstämmande med sanningen, och då Gustaf Evertsson Horn fem år senare blef generalguvernör öfver dessa trakter, tecknade han förhållandena derstädes med nästan lika mörka färger. Men Cröell, förlitande sig på kammarkollegii stöd, blef allt djerfvare och begynte i främsta rummet ansätta landets högsta embetsmän. Generalguvernören i Ingermanland, friherre Karl Mörner och landshöfdingen i Kexholm, Reinhold Metstake, hade redan för hans skull fått afgå från sina embeten; äfven dessas efter-

trädare råkade i samma trångmål. Cröell var ej längre endast fiskal; han tycktes vara en folkuppviglare, som ville komma åt hela det svenska embetsmannaväldet i allmänhet, eller (såsom han sjelf sade) "dessa småkonungar, som hålla tillhopa sinsemellan såsom ärthalm". Då kammarkollegium märkte detta, upphörde det att beskydda honom. Cröell insattes år 1653 i fängelse på Kexholms slott, och Horn sjelf, som sedermera öfvertog förvaltningen af dessa nejder, ville ej lössläppa denne "äreskändare". När och hvar han slutligen dog, är ej bekant. Men hans historie vitnar ej allenast om förvaltningssystemets många brister, utan äfven om den bitterhet, som tidehvarfvets sociala missförhållanden stundom uppväckte; ty vi måste ändock i Samuel Cröell se något annat, än allenast en egennyttig vinglare.

En anmärkningsvärd omständighet på dessa tider var finnarnes utomordentliga benägenhet att utflytta från landet; den bevisar, dels att deras synkrets rörande främmande länder hade vidgats, dels att förhållandena hemma icke voro synnerligen glädjande. Vi hafva i det föregående omnämnt, hurusom redan på Karl IX:s och Gustaf Adolfs tider en mängd personer utflyttade från landet dels till Sverige, dels till andra länder. I de emellan Sverige och Norge belägna skogsbygderna tilltog nu finnarnes antal till den grad, att på sina ställen ena hälften af nämnden fick tagas bland finnarne. Men naturligtvis åsåg regeringen med oblida ögon den skogssköfling, som var en följd af finnarnes svedjebruk, och flere gånger (t. ex. 1647) utfärdades emot dem hårda, nästan grymma förordningar, i hvilka det bestämdes, att deras gårdar, om de befunnos vara "landet och berghandteringen mera till skada än nytta," skulle förstöras och brännas, männen fängslas, säden bortföras o. s. v. För öfrigt försökte regeringen att öfverflytta dem till andra sidan hafvet till Nya Sverige, och de synas gerna begifvit sig dit äfven efter det att detta amerikanska nybygge år 1655 öfvergått till holländarne. Från sjelfva Finland fortsattes oafbrutet utvandringen, ehuru man genom förordningar sökte hindra densamma. I slutet af århundradet förordnades t. ex. att den, som utan landshöfdingens tillstånd från Finland eller Åland öfverflyttade till Sverige, skulle dömas till ett års fästningsarbete och derefter hemsändas. År 1682 utverkade landshöfdingen öfver Vesterbotten en kunglig befall-

ning, att derboende finnar antingen skulle lära sig svenska i och för religionsundervisningen, eller också utflytta från landskapet. Dessa smärre drag äro äfven betecknande för finska nationens ställning under Sveriges magtperiod.

Bland tidens egendomliga företeelser var den stränga yttre ärbarhet, som fordrades i lefvernet. Sederna voro väl öfverhufvud råa; de beständiga krigen erbjödo i sanning icke den lämpligaste skola i detta afseende. Men staten och kyrkan vakade gemensamt med noggrannhet deröfver, att "kristlig ordning" iakttogs i all utvärtes måtto, i klädedrägt, vid gästabud och i de olika ståndens inbördes förhållanden, och att en och hvar lefde och skickade sig i enlighet med sitt stånd. Sålunda bestämdes t. ex. huru många maträtter, hvad slags föda och dryck var tillåtet att vid festligheter inom olika stånd framsätta för gästerna m. m. Den högsta adeln, som hade omätliga inkomster, lefde dock på helt och hållet furstlig fot. Finland fick visserligen sällan se prof på denna prakt. Men finnen Johan Kurck omnämnes dock såsom en representant af denna glans; hans bostad i Åbo kallades uttryckligen "hof" och i hans trädgård odlades vinrankor. Den på landet bosatte adelns synes hvarken i anseende till rikedom eller bildning stått på någon högre ståndpunkt; men dess ömtåligare var äfven den om sin värdighet, såväl inom sig sjelf som i förhållande till de öfriga samhällsklasserna. De öfriga stånden följde häri adelns föredöme, och ofta uppstod bittra strider rörande de främsta hedersplatserna vid allehanda festliga tillfällen, men isynnerhet i Guds hus. "Kristlig ordning rörande bänkrummen" var i sjelfva verket bland de vigtigaste sociala frågor, alldenstund endast de noggrannaste förordningar i denna sak kunde förhindra offentlig förargelse. En gång begynte till och med af denna orsak tvenne adelsmän, de besvågrade Sass och Sabelstjerna, en tvekamp i Bjerno kyrka, och dersammastädes sägas äfven adelsfruarna hafva slagits med sina psalmböcker. Kyrkan ansågs genom denna tilldragelse så vanhelgad, att gudstjensten för någon tid måste förflyttas till annan ort.

Eljest var kyrkans magt stor, likasom äfven kyrkotukten var ganska sträng, så att understundom hela församlingar lades i bann och kyrkorna stängdes. Fotstockstraffet var ganska vanligt; den som rökte tobak kort innan han begick Herrans nattvard, eller den som snusade under predikan, fick i fot-

stocken ångra sitt sjelfsvåld. Prester funnos rikligt, men deras lära och lefverne voro ej alltid berömvärda. De lägre presterna och skolmännen höllos under sträng tuktan; kyrkoherdarne behandlade sina kaplaner med hårdhet, och skolrektorerna hade af gammalt för vana att med ris afstraffa sina kollegor. I kyrkans lära följdes sträng renlärighet, så att den minsta afvikelse från de lutherska teologernas fastställda trossatser ansågs högeligen farlig för församlingen och riket. Kyrklighetens ifrigaste väktare i Finland var professorn vid Åbo akademi *Enevaldus Svenonius*, hvars trångbröstade ifver slutligen äfven störtade biskop *Terserus* i förderf. Terserus hade nämligen år 1662 utgifvit en svensk katekesförklaring, uti hvilken Svenonius spårade en lutning åt Calvinism (syncretism); anklagelsen hänsköts till de öfrige biskoparnes undersökning, och då Terserus ibland de store hade många politiska fiender, drefs saken derhän, att biskopen afsattes från sitt embete år 1664. Äfven de öfriga vetenskaperna, ej blott teologien, höllos i sträng underdånighet under kyrkan. Men denna stela ortodoxi, hvilken ej tillät någon friare forskning, framkallade å andra sidan den enfaldigaste vantro, ej blott hos det lägre folket, utan äfven hos de bildade och lärde. Professor Martin Stodius anklagades två gånger ordentligen för trolleri. Förbund med djefvulen ansågs på denna tid såsom en möjlig och ganska vanlig sak, hvilken staten och kyrkan täflade om att bestraffa. Åbo hofrätt hade redan från sin första början begynt förfölja och döma hexor, men universitetets grundläggning tyckes gifvit ny fart åt detta raseri; ty emellan 1641—1643 inträffade ett ovanligt stort antal *hexprocesser*. De olycklige dömdes vanligen i stöd af Mose lag att brännas; stundom kastade man dem i vattnet, och om de då flöto ofvanpå, ansågs detta som ett tecken, att de stodo i förbund med den onde. För ett dylikt förbund beskyldes år 1661 äfven en student, vid namn Eolenius. Saken ansågs så betänklig, att sjelfve biskop Terserus röstade på dödsstraff; men grefve Brahe, universitetets kansler, frikände den anklagade och gaf konsistorium en tillrättavisning. Brahe ansåg sådana saker endast vara en tom vidskepelse, hvaraf likväl mången oskyldig bragtes i svårt trångmål och mycket onyttigt larm väcktes. Men drotset sjelf var ej heller alldeles fri från tidens allmänna vantro; sålunda omnämnde han t. ex. samma år uti rådet, att

en komet visat sig, hvilket han ansåg i förening med andra förebud bebåda krig. Något senare (1668—1677) begynte i Sverige de förryckta undersökningarna om Blåkullafärderna och äfven i Finland dömdes personer, för att de med den ondes hjelp på qvastkäppar hade rest genom luften, förande med sig små barn till djefvulens gästabud. Men denna galenskap tyckes ej fått någon synnerlig spridning i detta land.

Universitetets grundläggning hade framkallat ett friskt vetenskapligt och litterärt lif. Den i det föregående omnämnde *Michael Wexionius* (adlad *Gyldenstolpe*, † 1670) utgaf i Åbo flere latinska verk, bland hvilka de vigtigaste äro: hans beskrifning öfver Sveriges rike (Epitome descriptionis Sueciæ, Gothiæ, Fenningiæ et subjectarum provinciarum, år 1650) och hans statslära (Politica). Samme mans "Discursus Politicus" var den första i Finland tryckta bok och den första i Åbo akademi ventilerade dissertation. Omnämnas bör äfven Finlands förste filosof, *Andreas Thuronius* (f. i Tavastkyrö år 1632, † 1665), hvars läroböcker i Logik och Metafysik voro mycket förtjenstfulla. I teologien kom *Enevaldus Svenonius* till stort anseende äfven bland de utländska teologerna, hvilka på denna tid öfver hufvud lutade till samma stränga renlärighet. Predikolitteraturen begynte nu blomstra äfven i landsorterna, vitnande om, att presterskapets litterära förmåga var i stigande. Den predikobok, som *Laurentius Petri* (*Tammelinus*), sedermera kyrkoherde i Tammela, utgaf år 1644, var den första finska postilla efter Erik Sorolainens berömda verk. Äfven *Thomas Rajalenius*, sedermera kyrkoherde i Tyrvis, publicerade år 1654 en värdefull samling predikningar på finska språket. Svenska predikningar utgåfvos af kyrkoherden i Maalaks, *Olof Arenius* (1659 och 1661), utan att tala om biskop Rothovii särskildt tryckta predikningar. Samme Laurentius Petri, hvars predikosamling nyss nämndes, publicerade äfven år 1658 den första, på landets eget språk författade krönikan: "Ajan tieto Suomenmaan menoist ja vscost, lyhykäisiin riimein coottu" (krönika öfver Finlands öden och religion, affattad i korta rim), hvilken sedermera utgafs i flere nya och tillökade upplagor. För öfrigt intogo festtalen vid bröllop, begrafningar och andra märkliga tillfällen ett stort rum i denna tids litteratur.

Vid sjelfva akademien odlades på denna tid dramatisk konst och dit hörande litteratur någorlunda flitigt, ehuru flertalet af de dramatiska produkterna för det mesta voro af samma slag som de passionsspel, hvilka redan af gammalt uppförts i skolorna. Nästan vid hvarje akademisk högtidlighet uppförde studenterna något skådespel, än på svenska, än på latin eller finska. Redan andra dagen efter akademiens invigning gafs under Wexionii ledning ett svenskt stycke, benämndt "Studenterna". Svensken *Jakob Chronander* är nämnd såsom författare till tvenne skådespel, af hvilka det ena ("Surge, eller Flijt och Oflitighets Skode spegel") förherligade magisterpromotionen år 1647, och det andra ("Bele-Snack, eller en Comœdia om giftermåhl och frijerii") uppfördes vid presidenten Jöns Kurcks förmälning med Torsten Stålhandskes enka, Kristina Horn, år 1649. Om våren 1650 anstäldes tre skilda gånger skådespel vid universitetet, nämligen vid magisterpromotionen på svenska, vid rektorsombytet på finska ("Den förlorade sonen" af *Erik Justander*) och slutligen vid jurisdoktorspromotionen på latin. Föreställningarna gåfvos i sjelfva akademiens lokaler. År 1656 inträffade den olyckan, att en stor del af Åbo stad ödelades genom vådeld, hvarvid äfven akademiens hus och bibliotek förstördes; men efter några år voro högskolans byggnader ånyo uppförda, till största delen bekostade med akademiens egna besparingar.

Studentlifvet synes varit temmeligen lifligt och temmeligen bullersamt. "Athenes artiga lärjungar vid Aurajoki" gjorde den akademiska disciplinen ganska svår, men togo å andra sidan ifrig del i professorernas teologiska tvister, hvilka utgjorde denna tids förnämsta stridsfrågor. År 1666 uppkom ett stort oväsende, då den nykomne professorn i teologi, svensken Petrus Bång, råkat i vetenskaplig tvist med professor Martin Miltopæus. Bång uppslog en offentlig uppmaning till studenterna, att de skulle taga sig i akt för denna farliga filosof samt hans "dumma och vettlösa lära"; Miltopæus åter förskaffade sig intyg från fyratio studenter, att han hade rätten på sin sida, och den akademiska ungdomen ärnade till förmon för sin filosof och lärare föranstalta en stor sammankomst, hvilken rektor likväl lyckades förhindra. Stundom voro dock studentoroligheterna af långt mindre vetenskaplig natur; slags-

mål och kravaller voro nämligen ganska vanliga. Men det bör anmärkas, att äfven flere af de ynglingar, hvilka beredde de akademiska fäderna bekymmer och sorg, sedermera blefvo dugliga embetsmän i fosterlandets tjenst. En stark oafbruten ljusflod utbredde sig från den nya bildningskällan öfver hela landet och snart kunde man i Finlands kulturförhållanden skönja strålarne af den nya dag, hvars gryning bebådades genom akademiens grundläggning.

Andra afdelningen.

Fortsättningen och slutet af Sveriges magtperiod. 1660—1721.

6. Karl XI:s regering, 1660—1697.

Karl X:s hastiga död hade plötsligt åstadkommit en stor förändring såväl i Sveriges utländska politik, som i rikets inre angelägenheter. Såsom redan i det föregående är omtaladt, åstadkoms åter en allmän och för Sverige mycket förmonlig fred. Men å andra sidan åter var den man borta, som hade kunnat begagna sig af denna hvilotid till undanrödjande af de inre missförhållandena, och till följd af tronföljarens, Karl XI:s, minderårighet råkade regeringen åter i aristokratiens händer. I sitt testamente hade Karl Gustaf förordnat en dylik förmyndareregering, som den, hvilken fört regeringen under Kristinas minderårighet, likväl med den skilnad, att enkedrottningen erhöll ordförandeskapet och tvenne röster. En vigtigare bestämning i testamentet var den, som tilldelade marskembetet och andra platsen i förmyndarestyrelsen åt den aflidne konungens broder, *Adolf Johan;* ty nämnde hertig, hvars envisa och häftiga karaktär äfven eljest icke framkallade förtroende, stod egentligen utanför landets adel och kunde derför icke, enligt lagens bokstaf, vara medlem i förmyndarrådet. Men konungen, som med misstro och bekymmer hade betänkt adelns växande magt, synes hafva velat i sjelfva förmyndarrådet befästa den regerande ättens fördel. Af samma orsak hade till rikskansler blifvit utnämnd grefve *Magnus Gabriel De la Gardie*, "laiska Jaakko's" son, som var gift med Karl X:s syster och sålunda hörde till det kungliga barnets närmaste slägtingar. Äfven på sina reduktionsplaner hade konungen tänkt, i det han till riks-

skattmästare förordnat den obeveklige reduktionsmannen *Herman Fleming*, hvilken nu, sedan freden blifvit sluten, fullständigt kunde sätta i verket 1655 års riksdags beslut. Men dessa bestämningar mötte genast efter konungens död ett häftigt motstånd såväl inom rådet, som inom adeln i allmänhet. Riksdagen i Göteborg var ännu samlad, och de lägre stånden understödde testamentet. Men drotset *Pehr Brahe*, som nu både genom sitt embete och det anseende, han åtnjöt, var den förnämsta i rådet, blef det aristokratiska partiets ledare, motsättande sig i synnerhet hertigens inträde i regeringen. Striden var hårdnackad och man kunde ej annorlunda komma öfverens, än att saken hänsköts till nästa riksdags afgörande, hvilken skulle sammanträda i Stockholm om hösten 1660. Men då blef hertigen fullständigt aflägsnad från regeringen och marskembetet. En ännu anmärkningsvärdare afvikelse från testamentet gjordes rörande finansernas förvaltning. Herman Flemings oböjliga sinne, men ännu mer hans obevekliga reduktionsifver, var en nagel i ögat för adeln; detta stånd gjorde derför ett ihärdigt motstånd mot hans inträde i regeringen, förebärande som orsak hans höga ålder och sjuklighet. De öfriga stånden gynnade väl Fleming, och isynnerhet inom preteståndet hade han stort medhåll; biskop Terserus uttalade sålunda helt modigt, att reduktionen var det ömma ställe, för hvars skull denne herre ej kunde fördragas. Men det hjelpte ej. Fleming måste draga sig tillbaka, och adeln hade vid detta tillfälle bemägtigat sig högsta afgörande magten i bredd med såväl de öfrige stånden, som äfven sjelfva rådet. I 1634 års regeringsform gjordes några förändringar, som gåfvo rådet ett större inflytande i regeringens åtgöranden och åt ständerna den högsta granskningsrättigheten. Tiden emellan ständernas sammanträden faststäldes till tre år; men alla utskottsmöten och alla landskapsmöten förbjödos. Detta var sålunda den första uppränningen till en grundlagsenlig regeringsform för Sverige. Men denna gång blef likväl dess verkan alltför litet tillfredsställande.

Herman Flemings aflägsnande hade afgjort reduktionens öde för hela förmyndarregeringens tid. Till det yttre vidblef man visserligen 1655 års beslut, och de män, hvilka efter hvarandra fingo öfvertaga vården om finanserna, försökte efter bästa förmåga att bevaka kronans fördel såväl i detta, som andra afseenden. Men pluraliteten såväl inom regeringen som

rådet var mera motsträfvig än medgörlig, och verkställandet blef dag från dag allt svårare. Huru trögt denna sak bedrefs, intygas bäst af den omständighet, att de till kronan återvunna inkomsterna icke ett enda år betäckte omkostnaderna för reduktionen. Derjämte fortsattes med förpantandet och bortskänkandet af kronogods till enskilde. Flerfaldiga gånger beslöts väl högtidligt, att inga sådana gåfvor framdeles finge ske; men dylika beslut behöfde just derför så ofta förnyas, att man beständigt bröt emot dem. Regeringen hade så mycket svårare att afslå de ansökningar om dylika gåfvor, hvilka oupphörligt under hvarjehanda förevändningar inlemnades, då dess egna medlemmar voro färdiga att taga sin del af det gemensamma bytet. Om dessa angelägenheter pågingo beständiga strider inom rådet. Den gamle Pehr Brahe var förläningsväsendets ifrigaste försvarare, påminnande om de gyllene unionstiderna, då enskilda adelsmän hade flere landskap under sig. Han var för egen del en redlig och sveklös man, men fullständigt fängslad inom sina aristokratiska tänkesätt. Deremot var rikskanslern De la Gardie af blott och bart vankelmod färdig att tillgripa hvilket medel som helst, hvarigenom stundens behof och anspråk blefvo tillfredsstälda. Ibland motpartiet såg man flere finnar, såsom *Georg Fleming*, Hermans broder, och hans slägting *Erik Fleming*, friherre till Lajus, *Lorentz Creutz* m. fl. Men öfver hufvud vexlade åsigterna allt efter som enskildes intressen kommo i fråga och hela regeringen drefs som en båt utan styre hit och dit. Riksdagarne 1664, 1668 och 1672 ådagalägga det allt mera växande missnöjet från de lägre ståndens sida och den ständigt tilltagande oenigheten inom adeln sjelf. Den lägre adeln började allt häftigare förbittras öfver grefvarnes vidsträckta företrädesrättigheter, och sinnena begynte småningom luta till det kungliga envåldets förmon. Statsinkomsternas otillräcklighet och hela förvaltningens usla tillstånd förebådade stora omhvälfningar såsom oundvikliga. Det började redan förnimmas röster, hvilka fordrade en ny, ännu grundligare reduktion, då den förra ej medförde någon förbättring. Midt under denna tilltagande förvirring ingicks ett förbund med Frankrike år 1672. Detta lands hersklystne konung, Ludvig XIV, var för tillfället beredd att göra sitt ryktbara anfall mot Nederländerna och förstod att genom subsidier draga Sverige på sin sida. De la

Gardie, som var det franska förbundets ifrigaste förespråkare, bedrog sig sjelf och andra med hoppet, att Sverige i alla fall för sin del icke behöfde deltaga i kriget. Men innan man anade det, var kriget öppnadt, och nu kommo med ens statsbyggnadens alla brister i dagen.

Det kan ej förnekas, att Karl XI:s förmyndare likväl vidtagit en och annan för riket gagnelig åtgärd beträffande den inre förvaltningen. Rättegångsväsendet, som stod under Pehr Brahes uppsigt, hölls jämförelsevis i godt skick. För öfrigt ökade den långvariga freden nationalförmögenheten, och på regeringens sida förmärkes en viss omsorg om den allmänna hushållningen. En vigtig inrättning i detta afseende var "Riksens ständers *Bank*", hvilken 1668 grundlades i Stockholm, sedan en år 1656 inrättad privatbank genom vårdslös förvaltning råkat på obestånd. Sveriges bank var den första inrättningen i sitt slag i de nordliga rikena (26 år äldre än engelska banken) och dess betydelse var äfven ur politisk synpunkt egendomlig, såvida att den genast från början lemnades åt "riksens ständers" uteslutande vård. Hvad Finlands särskilda ekonomi beträffar, hade år 1664 landtmätare blifvit utsände öfver hela landet. Dessas första åtgöranden voro att uppmäta landsvägarne, men derjämte företogs nu i Savolaks det första jordskiftet; i detta landskap hade nämligen hittills försiggått årlig värdering och skattläggning efter bågetal. Samma år hade Finland ånyo fått en *generalguvernör* och denna gång en inhemsk man, nämligen förenämnde *Herman Fleming,* hvilken på denna plats verkade i fem år. En sådan högsta styresmans närvaro var för det närvarande så mycket mera behöflig, som landshöfdingarnes embetsverksamhet led stort afbräck genom de vidsträckta förläningarnas skilda förvaltning, och stundom äfven enskilde adelsmän gjorde öppet motstånd mot fogdarne och landshöfdingarne. Det är lätt att inse, att Fleming under ett sådant sakernas skick ej med bästa vilja kunde upphjelpa och ordna landets förvaltning, och af hans verksamhet finna vi ej heller några anmärkningsvärdare frukter. Reduktionen tyckes ej i Finland haft större framgång än annorstädes, ehuru regeringen gifvit särskildt tillstånd dertill, att om någon egde förläningar både i Sverige och Finland, den del deraf, som skulle återgå till kronan, finge tagas af de finska förläningarna, hvilka ansågos vara af lägre värde. Öfver hufvud åstadkom förmyn-

dareregeringen genom sin svaghet mycket ondt i Finland. År 1672 klagades redan, att militärväsendet i detta land råkat på förfall, emedan de lägenheter, genom hvilka det samma skulle hållas vid magt, till stor del voro bortskänkta. Det var Finlands berömda rytteri, som sålunda lemnades att förfalla, till stort men såväl för landets anseende, som för sjelfva riket. På det politiska området inträffade intet anmärkningsvärdt, om vi ej såsom sådant vilja betrakta de finska böndernas fordran vid 1672 års riksdag att få sin plats vid riksdagarne närmast upländingarne, emedan Finland var ett storfurstendöme. Saken var likväl helt och hållet en bagatell och erhöll intet understöd ens från deras egna landsmän inom rådet. För öfrigt är att märka, att de landskap, hvilka ej såsom fullt berättigade lemmar af statskroppen kunde sända representanter till de allmänna riksdagarne, likväl kunde gifva särskildt bifall i skatteangelägenheter; ty sjelfbeskattningens princip var djupt rotad i den svenska samhällsinrättningen. Sålunda bifölls t. ex. den *stämpelafgift,* ständerna åtagit sig vid riksdagen i Stockholm år 1660 till hofrättens underhåll, först året derpå genom särskild bevillning i Kexholms län; men i Ingermanland vann den samma ej innevånarnes bifall, innan hofrätten i Dorpat, hvilken genom kriget råkat i förfall, åter blefve upprättad. De sammankomster, på hvilka nämnda landskap vid dylika tillfällen rådslogo, tyckas varit gestaltade efter de allmänna riksdagarnes mönster, och generalguvernören representerade vid de samma regeringen.

Vid 1672 års riksdag öfvertog *Karl XI*, nu 17 år gammal, sjelf regeringen. Hans uppfostran hade blifvit tämligen försummad; *Krister Horn,* hvilken varit den unge konungens guvernör, var visserligen känd som en duglig krigare och saknade ej heller bildning, men synes varit mindre lämplig för en uppfostrares kall. Äfven hade enkedrottningens svaghet och den unge konungens sjuklighet varit till stor skada för hans uppfostran. Först i erfarenhetens skola skulle Karl XI förvärfva sig den kraftfulla regeringsförmåga, som riket nu så väl behöfde. I ett och annat afseende märkte man likväl strax från början, att det förra regeringssättet närmade sig sitt slut. Militärväsendet i Finland begynte ställas på ny fot, och reduktionen vidtogs på konungens särskilda befallning med så stor ifver och framgång, att på två år (1674, 1675) återbragtes till

kronan tre gånger så mycket, som under hela förmyndareregeringen. I Finland var resultatet af dessa två års arbete synnerligen vigtigt; ty utom den allmänna fjerdepartsräfsten, afgjordes nu den länge afhandlade frågan att Österbotten var kronans omistande egendom, och i enlighet härmed indrogos de derstädes upprättade gref- och friherreskapen. Endast den gamle Pehr Brahe fick af särskild gunst ännu behålla friherreskapet Kajana och hann bortgå från detta lif, förrän reduktionens oblidkeliga hand nådde äfven hans förläningar. Sålunda hade den unge konungen med kraftfull hand öfvertagit reduktionens verkställande och fick i sjelfva verket inom kort saken drifven så långt, som beslutet af år 1655 afsåg. För öfrigt förblef under de första åren regeringen fortfarande till största delen i rådets händer, fastän konungens sjelfrådiga sinnelag gång efter annan trädde i dagen, uppväckande hos några fruktan, hos andra åter nya förhoppningar om framtiden.

På denna fot stodo sakerna, då Sverige till följd af sitt förbund med Frankrike blef inveckladt i det europeiska krig, som blifvit framkalladt af Ludvig XIV:s hersklystnad. Nu först begynte den förra regeringens onda frukter rätt visa sig. Armén, flottan och i synnerhet finanserna voro i det uslaste tillstånd; inom styrelsen ombyttes planerna för hvarje dag och emellan generalerna herskade oenighet och afundsjuka. I slutet af år 1674 förde den gamle marsken Karl Gustaf Wrangel sin här från Pommern till Brandenburg. Men kurfursten, som för tillfället kämpade vid Rhen emot fransmännen, skyndade plötsligen dit med sitt folk, förskingrade en trupp finskt rytteri vid Rathenau och slog svenskarne vid Fehrbellin den 18 Juni 1675. Samtidigt hade de öfriga tyska staterna jämte Holland förklarat krig, och med dessa Sveriges fiender förenade sig strax derefter äfven Danmark. Inom sjelfva riket rådde brist och nöd till följd af de sista missväxtåren, och dertill kom nu ett allmänt missnöje öfver det onödiga kriget. Då ständerna om hösten 1675 sammankommo till Upsala i och för kröningen, uppkom en fruktansvärd storm emot rådet. *Klas Hermansson Fleming* och dennes frände Jakob Fleming väckte inom adeln fråga om, att man skulle fordra af rådet uppgifter om hvilka medel, som voro anskaffade i och för kriget. Johan Terserus, hvars stämma länge varit undertryckt, men som nu ledde förhandlingarna inom preesteståndet (han hade några år tidigare

blifvit biskop i Linköping), steg åter i spetsen för de åsigter, dem han redan för 25 år sedan hade kämpat för. Uti en gemensam skrift fordrade alla stånden redovisning af förmyndareregeringen, och en fullständig statshvälfning skulle redan stått för dörren, om ej krigsbullret för en tid hade bragt de inre striderna till tystnad. För ögonblicket var de yttre fiendernas afvärjande den närmaste och vigtigaste uppgiften. Ständerna biföllo en dubbel krigsutskrifning och gåfvo en större krigsgärd, än någonsin förut blifvit beviljad.

Och i sjelfva verket hade äfven kriget begynt antaga ett farligt utseende. Pommern var på väg att råka i fiendernas våld, Sveriges södra landskap sväfvade i fara och Gotland hade redan blifvit danskarnes byte, innan Sveriges förfallna flotta ännu ens var på vattnet. Först på våren 1676 fick den verksamme och redbare *Lorentz Creutz*, hvilken från bergskollegiet transporterades till amiralsembetet, sakerna i sådant skick, att han vid Bornholm kunde möta Danmarks och Hollands förenade flottor den 25 och 26 Maj. Han skulle vunnit en fullständig seger, om ej underamiralen af halsstarrighet och afund hade afhållit sig från striden. Den 1 Juni stod det andra sjöslaget vid södra udden af Öland. Creutz's amiralskepp gjorde en oförsigtig manöver, intog vatten genom skottgluggarne och sjönk med manskap och allt, hvarefter största delen af svenska flottan förstördes. Det säges dock att de svenska sjöofficerarne voro mycket belåtna med denna olycka, emedan de hatade Creutz för hans stränghet som befälhafvare och hans finska envishet *. En månad senare landsteg den danska hären i Skåne; Helsingborg intogs, och bönderna i dessa från Danmark lösryckta landskap begynte föra ett fribytarekrig mot svenskarne. Dessa olyckor berörde djupt den unge konungens sinne; han trodde sig icke mer kunna lita på någon, och man fruktade stundom att han skulle förfalla i vansinne. Men i och med det samma härdades hans vilja och hans karaktär stadgades. Han hade sjelf öfvertagit befälet i de södra landskapen och den 4 December vann han en lysande seger öfver danskarne vid *Lund*. Svenska armén var vid detta tillfälle omkring 7,000 man stark, hvaribland 2,000 finska dragoner och kavalleri. Men det finska kavalleriet stod ej mera på sin forna höjd; åtminstone förtäljes

* »Un homme opiniâtre, comme le sont ordinairement les Finnoniens.» (Anecdotes de Suède.)

det, att Budbergs dragoner och Baranows rytteri genast i stridens början genom sin flykt bragte högra flygelns slagtlinie i oordning. Likväl fördref konungen på detta håll fienden från stridsfältet. På venstra flygeln begynte utgången luta till danskarnes fördel; men här offrade *Herman von Burghausens* finska dragoner sina lif för de öfriges räddning. De voro 400 man starke uppstälda på flygelns yttersta flank, hvarest de fingo uppbära den fiendtliga öfvermagtens anfall och stupade intill sista man jämte sin befälhafvare och alla officerare, hvilka till största delen utgjordes af Burghausens slägtingar. Under tiden hann den öfriga hären ordna sig, till dess konungen äfven på detta håll afgjorde segern. Slaget vid Lund var i det afseende vigtigt, att det åter upplifvade svenskarnes sjelfförtröstan. Men någon afgörande vändning i krigets gång inträffade ännu ej, ehuruväl Helsingborgs stad och slott åter fråntogos danskarne.

Under tiden hade konungen begynt att sjelf med kraftfull hand leda den inre förvaltningen. Rådets inflytande hade nästan upphört och befallningarna utgingo från konungens enskilda rådskammare. Sommaren 1676 hade ständerna blifvit sammankallade landskapsvis för att bevilja folk och skatter. Till Finland sändes i detta uppdrag riksrådet *Axel Julius de la Gardie*, rikskanslerns broder, och representanterna från hela Finland sammankallades till "allmän landtdag". Till samlingsort var först Borgå stad bestämd, men af naturliga skäl ansågs Åbo lämpligare, och dit församlade sig ständerna *den 26 Augusti 1676.* Landtmarskalkens plats intogs af vice presidenten i hofrätten *Gustaf Grass*, af en ungersk slägt, som genom krigstjenst blifvit naturaliserad i Finland. Med vanlig beredvillighet biföllo finnarne äfven nu till stora uppoffringar, hvartill de hade så mycket större anledning, som från ryska sidan ett krig hotade; de ryska sändebuden, hvilka sammanträffade med de svenska fullmägtige i Ingermanland, återfordrade nämligen ånyo de genom freden i Stolbova afträdda landskapen. Det var sålunda hög tid att tänka äfven på östra gränsens försvar, och detta var i främsta rummet de finska ständernas sak. Adeln biföll att soldatutskrifningen finge utsträckas äfven till frälsegodsens underhafvande och lofvade derutöfver utgöra tredubbel rusttjenst, likväl under det förbehåll, att om från rysk sida fara hotade, denna styrka skulle få qvarstanna till eget lands försvar. Presterskapet lofvade

uppställa tillsammans 245 ryttare, nämligen 165 från Åbo och 80 från Viborgs stift (eller 1, 1½ eller 2 för hvarje kyrkoherde); men äfven inom detta stånd framställdes den anhållan, att försvaret af eget land i främsta rummet skulle påtänkas. Borgerskapet, hvars handel lidit mycket genom kriget, lofvade endast fylla bristerna inom sjöfolket. Bondeståndet åter, hvilket redan förut hade lidit mycket genom utskrifning samt missväxtår och farsoter, biföll dertill, att 1677 års utskrifning genast finge verkställas, likväl med det vilkor, att ej vidare detta år någon utskrifning skulle ske. Ständernas beslut undertecknades redan *den 31 Augusti.* Samtidigt hade äfven ankommit påbud om allmän riksdag, som af konungen först sammankallades till Stockholm, men derefter förlades till Göteborg. Hvad med denna riksdag afsågs, visste ingen. Konungen hade redan i sinnet att bemägtiga sig envåldet och derjämte syntes rikets fara kanhända fordra ännu större uppoffringar, än landskapsmötena hade erbjudit. Men segern vid Lund ändrade konungens planer, och riksständerna hemförlofvades, innan någon framställning till dem blifvit gjord. På krigets goda fortgång berodde nu äfven de inre angelägenheternas återställande i ett förbättradt skick.

Krigshändelserna år 1677 voro lika vexlande som året förut. *Henrik Henriksson Horn* (af Kankas grenen) hade erhållit öfverbefälet öfver flottan. Men äfven nu var lyckan oblid på sjön. Danske amiralen Nils Juel slog svenska flottan i *Kiöge*-fjorden söder om Köpenhamn, den 1 Juli. Men den 14 i samma månad vann konungen med landtarmén en lysande seger vid *Landskrona.* Härefter inträffade ingenting anmärkningsvärdt på denna sida; men i Pommern gingo allt efter litet Sveriges fasta platser förlorade. Samtidigt började likväl Frankrike underhandla om fred med fienderna, och sålunda begynte man äfven i Sverige hoppas på freden. Under sista delen af kriget verkställdes ett krigiskt företag, i hvilket äfven ett större antal finnar deltogo. Det var ett tåg från Liffland mot det Brandenburg tillhörande hertigdömet Preussen. Denna expedition hade redan länge varit påtänkt, och bröderna Bengt och Krister Horn (af Åminne grenen) utnämndes efter hvarandra till företagets ledare, men ådagalade allt för litet lust och skildes äfven derför från detta uppdrag. Slutligen erhöll den duglige, men i sina företag olycklige *Henrik Horn* öfver-

befälet och kom om hösten 1678 till Riga. Hans armé, vid pass 8,000 man, var dels oöfvad, dels illa utrustad. Färden genom Kurland var besvärlig och långsam; Tilsit eröfrades och Horn nalkades ändtligen Königsberg. Men kurfursten ilade med vanlig skyndsamhet till landskapets försvar, och Horns armé hade genom brist och sjukdom nedgått till halfva antalet. Han nödgades derför midvintertiden begynna återtåget och räddade med knapp nöd spillrorna af sin här tillbaka till Riga. Kort efter dessa tilldragelser afslöts år 1679 genom Frankrikes bemedling en allmän fred, hvarvid Sverige återfick hela det eröfrade området. Nu fick ändtligen Karl XI ro att egna hela sin omsorg åt de inre angelägenheternas ordnande.

Det vigtigaste värfvet var *reduktionen*, som nu framträdde i en annan och vida strängare form, än år 1655 hade beslutits. Redan på riksdagen i Halmstad år 1678 hade fråga väckts om denna sak; men det pågående kriget gaf ej nödig tid dertill. Men om hösten 1680 sammankallades ständerna till Stockholm, och vid denna riksdag skulle nu alla outredda frågor slutligen afgöras. Till landtmarskalk utsågs *Klas Hermansson Fleming*, en man, hos hvilken reduktionsidén var både ett familjearf och personlig öfvertygelse. Deremot afled kort innan riksdagens början *Johan Gyllenstjerna*, den man, som under de sista fem åren hade riktat konungens hog såväl åt en noggrannare statsekonomi, som en förökad envåldsmagt; men hans grundsatser följdes det oaktadt under hela Karl XI:s regering. Fiendtligheten emot aristokratien hade nu stigit till den höjd, att konungen ej behöfde göra stort annat, än afvakta partiernas sammandrabbande. Till en början nedsattes en granskningskomité, den s. k. *stora kommissionen*, för att undersöka förmyndareregeringens åtgärder och fordra af densamma noggrann redovisning. Derefter skreds till sjelfva reduktionsfrågan. Bondeståndet framtog ånyo den gamla klagoskriften från år 1650; i den samma förenade sig äfven preste- och borgarestånden och i en gemensam böneskrift fordrade man nu en ny och fullständig reduktion. Denna böndernas djerfhet framkallade i början en väldig uppståndelse inom adeln; men äfven inom detta stånd var reduktionspartiet det mägtigaste, och den 29 Oktober gaf adelns pluralitet, efter en stormig och tämligen oordnad diskussion, sitt samtycke till förslaget, tilläggande endast den inskränkning, att de gods och förläningar, hvaraf inkomsterna

på en och samma hand icke öfverstego 600 daler silfvermynt, skulle förblifva oantastade. Det gamla reduktionskollegiet qvarstod för att slutföra arbetena från 1655 års reduktion; men derjämte inrättades nu ett nytt embetsverk, den s. k. *Reduktionskommissionen*, i och för det förestående stora reduktionsarbetet. Ordförande i denna kommission blef Klas Fleming och bland medlemmarne förtjena nämnas Jakob Fleming, Lindhjelm, Lindsköld och Gyllenborg; men den högsta ledningen i förening med en nästan oinskränkt myndighet i saken tillkom konungen sjelf.

Det kan ej betviflas, att denna s. k. "stora reduktion", hvilken sålunda sattes i gång, var i och för sig såväl rättvis, som oundgängligen nödvändig. Men den medförde olyckligtvis en annan omständighet, hvars vådor man då ännu icke riktigt fattade, nämligen det kungliga enväldet. Denna tids män hade nämligen icke en rätt uppfattning om en grundlagsenlig frihet och dess oundgängliga vilkor. Aristokratien, som hittills varit den enda motvigten mot kungligheten, hade blifvit så betungande för de öfriga samhällsklasserna, att dess störtande hade blifvit ett allmänt nationalbehof. Men då man ej kunde finna i dess ställe något annat stöd för folkfriheten, blef följden den, att konungamagten ej längre erhöll nödig begränsning. Ganska allmän synes den åsigt hafva varit, att redan namnet "arfkonung" ådagalade, att hela riket var regentens arf och enskilda egendom. Men nu öfverlemnades uttryckligen en dylik magt i Karl XI:s händer, då vid riksdagens slut ständerna *den 9 December 1680* förklarade, att konungen ej var bunden vid någon regeringsform eller förpligtad att höra rådets åsigt i regeringsangelägenheter. Snart derefter afskaffades namnet "riksråd" och i dess ställe infördes benämningen "kunglig majestäts råd". Följande riksdag år 1682 fortsatte, hvad under de föregående hade blifvit begynt. Kronan förklarades ärftlig äfven på qvinnolinien och åt konungen medgafs rätt att utfärda lagar samt förändra de bestående, allt utan ständernas hörande. Dessa ständernas beslut gåfvo åt Sveriges statsskick en helt ny form, hvilken rätteligen stred emot rikets gamla traditioner. Enväldet eller den s. k. "*suveräniteten*" grundades, och med dess tillhjelp verkstäldes nu ofördröjligen folkets förnämsta önskan, förläningarnas grundliga reduktion.

Vid nyssnämnda 1682 års riksdag undanröjdes alla inskränkningar beträffande reduktionen, och i enlighet med allmänna landslagen stadfästes konungens rätt att gifva och återtaga förläningar. Härefter erhöll reduktionen en ny allmännare betydelse. Den blef en flod, som bortspolade hela det forna adelsväldet. Det är väl sant, att vid denna oerhörda öfversvämning mången enskild persons lycka och egendom ohjelpligen gingo förlorade och att vid reduktionens verkställande ofta förfors med större hårdhet, än allenast rätt och billighet skulle fordrat. All egendom i riket tycktes vara stäld till konungens förfogande; gamla arfsskiften, köp och öfverenskommelser upprefvos ånyo och efterräkningarna sträckte sig tillbaka ända till förhållandena under medeltiden. Men den allmänna verkan af reduktionen var helsobringande för riket, emedan finanserna genom den samma åter bragtes i sin naturliga jämnvigt och de lägre ståndens sociala frihet räddades från undergång. Betydelsen häraf framstår klarare, om vi anföra summan af de under kronan återbragta lägenheterna emellan åren 1680—1687, beräknad efter dessa lägenheters årliga utskylder. Totalsumman af den stora reduktionen utgjorde nämligen 1,600,000 daler silfvermynt årlig inkomst. Fulla tredjedelen af denna summa inflöt från Liffland och Estland, hvarest stora sträckor hade blifvit bortskänkta och dessutom förläningssystemets ålder gaf anledning till långa efterräkningar. Men äfven Finland, Kexholms län och Ingermanland lemnade ansenliga summor. Man bör komma ihåg, att de stora förläningarna i Österbotten, förutom Pehr Brahes friherreskap, redan tidigare hemfallit under reduktionen; likväl utgjorde stora reduktionens byte i Finland, Kexholms län oräknadt, omkring 200,000 daler silfvermynt. Om dertill räknas de 188,000, som inflöto från Ingermanland och Kexholms län, så stiger summan till samma belopp som hela inkomsten af reduktionen i Sverige, de förra danska landskapen oräknade. Reduktionen var för Finland, likasom i allmänhet för hela riket, en fullkomlig social revolution, på hvilken såsom grundval de nu varande samhällsförhållandena till stor del äro bygda. Det är utom allt tvifvel, att, om det adliga länsväldet fått qvarstå oantastadt, böndernas besittningsrätt till jorden, likasom ock deras frihet, under tidernas lopp skulle hafva gått förlorad, isynnerhet i Finland, hvarest förläningsinnehafvarne till största delen voro främlingar. Att

denna olycka förekoms, är reduktionens evigt minnesvärda förtjenst. I Estland och Liffland, der allmogen redan af gammalt hade råkat i slafveri, bedrefs i sjelfva verket reduktionen så mycket strängare, och derjämte utfärdades 1681 ett kungligt bref rörande slafveriets upphörande i dessa länder. Men ridderskapet derstädes, hvilket i allmänhet klagade, att deras uråldriga rättigheter trampades under fötterna, afgaf år 1693 en särskild protest mot lifegenskapens afskaffande och begynte äfven för öfrigt stämpla med grannrikena, i afsigt att helt och hållet blifva befriade från det svenska öfverväldet. Denna omständighet vitnar bättre än något annat om reduktionens nära sammanhang med den sociala friheten äfven i rikets öfriga delar. Åt den sammas inflytande på rikets ekonomi och försvarsväsende skola vi särskildt egna vår uppmärksamhet.

Karl XI var en sträng och hushållsaktig ordningens man, och reduktionens stora inkomster användes derför uteslutande till rikets fromma. På detta sätt bragtes äfven snart rikets finanser i ett blomstrande skick. Från år 1686 började statsverket redan bära sina kostnader och gifva ett årligt öfverskott, hvilket slutligen steg till mer än ½ million daler silfvermynt. Rikets skulder betalades, största delen likväl genom moträkningar och uppgörelser, men äfven 9 millioner i reda penningar; och likväl samlades i statens kassor en ansenlig besparing, som vid Karl XI:s död gjorde mer än 3½ million daler silfvermynt. Härjämte försattes krigshären och flottan i utomordentligt skick. Det s. k. *indelningsverket*, hvarigenom bönderna åtogo sig att i stället för den forna utskrifningen uppställa och med torp underhålla ett bestämdt antal soldater, har genom Karl XI erhållit sin egentliga gestaltning. År 1682 gåfvo de flesta svenska landskap sitt samtycke till indelningsverket, men i Finland endast Viborgs län, som åtog sig att underhålla ett fotregemente eller omkring 1,000 man, hvilket sedermera närmare bestämdes till endast 875 man. Småningom ingingo äfven de öfriga landskapen dylika öfverenskommelser; sålunda åtog sig Åbo och Björneborgs län i December 1694 att uppställa två fotregementen, af hvilka hvardera om 1,025 man, och derpå följande Januari månad förenade sig äfven allmogen i Savolaks om uppställandet af ett dylikt regemente om 1,033 man. Slutligen åtogo sig i December 1696 Nyland och Tavastland att hvardera uppsätta 1,025 man fotfolk. I

alla dessa landskap förenade sig vanligen två à tre mantal till rote om uppställandet af en man; de bygde åt denne ett torp, åt hvilket skulle anslås åker till en half tunnas utsäde och äng till två lass hö. Under fredstid skulle roten bekosta åt sin soldat en hvardagsuniform hvart tredje år och vanligen äfven uppehället under öfningslägren; kronan deremot bekostade vapnen, och under krigstid såväl kläder som uppehälle. Sålunda var innan Karl XI:s död största delen af Finland i anseende till fotfolket indeladt i rotar; likväl böra följande afvikelser observeras. Österbottens fotfolk (1,200 man) förblef fortfarande (till år 1733) ställdt på utskrifning, men skulle alltid uppehållas till fulla antalet och hörde sålunda till den stående armén. Deremot ingicks i Kajanatrakterna (Paldamo och Sotkamo socknar) år 1681 den öfverenskommelse, att allmogen skulle vidmagthålla gränsfästningen, uppställa till dess försvar, i händelse af krig, 150 man och för öfrigt såsom allmänt *uppbåd* försvara landskapets östra gräns, men befriades i stället från all annan utskrifning. Äfven i Öfra Karelen (trakterna af Pielis) var dylikt landtbåd i och för samma ändamål; en af regeringen tillsatt gemensam landtkapten ledde i båda landskapen allmogens krigsöfningar och under honom stodo löjtnanter ur folket. I det öfriga Kexholms län synes den gamla utskrifningen fortfarande blifvit bibehållen. På detta sätt hade nu det finska fotfolket blifvit ordnadt. Rytteriet, som redan länge varit ställdt på ett slags indelningsfot, erhöll äfven en närmare bestämd indelning. De s. k. rusthållen fingo hvart för sig 60 dalers utskylder efterskänkta och åtogo sig att för denna summa uppställa en dragon med fullständig utrustning. Om ej deras egna utskylder uppgingo till denna summa, fingo de i ersättning kronans inkomster från några af de under kronan återbragta lägenheterna, och sålunda uppstodo "augments hemmanen". På denna grundval upprättades i Finland tre hästregementen, nämligen Åbo och Björneborgs läns, Tavast-Nylands läns samt Savolaks-Karelens och Viborgs läns, hvartdera om 1,000 man. Härtill kom, utom finska adelsfanan (150 man), de 500 dragoner, hvilka öfverst-löjtnant *Nils Grotenfelt* år 1686 åtog sig att ordna på de öde hemmanen i Viborgs och Nyslotts län. Åt officerarne såväl vid häst- som fotfolket gåfvos boställen, och hela institutionen blef öfver hufvud ganska billig för kronan. Den stående armén synes i Sverige och

Finland uppgått till tillsammans 38,000 man; men af detta antal uppstälde Finland endast fjerdedelen, hvaraf man någorlunda kan bedöma detta lands förmögenhetsförhållanden i bredd med Sverige. Deremot är det antagligt, att finnarnes antal jämförelsevis var större bland de värfvade trupperna, hvilka för hela riket stego till 30,000 man; vi veta åtminstone, att några regementen, t. ex. lifdragonerna, voro finska och att alla friska inhysesmän med största stränghet tvungos till krigstjenst. Genom dessa åtgärder stod nu en ansenlig här krigsfärdig, isynnerhet i och för rikets försvar. Äfven flottan var förökad och båtsmännen stälda på indelningsfot, hvarjämte Karlskrona i Blekinge inrättades till krigshamn. I afseende å sitt försvarsväsende var Sveriges rike starkare än någonsin, och de utländska magterna åsågo med fruktan och aktning Karl XI:s åtgärder. I sin politik eftersträfvade Karl visserligen freden, men lutade sig uti Europas strider åt deras sida, hvilka försökte sätta en gräns för Frankrikes hersklystnad. Sålunda sändes äfven en afdelning soldater till Nederländerna i Wilhelm III:s tjenst; då denne furste år 1688 gick att emottaga Englands krona, hade han med sig bland de öfriga legotrupperna äfven ett regemente finskt hästfolk, och i slaget vid Bognefloden år 1690 påträffa vi dessa finnar på protestantismens sida, kämpande mot irländare och fransmän. Men för öfrigt afhölls Karl XI af sin sparsamhet från krigiska företag och riket fick under tjugu års tid njuta af fredens välsignelser.

För öfrigt vunno rikets materiella och andliga krafter en mägtig förkofran under denna långa regeringstid; men framför allt var *ordning* tidsandans lösen. År 1686 utfärdades en ny *kyrkolag*, den samma som ännu till sista tiderna varit gällande för Finland, och samma år nedsattes äfven en komité för en ny allmän lag, ehuru detta verk först efter ett halft sekel kom till stånd. Rättegångsväsendet likasom äfven förvaltningen bragtes i noggrann ordning och till och med allmogens näringsflit hölls under uppsigt. En sträng förordning om tjenstehjon och legofolk af år 1686 bestämde med noggrannhet, huru mycket arbetsfolk hvarje bonde fick använda i förhållande till sitt hemmans storlek; ty det var, ansåg man, otillbörligt att slösa med rikets arbetskrafter. Derför tilläts ej allmogen hålla ens sina egna fullvuxna barn hemma, om de voro flere än det bestämda antalet. Friska inhysingar, odugliga studenter och

öfver hufvud en hvar, som ej syntes göra någon nytta på sin plats, skulle utan förskoning "inkastas i knektehopen", d. v. s. i rikets värfda armé, så att ingen skulle få gå sysslolös. Konungen var sjelf en outtröttlig arbetare och fordrade såväl af sina embetsmän som öfriga undersåtar samma flit, sjelf ofta nog med egna ögon granskande äfven de minsta omständigheter. Han var i många afseenden lik Gustaf Vasa, bland annat äfven deruti, att han förblef ganska främmande för Finland. Det är anmärkningsvärdt, att fastän han ofta besökte de skilda landskapen, ofta färdandes på hästryggen långa vägar, han dock aldrig besökte det finska fastlandet. År 1694 besökte han på en kort resa Torneå, för att se midsommarsolen; men Torneå tillhörde den tiden icke Finland. Att han ej förstod finska språket kunna vi sluta deraf, att hans språkkunskap öfver hufvud var ganska ringa. År 1669 hade visserligen Finlands gamle gynnare Pehr Brahe yttrat, "att intet onyttigt vore, om vår unge konung skaffade sig någon kunskap uti finska språket"; men detta välmenande förslag torde knapt vunnit någon efterföljd. Finlands egen nationalitet begynte på denna tid allt mer och mer försjunka i glömska, och i utländska läroböcker förtäljdes redan, att Finland var "en vidsträckt bygd, som *fordom* skall hafva haft eget språk och egna konungar". I sjelfva verket hade svenska språket på denna tid redan uppsvingat sig till ett tämligen allmänt öfvervälde inom landets bildade klasser, och ehuru *för folkets skull* embetsmännens, isynnerhet domrarnes, kännedom i finskan ofta kom i fråga, så var man likväl ej så synnerligen mon derom. Den finska allmogen, som fordrade att erhålla inhemska officerare, hvilka förstodo landets språk och seder, erhöll af konungen år 1689 det tvära svar, att det ej passade sig att gifva någon en tjenst blott för finska språkets skull. Man hörde äfven redan en och annan enstaka röst, som rent ut yrkade på finska språkets utrotande.

Det är äfven för öfrigt anmärkningsvärdt, att de omständigheter, som kunna räknas till Finlands specialhistoria, år ifrån år intaga ett allt mer och mer obetydligt rum. Äfven generalguvernörsembetet, som 1674—1676 hade varit anförtrodt åt den förenämnde *Henrik Horn*, upphörde helt och hållet för många årtionden. Likväl skulle det finska samhället utan tvifvel behöft en centralförvaltning på ort och ställe, ty man

kan af mångt och mycket draga den slutsats, att ordningen i detta land ej på långt när var så fullständig, som under konungens egna ögon i Sverige. Ett kungl. bref till Åbo hofrätt år 1685 klagar deröfver, att de finska bönderna, då de hade begått något brott, ej brydde sig om att undergå kroppsstraff, utan öfvergåfvo sina dåliga gårdar och gömde sig i skogarne, der de utan mycken möda uppodlade åt sig lika goda lägenheter. Förvaltningen synes ej heller blifvit rensad från alla de forna missbruken, och isynnerhet i Kexholms län hade folkets belägenhet föga förbättrats. Denna del af Finland hörde allt ännu under generalguvernören i Ingermanland, och i de forna förläningarnas ställe (ehuru äfven sådana ännu funnos i dessa trakter) hade kommit kronoarrenden, hvilka synas hafva varit mycket betungande för allmogen. Det är anmärkningsvärdt, med hvilken hårdnackenhet detta landskap för öfrigt allt fortfarande hölls utestängdt från de politiska rättigheter, hvilka det öfriga Finland åtnjöt gemensamt med Sverige. Då biskopen i Viborg i och för 1686 års riksdag hade uppmanat äfven dessa nejders innevånare att sända representanter, fick denne på grund häraf emottaga en tillrättavisning af konungen. Likväl hade befolkningen till största delen inflyttat dit från det öfriga Finland och hade nog förtjenat att blifva räknad till samma fosterland.

I Finlands kulturförhållanden intogo allt ännu biskopsembetena ett vigtigt rum. Biskopen i Åbo, *Johan Gezelius d. ä.*, en man af svensk börd, som förut varit superintendent i Riga och år 1664 blifvit flyttad till Åbo i stället för den afsatte Terserus, fortsatte med berömvärd ifver ordnandet af de kyrkliga angelägenheterna, men ej ens han förstod att fullkomligt undvika ortodoxiens försåt. Han efterträddes på biskopsstolen år 1690 af sin son, *Johan Gezelius d. y.*, hvilken dessförinnan hade haft sig anförtrodd vården om Ingermanlands kyrkliga angelägenheter och i ännu högre grad än fadren har gjort namnet Gezelius minnesvärdt i Finlands häfder. Viborgs biskopsstol hade en tid innehafts af tvenne finska män, *Abraham Thauvonius* (1672—1679) och *Henrik Karstenius* (1679—1681); men efter dessa kommo åter svenskar, bland hvilka den från Åbo universitet hit förflyttade *Petrus Bång* är synnerligen värd att omnämnas. Genom dessa mäns omsorg begynte läskunnigheten på denna tid blifva någorlunda allmän bland den finska

allmogen. Men å andra sidan begynte redan på sina ställen, isynnerhet i Österbotten, uppstå ett visst missnöje emot statskyrkans styfva renlärighet, och den i Tyskland uppkomna *Pietismen* vann äfven här lärjungar, hvilka från regeringens och kyrkans sida bemöttes med den hårdaste ofördragsamhet. Sålunda blef t. ex. hyrkoherden i Pudasjärvi, *Johan Wegelius* (bondeson från Ilmola och senast kyrkoherde i Tyrvis), en redbar och gudfruktig man, år 1691 dömd sitt embete förlustig. Några åter, såsom kollegan i Uleåborg, *Lars Ulstadius* och magister *Petrus Schæfer* (rådmansson från Åbo) m. fl., råkade i envis opposition emot kyrkans bestående inrättningar och fingo utstå ännu svårare förföljelser. I början af följande seklet utfärdades stränga förordningar emot "pietister och svärmeandar"; men tidens svåra hemsökelser vände likväl allt mer och mer menniskornas hog till en mera lefvande gudsfruktan, och de andliga rörelserna upphörde icke att utbreda sig.

Den litterära verksamheten i Finland begynte mot slutet af Sveriges magtperiod yttra större lifaktighet än någonsin förut. Andra upplagan af finska bibelöfversättningen, hvilken med ledning af grundtexten blifvit förbättrad af kyrkoherden i Pemar, *Henrik Florinus*, behöfde ej mera tryckas i Sverige, utan den utkom i Åbo 1685. För öfrigt inrättades tvenne nya boktryckerier, det ena af Gezelius i Åbo (1668), det andra af Bång i Viborg (1688). Den finska litteraturen rörde sig allt ännu nästan uteslutande på det andliga området, men framalstrade redan poetiska skapelser, hvilka bibehållit ett klassiskt värde, t. ex. *Mathias Salamnii* herliga "Ilolaulu Jesuksesta" (Fröjdehymn öfver Jesus) 1690 och den tidigt bortgångna *Johan Cajanus*' "Etkös ole ihmisparka" * 1683. Derjämte trycktes flere allt fullständigare samlingar af andliga sånger ("Suomalaisen sielun tavara"), till dess slutligen år 1701 den nu varande finska *psalmboken* blef färdig, och till hvilken äfven noterna följande år särskildt utgåfvos. Bland diktare på den verldsliga poesiens område märkas: *Anterus Aschelinus* (kapellan i Askainen eller Wilnäs) ** och *Gabriel Tuderus* (kyrko-

* Öfversatt af Franzén under titel: »Förgängligheten»; se *Valda Dikter*, Örebro 1871, II., sid. 240 ff. Öfversättningen är ganska trogen.

Öfvers. anm.

** »Slaget vid Narva» (som dock är en öfversättning från svenskan; se Arvidsson, Svenska fornsånger, del. II, sid. 322), samt en sång om hungersnöden 1697 och en annan om Karl XII. *Öfvers. anm.*

herde i Torneå) *. Äfven gjordes redan början med samlandet af folkpoesins alster och år 1702 utgaf nyssnämnde Henrik Florinus den första samlingen finska *ordspråk*, "till Guds ära och Finlands prydnad". Det är att märka, att det åsidosättande, som började blifva Finlands egen nationalitets lott, stundom framkallade energiska protester på det litterära området. Sålunda utgaf den unge *Johan Paulinus* (son till kyrkoherden i Mouhijärvi och sedermera upphöjd till adligt och grefligt stånd under namnet *Lilljenstedt*) i Upsala en sång på grekiska "*Till Finlands ära*", och i början af följande sekel utgaf *Daniel Juslenius*, om hvilken vi framdeles komma att tala, i samma afsigt disputationerna "*Aboa vetus et nova*" (Åbo förr och nu) samt "*Vindiciæ Fennorum*" (Finnarnes försvar). Vid universitetet fortsattes gång efter annat striderna om teologiska spetsfundigheter, och Gezelius d. ä. sjelf, samt biskop Bång fingo utstå angrepp för sina katekeser. Inom de andra vetenskaperna var lifaktigheten mindre. Likväl fingo den äldre Gezelii latinska skolböcker röna välförtjent bifall och framgång. Inom naturvetenskaperna bör nämnas svensken *Elias Tillandz*, hvilken såsom professor i Åbo utgaf den första flora för Finland, utrustad med plancher (Catalogus plantarum prope Aboam, samt Icones, Åbo 1683). En annan professor i Åbo, *Lars Tammelin*, började år 1705 utgifva de första finska almanackorna. Fornforskningen, som på denna tid i Sverige begynte komma i blomstring, erhöll äfven i Finland en ryktbar målsman; det var *Elias Brenner* (född i Stor-Kyrö 1647, † som assessor i Stockholms antiqvitetskollegium 1717), som åren 1670—1672 var sysselsatt med aftecknandet af Finlands historiska fornlemningar. Men ganska ofta gick i sjelfva verket denna tids fornforskning på underbara afvägar, hvartill orsaken får sökas i de svenska vetenskapsmännens sträfvande att skapa åt sitt fosterland en lika glänsande forntid, som nutiden det var. De isländska sagorna uppväckte de gamla vikingaminnena, och Olof Rudbeck försökte i sin "Atlantica" härleda Sveriges historia från Japhets tider. Äfven finnarne fingo sin andel häraf; i Finlands historia inpassades en mängd från de isländska sagorna lånade konunganamn, och i stöd af språkforsk-

* Har på svenska skrifvit en berättelse om lapparnes omvändande.
Öfvers. amn.

ningen begynte man härleda finnarnes ursprung från Israels tio slägter.

På näringarna hade reduktionen förr eller senare bort utöfva en helsosam verkan. Men denna inverkan blef ej genast skönjbar, och andra hårda hemsökelser förstörde sedan det gryende fröet till Finlands välstånd. Likväl omnämnes, att skeppsbygnadskonsten på denna tid begynte blomstra i Österbotten; amiralsembetet lät derstädes bygga fartyg, och belöningar gåfvos för skepp, som voro bygda med jämna fogar, emedan man funnit den gamla klink-metoden mindre lämplig. Handeln förkofrades genom rikets långvariga fredstillstånd, men hölls allt fortfarande i sina forna band. Öfver ryska gårdfarihandlande hördes äfven på dessa tider klagomål. Bland industriella företag må nämnas, att finnen *Lorentz Creutz* d. y., som var landshöfding öfver Åbo län och på samma gång chef för bergverken i Finland, år 1689 grundlade Teijo jernbruk i Bjerno och Kauttua bruk i Eura. Särskildt förtjenar omnämnas det stora glasbruk, hvilket Gustaf Johan Jung inrättade vid Nystad; der förfärdigades finare glasvaror och bland arbetsfolket funnos inga utländingar, utan endast unga svenskar och finnar. Men den olyckliga branden år 1685 förstörde såväl glasbruket, som den förnämsta delen af staden. Eldsvådor voro eljest ganska vanliga. I Åbo inträffade inom en kort tid tvenne stora vådeldar, nämligen år 1678 och 1681; universitetsbyggnaderna räddades dock vid hvardera tillfället. Ett hårdare plågoris voro de missväxter, som under Karl XI:s regering flere gånger öfvergingo Finland och förstörde de frukter, som denne konungs kloka styrelse eljest skulle hafva burit. Isynnerhet höra de stora hungersåren på Karl XI:s sista tider till det ohyggligaste, Finlands historia har att uppvisa, och erfordra derför ett utförligare omnämnande.

Åren 1674—1676 och 1687—1688 synas någorlunda allmänna missväxter inträffat öfver hela landet. Vid sistnämnda tillfälle köpte Karl XI:s gemål, den milda *Ulrika Eleonora*, spannmål, som hon sände till understöd åt de nödlidande i Finland. Derefter var åter årsafkastningen riklig. Men åren *1695—1697* inträffade slutligen en fasaväckande *hungersnöd*, hvars like först i våra dagar åter är sedd. Sjelfva naturens ordning syntes vara på något sätt rubbad. Vintern 1694—1695 var sträng och långvarig, och den derpå följande som-

maren kall och regnig. Vårsådden verkstäldes den $\frac{11}{21}$ Juni och rågen blommade ej i Nyland förrän den 27 Juli (8 Augusti) *. Af denna orsak hann ej säden riktigt mogna. Följande året 1696 var likväl ännu bedröfligare. Redan i Februari hade isarne skjutit och vårfoglarne begynte ankomma. Mången verkstälde då sin sådd; men i Mars inträffade en eftervinter, så att sjöarne ånyo isbelades. Sommaren var lika kylig som den föregående, och i Augusti inträffade svåra nattfroster. Den hungersnöd, som nu uppstod, var i sanning fasansvärd. Redan om sommaren 1696 hade folk dött i hunger; bröd bakades af bark, halm och agnar, hvartill dock ännu fans mjöl till blandning. Mångfaldigt större blef nöden nästa vinter och vår, ty de gamla förråden hade då redan tagit slut. Äfven många af adeln samt presterskapet och embetsmännen åto bark och stampbröd. Kreaturen stupade i brist på foder och folket dog hoptals. Isynnerhet om våren 1697 hade nöden stigit till sin högsta spets, och mordengeln slog tusenden. Mången hade ej ens så mycket mjöl, att de kunde baka bröd af barken, utan denna kokades i vatten till välling, i hvilken blandades nässlor och missnerötter till afredning. Den bofasta befolkningen förtärde först sina kreatur; sedan köttet af hästar, hundar och kattor, döda djurs kroppar och menniskolik. Det finnes exempel på, att föräldrar uppåto sina döda barn, och barn sina föräldrar. Såsom hemska, skugglika spöken vacklade menniskorna kring landet med skrynkliga ansigten, matta blickar och svartnad hy, så att vän ej mera kunde känna vän. De nedföllo döda, huru det råkade, på egen gårdsplan, i kyrkorna, på vägar och gator. De öfverlefvande voro ofta så utmattade, att de ej kunde ombesörja de dödas begrafning; liken begrofvos 30, någon gång ända till 150 i samma graf, och ibland hopen funnos okända vandrare, hvilkas hemvist ingen kände. Från September 1696 till September 1697 uppgick antalet af de genom hunger omkomna i Österbotten till 19,400, Tavast- och Nylands län 28,248 och i hela Åbo biskopsstift till mer än 60,000 personer. Vi känna ej totalsumman från Viborgs stift, men enskilda exempel gifva vid handen, att eländet äfven der var lika stort, om ej större. Hela antalet af offren för hungersnöden och deraf alstrade

* I Finland följdes allt ännu gamla stilen, som då var tio dagar efter den verkliga tiden.

sjukdomar på detta enda år kan sålunda efter ungefärlig beräkning anslås för hela Finland (med Kexholms län) till åtminstone 100,000, hvilket antagligen utgjorde sjundedelen af landets då varande folkmängd. Sjelfva den oskäliga naturen synes sörjt och lidit. Man har lagt märke till, att tupparne upphörde att gala, likaså göken, och att lodjur och stora råttsvärmar visade sig i byarne, förmodligen äfven de jagade af hungern.

Men i folkets hjerta rådde den hemskaste förtviflan. Stora skaror strömmade äfven från de vestra landskapen genom Tavastland, Savolaks och Viborgs län till Ryssland, oaktadt landshöfdingarne försökte hindra detta. Att antalet af förbrytelser, isynnerhet stölderna, tilltog, är ej att undra öfver; större under var det, att ännu någon ordning alls kunde upprätthållas. På några ställen hade i sjelfva verket alla samhällsband råkat i upplösningstillstånd. I trakten af St. Michel hade bönderna redan året förut plundrat några herregårdar. I Karelen skedde i Februari 1697 ett formligt uppror, dervid kronans uppbördsmän dödades och det till deras hjelp sända krigsfolket förjagades. Till resandes skydd nödgades man förordna eskort på landsvägarne i Tavast- och Nylands län, och i Järvelä by af Urdiala socken hade ett röfvarband nedslagit sig, så att landshöfdingen var tvungen att sända dit en afdelning soldater. De enskilda hade väl icke stort mycket, som lockade till tjufnad; men kronans spannmålsmagasin voro i största fara, så att t. ex. vice landshöfdingen Maydell måste i Helsingfors sjelf hvarje natt rida ut för att vakta kronans sädesförråd. Men äfven kronans besparingar voro alldeles otillräckliga. De utdelades, så långt det räckte, åt folket och rotarne dels såsom lån, dels mot måttlig betalning; men embetsmännen, presterna, uaiversitetslärarne och äfven frälsebönderna fingo anskaffa sitt uppehälle och utsäde hvarifrån de bäst kunde. Rågtunnan, hvars medelpris eljest var 9 daler kopparmynt och under goda år endast 6 (eller i silfvervärde = 5 mark 60 p. nu varande mynt), kostade redan om hösten 1696 i städerna 22 daler och om våren 1697 slutligen 30—32 daler eller mera; men man köpte dock ej nu mera spanmål tunntals, utan kapptals eller skäpptals. Några skepp, som om hösten skulle hemta säd till landet, hade lidit skeppsbrott, och vårens sena ankomst förhindrade undsättningarna från Sverige och Estland. Midt

under detta allmänna elände dog Karl XI *den 5 April*, och det är ganska troligt att jobsposterna från Finland * hade förvärrat konungens tillstånd. Han hade likväl dragit försorg om nödens lindrande, och så snart sjön gick upp och säd erhölls utifrån, begynte tillståndet i Finland redan förbättras. Detta år skulle skörden åter blifvit någorlunda god; men åkrarne hade till största delen förblifvit osådda. Först år 1698, då genom styrelsens försorg utsäde blifvit anskaffadt och Herren åter gaf en riklig årsväxt, upphörde slutligen denna hemsökelsens bittra tid, hvars verkningar likväl ännu många år derefter förspordes i landet.

I hvilken grad befolkningen sjelf kunde vara skyldig till den inträffade ödeläggelsen, är ej mera lätt att afgöra. Likväl förtäljes det, att då under de föregående åren säd hade funnits i sådan myckenhet, att man ej visste hvart man skulle göra af med den, så hade detta öfverflöd framkallat ett lättsinnigt och öfverdådigt lefnadssätt. Men sedan olyckan en gång inträffat, begick äfven regeringen ett stort fel, då den ej genast om hösten 1696 vidtog kraftiga undsättningsåtgärder. Att landshöfdingarne ej försummade att underrätta om hvad som förestod, intygas af deras ännu i behåll varande embetsskrifvelser. Om Viborgs län, der den gamle reduktionsmannen Anders Lindhjelm var landshöfding, veta vi öfver hufvud mindre; likaså om Kexholms län och Ingermanland, öfver hvilka Otto Wilhelm von Fersen var generalguvernör. I Tavast- och Nylands län var svensken Abraham Cronhjort landshöfding, en sträng krigare, som kanhända icke var fullt lämplig att sköta förvaltningsärender. Han for i sjelfva verket om hösten 1696 bort till Stockholm, och till vice landshöfding förordnades friherre Georg Johan Maydell, en man af liffländsk börd, som någon tid varit öfverste vid Tavastlands regemente. Landshöfding i Åbo var den ofvan nämnde Lorentz Creutz d. y. och i Österbotten residerade på Korsholm finnen Johan Ehrenskjöld. Alla dessa uppfylde, så vidt vi kunna bedöma deras

* Den svenska historieskrifvaren Fryxell berättar, huru som konungen under de sista veckorna af sitt lif fick underrättelse om, att i flere socknar i Finland befolkningen var utdöd och att kyrkorna voro stängda; kyrkonycklarne skulle nämligen blifvit skickade till konungen i Sverige. Denna berättelse är dock enligt vår åsigt grundlös; ty vi hafva ej funnit någon antydan härom hvarken i landshöfdingarnes embetsskrifvelser eller andra källor.

verksamhet, samvetsgrant sin pligt för att lindra nöden. Men regeringen i Stockholm var alltför aflägsen för att i tid få kännedom om farans rätta beskaffenhet, och alltför aflägsen för att ej dess sena undsättningsåtgärder det oaktadt skulle kommit alldeles för sent. Först vårvinterns 1697 fasor öppnade regeringens ögon, och de rika hjelpsändningar, som nu åstadkommos, visa att god vilja ingalunda saknades. Men då var redan slaget det djupa sår, hvars helande skulle erfordrat årtionden af fredlig och lyckosam utveckling. I stället för freden följde likväl krigets bördor och lidanden, den förderfligaste ofredstid Finland någonsin fått upplefva. Skildringen af dessa olyckstider skall fylla de närmast följande kapitlen af vår historia.

---

7. Karl XII:s regering till slaget vid Pultava, 1697—1709.

Vid Karl XI:s död var hans enda son, sedermera *Karl XII*, endast fjorton år gammal och Karl XI hade derför tillsatt en förmyndareregering, i hvilken den gamla enkedrottningen Hedvig Eleonora än en gång fick föra ordet och som för öfrigt bestod af fem kungliga råd. Men minnet af den förra förmyndareregeringens svaghet och derjämte den högre adelns hopp att få reduktionen återkallad, förskaffade redan innan årets slut regeringstyglarne i den unge konungens händer. Ständerna sammanträdde i November 1697 och voro genast beredvilliga att förklara Karl myndig. Denna förhastade åtgärd visade dock strax från början sina skadliga följder. Den unge konungens egensinniga och sjelfrådiga karakter framstod äfven deruti, att han ej på något sätt kunde förmås att låta kröna sig enligt gammal sed, emedan han ansåg, att kronan var hans redan från hans födelse. Med kronan på hufvudet och spiran i handen red han den 14 December till Stockholms storkyrka, hvarest erkebiskopen framför altaret allenast smorde hans panna och tinningar. Men den vid dylika tillfällen brukliga konungaeden lemnade Karl oaflagd. Få voro likväl de, som i dessa omständigheter sågo elaka förebud, utan öfverallt ljödo folkets "glädje- och fröjderop" att man — såsom de finska riksdagsmännens lyckönskningsruna säger — "till konung hade fått ett

lejon ungt åt oss svenskar här i norden". Det är också i sjelfva verket sant, att Karls flesta egenskaper lofvade allt godt. Han hade fått en omsorgsfull, kristlig uppfostran och ådagalade redan tidigt såväl ett godt förstånd, som ett ädelt och redbart sinnelag. Visserligen visade sig dock hans af fadren ärfda oförskräckta mod nästan såsom öfverdrifven dumdristighet. De farligaste lekar, jagter och ridter, i hvilka konungens drabant, den unge finnen *Arvid Bernhard Horn*, var sin herres trognaste kamrat, upptogo de första åren af Karls regering, och på den tid, då hans kusin och svåger, hertig Fredrik af Holstein-Gottorp, besökte Sverige, nådde de pojkaktiga galenskaperna sin höjd, hvarjämte den unge konungen genom barnsligt slöseri förstörde de af fadren samlade besparingarna. Likväl förblef Karl ständigt måttlig i sina njutningar och ren till sina seder; i hans sinnelag låg på en gång någonting jungfruligt och manligt, som tycktes närma sig hjelteidealet.

Det är att märka, att vid denna tid de forntida sägnerna om Göthernes vandringar och vikingarnes hjeltebragder ånyo begynt upplefva inom den svenska litteraturen. Det svenska folkets krigiska natur började åter vakna, och isynnerhet hos Sveriges unge konung brann en åtrå att förvåna verlden genom samma hjelterykte, som fordom en fjerran sunnanländer eröfrande Alarik. Men under sådana omständigheter hotade det envälde, som på Karl XI:s tid blifvit lagdt i svenska konungens händer, att medföra för riket lika mycken skada och förderf, som det samma under den förra regeringen hade bidragit till rikets återupphjelpande. Man märkte snart, att den unge konungen var föga benägen att låna sitt öra åt vishetens och försigtighetens varnande röster, och han upptog i sin gunst endast sådane män, som förstodo smickra eller uppegga hans egna hugskott. Sålunda syntes t. ex. den man, hvilken strax från början erhöll första rummet i Karls förtroende, den 50-årige ministern grefve *Karl Piper* (sonson till en borgmästare i Viborg), lika ifrigt längta efter krig, som hans 15-årige herre. Allt häntydde sålunda uppå, att den långa fredstid, af hvilken riket hittills fått njuta, ej mer skulle blifva af lång varaktighet, om också å andra sidan konungens omutliga rättskänsla hindrade honom att sjelf gripa till svärdet, innan andras anfall dertill skulle gifva honom en rättvis anledning. Detta tillfälle lät dock icke länge vänta på sig. Det

östra grannriket Ryssland, som de svenska statsmännen vant sig att alltför mycket ringakta, beredde sig som bäst till en vidtutseende kamp, för att göra ett slut på Sveriges öfvervälde i norden. — Från detta ögonblick börjar nu Ryssland utöfva ett mägtigt inflytande på Finlands öden, och en blick på detta rikes dåvarande utvecklingsgrad är derför i detta sammanhang af nöden.

Det svaghetstillstånd, hvari vi sågo Ryssland sjunka vid tiden för freden i Stolbova, hade derefter under tidernas lopp förbättrats såväl i rikets inre som yttre förhållanden. Czarerna Michael Romanow (1613—1645) och hans son Alexej (1645—1676) hade båda varit dugliga regenter, som med god framgång sträfvade att åstadkomma ordning i förvaltningen och småningom återbringa de förlorade landskapen till riket. Visserligen medförde Alexejs krig på Karl Gustafs tid i Finland och Östersjöländerna inga fördelar. Men i dess ställe återvans från Polen flere landskap (Ukrän, Smolensk m. fl.), som förut tillhört Ryssland. Alexejs äldsta son, czar Feodor (1676—1682) förde Rysslands första krig med Turkiet och förtjenar dessutom omnämnas äfven derför, att han upphäfde adelns privilegier beträffande statsembetena och sålunda för de öfriga samhällsklasserna öppnade vägen till en helsosam täflan. Efter Feodors död öfvergick czarvärdigheten till hans broder, den till kropp och själ svage *Ivan*, samt bådas halfbroder *Peter*, som var endast på sitt 10-de år. Den sistnämndes moder, Natalia Narischkin, var bestämd att sköta regeringen under hans minderårighet; men Ivans äregiriga syster Sofia uppeggade strelitserna, Rysslands dåvarande militärstånd, till uppror och bemägtigade sig med deras hjelp regeringen. Huru nu den unge Peter tillbragte sin tid i byn Preobraschensk nära Moskva, huru omkring honom samlade sig jämnåriga ynglingar, hvilka den unge czaren och hans lärare, Lefort ifrån Genf, öfvade i krigiska lekar, och huru slutligen af leken blef allvar och verklighet, då Peter år 1689 ryckte regeringstyglarne ur sin halfsysters händer och sjelf öfvertog rikets styrelse — allt detta hör till det ryska rikets dyrbaraste minnen. Den regering, som nu begynte, har fört det ryska riket in på helt nya utvecklingsvägar. Peters lifsuppgift var att utbilda sitt folks seder och inrättningar efter det öfriga Europas mönster. Lefort och skotten Gordon fingo i uppdrag att organisera armén; en

mängd utländingar (t. ex. de ifrån Frankrike förjagade hugenotterna) inkallades till riket, och man försökte att på alla håll utrota såväl de nationella som religiösa fördomarna. Ryssland hade på denna tid inga andra hafskuster än vid Hvita hafvet och Ishafvet. Peter insåg genast olägenheterna af ett sådant afstängningstillstånd och han beslöt att förskaffa åt sitt land nya hamnar vid Östersjön och Svarta hafvet. I det af denna orsak framkallade kriget med Turkiet eröfrades Asow år 1696 och man lät strax derpå bygga en rysk krigsflotta. Året derpå begaf sig czaren sjelf till utlandet och arbetade med yxan i hand på skeppsvarfvet i Saardam i Holland. Sedan han återkommit hem, bestraffade han med fullständig upplösning strelitsernas kår, som under hans frånvaro hade väckt ett uppror, och begynte med ännu större ifver än förut arbeta på sedernas och inrättningarnas förbättring och förnyelse. Flere af dessa förbättringsåtgärder afsågo väl endast det yttre, såsom t. ex. förordningen om skäggets afrakande och om begagnandet af europeisk klädedrägt; men de voro dock alla ett uttryck för czar Peters grundtanke: att göra Ryssland till en europeisk stat. Det kraftfulla snille, hvarmed czaren fullföljde denna sin plan, har förskaffat honom historiens ärenamn *den store*. För att åt sitt rike vinna en lättare samfärdsel med de vestra länderna, beslöt han nu att anfalla Sverige, som helt och hållet utestängde honom från Östersjön. I denna afsigt förenade han sig med kurfursten August af Sachsen, hvilken år 1697 hade blfvit vald till konung i Polen, och vann Fredrik IV i Danmark till tredje man i förbundet. Alla tre önskade att göra ett slut på Sveriges öfvervälde i norden och ansågo tillfället lämpligast just nu, då i detta rike en ung och oerfaren konung herskade, hvilken tycktes fördrifva hela sin tid med barnsliga lekar. De visste ej, att just kriget var den lek, hvarefter Karl XII med största otålighet längtade.

De första fiendtligheterna skedde från Danmarks sida. Men om sommaren 1700 seglade Karl med sin flotta ut från Karlskronas hamn, landsteg med armén på Seeland och tvang danska konungen att sluta fred. Denna hastiga utgång på kriget var så mycket lyckligare, som redan äfven de öfriga fienderna voro färdiga till anfall. Redan i årets början hade 10,000 sachsare kommit till trakterna af Düna, der de intogo fästningen Dünamünde. Bland dem fans en liffländsk adelsman

Patkul, hvilken, likasom detta lands ridderskap i allmänhet, var missnöjd med reduktionen och det svenska väldet och derför sträfvade efter att uppegga inhemska och utländska fiender. Då fördref visserligen den finska hären, hvilken under general Otto Wellingk och generalmajor Georg Johan von Maydell hade satt sig i rörelse från norden, sachsarne från Venden och jagade dem vid *Jungfernhof* (den 6 Maj) åter öfver Düna. Men efter erhållen förstärkning öfvergick sachsiska armén ånyo floden oeh begynte belägra staden Riga. Samtidigt hade czaren, som nu fick freden med Turkiet afslutad, förklarat krig emot Sverige och i September skickat guvernören i Novgorod, furst Trubetskoj, emot *Narva.* Trubetskoj tågade utan något motstånd genom Ingermanland, hvars innevånare hoptals flydde emot Viborg. Genast efter sin framkomst till Narva begynte han belägra staden; i början af Oktober satte sig czaren sjelf i rörelse och med de nya truppafdelningar, som ständigt tillstötte, uppgick hela belägringshären slutligen till 40,000 man. Deremot hann stadens kommendant, *Rudolf Henning Horn* (af Rantz'ska ätten, hvilken ej bör förblandas med de finska Hornarne), endast samla 1,800 man, men gjorde likväl ett tappert motstånd. På denna fot stodo sakerna, då Karl XII i Oktober landsteg i Pernau, medförande en här af 6,000 soldater ifrån Sverige. Det hade först varit hans afsigt att skynda till Rigas undsättning; men sedan han fått kunskap om, att konung August redan afstått från belägringen beslöt han vända sig emot Narva och förenade sig derför med Otto Wellingks finska afdelning. Nu lemnades 5,000 man till Lifflands försvar och de öfriga omkring 8,500 man (hvaraf nära hälften finnar) fördes öfver Rakwere emot Narva. Ryssarnes förtrupp under Scheremetjew kastades tillbaka vid Pyhäjoki, och *den 20 November 1700* * stod den lilla svenska hären framför ryska belägrings-

* Datum är efter svenska kalendern, hvilken från Februari 1700 till Februari 1712 skilde sig från hela verldens tideräkning. Den svenska regeringen befalde nämligen att bortlemna skottdagen år 1700, för att stämma öfvereus med »nya stilen», enligt hvilken detta år ej var skottår, ehuru det var så i den »gamla stilen». Sålunda råkade den svenska kalendern en dag före gamla stilen, och förblef tio dagar efter den nya. Slaget vid Narva stod således efter gamla stilen den 19 November och efter nya stilen den 30, men efter tideräkningen i Sverige och Finland den 20 November. På samma sätt böra äfven de följande tidsbestämningarne förstås. År 1712 återgick man till gamla stilen på det sätt, att man på en gång insköt 2 skottdagar i Februari, som sålunda detta år erhöll 30 dagar.

lägret. Czaren hade kort förut begifvit sig till Pskow, och befälet hade blifvit öfverlemnadt åt en utländing, hertigen *De Croy*, hvilken dock var helt och hållet obekant såväl med folket som med förhållandena i öfrigt. Klockan 2 eftermiddagen begynte svenska hären sitt angrepp midt under ett tätt snöfall, som af vinden drefs emot ryssarne. Wellingk anförde högra flygeln, der största delen af finska rytteriet befann sig. Det finska fotfolket åter var till större delen uppstäldt på venstra flygeln, hvarest öfverbefälet fördes af general Rehnskjöld. Konungen sjelf med sina drabanter (under Arvid Horns befäl) och Hastfer's finnar befann sig ytterst på venstra flygeln. Inom femton minuter hade de stormande öfver förskansningarna inträngt i lägret, och nu sprängdes ryssarnes båda flyglar och drefvos på ömse sidor om staden emot floden Narova. Förvirringen i det ryska lägret var så stor, att De Croy och de öfriga utländska generalerna nödgades hos svenska konungen söka skydd emot sitt eget folk. Under natten och följande morgon gåfvo sig de öfriga qvarlefvorna af ryska hären; manskapet lössläptes, men hela befälet, deribland hertig De Croy, en ung imeretisk prins Alexander ifrån Kaukasien, samt furstarne Jakob Dolgorukoj och Ivan Trubetskoj, fördes såsom krigsfångar till Stockholm. Hela artilleriet, lägret och kassan föllo i segervinnarnes händer. *Slaget vid Narva* var bland de mest lysande segrar, de svenska vapnen någonsin hafva vunnit; men Peter mottog jobsposten med mycket lugn, förmenande att den tid snart skulle komma, då de af svenskarne hade lärt sig konsten att segra. Saken kunde dock fått en ganska dålig utgång för czaren, om ej Karl efter segern vid Narva skulle fattat så dåliga tankar om den östra grannens krigsduglighet och derför sjelf vändt sina vapen emot konung August. Han tog sitt vinterqvarter i Lajus, uti nordöstra hörnet af Liffland, och gick följande vår öfver Düna åt söder. Huru som han derefter allt mer intrasslade sig i de polska angelägenheterna och flere år uppehöll sig med denna hårdnackade, men onyttiga strid, komma vi framdeles att se. Nu är det tid att egna en blick åt det sätt, hvarpå försvarsanstalterna hemma i Finland under tiden ordnades.

Strax vid krigets början hade Karl låtit öka härens styrka utöfver hela riket, i det han förordnade att utom den indelta militären, rusthållen och rotarne skulle uppställa s. k.

tremännings-regementen. Sålunda tillökt utgjorde Finlands krigsstyrka redan år 1700 omkring 9,300 man fotfolk och och 4,700 ryttare, utan att räkna de värfvade regementen (lifdragonerna, Zöge's dragoner, Hastfer's infanteri m. fl.), som bestodo af finnar. Alla dessa fördes samma år till Estland och Liffland, så att Finland blef alldeles utblottadt på försvarare. Men den unge konungen, som ej var bunden vid förra tiders bevillningsföreskrifter, påfann nu den beqväma åtgärden att befalla finnarne göra ännu en ny uppsättning indelt militär. Denna s. k. "*fördubbling*" eller "*dubblering*" steg dock ej högre än till hälften af det ordinarie antalet och beordrades till Kexholms län och Ingermanland, der generalmajor *Abraham Cronhjort* på detta sätt samlade omkring 6,000 man under sitt befäl. Största delen af Finlands ordinarie militär qvarhölls härefter till Estlands och Lifflands försvar under befäl af öfverstarne Hastfer och Anton Wolmar Schlippenbach, och en liten del följde konungen på hans tåg till Polen. Men Finland hade sålunda redan under första året af kriget fått utsända, utom de värfvade trupperna, nära 20,000 man, af hvilka knappast en tredjedel användes att försvara det egna fäderneslandets tröskel i Ingermanland. Dessa såväl ordinarie som extraordinarie regementen måste Finland under krigsåren alltjämnt fylla, efter som kriget eller sjukdomar gjorde luckor i dem. Följden häraf var den, att klagan öfver brist på arbetsfolk ganska snart började förspörjas och att man redan år 1702 nödgades taga ett stort antal hemmansegare till soldater. Landshöfdingarne försökte efter bästa förmåga undvika, att ej gårdarne på detta sätt skulle blifva öde; men krigets Moloch fordrade ständigt nya offer. År 1708 omnämnes slutligen, att hälften af alla kronohemman i Åbo och Björneborgs län voro öde, och enligt en, kanhända öfverdrifven, beräkning skulle antalet af de från detta län då utsända soldaterna uppgått till 40,000. De allmänna krigshändelserna under detta tidskede skola vi här endast i korthet framställa.

I slutet af år 1700 hade Cronhjort fått sin armé samlad till Ingermanland och tågade i början af följande år öfver gränsen emot staden Ladoga, uppbrännande byar och gårdar, då befolkningen ej kunde förmås att betala brandskatt. Men härens litenhet i förhållande till den vidsträckta gräns, som

skulle försvaras, förhindrade hvarje kraftigare krigsoperation. Längre fram på våren åstadkoms en liten kapareflotta på Ladoga och smärre skärmytslingar pågingo sedan vid gränsen med vexlande lycka. Under tiden började äfven befolkningen i Ingermanland på eget bevåg göra plundringståg öfver gränsen och synes bedrifvit många våldsamheter på det fiendtliga området, sålunda uppretande emot sig ryssarnes hämnd. Cronhjort utfärdade i början en förordning i hvilken han vid dödsstraff förbjöd dessa böndernas plundringsfärder; men då han begärde konungens stadfästelse på denna sin förordning, svarade Karl XII från Lajus, att han "intet funne att de hafva förtjent något straff härföre, utan ville hafva dem fritt lemnadt att härja och bränna det mesta de kunde". I stöd af denna kungliga tillåtelse begynte man nu inrätta ordentliga ströfkårer, bland hvilkas anförare en ingermanländsk bonde, vid namn *Kivekäs,* förvärfvade sig ett sådant rykte, att sedermera, så länge kriget varade, alla finska partigängare erhöllo samma benämning. Men sålunda var hela krigets grymma och ödeläggande karaktär strax från början gifven. Karl XII, som ej ens synes ämnat försvara dessa trakter genom en ordnad krigsföring, ville blott genom ett plundringskrig betäcka sin egen rygg, under tiden han sjelf i söder förvånade verlden med sina hjeltebragder. Följden var i sjelfva verket den, att krigsföretagen på detta håll voro af ringa betydelse och vanligen blefvo ofullbordade. En plan att föra några tusen man på båtar öfver Ladoga och genom Swir till Onegas norra strand, derifrån färden skulle fortsättas landvägen till Hvita hafvet och sedan vidare till Arkangel, skulle otvifvelaktigt mött alltför stora hinder vid utförandet och lemnades derför äfven å sido. Men äfven den lilla svenska flottan, som om sommaren 1701 seglade från Götheborg till Hvita hafvet, fick återvända med oförrättadt ärende, sedan den förlorat några skepp, som utanför Dvinas mynning råkat på grund. Det värsta af allt var dock, att de försvarsåtgärder, som afsågo att skydda rikets eget område här i norden, voro alltför otillräckliga att motstå ett större anfall. I början, innan den svenske konungen ännu var alltför långt aflägsen från dessa trakter, trodde czaren sig icke våga vända hufvudangreppet mot Ingermanland och Finland. Deremot samlade han vid Pskow en ansenlig styrka under Scheremetjews befäl. Schlippenbach,

som hade uppstält sin lilla här omkring Wero, lyckades väl i September 1701 slå den fiendtliga öfvermagten tillbaka. Men den 30 December blef han oförmodadt öfverfallen af fienderna i sitt vinterläger vid *Erastwer* och led ett kännbart nederlag. Efter denna tilldragelse anhöll man hos Karl om förstärkning; men konungen kallade tvertom just vid denna tid Tavast-Nylands kavalleri, hvilket hittills hade stått i Kurland, till sig till Polen. Följden häraf var den, att Scheremetjew den 19 Juli 1702 vann en ny seger vid *Teilitsa* (nära Walkka), hvarefter Marienburg intogs och största delen af Liffland blef ett rof för ryssarnes plundringar. Hurudan desses framfart var, framgår ur ett bref från Scheremetjew till czaren, deruti det skrytes att kreatur och "Tschuchner" (d. ä. ester, tschuder) blifvit tagna i sådan mängd, att en ko såldes för 9 kopek, en fullvuxen menniska för 10—12 kopek, men ett barn endast 1 kopek. — Samtidigt hade Karl inträngt djupt i Polen, bemägtigat sig Warschau och vid Klissow vunnit en lysande seger öfver konung August samt slutligen intagit äfven Krakau. Men han hade så mycket mindre tid och lust att nu mera vända tillbaka till ryska gränserna till sina egna undersåtars bistånd.

Efter slaget vid Teilitsa vände sig nu de ryska vapnen med all magt emot Ingermanland, hvars eröfring var för czaren af ännu större vigt än Lifflands. Peter hade med sin vanliga skyndsamhet låtit bygga en ansenlig flotta af lodjor i Olonetz och lyckades äfven fördrifva de svenska fartygen från Ladoga. I Augusti 1703 tågade en här af 11,000 ryssar öfver Lavaån, uppbrännande byar och gårdar ända till Nyenskans. Den gamle Cronhjort samlade väl sina spridda stridskrafter och kallade dessutom uppbådet eller det s. k. "Nostofolket" från Ingermanland och Viborgs län under sina fanor. Men öfver hufvud voro försvarsåtgärderna oordnade och bristfälliga. Efter någon tid aftågade ryssarne åter, men kommo i September tillbaka och begynte belägra Nöteborg, hvars kommendant, Gustaf Wilhelm Schlippenbach, hade qvarstannat med ett par tre hundra soldater för att försvara denna vigtiga fästning. Ryssarnes anförare var äfven nu Scheremetjew; men såväl czaren sjelf, sam hans gunstling Alexander Menschikow voro närvarande såsom underfältherrar. Cronhjort försökte sända hjelp åt de belägrade; men endast major Hans Georg Leijon bröt sig med

50 man väg till Nöteborg. Emellertid hade man redan begynt ifrigt beskjuta slottet och den 12 Oktober företogs tre gånger å rad en häftig stormlöpning. De blefvo visserligen tillbakaslagna, men på aftonen måste likväl kommendanten gifva sig. Sålunda hade åter inloppet till Ladoga kommit i ryssarnes våld, och czaren, som ganska väl insåg vigten af den eröfrade platsen, kallade den samma med ett nytt namn "*Schlüsselburg*". Cronhjort hade nu dragit sig tillbaka öfver Nevan, och kommendanten på Nyenskans, Johan Apollof, som hvarje ögonblick måste vara beredd på fiendens anryckande mot denna lilla ort, fann intet bättre råd, än att sjelf uppbränna staden och dervarande krigsmagasiner. För denna gång aflägsnade sig likväl faran för en liten tid. Följande vårvinter gjordes en plötslig expedition på skidor ifrån Schlüsselburg till Rautus och Sakkula. Major Karl von Burghausen (son till den vid Lund stupade hjelten) stod med 600 ryttare i Lippola by vid Sadejoki och försökte manligt försvara finska gränsen, men stupade med nästan hela sin hop. Detta var den första krigshändelsen i sjelfva Finland, obetydlig i sig sjelf, men ett förebud till svårare skickelser. I slutet af April kom slutligen Scheremetjew för att belägra Nyenskans, och här tvangs Apollof ganska snart, nämligen redan den 4 Maj 1703, att uppgifva fästningen, emedan Cronhjort ej kunde sända honom någon undsättning. Denna eröfring var för Peter mycket vigtigare, än man i första ögonblicket ens kunde ana; ty nu var den mäktiga Neva-floden, den ryska handelns urgamla strömfåra, helt och hållet i hans händer, och just till dessa trakter hade han beslutat förlägga sitt rikes medelpunkt. Han förstörde derför den svenska fästningen Nyenskans, men grundlade något nedanför på Jänissaari och andra holmar i Nevan en ny stad, hvilken han redan *den 17 Maj* * bestämde till Rysslands hufvudstad, och gaf åt den samma, aposteln Petrus till ära, namnet *S:t Petersburg*. Namnets icke-ryska klang likasom beslutet att förlägga hufvudstaden utanför Rysslands nationella gränser äro omständigheter, som vittna om Peter den stores och hans tidehvarfs tänkesätt. Men ännu ovanligare var grundläggarens djerfhet, att så oåterkalleligt låta den ryska örnen slå sina klor i det svenska lejonets nacke. Först från detta ögonblick hade i sjelfva verket kriget fått ett farligt utseende

* Efter ryska tideräkningen den 16.

och Finlands hela framtid var hotad, hvartill närheten af det ryska rikets hufvudstad i sin mon bidrog. De första tilldragelserna ådagalade redan farans storlek.

Genom eröfringen af Neva-floden hade nämligen czaren afskurit Estland och Liffland från det öfriga riket och nedslagit sig vid sjelfva portarne till Finland. Samtidigt intogo ryssarne Jaama och Koporie och skickade ströfkårer till trakterna af Narva, hvarest likväl Karl Morath med Åbo läns rytteri slog fienderna tillbaka vid Laukas by. Äfven vid finska gränsen pågingo skarpa skärmytslingar. Cronhjort hade samlat sina små stridskrafter vid Systerbäck, fördref den 11 Juni den ryska förposten från Lahis och syntes hota czarens byggnadsföretag vid Nevans mynning. Men Peter var outtröttlig uti att beskydda sin nya skapelse. I början af Juli hemtade han sina lodjor samt 5 krigsskepp längs Nevan till Finska viken och den 9 i samma månad ryckte han med stor härsmakt öfver *Systerbäck* emot Cronhjort, hvilken efter en häftig strid måste draga sig tillbaka emot Wiborg. Af den finska hären stupade omkring 500 man och flere af dess förnämsta officerare sårades (Leijon, Rehbinder, Karl Armfelt). Med förvåning hade man nu för första gången sett den ryska hären iakttaga en verklig stridsordning och noga uppstäld slagtlinie, och på goda skäl begynte man redan frukta för Finlands öde. Men i början hade czaren ingen annan afsigt än att förjaga den finska krigsstyrkan längre bort från Ingermanlands gränser. Krigsoperationerna upphörde åter för en tid på detta håll, och Peter begynte i dess ställe till sin stads försvar uppföra befästningar på Retusaari, hvaraf det nu varande *Kronstadt* uppstod. Af allt detta borde Karl XII insett nödvändigheten af att skynda till östra gränsens försvar. Men hans envisa beslut att rycka polska kronan från Augusts hufvud höll honom fortfarande qvar vid Weichsel. Om våren 1703 slog han sachsarne vid Pultusk och förspilde sedan sommaren på Thorns eröfring. Motgångarne i Ingermanland hade likväl så till vida väckt Karls uppmärksamhet, att han redan om våren hade beslutat skilja Cronhjort från befälet och sända från Polen *Georg Johan von Maydell* i hans ställe. Maydell kom till Wiborg i slutet af Augusti 1703 och försökte genast ställa försvaret på en bättre fot. Men hjelpmedlens otillräcklighet och bristen på enighet i ledningen af det hela gjorde äfven

de bästa bemödanden fruktlösa. Hela armén, som blifvit qvarlemnad till Finlands försvar, utgjorde nu endast 5,000 man; ty den största och bästa delen af landets krigsfolk var dels i Narva, dels i Estland, dels äfven i Riga och Kurland, der Adam Lewenhaupt vann ett par lysande segrar öfver Ryssarne (vid Schagarini 1703 och Jakobstadt 1704).

Czaren, som ej behöfde frukta något kraftigare anfall från finska sidan, vände om våren 1704 sina stridskrafter emot Dorpat och Narva, och begynte belägra båda samtidigt. Svenska flottan på Peipussjön förstördes, och den 14 Juli tvangs Dorpat att kapitulera. Deremot gjorde Rudolf Henning Horn i Narva flere månader ett tappert motstånd, till dess ryssarne den 10 Augusti med storm intogo staden. Strax derefter tvangs äfven Ivangorod, der Magnus Stjernstråle hade befälet, till kapitulation och czaren kunde skryta, att nederlaget vid Narva nu var hämnadt. Under tiden hade Maydell gjort ett par expeditioner, hvilkas afsigt hade varit att oroa czarens operationer vid Narva. Vice amiralen De-Prou, hvilken hemtat en afdelning af svenska flottan till Finska viken, tog i början af Juli 1,000 man af Maydells trupper och förstörde några utanverk på Retusaari; men han hindrades af motvind att framtränga längre. Samtidigt tågade Maydell sjelf med den öfriga hären (2,000 man kavalleri ooh 1,000 man fotfolk) ifrån Systerbäck emot Petersburg, slog ett par gånger fienderna på vägen och ernade vid det forna Nyenskans gå öfver Nevan. Men då flottan ej hördes af, nödgades han lemna företaget derhän och draga sig tillbaka till finska gränsen. I början af Augusti gjorde han åter ett dylikt försök, men med lika liten framgång. Sålunda förkrymptes krigsoperationerna på detta håll till mindre tåg, hvilka sällan ens förtjena omnämnas. Om hösten 1704 förstörde en finsk trupp, som sändes till gränsen af Olonets, derstädes en träfästning. Följande Januari gjorde Karl Armfelt ett tåg öfver isen till Kronstadt, der czarens palats och en myckenhet förråder brändes. Om våren visade sig svenska flottan åter på dessa vatten, under befäl af amiral Ankarstjerna. Men Maydell gick ej mera in uppå att låna af sitt fåtaliga folk till sjöexpeditioner, och de två anfall Ankarstjerna det oaktadt försökte göra emot Kronstadt, hade ingen framgång. Till lands åstadkoms ej heller något annat, än att Maydell, som någorlunda beherskade nejden ända till Nevan,

gjorde en dylik expedition, som året förut och äfven eljes utsände ströfkårer djupt in i det fiendtliga landet. Bristen på stridskrafter ersattes till en del af partigängare från allmogen, hvilka förökades af flyktingar, synnerligast från Ingermanland. Dessa, som blifvit beröfvade hvarje annan utväg till lifvets uppehälle, ströfvade nu kring sina förra hemorter och förstörde czarens nya inrättningar i det eröfrade landet. Om sommaren 1706 råkade sjelfva Petersburg i stor fara, då den finska hären gjorde sitt fjerde tåg till Nevan och denna gång äfven gick öfver floden just samtidigt, som en krutexplosion hade förstört hufvudfästningen i czarens stad. Men af en eller annan orsak nödgades Maydell äfven nu draga sig tillbaka, och innan kort behöfde redan Finlands egna gränser beskyddas.

Czaren hade nämligen efter Narvas eröfring dragit sin hufvudstyrka till Lithauen och Kurland, der likväl Lewenhaupts seger vid Gemauerthof (sommaren 1705) hindrade hans planer emot Riga. Men nu ansåg han nödvändigt att genom något verksamt medel skydda sin hufvudstad emot den finska sidan. Fördenskull samlade han om hösten 1706 20,000 man vid finska gränsen och begynte den 12 Oktober belägra *Viborg*. Denna fordom så vigtiga gränsfästning hade under det sista århundradet fått förfalla, emedan Nöteborg och Nyenskans syntes tillräckliga att försvara rikets gräns på detta håll. Först då dessa utanverk voro förlorade och fienden hade fått fotfäste vid Nevan, hade man på de sista åren begynt tänka på Viborgs säkerhet, ehuru brist på medel likasom ock på goda fortifikationsofficerare hindrat arbetets snabba fortskridande. Svenska flottan, som just var i begrepp att afsegla till Karlskrona i vinterqvarter, hann väl sända till stadens undsättning något bröd, krut och bly; men för öfrigt var Maydell med vidpass 3,000 soldater helt och hållet lemnad åt sig sjelf. Likväl hade äfven czaren fått röna många motgångar. Han hade uppslagit sitt läger på Tiika-ängen sydost om staden och begynte draga sina belägringslinier från Revonhänta tvärs öfver näset, med framgång tillbaka kastande finnarnes utfall. Men i brist på fartyg kunde han ej öfverföra sina soldater till stadens vestra sida, så att belägringen ej kunde bli fullständig; derjämte fördröjdes kanonernas ankomst länge genom menföret, och de största kanonerna stannade dessutom vid Systerbäck. Den 23 Oktober begynte slutligen bombarderingen, och inom fyra

dygn inkastades 1,097 bomber i staden. Viborgs belägenhet var i sanning högst betänklig, hvarför Maydell beslöt begifva sig ut från staden för att påskynda tillförseln af proviant och manskap från landsbygderna, samt öfvervaka landets försvar, i händelse Viborg skulle falla i fiendernas händer. Men strax derpå upphäfdes belägringen och fienderna aftågade om natten emot den 28 Oktober. Orsaken till detta hastiga uppbrott var dels brist på proviant, emedan de finska partigängarne afskuro hvarje tillförsel, dels äfven fruktan, att Maydell från Kexholmssidan skulle falla i de belägrandes rygg. Dessa omständigheter samt den sena årstiden räddade denna gång Finlands gamla gränsfästning, och man hade för närvarande äfven orsak att hoppas, att czaren för de följande åren skulle få annat att tänka på, än Finlands eröfring. Men Maydell, som var uttröttad af de svårigheter, krigföringen i dessa trakter så rikligen erbjöd, anhöll om afsked från befälet, som nu uppdrogs åt landshöfdingen i Viborg, *Georg Lybecker*. Huru denna odugliga man, som dock i en förvånansvärd grad åtnjöt konungens förtroende, slutligen helt och hållet förderfvade krigets utgång på detta håll, komma vi framdeles att få se. Men dessförinnan måste vi som hastigast egna en blick åt Karls segertåg i söder, hvilkas glans på denna tid för honom sjelf och den öfriga verlden dolde hans rikes farliga belägenhet.

Svenska konungen hade strax från början fått i sitt hufvud, att August ej allenast borde tvingas till fred och förlikning, utan helt och hållet afsäga sig polska kronan. Strax efter Thorns eröfring hade Karl derför försökt att gifva Polen en ny konung; en del af polska adeln sammankallades till Warschau och *Arvid Horn* nödgade dem att afsätta August och välja en polsk adelsman, *Stanislaus Leczinski* till konung (sommaren 1704). Nu var det vigtigaste att få alla ständerna att erkänna valet. Karl förde sin här till det aflägsna Galizien och intog Lemberg. Samtidigt gjorde likväl August ett oförmodadt anfall emot Warschau, der den tappre Horn nödgades gifva sig. Men Karl skyndade tillbaka från Galizien och förjagade Augusts armé åter från Polen. Följande år verkstäldes Stanislai kröning i Warschau. August skickade 10,000 man för att förhindra den samma; men finnen *Karl Nieroht* slog dem med 2,000 man utanför Warschau. I början af år 1706 gjorde Karl besvärliga marscher i Polens östliga landskap,

stridande segerrikt mot ryssarne, hvilka innehade dem i egenskap af Augusts bundsförvandter. Från detta tåg berättas många glänsande hjeltebragder, bland hvilka isynnerhet *Karl Gustaf Creutz*' segrar i Liffland förtjena att särskildt omnämnas. August hade velat använda denna mellantid till att förstöra Sveriges stridskrafter i Polens vestra delar; men vid Fraustadt hade hans här lidit ett svårt nederlag emot svenska generalen Rehnskjöld. Nu beslöt Karl att inrycka i kurfurstens egna arfländer och sålunda tvinga honom till slutlig fred. Vestra Europa, hvars stater som bäst voro upptagna af det långvariga kriget om Spaniens krona, såg med häpnad och oro, huru den unge hjeltekonungen genom Schlesien förde sin segerrika här till sachsiska landet. Det var likväl icke Karls afsigt att inblanda sig i vestra Europas krig. Han tvang blott August att afsäga sig polska kronan, hvilket skedde i Altranstadt hösten 1706. Sedan han sålunda afgjort sakerna på detta håll begynte Karl slutligen utkräfva hämnd på czaren för de mångfaldiga skador, denne under de föregående åren tillfogat Sveriges rike. Kriget i norden syntes sålunda inträda i ett nytt skede.

Året 1707 förflöt under stora rustningar, hvilka sträckte sig äfven till Finland. Kung Karl tågade från Sachsen tillbaka till Polen och återstälde sina regementen genom hemifrån anlända rekryter, af hvilka Tavast-Nylands läns rytteri samt lifdragonerna fingo emottaga den finska andelen. På samma sätt rekryterades äfven den öfriga svenska hären. Lewenhaupts afdelning vid Riga skulle höjas till 14,000 man, och af dem voro nästan hälften finnar. I det öfriga Liffland samt Estland skulle till landets försvar hopbringas 11,000 man, äfven dessa delvis från Finland. Men i sjelfva Finland åter skulle krigsstyrkan ökas till 14,000 man, och fördenskull kompletterades de finska dubbleringsregementena, hvarförutom 3,000 sachsiska fångar hemtades öfver från Sverige och instuckos i den finska arméns leder. Det var för första gången Finland åter tycktes erhålla en tillräcklig krigsstyrka till sina gränsers försvar, och det var äfven eljes skäl att hoppas, att då czaren skulle bli tvungen att med hela sin styrka vända sig emot kung Karl, Lybecker med framgång kunde angripa Peters nya anläggningar i Ingermanland. Men vid utförandet mötte hinder, som ansenligt förringade betydelsen af dessa planer. För det första var

redan bristen på manfolk så stor, att det blef omöjligt att få regementena fulltaliga. Ett annat och lika stort hinder var den allmänna fattigdomen, hvilken var en följd deraf, att förutom krigets utpressningar, flere år efter hvarandra gåfvo dålig afkastning och dertill än år 1708 en svår missväxt inträffade. Men det största hindret för en lycklig utgång var Lybeckers oförmåga; ty derigenom förderfvades frukterna af de stora ansträngningar, som nu gjordes. Om sommaren 1707 fingo ryssarne tillfälle att förskingra en finsk styrka i Kyyrölä. Följande vår, innan Ankarstjernas flotta hunnit intaga sin vanliga ställning vid Retusaari, seglade amiral Apraxin med sina lodjor till Borgå, som plundrades och brändes, emedan stadsboerna ej erhöllo något understöd från armén. Men allra sorgligast var det tåg, hvarigenom Lybecker om hösten 1708 försökte hämnas dessa fiendernas ödeläggelser och i och med det samma afvända czarens uppmärksamhet från svenska hufvudarmén. Konung Karl hade vid denna tid fattat sitt olyckliga beslut att från Polen intränga i Ryssland, för att sålunda tvinga czaren till en liknande fred, som nyligen August. I denna afsigt hade han gått öfver Beresina och vid Holowtsin (Juli 1708) slagit Menschikows armé. Samtidigt hade han kallat Lewenhaupt till sig med den vid Riga stationerade armén och gifvit Lybecker i uppdrag att intaga fästningarna i Ingermanland. De sista dagarne i Augusti gick Lybecker i sjelfva verket med 12,000 man lyckligen öfver Nevan och intog fästningen Tusina. Men en annan liten fästning vid mynningen af Inkeri-ån var det honom omöjligt att intaga och ännu mindre vågade han vända sig mot sjelfva Petersburg. Lidande stor brist på lifsmedel, emedan fienden hade härjat landet vidt och bredt, beslöt han slutligen tåga till vestra delen af Ingermanland och der intaga slottet Koporie. Men ett bref från Apraxin, hvilket med afsigt lemnades i händerna på Lybecker, bragte den svenska generalen på den tron, att fyratiotusen ryssar voro i antågande. Skrämd häraf ilade han i språngmarsch till kusten till *Kolkanpää* och bönföll hos Ankarstjerna om att blifva öfverförd till finska sidan. Trossen uppbrändes, arméns alla hästar, till ett antal af 5,000, dödades eller fingo bensenorna afskurna, och folket inskeppades och ankom till Björkö. Men till följd af en uppkommande storm qvarblefvo 800 sachsare under löjtnant Hans Boijes befäl i Kolkanpää, der de strax

blefvo ett byte för fienderna. Efter denna skamfulla expedition upphörde för lång tid alla krigsföretag i dessa trakter; ty äfven czaren nödgades nu vända sin uppmärksamhet åt annat håll.

Kung Karl hade med oböjlig envishet förkastat alla deras råd, hvilka uppfordrade honom att skynda till sina egna länders försvar. I dess ställe vände han nu sin färd emot Ukrän, hvarest kosackernas hetman Mazeppa hade lofvat med sina stamförvandter göra uppror mot Ryssland. Den första följden af denna konungens plan var den, att Lewenhaupt, som redan med 11,000 man närmade sig genom Lithauen, icke mera hann förena sig med den kungliga armén, utan föll ett byte för fienden. Czaren sjelf upphann honom vid *Liesna* (i sydost från Mohilew), hvarest Lewenhaupt visserligen bestod en hård strid den 29 September, men likväl tvangs att uppbränna sitt rika bagage och med knapp nöd räddade en del af hären till konungen. Men Karl trängde utan att bry sig härom längre emot söder, ehuru fienden ödelade allt landet i hans väg och den af Mazeppa utlofvade hjelpen snart befans vara ytterst obetydlig. Arméns lidanden stego till sin höjd, då vintern 1708—1709 medförde en oerhörd köld, så att många tusen man fröso ihjel. Så fort det blef vår beslöt konungen, som nu mera endast hade 18,000 man qvar, att begynna belägra Pultava. Men czaren gick med en tre gånger så stor styrka öfver Worskla, och *den 28 Juni* * *1709* stod *slaget vid Pultava*, hvilket skulle blifva en vändpunkt i Sveriges historia. Konungen, hvars fot blifvit sårad dagen förut, färdades i en hästbår midt ibland sitt folk, men förmådde ej mera afvärja förderfvet från sig och sina hjeltar. I drabbningen förlorades nära 3,000 man, och den slagna hären nödgades längs Worsklas vestra strand draga sig till Dnieper. Men här sluppo endast konungen sjelf och en obetydlig del af hären öfver floden och flydde genom stepperna till Turkiet. De qvarblifne, omkring 14,000 man under Lewenhaupts och Karl Gustaf Creutz' befäl, kunde ej mera räddas, utan gåfvo sig till fångar *den 1 Juli i Perevolotschna.*

Dessa svåra motgångar neddrogo med ens de svenska vapnen från den ärorika höjd, till hvilken de förra hjeltebragderna hade fört dem. Sverige hade med ett enda slag

* Enligt svenska kalendern. Enligt gamla stilen var det den 27 Juni och enligt nya stilen den 8 Juli.

förlorat denna för oöfvervinnerlig ansedda armé, som med så stora uppoffringar nyligen blifvit förstärkt till sitt fulla antal, och den tappre svenske konungen, vid hvilken nyss undersåtarnes alla förhoppningar voro fästade, var nu en flykting hos de otrogne turkarne, fjerran från sitt land. I denna form träffade den stora olyckan alla gemensamt. Men derjämte hade denna motgång sköflat mången enskild familjs lycka. Ty utan att tala om dem, som stupat i striden, hade tusenden af den svenska armén råkat i fångenskap hos fienden och fingo i åratal föra ett eländigt lif långt borta från anhöriga och fädernesland. Med ett ord, det var ett djupt och smärtsamt sår, som berörde hvarje lifsnerv i Sveriges vidsträckta rike.

Vi vilja redan på detta ställe i korthet beröra dessa krigsfångars öde, emedan vi längre fram ej mera blifva i tillfälle att tala derom. Alla de, som togos till fånga vid Pultava och i Perevolotschna, fördes först till Moskva, der de fingo gifva ökad glans åt czarens högtidliga intåg. Derefter spriddes de till olika ställen. De flesta af dem fördes år 1711 till några städer i Siberien (Tobolsk, Tomsk, Solikamsk, Tiumen m. fl.), der de i någorlunda frihet, men under fattigdom och brist, tillbragte de följande tio åren, sökande förströelse och tröst i arbete och Guds ord. De fångne generalerna, Rehnskjöld, Lewenhaupt och Creutz, fingo likväl qvarstanna i Moskva och bildade der med Piper ett slags öfverstyrelse för alla fångkolonierna, hvilkas antal genom nya olyckor alltjämt ökades. Äfven för fångarnes andliga behof hade ett slags krigskonsistorium blifvit inrättadt, i spetsen för hvilket stod drabantpredikanten Georg Nordberg, sedermera bekant såsom Karl XII:s tidehvarfs historieskrifvare. Årliga böndagstexter fastställdes, ett prestmöte hölls i Moskva, och i alla förekommande fall följdes såvidt möjligt svensk kyrkolag. Det är likväl sjelffallet, att fångarnes själavård på månget ställe blef ganska bristfällig; men flere prester arbetade oförtröttadt för sin spridda hjord, och bland dessa trogna herdar nämnes särskildt pastorn vid Björneborgs regemente, *Gabriel Lauraeus* i Tobolsk. Skolor och sjukhus inrättades och flere officerare begynte brefvexla med gudsmän äfven i utlandet. Sålunda sände t. ex. den bekanta Franke i Halle åt dem såväl uppmuntrande bref, som ock penningehjelp och andliga böcker. Äfven från hemlandet erhöllo fångarne då och då understöd, ehuru i alltför

otillräckligt mått; ty statens och de enskildes betryck var derborta i ständigt tilltagande. Det bör nämnas, att endast högst få fångar fingo tillfälle att innan fredsslutet återvända hem, ty Karl XII ingick högst ogerna på utbyte af fångar. Några lyckades väl fly från sina aflägsna förvisningsorter och uppnådde sina hem efter de underbaraste äfventyr. Men de flesta qvarstannade ända till fredsslutet i Ryssland, och mången fann äfven sin graf i det främmande landet, bland dem t. ex. Karls förste minister grefve Piper, som råkat i czarens synnerliga onåd och slutligen dog på Schlüsselburgs fästning. Till slut bör nämnas, att det äfven fans sådana, som läto öfvertala sig att ingå i czarens tjenst, stundom till och med att byta religion. Öfver hufvud behandlades fångarne icke synnerligen hårdt, ehuru de i enstaka fall fingo röna ett ganska strängt bemötande. Vida olyckligare var dock den landtbefolknings öde, hvilken af de ryska härarne bortfördes som krigsbyte från Estland, Ingermanland och Finland. På torget i Moskva försåldes finska qvinnor och barn, och flere af dessa olyckliga bortfördes till slafveri bland turkarne och tartarerne, hvarifrån de aldrig kunde hoppas att en gång få återvända.

Karl sjelf hade med en liten skara räddat sig öfver till Turkiet, der han i början emottogs med stor gästfrihet. Han fick sin bostad i *Bender* i Bessarabien, nära intill ryska gränsen, och en hvar väntade, att han härifrån vid första lägliga tillfälle skulle återvända till Sverige, för att gifva ny fart och ordning åt sina undersåtars rustningar. Men olyckligtvis tillät ej Karls sjelfkänsla honom att begifva sig på hemvägen besegrad och förödmjukad, och sålunda uppsköt han sin affärd i fem års tid. Huru han under tiden uppeggade turkiska sultanen till krig emot Ryssland; huru Peter då med hela sin armé (1711) instängdes vid Pruth, men ändock genom att muta viziren fick en förmonlig fred; huru Karl likväl fortfarande uppsköt sin hemresa, till dess turkarne, förbittrade öfver “jernhufvudets“ envishet, med våld togo honom till fånga vid den s. k. *kalabaliken* i Bender den 1 Februari 1713; och huru slutligen konungen derefter i mer än ett års tid uppehöll sig i Timurtasch och Demotika (nära Filippopolis) — allt detta kunna vi endast sålunda i korthet anföra. Vi nödgas nu åter vända vår uppmärksamhet till förhållandena i Finland, för att bevitna de olyckliga följderna af Karls egensinniga handlingssätt.

---

8. Stora ofreden. Finlands eröfring, 1710—1714.

En af de första följderna af slaget vid Pultava var, att de båda fiender, Karl de föregående åren hade tvungit till fred, åter grepo till vapen emot Sverige. Kurfursten af Sachsen ryckte ånyo in i Polen, fördref med ringa möda Stanislaus från tronen och förstörde sålunda alla frukterna af Karls sexåriga fälttåg. Samtidigt inryckte danska armén i södra Sverige. Men här var lyckan än en gång de svenska vapnen bevågen. Magnus Stenbock samlade nämligen i största hast en krigshär och slog danskarne vid Helsingborg. Men den farligaste fienden var naturligtvis Rysslands nu dubbelt mägtigare czar, och han lemnade ej heller den förvirring obegagnad, som nederlaget vid Pultava hade spridit öfver hela Sveriges rike. Redan om hösten 1709 begynte han belägra Riga. General *Strömberg* samlade till stadens försvar 10,000 man (hvaraf 3,000 finnar) och gjorde i flere månader ett kraftigt motstånd. Men en svår pest, som på denna tid utbredde sig öfver hela det svenska riket, försvagade besättningens krafter, och *Riga* nödgades kapitulera den 1 Juli 1710. De ännu återstående fästningarna i Liffland och Estland fingo samma öde; *Reval*, hvars besättning nästan helt och hållet dött i pesten, kom den 28 Sept. i ryssarnes våld. På detta sätt voro nu Östersjölandskapen, för hvilkas eröfring och försvar finske män i halftannat århundrade gjutit sitt blod, för alltid förlorade; de införlifvades med ryska riket, hvars område nu var utvidgadt ända till Östersjöns kuster, och czaren tillförsäkrade dem endast några företrädesrättigheter, hvilka deras förra politiska ställning syntes fordra. Men ett ännu farligare slag hotade, då czaren redan i början af år 1710 samlade sin krigsstyrka vid finska gränsen, i afsigt att genom Viborgs eröfring öppna åt sig vägen till Finland. Detta var ett ögonblick, då det finska fosterlandet och hela svenska riket hade bort uppbjuda ända till sina sista krafter. Låtom oss se, hvad som gjordes; låtom oss se, hur mycken kraft till nya ansträngningar ännu fans qvar.

Sedan czarens senaste försök emot Viborg hade nu trenne år förflutit jämförelsevis fredligt. Men denna tid hade i annat afseende varit högst olycklig, i det att flere efter hvarandra

följande *missväxtår* nära nog förnyat den stora hungersnödens fasor. Redan i slutet af 1708 var t. ex. i Savolaks nöden så stor, att en stor del af den jordegande allmogen erbjöd sig att inträda bland dragonerna, för att på detta sätt få åtminstone sitt uppehälle. Den oerhördt stränga vinter, som nu följde, hade i Ukrän bortryckt många af de finnar, som följde konungen på hans långa färd; men äfven hemma i Finland gjorde den sin hemska skörd, och mycket folk dog af hunger och köld. Men det var ej nog dermed. Äfven år 1709 inträffade en svår missväxt, så att priset på rågen steg till 20 à 30 daler. Från regeringen var för ögonblicket föga hjelp att förvänta; tvertom kom det befallning att från Finland samla alla tillgängliga förråd till Revals proviantering. Och alldenstund till rådet i Stockholm blifvit inberättadt, att i Savolaks fans manfolk mer än nog (synbarligen de utsvultna hemmansegarne!), så gafs befallning, att från detta landskap 1,000 man nytt krigsfolk skulle utskrifvas, äfven dessa för att skickas till Reval. Till följd af danskarnes hotande anfall, kunde man ej vänta någon hjelp från Sverige. Alla rikets förråd och kassor voro uttömda och årliga deficit i budgeten utgjorde millioner. Redan från krigets början hade man innehållit ena hälften eller ännu mera af tjenstemännens löner. Dessa, som ej kunde lefva af intet, sökte sin ersättning genom utpressningar och allehanda olofliga medel, hvilket den långt borta varande konungen och det magtlösa rådet der hemma ej kunde förhindra. Såväl Cronhjort på sin tid, som isynnerhet Lybecker hade genom sådana förvillelser gjort sig hatade, och krigsfiskalen i Finland väckte på denna tid en formlig anklagelse emot den senare. Till hvilken höjd rikets nöd för öfrigt hade stigit, kunna vi döma äfven deraf, att man år 1710 under namn af lån nödgades infordra till kronan alla kyrkornas små kassabesparingar. Men förderfligast af allt var den svaghet, som rådde i ledningen af det hela. Den i Bender dröjande konungen kunde naturligtvis ej känna tillståndet hemma i sitt rike, men tillät ändock icke, att rådet eller senaten der hemma på egen hand skötte regeringstyglarne. Riksråden åter vågade ej påtaga sig det farliga ansvaret för sakernas nuvarande skick och skulle derför behöft ständernas understöd. Men utan konungens tillåtelse tordes man ej sammankalla riksdagen; endast ett talrikt "ständer-utskott" sammanträdde i Stockholm

om våren 1710 och gaf sitt samtycke till nya skatter och uppoffringar. Rörande krigsangelägenheterna i Finland fordrade samma utskott, att Lybecker, på hvars förmåga och duglighet ingen nu mera litade, skulle afsättas från befälet. Men senaten vågade ej på eget bevåg skrida till sådana åtgärder, så mycket mer som man visste, att Lybecker åtnjöt ett nog oförtjent förtroende hos konungen. Någon annan åtgärd vidtogs sålunda ej, än att man från Reval kallade *Hans Henrik von Liewen* till Finland och förordnade honom till biträde åt Lybecker. Men äfven detta var nu mera för sent. Viborg utkämpade som bäst sin sista strid, och hela landet syntes vara till spillo gifvet.

Redan i medlet af Mars 1710 hade öfveramiral Apraxin till Retusaari samlat 18,000 man, och afsigten härmed kunde ej vara någon hemlighet för befälet i Viborg. Lybecker begaf sig då till Kymmene, för att samla ihop den militär, som ännu kunde finnas i landsorterna. Befälet i Viborg lemnades åt öfverste *Magnus Stjernstråle*, den samma som år 1704 varit befälhafvare på Ivangorod. Besättningen utgjorde omkring 4,000 man. Strax efter det Lybecker lemnat staden visade sig den fiendtliga armén på isen utanför den samma och slog läger i Siikaniemi förstad (den 22 Mars), hvars tjärumagasiner och öfriga byggnader gåfvo fienden ett förträffligt skydd, alldenstund stadens besättning endast hunnit uppbränna en liten del af dem. Sitt hufvudläger uppslogo ryssarne i Hietala och Airontaipale, vid landsvägen till Åbo, och framskickade sina förposter till Nisalahti vid gränsen af Säkkijärvi. Äfven Trångsund befästades med försvarsverk och en afdelning af belägringshären uppstäldes öster om staden under general Birkholtz' befäl. Sålunda inneslöts Viborg på alla håll och i början af April började bombardementet. I staden funnos dock betydliga förråd, och i början hoppades man äfven att få undsättning. De belägrande deremot ledo mycket såväl af köld, som brist på lifsmedel; äfven var deras artilleri otillräckligt och kunde ej på långt när täfla med fästningens kanoner. Men förhållandet blef helt annat, när Peter längre fram på våren (den 10 Maj) sjelf hemtade sin flotta genom isstyckena dit och belägringshären sålunda fick både lifsmedel, kanoner och förstärkning. De belägrande utgjorde nu 23,000 man. Czaren återvände snart till Cronstadt, men gaf åt sina generaler sträng

befallning att bemägtiga sig denna vigtiga plats. Strax derefter ankom svenska flottan under general Wattrang till Finska viken, men förmådde ej mera lemna de belägrade någon hjelp. Äfven från landssidan blefvo alla undsättningsåtgärder halfgjorda. Lybecker hade tagit sitt hufvudqvarter i Kuuponkylä i Pyttis. Men utan magasiner, utan artilleri och ammunition kunde han ej hålla tillsammans ens de små hopar, som ännu stodo till buds, och hans egna osammanhängande åtgärder gjorde förvirringen ohjelplig. Förskräckelsen i de vestra delarne af landet nådde redan sin höjd. Man ernade öfverföra kyrkornas klockor och dyrbarheter till Sverige eller nedgräfva dem i jorden. Åbo hofrätt beredde sig att fly till Österbotten. Universitets- och skolungdomen kallades till vapen, och en allmän landstorm förbereddes öfverallt i landsorterna. Slutligen beslöt Lybecker att om sommaren samla alla till buds stående stridskrafter och anrycka till Viborgs undsättning. Men förrän denna plan hann verkställas, hade Torkels gamla borg gått ohjelpligen förlorad. I mer än två månader hade stadens innevånare gjort sitt bästa, både natt och dag kämpande med tapperhet och mannamod. En stormlöpning, som general Birkholtz företagit på östra sidan, hade lyckligen blifvit tillbakaslagen, hvarjämte man genom utfall och skjutande hade tillfogat fienden mycket afbräck och skada. Men det är att märka, att ryssarne denna gång riktade sitt hufvudangrepp mot stadens vestra sida, hvarest murarne och försvarsverken voro svagare. I början af Juni var redan tornet på gamla slottet nedskjutet, nästan alla hus i sjelfva staden lagda i ruiner och muren vid Håkansporten midt emot Siikaniemi raserad på en längd af 700 alnar. Ryssarne förberedde nu en allmän stormning och bygde tvenne träflottor, för att med dessas tillhjelp öfver sundet framtränga till breschen. Då erbjöd Stjernstråle, som såg besättningens krafter begynna svika, kapitulation, och *den 14 Juni* * uppgafs staden på det vilkor, att den återstående besättningen med sina familjer skulle få aftåga med fulla vapen. Dagen derpå höll czaren sjelf, som kort förut återvändt till lägret, i spetsen för Preobraschenska gardet ett högtidligt intåg öfver flottbron och genom breschen i staden. Finlands enda starka skyddsvärn, som i fyra sekler stått som landets gränspelare mot öster, var sålunda förloradt

* Allt ännu efter svenska kalendern.

och hade förbytts till ett bålverk för czarens nya hufvudstad emot Finland. Czaren hade tagit sitt första steg på Sveriges egentliga område.

Det är anmärkningsvärdt, att Peter under föregifvande af några svepskäl bröt kapitulationsvilkoren och lät bortföra hela besättningen såsom krigsfångar till Ryssland. För öfrigt tvungos stadens innevånare att svära trohetsed åt czaren, och i landskyrkorna upplästes varningar emot de finska partigängarne, hvilka allt ännu oroade ryssarnes ställning. Det framgår af allt, att det ryska väldet denna gång beslutat taga fast fot i landet, och på många orter hade äfven befolkningen blifvit så uttröttad af krigets hemsökelser, att de tyckte det vara tämligen likgiltigt, under hvilken spira de skulle komma att lyda. Till och med af Viborgs besättning öfvergingo vid pass 500 man till rysk krigstjenst (för det mesta af Viborgs, Karelens och Savolaks' regementen), ådagaläggande genom sitt exempel, huru som befolkningen hade förlorat allt hopp på framtiden. För öfrigt hade de angränsande landskapen, isynnerhet Savolaks och Kexholms län, genom Viborgs eröfring råkat i ett högst betänkligt läge, afstängda som de voro såväl från hafvet som från sin nödvändigaste handel. Till det förstnämnda landskapets skydd sändes visserligen öfverste Karl Armfelt, som på detta håll lyckades hindra fiendens framryckande. Men Kexholms öde kunde ej mera ändras. Emot detta gamla karelska fäste sändes nu ryska generalen Robert Bruce med en mindre afdelning. Fästningens besättning, bestående af blott tre eller fyra hundra man under öfverste *Johan Stjernschantz's* befäl, försvarade sig tappert i två månader, men nödgades slutligen kapitulera den 9 September 1710, hvarvid Stjernschantz med sitt folk erhöll fritt aftåg till Nyslott. Hela Ladogakusten gick med detta slag förlorad och det gamla karelska stamlandet var sålunda ännu en gång bortryckt från föreningen med det öfriga Finland. Äfven till aflägsnare trakter sträckte sig verkningarna af de ryska vapnens krigslycka. I öfre Karelen, hvarest majoren *Simon Affleck* såsom kronans arrendeman redan länge uppväckt emot sig folkets hat, begynte man redan samma höst på presternas uppmaning svära trohetsed åt ryska kronan, hvarjemte man gjorde angrepp på Afflecks gårdar och egendom. Men den ryska eröfringshären tog ännu icke dessa

trakter i besittning, och befolkningens upproriska företag blef för denna gång om intet.

Äfven i de vestra landskapen hade Viborgs eröfring framkallat en obeskriflig förskräckelse och förvirring, En hvar insåg, att Lybecker ej var man att förhindra fiendernas framryckande, hvarför man redan var betänkt på att flytta embetsverken och de offentliga inrättningarna till Sverige. Biskopen i Åbo, Johan Gezelius den yngre, som hade begifvit sig till ständerutskottet i Stockholm, vågade ej mer återvända till sitt stift, utan tog sin bostad i Röö socken i Upland, så att de, som skulle prestvigas, voro tvungne att infinna sig ända dit. Äfven biskopen i Viborgs stift, David Lund, var stadd på flyende fot i Stockholm och utnämndes året derpå till biskop i Wexiö; endast interims-konsistorier tillsattes i Borgå och St. Michel, för de östliga landskaps behof, hvilka ännu lydde under riket. För öfrigt var landet öfverfullt af flyktingar från det af fienden eröfrade området; många hade redan för flere år sedan anländt från Ingermanland och nya tillströmmade nu från Viborgs och Kexholms län. Konungen hade nämligen från Bender upprepade gånger gifvit den uttryckliga befallning, att allt folket skulle flytta bort undan det fiendtliga öfverväldet och lemna landet öde bakom sig. Denna befallning följdes, som man lätt kan förstå, i främsta rummet af embetsmännen och de högre klasserna, ja det hände sålunda till och med, att en stor del af församlingarnas herdar ansågo det för sin pligt att lemna sina hjordar. Inom förvaltningen och krigsangelägenheterna herskade den förvirring, som nödvändigt måste blifva en följd af den rådande allmänna nöden och eländet. Lyckligtvis blef 1710 års skörd synnerligen riklig, hvarigenom allmogens ställning i någon mon lättades. Men i stället för hungern visade sig om hösten en annan, lika hemsk gäst, nämligen en ohygglig pest, som från Estland först öfverkom till Nyland och sedan spred sig öfver hela landet ända till Uleåborg. Denna svåra tid, som i allmogens minne bibehållit sig under namn af "*Iso Kuolema*" (stora döden) räckte väl endast några månader, men bortryckte tusenden af landets äfven dessförutom nog glesnade befolkning. I Åbo, hvars folkmängd vid denna tid steg till omkring 7,000 personer, dog vid pass tredjedelen, och några socknar, t. ex. Janakkala, blefvo nästan alldeles öde.

Dessa bedröfliga förhållanden tvungo slutligen regeringen i Stockholm till verksammare åtgärder för Finlands försvar. Finnen Arvid Bernhard Horn, som nu var medlem af rådet, gjorde det förslag, att i stället för det förlorade Viborg en ny gränsfästning skulle skapas genom befästande af Vekkelaks stad, det nuvarande Fredrikshamn, för att derigenom förhindra fiendernas utbredande längs Finska viken. Af ännu större vigt var rådets beslut att gifva Finland en ny öfverbefälhafvare och högsta styresman, hvilken möjligen åter kunde upprätta det, som Lybecker genom sina missgrepp hade förderfvat. Den man, som nu erhöll detta förtroende, var grefve *Karl Nieroht*, en från Finland bördig man, som genom sin seger vid Warschau redan förvärfvat sig europeiskt rykte och för öfrigt såsom medlem af rådet åtnjöt detta högre anseende, som kunde inverka på såväl regeringens beslut, som på de underlydandes handlingar. Nieroht hade vid denna tid innehaft befälet vid norska gränsen, och konungen hade kort förut ernat förordna honom till generalguvernör öfver Estland, hvilket embete grefven dock hade undanbedt sig, alldenstund der i landet stort ingenting mera var att uträtta. Häraf framgick i alla fall, att mannen egde konungens förtroende, och rådet vågade derför nu, då underrättelsen om Viborgs eröfring inlöpte, på eget bevåg afsätta Lybecker från öfverbefälet och utnämna Nieroht till *generalguvernör* öfver Finland. Men detta var också det enda, som den svenska regeringen för tillfället trodde sig kunna göra för Finland. Ett kompani dragoner var all den hjelpsändning, Nieroht medförde, då han i September 1710 anlände till Åbo, derifrån han sedan i slutet af året begaf sig till Kymmene för att leda krigsoperationerna. Allt det öfriga, som erfordrades till fäderneslandets försvar, fingo finnarne sjelfva åstadkomma; endast med mycken möda kunde Nieroht utverka, att den lilla svenska flottan fortfarande beordrades till Finska viken och att ett par hundra man af de svenskar, hvilka såsom öfverlefvor af Revals besättning ankommit till Helsingfors, fingo tills vidare qvarstanna i Finland. Under sådana vidriga förhållanden vidtog den nye generalguvernören med kraft sina åtgärder till försvarsväsendets förbättrande, och hans korta förvaltning är i sjelfva verket det tröstefullaste skifte i detta krigs historia. Men å andra sidan fordrades nu af Finlands befolkning större offer, än någonsin förut, och man kan med skäl påstå, att

Nieroht alltför hänsynslöst uttömde landets försvarskrafter, utan att qvarlemna något i förråd för framtiden.

Den första uppgiften var att åter försätta den finska hären i skick. Finlands egna regementen, såväl de ordinarie som extra-ordinarie, voro vid denna tidpunkt nästan helt och hållet förstörda; de hade i Riga, Dünamünde och Viborg, eller redan på slagfältet vid Liesna, Pultava och Perevolotschna dels stupat, dels blifvit tillfångatagna. Nu upprättades dessa regementen ånyo, hvarjämte alla vapenföra män öfver hela landet ordnades till ordentlig *landtstorm* i regementen och kompanier, under befäl af fogdarne och länsmännen eller ock officerare af bönderna. Äfven bondeströfkårerna, hvilka redan de första krigsåren tagit verksam del i landets försvar och på de sista tiderna hade ordnat sig till en militärisk kår under namnet *fotdragoner*, erhöllo af Nieroht en stående organisation. Deras befälhafvare för tillfället, *Daniel Luukkoinen,* hvilken likasom de fleste af hans kamrater var hemma från Ingermanland och i tiden hade varit den ryktbare Kivekäs' närmaste man, erhöll majorstitel; hans folk (omkring 2—300 man) fördelades i kompanier, till hvilkas kaptener utsågos *Simon Torakka*, *Isak Tillainen*, *Samuel Hauseen* m. fl. För det närvarande, då befolkningens motvilja mot krigstjensten alltjämt var i tilltagande, voro dessa ströfkårer af mycken nytta, och Nieroht ansåg denna institution så gagnelig, att han något senare beslöt organisera en annan dylik skara, till hvars befälhafvare utsågs *Peter Långström*, en från Savolaks bördig och på denna tid redan ryktbar blifven bondekrigare. Hela den krigsstyrka, som slutligen ficks till stånd, synes uppgått (landtstormen oberäknad) till vidpass 8,000 man. Men äfven vid arméns underhåll mötte stora svårigheter. Visserligen kom det en kunglig befallning från Bender, att "alldenstund Finland hela krigstiden igenom utstått olika större besvär både i en och annor måtto", så skulle det nu ifrån Sverige skickas såväl förstärkningar, som säd och andra lifsmedel, hvarjämte konungen nu med ens efterskänkte åt befolkningen i Finland alla skatterester. Men kriget med Danmark och den fara, som hotade Pommern, togo samtidigt Sveriges krafter i anspråk på annat håll, och Nieroht nödgades derför skoningslöst utsuga från Finland all den must, landet ännu kunde hafva qvar. De pålagda krigsgärderna uttogos med nästan samma stränghet, som i ett fiendtligt land.

I sjelfva Åbo stad fasttogs borgmästaren, för att föras till lägret, och krigsfolk inqvarterades hos magistratens medlemmar för att erhålla fri bostad och uppehälle, ända till dess skatteresterna skulle blifva fullständigt betalta. I andra städer och äfven på landsbygden, skedde dylika utpressningar, och bittra klagomål hördes emot grefve Nierohts stränga styrelse. Men jämte allt detta hade likväl en ny förtröstan till landets försvarsväsende vaknat, hvilket bland annat synes äfven deraf, att biskop Gezelius år 1711 vågade återvända till sitt stift.

Om sommaren 1711 hade Nieroht slutligen fått sina rustningar drifna derhän, att han kunde tänka på något verksammare företag. Czarens krigsstyrka hade detta år blifvit dragen emot turkiska gränsen, hvarest Karl XII för en tid lyckats uppväcka nytt krig emot Ryssland. Detta tillfälle ernade nu svenska regeringen begagna, för att återeröfra åtminstone något af de områden, som under de föregående åren blifvit fiendernas byte. Planerna vexlade dock betydligt; än föreslogs ett plötsligt anfall emot Reval, än ett tåg till Ösel. Men det var Nierohts fasta beslut att med hela sin styrka angripa Viborg och om möjligt rycka denna vigtiga plats ur fiendens våld. I denna afsigt förstärktes på vårvintern 1711 den afdelning, som under Karl Armfelts befäl stod i Savolaks. På detta håll hade krigslyckan på sista tiderna begynt luta till finnarnes fördel. Redan i Februari hade Armfelt och Stjernschantz gjort marscher åt Kexholmska sidan och vunnit ett par mindre segrar vid *Koitsanlahti* och *Hannukkala* (i Parikkala socken). Nu framryckte de båda till Jääskistrakten, för att afskära Viborgs förbindelser i öster. Den 26 April intog löjtnant Johan Henrik von Fieandt en rysk befästning i Mohla socken, och fotdragonerna begynte nu med förnyad ifver sträcka sina tåg ända till Ingermanland. Slutligen ansåg Nieroht allt vara tillräckligt förberedt för ett större anfall, och i början af Oktober förde han sin hufvudstyrka till Willmanstrand och förflyttade sig härifrån allt närmare emot Viborg. Samtidigt spärrade åtta svenska krigsskepp hamnens inlopp från hafssidan och man kunde nu hoppas, att brist på lifsmedel skulle tvinga ryssarne till kapitulation. Men äfven Nieroht var utsatt för allehanda motgångar. Brist på nödigt belägringsartilleri hindrade honom att företaga en ordnad belägring, och efter ett par månader nödgades han till följd af

otillräcklig tillförsel draga sig tillbaka till trakten af Kymmene-elf och hemförlofva största delen af sitt folk till deras rotar. Den olyckliga utgången af detta företag tyckes djupt gripit Nierohts redan af ålder försvagade krafter; han insjuknade och dog i sitt läger den 25 Januari 1712.

Grefve Nierohts död var utan tvifvel det olyckligaste, som för ögonblicket kunde hända de finska krigsangelägenheterna. Ehuru den sista expeditionens utgång ingalunda var lysande, hade fienden åtminstone fått känna, att en kraftfull hand ledde Finlands försvar, och i många hänseenden syntes helsosamma frukter uppstå ur generalens åtgärder. Ryssarnes välde hade blifvit begränsadt till de närmaste områdena kring Viborg och Kexholm; till öfre Karelen hade blifvit sändt 100 ryttare, för att sätta en gräns för befolkningens upproriska stämplingar, och i Wekkelaks hade man uppfört befästningsverk, som skyddade härens magasiner på vägen till Viborg. För öfrigt är att nämna, att man under Nierohts tid från rysk sida började föreslå ett mera ordnadt krigföringssätt och att befolkningen skulle skonas, emedan fotdragonerna hade åstadkommit stor ödeläggelse inom det af fienden beherskade området. Furst Menschikow, som för närvarande hade befälet i Petersburg, skref om denna sak några gånger till Finland. Men å andra sidan synes de ryska ströfkårernas framfart hafva varit dubbelt grymmare, och Armfelt afgaf från Karelen en fasaväckande beskrifning, huru man hade pinat menniskor, bränt dem med halm och pertor, samt eljest på mångahanda sätt misshandlat dem; att förbigå andra exempel, sägas kalmuckerna på några ställen slagtat och uppätit barn. Att finnarne å sin sida ej heller förforo med mildhet, är ganska trovärdigt; till straff derför blef äfven major Luukkoinen, då han i Augusti 1711 föll i fiendens händer, behandlad såsom en offentlig förbrytare. Till följd af allt detta kunde ej någon öfverenskommelse rörande krigföringen komma till stånd, men det är dock antagligt, att man å hvardera sidan begynte vinnlägga sig om en strängare krigstukt. Äfven fångarnes utvexling kom till tals på denna tid, ehuru med lika liten framgång. De i slaget vid Narva till fånga tagne ryska generalerna hemtades med vinterföret år 1711 öfver Torneå till Finland, och man hoppades att Piper, Rehnskjöld och Lewenhaupt skulle utvexlas mot dessa. Flere fångne svenske officerare fingo i sjelfva verket vid denna tid mot sitt hedersord

tillstånd att besöka fäderneslandet, för att utverka sitt utlösande, och många ryska fruar besökte Finland för att helsa på sina män. Men en slutlig öfverenskommelse rörande fångarnes utvexling kom dock ej till stånd, och om våren sändes de fångne ryska generalerna med sitt följe tillbaka till Sverige. Under vägen bemägtigade sig furst Dolgorukoi och inemot femtio af hans följeslagare skeppet, på hvilket de fördes från Ny-Karleby öfver hafvet, och undkommo lyckligen till Reval. De öfriga fångarne deremot hamnade i Sverige. Prinsen af Imeritien hade dött i Finland, och hans lik skickades följande år till ryssarne i Viborg.

Nästa års krigsoperationer skulle otvifvelaktigt under Nieroht fått en bättre framgång, men nu kom olyckligtvis ledningen af det hela åter i Lybeckers vanmäktiga händer. Styrelsens första åtgärd var att sända en viss generallöjtnant Adam Taube till öfverbefälhafvare öfver finska hären. Men härtill fordrades konungens nådiga stadfästelse ifrån Bender, och Karls utslag föll sålunda, att *Lybecker*, hvilken redan tills vidare öfvertagit krigets ledning, nu för andra gången blef öfverbefälhafvare i Finland. I hvad mon han sjelf inverkat på detta beslut (han stod i brefvexling med konungens gunstling Feif), är ej med säkerhet utredt; men det är dock utom allt tvifvel, att han i sin fåfänga eftersträfvade denna ingalunda lätta plats. Hans ifrigaste omsorg var nu att återkalla alla de förslag och förordnanden, som Nieroht under de föregående åren hade gjort. Det till öfre Karelen skickade rytteriet kallades tillbaka, Armfelts afdelning drogs från Savolaks till hufvudarmén och till försvarslinie bestämdes Kymmene-elf, hvarför äfven befästningarna i Wekkelaks ej mer voro till någon nytta, utan bestämdes att förstöras. Till all lycka blef czaren ej ännu detta år färdig att med allvar fortsätta landets eröfring. Men ett par mindre tilldragelser på denna tid bevisa tydligen, huru okloka Lybeckers nya förordnanden voro.

I den aflägsna norden hade det på denna tid förblifvit någorlunda fredligt. Krigets utbrott hade visserligen i början hotat att afbryta den lifliga handelsrörelse, hvilken af gammalt gick från Hvita hafvets stränder till trakterna kring Uleåträsk, och det var anledning att frukta, att de forna gränsoroligheterna åter skulle komma att bloda dessa glest bebodda nejder. Men denna fara aflägsnades, då år 1703 gränsboerna med sina

regeringars tillåtelse ingingo en särskild gränsfred, hvaraf största förtjensten tillkommer prosten i Paldamo, Johan Cajanus, hvilken redan ett halft århundade hade ihärdigt arbetat för dessa trakters civilisation och nu kort innan sin död slutade sin verksamhet med detta fredsstiftande värf. Genom denna gränsfred, som allenast år 1709 för kort tid blifvit störd, erhöll den forna handelsrörelsen i dessa trakter nytt lif, och mången förnödenhetsvara, såsom salt, talg, säd och väfnader, hemtades denna väg till norra Finland, isynnerhet som landets egen handel till sjös dels för danska krigets skull, dels till följd af borgerskapets utarmande, dag för dag begynte aftaga. På denna fot stodo sakerna, då på vårvintern 1712 några inträffade orsaker åter upptände krigslågan. Året förut hade fyra bönder från ryska sidan (Hilippa Simonsson, Tuppana Tiivonainen, Ivan Perttunen och Jakob Rämsy) på sin handelsresa förlorat inemot femtusen alnar vadmalsväf, som tullmännen i Kajana såsom smuglingsgods fråndömt dem. Männen rufvade på hämnd och lockade på sin sida besättningen i Kexholm, som gerna begagnade tillfället att tillfredsställa sin egen roflystnad. Under dylika omständigheter var det en stor olycka, att Lybecker hade bortkallat de 100 ryttare, som Nieroht en gång beordrat dit. Befolkningen i Pielisjärvi socken, som sålunda åter fått fria händer, förenade sig begärligt med ryssarne, i förhoppning att på samma gång få utkräfva hämnd på den hatade Affleck, hvars egentliga hemvist var i Sotkamo, der han innehade befattningen af gränskapten. Sålunda förbereddes det ohyggliga härjningståg, som om vårvintern 1712 ödelade Kajanatrakten och vanligen benämnes *Vadmalskriget* (Sarka sota). Med Pielisjärviboerna såsom vägvisare inföll en afdelning ryskt hästfolk, vidpass 150 man, under befäl af en öfverste och några andra officerare oförmodadt i Kajana län och anföll tidigt om morgonen den 13 Mars sjelfva staden, farande fram med mord och plundring. Mot sjelfva slottet gjordes intet försök, ehuru den gamle kommendanten för tillfället ej hade mer än fyra vaktkarlar till sin hjelp; men stadens södra del antändes och nedbrann. Samtidigt plundrades och härjades i Paldamo och på återvägen fortsattes förstörelseverket i Sotkamo, der Afflecks gård Turunkorva brändes. Affleck, som för tillfället var stadd på en resa i södra Finland, förlorade härvid ej allenast sin egendom, utan äfven

hustru och barn, hvilka fördes fångna till Ryssland. Med stort byte och många fångar återvände ströfkåren genom Pielis tillbaka till Kexholm. Några vidare följder medförde denna händelse icke; men den oförmodade olyckshändelsen väckte stor bestörtning i norra Österbotten. I Uleåborg kallade trumman befolkningen till vapen och landshöfdingen Clerk ilade genast dit ifrån Vasa, för att leda försvaret. För denna gång hade likväl faran gått förbi och följande år ingicks redan en ny gränsfred med Dvinaboerna. Ej ens Pielistrakten kom ännu under Ryssland, utan Affleck besökte än en gång dessa nejder för att fasttaga hufvudmannen för de upproriske, Sormuinen, och befordra honom till ransakning inför domstol.

Samma år som Vadmalskriget uppflammade i norr, gjorde ryssarne mot hösten ett anfall emot Lybeckers ställning. I slutet af Augusti anryckte omkring 16,000 man under Apraxin och Bruce emot Kymmene-elf utan att möta något hinder på vägen, sedan Lybecker hunnit ånyo rasera befästningarna i Vekkelaks. Finska hären, omkring 7,500 man, drog sig bakom Kymmenes vestra gren till *Hirvikoski* och sökte i sex dagar hindra fiendens öfvergång. Men då ryska flottan i skärgården hade framträngt långt vestligare ända till Helsingfors, så att de redan uppförde befästningar i Pellinge, och tillika den ryska landthären begynte slå bryggor öfver Kymmene, visste Lybecker intet annat råd än att draga sig tillbaka. Till all lycka hade ryssarne ingen aning om detta tröstlösa beslut, utan aftågade den 4 September, för denna gång afstående från landets eröfrande. Men försvarsåtgärderna i landet ingåfvo ej mycket hopp för framtiden. Det måste likväl medgifvas, att Lybecker fick röna många motgångar, hvilka kanhända skulle förlamat äfven en mägtigare förmåga. Arméns lifsförnödenheter voro så knappa, att man midt under fiendens anfall nödgades mala mjöl för det dagliga behofvet. Om hösten 1712 föreslog han för regeringen, att man borde sammankalla ett finskt riksdags-utskott till Tavastehus eller något annat passligt ställe, i det han förmodade, att befolkningen derigenom noggrannare och beredvilligare skulle betala de hjelpskatter, de sjelfva hade beviljat. Men regeringen vågade synbarligen ej utan konungens tillstånd vidtaga en sådan åtgärd; endast landshöfdingarne erhöllo befallning att öfverlägga med befälhafvaren om arméns underhåll, och i detta ändamål hölls i December en liten

sammankomst i Helsingfors. I alla fall voro de förråd, som det länge utsugade landet nu mera kunde anskaffa, alltför otillräckliga och från Sverige kunde man ej heller nu vänta något. Under dessa betryckta omständigheter fingo dock de finska krigsangelägenheterna ett ansenligt stöd af en enskild person, hvilken genom sin affärskredit anskaffade penningar, då kronans kredit redan helt och hållet gått förlorad. Det var en f. d. handlande från Nyenskans, *Johan Henrik Frisius* (sedermera adlad under namnet "Friesenheim"), som efter sin födelsestads förstöring hade flyttat först till Viborg och år 1709 åtagit sig kommissarietjensten, uti hvilken han med patriotisk uppoffring verkade ända till krigets slut. Men äfven han kunde ej göra det omöjliga; det stod ej mer i menniskomagt att förhindra en allmän ruin. Krigsbefälet klagade öfver länsstyrelsernas overksamhet, landshöfdingarne öfver krigsförvaltningens oordning, folket åter öfver den tunga, det samma från hvartdera hållet allt mer och mer fick underkasta sig. I slutet af år 1712 försökte man utskrifva extragärderna efter förmögenheten, hvaraf genast en procent uttogs; men efter någon månad behöfdes redan den andra procenten. Härtill kom rotehållarnes ständiga kostnader för soldaternas besoldande och beklädnad, samt ett allmänt uppbåd vid hvarje fara, som hotade. Redan flere gånger hade landskapens manliga befolkning varit på marsch till krigsskådeplatsen; men en dylik armés opålitlighet och brist på disciplin var redan tillräckligt pröfvad. Nu beslöts, att i stället för allmänt uppbåd, från hvar tredje eller femte gård en man skulle öfvas i vapnens bruk, och sålunda uppstodo de så kallade *tremänningar* och *femmänningar*. Med ett ord, folkets kraft ansträngdes till det yttersta; — men denna kraft begynte nu förlamas.

Samtidigt som Finland sålunda försökte att på sina skuldror bära hela bördan af det ryska kriget, förbereddes i Sverige på konungens befallning en stor expedition under Magnus Stenbock till Pommern och Polen. Stenbock seglade om hösten 1712 till Rügen med 18,000 man, men förmådde ej undanttränga Rysslands och Sachsens förenade styrka, som var lägrad utanför Stralsund, ännu mindre förnya kriget med Polen, såsom det varit Karls afsigt. I dess ställe slog han den danska armén vid Gadebusch i Mecklenburg, inryckte i Holstein och uppbrände Altona. Men ryssarne och sachsarne

följde honom i spåren och instängde honom i Tönningen, der han i Maj månad blef tvungen att gifva sig och hela sin här åt fienderna. Sålunda hade åter en ansenlig krigsstyrka gått förlorad. Det är nästan säkert, att hälften af de rustningar, som åtgått till detta olyckliga företag, skulle varit nog att rädda Finland, hvem vet kanske äfven att återvinna Viborg och Kexholm.

Just de samma dagar, då Stenbocks armé gick förlorad i Holstein, gjorde czaren om våren 1713 sitt afgörande anfall emot Finland. Redan under vinterns lopp hade underrättelsen om hans stora rustningar utbredt sig; det var Peters afsigt att med en flotta galérer föra sin här till Helsingfors och sålunda undvika den besvärliga vägen till lands öfver Kymmene. Så snart man fick kunskap härom, sändes finnen Karl Armfelt med 1,500 man att bevaka de magasiner, som voro inrättade i Helsingfors för arméns och flottans behof. Man hoppades äfven med säkerhet att de svenska krigsskeppen redan i början af Maj skulle hinna fram till ortens försvar. Men nu likasom så ofta förut försinkade sig den svenska flottan, och den 8 Maj visade sig ryska galérer utanför Helsingfors. Två dagar senare (bönsöndagen den 10 Maj) inträffade czaren sjelf med 200 galérer, hvilka inträngde i hamnen och begynte bombardera staden. Men elden ifrån strandbatterierna hindrade truppernas landstigning. Då rodde ryssarne sina fartyg kringom udden till vestra sidan af staden och begynte landstiga vid Sandvikens strand. Deras styrka utgjorde minst 12,000 man, och Armfelt insåg omöjligheten af att längre försvara sin ställning. Sedan han rådgjort med länets landshöfding, Johan Creutz, och borgmästaren Henrik Tammelin, uppmanade han befolkningen att berga af sin egendom hvad den kunde, hvarefter staden med alla dess byggnader och förråd uppbrändes den 12 Maj, och hären aftågade till Borgå. Hit hade Lybecker under tiden samlat sin armé; men då den ryska galérflottan, hvilken efter några dagar åter lemnat Helsingfors, nu visade sig äfven utanför Borgå, så drog sig Lybecker utan att försöka något motstånd till Koskis kapell och derifrån till Lampis socken. Från styrelsen anlända skarpa förebråelser samt landshöfding Creutz's och andra närvarandes uppmaningar tvungo honom likväl att ånyo uppbryta till kusttrakternas försvar, och då han nu, inberäknadt det uppbådade

manskapet, hade en här af 13,000 man, så syntes det i sanning ej vara omöjligt att fördrifva fienden från landet. Men i sin olyckliga obeslutsamhet drog Lybecker fram och åter emellan Mäntsälä, Orimattila, Mörskom och Lappträsk, och vågade ej företaga någonting af betydenhet. Czaren hade under tiden återvändt till St. Petersburg, och den ryska hären hade uppslagit ett befäst läger på en ö i Perno-viken emellan Forsby och Tervik, der den skulle invänta det från Viborg anryckande kavalleriet. Denna förstärkning, bestående af vid pass 8,000 ryttare, skulle lätt kunnat kastas tillbaka vid Kymmene-elf, innan de hunnit förena sig med hufvudstyrkan, och Armfelt begärde att för detta ändamål få marschera till Pyttis. Om denna plan hade vunnit öfverbefälhafvarens samtycke, så skulle det ryska lägret råkat i stort trångmål; ty svenska flottan under vice amiral Lilljes befäl var nu ändtligen i anryckande och skulle kunnat från sjösidan instänga det fiendtliga lägret, samtidigt som Lybeckers armé från landsidan gjorde sitt anfall. Men Lybecker kunde ej bevekas att ingå på denna förståndiga plan, utan lät de fiendtliga afdelningarna förena sig och retirerade till Borgå. Då nu ryssarne, 20,000 man starka, följde hans spår, drog han sig ånyo från kusten inåt landet, hvarvid ryska hären marscherade till Helsingfors och derstädes på stadens ruiner uppförde befästningar. På detta sätt hade czaren slutligen fått fotfäste äfven på vestra sidan om Kymmene-elf och hela landets eröfring var ej mera aflägsen. "*Stora ofreden*" begynte likt en härjande brand utbreda sig öfver Finlands alla bygder.

Samtidigt mötte tre svenska fartyg den stora ryska flottan emellan Hogland och Pellinge öar och bestod en lycklig drabbning. Men händelserna till lands tvungo Lillje att draga sig tillbaka till Ekenäs trakten, och de ryska galérerna kunde således åter framrycka i den inre skärgården. I början af Augusti kom czaren till Helsingfors, der han besigtigade befästningsverken och emottog en dansk ambassadör. Härifrån ryckte nu ryska hären emot Åbo. Lybecker hade dragit sig tillbaka till Tavastehus och skickade endast rytteriet under Armfelts befäl genom Nurmijärvi och Loppis till Wichtis och Lojo för att förhindra fiendens plundringar. Men äfven härifrån måste Armfelt retirera till Somero. Hela Nyland var sålunda i fiendernas våld, och vägen till Åbo stod dem öppen;

endast öfverste *Stjernschantz* ilade med 500 man till *Karjanjoki bro*, men kastades tillbaka efter ett envist motstånd. Tidigt om morgonen den 28 Augusti 1713 inryckte ryssarne i Finlands hufvudstad. De funno staden fullständigt utrymd; dagen förut hade universitetet och embetsverken samt hela befolkningen lemnat staden för att rädda sitt lif och en del af sin egendom öfver hafvet till Åland eller Sverige. Till och med på landsbygden stodo byarne folktomma; endast boskapen hade under den hastiga flykten blifvit qvarlemnad. Apraxin utfärdade derför en allmän kungörelse till Finlands innevånare och uppmanade dem att i fred återvända till sina boningar och utlofvade i sådan händelse fullständig säkerhet. Den 3 September tågade fienden tillbaka åt Nyland och czaren begaf sig öfver Helsingfors åter till Kronstadt. Men Finlands eröfring syntes redan helt viss, och ej ens nu afhördes några allvarliga undsättningsplaner från svenska sidan.

De finska flyktingarnes klagomål i Stockholm, isynnerhet biskop Gezelii ihärdiga förebråelser, hade vid denna tid slutligen utverkat så mycket, att Lybecker under loppet af Augusti kallades till Stockholm och befälet uppdrogs under tiden åt *Karl Armfelt.* Men den hjelpsändning, som länge var utlofvad afhördes ännu icke. Då uppbröt Apraxin från Helsingfors den 20 Sept. och intog den 25 Tavastehus. Finska armén, som hade stått i Mierola, retirerade till *Pälkäne* kyrka och försökte befästa sin ställning bakom Kostia fors. Fienden följde honom tätt i spåren och begynte uppföra sina förskansningar söder om strömmen. Men då Apraxin fann öfvergången härstädes omöjlig, lät han vid Mallasvesi stränder bygga flottbroar och sände på dessa den 6 Oktober om morgonen en del af sin här under Galitsin och Buturlin att kringgå finnarnes ställning. Då skyndade Armfelt sjelf med sitt infanteri emot dessa till landstigningsplatsen och lyckades först slå dem tillbaka; men slutligen nödgades han dock vika för öfvermagten. Under tiden hade generalmajor *Reinhold Johan de la Barre*, som qvarstannade för att försvara befästningarna, utstått ett tre timmars anfall. Men då ställningen redan var kringgången, nödgades hela armén med sådan skyndsamhet draga sig tillbaka, att dess skilda afdelningar spriddes och hela regementen, såsom Savolaks och Tavastlands infanteri, deserterade till sina hemorter. En del af den sprängda hären förde De la Barre och

öfverste Ykskyl genom Ruovesi till Österbotten. Med sitt öfriga folk försökte Armfelt än en gång göra halt vid Tammerkoski, på samma ställe, hvarest sedermera staden Tammerfors blifvit anlagd. Men då ryssarne här hotade med samma manöver som i Pälkäne, återstod ingenting annat för Armfelt, än att så fort som möjligt tåga öfver "Kyröskogen" (Tavastmon). Endast på Syd-Österbottens vida slätter kunde den skingrade hären åter begynna samla sig.

Ryska armén följde ej denna gång längre än till Tavastkyrö och vände derifrån mot söder, till Björneborg och Åbo, qvarlemnande endast mindre afdelningar, som upptogo brandskatt i Tavastland och öfra Satakunta. Deremot var hela östra och sydvestra delen af landet i fiendens våld; endast Savolaks hade hittills gått fritt, och Stjernschantz, som sändes dit, förmådde åter samla sitt regemente. Österbotten åter, der den lilla qvarlefvan af finska hären stod, var öfverfyldt af flyktingar, hvilka hemlösa och brödlösa drogo sig längre bort till fredligare bygder. Det var lätt att inse, att om ej snar hjelp komme imellan, den försvagade finska hären ej skulle kunna försvara detta landskap bättre än dem, den redan nödgats lemna i fiendernas våld; dessutom förmådde ej detta enda landskap underhålla ens en så stor mängd menniskor, som Armfelt ännu hade qvar. Vinterns annalkande gjorde hvarje hjelpsändning från Sverige under månadtal alldeles omöjlig, och fienderna lemnade ej denna omständighet obegagnad. Finska armén befann sig i sjelfva verket i ett högst bedröfligt tillstånd, i det densamma i början endast utgjorde 3,000 vapenföre män. Artilleriet var i så dåligt skick, att Armfelt ansåg fördelaktigast att bortsända till Stockholm nästan halfva antalet af sina artillerister. Med sådana krafter skulle nu Finlands sista strid utkämpas. Landskapets innevånare så i städerna som på landsbygden erbjödo sig dock med entusiasm åt fosterlandets tjenst och vidtogo ordentliga krigsöfningar. Tvenne studenter, *Gabriel* och *Israel Peldan*, fingo under sitt befäl ett par hundra Ilmolabönder och lägrade sig som förposter vid Kurikka. Kapten Salomon Enberg sändes till Keuru, besegrade der med böndernas hjelp en rysk afdelning och inträngde djupt i Tavastland. Ryssarnes ställning var ännu någorlunda farlig, och *furst Michael Galitsin*, som nu blifvit öfverbefälhafvare för ryska armén och hade tagit sitt hög-

qvarter i Björneborg, ansåg det derför vara nödvändigt att så fort som möjligt fördrifva den finska hären äfven från Syd-Österbotten. Redan i slutet af November skickades derför generallöjtnanten Robert Bruce emot Kristinestad, men tvangs snart att draga sig tillbaka. Derefter gick finska hären i vinterqvarter, infanteriet i Storkyrö och kavalleriet i Lappo. Men någon lång hvila blef dem dock ej beskärd.

I början af 1714 kom underrättelse, att Galitsin samlade sina stridskrafter i Tavastkyrö och Ikalis, för att öfver Kyrökangas-åsen (Tavastmon) rycka in i Österbotten. Då samlade Armfelt i största hast sitt folk till Storkyrö, dit äfven landtbådet och länets femmänningar kallades att infinna sig. I krigsrådet föreslog befälhafvaren öfver rytteriet De la Barre, att den lilla armén antingen skulle draga sig tillbaka till Wöro, så att landtbådet skulle hinna samla sig talrikare, eller också skulle man göra motstånd bakom förhuggningar i den skogstrakt, som låg imellan Storkyrö och Ilmola socknar. Likväl segrade Armfelts mer ridderliga än kloka plan, att till slagfält skulle väljas *Napue* bys egor, omkring ½ mil i sydost från Storkyrö kyrka. Här uppställdes slagtordningen på ömse sidor om den frusna ån, från det ena skogsbrynet till det andra, fotfolket i midten, rytteriet på hvardera sidan. Bakom och på sidorna stodo femmänningarne samt en hop af borgardrängar från Vasa; sjelfva Napue by, som låg ett stycke framom slagtlinien, befästes med trävallar. Hela denna sålunda ordnade styrka, uppgående på sin höjd till 4,500 man soldater och 1,500 man landtbåd, fick nu under trenne dygn (den 16—19 Febr.) i snöyra och köld stå och invänta fienden. Under tiden närmade sig Galitsin, hvars styrka synes uppgått till 12,000, genom Jalasjärvi och Ilmola, drifvande böndernas förpost framför sig. *Den 19 Februari* imellan kl. 1 och 2 på dagen begynte striden och varade tre timmar. Det ryska infanteriet, som tågade ned längs ån, steg från isen upp på högra stranden och utbredde sin slagtordning i en stor båge emot finnarnes venstra flygel. Ryssarnes kavalleri åter qvarblef på stranden midt emot finnarnes högra flygel, men kosackerna skickades att genom skogarne kringgå venstra flygeln. Denna fiendernas ställning nödgade Armfelt att flytta sin slagtordning mera emot öster, i det han förde sin högra flygel delvis öfver floden; och då det finska rytteriet här var alltför svagt att motstå

hela det fiendtliga kavalleriet, drogs en del af venstra flygelns rytteri dit till hjelp. Ryssarne hade antändt Turpala by, och finnarne sina förskansningar i Napue. Rök och snöslagg drefs i finnarnes ögon. Men likväl stredo de med tapperhet; då den ena flygelns infanteri hunnit öfver floden, återkastades fienden tvenne gånger och förlorade 6 kanoner. Äfven kosackerna, som försökte falla finnarne i ryggen, rönte ett så manligt motstånd af femmänningarne, att de måste draga sig tillbaka. Segern skulle kanhända blifvit på finnarnes sida, om högra flygelns rytteri under De la Barre hade bibehållit sin plats. Men af en eller annan orsak begaf det sig bort, kanhända kringgånget af den fiendtliga öfvermagten. Då lät Galitsin fyra dragonregementen stiga af och anfalla finska fotfolket i ryggen. Armfelt gjorde front emot dem och erbjöd dem drabbning; men under tiden fick fiendernas infanteri tid att ånyo ordna sig. Sålunda ansatt på alla håll, förmådde den lilla svenska hären icke längre uthärda fiendens anfall. Striden var gräslig. De flesta infanteriofficerare stupade, så att slutligen en underofficer kommenderade qvarlefvorna af tre regementen. Spillrorna af hären räddade sig längs vintervägar åt Woro till. Men Armfelt sjelf, som till det sista hade dröjt på slagfältet, bröt sig med möda väg genom fienderna och kom genom skogen till Laihela, så att han först efter några dagar sammanträffade med sitt folk i Gamla Karleby.

Denna sista strid hade räddat finska arméns ära, då intet annat mera var att rädda. Armfelt dröjde till en början i Gamla Karleby; men då det ryska kavalleriet ankom till Jakobstad, som brändes, nödgades han retirera till Brahestad, förande med sig ett ofantligt antal flyktingar. Galitsin, som någon tid låg inqvarterad i Vasa, drog likväl i medlet af Mars sin armé åter ifrån Österbotten, och finska rytteriet kunde sålunda åter besätta Syd-Österbotten, hvarjämte fotdragonerna och andra ströfkårer inföllo i Tavastland, Savolaks, ja ända till Viborgstrakten, samlande de i landsorterna kringspridda soldaterna till att förstärka hären. Men ännu hördes det ingenting om den från Sverige utlofvade hjelpen, och ryssarne fingo sålunda tid att stadga sitt välde i de eröfrade landskapen. Väl förstörde svenskarne i Maj utanför Åbo några bemannade ryska båtar, hvilka ämnade sig ut på plundring i skärgården; men sommarn medförde nya förluster för

de svenska vapnen. I medlet af Juni började en rysk afdelning belägra *Nyslott*, som efter sex veckors motstånd uppgafs den 29 Juli. Två dagar tidigare hade czaren sjelf vunnit sin första sjöseger, i det han i skydd af en fullkomlig vindstilla lät ro sina galerer förbi den stora svenska flottan vid Hangöudd och sedan på vestra sidan, på *Riilaks*-fjärden, om landtungan anföll finska befälhafvaren *Nils Ehrenskjöld*, som med några få fartyg gjorde ett manligt motstånd, men slutligen blef fången. Efter detta slag drog den ryska flottan till Åbo och öfverförde i Augusti 12,000 ryssar till Åland, hvars hela befolkning redan hade öfverflyttat till svenska sidan. Hela ön förhärjades och förblef sedan öde i sju år.

Slaget vid Riilaks och de ryska galerernas framträngande till de åländska vattnen gjorde nu ett fullständigt slut på finnarnes förhoppningar om undsättning från Sverige. Taube, som redan länge varit utsedd till befälhafvare för den finska armén, beordrades nu att försvara kusten kring Stockholm, och Finland ansågs ohjelpligen förloradt. Mot hösten begynte kosackerna åter visa sig i Syd-Österbotten, hvarest de fördrefvo den finska förposten vid Lillkyrö bro. Det finska rytteriet, som stod i Tuhkuri by i Wöro, slog dem ånyo tillbaka; men då de fiendtliga galererna samtidigt anryckte till de österbottniska farvattnen, nödgades finnarne draga sig allt högre emot norden. I September erhöll Armfelt slutligen order att draga hela sin återstående här till Westerbotten. Af brist på fartyg kunde man föra endast Savolaks och Viborgs infanteri sjövägen; alla de öfriga nödgades halfnakna och utsvultna göra den långa och besvärliga marschen rundtomkring Bottniska viken. De åtföljdes af en oräknelig skara flyktingar, många gånger talrikare än sjelfva hären. Med bedröfvadt hjerta bröt Armfelt på detta sätt upp från Brahestad och hade i slutet af *September 1714* hunnit till Torneå, på andra sidan finska gränsen. Finland var nu öfvergifvet, vanmägtigt var det lemnadt till byte åt fienderna, och spillrorna af dess armé fördes att gjuta sitt blod för andra ändamål än det olyckliga fosterlandets befrielse. Endast Österbottens aflägsnaste bygder, hvarest de finska partigängarne allt ännu fortsatte sina ströftåg, samt Kajana slott och omnejd, der för tillfället öfverstelöjtnant Johan Meurman förde befälet, förblefvo ännu någon tid utanför det af ryssarne besatta området.

Hela den tid man sålunda kämpade i Finland, dröjde Karl XII fortfarande i Turkiet och fäste intet afseende vid sina undersåtars lidanden. Det var derför naturligt att en anmärkningsvärd omkastning småningom begynte visa sig i den allmänna opinionen, hvilket förebådade det missbrukade kungliga enväldets fall. Likväl hade finnarne med sin vanliga trofasthet så länge som möjligt undvikit att förebrå konungens höga och heliga person eller ens regeringen i Stockholm. Det allmänna missnöjet vände sig sålunda emot de i Finland kommenderande generalerna: Nieroht, Lybecker, Armfelt, De la Barre, samt öfverhufvud emot hela hären, emedan den med så dålig framgång vakade öfver landets försvar. Men småningom begynte man djerfvare och grundligare granska saken. Redan år 1710 hade biskop Gezelius yttrat i ett af sina cirkulär: "några hafva hållit krig för ett tidsfördrif och blodsutgjutelse för lek; ty har ock Gud velat tukta med sin vredes ris". Man började allt klarare inse, att just konungens stridslystnad och envishet förhindrade freden, och att det i främsta rummet var det finska folket, som fick bära följderna häraf. Hela Finland kom steg för steg i fiendernas våld. Hvarför skyndade Karl likväl icke till dess undsättning? —

Säg hvar dröjer du, vårt skyddsvärn?
Hvilka länder, hvilka stränder
Hålla ännu hogen fjettrad?
Hvilka värf och hvilka planer
Hvälfvas än uti ditt sinne,
Ställa för din hemkomst hinder?

Så ljöd det sörjande finska folkets klagan i Barthold Vhæls runa år 1714. Äfven i Sverige begynte den åsigt stadga sig, att den kungliga envåldsmagten borde begränsas, kanhända äfven Karl uteslutas från regeringen, och i spetsen för denna rörelse stälde sig äfven flere finske män, hvilka som flyktingar eller embetsmän vistades i Stockholm. Sålunda samtyckte t. ex. såväl Arvid Bernhard Horn i rådet, som Åbobiskopen Gezelius, som nu för andra gången hade öfverflyttat till Sverige, till införandet af en friare regeringsform, och bland andra finnar märkas såsom delaktige i dessa planer vice presidenten i Åbo hofrätt *Sven Leijonmark* (Agricola), landshöfdingen öfver Tavast-Nylands län *Johan Creutz*, samt bankofiskalen *Adam Schütz* (sedan adlad under namn af *Fredenstjerna*).

Slutligen beslöt rådet att kalla Karls yngre syster *Ulrika Eleonora* till medlem af regeringen, och samma dag prinsessan tog sitt säte i rådet, sammankallades rikets ständer, *den 2 November 1713.* Mången hoppades redan då, att konungamagten skulle blifva begränsad, men alla hoppades åtminstone att helst en snar genom ständerna förmedlad fred skulle göra ett slut på rikets gränslösa elände. En anonym flygskrift, hvars författare var den kraftfulle och stränge Sven Leijonmark, bar namnet "Alla fyra ståndens i Finland tal till ridderskapet, preste- och borgareståndet i Stockholm" och uppmanade till fred med Ryssland under Englands bemedling. I en sådan sinnesstämning hade ständerna sammanträdt den 14 December och enhälligt beslöts att sända Hans Henrik von Liewen till konungen i Demotika, för att bedja honom skynda hem till sitt rike. Derefter upphäfde ständerna Karls förordning om krigsskatten och började sålunda i sjelfva verket att inkräkta på konungens magt. Men då adeln och bönderna fordrade, att prinsessan skulle tagas till interimsregent och fred afslutas äfven utan konungens tillstånd, synes rådet begynt frukta en fullständig statshvälfning, kanske äfven inbördes krig, och beslöt derför att lugna gäsningen i sinnena. Landtmarskalken Johan Creutz, likasom äfven Leijonmark och andra af Ulrika Eleonoras ifrigaste vänner kallades inför rådet och erhöllo af Horn i prinsessans närvaro stränga förebråelser. Under tiden hade från konungen anländt ett bref, som förbjöd ständernas sammankallande och för öfrigt ådagalade så föga benägenhet för fred, samt en så oböjlig sjelfrådighet, att riksråden ej tordes visa det samma åt ständerna. Men för att lugna sinnena vidtog man några förberedelser till fred och derpå afslöts riksdagen i slutet af *Mars 1714*, samtidigt som underrättelsen hade anländt om den olyckliga striden vid Napue. Något verksamt botemedel hade sålunda ej kunnat uttänkas, och med den djupaste misströstan blickade man emot framtiden.

Inom den politiska verlden ansågs vid denna tid Sveriges fullständiga undergång stå för dörren och de utländska magterna begynte hvar för sig göra anspråk på andel i bytet. Ganska sannolikt ansåg man det vara, att Karl aldrig mera skulle återvända från Turkiet, och man uppgjorde derför redan planer till besättande af Sveriges tron. Karls äldre syster, som varit gift med hertigen af Holstein-Gottorp, hade efter-

lemnat en son, *Karl Fredrik*, hvars arfsrätt till svenska kronan tycktes vara större än konungens yngre syster, Ulrika Eleonoras. Af denna orsak hade redan den holsteinska ministern, baron *Görtz*, begynt underhandla med ryska czaren till förmon för den unge hertigen. Om hösten 1713 sändes en viss Bassewitz till Ryssland för att föreslå ett giftermål emellan Karl Fredrik och czarens äldsta dotter. Om ej konung Karl skulle återvända till sitt rike, så skulle hertigen uppsättas på Sveriges tron; men i annat fall skulle den del af czarens eröfringar, som han sjelf ej kunde behålla, nämligen Finland, öfverlemnas åt hertigen såsom ett skildt rike. Dessa planer ådagalägga åtminstone, att Sveriges magtperiod var förbi, och Finlands skiljande från Sveriges rike syntes vara så mycket naturligare, som detta redan genom de senaste krigshändelserna var fullkomligt verkstäldt. Snart derefter fingo dock de politiska angelägenheterna en något annorlunda gestaltning. Gäsningen i Sverige verkade slutligen derhän på Karls sinne, att han om hösten 1714 verkstälde sin afresa från Turkiet, färdandes med största skyndsamhet till häst genom Transsilvanien, Ungern och Tyskland till Stralsund, der han inträffade i November sistnämnda år. Då väcktes hoppet ånyo i svenskarnes bröst, ehuru freden drog sig allt längre från deras synkrets. Men på Finlands befrielse från fiendernas våld tänkte Karl ej ens nu och sålunda fick detta land ännu i sju långa år sucka under det främmande öfverväldet. Detta tidskiftes hårda vexlingar skola vi nu gå att närmare skärskåda.

---

9. Stora ofreden. Ryssarnes öfvervälde i Finland, 1714—1721.

Ett åttaårigt fiendtligt öfvervälde efter ett fjortonårigt krig är en tilldragelse på historiens område, som sällan någon nation under sitt lefnadslopp fått pröfva. Derför har äfven denna tids hårda betryck outplånligt inpräglat sig i det finska folkets hogkomst. Men en sådan tid erbjuder för forskningen större svårigheter än vanligt. Förödelsens styggelse nedtrycker historieskrifvarens sinne och de oräkneliga enskilda olyckorna bilda en så mörk fond på tidehvarfvets tafla, att de skilda

bilderna fördunklas nästan till oigenkännelighet. Äfven måste man frukta att, då samhällets ordning och jämnvigt äro upphäfda, enstaka händelser lätt erhålla i betraktarens ögon en alltför allmän betydelse och att sålunda uppfattningen af landets allmänna tillstånd blir ensidig och bristfällig. Men utan att rygga för dessa svårigheter måste vi upptaga denna hemska ofridstid till betraktande. Den skall åtminstone styrka vår tillit till den sega lifskraften hos det folk, som utan att gå under har burit äfven de svåraste hemsökelser.

Året 1713—14, då den ryska armén slutligen steg för steg utträngde den finska krigsstyrkan från landet, hade varit olycksbringande likt en förderflig stormhvirfvel, som hotade att förstöra landets hela kultur. Ryktet om fiendernas djuriska grymhet åstadkom, att befolkningen hoptals öfvergaf sina hem och boningsplatser, så snart man förnam, att de fruktade gästerna nalkades. Kyrkoklockorna och andra dyrbarheter, som man ej kunde rädda, nedgräfdes i jorden, och menniskorna dels flydde undan till ödemarkerna, dels skyndade i den finska härens följe till säkrare orter eller begåfvo sig öfver hafvet till Sverige. Nästan alla landets embetsmän hade sålunda öfvergifvit sina platser, äfven en stor del af församlingarnas presterskap hade flytt från sina hjordar, och öfver hufvud alla samhällets högre och mera bildade lager voro likasom med ens bortsopade, — utan att tala derom, att enstaka orter, ifrån hvilka flykten var beqvämare, blefvo lemnade alldeles folktomma. Det måste medges, att den fruktan, som sålunda dref tusentals familjer bort från hus och hem, ingalunda var utan grund. I den första segeryrseln utöfvade den ryska soldaten på många ställen oerhörda grymheter, mord, pinande och lemlästning, hvilket allt öfverbefälet för ögonblicket ej förmådde hindra. Likväl märkes redan under denna stormiga tid en betydlig skilnad på de orter, der befälets ögon på närmare håll kunde öfvervaka krigsfolkets uppförande, och det fans ställen, isynnerhet i Åbo-trakten, från hvilka redan om hösten 1713 ryssarnes uppförande vitsordades vara sådant, att "folket fann större behag i dem, än i någon annan". Öfver hufvud utfärdades vid denna tid kungörelser, i hvilka utlofvades fullständig trygghet åt en hvar, som qvarstannade i sitt hem och ordentligt betalade de af ryssarne pålagda krigsskatterna. Men i aflägsnare trakter och isynnerhet der, hvarest

man hos befolkningen upptäckte motsträfvighet eller mindre ödmjukhet, förfors med största stränghet och öfvervåld. Likasom förut från Liffland, fördes äfven nu från Finland mycket folk, såväl fullvuxna som barn, till fångenskap i främmande land, och de qvarlemnade kunde endast med möda rädda lif, ära och något litet af sin egendom undan fiendernas roflystna begärelse.

I detta allmänna elände förtjenar den man, som nu hade erhållit det högsta krigsbefälet i Finland och sedan ända till fredslutet qvarstod vid det samma, furst *Michael Michaelovitsch Galitsin,* att bibehållas i finnarnes tacksamma hogkomst. Han var efter sina samtidas omdöme den förnämsta fältherre, Ryssland dittills hade egt, och man räknade honom till förtjenst ryssarnes seger vid Liesna, likasom han äfven i slaget vid Pultava och vid Pruth visat prof på sin fältherreskicklighet. Men jämte detta glänsande rykte som krigare, berömdes han äfven för ett upplyst och mildt sinnelag, och tiden för hans verksamhet i Finland, fastän i och för sig så olycklig för detta land, har förskaffat hans namn en ädlare glans, än de blodiga lagrarne från slagfälten. Så snart stridens buller något hade lagt sig, bemödade sig Galitsin genast om att införa något slags ordning och säkerhet i landet, för att i någon mon förmildra det elände, hvari dess olyckliga befolkning hade råkat. Hvarje klagan, som nådde hans öra, fann i honom en ädelmodig hjelpare och i många fall synes han hållit sträng räfst med sina underordnade för deras våldsbragder. Sålunda förtäljes, att Galitsin om våren 1716, då han återkom från St. Petersburg, der han tillbragt vintern, låtit halshugga eller med gatlopp bestraffa flere officerare, hvilka under hans frånvaro föröfvat våldsamheter i några bondgårdar. En så allvarligt skärpt krigstukt hejdade otvifvelaktigt i någon mon soldateskens öfvermod, isynnerhet i landets sydligare delar, och innan kort upprättades en ordnad förvaltning, såsom vi snart skola se. Sålunda upphörde småningom ofredens svåraste tider. Af landets innevånare togs formlig trohetsed och de fingo såsom "Hans Stor-Czariska Majestäts" undersåtar njuta lagens skydd i den mon, förhållandena det kunde medgifva. Men i de nordliga delarne af landet, isynnerhet i Österbotten, rådde allt ännu krigets vilda lag, och tilldragelserna i dessa trakter tarfva en särskild redogörelse.

Redan i slutet af år 1714 hade en rysk afdelning under öfverste Manstein ankommit ända till Uleåborg. Denne från Tyskland bördige man bemötte landets innevånare med mildhet och billighet. Men kringströfvande kosacker utbredde redan då krigets fasor ända till Finlands aflägsnaste gränsmarker. Sålunda gjorde de på vårvintern 1715 ett tåg ända till Öfver-Torneå, hvarest en mängd finska flyktingar hade nedsatt sig. Vid detta tillfälle bortförde de derifrån kyrkoherden i Ilmola Barthold Vhæl samt den redan förut omtalade studenten Gabriel Peldan, förande dem som fångar till Åbo. Under loppet af samma år gjorde ryssarne ett par mindre försök emot *Kajana slott*, som de likväl ej lyckades intaga. Men denna ringa klippa midt i hvirfveln af den fiendtliga öfversvämningen kunde ej länge hålla sig uppe. I slutet af Febr. 1716 hemtade kosackgeneralen Feodor Tschekin ånyo en större belägringsstyrka samt groft artilleri till fästningens kufvande. Till kommendant på fästningen hade nyligen *Johan Henrik Fieandt* blifvit utnämnd, en modig krigare, som hade råkat i fångenskap vid Napue, men lyckligen flytt tillbaka från Ryssland. I en hel månads tid gjorde denne med 50 mans besättning ett tappert motstånd och skulle slutligen sprängt sig i luften med fästningen, om ej de tjenstemannafamiljer, som sökt sin tillflykt inom dess murar, genom sina böner hade bevekt honom till kapitulation. Men Tschekin bröt kapitulationsvilkoren och skickade besättningen till Ryssland i fångenskap. Sjelfva fästningen, som i hundra år hade stått midt i svallet af Ämmäkoski fors, såsom en skyltvakt emot Rysslands nordliga områden, sprängdes i spillror och har allt sedan förblifvit en ruin.

Sålunda var Finlands sista befästade plats fallen. Strax derefter drogs Armfelts finska armé bort från Vesterbotten till Gefletrakten, för att skydda Sveriges kuster emot de ryska galererna. Längre fram på vintern gjorde kosackerne ett härjningståg ända till Luleå. Men å andra sidan fortsatte de finska partigängarne, nämligen Långströms fotdragoner, sina ströftåg i norra Österbotten, äfven de föröfvande ett gränslöst öfvervåld emot befolkningen. Ryssarne ansågo det fördenskull vara alltför besvärligt att hålla dessa aflägsna länder ordentligt besatta; de ödelade derför hela landskapet och drogo sig mera åt söder. Vanligtvis var den afdelning kosacker, som

bevakade dessa nordliga trakter, om somrarne inqvarterad i Kyrö i Syd-Österbotten och flyttade om hösten till Gamla Karleby, derifrån de sedan årligen vid vinterns ankomst gjorde sina ströftåg mot norden. Men af detta beständiga krigstillstånd följde landskapets fullständiga ruin. Börjande från Pyhäjoki var allt jordbruk försvunnet, och då man efter stora ofredens slut gjorde förteckningar öfver denna tids offer, uppgick t. ex. endast i Limingo socken de dödades antal till 2,124 personer, förutom 454, som blifvit bortförda i fångenskap. Det gränslösa elände, hvarunder folket suckade, kan ej menniskotunga beskrifva. Döljande sig i pörten djupt inne i ödemarkerna hade de att kämpa emot hunger och rofdjur; vargarne hade nämligen under dessa år ökat sig i oerhördt antal, så att de ofta öfverföllo till och med fullvuxna personer. För öfrigt voro förhållandena här i norden ganska olika och skiftande. År 1716 var Kuusamo den enda finska socken, som ännu stod under svenska regeringens förvaltning; men redan följande år, då Tschekin drog bort efter det han ödelagt Kajana län, kommo Paldamo och Sotkamo åter under Sverige. I detta tillstånd förblef sedan Kajana län under hela krigstiden, och år 1720 förnyades med svenska och ryska regeringarnes samtycke den forna gränsfreden emellan finnarne och befolkningen vid Hvita hafvet, ehuru visserligen partigängarne och röfvarebanden icke fäste något afseende vid denna fred. I kusttrakterna hade deremot krigslågan ånyo uppflammat på vårvintern 1719, då en liten afdelning af Armfelts armé skickades till dessa nejder och framträngde ända till Uleåborg. En kosackmajor, som sändes att möta honom, blef slagen i Kello by och han sjelf räddade sig blott derigenom, att han flydde öfver isen till Karlö, derifrån bönderna sedan utlemnade honom åt hans landsmän. Af tacksamhet för denna hjelp säges han bedt czaren om misskund för Uleåborg, som var bestämdt att brännas, likasom äfven alla byar ända till Torneå, så att de svenska trupperna ej skulle kunna denna väg infalla i landet. Följande höst finner man Uleåborg ännu lyda under Sverige och betala skatt till fotdragonernas underhåll. Men under de följande åren kommo dessa trakter åter under ryssarne, så att Ijo socken år 1721 betalade skatt åt dem med 20 rubel och Uleåborg med 6 rubel. Dessa omständigheter gifva oss en aning om, huru man hade det i dessa nordliga

trakter under stora ofredens tider. En mängd af befolkningen hade flytt till Sverige samt Lappland och Finnmarken, och den finska kolonisationen i sistnämnde trakt har just från dessa tider fått sitt första ursprung.

I landets södra delar stodo sakerna på en vida bättre fot, ehuru samhället endast trögt begynte återhemta sig från den allmänna förvirringen. En stor olycka var särskildt den omständighet, att landets förra embetsmän nästan alla hade gripit till flykten. Endast af presterskapet hade en del stannat qvar i sina församlingar. Dessa fingo vanligen i uppdrag att hopsamla de af ryssarne pålagda krigsskatterna och derjämte nödgades de ansvara för sina församlingsboers uppförande. Följden häraf var likväl den, att flere af dem blefvo föremål för misstankar och några fördes om sommaren 1716 i fängelse till Åbo och Tavastehus slott. De förnämsta anledningarna till ryssarnes misstro gåfvo de af svenska regeringen utskickade partigängarne, hvilka fortfarande i hemlighet smögo omkring i landet och på många ställen föröfvade mycket öfvervåld, men derjämte fordrade af innevånarne obrottslig trohet mot den öfverhet, som ej längre skyddade landet. Den djerfhet och list, hvarmed desse våghalsar (*Långström* och *Kärkisudd* i norr, samt *Löfving* i Åbotrakten och Nyland) rörde sig midt ibland den fiendtliga styrkan, än allarmerande ryssarnes ställning, än tillfogande dem smärre förluster, äro i sanning i sitt slag beundransvärda. Men då man ej vidare från svenska sidan gjorde något försök att återeröfra landet, var deras verksamhet helt och hållet gagnlös och medförde endast ökadt betryck för landets befolkning. Hvarest ryssarne märkte någon "Kivekäs" (så benämndes de fortfarande) röras i landet och gynnas af befolkningen, der uppbrändes oftast byar och gårdar, ja äfven skogarne antändes, så att partigängarne ej skulle kunna dölja sig ens i dem. Men de prester, som befunnos vara i förstånd med partigängare eller eljes sända underrättelser till Sverige, fingo utstå de strängaste straff. Kaplanen i Storkyrö, Anders Affrén och kaplanen i Maxmo, Ruth, ertappades om hösten 1718 för sådana förbrytelser; den sistnämnde piskades till döds och den förre fick sitt slut i galgen.

Under tiden hade år 1717 en regelmässig förvaltning så i de civila som i de kyrkliga angelägenheterna blifvit ordnad. Men i detta afseende gjorde man en noggrann åtskilnad emellan

de områden, czaren tänkte införlifva under ryska kronan, och dem han ernade såsom lösen för freden återlemna till Sverige. Kexholms och Viborgs län samt hela Savolaks hade strax efter eröfringen blifvit lagda under den ryska förvaltningen, och Peter den store hade i dessa trakter gjort stora jorddonationer åt ryska herrar och offentliga inrättningar. Deremot erhöllo de öfriga finska landskapen vester om Kymmene-elf nu en högsta *landshöfding* eller generalguvernör i Åbo, samt underlandshöfdingar med titel af *lagmän* i andra orter. Generalguvernören var derjämte lagman (d. v. s. hufvudman för förvaltningen) i Egentliga Finland; de öfriga lagmännen voro till antalet fyra; för vestra Nyland i Helsingfors, för östra Nyland och hela Tavastland i Borgå, samt i Björneborg för Satakunta och i Vasa för Österbotten. Dessa embetsmän skulle ordna alla landets angelägenheter enligt gammal häfd och derför återstäldes såvidt möjligt de svenska institutionerna. Men hufvudsaken var naturligtvis beskattningen, med hvilken den i landet befintliga ryska militären skulle underhållas. Fördenskull hade redan år 1716 en ny mantalsindelning blifvit verkstäld öfver hela landet, d. v. s. de lägenheter, som ännu bebrukades, förenades till ett stort skattedistrikt, hvarvid man fick tillsammans omkring 2,400 mantal. Det årliga skattebeloppet bestämdes under de första tiderna af öfveramiralen Feodor Apraxin, hvilken tyckes förestått Rysslands kamerala angelägenheter. Men då i St. Petersburg sedermera inrättades ett egentligt rikskammarkollegium, kommo äfven Finlands skatteangelägenheter under denna myndighet. Det årliga skattebeloppet från mantalet utgjorde vanligen 8 rubel i penningar * samt 6 tunnor råg och 6 tunnor korn, förutom hö och hafre för kavalleriets behof och en rubel från mantalet till länsstyrelsens aflöning. Men dertill kommo ännu andra utskylder, som pålades af landets styresmän eller lägre befallningshafvande, och då den tid nalkades, då landet skulle återlemnas till svenska kronan, utpressades ännu äfven den sista musten, såsom vi längre fram skola se.

Det är naturligt, att man till besättande af de nya tjensterna sökte sådana män, för hvilka det svenska förvaltningssystemet var någorlunda bekant, och dessa funnos att tillgå

* Rubelns silfvervärde synes på denna tid varit vid pass 6 nu varande finska mark.

dels bland den estniska och liffländska adeln, dels bland de svenska officerare, hvilka efter det de råkat i fångenskap ingått i czarens tjenst. Sålunda förordnades t. ex. till generalguvernör öfver hela landet en grefve *Gustaf Otto Douglas*, f. d. lifdrabant hos konung Karl och tillfångatagen i slaget vid Pultava. Men denne man, som ända till fredsslutet förblef landets högste styresman, synes varit af ett rått och våldsamt sinnelag; åtminstone beskylles han för flere af de lidanden folket på denna tid fick undergå. De flesta lagmännen voro hemma från Liffland och några af dem hafva efterlemnat ett aktadt namn. Dessa voro: i Helsingfors distrikt Martin Brummer och från 1719 Karl Gustaf Liljenfeld; i Borgå och Tavastehus distrikt B. J. von Tiesenhausen, och i Björneborgs distrikt liffländaren Georg Fromholt von Essen. Till Vasa var först förordnad en Otto G. von Tiesenhausen, som säges varit en välsinnad man; men då han förgäfves hade vändt sig till czaren för att bedja om lagens skydd för detta olyckliga landskap, tog han afsked redan i början af år 1718. Hans efterträdare blef en f. d. major vid Åbo läns kavalleri, vid namn Kristian Joakim Schmidtfelt; men denne framkallade genom sin smutsiga vinningslystnad och ohejdade våldsamhet ett så allmänt hat, att han slutligen år 1720 afsattes från sitt embete. Deremot gjorde sig hans efterträdare, Wolmar Fredrik Stackelberg, som var bördig från Liffland och en tid vistats i fransysk krigstjenst, så älskad af Österbottens befolkning, att den samma efter fredslutet bad om hans qvarhållande i svensk tjenst. Dessa exempel visa, att de från det egentliga Sverige ankomna embetsmännen ingalunda varit de mildaste i styrelsen af detta arma land. De lägsta af kronans tjenstemän på landsbygden togos för det mesta bland landets egna innevånare; men bristen på lämpliga personer var synnerligen stor, så att till och med på många orter presterna fortfarande fingo göra tjenst som fogdar och uppbördsmän. Dessa tjenstemäns ställning var ganska svår, emedan de ständigt kommo i mellanhand emellan det utarmade folket och den skoningslösa kronan. Om ej skatterna utföllo, eller om lägenheterna för utskyldernas skull kommo på förfall eller åkrarne förblefvo osådda, så var ansvaret i hvartdera fallet deras, och till och med för den minsta förseelse dömdes de till penningeböter. Men öfver hufvud kan man gifva dem det goda intyg, att de samvets-

grant skötte sitt tunga embete. I städerna hade åter borgmästare blifvit tillsatta; men äfven på sådana män var bristen så stor, att en f. d. tysk dragon, vid namn Burkhard, erhöll denna tjenst i Vasa.

Ännu svårare var det att åter få någon ordnad lagskipning införd. Såväl hofrättens ledamöter, som den öfriga domarekåren voro stadda på flykt, och det var ej lätt att finna män, som hade så mycken insigt i rättsväsendet, att de skulle kunna slita förekommande tviste- och brottmål. Slutligen fick man dock småningom häradsrätterna i ordning och ifrån år 1718 höllos, åtminstone på sina ställen, ordentliga ting, vid hvilka några af de forna domarne, som qvarstannat i landet, någon länsman eller annan, som kände Sveriges lag, intog domaresätet. De fyra förflutna årens rättegångssaker upptogos nu först; bland annat företogs till laglig undersökning de finska qvinnornas förhållande till den ryska militären och straffades efter gällande lag. Den högsta domsrätten tyckes tillkommit de högre embetsmännen (lagmännen och landshöfdingen); sålunda se vi vid flere tillfällen grefve Douglas ingripa i lagskipningen. Det är naturligt, att man, i händelse det syntes behöfligt att skärpa undergifvenheten under det främmande väldet, ej alltid räknade så noga med lagens former; ty krigets lag stod dock högst. I några fall åter synes stränghelen hos Sveriges lag blifvit mildrad. Då t. ex. en qvinna från Vasa blifvit dömd till döden för trolldom, ansåg grefve Douglas henne ej vara vid sina sinnens fulla bruk och befalte, att hon skulle föras på ett hospital eller till någon prest för att vårdas.

De kyrkliga angelägenheterna voro under de fyra första krigsåren nästan i samma oordning och förfall, som alla öfriga samhällsinstitutioner. Ehuru ryssarne endast på högst få ställen (såsom i Paldamo) hade bränt kyrkorna, funnos dock många orter, hvarest all ordnad gudstjenst upphörde, så att endast någon husvill prest här och der i ödemarkerna predikade för den skingrade hjorden, som kallades till gudstjenst med tonerna från ett vallhorn. Någon kyrkostyrelse fans lika litet; ty alla ordinarie och interimskonsistorier hade flytt öfver till Sverige. Visserligen försökte biskop Gezelius från Stockholm fortsätta skötandet af sitt stift; men hans inflytande på de finska församlingarna kunde ej mer vara af någon större betydelse och

slutligen hade han ej stort mera område för sin verksamhet qvar, än att förskaffa åt sina flyktiga embetsbröder anställning och uppehälle i Sverige, till dess han sjelf dog om våren 1718 i en gård i Roslagen. I hvilket tillstånd församlingarna i Finland på denna tid befunno sig, kunna vi sluta redan deraf, att man i Sverige räknade mera än 100 finska prestmän, som hade flytt dit öfver, och dessa till största delen framstående män inom sitt stånd. Hur stort antalet var af dem, som fienden dödat eller bortsläpat i fångenskap, kan ej med visshet uppgifvas. Dessutom hade äfven flere aflidit af sjukdom, utan att likväl några nya blifvit tillsatta. I Viborgs län hade likväl strax efter stadens eröfring någon mera framstående andlig erhållit i uppdrag att examinera och viga nya prester. Då sedermera Savolaks eröfrades, så underlades detta landskap förmodligen så i kyrkligt som verldsligt afseende Viborgs förvaltningsdistrikt, ehuru underrättelserna om förhållandena derstädes äro ganska bristfälliga. I de öfriga finska landskapen, hvilka stodo under furst Galitsins styrelse, se vi de ryska befälhafvarne tillsätta prester, till dess slutligen år 1717, samma år som den civila administrationen ordnades, äfven en ny kyrkostyrelse på Galitsins föranstaltande tillsattes i Åbo. Ledamöter i detta interimskonsistorium utsågos bland kyrkoherdarne i de angränsande församlingarna och i spetsen för det samma ställdes, under namn af *domprost*, kyrkoherden i Somero, *Jakob Ritz*, en från Tyskland bördig man, som förut hade varit kyrkoherde i Wenjoki i Ingermanland, men flytt derifrån undan ryssarne. Detta kyrkliga embetsverk fick nu i uppdrag att öfvervaka församlingarnas ordnande enligt svenska kyrkolagen och att meddela den presterliga invigningen åt dem, som befunnos dertill duglige; och det säges, att Ritz under de fyra närmast följande åren vigt 59 nya prestmän, dels af studenterne, dels af djeknarne. Samtidigt som Ritz förordnades till domprost, utnämndes till kyrkoherde i Vasa och prost öfver hela Österbotten den förut omtalade Barthold Vhæl, och det är antagligt, att äfven han ordinerade prester, ehuru han för öfrigt stod under konsistoriet i Åbo. Till slut inrättades äfven i Borgå ett interimskonsistorium för de församlingar i Tavastland och Nyland, som hade hört till det östra biskopsstiftet; men detta embetsverk, i spetsen för hvilket stod kyrkoherden i Perno, *Petrus Serlachius*, indrogs åter år 1720 på grefve

Douglas befallning. Det är att märka, att de verldsliga myndigheterna fortfarande förbehöllo sig rättigheten att med för dem behaglige män besätta de lediga kyrkoherde-embetena; ty dessa embeten voro på denna tid af lika mycken politisk som kyrklig betydelse. Men de öfriga kyrkliga embetenas besättande tillkom konsistorium, likasom öfver hufvud vården om församlingarnas ordnande, åhörarnes bildning och presternas seder. Äfven höllos ordentliga prestmöten i Åbo, åtminstone i början af åren 1720 och 1721, till följd af furst Galitsins särskilda befallning. Det är likväl lätt att inse, att den andliga bildningen öfver hufvud var i begrepp att helt och hållet förtvina. På Galitsins föranstaltande kommo ett par skolor, nämligen i Åbo och Raumo, åter i verksamhet; men de öfriga skolorna och sjelfva universitetet voro upplösta, och all förbindelse med Sverige var afbruten. Likväl finner man exempel uppå, att fursten ädelmodigt gaf pass och tillstånd åt några ynglingar att fara till Sverige för att studera. Men bristen på dugliga lärare var dock så stor, att församlingarna på många ställen saknade egen själaherde och nödgades åtnöja sig med någon tillfällig vård af grannsocknarnes presterskap. Äfven i öfrigt hopade sig hvarjehanda hinder för folkets upplysning; sålunda led man brist på äfven de nödvändigaste böcker och alla tryckerier lågo nere. År 1719 trycktes derför i Taurala by af Pälkäne socken en abc-bok, som i brist på andra hjelpmedel var skuren i trä. Gutenbergs konst tycktes vara umbärlig.

Att landets ekonomiska tillstånd efter ett så långt krig och så ohyggliga hemsökelser var högst bedröfligt, är öfverflödigt att tillägga. Men i bredd med allt detta elände märktes dock nu på dessa år en viss förbättring i landets och folkets ställning. Isynnerhet i de sydliga delarne af landet började man åter lefva någorlunda såsom förr. Handeln begynte åter drifva befolkningen till arbete och företagsamhet, så att sjö- och landttullen, likasom på svenska tiden, åter upprättades. Då vid Kyndelsmessotiden 1719 den vanliga marknaden i Nådendal inföll, ansåg man nödvändigt att skicka tulltjenstemän äfven dit, för att "öfvervaka den del, som af all torgförd vara tillfaller hans stor-czariska majestät". Det är likväl antagligt att för krigets skull handeln på utlandet var ganska ringa; derför steg äfven t. ex. saltet till ett oerhördt högt

pris, så att kustbefolkningen på många ställen sjelf begynte bereda denna artikel af hafsvattnet. Men att de borgerliga näringarna ej alldeles hade upphört synes bland annat af de ansenliga skattebelopp, hvilka årligen erlades från de flesta städer. Åbo betalade 1,000 rubel, Borgå och Björneborg hvardera 360, Nystad 300, Nådendal 100 och Vasa 50. Likväl voro några städer helt och hållet på förfall, och Helsingfors utgjorde endast en rysk befästning. Bland industriella företag må nämnas, att i Borgå linneväfveriet var i full blomstring och att några jernbruk, nämligen Koskis, Tykö och Kauttua, synas varit i gång. Bönderna tyckas kommit till rätta lika väl som förut; ty några goda år hade åter höjt jordbruket, så att på sina ställen de öde hemmanen åter upptogos till odling. Det förnämsta inflytandet utöfvade dock den återvunna säkerheten till lif och egendom. Det främmande krigsfolket, som för det mesta var inqvarteradt i närheten af Åbo eller i läger på Lojo malm, hölls i sträng tukt, och den enskildes eganderätt var äfven för öfrigt skyddad. Endast kronans och de flyktades qvarblifna egendom användes godtyckligt till ryssarnes förefallande behof. Från kronoboställena flyttades åbyggnaderna till Helsingfors och annorstädes i och för kasernbyggnader, från flere herregårdar fördes fönstren och spjellen till Åland, då sammankomsterna för fredsunderhandlingarne år 1718 derstädes började hållas, och skogarne i kusttrakter sköflades skoningslöst i och för byggandet af galerer och till andra ryska kronans behof. Hvarest klockorna eller andra kyrkornas dyrbarheter blifvit qvarlemnade, blefvo de vanligen på czarens befallning förda till Ryssland. Till och med St. Henriks ben, hvilka ännu såsom ett dyrbart minne bevarades i Åbo domkyrka, fördes år 1720 på grefve Douglas' föranstaltande till Ryssland.

Stora ofredens tvenne sista år medförde ännu en gång en svår allmän hemsökelse, som smärtsamt träffade folkets ännu icke läkta sår. Det berättas att grefve Douglas vid ett dryckeslag i Åbo om påsken 1719 ihjelstuckit en hög rysk officer, men att han erhöll förlåtelse mot löftet att från Finland anskaffa tvenne fullständiga regementen infanteri till czarens tjenst. Hur detta än må hafva varit, så uttogs i början af år 1720 en man från hvarje mantal och hemmansegarne måste, förutom nödig sold efter öfverenskommelse, betala 10 rubel

från mantalet till dessa soldaters beklädnad. De sålunda uttagna soldaterna, hvilkas antal från Åbo generalguvernement antagligen steg till ett par tusen man af det kraftigaste folket, fördes genast till Ryssland och skickades bort till Astrakhan, hvarifrån förmodligen ingen enda någonsin återvände. Denna landet aftvingade blodskatt väckte en sådan fasa, att allmogen åter på flere orter öfvergaf sina hem och flydde till skogar och ödemarker, ehuru Douglas i flere kungörelser tillförsäkrade dem czarens nåd och beskydd. Samtidigt utskrefs en häst på mantalet för de ryska dragonernas behof, och fastän flere af dem förkastades såsom odugliga och en summa penningar (19 rub. 20 kop.) togs i ersättning, uppstod dock i hela landet stor brist på dragare; ty äfven året derpå uttogos ånyo hästar för trossen. Med denna sista skattegärd fick man då de långa åtta årens gäster ur landet. Emellan de båda rikena upprättades åter fred och endrägt, och större delen af Finland återlemnades till Sverige. På hvad sätt de politiska förhållandena i Sverige utvecklat sig ända derhän, skola vi i det följande framställa.

Vi hafva i det föregående sett, hurusom Karl XII åter kom till sitt rike. Men denna tilldragelse verkade ingen förändring uti de finska förhållandena; Karl tycktes nämligen undvikit en förnyad strid med den fiende, som besegrat honom på slagfältet vid Pultava. I dess ställe tillbragte han ett helt år i Pommern, hvilket land dock intogs af Preussens, Sachsens, Hannovers och Danmarks förenade härar. Sedan han slutligen i December 1715 såsom flykting ankommit till Sverige, vände han sina vapen emot Danmark och begynte tänka på Norges eröfring. Sålunda gjorde Karl sjelf redan i början af 1716 ett infall i södra Norge, derifrån han dock nödgades draga sig tillbaka. Hos hans rådgifvare hade på denna tid underliga planer uppstått, och för deras förverkligande utpressades undersåtarnes sista blodsdroppar. Redan då konungen vistades i Stralsund, hade förre holsteinske ministern, baron *Görtz,* innästlat sig i hans förtroende. Denne förslagne och djerfve statsman förstod att smickra Karls krigslystnad och upptänkte derjämte äfven de omöjligaste medel till krigets fortsättande. Hurusom Görtz dessa år genom nya skatter, tvångslån, förbud af fullhaltigt mynt och genom att i dess ställe utgifva mynttecken allt mer utmattade det svenska folket, vore för långt

att här förtälja och hör rätteligen icke till Finlands historia. Äfven den yttre politiken var desso lik. Karl, som ville hämnas på engelska konungen, för att denne såsom kurfurste af Hannover hade förenat sig med Sveriges fiender, tänkte på ett krigsföretag till England och lät Görtz bedrifva underhandlingar med Stuartska partiet i detta land. Men engelska regeringen, som blifvit gjord uppmärksam härpå, bemägtigade sig i London den svenske gesandtens, Karl Gyllenborgs, papper och blottade för verldens ögon dessa planer — något, som mycket skadade den svenska konungens anseende inför det protestantiska Europa.

Under tiden hade Peter den store jämte sin gemål gjort en resa i vestra Europa (1716, 1717); en rysk här hade blifvit förd till Seeland, och man hade för afsigt att med Danmarks och Rysslands förenade styrkor eröfra Skåne. Men ömsesidig misstro upplöste detta farliga förbund. Czaren, som sammanträffat med Görtz i Holland just samtidigt, som denne bedref sina stämplingar emot England, begynte tvärtemot mer än förr luta till försoning med Sverige på billiga vilkor. I denna afsigt sammankommo nu om våren 1718 Sveriges och Rysslands ombud på en holme (Löfö i Sunds socken) i Ålands skärgård, på hvilken man för tillfället hade uppfört nödiga boningshus, alldenstund trakten för öfrigt var helt och hållet ödelagd. På Rysslands vägnar infann sig Henrik Ostermann, en tysk, som ingått i czarens tjenst och småningom uppsteg till allt högre värdigheter i sitt nya fädernesland; Sveriges ombud var Karls premierminister Görtz, äfven han en tysk, samt nyssnämnde Gyllenborg. Men alla förlikningsförsök strandade emot den svenske konungens envishet. Czaren skulle varit benägen att återlemna nästan hela Finland; han skulle derjämte gifvit Hvitahafstrakterna såsom ersättning för Ingermanland, Estland och Liffland. Men Karl ville ej afstå något, och Görtz fick i denna sak göra flere fåfänga resor till konungen i södra Sverige. Det är troligt, att Sveriges fredsunderhandlare sjelfve snart märkte, att deras möda var förgäfves, och mot slutet var det deras enda afsigt att uppehålla ryssarne, så att ej Sveriges svagt skyddade kuster skulle råka ut för ödeläggelse. Sålunda fortsattes underhandlingarna och freden fördröjdes, ända tills händelserna i Norge gåfvo åt sakerna en ny gestaltning.

Karl XII hade nämligen om hösten 1718 gjort ett nytt infall i Norge. Konungen sjelf hade för afsigt att med 30,000 man eröfra södra delen af landet, under tiden Karl Armfelt, hvars finska armé nu var förstärkt till 6,000 man och med Helsinglands och Jemtlands regementen uppgick till 9,000 man, öfver fjellen sändes emot Throndhjem. Det öde, de finska krigarne nu gingo till möte sedan de för länge sedan upphört att försvara sitt eget fädernesland och nu begåfvo sig att med sitt blod köpa åt Sverige ersättning för Finlands förlust, var så att säga ett naturligt slut på Stora ofredens blodiga skådespel. De sista dagarne i Augusti tågade Armfelt ifrån Jemtland öfver gränsen på den trakt, hvarest allmänna landsvägen nu går öfver fjellen, och intog med ringa möda ett par smärre fästningar (Stene och Skaanes). Om han derefter med ens hade anryckt emot Trondhjem, så skulle kanhända denna Norges forna hufvudstad fallit i hans våld. Men de beständiga höstregnen hindrade hans marsch och försvårade tillförseln. Armén nödgades tröska och mala för sitt dagliga behof och dröjde af denna orsak halfannan månad i Levanger. Då hären slutligen den 1 November ankom till Trondhjem, hade staden hunnit blifva så fullständigt befästad, att en stormning var omöjlig. Brist och elände rådde inom Armfelts armé och soldaternas missnöje var så stort, att generalen nödgades låta hänga några af de motspänstiga. Flere gånger bad Armfelt konungen om tillstånd att få föra hären tillbaka till Jemtland, men erhöll endast skarpa förebråelser till svar. I medlet af November drog finska hären söderut, och De la Barre sändes med rytteriet till Rörås der kronans koppargrufvor plundrades. För öfrigt berömmes finnarnes uppförande i det fiendtliga landet såsom synnerligen mildt; Karl Armfelt sjelf var en gudfruktig man, och äfven hans närmaste man, De la Barre, höll sträng krigstukt, så att innevånarne voro skyddade till lif och egendom. Krigshändelserna upphörde nu för någon tid; det är blott att nämna, att den bekante finske partigängaren *Långström*, som med tio fotdragoner ströfvade bland fjellen, fick sin död af norska bönder inom Hegre församling.

Så stodo sakerna i norden, då ryktet om Karl XII:s död begynte utbreda sig. Konungen hade nämligen i slutet af Oktober tågat öfver norska gränsen och begynt belägra fästningen *Fredrikssten.* Med vanligt trots gick han sjelf i spetsen

för faran, och sålunda inträffade slutligen, hvad man redan länge kunnat vänta. På aftonen *den 30 November* (det var 1:sta advent), då konungen satt vid löpgrafven, träffade en från fästningen afskjuten kula honom i hufvudet och dödade honom på stället. Denna händelse förändrade ögonblickligen alla politiska förhållanden. Den kungliga armén upphäfde genast belägringen och tågade tillbaka öfver gränsen. Norges eröfring kom ej längre i fråga, och Armfelt erhöll derför äfven befallning att lemna Trondhjems län. Men detta återtåg var olyckligare för den finska hären, än någon af de motgångar, den samma förut fått vidkännas. Armfelt beslöt taga den kortaste vägen öfver fjellen, hvarest afståndet emellan de sista byarne var 8 mil. Men då hären hunnit till fjellens snöhöljda delar (det var på *nyårsdagen 1719* gamla stilen) uppsteg från öster en storm med snöyra och köld. Redan första natten fröso stora skaror ihjel vid stranden af Öisand sjö, fastän de med kolfvarne på sina gevär försökte underhålla eldar för att värma sig. Följande dag gick hären vilse och nu tågade man i fem dagars tid fram och åter bland bergen. Omkring 3,000 man, deribland flere officerare, omkommo härvid af köld, hunger och trötthet. Den finska fältpresten Nils Idman, som följde med hären, förtäljer i en af sina predikningar om dessa "*Folkets rop på norska fjellen*", sägande: "Hvilken jämmer och klagan, nöd och verop, ångest och förtviflan man här nödgades se och höra, kan man ej så lätt föreställa sig, emedan denna olycka ej kan till alla dess delar så ohyggligt beskrifvas, som den i sjelfva verket var förfärlig." — Norska skidlöpare, som efter stormen besökte fjellen, funno hopar af ihjelfrusna ryttare och fotfolk, samt vapen och tross kringströdda längs arméns väg, och ännu i årtionden derefter syntes på dessa ställen de scenes dödes hvitnade benrangler ligga på de nakna klipporna.

Genom Karl XII:s död var det hinder undanröjdt, som hittills hindrat fredens afslutande. Men å andra sidan åter försvagade denna tilldragelse äfven i någon mon Sveriges politiska ställning; ty i bredd med hans stora misstag låg det i hjeltekonungens personlighet ett något, som ingaf en känsla af tillförsigt hos hans undersåtar och fruktan och aktning hos hans och rikets fiender. Nu var denna nimbus borta och intet annat återstod, än den utmattning, som var en följd af Karls krig. Det är äfven att märka, att de förändringar, som

nu i Sverige vidtogos i afseende å regeringsformen och tronföljden, till en början sköto tankarne på fred åt sidan. Karl XII hade förblifvit ogift och hela den kungliga ätten hade ej mer än tvenne medlemmar, nämligen konungens äldre systers son, hertig *Karl Fredrik* af Holstein, och Karls yngre syster, den redan förut nämnda *Ulrika Eleonora*, som nyligen gift sig med arfprinsen af Hessen, *Fredrik*. Såväl hertigen som arfprinsen befunno sig för tillfället i Sverige, och Karl hade aldrig gifvit tillkänna, hvilken af dem skulle blifva hans efterträdare på svenska tronen; endast Görtz, som redan förrän han kom i Karls tjenst ledde holsteinska husets politiska angelägenheter, hade kraftigt försökt understödja Karl Fredriks rätt. Men efter konungens död vidtog motpartiet så skyndsamma åtgärder, att de holsteinska planerna kommo alldeles för sent. Görtz, som just var stadd på resa från Åland till konungen, blef genast gripen och i största hast dömd till döden och afrättad. Derjämte öfvertog *Ulrika Eleonora* genast regeringen. Men då den vanliga arfsföljden tycktes gifva större rätt åt den äldre systerns son, öfvertalades Ulrika Eleonora att afstå såväl från enväldet som arfsrätten (man förstod ännu icke att göra skilnad emellan dem båda) och blef nu genom ständernas *val* drottning, den 23 Januari 1719. Det var drottningens afsigt att få sin gemål till medregent; men frihetspartiet, i spetsen för hvilket stod rådets mest framstående man, kanslipresidenten *Arvid Bernhard Horn*, medgaf intet, som kunde gifva ny styrka åt konungamagten. Ulrika Eleonora, förbittrad öfver detta motstånd, vågade sjelfrådigt afsätta Horn såväl från kanslipresidentskapet, som från rådet. Men då ständerna i Januari 1720 åter sammanträdde och Horn valdes till landtmarskalk, nödgades hofvet söka försoning med frihetspartiet. Då afstod Ulrika Eleonora kronan till förmon för sin gemål, och arfprinsen blef utropad till konung under namn af *Fredrik I.* Hertigen af Holstein, som redan föregående vår begifvit sig till Tyskland och sedermera begynt anförtro sig åt czarens skydd, förlorade derigenom alla förhoppningar på svenska kronan. Men Horn förordnades ånyo till kanslipresident, och en ny, friare regeringsform var nu införd i Sverige.

Under tiden hade svenska regeringen ingått särskilda fredslut med några af rikets fiender, nämligen med England och Hannover 1719 och genom Englands förmedling med

Preussen 1720 samt slutligen samma år med Danmark. I dessa fredslut hade Sverige förlorat: Bremen och Verden åt Hannover, Stettin och Oder-mynningarna åt Preussen, samt tullfriheten i sundet. Men fredslutet med Ryssland var lemnadt till sist i den förhoppning, att andra staters bemedlingar skulle utverka billigare vilkor. Detta hopp slog likväl felt. Czaren, som redan länge ifrigt eftersträfvat fred och förgäfves hade väntat, att Finlands eröfring skulle inverka på Sveriges politik, beslöt slutligen att öfverföra kriget till sjelfva Sverige. Till följd häraf rörde sig ryska galerflottan år 1719 härjande och brännande såväl i den svenska skärgården utanför Stockholm, som längs kusterna af Södermanland och Östergötland. Följande sommar uppbrändes Umeå stad och om sommaren 1721 fortsatte ryssarne sina härjningar från Gefle norrut. Under sådana omständigheter nödgades Sverige antaga freden på hurudana vilkor som helst. Riksrådet, grefve Johan Lilljenstedt (den redan i det föregående omtalade Paulinus) skickades om våren *1721* till Nystad, der fredsunderhandlingarna med Ostermann åter öppnades, och *den 30 Augusti* underskrefs slutligen *freden i Nystad.* Sverige afstod Liffland och Estland med Ösel, samt hela Ingermanland och Kexholms läns södra del längs Ladoga, hvarjämte dessutom Viborgs stad och slott med omgifning lemnades åt ryssarne. Hela det öfriga storfurstendömet Finland samt Nord-Karelen återlemnades till Sverige och den ryska armén skulle inom fyra veckor lemna landet.

Dessa vilkor voro ovedersägligt ganska hårda. De gjorde slut på Sveriges välde på Östersjön och frånryckte Finland icke blott alla dess förposter i söder och öster, utan äfven en del af dess eget nationella område. Men då vi betrakta Sveriges och Rysslands inbördes ställning vid detta tillfälle, måste vi i sanning förundra oss öfver, att ens så mycket blef återlemnadt. Endast Peter den stores ifriga längtan efter fred tyckes kommit Sveriges svaghet till hjelp. Rysslands galerer härjade och brände som bäst Sveriges kuster, och regeringen i Stockholm gaf åt sina ombud befallningen att påskynda fredsslutet. Finnen Lilljenstedt skulle likväl gerna velat rädda åt sitt fädernesland det vigtiga Viborg; men Ostermann som i hemlighet fått kunskap om Sveriges eftergifvenhet, släpte ej sitt byte. En sägen vill veta, att czaren redan beslutat afstå från Viborg och fördenskull sändt sin gunstling Jaguschinski

till Nystad med befallning härom. Men Osterman, som förutsett detta, hade bedt Viborgs kommendant Schuvalow, att uppehålla budbäraren. Schuvalow anstälde för Jaguschinski ett dryckeslag, som räckte i tvenne dygn, och under tiden fick Osterman freden afslutad. Likväl förmådde Lilljenstedt i någon mon nedtrycka ryssarnes fordringar. De ville nämligen draga gränsen ända från Kymmene-elf och vidare genom Willmanstrand, så att en del af Saimen skulle tillfallit Ryssland. Den nya gränsen gick nu emellertid från kusten af Finska viken något öster om Wederlaks kyrka, följde sedan på half mils afstånd hafskusten ända till Wilajoki och vände härifrån på tre mils afstånd från Viborg uti en båge i nordvest och norr, till dess den sammanträffade med den gamla, uti freden i Nöteborg bestämda gränsen vid hörnet af Kirvus, Räisälä och Kaukola socknar. Derefter följde den Kexholms länegräns åtta mil i norr, nämligen till hörnet af Kerimäki, Kesälahti och Parikkala socknar. Härifrån skulle gränsen gå i rak linie tvärsigenom Kexholms län mot nordost till Kolmikanta rå. Men då gränsen sedan uppgicks och man på detta ställe begynte från hvardera ändpunkten, råkade ej linierna ihop, utan man nödgades göra en böjning vid Jänisjärvi, såsom den nu varande gränsen emellan Viborgs och Kuopio län ännu utvisar.

Samma höst som freden afslöts, utrymde ryska hären under generalmajor Tschekin den del af Finland, som skulle återlemnas åt Sverige. De finska tjenstemän, hvilka hade tjenstgjort vid det ryska kansliet, hade af grefve Douglas blifvit kallade till Helsingfors, och derifrån fördes de för en tid till Ryssland för att afgifva redovisning. Men för öfrigt iakttogo ryssarne vid sitt aftåg en noggrann ordning. Några finska qvinnor, som hade ingått äktenskap med de främmande soldaterna och af hvilka en och annan antagit grekiska religionen, fingo följa med ur landet; men detta medgafs ej åt andra af landets innevånare. Samtidigt infunno sig de af svenska regeringen tillsatta landshöfdingarne på sina poster. Stora ofreden var nu slut. Men äfven Sveriges magtperiod var förbi, och ett nytt tidskifte i Finlands historia hade ingått.

VI. Svenska väldets sista period.

1721—1809.

Första tidskiftet.

Ständer-regeringen, 1721—1771.

1. Finlands återförkofran efter Stora ofreden, 1721—1738.

Utarmadt och nästan krossadt under de tunga bördorna hade det finska folket ändtligen utträdt ur Stora ofredens skräckuppfylda tider, för att ånyo begynna sitt nationella lif. Men dess lifsvilkor voro nu mycket inskränktare än någonsin förut, ty tjugufem års lidanden hade qvarlemnat så djupa sår, att deras helande nästan syntes omöjligt. Att landet var ruineradt och sjunket i fattigdom, dess kultur nästan utplånad, dess administration på förfall och sjelfva befolkningen till stor del död eller bortsläpad i fångenskap till Ryssland eller stadd på flykt i Sverige — detta allena kunde medföra undergång för ett litet folk. Men derutöfver förde ännu sjelfva freden, sådan den samma nu erhållits, med sig svårigheter, hvilka med visshet tycktes förebåda det finska folkets totala undergång. Först var nu det område, som det finska folket kunde kalla sitt, klufvet emellan tvenne skilda riken, hvilkas olika lynnen, seder och politiska sträfvanden hotade att för alla tider aflägsna de forna landsmännen ifrån hvarandra. Visserligen var den del af Finland, som återförenades med Sverige, många gånger större än det till ett ryskt guvernement förvandlade sydöstra Finland, och då man derjämte erinrar sig, att af hela det förlorade området endast Viborgs omnejd af gammalt varit

räknad till Finland, men i dess ställe norra Karelen af det forna Kexholms län nu öfverlemnades åt Sverige och närmare införlifvades med Finland, så kunde det i sanning tyckas, som skulle det samma i anseende till sitt område ej blifvit förminskadt i förhållande till förr. Men i sjelfva verket hade dock det finska folkets nationella ställning betydligt försvagats. Viborg, hela det östra Finlands moderstad och medelpunkt samt forna förmur mot Ryssland, kunde på intet vis ersättas, och äfven Ladoga-trakterna af Kexholms län, som nu förenades med Viborg till "*Ryska Finland*", hade genom ett sekels gemensamhet i med- och motgång sammanvuxit med det öfriga Finland, och dess lösslitande från moderlandet var nu lika kännbart och olyckligt för hvardera. Ännu betänkligare än alla ögonblickets sorger var likväl den framtida fara, som de förändrade politiska förhållandena i norden medförde för det finska folket. Rysslands nya kejsardöme hade genom sin store herskares snille och kraft plötsligen höjt sig till en europeisk stormagt, hvars hufvudstad reste sig vid Finska vikens innersta hörn, beherskande Östersjöns kuster ända till mynningen af Düna. Sverige åter hade förlorat ej allenast dessa områden, utan öfver hufvud sin förra inflytelserika ställning bland Europas stater; det hade sjunkit både i anseende och magt, men blifvit dubbelt försvagadt genom den östra grannens växande styrka. Och just emot denna farliga granne var det finska folket nu mera endast en det svenska rikets förmur, som kunde uppoffras i nödens stund, om blott stamlandets säkerhet fordrade det. Det syntes derför alls icke troligt, att Finlands afskiljande från Sverige skulle stanna dervid; tvertom tycktes sjelfva gränsens onaturlighet förebåda nya förändringar, hvilkas slut ingen ännu ens kunde förutse. Derför uppfyldes menniskornas sinnen af dystra aningar, och ett vacklande åt tvenne håll förspörjes i tidehvarfvets hela skaplynne, ej blott derför, att folkets historia då var tvåfaldig, rörande sig på den svenska och ryska sidan om riksgränsen, utan äfven i afseende å de vacklande böjelser och sträfvanden, som dessa förhållanden kallade till lif. Men lika fullt begynte det finska folket äfven nu med mandom och kraft arbeta på förbättrandet af sin ställning, och inom kort började redan ruinerna från stora ofredens tider betäckas med den grönskande brodden af en ny kultur.

Så snart freden var sluten, skyndade svenska regeringen att ånyo ordna landets administration och embetsverk i de landskap, som nu efter adertonårigt fiendtligt öfvervälde återlemnades. Redan samma höst infunno sig de nya landshöfdingarne. Den gamla indelningen i fyra län återstäldes, men det forna Viborgs län, hvars administrationscentrum nu blitvit förändradt, förvandlades till *Kymmenegårds län* och omfattade nu, förutom Savolaks, äfven norra Karelen. Till landshöfding öfver detta vidsträckta område sattes den redan tidigare kände krigskommissarien Frisius, nu adlad under namnet *Frisenheim*, som fick Villmanstrand till säte för sitt embete. Bland öfrige landshöfdingar må nämnas finnen *Johan Theslef*, adlad *Stjernstedt*, som erhöll Åbo och Björneborgs län, men redan följande år afled. Vid de lägre förvaltningsembetena användes till en början samma uppbördsmän, som blifvit tillsatta af den ryska styrelsen; ty dessa hade naturligtvis den bästa erfarenhet om landets och folkets tillstånd, ehuru å andra sidan den nu varande regeringen och de från sin flykt återvändande embetsmännen ej kunde betrakta dem med vänliga blickar. Jämte förvaltningen sattes militärväsendet åter i stånd, och till högsta befälhafvare förordnades generallöjtnanten *De la Barre*, hvars namn är kändt genom de föregående krigshändelserna. Finlands ännu återstående krigare fingo nu återvända till hemlandet och äfven åt dem, hvilka deserterat efter striderna i Pälkäne och vid Napue, utlofvades fullständig amnesti, om de ånyo instälde sig till krigstjenst. Men då det var omöjligt att på en gång fylla rotarne med landets eget folk, togs tills vidare ett antal svenska och tyska soldater, hvilka likväl inom kort sägas begynt vantrifvas vid den i landet vanliga nödfödan och barkbrödet. För öfrigt gjordes nu den förändring, att hela det finska rytteriet förvandlades till *dragoner*. Åbo och Björneborgs läns rytteri fick namnet "lifdragoner", Tavast-Nylands rytteri "Nylands dragoner", och af qvarlefvorna af Viborgs läns rytteri upprättades "Karelska dragoner". Viborgs fotregemente, som till följd af de förlorade rotarne hade minskats till hälften kallades hädanefter Kymmenegårds bataljon. På några ställen begynte man redan på denna tid upprätta s. k. *Vargering*, d. v. s. rotarne besoldade på förhand män, som vid behof skulle insättas i de defekta rotenumrorna. Men denna inrättning blef ännu icke allmän.

Under tiden återupprättades äfven den kyrkliga styrelsen, läroinrättningarna och domstolarne. Redan år 1721 tillsattes nya biskopar i Finlands båda stift. Till biskop i Åbo förordnades nu, likasom så många gånger förut, en utländsk man, en *Herman Witte*, hvilken var bördig från Riga och äfven i anseende till sin bildning en tysk. Deremot erhöll det östra stiftet till styresman en infödd finne, nämligen den yngre Gezelii son, *Johan Gezelius den yngste*. Viborgs förlust hade gjort äfven kyrkostyrelsen i dessa trakter husvill, och konsistorium sammanträdde de första tiderna i Särkilaks gård i Perno socken, till dess slutligen år 1723 biskopssätet en gång för alla flyttades till *Borgå* stad, som derför äfven försågs med ett gymnasium (år 1726). De prester, som flytt till Sverige, antingen förflyttades tillbaka till sina förra tjenster eller, om deras församlingar kommit att tillhöra Ryssland, till andra lediga platser, och sålunda var den kyrkliga ordningen, som under den fiendtliga invasionen någorlunda blifvit vid magt hållen, snart fullständigt återställd. Vida svårare var det att åter upprätta de institutioner, hvilkas verksamhet helt och hållet hade upphört. Åbo universitet samlade åter sina spridda medlemmar till Auras stränder, och den 26 November 1722 firades under biskop Wittes presidium denna dyrbara institutions *förnyelsefest* (festum restaurationis), hvarjämte den ryktbare finnen Arvid Bernhard Horn följande år utsågs till universitetets kansler. Samtidigt återflyttades äfven Åbo hofrätt till sin förra plats; dess president var för tillfället den från det föregående kände *Johan Creutz*, som nyligen blifvit upphöjd till greflig värdighet († 1726). Öfver hufvud besattes embetena allt efter som flyktingarne med sina familjer hunno återkomma från Sverige eller från sin fångenskap i Ryssland. De hade ofta sina platser på förhand bestämda, ty svenska regeringen hade under dessa åtta år gjort sina utnämningar äfven i Finland, ehuru landet och dess tjenster innehades af fienden. Det är likväl att märka, att på långt när icke alla återvände till sina platser. Utan att tala om dem, som dött, hade flere under tiden erhållit fast anställning i Sverige, andra åter qvarstannade i Ryssland, och mången svensk adelsman, isynnerhet af dem, som hade egendomar inom det eröfrade området, ingingo nu eller senare i rysk tjenst. Den svåra politiska stormen

hade ryckt landsmän från landsmän, och en lång tid fick förlida, innan de åter genom nya förhållanden blefvo förenade.

Äfven en stor del af borgerskapet samt delvis äfven bönderna hade varit på flykt till andra sidan hafvet och skyndade nu hem igen. De möttes af en bedröflig syn: deras hus voro brända, åkrarne igenvuxna och deras tillhörighet ofta i andras värjo. Hela Åland hade i många år varit öde; först år 1722 begynte befolkningen återkomma. När då om sommaren gudstjenst första gången hölls i Saltviks kyrka, flög der upp en orrhöna med sina ungar, som hade haft sitt bo i Herrens ödelagda tempel. I allmänhet hunno ej flertalet af flyktingarne återvända förrän 1723 eller till och med året derpå. Deras belägenhet var vanligen högst usel. Om de äfven hade hopskrapat några penningar för flykten, så hade dessa antingen åtgått till uppehället eller förlorats genom Karl XII:s mynttecken, hvilka ej hade något värde. Ännu bedröfligare var förhållandet med de från Ryssland frigifne fångarne, hvilka i stora hopar af män, qvinnor och barn med landshöfdingarnes hjelp förpassades till sina hemorter. Deras öde var kanske lättast, hvilka qvarstannat i sina hem och lyckligt genomgått de svåra tiderna. Nu fingo vänner och anförvandter åter träffas, och månget lidande blef glömdt, då hemmets välbekanta, kära husgudar åter emottogo de kringirrande i sitt sköte. Men ganska många voro de, som hade försvunnit i obekanta öden, och mången saknade sina närmaste, föräldrar sina barn, makar sina makar. På styrelsens befallning upprättade presterskapet förteckningar öfver alla till Ryssland bortförda barn, och svenska ministern i St. Petersburg gjorde allt sitt bästa, för att återföra de förlorade; men detta kunde ej alltid lyckas honom. Det är ej nu mera möjligt att uppgöra någon noggrann förteckning öfver alla de förluster i folk och egendom, Finland genom stora ofreden fått vidkännas; men af enskilda exempel kunna vi sluta till förlusternas storlek. I Österbotten, hvarest kriget hade rasat häftigast, anslogs de genom död och fångenskap förlorade till 8,000; men antalet af dem, som dogo af hunger och elände, kunde ej bestämmas. Genom ungefärlig beräkning har man kommit till den slutsats, att vid freden hela innevånaretalet i svenska Finland ej uppgått till mer än 200,000 eller 250,000 personer, och såsom säkert kunna vi antaga att befolkningen minskats till åtminstone

hälften emot hvad den 25 år tidigare på samma område uppgått till. I Österbotten voro nära 2,000 gårdar antingen öde eller så förfallna, att de ej utan efterskänkning af skatterna kunde repa sig. I Åbo och Björneborgs län räknades (Åland oräknadt) 1,157 öde gårdar, 4,074 utarmade och förfallna, 2,981 mindre bemedlade och endast 854 fullständigt vid magt hållna. Dessa förhållanden vunno ingen förbättring under de första åren; ty 1722 inträffade svår missväxt till följd af för mycken nederbörd, och äfven följande årets skörd var mycket ringa. Allt slags brist gjorde odlingen dubbelt svår. Styrelsen nödgades införskrifva spannmål, isynnerhet till utsäde, och äfven hästar ansågs nödvändigt att inhemta från Skåne: det fans nämligen så litet dragare, att man mångenstädes var tvungen att bruka sin åker med spade. Handeln och industrien voro ej på bättre fot än jordbruket. De österbottniska städernas sammanlagda förluster genom stora ofreden ansågos utgöra 900,000 daler kopparmynt (eller 560,000 mark nu gällande finskt mynt), och Åbo ensamt hade otvifvelaktigt lidit än större förluster. Flere jernbruk voro förfallna, och nästan alla sågar, tegelbruk och kalkugnar förstörda. Till och med tjärubränningen, denna Finlands uråldriga industri, hade råkat på förfall, dels af den orsak, att ryssarne hade förstört skogarne, men än mer derför, att de, som idkat denna näringsgren, hade utdött.

Äfven hufvuddelen af det svenska riket hade af det långa kriget lidit mycket i anseende till förmögenhetsförhållandena, och derför kunde ej regeringens omsorg och krafter räcka till att i så rikt mått bispringa Finland, som detta lands utomordentliga hjelplöshet skulle erfordrat. Men tidsandan i Europa hade öfver hufvud nyligen begynt ifra för ekonomisk förkofran, och äfven i Sverige företer det tidskifte, som nu börjar, tvenne hufvudriktningar, hvilka båda stodo i innerlig gemenskap med hvarandra. Genom den nya regeringsformen, som gjorde slut på det kungliga enväldet och lemnade hela magten i händerna på ståndens representanter, skulle åt nationens medlemmar beredas det tillfälle till allsidig ekonomisk förkofran, som allena kunde framkalla ett allmänt välstånd. Å andra sidan begagnades denna ekonomiska förkofran hufvudsakligen såsom ett medel för politiken och afsåg såväl frihetens värnande i landet, som ock rikets tryggande gentemot utlandet.

Af denna orsak har ständerregeringens tid i Sveriges historia blifvit kallad än "*Frihetstiden*", än "*Ekonomiska tiden*". Äfven till Finland begynte denna tidens riktning strax sträcka sitt inflytande; ty äfven detta lands ständer hade rösträtt vid de svenska riksdagarne, och till och med svenskarne sjelfva insågo, att denna återstående förpost emot Ryssland behöfde förstärkas såväl i afseende till folkmängd som försvarskrafter.

År 1723 sammanträdde för första gången efter fredsslutet rikets ständer i Stockholm. Man hade redan erhållit någorlunda fullständiga uppgifter om tillståndet i Finland och några förordningar utfärdades till ekonomiens upphjelpande. De gamla kronoresterna efterskänktes och till följd af den ringa tillgången på svenskt mynt tillät man, att skatterna erlades i ryska silfverpenningar, sålunda att 1 kopek silfver ansågs gälla lika mycket som 1 öre silfvermynt. På den finska allmogens begäran, i hvilken äfven finska adeln synes hafva förenat sig, förordnades nu, att de af den ryska ockupationen tillsatte uppbördsmän, hvilka då begått orättvisa emot sina landsmän, skulle efter försiggången ransakning dömas sina embeten förlustiga. För öfrigt medgåfvos åt Finland några särskilda förmoner. Till hjelp vid återuppbyggandet af de förstörda kyrkorna i landet förordnades en kollekt öfver hela riket. Främst höll man naturligtvis vård om, att den besutna allmogen, som hade att bära skattebördorna, skulle återvinna sitt välstånd. I denna afsigt utverkade de finska representanterna ibland annat äfven en ny legostadga, i hvilken dock lönerna bestämdes så lågt, att den lösa befolkningen begynte begifva sig öfver hafvet till Estland, såsom det ett par år senare klagades. Den vigtigaste åtgärden vid denna riksdag var beslutet att nedsätta särskilda *kommissioner*, hvilka skulle undersöka tillståndet i Finland och derefter för styrelsen föreslå de skattelättnader och andra åtgärder, som kunde erfordras för landets återuppblomstrande. Enligt detta beslut nedsattes i slutet af år 1724 tvenne skilda kommissioner. Den ena af dem, som hade till ordförande friherre *Germund Cederhjelm*, erhöll Åbo och Björneborgs län, samt Åland och Tavastland till verksamhetsfält; den andra åter, i hvilken den lärde grefve *Gustaf Bonde* var ordförande, skulle undersöka tillståndet i Nyland och Savolaks, samt de delar af Viborgs och Kexholms län, som förblifvit under svenska väldet. Under de tvenne

följande åren utförde de båda kommissionerna sitt värf, besökande i hvarje län socken efter socken och, med biträde af en af medlemmar från alla fyra stånden sammansatt nämnd, granskande såväl innevånarnes enskilda klagomål, som hvarje orts allmänna tillstånd. Att otaliga smärre missförhållanden på detta sätt afhjelptes, är sjelffallet. Men derjämte fick regeringen äfven härigenom med verkligheten öfverenstämmande underrättelser om landets tillstånd och behof, isynnerhet i afseende å näringarna och handeln, och kunde med ledning deraf vidtaga sina åtgärder. Af kommissionernas berättelser framgår, att en början till industri redan begynt uppstå, hufvudsakligen med tillhjelp af kapitaler från Stockholm. Flere vattensågar vid Kymmene-elfs mynning äfvensom annorstädes, samt några vädersågar efter holländsk modell omnämnas redan, och Fagerviks jernbruk hade nyligen satts i gång af en köpman från Stockholm, vid namn *Michael Hising.* Bland de få industrigrenar, som återstodo sedan förr, var linneväfveriet i Borgå, hvarest fans vid pass 30 manliga väfvare. I norra Savolaks och Karelen tillverkade ännu allmogen sjelf tackjern af sjömalm. För de sistnämnda landskapen medförde den nya riksgränsen många svårigheter, då såväl Ladoga-kusten som Viborgs stad, medelpunkten för deras förra handel, hade kommit under ett främmande rike. Regeringen försökte derför leda upplandets handel genom Willmanstrand till Wekkelaks; man hade börjat förse båda dessa orter med befästningar och åt Wekkelaks gafs Viborgs förra rang och stapelrätt, samt till konungens ära namnet "*Fredrikshamn*" (finska Hamina). Men denna nya anläggning förmådde endast bristfälligt tillfredsställa det vidsträckta inre landets handelsbehof.

I allmänhet voro likväl icke denna tids förordningar och inrättningar i afseende å handeln och industrien, om de också afsågo rikets ekonomiska förkofran, synnerligen förmonliga för Finland. I Sverige bemödade man sig på allt sätt att befordra en högre fabriksverksamhet, hvartill den företagsamme Jonas Alströmer i Alingsås lade en vacker grund genom från England införskrifna maskiner och industriella inrättningar. Till förmon för dessa bemödanden faststäldes en hög skyddstull för utländska öfverflödsartiklar, hvarjämte ständerna vid 1726—1727 års riksdag åtogo sig en särskild personel bevillning till fabriksverksamhetens uppmuntrande. Men de hjelpmedel, som på

detta sätt samlades öfver hela riket, användes uteslutande till den svenska industriens nytta, och Finland fick ej i detta afseende röna någon uppmuntran. Beträffande handeln är att märka, att den forna trångbröstade uppfattningen om nödvändigheten af näringarnas ledande genom mångahanda begränsningar och förbud ännu var i full kraft. Landthandeln förhindrades till städernas fördel, och bland städerna åter åtnjöt endast ett ringa antal stapelrätt, anseende de öfriga såsom lydande under sig. Vid 1719 års riksdag, då Finland ännu var i ryssarnes våld och flertalet af de österbottniska borgarne stadda på flykt i Sverige, petitionerades derom, att Vasa och Uleåborg skulle få utan inskränkning drifva handel åtminstone på alla rikets egna sjöstäder; men utslaget lydde, att man skulle förblifva vid 1617 års handelsstadga och de nämnda städernas handel således inskränkas till Stockholm, Åbo och Gefle. Efter freden tillvällade sig Stockholm nästan uteslutande den finska handeln, ty Åbo, som med svårighet återhemtade sig efter stora ofredens hemsökelser, åtnjöt äfven eljes ej från regeringens sida samma beskydd, som rikets hufvudstad. Sålunda gjorde man t. ex. till Stockholms förmon afvikelser från de stränga förordningar, som förbjödo allmogens sjöfart. Den finska kustbefolkningen erhöll nämligen tillstånd att begagna sig af sin forna seglationsrättighet, så att de på detta sätt fingo med förbigående af landets egna städer föra sina varor till Stockholm. I och för den utländska handeln utfärdades år 1724 det s. k. *Produktplakatet,* som i öfverensstämmelse med den engelska "navigationsakten" förbjöd utländska fartyg att till riket införa andra varor än deras egna länders produkter. Afsigten härmed var att upplifva landets egen sjöfart; men i Finland voro stapelstäderna ännu alltför fattiga, för att de med egna skepp skulle kunnat fylla behofvet, och följden blef bland annat den, att saltpriset i Finland oproportionerligt stegrades. Men det förnämsta hindret för Finlands handelsrörelse var den i landet herskande penningebristen och folkets allmänna fattigdom. Lefnadsbehofven hade inskränkt sig till det oundgängligaste, och de nödvändighetsartiklar den finska bonden köpte af borgaren, blefvo sällan betalade med penningar, utan det vanligaste var, att bonden om hösten tog sina behof på kredit ifrån staden och sedan med vinterföret hemtade sina landtmannavaror i betalning. Underrättelserna från denna tid

gifva vid handen, att året 1729 var synnerligt förderfligt för den finska handeln, emedan priset på tjäran hade nedgått i utlandet och om hösten många förluster inträffade genom skeppsbrott. Sommaren derpå är bekant under namn af "torkåret" (poutavuosi) och det berättas, att den tjocka röken ifrån skogseldarne utbredde sig ända ut på hafvet och var till stort hinder för sjöfarten. Men i allmänhet kan man likväl märka, att landets välstånd småningom begynte tilltaga; ty folkets ihärdighet och uthålliga natur förnekade sig icke heller nu. Ett egendomligt tecken på det tilltagande välståndet är äfven den omständighet, att man ansåg det nödvändigt att återupplifva de gamla förordningarna emot landthandeln, i och för hvilken städernas borgerskap stundom tillgrepo utomordentliga försigtighetsmått. Sålunda öfverenskoms t. ex. år 1735 på ett handelsmöte i Gamla Karleby, dit alla Österbottens sjöstäder hade sändt representanter, att hvarje stad skulle skicka en med landshöfdingens fullmagt försedd ridare, för att förhindra all oloflig handel på landsorterna. Detta och dylika exempel bevisa tillräckligt, att man äfven i Finland noggrannt öfvervakade de företrädesrättigheter, man erhållit. Om vi i korthet vilja sammanfatta den grundtanke, som sökte sitt uttryck i denna tids statsekonomi, så finna vi, att man på allvar trodde, att näringarnas blomstring endast kunde framgå ur rikliga företrädesrättigheter, som medgåfvos åt några, men nekades andra. Och äfven det finna vi, att öfver hufvud Sverige i bredd med Finland var sålunda privilegieradt, d. v. s. den till industriens medelpunkt utsedda hufvuddelen af riket.

Samma privilegievälde finna vi äfven i denna tids politiska förhållanden, hvilkas förtjenstfulla sidor vi likväl icke få förbise. De båda riksdagarne 1719 och 1720 hade inskränkt konungamagten inom allt trängre gränser och lagt grunden till ständerregeringen. Men först vid *1723* års riksdag förfullständigades den nya regeringsformen i alla riktningar. Fredrik I:s försök att vid denna riksdag med bondeståndets tillhjelp få sina kungliga rättigheter utvidgade, strandade helt och hållet mot de öfriga ståndens enighet och vaksamhet, och en ny *Riksdagsordning* bestämde nu närmare, på hvad sätt rikets "regerande ständer" skulle handhafva sin magt. Ständerna skulle sammanträda i Stockholm hvart tredje år, eller ock med kortare mellantid, om den föregående riksdagen skulle

besluta sådant. Emellan riksdagarne styrde det af 16 ledamöter bestående riksrådet, i hvilket dessutom konungen hade säte och dubbel röst. Men sjelfva riksråden betraktades endast såsom ständernas ombud och tillsattes på deras förslag, samt måste äfven inför dem stå till svars för sina i rådet uttalade åsigter. Rätteligen var således högsta magten i ständernas händer, och 1723 års förordning bestämde nu för första gången närmare, på hvad sätt riksdagens medlemmar skulle utses. Representanterna för de ofrälse stånden utsågos genom fria val distriktvis. Men inom adeln infann sig en medlem från hvarje slägt, eller ock kunde en adelsman uppträda såsom fullmägtig för en annan adlig slägt, och det blef sed, att hvarje slägts *hufvudman* (caput), d. ä. den äldsta grenens äldsta medlem, ansågs såsom sjelfskrifven representant för slägten. Rörande ständernas inbördes förhållande var det faststäldt, att frågor, hvilka rörde privilegier eller "riksens ständers frihet" erfordrade alla fyra ståndens samtycke, men för öfrigt var tre stånds beslut afgörande. Hvarje stånd hade sålunda en röst såväl vid det slutliga afgörandet, som vid utskottens förberedande åtgärder. Men i verkligheten var likväl den kungliga magtens anseende och myndighet icke synnerligen jämnt fördelad. "Ridderskapet och adeln", inom hvilket stånd det af Gustaf Adolf införda omröstningssättet efter klasser nu var upphäfdt och den talrika lägre adeln sålunda hade fått största inflytandet, ansågs i alla afseenden såsom rikets första stånd. Dess talrikhet — omkring 1,800 slägter, af hvilka vanligen mer än 800 representerades vid riksdagarne — vägde redan i och för sig ansenligt i vågskålen. Af detta stånd togs äfven alla riksråden, och till utskotten utsåg det samma dubbelt så många medlemmar, som hvart och ett af de öfriga stånden. Utskotten hade likväl öfver hufvud icke någon beslutande rätt, emedan ärenderna alltid slutligen hänskötos till ständernas afgörande. Endast det s. k. *sekreta utskottet*, till hvilket utrikes politiken och andra hemliga angelägenheter hänskötos, tillvällade sig småningom en sjelfständig magt, som slutligen såsom ett medel för de olika partierna blef ganska tyrannisk. Men från denna den högsta spetsen af riksdagsinstitutionen var bondeståndet helt och hållet uteslutet, ehuru det upprepade gånger fordrade att äfven få utse medlemmar dertill. Endast några hemliga ärender lemnades åt en Stor

Sekret-Deputation, i hvilken äfven bondeståndet var representeradt. Äfven *Bankoutskottet* förblef i de tre öfreståndens händer, emedan bondeståndet ej hade del i ansvarigheten och förvaltningen af banken.

Af allt detta finna vi genast, att det i Sverige nu upprättade folkväldet ingalunda var jämnt fördeladt emellan de olika samhällsklasserna. Ständerna sjelfva hade afundsjukt bevarat sina gränser emot alla utanför stående, så att de folkklasser, hvilka ej inrymdes inom ståndsindelningens område, t. ex. de ofrälse embetsmännen och jordegarne ur herremannaklassen, gingo allt politiskt inflytande förlustiga. Derjämte hade hvarje stånd bemödat sig om att så mycket som möjligt bekräfta och utvidga sina egna privilegier. Samtidigt som den nya riksdagsordningen faststäldes, gåfvos nya *privilegier* åt adeln och presteståndet. För borgarståndet medförde 1617 års handelsstadga samt produktplakatet af år 1724 tillräckligt stora förmoner, och till bondeståndets förnöjande utfärdades vid tiden för riksdagen år 1623 en förordning, som lättade kronohemmanens skatteköp. I bredd med dessa undantagsförmoner måste man dock med tacksamhet framhålla det allmänna lagens skydd, som i skuggan af den nya regeringsformen meddelade sin trygghet åt alla samhällsklasser gemensamt. Den allmänna lag, hvilken redan på Karl XI:s tid blifvit öfverlemnad att utarbetas af en särskild lagkommission, lades slutligen år 1731 under ständernas granskning och erhöll vid följande riksdag år *1734* sin bekräftelse såsom *Sveriges rikes lag.* Äfven kungamagtens inskränkning afsåg alla nationens medlemmars skydd emot de enväldets missbruk, hvilka nyligen hade störtat såväl riket som de enskilde till förderfvets brant. Men olyckligtvis hade denna inskränkning nu blifvit så grundligt verkställd, att den kungliga värdigheten var förbytt till en tom titel och den rätta jämnvigten inom stadsbyggnaden åter förstördes. Just denna omständighet var utan tvifvel den svagaste punkten hos den nya regeringsformen. Kungligheten var en i den svenska staten djupt rotfästad föreställning, vid hvilken folkets och isynnerhet allmogens sympatier under århundradens lopp hade fastvuxit. Hvad den nya regeringsformen nu hade satt i stället, var egentligen ett adelsvälde, hvilket visserligen ej nu mera framträdde så aristokratiskt som förut, men ändock icke i längden kunde tillfredsställa nationen.

Det bör äfven anmärkas, att den stora allmänheten ingalunda rätt märkte eller uppfattade betydelsen af den skedda förändringen. I Finland förnams folket understundom tvifla, om något regeringens påbud var underskrifvet af konungen och sålunda nödvändigt måste efterlefvas. Och ännu i slutet af detta tidskifte ansåg man det vara farligt att rent ut upplysa allmänheten derom, att konungen ingenting förmådde emot pluraliteten inom rådet.

Af många orsaker kan man sluta till, att isynnerhet för det finska folket konungens förödmjukande hvarken var synnerligen behagligt eller ens fördelaktigt. Till sjelfva sin natur var konungamagten ett den svagares skydd, som var desto mera af behofvet påkalladt för Finland, som detta lands nationella ställning gent emot Sverige nu var betydligt försvagad. Ej heller var Finlands delaktighet i ständer-regeringen proportionerlig emot landets vidd och folkmängd — hvartill orsaken till en del äfven torde varit den omständigheten, att de i Finland såsom valdistrikt begagnade administrationsområdena, nämligen biskopsstiften, länen och häraden, voro vidsträcktare och till antalet färre än i Sverige, likaså städernas antal och välstånd mindre. Hela antalet af medlemmarne inom de ofrälse stånden vid de svenska riksdagarne utgjorde i medeltal 275 (nämligen omkring 53 prester, 87 borgare och 135 bönder); men deraf utgjorde representanterna för Finland endast en åttondedel, nämligen omkring 5—6 prester, 12 borgare och 17 bönder. Stockholm ensamt var lika talrikt representeradt som alla de finska städerna tillsammans. Ännu hälften mindre var finnarnes inflytande inom adeln, hvilket stånd likväl var den svenska riksdagens kärna. Man bör ihogkomma, att flere gamla finska ätter redan i flere generationer blifvit främmande för Finland och dess förhållanden, och ehuru nya ätter hade tillkommit, så synes den finska adeln proportionsvis ej på långt när hafva varit så talrik, som den svenska. Men äfven sådan den samma nu var, kunde den ej lika lätt begagna sig af sin representationsrätt, som dess i Sverige bosatta ståndsbröder, emedan färden till Stockholm var alltför besvärlig och kostsam. För att afhjelpa detta missförhållande ville man redan tidigt införa några förändringar i riddarhusets representation likasom ock i sjelfva riksdagsinstitutionen. Sålunda väcktes t. ex. fråga om, att representanterna för ridderskapet och adeln skulle utses

genom val af ståndet landskapsvis, och särskildt Finlands och Skånes adel begärde att på sina hemorter först få öfverlägga och derefter sända sina utsedda ombud till riksdagen. Ett annat förslag var, att riksdagarne skalle hållas turvis i Svealand, Göthaland och Finland. Men alla dessa förslag förkastades, och följden häraf blef den, att den finska adeln ej kunde kraftigare ingripa i tidens politiska sträfvanden. Och då egenskapen att vara riksdagsman på denna tid var det säkraste medlet till erhållande af embeten och andra fördelar, begynte innan kort förspörjas en klagan, att den finska adeln tillbakasattes och öfversågs.

I allmänhet synes den nya friare regeringsformen nog hafva väckt, men ingalunda tillfredsstält finnarnes nationella fordringar. Det finska folkets ställning var nu i sjelfva verket sådan, att det om någonsin måste tänka på sin existens, och fördenskull begynna på denna tid nya fordringar framkomma beträffande såväl finnarnes nationella språk som politiska ställning. Hvad finska språket angår, så tvangs regeringen att då och då göra några smärre eftergifter, men undvek noga allt som kunde hänsyfta på nationel separatism. Å andra sidan åter försökte finnarne, ej allenast folket, utan äfven flere medlemmar från de andra stånden, ihärdigt arbeta för det finska språkets sak. Redan år 1725, då de förut omtalade kommissionerna färdades omkring i Finland, uttalade befolkningen i Savolaks den fordran, att de kungliga förordningarna skulle tryckas på finska. Vid 1731 års riksdag synes den finska allmogen enhälligt fordrat att erhålla antingen sådana domare, som förstodo folkets språk, eller också edsvurne tolkar, och i det kungliga svaromålet utlofvades äfven, att nödig omsorg skulle egnas åt denna angelägenhet. Vid samma tillfälle fordrade det finska presterskapet, att de till kyrkorna i och för uppläsande inlemnade embetskungörelser skulle vara affattade på det språk, som på hvar och en ort utgjorde modersmålet; och äfven dertill gaf regeringen sitt bifall. Vid nästa riksdag år 1734 gjorde Åbo stifts presterskap en ny påminnelse om de kungliga förordningarnas öfversättande till finskan, och i enlighet härmed tillsattes nu en stadigvarande *öfversättare* (translator regius) för finska språkets räkning. Vid samma riksdag påminte biskopen i Borgå och finskhetens ifriga förespråkare *Daniel Juslenius* på sitt presterskaps vägnar, att den

nu till antagande föreslagna "Sveriges rikes lag" skulle öfversättas och tryckas på finska. Denna fordran var billig, och ett par år senare anförtroddes öfversättningen åt landsekreteraren i Åbo *Samuel Forseen.* Men äfven denna öfversättning var nära att blifva otryckt, såsom händelsen hade varit med de förra landslagarne. De tvenne riksdagarne syntes åtminstone hafva åstadkommit en hel hop förbättringar i det finska språkets ställning. Men i verkligheten hade saken till största delen stannat vid goda löften; ty vid näst påföljande riksdag 1738 förnams åter en bitter klagan om de finska embetsmännens bristande kännedom af landets språk. Från Finland hade till denna riksdag infunnit sig ett ovanligt stort antal representanter, nämligen 7 prester, 15 borgare och 20 bönder, bland hvilka sistnämnde nu för första gången sågos representanter äfven för öfra Karelen. Vi skola snart komma att tala om denna märkeliga riksdags politiska spekulationer, hurusom då ett nytt krigsparti bemägtigade sig regeringstyglarne och för Finland den fredliga utvecklingstiden började luta mot sitt slut. Det är sjelffallet, att under dessa omständigheter Finlands politiska ställning skulle komma till tals; å ena sidan hade finnarnes fordringar stegrats, å andra sidan åter hade det parti, som för tillfället kommit till väldet, ånyo upprest den svenska storhetens fana och var ej benäget för några eftergifter. I sekreta-utskottet, der de hemligaste politiska planerna behandlades, eller rätteligen i stora sekreta-deputationen, uppstod en häftig debatt om saken med anledning af den paragraf i regeringsformen, som handlade om tjensters besättande. Handlanden i Åbo *Esaias Wechter* uttalade såsom oundgängligen nödvändigt, att i Finland ej skulle tillsättas andra embetsmän, högre eller lägre, än sådana som förstodo finska språket, emedan i annan händelse "den finska nationen" skulle lida allt slags skada och orätt. Men detta förslag, som främst skulle uteslutit flertalet af de i Sverige infödde embetsmännen, mötte ett hårdnackadt motstånd. Den insigtsfulle *Samuel Åkerhjelm*, sjelf svensk, men för det närvarande president vid Åbo hofrätt, påminte om, hurusom det ständigt varit den svenska regeringens grundsats att sammansmälta finnarne med det svenska elementet såväl genom kolonisation, som isynnerhet genom svenska embetsverk och lagar; om denna dess sträfvan förhindrades, så trodde man sig kunna

hafva att frukta, att af Finlands skulle uppstå ett särskildt rike, och kanhända till och med af hvarje landskap en skild republik. I allmänhet understödde de öfriga finska utskottsmedlemmarne tämligen svagt Wechters förslag; endast hofrättsrådet i Åbo Olof Wallenstjerna och prosten i Tammela Johan Amnell stodo på Wechters sida. Efter mycket trassel förföll slutligen frågan inom deputationen; men på besvären gaf regeringen ett lugnande svar. En kunglig förordning af den 16 Mars 1739 bestämde, att "domare-embeten och andra tjenster i Finland skulle besättas med sådane personer, som äro det finska språket mägtiga;" men det dertill fogade tillägget: "så vida omständigheterna samt vederbörandes skicklighet och tjensteår det kunna medgifva" — förminskade åter ansenligt denna förordnings praktiska inflytande. Den märkligaste omständigheten vid denna språkstrid är den politiska vigt, som redan på denna tid tilldelades saken. Sålunda yttrades det t. ex. i deputationen, hurusom "några rötägg bland finnarne" hade hotat att, om de skulle behandlas så och så, förena sig med ryssarne och låta svenskarne få erfara deras magt; likaså hänvisade Åkerhjelm med fasa till Piikkis härads petition om en särskild generalguvernör och skildt kammarkollegium för Finland. Dessa och andra omständigheter visa, att finnarnes politiska synkrets icke längre var den samma som förr, utan att deras ställning till Sverige var i begrepp att förändra sig. Sjelfständighet såväl i de administrativa som öfriga nationella förhållanden begynte blifva för finnarne ett kännbart behof, och hos en och annan synes äfven den tanke hafva uppstått, att dessa förmoner allra bäst kunde vinnas med Rysslands bistånd. På denna fot stodo sakerna, då partihätskheten i Sverige ånyo slungade krigsfacklan emot Ryssland och Finland åter blef fältet för de båda rikenas strider. Vi skola i nästa kapitel betrakta partiernas uppkomst i Sverige och de följder deras ränker inom kort förde med sig. Men dessförinnan måste vi egna en hastig blick åt den del af Finland, som förenad med det ryska riket hade ingått på helt och hållet olika utvecklingsvägar. Detta från moderlandet lösryckta stycke upphörde likväl icke att vara finskt, och äfven dess pånyttfödelse efter stora ofreden förtjenar derför att blifva föremål för vår uppmärksamhet.

Vi hafva i det föregående sett, att Peter den store redan i första början af sin eröfring afskilde sydöstra delen af Finland från det öfriga landet, så att den i Åbo tillsatta interims-regeringen var inskränkt till vestra sidan om Kymmene-elf. Det är troligt, att czarens första afsigt hade varit att dittills utsträcka förposterna för sin hufvudstad och sålunda införlifva med det ryska riket ej blott östra stranden af Kymmene-elf, utan äfven norra Karelen och Savolaks. Men behofvet af fred nödgade honom att inskränka dessa fordringar, och år 1720 återtog han alla andra åt ryska herrar bortskänkta jorddonationer, förutom dem, som lågo söder om den från Viborg till Kexholm ledande allmänna landsvägen. Endast detta område synes han sålunda hafva ansett oundgängligen nödvändigt för Ryssland, ehuru han sedermera vid fredslutet erhöll något mera. För öfrigt började man på denna tid åter ordna landets förvaltning. År 1720 återstäldes den kyrkliga administrationen på dessa trakter i någorlunda godt skick: kyrkoherden i Viborg *Kristian Melartopæus* erhöll under namn af domprost rättighet att viga lutherska prester, och till hans biträde vid församlingarnas öfvervakande förordnades ett domkapitel, sammansatt af grannsocknarnes kyrkoherdar. Ett år tidigare hade den grekiska kyrkan i kejsardömet fått en ny öfverstyrelse, nämligen den i St. Petersburg inrättade "heliga synoden", åt hvilken den förra patriarkens myndighet då öfverlemnades. Under detta embetsverk stäldes nu till en början äfven den lutherska kyrkoförvaltningen såväl i Viborg som Östersjöprovinserna. Men senare (år 1735) öfverlemnades vården om den lutherska kyrkans angelägenheter åt *Justitiekollegium* i St. Petersburg, hvilket i allmänhet handhade vården om lagskipningen i de nyss eröfrade landskapen. Endast de grekiska församlingarna i ryska Finland förblefvo naturligtvis såsom förr under heliga synoden och åtnjöto i öfrigt alla statskyrkans förmoner. Såväl *Walamo*, som *Konevits* kloster, hvilka under ett helt århundrade varit på förfall, upprättades redan innan fredsslutet. Men för öfrigt gjordes inga försök till den grekiska religionens utbredande, utan den lutherska befolkningen fick åtnjuta ostörd samvetsfrihet. Detta förtjenar så mycket mer beröm, som freden i Nystad icke innehöll någon paragraf, som skulle tillförsäkrat dessa trakters innevånare deras forna sociala och religiösa rättigheter. Men Peter den stores egna

böjelser i detta hänseende voro de mest frisinnade. Sjelf hade han under slutet af krigstiden blifvit bekant med och fattat ett stort behag för de svenska lagarne och institutionerna, så att han till och med försökte tillämpa dem i sitt eget rike. Det var således naturligt, att i den eröfrade finska landsdelen den gamla landslagen samt de flesta andra svenska förordningar bibehöllos vid magt, hvarjämte rättegångsväsendet och förvaltningen ordnades nästan i öfverensstämmelse med det gamla, ehuru naturligtvis den högsta ledningen tillföll de centrala embetsverken i St. Petersburg, Justitiekollegium, Dirigerande Senaten och Ministeriet. En sådan undantagsställning i förhållande till det öfriga riket skulle otvifvelaktigt under tidernas lopp varit omöjlig att bibehålla, om ej ryska Finlands förvaltning i många afseenden hade varit förenad med de estländska och liffländska förhållandena, hvilka åtminstone icke kunde sammansmältas med de ryska formerna. En följd af denna gemenskap var för öfrigt den egendomliga omständighet, att tyskan äfven i Viborgs distrikt blef kurialspråket, hvarjämte äfven svenskan ännu bibehölls på de lägre embetsområdena. För det finska språket lemnades naturligtvis icke desto större rum här än i svenska Finland, och det fans ej ens det minsta hopp, att denna fåtaliga befolkning skulle kunna förskaffa åt sitt nationella språk något anseende eller några förmoner.

Man bör ihogkomma, att föreningen med det ryska kejsardömet hade beröfvat dessa trakter alla politiska rättigheter, nämligen ständerrepresentationen och sjelfbeskattningsrätten. Kejsardömets regenter voro sjelfherskare i ännu vidsträcktare bemärkelse, än de svenska konungarne efter reduktionen, och befolkningen hade intet ordnadt tillträde till regeringen för sina böner eller klagomål. Sjelfva ständerna hade nästan helt och hållet upphört att existera. Nästan alla traktens adelsmän hade qvarstannat i svensk tjenst. Presterskapet arbetade fortfarande med samma berömvärda nit för folkets andliga undervisning, men hade för öfrigt förlorat allt sitt inflytande i verldsliga saker. Viborg, landskapets enda större stad, hade från en medelpunkt för en vidsträckt landsdels hela handel blifvit förvandlad till en rysk gränsfästning, hvars borgerskap allt mer och mer uppblandades med främmande element. Slutligen hade väl allmogen fått bibehålla sin frihet och åtnjöt i någon mon lagens skydd liksom förut, i alla fall

till den grad, att ryssarne åsågo det med undran. Men befolkningens eganderätt till jorden hade råkat i betänklig fara och dess ställning som riksstånd hade helt och hållet upphört, i det att styrelsen hopvis bortgaf skatteinkomsterna och sålunda lade grunden till de "donationsgods", hvaraf olägenheterna ännu i denna dag äro ganska kännbara på i fråga varande orter. Till några öde gårdar i Kyyrölä i Mohla socken hade traktens donationsegare, grefve Tschermisheff, låtit hemta 12 familjer ryska lifegna, ifrån hvilka den derboende lilla ryska befolkningen fått sitt ursprung. Men detta är det enda exemplet på en främmande kolonisation och slafveri. De finska bönderna åter blefvo för det mesta underhafvande, och skatterna bestämdes vid revisionen år 1728 och hafva sedan dess förblifvit på denna grundval. — Under det alla stånd sjunkit i anseende och inflytande, hade endast embetsmannaklassen stigit i magt. Den utgjorde landskapets s. k. "herrskap", dels födda på orten, dels nykomlingar från St. Petersburgs högre tyska embetsverk. Deremot var krigsbefälet naturligtvis ryskt, ehuru dock många utländska officerare voro antagna i rikets armé. Det är att märka, att det finska landskapet på denna tid ej sjelft uppstälde något slags militär. Viborgs läns forna roteindelning var upphäfd och någon utskrifning verkstäldes ej heller förrän i slutet af detta århundrade. Denna stora lättnad äfvensom skatternas nedsättande i början torde snart nog hafva återupprättat befolkningens krafter efter det långa kriget. Men ett större ekonomiskt välstånd kunde ej uppstå under dylika förhållanden. Den enda industriella inrättningen i hela landskapet var det af regeringen grundlagda *gevärsfaktoriet* vid Systerbäck, till hvilket dagsverk uttogos från hela länet.

Denna allmänna bild af förhållandena i Ryska Finland passar nästan utan förändring in på hela detta tidsskifte, och ej ens de politiska tilldragelserna i Ryssland förmådde mycket inverka på en befolkning, hvars enda uppgift var en stilla hörsamhet för hvarje befallning. Man måste likväl medgifva, att regentombytena i Ryssland lätt hade kunnat beröra de nationella förhållandena äfven i de eröfrade länderna, om nämligen något ultra ryskt parti hade uteslutande kommit till väldet. Af denna orsak torde en blick på regementsförändringarne i Ryssland här vara på sin plats. *Peter den store* hade velat med ens förvandla Ryssland till ett europeiskt rike och

fördenskull antagit en mängd utländingar, isynnerhet tyskar, i sin tjenst. Men i ryssarnes sinnen rådde mycket missnöje såväl emot czarens nya institutioner som emot hans utländska tjenare. Under sådana omständigheter gaf tronföljdens osäkerhet anledning till politiska omstörtningar, som under de följande tiderna oupphörligt oroade tronen. Czarens egna familjeförhållanden voro i många afseenden sorgliga. Hans första gemål, Eudoxia Lapuchin, försköts redan tidigt och lefde i ett kloster. Den i detta äktenskap födde sonen Alexej blef ertappad för hemliga stämplingar emot fadrens nya institutioner, dömdes år 1718 till döden och dog i fängelse. I sitt andra äktenskap hade Peter gift sig med en qvinna af lågt stånd, vid namn Katarina, som vid Marienburgs eröfring i Liffland år 1702 hade fallit i ryssarnes händer och slutligen genom sina utomordentliga själsgåfvor hade vunnit den mägtige herskarens ynnest. Men de söner, som föddes i detta äktenskap, dogo i späd ålder, och endast tvenne döttrar blefvo vid lif, nämligen *Anna*, som år 1625 blef gift med den från Sverige flyktade hertigen af Holstein, Karl Fredrik, och *Elisabet*, om hvilken vi längre fram komma att tala. År 1722 hade Peter utfärdat en lag, som gaf åt herskaren rättighet att hvarje gång sjelf bestämma sin efterträdare. Härigenom infördes en högst förderflig osäkerhet, som gaf tillfälle till plötsliga förändringar. Sedan czaren dött år 1725, uppsteg hans gemål med Menschikoffs tillhjelp på tronen och regerade under namn af *Katarina I* från år 1725 till 1727. Efter henne uppsattes den olycklige Alexejs son *Peter II* på tronen, och regeringen förblef till en början i Menschikoffs händer, hvilken hade för afsigt att förmäla kejsaren med sin egen dotter. Men inom kort vann den mägtiga slägten Dolgoruki kejsarens ynnest, och Menschikoff skickades med hela sin familj till Sibirien, hvarest han ett år senare dog. Kort derefter afled Peter II endast fjorton år gammal. Dolgorukiska slägten såg sig nu om efter en herskare, hvilken skulle lemna all magt i den högre adelns händer. De kallade derför enkehertiginnan af Kurland, *Anna* Ivanovna, som var dotter till Peter den stores halfbror, till Moskva. Denna underskref allt, hvad man fordrade af henne, och kröntes derefter till kejsarinna. Men med tillhjelp af den lägre adeln fick äfven hon tillfälle att slita de band, man sålunda hade velat lägga på hennes magt, och Dolgorukerna fingo ändtligen

i Sibirien ångra sin ärelystnad. Annas gunstling *Biron* bemägtigade sig nu den egentliga regeringsmagten; denne var en man af ringa stånd från Kurland och upphöjdes sedermera på Annas föranstaltande till hertig af detta land. I allmänhet var denna regeringsperiod (1730—1740), ehuru i många afseenden sträng och skoningslös, ingalunda utan förtjenster. Rikskanslern *Ostermann*, en prestson från Tyskland, som på den store czarens tid ingått i rysk tjenst, ledde de utländska angelägenheterna med skicklig hand, och en annan tysk man, fältmarskalken *Münnich*, förde den ryska hären till segerrika strider såväl i Polen (1733, 1734), som emot turkarne (1736—1739). Det bör nämnas, att på kejsarinnan Annas tid Siikaniemi förstad i Viborg befästes år 1738 och efter herskarinnan erhöll namnet Crone S:te Anne. Äfven detta intygar, att man hade vård om rikets försvar. Men vid Annas död år 1740 uppstodo åter strider om Rysslands tron. Kejsarinnan hade till tronarfving utsett sin systerdotterson, den kort förut födde *Ivan*, och tillika förordnat Biron till riksföreståndare. Men med Münnichs bistånd lyckades den unge kejsarens föräldrar, prinsessan Anna och hennes gemål, prins Anton Ulrich af Braunschweig, undantränga Biron och öfvertogo sjelfva förmynderskapet. Ej ens denna styrelse kom i åtnjutande af något allmännare förtroende, ty i mångens tycke var Peter den stores enda ännu lefvande dotter, den ogifta *Elisabet*, mera berättigad, än alla de tyska främlingarne. Sålunda förbereddes en ny omstörtning, hvilken genom sina följder på det närmaste berör äfven Finland och leder vår uppmärksamhet tillbaka till de politiska förhållandena i Sverige. Från ryska Finland och dess herskare återvända vi derför nu för att betrakta den svenska politikens skiften efter freden i Nystad.

---

2. Svenska politiken under Arvid Horns ledning, 1721—1738, och Hattarnes krigsplaner, 1738—1741.

Sveriges rikes försvagade tillstånd efter freden i Nystad erfordrade en större försigtighet i ledningen af den utländska politiken, än förut, och statsmännen hade ett så mycket svå-

rare värf att fylla, som på samma gång den nya regeringsformen borde skyddas såväl emot konungamagtens inkräktningar, som emot utländska magters inflytande. Den skicklighet och lycka, hvarmed statsskeppet fördes emellan dessa klippor under nära tvenne årtionden, bör i främsta rummet räknas den man till förtjenst, som i egenskap af kanslipresident ledde den utländska politiken och på samma gång utöfvade ett mägtigt inflytande äfven på andra områden af regeringen: den finska statsmannen, grefve *Arvid Bernhard Horn*. Samma parti, som efter Karl XII:s död velat hafva hertig Karl Fredrik af Holstein på tronen, hoppades allt ännu att få honom till tronarfvinge och erhöll häri ett kraftigt understöd från ryska hofvet. Äfven Horn hade å sin sida i början gynnat hertigens anspråk, isynnerhet då konung Fredriks envåldsplaner begynte framkalla bekymmer hos alla frihetens vänner. Med Ryssland lefde man i sjelfva verket på denna tid i god sämja och år 1724 afslöts en särskild traktat mellan dessa bägge riken i den höga norden. Men då år 1725 den ryska kejsarinnan visade benägenhet att med vapenmagt befordra sin mågs sak, drog sig Horn helt och hållet bort från det holsteinska partiet och sökte nya bundsförvandter till Sveriges beskydd. Vid denna tid hade de europeiska magterna söndrat sig till tvenne förbund. Förbundet i Wien hade för ett ögonblick förenat Spaniens och Österrikes hof i och för gemensamma planer, och till dessa sällade sig nu Ryssland och fordrade, att äfven Sverige skulle följa samma politik. Men samtidigt hade Frankrike och England ingått ett motförbund i Hannover och inbjödo äfven Sverige att deltaga i det samma. Detta senare förslag segrade vid 1726 års riksdag, och sålunda hade riket åter erhållit en tryggad ställning gentemot sin östra granne. Härefter förlorade det holsteinska partiet sin betydelse och Horn kunde nu i flere års tid herska i lugn. Han fick vid 1731 års riksdag, likasom äfven vid de föregående, de flesta rösterna till landtmarskalksvärdigheten, och vänner likasom fiender prisade hans lugna och visa uppträdande.

Men snart mörknade åter den politiska horisonten. Då konung August II i Polen hade dött år 1733, uppkom ett europeiskt krig om den lediga tronen. Den gamle Stanislaus Leczinski, som för tillfället uppehöll sig i Frankrike, hvars konung var förmäld med hans dotter, skyndade tillbaka till

sitt forna fädernesland och blef i vanlig ordning vald till konung. Men Ryssland och Österrike understödde Augusts son, August III, och läto sina härar inrycka på det polska området. Frankrike, som skröt af att skydda Stanislai rätt, var färdigt att begynna ett krig mot Österrike vid Rhen och i Italien, men ville uppegga svenskarne att söka hämnd på Ryssland för sina forna förluster. Det är i sjelfva verket sant, att Horn, likasom de svenska statsmännen öfver hufvud, endast afvaktade tillfället, då det kunde vara tid att återeröfra de afträdda landskapen. Men då man tydligt insåg, att Frankrike mera afsåg sin egen fördel, än den polska kronans sjelfständighet eller Rysslands försvagande, ansåg sekretautskottet vid 1734 års riksdag det vara nödvändigt att iakttaga den största försigtighet. Subsidieförbundet med Frankrike afslöts sålunda, att Sverige ej behöfde inblanda sig i det polska kriget, och samtidigt förnyades 1724 års traktat med Ryssland. Under dessa förvecklade förhållanden hade Horn samvetsgrant bevakat rikets sanna fördelar, och händelsernas gång vitna om visheten af hans rådslag. Frankrike hade nämligen snart lemnat Stanislaus åt sig sjelf. Den ryska armén under Münnich intog slutligen Danzig, derifrån den olyckliga konungen med knapp nöd flydde tillbaka till Frankrike. I söder pågick kriget emellan Frankrike och Österrike, och äfven en rysk armé under tvenne utländingar, grefve Peter de Lacy och general Jakob Keith, visade sig redan vid Rhen. I den slutliga freden erhöll Frankrike Lothringen, som det länge hade efterfikat. Men i ledningen af de polska angelägenheterna var från denna tid Rysslands inflytande störst, och Sverige kunde i sanning prisa sin lycka, att det vänskapliga förhållandet emellan de båda grannrikena blifvit bibehållet.

Dessa omständigheter hade likväl åter uppväckt svenskarnes krigiska sinne, och det parti, som var afundsjukt på Horns magt, beslöt begagna sig af den i sinnena rådande jäsningen för att bemägtiga sig regeringstyglarne. Grefve *Karl Gyllenborg*, en i de djerfvaste ränker förfaren man, hvilken några år förut tillhört det holsteinska partiet, men nu låtsade den oförsonligaste fiendskap emot Ryssland, var hufvudman för detta nya parti, och bland hans vänner förtjena nämnas den finkänslige och vältalige grefve *Karl Gustaf Tessin*, friherre D. N. von Höpken, samt grefve *Karl Emil*

Lewenhaupt, som var utsedd till partiets fältherre, m. fl. Med tillhjelp af den yngre adeln lyckades man upptända en någorlunda allmän krigsifver, och det parti, som uppmanade till stora hjeltebragder, gaf åt sig sjelf hedersnamnet "Hattar", men kallade hånande de andra, som ej instämde i deras rop, för sömniga "Nattmössor". På detta sätt uppkommo vid 1738 års riksdag för första gången partinamnen *Hattar* och *Mössor*, hvilka sedan blefvo så sorgligt ryktbara i Sveriges historia. Vid denna riksdag, då Tessin blef landtmarskalk, fingo Hattarne fullständig öfvervigt. Den gamle Horn begärde sitt afsked, fem andra riksråd (Bonde, Bjelke, Barck, Hård och Creutz), som hyllat sig till hans åsigter, tvungos äfven att afgå, och rådet besattes med män ur det andra partiet, hvarvid Gyllenborg blef kanslipresident.

Denna förändring i riksrådet betecknar på samma gång en stor omkastning i Sveriges inre och yttre politik. Den långsamma förkofran och utveckling, som Horn hade afsett, tillfredsstälde ej längre, utan man ville att riket på en gång skulle uppsvinga sig till såväl sin forna magt, som till höjderna af ett nytt välstånd. Man sträfvade derför att med penningehjelp och förmoner på bästa sätt upplifva handeln och industrien. Fördenskull inrättade man ett särskildt *Manufakturkontor*, som öfvervakades af ständernas fullmägtige; för de industriella angelägenheterna inrättades äfven särskilda s. k. *Hallrätter*, banken beviljade lån i allt vidsträcktare omfång, och, underbart nog, belöningar bestämdes åt dem, som åtogo sig att föra kopparplåtar, d. v. s. rikets vanliga hårda mynt, ur landet. Sistnämnda förordning saknade allt förnuft och återtogs fyra år senare, men hann under denna tid åstadkomma en ansenlig minskning af kapitalet, så att bankens sedlar härefter begynte falla i värde. Öfver hufvud var Hattarnes finansiella förvaltning från början slösaktig, och det värsta var, att det herskande partiet begynte med allmänna medel belöna sina anhängare på samma gång det tämligen våldsamt undertryckte och förföljde sina motståndare. I dessa och andra afseenden hade Sekreta-utskottet under tiden för riksdagen tillvällat sig nästan den högsta regeringsmagten, och från samma håll utgick dertill ännu äfven den instruktion, hvilken efter riksdagens upplösning borde följas beträffande den utrikes politiken. Att vid första lägliga tillfälle ett krig

skulle börjas med Ryssland, var alldeles klart af det herskande partiets hela uppförande. Sekreta-utskottet hade redan om hösten år 1738 beslutat och om våren 1739 äfven åstadkommit, att två värfvade regementen fördes till Finland. Likaså hade samma utskott ibland sina medlemmar valt en komité af 12 personer, som skulle öfverlägga om rikets försvar och säkerhet. Denna komité, i hvilken man finner äfven tvenne finnar, prosten *Johan Amnell* och borgmästaren i Helsingfors *Bidenius Renhorn*, utarbetade ett särskildt sekret-tillägg, om hvars innehåll hvarken ständerna eller regeringen hade någon kunskap, utan skulle det öppnas i rådet först då någon fördelaktig konjunktur skulle yppa sig i de politiska förhållandena. I fråga varande tillägg påbjöd rådet att börja krig med Ryssland så fort ett lägligt tillfälle skulle erbjuda sig och derjämte genast sammankalla ständerna. Sedan allt sålunda var förberedt, åtskildes riksdagen om våren 1739. Samtidigt hade man äfven redan begynt underhandla om förbund med Turkiet, som för tillfället förde ett mödosamt krig med ryssarne, och grefve Tessin sändes med obegränsad fullmagt till Paris för att utverka Frankrikes hjelp och bistånd.

Men politiken antog icke den gynsamma ställning, man väntade uppå. Det svenska folkets krigslystnad steg väl till sin höjd, då det svenska sändebudet, major Sinclair, på återvägen från Turkiet i Schlesien föll i händerna på ryska lönnmördare. Men å andra sidan slogo förhoppningarna om understöd fel. Turkiet slöt fred med Ryssland och erhöll någorlunda förmonliga vilkor just af den orsak, att sistnämnda magt hade kunskap om Sveriges hotande planer. Den franska regeringen åter rådde till tålamod och var ej på långt när så benägen att ingå på Hattarnes planer, som Tessin i sina bref från Paris ville låta påskina. Inom sjelfva rådet började några medlemmar — deribland främst *Samuel Åkerhjelm*, hvilken nyss såsom hörande till Hattarne hade fått ett riksrådsembete — luta åt freden, ådagaläggande rikets brist på tillgångar och otillräckliga rustningar. Gyllenborg och hans vänner hade bragt sig sjelfva i en högst obehaglig och farlig ställning, som ej tillät dem gå hvarken framåt eller tillbaka. Till Finland hade redan ytterligare 6,000 man blifvit sända, och Hattarne hade intalat sig sjelfva och andra, att Ryssland af blotta skrämseln skulle förmås till eftergifter. Men i stället

rustade sig Ryssland nu, och den svenska regeringen saknade medel att underhålla ens den ringa krigsstyrka, som redan var samlad. Då beslöt man att åter sammankalla ständerna i slutet af år 1740 och genom nya uppeggelser förskaffa nytt stöd åt krigsplanerna. Kriget var nämligen redan oundgängligen nödvändigt för Hattarnes regering, om denna regering skulle kunna bibehålla sin ställning, och för partiintresset fick rikets bästa träda åt sidan.

Innan riksdagen började hade tvenne dödsfall åvägabragt stora förändringar i den europeiska politiken, hvaraf verkningarna snart sträckte sig äfven till de svenska förhållandena. I Oktober 1740 afledo kejsar Karl VI i Österrike och kejsarinnan Anna i Ryssland. Karl VI hade velat tillförsäkra en odelad arfsrätt åt sin dotter Maria Theresia och alla de europeiska magterna hade redan gifvit sitt bifall dertill. Men sedan kejsaren dött, voro Frankrike och flere andra af grannarne genast färdiga att plundra den unga furstinnans arf. Fruktande att Ryssland i sådant fall skulle bistå Österrike, ville Frankrike, att ett krig skulle uppflamma äfven i norden, och begynte nu på allvar uppegga svenskarne till anfall. Sjelfva den ryska regeringens tillfälliga svaghet syntes för öfrigt uppmana Sverige att nu om någonsin försöka sin lycka. Kejsar Ivar Antonovitsch var först några månader gammal, och sedan Biron blifvit störtad, tillföll interims-regeringen kejsarens moder, den lättsinniga och svaga prinsessan Anna. Man hade skäl att förutse, att ryssarnes hat mot främlingarne i förening med furstinnan Elisabets hersklystnad snart skulle framkalla en ny revolution, hvilket äfven svenske ministern i St. Petersburg, Nolcken, likasom ock franska ambassadören Chetardie i hemlighet på allt sätt bemödade sig att befordra. Dessa omständigheter upplifvade Hattarnes mod och uppeggade äfven i allmänhet svenskarnes krigslystnad. Då ständerna i December 1740 sammankommo, voro sympatierna för kriget ögonskenligen öfvervägande. Det är att märka, att det på denna tid började blifva vanligt, att riksdagsmännens röster köptes än för det ena än för det andra ändamålet. De främmande magternas ministrar, som anskaffade penningarna, fingo sålunda tillfälle att inverka på sakernas gång, och partierna sjelfva blefvo medel för de utländska intressena, så att de äfven vanligen benämndes derefter, Hattarne det franska och Mössorna det ryska partiet.

Men i verkligheten voro endast Hattarne ännu ordnade till ett egentligt parti, och de franska penningarne beherskade enväldigt riksdagsmarknaden. Med deras bistånd valdes Karl Emil Lewenhaupt nästan enhälligt till landtmarskalk, och med deras bistånd kom äfven pluraliteten inom Sekreta-utskottet i händerna på krigspartiet. Deremot saknade Hattarnes motståndare, de så kallade Mössorna, enighet och ledning, och underhöllo ej heller några förbindelser med utländska magter. Endast i djupaste hemlighet förmådde ryska sändebudet i Stockholm, Michael Bestuscheff-Riumin, genom några enskilda inverka på händelsernas gång.

Riksdagen år 1740—1741 är synnerligen märkvärdig i ständerregeringens historia, ej blott för sina parti-intriger och de derigenom åvägabragta besluten, utan äfven genom riksdagsinstitutionens egendomliga gestaltning. Krigsplanernas afsedda hemlighetsfullhet hade nämligen till följd, att strax från riksdagens början nästan hela magten tillföll Sekreta-utskottet, som valde inom sig fyra medlemmar, hvilka jämte kanslipresidenten och tvenne andra riksråd fingo granska alla hemliga underrättelser och diskussioner rörande de främmande magterna. Detta sjumanna "*Sekretissimo*" gjorde derpå sina framställningar till sjelfva utskottet, hvilket vanligen infordrade utlåtande af sin "Mindre Sekreta-afdelning" och slutligen i sin helhet fattade besluten. Men ej ens på detta sätt kunde man länge bevara hemligheten; ty utskottets åtgärder yppade ganska snart dess krigiska planer, ehuru man allt fortfarande endast låtsade tala om landets försvar mot ryssarnes öfverfall. I Februari 1741 fick general-löjtnant von Buddenbrock, som tills vidare förde befälet i Finland, befallning att draga trupperna närmare gränsen. Då detta beslut delgafs ständerna, framkallade det missnöje på flere håll. Bondeståndet bestred Sekreta-utskottets rätt att utan riksdagens hörande befalla öfver rikets krigsstyrka. Likaså uppstod inom ridderskapet och adeln en het debatt om saken. Karelska lagmannen Lilljestjerna framstälde i lifliga drag Finlands nödstälda belägenhet, som redan äfven utan kriget var högst betänklig. Ty efter flere dåliga år hade år 1740 frosten åstadkommit en allmän missväxt, och till hungern sällade sig en härjande rödsot. Äfven flere andra från Finland anlända adelsmän, t. ex. presidenten vid Åbo hofrätt *Frölich* och hofrättsrådet *Adam Fredenstjerna*, understödde

samma åsigt. Men pluraliteten af ståndet, i hvilket de väldigaste talarne voro öfverste Lagercrantz och major Karl Gustaf Boije från Östergötland, undertryckte nästan med våld minoritetens opposition. Det är att märka, att äfven flere finska riksdagsmän ifrigt hade anslutit sig till krigspartiet; sådana voro t. ex. bröderne frih. *Fabian* och *Henrik Wrede*, hvilka synas hafva åtnjutit stort anseende bland sina landsmän, friherre *Karl Johan Stjernstedt*, hvilken innan riksdagens slut förordnades till landshöfding öfver Savolaks och Kymmenegårds län, slutligen inom borgareståndet den ifrige partimannen borgmästaren Renhorn, hvilken, likasom Henrik Wrede och Stjernstedt, hade fått säte i Sekreta-utskottet. Likväl hörde större delen af representanterna för Finland till krigets motståndare, och i sjelfva Finland synes, i samma mon som Hattarnes planer derstädes började komma i dagen, hatet emot dem blifvit ganska allmänt. Finnarne klagade på goda skäl, att fäderneslandets säkerhet offrades för toma hugskott och partiintressen, och deras förtroende till Sveriges rikes styrka och krigiska lycka var ej mera synnerligt stort. "Blodiga hufvuden och hela Finlands förlust under en enda sommar" förespåddes redan som den enda vinsten af kriget, och dertill tillade mången: "ske alltså, eftersom herrarne i Stockholm intet bättre önska!" Det är naturligt att under en dylik sinnesstämning Finlands lösryckande från Sverige ansågs möjligt, kanske också önskligt; ty såsom ett sjelfständigt, neutralt rike, tyckte man, skulle Finland bäst kunna befordra sin egen lycka och odling. I hvad mon dylika tankar hade utbredt sig och om möjligen de, som hyllade sådana, redan begynt underhandla med Ryssland, är ej fullt klart. Ett och annat spår synes antyda, att vid sjelfva riksdagen några finnar stodo i förstånd med ryska ministern. Men den hätskhet, hvarmed det herskande partiet ville störta alla sina motståndare i samma fördömelse, har helt och hållet bortblandat sakens rätta sammanhang.

Vid denna tid inträffade nämligen i Stockholm en händelse, som på en gång beröfvade fredspartiet allt förtroende. Lagercrantz och hans vänner grepo en natt en ung Johan Gyllenstjerna, då han just kom ut från Bestuscheffs bostad. Denne yngling, som var presidentsekreterare i kanslikollegium, befans hafva upptäckt statens hemligheter åt det främmande rikets minister, och hans brottslighet var sålunda alldeles tydlig.

Men den omständighet, att han råkade vara nära slägt med Arvid Horns grefvinna och att äfven hans fader, landshöfdingen öfver Tavast-Nylands län, Axel Gyllenstjerna, hörde till Mössornas parti, användes mycket listigt till befrämjande af Hattarnes afsigt. Ett rykte utspreds, att alla Horns vänner hade förenat sig om att bringa Sverige i slafveri under Ryssland, och för att afvärja denna förskräckliga fara tillsatte Sekreta-utskottet genast den s. k. "förrädarekommissionen", hvilken dömde Johan Gyllenstjerna till det högsta straff, men derjämte underkastade äfven flere andra misstänkta en sträng ransakning. De förra riksråden Bonde, Bjelke och Creutz sluppo för någorlunda billigt pris; men tvenne andra finnar af lägre rang, den lärde *Johan Arckenholtz* och finske translatorn i kanslikollegium *Johan Mathesius*, hvilka båda representerade de finska nationella åsigterna och isynnerhet hade ådagalagt en outtröttlig verksamhet till förmon för fredspartiet, underkastades ett svårt pinligt förhör och dömdes slutligen utan bevisning till fängelse på obestämd tid. Följden af detta tyranniska förfarande var en allmän bestörtning och tystnad hos motpartiet. Sekreta-utskottet regerade härefter med så obegränsad höghet, att hvarken rådet eller ständerna mera fingo närmare kännedom om dess planer, och allmänheten tillfredsställdes af öfverdrifna rykten om Frankrikes och andra magters löften om bistånd, om ett i Ryssland förberedt uppror m. m. d. som ansågs lämpligt att uppegga nationens krigiska entusiasm.

Flere omständigheter fördröjde likväl ännu krigsförklaringen. Det hufvudsakligaste hindret var rustningarnas otillräcklighet och odudlighet samt de ännu oafslutade underhandlingarne med de främmande magterna. Men då våren sålunda hade förspilts och sommaren redan till hälften förlidit, nödgades slutligen det herrskande partiet skrida till afgörande åtgärder. Sålunda begynte man nu i medlet af Juli 1741 förbereda den slutliga krigsförklaringen. Först afgaf Mindre Sekreta-utskottet ett skriftligt utlåtande, i hvilket man med det gröfsta lättsinne försökte ådagalägga krigets nytta och nödvändighet. Om också ett nederlag skulle blifva följden, menade man, hvilket man dock ej ansåg vara det ringaste troligt, så hade ju sådant händt äfven de tappraste nationer, och den enda möjliga skadan skulle då blifva Finlands förhärjande eller förlust, men det egentliga Sveriges fara skulle

dock tvinga de andra magterna att skynda till bistånd. Derefter fordrade man äfven rådets utlåtande. Förgäfves försökte Åkerhjelm med klara skäl ådagalägga, att Sveriges egna tillgångar voro alltför otillräckliga till en ordentlig krigföring, och att de öfriga gynnsamma omständigheterna, som togos med i beräkningen, voro af den allra osäkraste beskaffenhet. Hattarn inom rådet lockade den svage och i njutningar försjunkne konung Fredrik på sin sida och erhöllo sålunda äfven här pluralitet. Nu hänsköts till ständerna ett förslag, att Sekreta-utskottet, förstärkt med 25 medlemmar ur bondeståndet, skulle få full myndighet att skrida "till verkligheter", om man nämligen skulle finna att "rikets trygghet och välfärd, heder och uppkomst" så fordrade. Inom en half timme hade alla stånden i största hast bifallit dertill, och ännu samma dag, den 21 Juli 1741, fick man beslutet om krig afgjordt inom Sekreta-utskottet. Ännu i sista stunden hade röster höjt sig, hvilka uppmanade till sans och derjämte påminde om Finlands beklagansvärda belägenhet, om det nu skulle falla ett offer för kriget. Men Lewenhaupt försäkrade, att Finland ej kunde hafva annat än fördel deraf, alldenstund genom krigshären penningar och lifsmedel skulle strömma till landet. Sålunda åstadkome man inom utskottet ett nästan enhälligt beslut, och en vecka senare, den 28 Juli, blef kriget högtidligen förklaradt.

Förrän ständerna härefter åtskildes, öfverlemnades åt en särskild nämnd af Sekreta-utskottet (i hvilken likväl icke satt en enda finne) till slutligt uppdrag att uppsätta de instruktioner, hvilka regeringen borde följa i afseende å fredsvilkoren. Dessa sekreta-tillägg ådagalägga bäst, till hvilken öfvermodig dårskap Hattarnes förhoppningar hade vuxit. N:o 1 bestämde, att om Ryssland begärde fred, så skulle det samma för erhållande af vapenhvila genast före underhandlingarnas början afträda "hela Karelen, Kexholm, Viborg, St. Petersburg, Nöteborg och Kronstadt samt hela Nevafloden", och vid fredsslutet skulle derutöfver fordras Estland och Liffland med öarne samt Ladogasjön, hvarifrån gränsen skulle dragas längs Swirr och Onega till Hvita hafvet. N:o 2 faststälde, att om någon olycka skulle hota de svenska vapnen, eller grannrikenas afund förhindra deras framgång, skulle man visserligen qvarstå vid den förra delen af vilkoren, men sedan vid fredsslutet nöja sig med endast Ösel och Dagö, Estland och Ingermanland

samt Karelen enligt gränsen från år 1700. Slutligen innehöll N:o 3 en bestämning om hvad som skulle göras, om "tvertemot all sannolikhet" den svenska armén skulle komma att lida ett svårare nederlag; då vore nämligen ej annat råd, än att vid fredsslutet nöja sig med det, som i den första punkten var preliminärt faststäldt. Alla dessa tillägg förseglades och skulle först vid behof öppnas.

På detta sätt hade nu Hattarne uppnått målet för sina sträfvanden och tviflade ej det minsta, att en ny tid af ära och magt hade uppgått för Sverige. På hvad sätt de i sjelfva kriget förstodo att förverkliga dessa vidtutseende planer, skola vi snart af händelsernas gång få erfara.

---

3. Hattarnes krig 1741—1742 och ryssarnes välde i Finland 1742—1743.

Ehuru man redan på tredje året hade hotat med krig, så voro dock krigsrustningarna vid fredsbrottet på långt när icke fullständiga. Finlands egen indelta militär utgjorde inemot 10,000 man, och dertill hade omkring 7,500 man svenskt krigsfolk de föregående åren blifvit öfverförda till Finland. Men bristen på lifsmedel hade gjort det omöjligt att i tid samla ens denna styrka vid gränsen, så att regementena först i medlet af Augusti, d. v. s. vidpass tre veckor efter krigsförklaringen småningom begynte anlända till sina positioner. Öfverbefälhafvaren, *Karl Emil Lewenhaupt,* dröjde allt ännu i Stockholm till följd af sitt landtmarskalksuppdrag, och högsta befälet var derför öfverlemnadt åt en interims-chef, *Henrik Magnus von Buddenbrock*, hvilken äfven tillhörde Hattarnes parti. Ändamålet med detta krig var eröfring, och det hade derför varit naturligast, att den svenska armén genast skulle tågat öfver gränsen emot Viborg och St. Petersburg. Men under nu varande omständigheter kunde man ej tänka på något annat än gränsens försvar, till dess en större och bättre utrustad armé hunnit blifva samlad. Buddenbrock inrättade derför tvenne läger, för att bevaka de båda från ryska sidan ledande allmänna landsvägarne: det ena i Myllykylä by, ett

stycke norr om Fredrikshamn, försvarar stora strandvägen och var Buddenbrocks högqvarter; det andra i Marttila (det nuvarande Davidsstad) midt emellan Fredrikshamn och Willmanstrand, stod under generalmajor *Karl Henrik Wrangels* befäl och afsåg den öfre vägens försvar. En biväg, som går i nordostlig riktning från strandvägen till Willmanstrand, förenade de båda lägren med hvarandra och tillät armén beqvämt samla sig, på hvilken punkt än faran hotade. De båda, någorlunda svaga fästningarna Fredrikshamn och Willmanstrand, voro hvar på sitt håll försvarsliniens stödjepunkter; i den senare fördes befälet af öfverste von Willebrand, hvars styrka likväl icke uppgick till mer än 500 man fotfolk och 600 karelska dragoner. Slutligen skulle flottan betäcka försvarsliniens högra flank. Skärgårdsflottan, under befäl af major Falkengren, hade uppstält sig vid Kuorsalo, på gränsen emellan Wekkelaks och Vederlaks socknar, och sjö-eskadern, som hade till befälhafvare den gamle finske hjelten, vice amiralen *Thomas Rajalin,* tog sin ankarplats i skärgården emellan Hogland och fasta landet. Men dåliga lifsmedel och brist på dricksvatten hade redan på flottan framkallat en ohygglig farsot, hvilken snart bortryckte två tredjedelar af flottans manskap, så att man ifrån landtarmén nödgades sända hjelpfolk i och för skeppens manövrering. Rajalin sjelf föll ett offer för farsoten, och den svenska sjöstyrkan förmådde ej mera uträtta något.

På ryska sidan hade svenskarnes krigsplaner redan länge väckt uppmärksamhet, och rustningarna voro derför redan påbörjade. General *Jakob Keith*, en skotte som inträdt i rysk tjenst, hade samlat mer än 10,000 man i Mohla socken, hvarifrån han i medlet af Augusti ryckte emot gränsen i riktningen åt Willmanstrand. Strax derpå öfvertog fältmarskalken grefve *Peter de Lacy* befälet. Denne gamle krigare, till börden en irländare, hvilken efter att först hafva tjenat Frankrike och derefter Österrike, redan på Peter den stores tid kommit till ryska armén, var sedan gammalt ej alldeles obekant för Finland. Han hade nämligen ett par årtionden tidigare, eller omkring år 1720, varit en af furst Galitzins underbefälhafvare i Helsingfors. Han hade således redan lärt sig, på hvad sätt de ryska vapnen lättast kunde eröfra detta land, och torde kanske äfven just till följd häraf erhållit öfverbefälet i detta nya krig. Till en början kunde dock någon eröfring ej komma i fråga,

ty ryska armén var ännu någorlunda svag. Men då man kom underfund med uselheten i den svenska krigsledningen, beslöt de Lacy att illustrera krigets början med något känbart slag och förde derför den 21 Augusti sin armé öfver gränsen i trakten af Willmanstrand. Han hade med sig öfver 11,500 man; men för de dåliga vägarne blefvo de största fältstyckena efter på halfva vägen äfvensom några mindre truppafdelningar till deras försvar. De öfriga, omkring 11,000 man, visade sig följande dag på aftonen utanför *Willmanstrand.*

Detta anfall var alldeles oväntadt för det svenska befälet. Wrangel som först erhöll kunskap härom, skyndade från Marttila till Willmanstrands undsättning och ankom dit samtidigt som ryssarne. Men hela hans styrka, slottsbesättningen inberäknad, uppgick endast till omkring 4,000 man. Buddenbrock erhöll underrättelse om anfallet mycket senare, så att han först den 23 Augusti om morgonen kunde uppbryta emot Marttila för att följa Wrangels spår till Willmanstrand. Han hade likväl tillsändt denne order att ej skrida till drabbning, förrän bägge härarne hunnit förena sig. Men utan att bry sig derom uppstälde Wrangel sin lilla styrka på det näs, som förenar fästningen med fasta landet, och *den 23 Augusti 1741*, kl. 2 på dagen begynte drabbningen. Under general Keiths ledning gjorde ryssarne sitt anfall i två linier emot den höjd, på hvilken den svenska härens slagtordning var uppstäld, och efter tre timmars strid var denna slagen och skingrad. Det är naturligt, att fiendernas stora öfvermagt var en af orsakerna till denna olycka. Men äfven hvad tapperheten vidkom, fläckade den svenska hären nu för första gången sin ära, och det är beklagligt, att det säges varit finska afdelningar, nämligen Savolaks och Tavastlands infanteri samt Karelens dragoner, som allra först vände sig till flykt. Detta skamliga uppförande ådagalägger äfven på sitt sätt, att missnöjet med det af Hattarne väckta kriget var ganska allmänt i Finland. Likväl funnos det många, som modigt gjorde sin pligt; till och med befälhafvaren Wrangel, ehuru i åsigter hörande till Mössornas parti, försökte till det yttersta upprätthålla slagtordningen och drog sig slutligen med qvarlefvorna af sin här till fästningen. Men längre fram på aftonen intogo ryssarne staden med storm; Wrangel och flere andra af befälet råkade i fångenskap, och hela Willmanstrand, och på samma gång äfven länets lands-

kansli, förstördes och brändes. Manfallet utgjorde på svenska sidan 1,300 döda, hvarjemte 1,000 blefvo fångar. På ryska sidan voro döde och sårade 2,400 man.

Efter denna seger framträngde likväl icke den ryska armén längre in i landet, utan återvände efter ett par dagar till Viborgs-trakten. Buddenbrock åter, som under dagen för slaget hade varit stadd i full marsch emot Marttila, återvände till sitt läger, då underrättelsen om den timade olyckan inlöpte. Öfver hufvud voro dock icke de direkta följderna af slaget vid Willmanstrand betydande, men dess större var den moraliska verkan af detta nederlag. Den i landet redan förut allmänna åsigten, att Sverige ej förmådde bibehålla och försvara Finland, erhöll härigenom ny bekräftelse, och en allmän nedstämning bemägtigade sig sinnena. I början af September kom Lewenhaupt till Fredrikshamn och öfvertog befälet. Men ett par månader fingo ännu förflyta, innan det från Sverige ankommande krigsfolket var framskaffadt, och äfven då gjorde bristen på foder och lifsmedel hvarje verksammare krigföring omöjlig. Yttermera inträffade detta år en tidig vinter, nämligen redan i början af November, och derför återstod intet annat, än att sprida armén i vinterqvarter i de angränsande landskapen. Likaså skingrade ryssarne sitt läger i Ykspää utanför Viborg för den annalkande vinterns skull, och årets krigshändelser syntes hafva afstannat. Endast i Savolaks spred ännu några skaror kosacker mord och brand kring de försvarslösa bygderna.

Men plötsligt fick Lewenhaupt i sitt hufvud, att tiden nu var kommen att förverkliga Hattarnes djerfva planer. Fördenskull samlade han i största hast 6,500 man och ryckte oförmodadt den 19—24 November med tio kanoner öfver gränsen till Säkkjärvi, derifrån förtruppen under Lagercrantz' befäl framträngde till Wilajoki. Derjämte förde öfverstlöjtnant Sprengtport 300 karelska dragoner samt en hop beväpnad allmoge genom Willmanstrand till Kexholms län, jagande framför sig den kosackhop, som härjat i Savolaks. Af Lewenhaupt utspridda proklamationer uppmanade Rysslands finska undersåtar att i ro förblifva i sina hem, men försökte öfvertyga ryssarne, att den enda afsigten med kriget var att befria det ryska folket från den främmande dynastiens tyranni. Likasom man hoppats från början, så hoppades man äfven nu, att en om-

störtning i Ryssland skulle bringa i svenskarnes händer de slott och landskap, som stora ofredens motgångar hade beröfvat riket, och Lewenhaupt ville genom att injaga fruktan påskynda händelsernas gång i St. Petersburg.

Denna afsigt uppnåddes i sjelfva verket till en början fullständigt. I den ryska hufvudstaden väckte svenskarnes annalkande en allmän förskräckelse, och regeringen, som började märka Elisabets hemliga ränker, var redan betänkt uppå att bringa henne i säkert förvar. Men då afvände Peter den stores dotter med ett djerft grepp den hotande faran. Natten emot den 25 November samlade hon i samråd med sin läkare Lestocq omkring sig en skara af gardet och lät i tysthet tillfångataga den i sin vagga slumrande czaren samt hans föräldrar och de öfriga ledande personerna, såsom Münnich och Ostermann, hvilka sedermera dömdes till döden och skickades till Sibirien. Utan det ringaste motstånd var revolutionen verkstäld, och följande morgon proklamerades *Elisabet* såsom kejsarinna öfver hela ryska riket; hennes regeringstid räckte i mer än tjugu år (1741—1762).

Men svenskarnes förhoppningar, att Rysslands nya herskarinna skulle vara benägen till stora eftergifter, gingo ej i fullbordan. Elisabet, som i stöd af ryssarnes nationalkänsla hade uppsvingat sig på sin faders tron, insåg ganska väl, att det ej gick an för henne att för intet bortskänka de af fadren eröfrade länder och borgar. Hon försökte derföre med goda ord uppehålla det svenska öfverbefälet, men undvek alla direkta löften. Likväl var kejsarinnans ställning i början ganska beträngd och farlig, arméns trohet ännu oviss och Viborg svårt att försvaras för köldens skull, som slog sina isbryggor öfver vallgrafvarna och vikarna. Om Lewenhaupt nu med en tillräcklig styrka hade ryckt emot Viborg och under den herskande inre förvirringen fått denna vigtiga plats i sitt våld eller eljes närmat sig St. Petersburg, så är det nog troligt, att ryska regeringen, för att erhålla fred, skulle gjort betydliga uppoffringar. Men den svenska armén var ej alls utrustad för ett dylikt företag. Lewenhaupt förblef i Säkkjärvi, och då hans fordringar afslogos med de granna orden, att kejsarinnans "medfödda rättskänsla och redbara sinnelag" voro en bättre borgen för freden, än Viborg och Kexholm, lät han slutligen förleda sig till vapenhvila för obestämd tid och drog sig den 6 Dec.

tillbaka emot Fredrikshamn. Franska ambassadören Chetardie, som på allt sätt önskade vinna Elisabets ynnest, hade ifrigt befordrat vapenhvilans afslutande och bär till stor del skulden för Hattarnes lättrogenhet. Men största felet låg i deras egna usla krigsrustningar, hvilka från första början mera afsågo ett hotande sken, än verkligt allvar. Hela expeditionen hade således ingen annan följd, än Elisabets uppsättande på tronen, och den svenska armén hade i onödan fått utstå svåra lidanden af snön och kölden. Hvad sjelfva landskapet led, kan knapt sägas med ord. Inom tiotals mil hopsamlades alla dragare, och om hästarne stupade, spändes allmogen och kronobetjenterna för trossvagnarna. Till och med i vinterqvarteren var disciplinen dålig, och manskapets sjelfsvåld tilltog i samma mon som bristen och lidandena. En farsot härjade grufligt, isynnerhet inom den del af krigshären, som var lägrad i trakten af Fredrikshamn och af brist på bostäder för det mesta fick vistas i jordkulor. Innan utgången af Februari hade ett par tusen man omkommit genom detta elände, och armén var nu mera än någonsin oförmögen att förverkliga Hattpartiets stora eröfringsplaner.

Under tiden hade arméns officerare fått ett nytt föremål för sitt intresse, hvilket helt och hållet vände deras sinnen från kriget. I Stockholm hade nämligen den gamla *Ulrika Eleonora* dött den 24 Nov. 1741, och denna händelse gaf anledning att tänka på det förestående tronföljarevalet, likasom äfven på en ny riksdag, vid hvilken de adliga officerarne hoppades finna ett ärorikare verksamhetsfält, än i det olyckliga Finland. De allmänna sympatierna egnades nu den tillbakasatta holsteinska ätten, och sinnena upprördes endast så mycket mera, då man fick höra, att den unge hertigen af Holstein, *Karl Peter Ulrik*, hvilken var Karl XII:s äldre systers sonson, men derjämte Elisabets systerson, på kejsarinnans befallning begifvit sig till Ryssland. Prinsens val till svenska kronan och en snar fred med Ryssland var nu den tanke, som i officerarnes debatter undanträngde alla tankar på kriget. Äfven regeringen i Stockholm bygde sina förhoppningar på den af Frankrike utlofvade fredsbemedlingen, men försummade att vidtaga kraftiga försvarsåtgärder. Det tycktes som om någon förtrollning hade slagit det herskande partiet med en blindhet, som hindrade det samma att se sakerna i deras rätta ljus.

Men man väcktes ur dessa drömmar på ett högst obehagligt sätt, då Keith i slutet af Februari 1742 uppsade vapenhvilan. I högqvarteret i Fredrikshamn uppstod häpnad och förvirring, och befälhafvarnes nöd och rådlöshet var stor; ty man trodde redan fullt och fast att fienderna voro i full anmarsch. Öfverste Lagercrantz, krigspartiets ifrigaste ledare vid riksdagen, såg denna gång ej något annat medel till räddning, än att uppbränna alla byar i omnejden, antända krigsskeppen, sänka galererna, spränga alla grofva kanoner och förstöra staden Fredrikshamn jämte fästningen, samt draga sig tillbaka öfver Kymmene-elf, hvars broar derpå borde förstöras. Men innan man skred till dessa åtgärder, beslöt man dock att sända samme Lagercrantz till ryssarne, för att begära vapenhvilans förlängning. Man fann väl snart, att ryktet om ryssarnes antåg var grundlöst; men likafullt fortsatte Lagercrantz sin färd ända till Moskva, dit ryska hofvet för tillfället hade begifvit sig i och för kröningen. Der begagnade han sig af tillfället att komma till tals med hertigen af Holstein, hvars rätt till svenska kronan äfven han understödde, och dessutom gjorde han på eget bevåg ryska kronan fredsförslag, hvilka stodo i skarpaste motsats till de vilkor, dem han sjelf i samråd med de öfriga medlemmarne af nämnden sju månader tidigare hade faststält. Men i afseende å vapenhvilan förmådde han ingenting uträtta. Vid sin återkomst medbragte han till Fredrikshamn nya rykten om fiendens annalkande och framkallade derigenom ny förvirring till dess slutligen Lewenhaupt fattade mod och lät häkta uppviglaren. Detta toma allarm hade likväl åstadkommit mycken oro och skada. De utsvultna regementena hade fått marschera fram och åter i det utarmade landet och de obetydliga förråd, som för krigets räkning blifvit hopbragta, hade sålunda blifvit ansenligt medtagna. I sjelfva landet var eländet stort. Folket åt bark och halm, och de hungern åtföljande sjukdomarne ökade fasorna.

Till all lycka företog likväl icke den ryska hären ännu det anfall, hvarom blotta ryktet varit nära att kullstörta Fredrikshamns svaga murar och jaga den svenska krigsstyrkan öfver Kymmene-elf. Endast något tusental ryssar under general Fermor inföllo i Savolaks' och Karelens bygder, hvilkas ordinarie trupper voro borta vid hufvudhären och försvaret sålunda nästan uteslutande anförtrodt åt bönderna. Men här förstod

den företagsame landshöfdingen *Stjernstedt* med allmogens och reservens bistånd ordna länets försvar. Redan den 4 Mars fördrefs en rysk styrka vid *Kerimäki*, hvarefter kapten *Niklas von Kræmer* gjorde ett framgångsrikt tåg till Kexholms län. Deremot leds i norra Karelen ett kännbart nederlag vid *Kides* prestgård. Tvenne officerare hvilka hade bort leda försvaret gåfvo sig fegt tillfånga, och största delen af bondehären stupade eller tillfångatogs. Men ej ens här fingo fienderna länge fröjda sig af sin seger, ty Karelens modiga skidlöpare under sina sjelfvalda anförare *Sallinen*, *Roivas* och *Räty*, satte snart en gräns för ryssarnes härjningar.

Att likväl en hotande fara nalkades, intygas mer än nog af rustningarna i Ryssland. Kejsarinnan hade nu sagt rent ut åt Chetardie, att det ej anstod henne att göra några eftergifter; om hon äfven sjelf vore benägen dertill, så vågade hon det icke för ryssarnes skull, hos hvilka Sveriges fordringar begynte uppväcka mycken ovilja. Sveriges hätskaste fiender, bröderna Alexej och Michael Bestuscheff-Riumin, af hvilka den senare nämnde hade varit Rysslands ambassadör i Stockholm och den förre nu blef kejsarinnans vice kansler, begynte vinna inflytande på sakernas högsta ledning och motarbetade alla till mötes gående förslag. Det var synbarligen på dessas inrådan, som kejsarinnan lät utgå ett särskildt öppet bref till Finlands befolkning. Saken synes hafva förhållit sig sålunda, att Michael Bestuscheff under sin vistelse i Sverige hade lärt känna det i Finland rådande missnöjet likasom ock några finnars hemliga förhoppningar, att af storfurstendömet Finland kunna bilda något slags sjelfständig stat under Rysslands beskydd. Denna tanke uttalades nu för första gången öppet och tydligt i Elisabets offentliga *manifest* till Finlands inbyggare, gifvet i Moskva *den 18 Mars 1742*. Kejsarinnan påminte deruti, hurusom redan från krigets början de ryska vapnen genom Guds välsignelse erhållit segern, hvilket ju bekräftade "att Gud aldrig befordrar orättmätiga företag"; men då det var bekant, att kriget ej hade blifvit begynt med alla de svenska ständernas gemensamma bifall, och till dem, som ej voro benägna för kriget, naturligtvis hörde Finlands inbyggare, hvilka till allra först måste bära krigets bördor, så hade kejsarinnan hejdat sina segrande vapen för att gifva den svenska regeringen tid att betänka sig. Kejsarinnan hade nämligen ej för afsigt att

göra eröfringar och utvidga sitt rikes gränser, och hon hade ej heller någonsin fordrat af Sverige annat än god grannsämja och vänskap. Men om finnarne ville förblifva lugne, och om de hade för afsigt att afskilja storfurstendömet Finland från Sveriges rike till ett fritt och sjelfständigt land, och sjelfve sinsemellan fastställa dess regeringsform, så lofvade kejsarinnan gifva sin medverkan dertill, att Finland skulle blifva ett fritt gränsrike emellan Sverige och Ryssland. — Detta manifest trycktes på svenska, finska och tyska och kringspreds genast genom ryska ströfkårer på andra sidan gränsen. Att det samma i viss mon inverkade på sinnena, kunna vi anse såsom säkert. Den i manifestet uttalade tanken om Finlands afskiljande från Sverige till större sjelfständighet, var likväl icke uppkommen först i Moskva, utan synes redan någon tid hafva i tysthet närts af finske män.

Till detta lockande förslag svarade svenska regeringen i konungens namn den 27 April med en "*Nådig Framställning* till de trogne undersåtarne, såväl i allmänhet, som särskildt i Storfurstendömet Finland". Det var en lång kungörelse, som skulle uppläsas i kyrkorna, i hvilken såsom hufvudsak uttalades den säkra tillförsigt, att finnarne säkert icke önskade utbyta den frihet, de nu likasom alla den svenska kronans undersåtar åtnjöto, emot det ok, som snart i enlighet med den ryska seden skulle påläggas dem, som litade på dess svekfulla löften. Man påstod djerft, att ständerna hade varit fullt enstämmiga om krigets förklarande, och till slut uttalades den förhoppning, att så snart blott årstiden tillät att uppsöka fienden i hans eget land, så skulle svenskarne och finnarne "efter deras med skäl beprisade förfäders exempel låta den öfvermodiga fienden veta, att endrägt, mod och tapperhet ännu ingjuta mandom i deras bröst att mägtigt hämnas deras kära fosterlands lidna kränkning och orättvisa, äfvensom återbringa rikets gränser till det läge och den kraft, att de skulle kunna vara tryggade för fiendernas framtida öfverfall och sedan få i en behaglig fred egna sin omsorg åt sin lycka och förkofran."

Såsom äfven af denna proklamation synes, ville Hattarnes regering allt fortfarande upprätthålla befolkningens goda förhoppningar. Men i sjelfva verket begynte den redan märka, att sakerna ej längre stodo på en synnerligen förhoppningsfull fot. Alla de förutsagda gynnsamma omständigheter, på hvilka

man hade bygt krigets framgång, hade fullständigt slagit felt. Tillgångarne voro uttömda och folkets ovilja bröt till och med i sjelfva Sverige ofta ut i öppet motstånd, så att t. ex. de till Finland beordrade rekryterna från Dalarne med våld måste föras till skeppen. Då man derjämte fann det vara omöjligt att få fred på något så när ens de vilkor, den senaste riksdags Sekreta-utskott hade fastställt, så återstod intet annat för rådet, än att åter sammankalla ständerna. Beslutet härom fattades i medlet af Maj och riksdagen skulle öppnas den 20 Augusti. Men äfven denna omständighet, så nödvändig den samma än var, ökade den i hären rådande oredan. Partisinnet vaknade nämligen åter till nytt lif, och den skugga af disciplin som hittills blifvit upprätthållen, försvann nu nästan helt och hållet. Öfverbefälhafvarens ställning var i sanning beklagansvärd. De underordnades halsstarrighet och den af regeringen visade misstro, som gick så långt, att befälet på flottan genom särskilda order befriades från att lyda Lewenhaupts befallningar, hämmade alla hans åtgärder och gjorde hvarje plan omöjlig att utföras. Sålunda förkunnade alla förebud, att man ej ens detta år kunde vänta några lysande krigsbedrifter. I början af Juni sammankallades regementena. Men den enda fråga, som nu mera kunde förekomma, var huru man på bästa sätt kunde försvara sina egna gränser för fienderna.

Den 13 Juni tågade ryssarne öfver gränsen med en armé om 22,000 man under De Lacy och Keith. Den armé, Lewenhaupt kunde förfoga öfver, säges utgjort omkring 14,000 man, hvaraf de svenska regementena voro samlade vid Kymmenegård och finnarne nära Fredrikshamn. Den svenska härens ställning var på intet sätt dålig, och flottan betäckte likasom föregående år hafssidan. Fredrikshamn, ehuru något skralt i anseende till sina fästningsverk, gaf likväl stöd åt arméns rörelser och var ett säkert förvaringsställe för allehanda förnödenheter. Slutligen erbjödo *passen vid Mäntylahti*, ett stycke fram på vägen till Viborg, en fast position, hvarest äfven en mindre truppstyrka kunde hindra fiendens framryckande. Till detta pass sändes öfverste Fröberg med 2,000 man, och stället befästades ytterligare med förhuggningar. Deremot lemnades likväl den öfre vägen utan försvar, så att först vid Kymmene-elfs öfre färjställe, vid Keltis och Anjala, funnos vaktposter.

Men landet var på dessa ställen så förhärjadt och vägarne i så dåligt skick, att ej någon större fiendtlig styrka der kunde framtränga. Svårare var för den svenska armén uselheten och oförmågan hos sjelfva befälet, hvars like man sällan påträffar i krigshistorien. Då budskap kom om fiendernas anryckande, hölls krigsråd gång på gång. Först beslöt man gå fienden till mötes emot Mäntylähti; men då en svärm kosacker hade genom Marttila kommit till trakterna kring Fredrikshamn, ansåg pluraliteten vid ett följande rådslag det vara klokast att retirera ett stycke bakom staden till Summajoki. Endast Buddenbrock och öfverste Kristoffer Freudenfelt samt den gamle generalmajor Bousquet, en krigare från Karl XII:s tider, hvilken såsom tysk krigsfånge fordom kommit i svensk tjenst, motsatte sig alla förslag om återtåg. Strax derefter inspekterade Lewenhaupt befästningarna vid Mäntylahti och befalte Fröberg öfverge dem vid fiendens anfall. Redan innan den fiendtliga hären hunnit anlända, begaf sig Fröberg derifrån på midsommardagen, och samma qväll togo ryssarne stället i besittning, på det högsta förvånade öfver, att ej finna någon försvarare der. På denna skamfulla bragd följde en ännu nesligare. I krigsrådet öfverlades, huruvida Fredrikshamn skulle försvaras eller ej. Buddenbrock fordrade, att man skulle uppställa sig framför fästningen och genast göra fienden motstånd, då man likväl ej mer hade att vänta någon förstärkning. Men pluraliteten beslöt förstöra staden med alla dess förråd och retirera till Kymmene-elf. Planen var, att vid detta tillfälle för syns skull qvarlemna på fästningen 500 finnar, hvilka skulle få verkställa kapitulationen, så snart den fiendtliga hufvudstyrkan inträffade; men dessa vägrade att qvardröja längre än svenskarne. Sålunda brändes och sprängdes nu Fredrikshamn den 28 Juni. Några fältstycken i staden räddades till flottan, men alla andra för armén samlade förråd gingo förlorade. Samtidigt drog sig hären tillbaka öfver Högfors till Kymmene-gård och sedan öfver Suttula bro till Kaukola. Slutligen, då man fruktade, att fienden genom Anjala eller Keltis kunde taga vägen till Borgå och Helsingfors, der armén hade sina sista magasiner, och dessutom ett rykte spred sig, att befolkningen ärnade upprifva bron vid Abborfors för att derigenom förhindra arméns beständiga reträtter, drog man sig den 6 Juli öfver Kymmene-elfs vestligaste gren.

Den första följden af detta obetänksamma återtåg var förlusten af hela Savolaks och Karelen. Ty De Lacy hade beslutat att åt detta håll, innan han framträngde längre strandvägen, sända en tillräcklig ockupationshär under generalerna Löwendal och Bruce. Stjernstedt och hans bondehär jämte reserven voro nu här öfverlemnade åt sig sjelfva, och kunde ej mera hålla stånd mot öfvermagten. *Nyslott*, hvarest öfverstelöjtnant Gyllenecker förde befälet, blef omringadt och uppgafs slutligen den 8 Augusti. — Men dessa tilldragelser bemärktes knapt för de öden, som träffade hufvudhären. Då man kommit öfver Abborfors, var det Lewenhaupts fulla afsigt att göra halt, och ställningen var ej heller att förakta, ty elfven bildade en naturlig försvarslinie. Men nu öfvergåfvo flottorna sin ställning och blottade armén åt sjösidan. Sjöstjerna förde sin flotta till Hangöudd, och Falkengren sina galerer till Pellinge. Af denna orsak och då lifsmedlen voro högst knappa, öfvergaf man åter efter tio dagar Kymmene-linien och retirerade till Forsby. Armén var redan nästan i upplösningstillstånd, all disciplin var försvunnen och likgiltigheten och misströstan voro allmänna. De högre officerarne begynte begifva sig af till riksdagen och bemötte generalerna med öppet förakt. Soldaterna följde sina förmäns exempel, nämligen sålunda att de hoptals deserterade. Isynnerhet var det ej mer möjligt att qvarhålla under fanorna de finska soldaterna, som nu sågo sitt fädernesland utan motstånd öfverlemnas åt fiendens våld och trodde att befälet hade beslutat föra dem öfver till Sverige, så att endast en ringa del af Karelens och Savolaks' bataljoner ännu var qvar. Befälet åter fortsatte med sitt blinda återtåg. Ehuru den ryska hufvudstyrkan ännu ej hade gått öfver Kymmene-elf, begaf sig den svenska hären åter på väg till Borgå och derifrån åter snart till Helsinge malm, som ligger en mil från Helsingfors stad.

Hittills hade armén ej sett andra fiender, än ryssarnes lätta kavalleri. Men då man nu låg på samma ställe i mer än en veckas tid, visade sig slutligen den fiendtliga hufvudhären den 8 Augusti. Lewenhaupts styrka var ej ännu så liten, att han icke hade kunnat försvara stora landsvägen till Helsingfors på någon lämplig punkt, isynnerhet som just i dessa dagar ett antal hjelptrupper hade anländt från Sverige. Men i sin obeslutsamhet drog han sig åt sidan från lands-

vägen bakom Wanda å och råkade i en mindre fördelaktig position än förut. Åter uppstod fruktan att fienden kunde tränga förbi armén till Helsingfors, och derför togs nu det sista steget bakåt och hären anlände den 11 Augusti efter en besvärlig marsch till den s. k. Kampen. Dagen derpå sändes den finska majoren Schauman med en liten hop lifdragoner (af Åbo och Björneborgs läns kavalleri) på rekognoscering och förskingrade dervid en stark afdelning kosacker, hvars anförare, general Krasnoschoff, stupade. Det var dylika enstaka bragder, som ännu upprätthöllo krigsäran; men på sakernas gång inverkade de naturligtvis ej. Sjelfva hufvudarmén hade nämligen nu blifvit helt och hållet instängd på en från fasta landet utskjutande udde, och ryssarne hade redan bemägtigat sig vägen till Åbo och uppslagit sitt högqvarter i Hoplaks.

Vid denna tidpunkt ankom underrättelsen om Nyslotts kapitulation, hvilken afslutats på de vilkor, att besättningen erhållit fritt aftåg med vapen och tross. Samma vilkor erbjödos nu åt den vid Helsingfors stående armén. Detta var nästan mer, än man kunde fordra. Ty officerskårens gensträfvighet och folkets modfäldhet gjorde hvarje motstånd omöjligt. Samma ögonblick, som frågan om kapitulationen upptogs i krigsrådet, ankom från Stockholm en befallning, som kallade Lewenhaupt och Buddenbrock till Stockholm att stå till svars för sina åtgärder och anförtrodde befälet åt den gamle Bousquet. Men då återstod ej mer något annat än att verkställa kapitulationen, hvilken underskrefs *den 24 Augusti*. Alla svenska regementen fingo med vapen och tross återvända till Sverige, hvartill galerflottan skulle användas; men rytteriet skulle lemna Finland landvägen genom Åbo och Österbotten. Deremot öfverlemnades åt finnarnes eget val, antingen de ville följa med svenskarne eller lemna sina fanor och vapen åt de Lacy och sjelfva återvända till sina hemorter. Den 25 Augusti tågade hela finska rytteriet och hälften af fotfolket till ryska lägret, utlemnade sina vapen och svor trohetsed åt kejsarinnan. Följande dag gjorde äfven de öfriga finska regementena på samma sätt; endast några från Sverige bördiga officerare begagnade sig af kapitulationens förra vilkor. Hela den armé, som sålunda öfverlemnades vid Helsingfors, säges utgjort omkring 16,000 man, af hvilka dock åtminstone fjerdedelen var sjuk. De finska regementena utgjorde nu mera endast 3,300 man.

Detta var sålunda den beklagansvärda följden af det krig, Hattarne med så stora förhoppningar hade begynt. Den svenska armén hade nästan utan svärdslag blifvit utdrifven ur Finland, och hela storfurstendömet hade blifvit fullständigt eröfradt under loppet af tio veckor; ty äfven Tavastehus, som alls ej var i sådant skick, att det kunnat göra något motstånd, hade gifvit sig under samma dagar, och någon annan befästad plats eller stridsfärdig här fans ej i landet. Och det var ej nog med, att Sverige sålunda hade bortkastat Finland; dess eget anseende och krigiska ära hade äfven fått en stöt, som kunde blifva mycket farligare för nationens sjelfständighet, än Finlands förlust. Hvad åter detta sistnämnda land beträffar, så medförde ej heller krigshändelserna synnerlig ära eller fördel åt finnarne. Tvertom hade den finska nationen vid detta tillfälle ådagalagt mycken politisk svaghet, men ej någon kraft att sjelf styra sina öden. Af de tvenne vilkor, som stodo till buds: att antingen manligt försvara sitt fosterland och dess enhet med Sverige, eller på ett afgörande sätt skrida till dess skiljande från det svenska väldet, — af dessa tvenne vilkor valdes intetdera, utan händelsernas gång öfverlemnades med feg obeslutsamhet åt slumpen. Orsaken härtill var att hos nationen ej på denna tid fans någon stadgad och allmänt utbredd åsigt rörande landets framtid, likasom ej heller någon tillit till egen kraft och förmåga. Följden var också den, att landet som en bytesvara gick ur hand och i hand. Den sjelfständiga regeringsform, hvarom kejsarinnans manifest på våren hade talat, kom ej mera på allvar i fråga, utan den ryska regeringen öfvertog ledningen af de finska angelägenheterna såsom i ett eröfradt land. I många afseenden förnyades således åter förhållandena under stora ofreden, och det har äfven varit brukligt att kalla denna ryssarnes andra ockupation af landet *lilla ofreden*, likasom för att beteckna samma sak efter en kortare måttstock. Likväl var det en stor skilnad på dessa båda perioder. Den ryska armé, som nu inföll i landet, iakttog redan från början en någorlunda sträng krigstukt, så att landets befolkning på många ställen hade mindre orsak att klaga öfver fienden, än öfver sina egna försvarares uppförande. Likaså var den främmande regeringen äfven efteråt mild och välvillig, och öfver hufvud taget är det minne, som qvarblifvit efter ryssarnes herravälde på Elisabets

tid, likaså mildt och vänligt, som minnena från stora ofreden äro upprörande och grymma. Det är väl möjligt, att skuggorna från det förra tidskiftet i någon mon hafva förökat de ljusa sidorna af det senare. Men att det nyss uttalade berömmet ej är ogrundadt, skall bäst framgå ur en kort blick på Finlands förvaltning efter eröfringen.

Till allra först nedsatte sig det främmande herraväldet i Savolaks, dit redan i början af Augusti sändes en förvaltningsembetsman och en prest från Viborg, för att taga trohetsed af befolkningen. I samma mon som de ryska vapnen framrykte, vidtog man äfven i de vestliga landskapen samma försigtighetsmått. Landets förre högre embetsmän och äfven en mängd öfrige ståndspersoner hade begifvit sig bort till Sverige, hvarjämte flere rest dit äfven för riksdagens skull, som just vid denna tid öppnades. Men flykten var långt ifrån allmän, och ett skildt beslut af konungen från den 12 Augusti befalte presterskapet att förblifva på sina platser och vårda församlingarna. Krigets oförmodade och hastiga utgång gaf ej heller stort tillfälle till flykt. Då de ryska generalerna utanför Helsingfors fingo kunskap om, att en myckenhet folk ifrån Åbo var i beråd att begifva sig öfver till Sverige, sändes dit ett par kompanier dragoner, hvilka hunno fram om söndagen den 29 Augusti, just då klockorna ringde samman till aftonsång. Någon gudstjenst blef denna gång ej af, utan befolkningen kallades till rådstugan, der kejsarinnans manifest upplästes och trohetseden togs. Något mer än en vecka senare, den 7 Sept., inträffade der general Keith och med honom generalerna von Stoffeln och Bruce med en större afdelning dragoner. Hofrättens och de flesta af universitetets medlemmar voro redan borta; men finska församlingens kyrkoherde, professor *Johan Wallenius*, och med honom presterskapet och magistraten gingo de kommande till mötes till Pemar. I Finlands gamla hufvudstad tog nu general Keith tills vidare landets styrelse om händer och begynte åter ordna de skingrade embetsverken. Deremot förblef det högsta militärbefälet i början i Helsingfors, och då fältmarskalk de Lacy efter någon tid återvände till St. Petersburg, blef Alexander Rumantsoff högsta befälhafvare i Finland. För landets fattigdoms skull fördes de flesta trupperna till vintern tillbaka till Ryssland, så att i Finland ej qvarblef mer än vidpass 9,000 man, hvilka inqvarterades i de skilda land-

skapen. Kymmene-gårds län, hvilket hade lidit mest af kriget, blef dock helt och hållet befriadt från inqvartering. Till Tavastland sändes ej heller mer än ett enda regemente dragoner, hvars chef, öfverste Resanoff, under tiden öfvertog landskapets förvaltning. Deremot blefvo de trakter, der man kunde frukta ett anfall från Sverige, nämligen vestra Nyland, Åbo och Björneborgs län samt Österbotten, försedda med större styrkor. Till det sistnämnda landskapet sändes till kommendör och chef för förvaltningen generalmajor *Kristoffer Teofilus von Kindermann* och med honom fem regementen. Han mötte redan i Satakunta, i Birkala socken, en deputation från Österbotten, hvilken anfördes af kyrkoherden i Ilmola *Gabriel Peldan*, en man som under stora ofredens tider genomgått många öden och bland annat varit sekreterare hos furst Galitzin. Österbottningarne framstälde sitt landskaps nödstälda belägenhet och generalen lofvade all möjlig lindring. En kurir sändes genast med böneskriften till Helsingfors, och derifrån erhölls de Lacys bifall dertill, att landskapets ständer fingo sammanträda i Vasa för att med von Kindermann rådpläga om sättet för det främmande krigsfolkets underhåll samt länets förvaltning. Denna ständerförsamling, den enda i sitt slag på denna tid, egde rum i Vasa rådhus under första veckan i Oktober, sedan trohetsed blifvit tagen af de närvarande och generalen i kejsarinnans namn lofvat styra landskapet efter svenska lagar och förordningar. I andra landskap rådfrågade man väl ej befolkningen på detta ordnade sätt; men billighet och gällande lag försökte man öfverallt följa. Keith i Åbo tillkännagaf genom en särskild kungörelse, att han tvenne gånger i veckan på bestämda tider emottog befolkningens böneskrifter och klagomål.

Såsom af ofvan anförda exempel synes, hade förvaltningen först blifvit öfverlemnad åt krigsbefälet. Men häruti gjordes under loppet af hösten och vintern den förändring, att särskilda civila landshöfdingar tillsattes för den vanliga länsvården. En kejserlig ukas af den 26 September tillsatte en högsta landshöfding eller generalguvernör öfver hela det nyss eröfrade landet; denne man var general-löjtnant *Balthasar von Campenhausen*, född i Finland på Tottesunds öfversteboställe i Wörå i Österbotten, hvilken i sin ungdom hade tjenat vid stora kansliet i Stockholm, men efter freden i Nystad flyttat till sina familjegods vid Riga, derifrån han nu på kejsarinnans kallelse kom

att öfvertaga högsta styrelsen af sitt fädernesland. Redan i medlet af Oktober kom Campenhausen till Kymmene-gårds län och skred derifrån småningom åt vester, under vägen ordnande landets förvaltningsangelägenheter. Slutligen inträffade han den 2 Januari 1743 i Åbo, hvarefter Keith afträdde från sin förvaltning, erhållande i dess ställe högsta krigsbefälet, alldenstund Rumantsoff var utsedd till ombud vid fredskongressen. Likasom under stora ofreden hade man nu tänkt tillsätta "lagmän", hvilka borde vara på en gång landshöfdingar och domare. Men då Campenhausen hade påmint om nödvändigheten att skilja förvaltningsangelägenheterna och lagskipningen från hvarandra, tillsattes i ett par län jämte lagmännen s. k. "öfverkommissarier" i stället för de förra landshöfdingarne. Dessa nya embetsmän togos dels från Estland, dels bland Finlands egna inbyggare. Till lagman och chef för förvaltningen i Tavast-Nylands län tillsattes först marskalk de Lacys sekreterare Arvid Zimmerman; men hans verksamhet begränsades senare till den egentliga lagskipningen och till öfverkommissarie i Helsingfors förordnades en viss *Tunzelmann Edler von Adlerflug*, som var hemma från trakten af Dorpat. Till öfverkommissarie i Kymmene-gårds län förordnades landskamreraren i Viborg *Karl Krompein*, som tog sitt residens i Walkiala gård, emedan staden Willmanstrand låg i ruiner; men äfven hit förordnades följande vår en skild lagman för rättsvården. Öfver Åbo och Björneborgs län var Campenhausen sjelf landshöfding. Deremot förblef Österbotten hela vintern lemnadt åt Kindermanns förvaltning; först vid vårens annalkande, då krigsangelägenheterna åter togo generalens uppmärksamhet i anspråk, sändes dit till lagman en viss *Jakob Hougberg*, förut major vid de finska regementena. I de öfriga grenarne af förvaltningen användes endast finnar, och genom en ukas var det särskildt förordnadt, att tjensterna ej fingo besättas "med svenskar såsom förr". Isynnerhet höll man noga vård om, att i alla ärender, som rörde allmogen, användes sådane män, hvilka kände landets egendomliga inrättningar, seder och språk. Dertill voro synnerligen lämpliga den förra finska arméns officerare, hvilka i stöd af kapitulationen vid Helsingfors åtnjöto fulla löneförmoner samt frihet från krigstjenst; dessa män användes nu i mångfaldiga uppdrag, såsom att besigtiga vägar och broar, att ordna postväsendet, till befordrandet af transporter m. m.

Sålunda ordnades t. ex. de stora proviant-transporterna, som under loppet af vintern afsändes från Helsingfors, Åbo och Kexholm till Österbotten, på det sätt, att en finsk öfverofficer ledde hvarje transport, och jämte honom var en underofficer tillsatt för hvar hundrade häst, och för hvar tjugonde en nämndeman eller någon annan pålitlig man af allmogen.

Det är sjelffallet, att ej alla inrättningar under loppet af ett år hunno ordnas på fullständig och enahanda fot, utan mycket blef ännu halfgjordt. Likväl fick man landets högsta domstol, som nu kallades "*Kejserliga* Åbo hofrätt", någorlunda i skick; i stället för de flyktade medlemmarne tillsattes nya, dels af de lägre tjenstemännen vid samma embetsverk, dels åter af domarekåren i landsorterna. Derutöfver söktes ännu några herrar från Viborgska sidan, hvilka voro födda i Finland, men efter stora ofreden hade gifvit sig till undersåtar under Ryssland, såsom en Gyllenhof, en Budberg m. fl.; men af dessa hann knapt någon enda infinna sig. Svårare var det att återupprätta universitetet. Likväl hade några professorer qvarstannat, och Keith utnämnde redan om hösten några andra af till hands varande lämpliga personer, så att åtminstone de för prestbildningen nödvändiga lärostolarne blefvo besatta. I den kyrkliga förvaltningen hade i början uppstått någon oreda, emedan de båda biskoparne, Fahlenius i Åbo och Daniel Juslenius i Borgå, samt flere ledamöter af konsistorierna befunno sig i Sverige. Detta sakernas läge försökte Viborgs konsistorium, hvars förman den gamle Melartopæus ännu var, begagna till sin fördel, i det att det fordrade, att Viborgs stift skulle erhålla sin forna utsträckning, eller äfven det område till, som Borgå domkapitel nu i ett årtionde hade styrt. Men detta förslag vann ej kejsarinnans bifall, utan Campenhausen erhöll i uppdrag att ordna den kyrkliga förvaltningen i hela det eröfrade storfurstendömet på sjelfständig fot. Sålunda inrättades nu i Åbo ett gemensamt konsistorium för de bägge stiften, till hvars förman den förut omnämnde professor Wallenius utsågs. Den egentliga chefen för förvaltningen, såväl den andliga, som verldsliga, var likväl Campenhausen, som i sin fullmagt hade fått högsta magten i alla såväl rättsliga, som ekonomiska angelägenheter. Han var sålunda ej allenast hela landets generalguvernör, landshöfding öfver Åbo och Björneborgs län och president i hofrätten, utan förrättade,

derjämte på sätt och vis biskops- och akademie kanslers-embetet samt öfverborgmästaretjensten i Åbo. Det var naturligtvis det fortfarande krigstillståndet, som fordrade en dylik stark och allmän centralisation.

I allmänhet ådagalade alla regeringens åtgärder, att man ej mer ernade afstå från det eröfrade landet. Af alla innevånarne, till och med af halfvuxna gossar, hade man tagit trohetsed åt kejsarinnan, och då förenämnde hertig af Holstein den 7 November 1742 förklarades för Rysslands tronföljare under namn af *Peter Feodorovitsch*, fingo finnarne svära trohet äfven åt honom. Strax derpå hemförlofvades de krigsfångar, hvilka förklarade sig för finnar och ville på samma vilkor som de, hvilka gifvit sig vid Helsingfors, blifva kejsarinnans undersåtar. De finnar åter, som hade begifvit sig till Sverige, antingen till riksdagen eller ock eljes, underrättades genom en kungörelse, att de inom ett halft år skulle återvända och svära kejsarinnan trohet, om de önskade bibehålla sin egendom. På ett särdeles berömvärdt sätt sörjde man för helandet af krigets sår, samt för allmogens fortkomst. Förfallna kyrkor och allmänna byggnader återstäldes, broar och vägar bygdes ånyo, och hvarest folket genom kriget eller missväxterna råkat i nöd, försträcktes åt de behöfvande säd från arméns magasiner. Äfven i de minsta saker försökte man tillfredsställa den allmänna meningen, så att man kan säga, att den främmande regeringen ville fortsätta sin eröfring på sympatiernas område. Då de föregående riksdagarne i Stockholm mycket hade begränsat halfhelgdagarnes och apostladagarnes firande, men denna inskränkning sårade folkets gamla bruk och tänkesätt, så återstäldes på kejsarinnans befallning allt detta i sitt förra skick. Den största välgerningen för landet var likväl den stränga krigstukt, hvari det främmande krigsfolket hölls, så att hvarje öfvervåld förhindrades eller straffades. Isynnerhet hafva generalerna Keith och Kindermann förvärfvat ett tacksamt minne i Finland; den senare kallades på skämt af sina dragoner "österbottningarnes gud", och öfver Keith klagade soldaterna, att de här höllos i strängare tygel, än i sitt eget land. Äfven om Campenhausen är i allmänhet ingenting annat än godt att säga, och hans styrelse visar åtminstone, att det var det främmande väldets afsigt att bibehålla lagens skydd för alla förhållanden. Endast några enstaka fall hafva blifvit

omnämnda, då politiska misstankar förledde vederbörande att missbruka sin magt. Den svåraste medfart fick kapellanen i Malaks, *Jakob Wikar*, utstå, i det han oskyldigt fördes till hårdt fängelse på Åbo slott, af den orsak att en österbottnisk landtmätare med samma namn hade i bref till sin dotter i Sverige meddelat underrättelser om ryssarnes ringa antal. Men äfven denna sak upplöste sig till allas belåtenhet, och de främmande herrarne visade i allmänhet ej någon trångbröstad misstänksamhet. Folket och soldaterne kommo någorlunda väl öfverens, och i Åbo fördrefvo officerarne vintern med att anställa lysande baler, hvilka naturligtvis traktens unga damer illustrerade med sin närvaro. Mycket talade man på denna tid om den sköna *Eva Merthen*, som vann den ädle Keiths hjerta och sedan följde generalen till främmande land. Hon var dotter till borgmästaren i Åbo, Karl Merthen; men fadren, som på denna tid på Campenhausens förordnande hade blifvit assessor vid hofrätten, dog längre fram på våren, och den värnlösa flickan kunde äfven af detta skäl innerligare ansluta sig till sitt nya öde. För öfrigt funno sig menniskorna ganska snart hemmastadde i de nya förhållanden, som eröfringen medförde, och det vissa är, att den ryska regeringen under denna korta tid förvärfvade många vänner i Finland.

Det är likväl lätt att förstå, att ej de gamla band, som så många århundraden hade förenat Sveriges och Finlands folk, med ens kunde sönderslitas, och å andra sidan saknade ej heller det nya tillståndet sina bördor, om det också var mycket lindrigare, än man kunnat vänta. Folket led isynnerhet af krigsfolkets underhåll, som på sina ställen var ganska betungande, ehuru dock ansenliga lättnader bereddes allt efter omständigheterna. Skatterna voro öfver hufvud bibehållna på samma fot, som under svenska tiden, likväl med den skilnad, att bevillningarna upphörde. I Österbotten användes de egentliga jordskatterna till krigshärens underhåll, hvilket sålunda kändes lättare för allmogen. Men på många orter fick folket i proviant, foder och transporter utbetala mycket mer, än det sammanlagda beloppet af alla skatterna. En stor lättnad var dock, att rotesoldaterna, i enlighet med det ingångna fördraget, fingo qvarstanna hemma. Men då flottans manskap var inberäknadt häri, påbjöd ryska regeringen om våren 1743 en utskrifning för de ryska galerernas räkning af

sjöfolk från skärgårdsrotarne i södra Finland. Under vintern hade man begynt bygga nya galerer i Åbo; allmogen tvangs att hugga dertill nödigt virke från de angränsande skogarne, och timmermän uttogos med våld från Österbottens redan på denna tid berömda skeppsbyggerier. Dessa åtgärder framkallade mycken ovilja och motspänstighet, så att ett stort antal af de utskrifna rymde öfver till svenska flottan, då denna begynte visa sig i skärgården. Samtidigt upptäckte man en upprorisk rörelse i trakterna kring Åbo. I Bjerno greps kronofogden Nikoletius och fördes till de svenska galererna, och i sjelfva Åbo stad likasom bland traktens dragoner synes funnits personer, som voro medvetna om detta företag, så att från St. Petersburg utfärdades en befallning om deras åtalande inför hofrätten. Men freden afbröt kort derpå alla närmare undersökningar i denna sak, och det verkliga sammanhanget rörande den samma har förblifvit outredt. Endast det vet man, att en adjunkt vid Åbo universitet, *Isak Ross*, hade uppgjort en hemlig plan att uppresa allmogen öfver hela Finland, om någon svensk truppstyrka skulle landstiga. Men då inga svenskar hördes af, förföll planen af sig sjelf, och det är ej heller troligt, att den samma i någon händelse skulle förmått väcka någon allmännare entusiasm. Samtidigt synas äfven de finska sjelfständighetsifrarne varit i verksamhet, och en viss *Tandefelt* säges hafva framstält ett förslag till regeringsform för Finland under en särskild regent. Men äfven dessa planer trängdes åt sidan af de vigtigare politiska frågor, som emellertid begynte närma sig sitt slutliga afgörande.

Vi hafva nämnt i det föregående, att något tidigare än ryssarnes infall i landet de finska ständernas representanter hade begifvit sig till riksdagen i Stockholm, der de nu voro i tillfälle att inverka på de politiska angelägenheterna i detta land och sålunda äfven på sitt fäderneslands blifvande öde. Denna riksdag, som öppnades den 20 Augusti 1742 och derefter fortvarade i öfver tolf månader, är bland de bullersammaste i Sveriges historia. Den allmänna opinionen fordrade räkenskap för den usla krigföringen, och Hattarnes motståndare hade sålunda kommit till seger i nästan alla stånd. Den första följden häraf var den, att Lewenhaupt och Buddenbrock, hvilka just nu kommo från Finland till Stockholm, strax vid sin landstigning fängslades. Men för öfrigt hemtade sig snart

Hattarne i regeringen och adeln från sin första förvirring och beslöto att till stridsäple upptaga frågan om tronföljarevalet, hvilket allt ifrån Ulrika Eleonoras död sysselsatt allmänhetens tankar. Enligt regeringsformen skulle det ej varit tillåtet att skrida till ett dylikt val under konungens lifstid; men den tanken var allmän, att kejsarinnan på billigare vilkor skulle samtycka till fred, om det svenska folket i sitt val skulle stanna vid hennes systerson, hertigen af Holstein. Utan att närmare höra sig före skred man derför till saken; vid adelns plenum den 13 Oktober väckte friherre *Henrik Jakob Wrede* först fråga derom, och med otålig skyndsamhet undanstökade samtliga stånden valet, hvarefter trenne sändebud fingo i uppdrag att framföra anbudet till St. Petersburg. Men just vid samma tid hade hertigen öfvergått till grekiska religionen och blifvit utnämnd till tronföljare i Ryssland, såsom redan i det föregående är nämndt. Svenskarnes anbud mottogs derför ganska kallt. Men kejsarinnan gaf tillika det svar, att hon ville mildra fredsvilkoren, om de svenska ständerna nu skulle taga till tronföljare en annan holsteinsk prins, *Adolf Fredrik*, som var den nyss nämnde hertigens faders kusin och furstbiskop i Lybecks stift. Detta val gick ej så lätt, som det förra, ty nu hade äfven tvenne andra medtäflare infunnit sig. Frankrike understödde nämligen en ung pfalzgrefve af Zweibrücken-Birkenfeld, och största delen af Hattarne stälde sig i början på denna sida. Men ett starkt parti med det svenska bondeståndet i spetsen ville välja danska kronprinsen, hvilken sålunda med tiden på sitt hufvud skulle förena Skandinaviens trenne kronor. Då öfvergåfvo Hattarne till största delen pfalzgrefven och begynte arbeta för Adolf Fredrik. Frågan var vigtig: af valet berodde krig och fred, berodde Sveriges och Finlands framtida ställning. Om den danska prinsen blefve vald, hade man att från Danmarks sida förvänta fred, vänskap och bistånd, men Finland skulle antagligen varit förloradt, eller åtminstone först efter en hård strid kunnat återvinnas. Å andra sidan hade Elisabet låtit veta, att om Adolf Fredrik blefve vald, skulle största delen af Finland återlemnas. Det är sjelffallet, att de finska riksdagsmännen, hvilka fruktade att deras fädernesland åter skulle förvandlas till en blodig skådeplats för kriget, enstämmigt slöto sig till detta parti. Derjämte ryggade de flesta för det i Danmark rådande

enväldet, hvilket ej kunde undgå att inverka på den svenska regeringsformen, i händelse de båda rikena en gång komme att lyda under samma regent. Anmärkningsvärda äro de ord, dem Henrik Wrede, efter att i saken hafva rådfört sig med sina landsmän, å alla deras vägnar yttrade i adelns plenum den 16 Mars 1743. "Vi finnar," sade han, "såsom ett friboret folk, kasta oss hellre under Ryssland, än under det danska oket." Men i de svenska landsorterna hade man för det mesta vunnit sinnena för det danska partiet, och bondeståndet, nämligen dess svenska pluralitet vid landtdagen, fordrade hårdnackadt, att arfprinsen genast skulle förklaras för Sveriges tronföljare. Man var derför tvungen att med allehanda eftergifter söka lugna detta stånd; bland annat intogos för denna gång äfven medlemmar af det samma i Sekreta-utskottet. Hufvudsaken var nämligen att få tronföljarevalet så mycket uppskjutet, att man kunde få fullständigare visshet om de ryska fredsvilkoren; ty om ej Ryssland skulle gå in på en förmonlig fred, så hade ej heller Hattarne lust att skjuta ifrån sig Danmarks förbund och bistånd.

Under tiden hade i Åbo Sveriges och Rysslands ombud sammankommit i och för uppgörandet af fredsvilkoren, å Sveriges vägnar riksrådet Cedercreutz och ambassadören von Nolcken, å Rysslands vägnar generalerna Rumantsoff och Luberas. Kongressen tog sin början den 7 Februari 1743. Men inom det ryska hofvet herskade ganska olika åsigter om de vilkor, som borde föreläggas Sverige. Endast kejsarinnans dåraktiga önskan att få det svenska tronföljarevalet att gå efter sin vilja, tvang de ryska statsmännen att samtycka, att en del af Finland skulle återlemnas; men äfven i denna händelse ville man draga en ny gräns ifrån Hangöudd norrut, så att endast Åbo och Björneborgs län samt Österbotten skulle blifvit Sveriges tillhörighet. Om åter de svenska ständerna icke valde Adolf Fredrik, — och detta hoppades ännu några af de ledande i St. Petersburg — då fans det tvenne alternativ: antingen att införlifva hela storfurstendömet med det ryska riket och, för att tillfredsställa finnarne, förunna dem jämte sina förra förmoner någon lindring i skatterna; eller också förvandla Finland till ett särskildt rike i enlighet med Manifestet och insätta Adolf Fredrik till regent i det samma. Af dessa alternativ ansågs det senare vara lättare att utföra, samt tack-

nämligare såväl för finnarne, som äfven för främmande magter, hvilka eljes kunde afundas det ryska rikets förstorande. Bröderna Bestuscheff, hvilka isynnerhet understödde denna plan, framhöllo ett nytt finskt rike såsom en nödvändig skiljemur, som skulle afhålla Ryssland och Sverige från ömsesidiga strider, och ansågo det vara lämpligt att förskaffa det samma ett starkt beskydd äfven af öfriga magter. Sålunda framträdde åter en gång sjelfständighetsplanen, men blott för ett ögonblick; redan i slutet af Mars förklarade sig nämligen ständerna beredda att foga sig efter kejsarinnans vilja, om de på detta sätt kunde vinna fred och återfå hela det eröfrade Finland. Härefter var det nu mera endast fråga om, huru stor del af detta land skulle lemnas som mellangift, och jämkningarna härom räckte ett par tre månader, efter hvilkas förlopp kriget på våren åter uppflammade.

Under vintern hade vapnen nästan helt och hållet hvilat; endast Freudenfelt, som efter sin ankomst från Finland förordnades till befälhafvare i Westerbotten, hade i slutet af November framryckt från Torneå till Kemi och förjagat den ryska förposten derifrån. Men i slutet af Mars kom öfverste Marks von Würtemberg med 1,000 man till Åland, tillfångatog den dervarande ryska besättningen och bortförde allt det byte, som styrelsen i Åbo under vinterns lopp hade sammanfört. Samtidigt begynte äfven den svenska skärgårdsflottan under Falkengren röra sig i skärgården vid Åbo, och något senare posterade sig marinflottan under amiral Utfalls befäl vid Hangöudd, för att förhindra de ryska galerernas framryckande. I norr trängde Freudenfelt under April månad åter ifrån Torneå öfver gränsen, förjagade ryssarne ifrån Ijå och framryckte ända till Kello. Planen synes varit den, att Freudenfelt från Uleåborgs-trakten skulle anrycka emot Savolaks och en annan svensk här landstiga i sydvestra Finland. Men hoppet på framgången häraf var bygdt på den tro, att den finska allmogen och den hemförlofvade indelta militären skulle vara beredda att gripa till vapen, så snart man med säkerhet kunde påräkna hjelp från moderlandet. Såsom vi i det föregående hafva sett, fans det icke mycken grund för denna tro; ty endast i söder förmärkas de förut omnämnda obetydliga rörelserna, till hvilka några Åboboar och delvis till och med sjelfva de svenska fredsunderhandlarne synas skänkt sin uppmuntran. Men det

är äfven å andra sidan sant nog, att den svenska krigslyckan ej ingaf något synnerligt förtroende. Falkengren mötte den 20 Maj de ryska galererna i *Korpo ström*, men tvangs att draga sig tillbaka, så att ryssarne ånyo framryckte till Sottunge. I norr försvarade Kindermann med framgång sin ställning i Uleåborg, ehuru de svenska ströfkårerna då och då vunno några smärre fördelar, t. ex. då Stefan Löfving den 27 Maj fördref ryssarne från Karlö. Så snart det blifvit sommar började ryska undsättningstrupper ankomma i stort antal, så att det syntes allt mer och mer omöjligt att förjaga inkräktarne från landet. Dertill begynte faran redan hota Sveriges egna kuster; de Lacy, som hemtat en ny galerflotta ifrån Kronstadt, lyckades med tillhjelp af dimman smyga sig förbi den svenska flottan vid Hangöudd och förenade sig derpå med Keith i Sottunge. Den svenska befolkningen hade ännu i färskt minne, hvilken skada de ryska galererna hade åstadkommit åren 1719—1721, då äfven samma de Lacy hade varit med, och behofvet af fred gjorde sig nu mera kännbart än någonsin.

Rätteligen fans det i sjelfva verket intet allvarsammare hinder för fredens afslutande, ty Elisabet hade inskränkt Rysslands fordringar till det minsta möjliga. Händelserna i krigets början hade ådagalagt, att Rysslands hufvudstad behöfde en bredare förmur, än den erhållit genom freden i Nystad, och derför borde nu ett nytt stycke af Finland fogas dertill. Det var först påtänkt att taga Kymmenegårds län med hela Savolaks, eller lemna sistnämnda landskap och taga Nyland i stället, der isynnerhet hamnen vid Helsingfors ansågs vara en vigtig station för flottan. Men slutligen beslöt kejsarinnan att afstå från Nyland, för att ändtligen få Adolf Fredriks val afgjordt. Nu återstod såsom det enda hinder för freden tumultet hemma i Sverige, der kampen som bäst hade stigit till sin höjd. Frågan om de anklagade generalernas dömande och tronföljarvalet hade i flere landskap framkallat oro bland befolkningen, och vid sjelfva landtdagen var bondeståndet ännu i den hetsigaste sinnesstämning. Hvad generalernas sak angick, så var det lätt att komma på det klara dermed. Fastän Lewenhaupts enda brott bestod i hans oförmåga och Buddenbrock ej hade gjort sig skyldig till något felsteg, hade Hattarne likväl beslutat öfverlemna dessa bägge till försoningsoffer, och en af

ständerna tillsatt domstolskommission dömde dem båda till döden. Endast några medlemmar, såsom biskopen i Borgå, Daniel Juslenius, uppmanade att skona Buddenbrocks lif; men ständerna stadfästade dödsdomen. Men innan detta blodiga beslut hann verkställas, voro redan landsbygderna i fullt uppror. Omkring 5,000 beväpnade Dala-män samlade sig i början af Juni i Fahlun, hvarifrån de tågade emot Stockholm, tvingande landshöfdingen och flere embetsmän att göra dem följe. Deras afsigt var att yrka på de fångne generalernas bestraffning och danska prinsens val; isynnerhet var den senare fordran hufvudmålet för de hemliga ledarne af rörelsen, men lände för ögonblicket till mycken skada, emedan just nu budskap anländt från Åbo, att man ändtligen hade blifvit ense om fredsvilkoren. Utan att akta på ständernas och regeringens varningar, framträngde de upproriske slutligen till hufvudstaden och läto icke genom någon öfvertalning beveka sig att återvända hem. Då beslöt styrelsen att gripa till strängare åtgärder, och den 22 Juni angrepo trupperna de upproriske på Stockholms norra torg; mer än hundra af dem stupade eller sårades och de öfriga togos till fånga. Dagen derpå anstäldes tronföljarval i all stånden, och furstbiskopen af Lybeck, *Adolf Fredrik* af Holstein-Gottorpska ätten, utsågs till Sveriges rikes arffurste.

Nu var freden lätt afslutad. Redan den 29 Juni utbyttes fredsratifikationerna i Åbo, och det ryska krigsfolket började utrymma landet. Sjelfva fredsfördraget underskrefs *den 7 Augusti 1743. Freden i Åbo* bekräftade öfver hufvud de afträdelser, Sverige redan 22 år tidigare genom freden i Nystad hade gjort; men derutöfver öfverlemnades nu åt Ryssland det egentliga Kymmenegårds län ända till Kymmene-elf med städerna Fredrikshamn och Willmanstrand jämte den del af Pyttis socken, som ligger öster om elfvens vestligaste gren, samt dertill ännu Nyslotts stad och fästning med en omnejd af en mils utsträckning åt hvarje håll. Hela det öfriga Finland återlemnades åt Sverige. Finland hade denna gång förlorat endast ett litet stycke af sitt område, tillsammans 226 geografiska qvadratmil, på de trakter, der kriget äfven förut hade härjat mest. Men den omständigheten i och för sig, att den finska nationens område sålunda för andra gången blifvit klyfdt och splittradt för att betala Sveriges missgrepp,

bevisade på en gång Finlands usla ställning och den finska nationalkänslans svaghet.

För Sveriges rike i sin helhet var denna fred mera förödmjukande än förderflig, ty förbund och vänskap med den mägtige grannen i öster ersatte i början fullständigt de trenne små fästningar, som gingo förlorade. Äfven Adolf Fredriks val och den omständigheten, att konungavärdigheten derigenom åter gjordes ärftlig, lände ej riket till någon skada. Men det låg den största förödmjukelse deri, att samma regering, som hade hotat att intaga St. Petersburg och tränga czarens välde tillbaka till Moskva, nu såsom priset för freden fick emottaga sin blifvande konung ur kejsarinnans hand. Ingenting vans dermed, att Lewenhaupt och Buddenbrock, likasom om all olycka hade kommit genom deras förvållande, fördes till schavotten. Sverige hade i Europas ögon blifvit förbytt till ett vasallrike under Ryssland, och Hattarnes regering hade för sina enskilda fördelar uppoffrat sitt lands sjelfständighet. En månad efter fredsslutet afslöts den svenska riksdagen, innan den nyvalde tronföljaren ännu hunnit infinna sig. Undersökningen om krigets öppnande, hvilken Mössorna vid riksdagens början hade bragt till stånd, lyckades man efter generalernas afrättning åter få nedlagd, och Hattarne qvarstannade fortfarande vid regeringen. Men denna regering behöfde nu Rysslands beskydd såväl emot sina egna undersåtar, som emot danskarnes hotande anfall. Danmark, som blifvit sviket i sina förhoppningar om tronföljarevalet och derjämte kunde förlita sig på missnöjet bland den svenska allmogen, samlade nämligen tvenne arméer, af hvilka den ena skulle landstiga i Skåne, den andra åter från norska sidan infalla i landet. Till afvärjande af denna fara visste man intet annat råd, än att begära hjelptrupper af kejsarinnan, och general Keith fick ännu samma höst 1743 från Finland öfverföra 12,000 man ryskt krigsfolk till Sverige, der de voro inqvarterade ända till följande sommar. Genom dessas borttågande synes Finland med ens blifvit af med dessa gäster, som under ett års tid hade herskat i landet. Endast en mindre afdelning krigs- och sjöfolk, som blifvit instängde af isen i Björneborgs hamn, qvardröjde på sin stationsort ända till sommaren.

---

4. Det ekonomiska och politiska tillståndet efter kriget, 1743—1751.

Efter freden begynte förhållandena i Finland åter komma i sitt förra skick. De bortflyttade embetsverken och familjerna återvände, hofrätten, universitetet och domkapitlet vidtogo sina förra förrättningar och de interimsförordnanden, som den ryska styrelsen hade gjort, upphörde af sig sjelfva. Men likväl hade de tvenne årens händelser qvarlemnat djupa spår såväl uti landets förmögenhetsförhållanden som isynnerhet uti dess politiska ställning, och frågan gälde nu, huru man skulle kunna afhjelpa dessa olyckor eller åtminstone förekomma dylika för framtiden. Rättast gälde dock frågan, genom hvilka medel den återlemnade delen af Finland framdeles skulle kunna bibehållas under Sverige, något som i sanning såg mycket betänkligt ut. Det ryska väldet hade nämligen åter ryckt ett steg framåt, och man kunde ej veta, hvilken stund det ernade ånyo och kanske för alla tider jaga svenskarne öfver hafvet. Finlands blifvande öde kändes sålunda osäkrare än någonsin förr, och i dess innevånares bröst herskade i sjelfva verket antingen en svigtande misströstan eller fullständig hopplöshet. Den åsigt hade nu ytterligare befästadt sig, att Sverige ej längre förmådde försvara detta sitt östra gränsland, och för den skull nedsatte sig ett stort antal personer, isynnerhet ur embetsmannaklassen, på andra mera trygga orter. Sålunda flyttade några öfver den nya gränsen till det ryska området; dessa utgjordes dock till största delen af sådana, som under ockupationen hade stått i förtroligare förhållande till ryssarne, än de trodde sig kunna försvara nu, då bladet åter hade vändt sig. Andra åter hade under den tid, de som flyktingar uppehöllo sig i Sverige, förskaffat sig stadigvarande tjenster derstädes, och ville ej mera återvända till sitt af olyckor så ofta hemsökta fädernesland; bland dessa förtjenar särskildt omnämnas biskopen i Borgå, *Daniel Juslenius*, en bland finskhetens ifrigaste förkämpar, som nu i sin misströstan öfvergaf sitt eget land och emottog biskopsembetet i Skara. Men äfven bland dem, hvilka qvarstannade i sina hem, fick man nu mera förgäfves söka samma känslor af trohet och broderlighet emot

Sverige, som fordom. Det missnöje, som redan före krigets utbrott gäst i sinnena, trädde nu mer osminkadt än någonsin förr i dagen. Detta kunde redan märkas på alla de till senaste riksdag inlemnade besvärsskrifterna, hvilka alla enstämmigt upprepade finnarnes skuldfrihet till kriget, äfvensom de lidanden, de nu för Sveriges skull fått utstå. Vid samma riksdag hade de finska representanterna, utan att fråga efter de olika partinamnen, stått eniga som en enda man och hållit gemensamma öfverläggningar, för att på så mycket kraftfullare sätt kunna uppträda i bredd med svenskarne. Medvetandet om, att de bägge folkens intressen ej längre voro de samma, var den närmaste lärdomen af de utståndna olyckorna.

Men å andra sidan åter var det äfven ögonskenligt, att den svenska regeringen för tillfället hade liksom några samvetsqval för Finlands skull, och att man derför försökte såvidt möjligt blidka finnarnes kränkta sinnen. Redan vid riksdagens början hade en särskild s. k. Flyktings-kommission blifvit nedsatt, hvilken skulle taga i sitt skydd de fattiga och medellösa, hvilka för fiendens skull hade öfvergifvit sina hemorter, och på Sekreta-utskottets begäran lät man i alla Sveriges län landshöfdingarne insamla penningar till flyktingarnes understödande. Dessa nådegåfvor förslogo väl ej långt, tvertom förnams från flyktingarnes sida en bitter klagan öfver svenskarnes hårdhjertenhet; men under rikets stora nöd hade regeringen derigenom likväl gjort åtminstone något för att mildra de enskildes lidanden. Äfven det de finska representanterna tillkommande riksdagsunderhållet betaltes från statskassan, emedan man ej hade att vänta något från valdistrikten, der fienden innehade väldet. Förutom dessa åtgärder hade ständerna tillsatt ett särskildt utskott för de från Finland inkomna besvären, och då freden i Åbo slutligen blef afgjord, nedsattes i Juli 1743 ett nytt utskott, hvilket skulle föreslå lämpliga medel till Finlands upphjelpande efter de öfverståndna hemsökelserna. Man märkte dock snart, att det ännu fattades noggrannare uppgifter om den verkliga ställningen i detta land, och för att afhjelpa detta yrkade man, att regeringen skulle tillsätta en undersökningskommission, hvilken till nästa riksdag skulle kunna lemna en sanningsenlig berättelse om landets ekonomi och föreslå de utvägar, som till dess upphjelpande borde tillgripas. Under tiden inskränkte sig ständernas åtgöranden till några allmänna

förordningar. Uti riksdagsbeslutet yttrades hurusom “Kungl. majestät med missnöje förnummit den medfart och hårdhet, som emot dess trogne undersåtare i Finland så af fienden under sista kampagne som af dess egen milice skall vara föröfvad“, till följd hvaraf utlofvades en undersökning af en hvars lidanden, för att sedan godtgöra de samma genom motsvarande friår. Beträffande dessa friår hade ständerna redan på förhand meddelat några bestämmelser, i stöd af hvilka tvenne kungl. bref af den 3 Oktober och den 9 November 1743 tillförsäkrade Finlands innebyggare af alla stånd, embeten och näringar, ej allenast alla kronoresters efterskänkande, utan ännu derutöfver *tre allmänna frihetsår*, 1744—1746, då de skulle förskonas från alla direkta och indirekta skatteutskylder, likväl så att de, hvilka ej voro alldeles ruinerade, utan ännu hade några spår af välstånd qvar, ålades att betala kronotiondena, mantalspenningarne, lagmans- och domarekapparne, tingskapparne samt presternas rättigheter. Dessutom erhöllo städerna rättighet att under frihetsåren sjelfva uppbära och behålla lilla tullen samt några konsumtionsskatter till hjelp åt de borgare, hvilka hade lidit mest af kriget. Dessa förordningar åtföljdes af en mängd andra, hvilka alla afsågo att lindra det finska folkets nödstälda belägenhet. Under frihetsåren fick t. ex. tullfritt införas från Estland och Liffland spannmål, kreatur, hampa och lin. Åt dem, som åtogo sig att odla ödehemman, förunnades särskilda rättigheter, och då den gamla klagovisan öfver bristande arbetskrafter åter förnams från de jordegandes sida, drog man försorg om, att det till Sverige utvandrade finska tjenstefolket återsändes till sina hemorter. Alla dessa mått och steg bevisa svenska regeringens goda vilja att gifva Finland godtgörelse för dess lidanden. Men rätteligen voro de tre utlofvade friåren mera än rikets finanser tilläto och mera än det öfverståndna kriget ens skulle såsom ersättning hafva fordrat. Styrelsen, som sålunda häruti hade förhastat sig, ansåg redan året derpå nödigt att utsända vice landshöfdingen i Åbo *Ehrenmalm* på en rundresa genom alla städer och härader, för att med allmänheten öfverenskomma om ett godvilligt afstående af någon del af det, som blifvit den samma utlofvadt. Då träffades i allmänhet den öfverenskommelse, att de skattedragande nöjde sig med half skattefrihet, hvilken likväl för de fattigare skulle utsträckas

till sex eller fyra år; för de allra mest utblottade lofvade man qvarstå vid det ursprungliga medgifvandet i minst tre år. Men äfven dessa löften inskränkte man sedan betydligt vid verkställandet. En dylik ombytlighet kunde ej framkalla mycket förtroende till styrelsens åtgärder, och derjemte förbittrades sinnena ytterligare, då af 1743 års utskylder en fjerdedel skoningslöst utkräfdes, ehuru det främmande oket just under detta år allra hårdast hade tryckt landet och året derpå en ganska svår missväxt hade inträffat. Till följd af allt detta inkommo ånyo en mängd klagomål till den riksdag, som enligt regeringsformen öppnades om hösten 1746.

Under tiden hade likväl förhållande i Finland så till vida hunnit reda sig, att de närmaste följderna af kriget med någorlunda visshet kunde beräknas. Redan i början af år 1744 hade regeringen i enlighet med ständernas begäran i Stockholm tillsatt en särskild kommission, hvilken genom landshöfdingarne och andra lämpliga personer borde insamla alla nödiga upplysningar. Ordförande i denna kommission var presidenten i Svea hofrätt, grefve *Karl Frölich*, hvilken före kriget någon tid varit president i Åbo; de öfriga sju medlemmarne synas varit alldeles främmande för de finska förhållandena, men bland dem fans dock en, hvars insigt i ekonomiska frågor stod långt öfver vanligt embetsmannaförstånd, nämligen landtmäteridirektören *Jakob Faggot,* grundläggaren af storskiftet i Sverige. Sedan landshöfdingarne till kommissionen insändt mer eller mindre fullständiga upplysningar rörande deras län, och äfven flere enskilda, såsom t. ex. öfverstlöjtnanten *Anders Johan Nordenberg* (adlad till Nordenskjöld) och kapellanen i Laihela, *Israel Reinius*, afgifvit sina utlåtanden om deras fäderneslands ekonomiska angelägenheter, kunde kommissionen redan följande år inlemna sin berättelse till regeringen. Öfver hufvud taget hade man funnit, att krigets förödelser ej voro på långt när så stora, som man i början hade trott, och hoppades man derför att den ekonomiska ställningen snart nog åter skulle höja sig till samma ståndpunkt, som den före kriget innehaft. Men derjemte blef man äfven gjord uppmärksam på det betänkliga förfall, hvari detta vidsträckta och af naturen så mångfaldigt gynnade land redan länge hade fått förblifva. Till afhjelpande häraf föreslog nu kommissionen några lämpliga åtgärder, såsom allmän uppmätning och storskifte af jorden,

inrättandet af spannmålsmagasin, befordrandet af städernas trafik m. m. Större delen af dessa framställningar hänskötos derpå till ständernas öfvervägande; men i de fall, der omständigheterna fordrade en hastigare mellankomst, vidtog regeringen sjelf på förhand de åtgärder, som ansågos nödiga.

Det var framför allt Savolaks, hvars ställning genom det sista fredsslutet blifvit helt och hållet rubbad och derför påkallade skyndsam omvårdnad och hjelp. Man bör komma ihog, att detta vidsträckta landskap, som jämte Karelen förut hade hört under landshöfdingens i Willmanstrand administration, eller Kymmenegårds län, nu hade förlorat hela sitt kustområde samt alla de platser, hvilka hittills hade utgjort förmedlingspunkterna för dess handel, förvaltning och försvar. Det gamla Olofsborg (Nyslott), uppbygdt i forna tider just till detta landskaps försvar mot ryssarne, var nu i denna främmande magts våld, och en här stationerad rysk galerflotta skulle lätt kunnat beherska hela Saimas vattenområde. Sjelfva den nya riksgränsen, hvilken landshöfdingen Stjernstedt som bäst uppgick med ryska fullmägtige, medförde egendomliga missförhållanden, alldenstund den samma, fortgående i räta linier, afskar socknar och församlingar, ja till och med byalag och enskilda egor. På ett par ställen i Sääminge och Kerimäki socknar kom man ej alls till någon slutlig öfverenskommelse, så att tvenne neutrala områden (omkring tjugu gårdar) uppstodo, hvilka ej betalde skatt till någondera kronan. Till största skada för landskapets befolkning var likväl det missförhållande, att deras handelsväg genom Willmanstrand och Fredrikshamn nu var afskuren och i hela länet numera ej fans någon enda stad. Saken skulle dock i någon mon varit hjelpt dermed, att de erhållit tillåtelse till handel på de österbottniska städerna, såsom de redan före kriget en gång hade begärt. Men den gällande handelsstadgan kunde ej tillåta en dylik frihet, och då efter krigets slut städerna Uleåborg i norr och Borgå i söder anhöllo om tillstånd att utrusta skepp till Spanien för att hemta salt för Savolaks och Karelens behof, ansåg regeringen icke lämpligt att gifva sitt bifall dertill. Deremot beslöt man att öfverflytta Fredrikshamns förra stapelrättigheter på en annan ort vester om Kymmeneelf, och sålunda grundlades nu år 1745 i Perno socken staden *Degerby*, som några år senare erhöll namnet *Lovisa*. Det var i främsta rummet en före detta borgare i

Fredrikshamn, *Jakob Forsell* (sedermera adlad med namnet *af Forselles*), som ifrade för grundläggandet af denna nya handelsplats. Men befolkningen i Savolaks och Karelen var högeligen missnöjd med denna åtgärd och petitionerade vid nästa riksdag om rättighet att föra sina produkter till de förra, nu i fiendens våld befintliga försäljningsplatserna, hvilken begäran likväl, såsom man kunde förutse, blef afslagen. Af allt detta ser man, i hvilken svår belägenhet de östra landskapen hade råkat genom det sista fredsslutet. Alla dessa missförhållanden kunde endast småningom i någon mon afhjelpas. Ortens trivialskola, hvilken förut varit i Willmanstrand, flyttades först till St. Michels socken och strax derpå till Rantasalmi, men kom ej till någon blomstring, alldenstund en vanlig bondby ej kunde erbjuda tillräckligt utrymme för något större antal elever. Nyslotts postkontor flyttades till St. Michels kyrkoby, och sätet för länsstyrelsen förlades till en början till Brahelinna gård i Kristina socken. Men om sommaren 1747 ombildades detta östliga län ånyo; några socknar från Tavast-Nylands län fördes dit såsom tillskott, och landshöfdingen tog sitt säte i Degerby (Lovisa). Namnet "Kymmenegårds län" bibehölls allt fortfarande, fastän sjelfva Kymmenegård nu låg på ryska sidan om riksgränsen.

På hvad sätt den del af länet, som i fredsslutet kommit att tillhöra Ryssland, samtidigt organiserades, vilja vi i sammanhang härmed i korthet framställa. Det bör märkas, att fredsfördraget denna gång tillförsäkrade befolkningen fullständig religionsfrihet samt ett oqvaldt bibehållande vid dess förra rättigheter och förmoner. Sålunda förblefvo äfven ortens inrättningar och förhållanden på nästan samma fot, som före kriget; allenast indelningsverket upphäfdes här fullständigt, såsom äfven förhållandet varit i det öfriga ryska Finland. Det eröfrade landskapet lades under generalguvernörens i Viborg förvaltning; men föreningen med Viborgs län blef ej så fullständig, som man haft skäl att förmoda, utan ett särskildt landskansli och en särskild "ståthållare" tillsattes i Willmanstrand, likasom ock särskildt konsistorium och egen domprost i Fredrikshamn. Det märkvärdigaste är, att äfven svenska tidens inskränkningar i handel och samfärdsel bibehöllos, så att t. ex. Willmanstrands handel fortfarande hölls under Fredrikshamns stapelrätt och sålunda undanhölls Viborgs handelsmän.

Genom lämpliga medel försökte man befordra landskapets återförkofran efter kriget, och då ödeläggelsen isynnerhet hade träffat städerna Willmanstrand och Fredrikshamn, så använde man till deras återuppbyggande alla de medel (omkring 11,000 daler silfvermynt), som blifvit inbesparade på de finska finanserna under ryska ockupationen. Men dessa hade likväl nu förlorat största delen af sin betydelse, då de savolaksiska och karelska uppländerna ej mera fingo bedrifva sin handel denna väg. I detta likasom äfven i många andra afseenden hade den nya riksgränsen tillfogat kännbara skador åt hvardera sidans befolkning.

Midt under dessa ansträngningar, genom hvilka man ville läka de af kriget efterlemnade såren, nalkades på denna tid åter faran af ett nytt krig, hvilket i många år åstadkom förvirring och oro i Finland. Strax efter freden hade nämligen förhållandet emellan de båda rikena antagit en mindre vänlig karaktär, hvartill orsaken var kejsarinnans missnöje med den nyvalde svenske tronföljarens handlingssätt. Elisabet hade naturligtvis hoppats, att *Adolf Fredrik* genast vid sin ankomst till Sverige skulle ställa sig på deras sida, hvilka arbetade för fred och vänskap med Ryssland, och att Hattarne sålunda skulle utträngas från regeringen. Men arfprinsen, som ej ville blifva endast en vasall under Ryssland, satte tvertom hela sin lit till Hattarne, och dessa å sin sida emottogo med glädje detta fördelaktiga tillbud. Denna partiernas nya ställning fick sin fulla fasthet, då om sommaren 1744 preussiska prinsessan *Lovisa Ulrika*, Fredrik den stores syster, hemfördes till Sverige såsom Adolf Fredriks gemål. Skön och snillrik, men på samma gång kraftfull och hersklysten, fick Lovisa Ulrika snart fullständigt magt öfver sin svage gemål och började nu med större intresse, än den svenska regeringsformen rätteligen skulle medgifvit, blanda sig i statens angelägenheter. Den gamle konung Fredrik, hvars lättsinniga och smutsiga böjelser aldrig framkallat någon aktning, trängdes allt mer och mer åt sidan, men det unga hofvet, der man genast från början begynte uppgöra planer till konungamagtens utvidgande, tillvann sig deremot en vidsträckt krets af vänner. Isynnerhet förvärfvade sig den utmärkte och vältalige grefve *Tessin*, för tillfället Hattarnes förnämsta man och som något senare, efter Gyllenborgs död, äfven blef kanslipresident, den unga prinsessans fulla förtroende

och befästade ytterligare bandet emellan Hattpartiet och hofvet. Hattarne, som allt fortfarande nödgades frukta efterräkningar för sina ränker, sågo i detta förbund den enda utvägen att befästa sin ställning och synas för detta pris lofvat befordra det unga hofvets hersklystna planer. Men hos ryska hofvet kunde naturligtvis alla dessa omständigheter ej undgå att framkalla misstro och förbittring. Kejsarinnan började ångra, att hon för Adolf Fredriks val hade återskänkt Finland, och de planer rörande Sverige och Finland, hvilka i bröderna Bestuscheff hade sina ifrigaste förespråkare, tillvunno sig allt större och större uppmärksamhet, isynnerhet då *Alexej Bestuscheff* vid denna tid blef storkansler och nära nog hufvudledaren af Rysslands politik. Redan om sommaren 1745 skref Elisabet till Sveriges arfprins ett enskildt förmaningsbref och förebrådde honom för den ynnest, han visade Hattarne. Adolf Fredrik afgaf härpå på inrådan af rådet ett med hans värdighet öfverensstämmande svar, och ställningen förvärrades allt mera. Slutligan hotade äfven den politiska ställningen i Europa att på nytt framkalla öppen fiendtlighet. Preussen och Frankrike fortsatte allt ännu kriget med Österrike; men Rysslands kejsarinna förband sig med sistnämnde magt och England och tog mycket illa upp, att arfprinsessan i Sverige visade glädje öfver sin broders, Fredrik den stores, seger. Samtidigt var den svenska regeringen i spändt förhållande äfven till England, och äfven Danmark, som fruktade Adolf Fredriks holsteinska anspråk, slöt sig åter till Sveriges fiender. Sveriges statsmän, som nödgades helst på något håll söka bundsförvandter, började då att knyta en närmare vänskap med Fredrik den store. Men Elisabet tog högeligen illa vid sig häraf, och lät öfvermodigt förkunna, att ett sådant förbund ej var gagneligt för Sverige. Denna gång vågade man ej trotsa kejsarinnans vilja, och förbundet med Preussen stannade således dervid. Men Rysslands handlingssätt begynte framkalla en allmän ovilja i Sverige, och Hattarne förstodo att skickligt begagna sig häraf till sin fördel.

På denna fot stod Sveriges utrikes politik, då rikets ständer åter sammanträdde om hösten 1746. Partisinnet hade sedan senaste riksdag allt mer upphetsats, och Mössorna ville nu ändtligen hålla efterräkning rörande såväl öppnandet af det olyckliga kriget, som ock Hattarnes öfriga missgrepp.

Den ömmaste punkten i den inre förvaltningen var otvifvelaktigt finansernas dåliga skick, ty regeringen hade användt bankens medel och kredit såväl till sina krigsplaner, som ock till sina industriella företag, hvaraf följden blef, att pappersmyntets värde nedgick och det klingande myntet begynte strömma ut ur banken och landet. Om hösten 1745 nödgades banken slutligen upphöra att inlösa sina sedlar och i dess ställe börja för den dagliga rörelsens behof utgifva mindre pappersmynt, hvilket snart helt och hållet utträngde det metalliska myntet. Följderna af denna åtgärd, nämligen penningevärdets osäkerhet och prisens stegring, förorsakade kännbara förluster för alla samhällsklasser och framkallade ett allmänt missnöje i alla delar af riket. I Finland undanträngdes dock bankfrågan af andra angelägenheter. De af kriget tillfogade förlusterna och ersättningens ojämna fördelning utgjorde allt ännu den förnämsta klagopunkten. Man misstyckte deröfver, att den utlofvade skattefriheten på mångfaldigt sätt inskränktes, att de af svenska hären uttagna proviantförråden ännu delvis voro obetalade, och att riksdagsarfvodet för senaste riksdag, hvilket kronan då hade godtgjort de finska representanterna, nu efteråt utkräfdes från landets innevånare. Slutligen klagade man öfver uppbördsmännens oredlighet och domarnes dåliga rättsvård; de gamla fordringarna, att stadgarne och uppbördssedlarne skulle tryckas på finska språket och att de lediga tjensterna ej skulle besättas med andra än infödde finske män, återträffas också bland de petitioner, hvilka de finska representanterna förde med sig till Stockholm. Missnöjet i Finland och i bredd dermed den ryska politikens ränker, hvarom vi snart komma att utförligare tala, syntes vid denna tid så betänkliga, att regeringen ej gaf sig tid att afvakta riksdagens åtgöranden i saken, utan tillsatte en särskild komité af tre medlemmar, för att afgifva ett betänkande öfver, genom hvilka medel finnarne skulle kunna lugnas. Denna komité, hvars märkligaste medlem var den stränga Mössmannen, prosten *Serenius* från Nyköping, uppmanade regeringen att genom eftergifter och nödiga åtgärder till det öfverklagade ondas afhjelpande tillfredsställa befolkningen i Finland, och det är äfven sannolikt, att dylika löften vid riksdagens början i någon mon bidrogo att lugna de finska representanternas förbittrade sinnen.

I allmänhet lutade de från Finland ankomne riksdagsmännen nu likasom vid föregående riksdagar åt Mössornas parti; till detta parti räknades t. ex. alla de finska medlemmarne af bondeståndet, och äfven i de öfriga stånden påträffas ifriga Mössor, såsom t. ex. hofrättsrådet *Adam Fredenstjerna*, Borgå-biskopen *Johan Nylander* samt prosten i Nerpes *Henrik Carlborg*. Men äfven några synnerligen framstående Hattar hade infunnit sig från Finland och främst förtjenar bland detta parti omnämnas bröderna Wrede, friherrar till Elimä, borgmästaren Forsell från Degerby och den lika skicklige som ränkfulle Åbo-professorn *Johan Brovallius*, hvilken väl till sin härkomst var svensk, men redan fullt hemmastadd i de finska förhållandena. De svenska riksdagsmännen voro någorlunda jämnt fördelade emellan de bägge partien, och i sjelfva rådet hade omkring Åkerhjelm samlat sig en stark minoritet af Mössor, hvilken tycktes förebåda hattpartiets fall. Åtminstone syntes det af allt, att striden skulle blifva allvarsammare än någonsin förr, och hvartdera partiet gjorde ihärdiga ansträngningar hvar på sitt håll.

Men denna partiernas kamp erhöll en egendomlig prägel derigenom, att äfven de främmande magterna med ovanlig djerfhet nu blandade sig i den samma, begagnande sig af både lofliga och olofliga medel till vinnandet af sina afsigter. Såväl Rysslands som Englands hof hade beslutat göra sitt bästa för att störta Hattarnes regering, och deras ministrar i Stockholm fingo strax i början använda omätliga summor till köp af röster. Å andra sidan arbetade äfven den franska ministern med samma medel till förmon för Hattarne. Vi kunna i någon mon fatta utsträckningen af denna skamliga handel, då man t. ex. vet, att Ryssland och England i och för landtmarskalksvalet utgåfvo nära 200,000 daler kopparmynt (omkring 110,000 mark finskt mynt) och Frankrike synbarligen en ännu större summa. Denna gång segrade Mössorna med en ringa majoritet, så att deras man, friherre *von Ungern-Sternberg*, blef landtmarskalk. Men valen till Sekreta-utskotten aflöpo mera till Hattarnes förmon, hvarjämte bondeståndet nu uteslöts från denna riksdagsinstitutionens kärna. Vid alla dylika tillfällen voro de främmande magternas penningar det afgörande medlet i partiernas händer, och deras fördelning var ordnad till en verklig handel genom hemliga

agenter. Mössornas penningeutdelare voro t. ex. kaptenen *Hans Henrik Boije*, general Staël von Holstein, direktören Hedman samt bondeståndets talman, Olof Håkansson, m. fl.; de franska penningarne åter gingo genom Fredrik Gyllenborgs, de bägge Wredarnes samt stockholmsborgarne Kjermans och Plomgrens händer. Tillsammantaget synes Frankrike under riksdagen hafva till detta ändamål användt mer än en million daler kopparmynt (eller efter medelkurs omkring 500,000 finska mark). Rysslands och Englands gemensamma utgifter voro något mindre, nämligen 844,000 daler. Men derjämte begagnade sig Ryssland af andra medel, åt hvilkas ändamål och verkningar vi måste egna en särskild uppmärksamhet.

Såsom redan i det föregående är framhållet, hade kejsarinnan ansett det vara en naturlig fordran, att de billiga fredsvilkor, som blifvit Sverige medgifna, från deras sida skulle återgäldas genom ett närmare anslutande till den ryska politikens ledning, hvartill Hattarnes fördrifvande från regeringen skulle varit första steget. Då dessa förhoppningar likväl icke förverkligades och det unga hofvet tvertom slöt sig till Hattarne, beslöt ryska regeringen att tillgripa hotelser och hade kort innan riksdagens öppnande till minister i Stockholm skickat en friherre *Johan Albrekt von Korff*, hvilken var Tessins personliga fiende och i öfrigt känd för sitt öfvermodiga väsende. Genast från början tog sig von Korff en befallande ton i allt, som rörde Sveriges angelägenheter, utdelade förebråelser såväl åt kronprinsen som åt enskilde och trodde sig genom att injaga fruktan kunna befordra sitt hofs afsigter. Samtidigt afseglade den ryska galerflottan från Kronstadt till Fredrikshamn och tillkännagaf sin afsigt vara att genom svenska skärgården segla till Reval; ryska trupper samlades vid gränsen och allt tycktes häntyda på ett fredsbrott. Men dessa grofva demonstrationer verkade raka motsatsen mot det, som man med de samma afsett. Hattarne, till hvilkas hufvudfel man hade räknat, att de skulle eftersträfvat det kungliga enväldets återinförande till Adolf Fredriks förmon, kunde nu till sitt eget rättfärdigande utbreda den tron, att motpartiet genom ryssarnes hjelp ville förändra sjelfva tronföljden, hvars upprätthållande Hattarne sålunda föregåfvo sig försvara. Denna beskyllning upprörde så mycket mer allmänhetens känslor, som kronprinsessan just i början af året hade nedkommit med en son, sedermera Gustaf III,

och det svenska folket sålunda för första gången under detta århundrade såg sin regerande ätt välsignad med en manlig afkomling. Men äfven hos dem, hvilka ej fruktade någon fara för tronföljden, uppväckte den främmande magtens öfvermodiga uppträdande bitterhet och vrede, så att till och med mången ur Mössornas led med afsky drog sig undan från ett dylikt parti, hvilket vore i stånd att fullständigt tillintetgöra Sveriges sjelfständighet och anseende. Denna nationalkänslans naturliga ovilja frambröt slutligen öppet, då von Korff vid en offentlig audiens den 15 November 1746 hemtade åt arfprinsen ett bref, hvaruti kejsarinnan tillrättavisade honom derför, att Tessin allt fortfarande bibehölls vid sakernas ledning, samt tillika förkunnade det vara hennes fasta beslut att försvara och upprätthålla Sveriges fria regeringsform. Saken hade nu gått så långt, att rådet och ständerna ej kunde undgå att ingripa deri. Den unge friherre *Anders Johan von Höpken* väckte i Sekreta-utskottet fråga, att ständerna borde genom en särskild "nationel deklaration" bekräfta sin trohet emot Adolf Fredrik och på samma gång protestera mot kejsarinnans sjelftagna förmyndarerätt öfver Sveriges angelägenheter; förslaget godkändes såväl i utskottet som i Stora Sekreta-deputationen, och ständerna framburo åt arffursten en enhällig tillgifvenhetsadress. Härefter begynte segern helt och hållet luta åt Hattarnes sida. Inom Sekreta-utskottet, hvarest de hade pluralitet, valdes äfven nu, likasom 1740, ett Sekretissimo för de hemligaste angelägenheterna, och äfven inom rådet, der deras ställning ända hittills hade varit någorlunda svag, förstodo de att genom ett listigt konstgrepp befästa sin pluralitet. Det fans nämligen för tillfället sex riksrådsbefattningar lediga, dem det tillkom ständerna att besätta genom nya val. Just vid jultiden, då en stor mängd riksdagsmän utan att ana något försåt hade begifvit sig till sina hemorter för att fira helgen, yrkade *Henrik Wrede* plötsligen uppå, att valet skulle ske, och sålunda fick man rådet förstärkt genom för det mesta män, som hörde till Hattpartiet, bland hvilka må nämnas finnarne *Fabian Wrede* och *Karl Johan Stjernstedt*, samt svenskarne grefve Ekeblad och nyss nämnde von Höpken.

Efter detta lyckade tilltag beslöt Hattpartiet att skrida till politisk förföljelse och med uppdiktade anklagelser om högförräderi hålla den allmänna sinnesstämningen i beständig

oro. En af von Korffs umgängesvänner, handlanden Springer i Stockholm, drogs inför en hemlig domstol, pinades och dömdes till lifstidsfängelse. Likaså drogs direktören Hedman, hvilken äfven hade gått den ryske ministerns ärenden, inför rätta. Slutligen undergick en engelsk läkare Blackwell, som beskyldes för att hafva stämplat emot arfsföljden, pinligt förhör och halshöggs. Det mest afgörande slaget var likväl den rättegång, som om sommaren 1747 väcktes emot de Mössor, hvilka ännu sutto i rådet. Detta anfall afsåg i främsta rummet *Samuel Åkerhjelm*, hvilken genom sin skicklighet och det anseende han åtnjöt, var Mösspartiets förnämsta stödjepelare och för sitt betänksamma och försigtiga uppträdande ej var lätt att snärja. Likväl bedrefs striden med en sådan partihätskhet, att Åkerhjelm och hans likasinnade embetsbröder tvungos att taga afsked. Det är väl sant, att äfven ryska hofvet och dess ombud i Stockholm gemensamt hade dragit försorg derom, att den allmänna meningen fick lugna sig i afseende å rikets säkerhet. Huru obetänksamma von Korffs planer voro, kunna vi t. ex. sluta deraf, att han en gång på fullt allvar föreslog för sin regering, att den i det föregående omnämnde *Jakob Forsell*, hvilken verkade som ifrig Hatt i borgareståndet och Sekreta-utskottet, skulle såsom rysk undersåte återkallas, emedan han var hemma från Fredrikshamn och fortfarande hördes bedrifva handelsaffärer på ryska sidan om gränsen. Hofvet i St. Petersburg torde dock hafva funnit mannen vara alltför obetydlig för att göras till föremål för så mycken uppmärksamhet, men fortsatte för öfrigt allt ännu sina hotelser och intriger. Vid midsommar 1747 kom ryska galérflottan från Fredrikshamn till finska skärgården och uppehöll sig utanför Helsingfors i tio dagar, innan den slutligen styrde sin färd till Reval. Äfven emot Tessin gjordes ett nytt angrepp, naturligtvis med lika dålig framgång som förr. Alla ryssarnes försök gjorde Hattarnes ställning endast så mycket starkare och framdrefvo Sveriges politik i samma riktning som före det sista kriget. Om våren 1747 ingick Sverige förbund först med Preussen och sedan äfven med Frankrike, och Tessin, som nu blef kanslipresident, var från detta ögonblick rikets inflytelserikaste man samt föremål för allmänhetens sympatier — det unga hofvets öfvermarskalk, prins Gustafs guvernör och Åbo akademis kansler (från år 1745). Äfven partiets öfriga

mest framstående män erhöllo rikliga belöningar, några ur bankens och statens fonder, andra åter uti passande embeten. Bland embetsutnämningarna förtjenar nämnas, att Henrik Wrede förordnades till landshöfding öfver Savolaks och Kymmenegårds län och Brovallius utsågs till biskop i Åbo i stället för Fahlenius, som för sin sjuklighets skull hade fått afsked. Men ej blott egna anhängares belöning, äfven motståndarnes förödmjukande låg det segrande partiet om hjertat. Derför inskränktes tryckfriheten inom trängre gränser än förr och en hvar opinion, som ej var behaglig för det herskande partiet, stämplades såsom riksfarlig, ja till och med riksförrädisk. Sålunda grundades under namn af frihet ett fullständigt skräckvälde, genom hvilket man i sjelfva verket för lång tid lyckades bringa allt motstånd till tystnad. Isynnerhet fick Finland, emot hvars innevånare Hattarnes regering hyste ganska grundade misstankar, snart erfara att Sveriges spira svingades med förnyadt eftertryck.

Det är att märka, att de finska angelägenheterna vid denna riksdag förbereddes i ej mindre än tre särskilda utskott, innan de hänskötos till ständernas afgörande. Först tillsattes genast vid riksdagens öppnande en särskild "*Riksens Ständers Deputation öfver ärenderna som angå Finland*", till hvars granskning öfverlemnades såväl den förut omtalade kommissionens utlåtande som äfven alla från Finland inkomna petitioner och besvär. Medlemmar i Deputationen voro 12 adelsmän och 6 från hvarje af de ofrälse stånden, alla synbarligen valda utan åtskilnad ur hvardera partierna och från hvardera länderna. De finska medlemmarne utgjorde likväl mer än halfva antalet och af dem voro de mest framstående, baronerna *Fabian Wrede* och *Berndt Otto Stackelberg*, biskop Nylander och de förut omtalade Brovallius och Carlborg, borgmästarne Forsell från Degerby, Mollin från Uleåborg och Hagert från Borgå, samt bland bönderna Benjamin Busk från Orimattila. Men det är att märka, att många af dessa finnar voro lika goda svenskar, som någon i Sverige infödd man, och såsom exempel kan anföras, att bland de fyra bönder, hvilka sutto i deputationen, var Busk den enda, som var hemma från en finsktalande ort. Bland de svenska medlemmarne må nämnas endast prosten Serenius, om hvars mot Finland välvilligt stämda sinne vi redan förut hafva talat. Detta utskott skulle

i allmänhet undersöka, genom hvilka medel Finlands ekonomiska ställning kunde förbättras; men då första vilkoret för hvarje förkofran syntes vara en tryggare ställning gentemot utländska fiender, var regeringens och ständernas omsorg naturligtvis riktad på Finlands försvarsväsende, och alla dithörande omständigheter öfverlemnades till granskning åt "*Försvarsdeputationen*", bland hvars medlemmar den snillrike *Augustin Ehrensvärd*, finne till börden och för tillfället öfverstlöjtnant vid artilleriet, särskildt förtjenar omnämnas. Men jämte dessa öfverläggningspunkter förekommo äfven andra Finland rörande ärenden, hvilka fordrade en hemligare handläggning och snabbare expedition, än genom deputationen kunde åstadkommas, och derför synes Sekreta-utskottet vid denna riksdag tid efter annan hållit rådslag såväl om Finlands försvar, som om befolkningens derstädes politiska opinioner. Redan om hösten 1746, då Rysslands uppträdande syntes förebåda ett fredsbrott, beslöt Sekreta-utskottet sända gevär och ammunition till de finska regementena, hvilka alltsedan kapitulationen i Helsingfors ännu voro vapenlösa. Men ej allenast landets försvar, utan äfven befolkningens öfvervakande i politiskt hänseende tog Sekreta-utskottet till sin uppgift. Det var i sjelfva verket ingen hemlighet, att mycken oro och missnöje rådde bland finnarne; denna afvoga sinnesstämning framgick klarligen deraf, att de flesta från Finland anlända representanterna voro Mössor och att flere af dem stodo i umgänge med såväl ryska ministern som hans sekreterare, *Johan Simolin*. Denne sistnämnde — hvilken på sätt och vis var af finsk börd, emedan hans fader, som var kyrkoherde vid svensk-finska församlingen i Reval, var bördig från Åbo, — synes redan på denna tid formerat bekantskap med finnarne och gjort dem intresserade för en sjelfständig politisk ställning under Rysslands beskydd. Om dessa stämplingar kunde likväl Hattarne ej hafva annat än en ganska dunkel kunskap. Men man insåg i alla fall, att största vaksamhet var af nöden, och derför beslöto Hattarne, så snart deras egen ställning var betryggad, att på ett verksamt sätt egna sin omsorg åt Finlands förvaltning. Redan i slutet af Januari 1747 framlade Sekreta-utskottet för ständerna ett förslag om de åtgärder, Finlands nu varande tillstånd syntes kräfva. Hufvudsaken var, att dit skulle förordnas en särskild *generalguvernör*, hvilken på närmare håll skulle kunna öfver-

vaka landets försvar och dess inre angelägenheter. Då vi draga oss till minnes, att många årtionden hade förgått, sedan Finland hade fått åtnjuta vården af en sådan högsta styresman, och att finnarne ofta hade klagat öfver centralförvaltningens aflägsenhet, så måste man anse det gjorda förslaget synnerligen välkommet för Finlands befolkning. Men under sakernas då varande läge var hufvudafsigten att hålla ögonen fästade såväl på den farliga grannen i öster, som äfven på de gäsande element, hvilka förefunnos inom sjelfva landet, och sålunda återföra finnarne till en helsosam lydnad. Detta förslag vann genast ständernas bifall, och i Februari utsågs till generalguvernör öfver Finland riksrådet, grefve *Gustaf Fredrik von Rosen*, en gammal veteran från Karl XII:s tider, för öfrigt en ifrig Hatt och benägen för våldsamma åtgärder. Uti sina instruktioner erhöll generalguvernören i uppdrag att efterspana alla spioner och utspridare af osanna rykten, antingen de voro utsända af fienden eller af illasinnade partimän, sjelf sända pålitliga personer till gränsen för att utforska ryssarnes tillgöranden och sedan månadtligen derom till regeringen afgifva berättelse, använda landets krigsfolk till fästningarnas reparation och uppbyggande, samt genom vänliga medel låta förmå befolkningen att sockenvis öfva sig i vapens bruk. I slutet af Maj seglade von Rosen till Finland, förande med sig ett ansenligt förråd af gevär och andra vapen, som han efter eget godtfinnande skulle få utdela äfven bland allmogen. Afsigten härmed synes hafva varit att ordna en allmän uppbåds- eller värnepligt, så att (såsom ett från Karelen till riksdagen inlemnadt förslag lydde) “hela landet skulle vara bebodt af öfvadt krigsfolk“. Detta förslag lemnades dock helt och hållet derhän, synbarligen af det skäl, att folkets sinnesstämning för tillfället syntes vara alltför opålitlig. Deremot samlade von Rosen genast landets reguliera trupper vid gränsen och åstadkom sålunda en lämplig motvigt mot Rysslands hotelser. Men det herskande partiets djupa misstro mot finnarne framgår bland annat äfven derutaf, att fråga förljudes hafva uppstått inom Sekreta-utskottet att förflytta de finska regementena till skånska eller norska gränsen, och i deras ställe sända svenska trupper till Finland. Men denna tyranniska plan blef likväl ej utförd. Ett annat medel hvarigenom man ville upptända och befästa finnarnes trohet, var af mildare natur; man före-

slog nämligen att arfprinsen om sommaren skulle göra ett besök i Finland, och man hoppades på goda skäl, att detta besök ånyo skulle upptända de undersåtliga känslorna. Men af brist på tillgångar eller ock till följd af andra orsaker lemnades äfven detta förslag slutligen derhän.

Under tiden hade de båda deputationerna om sommaren 1747 fått sina betänkanden färdiga och af ständerna godkända. Enligt försvarsdeputationens förslag hade man redan begynt befästa Degerby, hvilket värf uppdrogs åt konduktören *Fredrik Jakob Nordencreutz.* Men derjämte hade Ehrensvärd uppgjort ett fullständigt förslag, huru Finland härefter borde försvaras mot Rysslands öfvermagt. Förslagets hufvudsakliga innehåll var, att finska gränsen skulle befästas med lämpliga försvarsanstalter, så att man skulle kunna uppehålla fiendens anfall så länge, till dess hjelp från Sverige hann ankomma. För detta ändamål skulle utanför Helsingfors uppföras en stark sjöfästning till en säker nederlagsort för krigsförnödenheterna, och en del af den svenska skärgårdsflottan stationeras dersammastädes. Sålunda skulle vid Finska vikens strand för det svenska väldet en ny och fast hörnsten uppresas, hvars namn skulle blifva *Sveaborg.* Derjämte skulle vid gränsen, utanför Degerby, en annan mindre sjöfästning byggas på ön *Svartholm*, Degerby sjelf göras till en gränsfästning vid strandvägen, och till öfre vägens försvar äfven Lahtis by i Hollola befästas. I Savolaks och Karelen ansågos särskilda försvarsanstalter ännu på denna tid vara mindre af nöden, emedan i alla fall ej någon större fiendtlig styrka kunde framtränga i dessa vidsträckta ödemarker. Finlands reguliera trupper skulle ökas till 22,000 man, och vid inträffande fara skulle från Sverige öfverföras ytterligare 14,000 man hjelptrupper. Detta Ehrensvärds förslag, som deputationen upptog såsom sitt eget, vann i sina flesta delar riksdagens bifall, och till dess verkställare utsågs samme man, från hvilken det hade utgått. Från denna tid fick Augustin Ehrensvärd i många år använda sitt snille och sina kunskaper till fäderneslandets krigiska utrustning. *År 1749* påbörjades på Wargskärs sju holmar de befästningar, som bilda det nu varande *Sveaborg,* och på det angränsande fastlandet uppfördes mindre utanverk, genom hvilka staden Helsingfors skulle försvaras från lands- och sjösidan.

Äfven den andra deputationen, som hade i uppdrag att öfverlägga om Finlands ekonomiska återförkofran, uttalade som sin första fordran, att landets försvarsväsende skulle försättas i ett tryggande skick; detta ansågs vara det första vilkoret, hvarförutan man ej ens kunde hoppas, att befolkningen skulle sätta kapitaler och arbetskrafter i rörelse för att göra sig till godo landets rika naturliga hjelpkällor. För öfrigt afsåg deputationens betänkande folkstockens förökande, hungersårens förekommande, jordbrukets, handelns och näringarnes förbättrande samt lämpliga förändringar i landets förvaltning, skolväsende m. m. De flesta punkterna voro framstälda i öfverensstämmelse med Faggots betänkande i kungliga komissionen; men det vigtigaste af allt var, att det nu tydligen kom i dagen, på hvilket beklagliga sätt Finlands ekonomi hittills af regeringen blifvit åsidosatt. Sålunda erinrades t. ex. om, att Finland hittills ej det minsta kommit i åtnjutande af manufakturfondens tillgångar, och man fordrade derför, att hädanefter allt, som för detta ändamål uppbars i Finland, skulle användas endast till detta lands fromma. Äfven i afseende å handeln insåg man nu först det obilliga förmyndarskap, hvari Finland så länge blifvit hållet: det fans nämligen i Sverige 21 stapelstäder, men i Finland endast de trenne, Åbo, Helsingfors och Degerby, hvarjämte Kristinestad, Björneborg, Raumo och Nystad fingo utskeppa trävaror till några inom Öresund belägna hamnar; men de öfriga kuststädernas handel var inskränkt allenast till Stockholm. Detta missförhållande borde enligt deputationens åsigt afhjelpas, och man ansåg det vara oundgängligen nödvändigt, att helst en af de österbottniska städerna skulle erhålla stapelrätt och de öfriga finska kuststäderna obegränsad frihet att drifva handel på hvilken af rikets större städer som helst. Äfven framhölls vigten af att underkasta farlederna och hamnarna en noggrannare undersökning samt genom uppmuntran framkalla en ökad lifaktighet på alla stadsnäringars område; men landthandeln ansåg deputationen på allt sätt böra förhindras. Genom vattensystemens upprensande borde upplandets förening med hafskusten underlättas, och i Savolaks och Karelen borde nya handelsplatser inrättas, hvilka ej borde underordnas någon särskild stad. För att befordra jordbruket yrkade man på allmän uppmätning af jorden samt en jämnare skattläggning och mantalsindelning,

hvarjemte styrelsen borde vaka såväl öfver åkerbruksmetodernas förbättrande, som skogens omsorgsfullare vård. Äfven bergsbruket och jagten voro i behof af uppmuntran: i hela det vidsträckta landet fans allenast en bergmästare och en malmletare; folkets bössor och bågar hade fienden under de båda krigen bortfört, så att till Finland borde sändas kronans gamla musköter till försäljning. Fisket borde ordnas genom lag, odlingen af lin, hampa, humle, tobak och potäter befordras, och på svenska och finska språken tryckta anvisningar härom bland allmogen utdelas. Till nödårens mildrande föreslogs, att folket i hvarje socken skulle inrätta lånemagasin. Men då sådana spannmålsförråd först med tiden kunde åstadkommas och det var att frukta, att befolkningen under tiden kunde råka i nöd (af Finlands 30,000 gårdar voro vid denna tid 500 öde), så borde all kronans öfverblifna skattespannmål qvarstanna i landet; derutöfver borde kronan uppköpa säd, hvarje gång priset för tunnan understeg 15 daler k. m., och åter sälja den samma, så snart priset skulle stiga öfver 18—20 daler. De till denna handel nödiga penningmedlen trodde man lätt kunna hopbringas, om öfverskottet af de ordinarie skatterna, som eljes plägade öfverföras till Sverige, skulle helst för två år användas till Finlands egen fromma. Men om man ej för de medgifna friårens skull på detta sätt kunde erhålla nödigt kapital, föreslogs, att från banken skulle för detta behof utanordnas 100,000 daler s. m., och man hoppades med så mycket större skäl erhålla bifall härtill, som Finland så länge hade lemnat sin andel i flera bevillningar, af hvilka det sjelft dragit ganska liten nytta. Det var på denna tid en obestridd åsigt, att Finland, hvad dess naturliga hjelpkällor vidkom, lätt skulle kunnat föda en många gånger större befolkning, än som då bodde inom dess gränser. Olyckligtvis hade man ej någon säkrare uppgift om folkmängden, och Faggot hade derför föreslagit, att en ordentlig af presterskapet verkstäld folkräkning skulle förrättas öfver hela riket. Endast så mycket hade man sig bekant, att före senaste krig de mantalsskrifnes antal i det svenska Finland ej uppgått till mer än 143,606 personer, och nu hade efter kriget denna summa naturligtvis betydligt nedgått. Till folkbristens afhjelpande föreslog deputationen flere medel: den tjenande klassens utflyttning till Sverige och Estland skulle förbjudas, och det i Sverige qvarstannade tjenstfolket och

soldaterna återsändas; de vid norska gränsen redan af gammalt bosatte finnarne borde på kronans bekostnad återflyttas till Finland, och å andra sidan borde man genom friår och andra lockelser förmå svenska kolonier att nedsätta sig i landet, till förmon för hvilka man tillika föreslog en allmän penningeinsamling öfver hela riket eller ock en årlig bevillning ända till nästa riksdag. Derjämte skulle man öfvervaka, att ej landets arbetskrafter skulle förspillas; fördenskull borde man taga vård om värnlösa barn, begränsa inhysingarnes antal, och äfven från skolorna utesluta alla oläraktiga elever. Hvad beträffar skolväsendet i öfrigt, ansåg man det vara skadligt, att ungdomen "besvärades med ett mödosamt inläsande af mångfaldiga gamla språk" hvaremot mera utrymme borde beredas åt naturvetenskaperna och de praktiska läroämnena. I samma afsigt påyrkade man äfven, att vid Åbo akademi skulle inrättas en särskild lärostol i praktisk ekonomi. Slutligen kunde deputationen icke undgå att finna, att i Finlands förvaltning och nationela angelägenheter herskade många missförhållanden, hvilka menligt inverkade på befolkningens ekonomiska förkofran. En jämnare och beqvämare fördelning af förvaltningsdistrikten, likasom äfven af biskopsstiften, länen, häraderne och socknarne, ansågs särdeles önskvärd. Den ofta uttalade fordran, att Finlands tjenstemän skulle utses bland landets egna infödingar, hade deputationen äfven nu i minnet. Men man talade derom med största försigtighet, och man framhöll på intet sätt såsom en grundprincip, att inga andra embetsmän skulle få i landet tillsättas. Just i denna sak kan man allra bäst varseblifva, att Hattarnes seger förorsakat en stor förändring äfven i anseende till Finland. Den förut omtalade tremanna nämnden, som hösten förut afgaf sitt betänkande rörande sättet för Finlands lugnande, hade föreslagit: att *alla* i landet tillsatte tjenstemän skulle vara derstädes infödde, eller åtminstone hemmastadde i landets språk, och att dessutom äfven *i alla kollegierna* alltid skulle finnas någon medlem, som kunde finska. Men Hattarnes åsigt var af gammalt en annan, och Faggot hade redan år 1745 i kungliga komissionen sagt rent ut, att finnarne ändtligen borde lära sig det svenska riksspråket. Denna princip kom äfven nu till seger, ehuru iklädd mildare ord. Deputationen erinrade om, hvilken fördel det skulle vara för staten, om den svenska och den finska befolkningen skulle

förstå hvarandras språk, huru häraf det ömsesidiga förtroendet de båda folken emellan skulle befästas och huru derigenom äfven inflyttningen af svenska familjer skulle befordras, då ej mera det olika språket och den helt och hållet finska gudstjensten skulle vara dem till olägenhet. Fördenskull och på det att det svenska språket småningom skulle vinna fotfäste i landet, föreslog nu deputationen, huruvida det icke vore lämpligt att uppmana den finska befolkningen på de orter, der tillfälle fans till umgänge med svenskar, att låta sina barn lära sig svenska, för hvilket ändamål man på statens bekostnad skulle utdela ibland dem svenska abc-böcker, katekeser och psalmböcker. Att äfven denna angelägenhet helt och hållet betraktades ur ekonomisk och materiel synpunkt, var en naturlig följd af tidens praktiska riktning, hvilken äfven i öfrigt lyste igenom uti hvarje rad af deputationens betänkande. Öfver hufvud synes hela detta betänkande hafva framgått ur någon försoning imellan de olika partierna och opinionerna. Såsom grund härför hade man synbarligen fastställt ömsesidiga eftergifter: för det första, att Finlands ekonomiska tillstånd borde förbättras, och för det andra att landet i nationelt hänseende skulle närmare förenas med Sverige.

Flere af dessa föreslagna åtgärder blefvo genast verkstälda, så att ännu under ständernas sammanvaro dertill nödiga förordningar utfärdades. Sålunda erhöll redan år 1747 landtmäterikontoret i uppdrag att skicka 20 landtmätare till Finland i och för storskiftet. Dessa infunno sig äfven derstädes följande år, och derjämte tillsattes en särskild landtmäteridirektör för landet. Ännu större ifver visade man i befordrandet af de ekonomiska vetenskaperna vid Åbo akademi. Redan året förut hade, på landshöfding Ehrenmalms framställning, akademiadjunkten Karl Fredrik Mennander erhållit tillstånd att hålla särskilda föreläsningar i detta ämne. Men nu inrättades en ordinarie profession i ekonomi och till den första professoren i denna vetenskapsgren utnämndes redan i Augusi 1747 finnen *Per Kalm*, hvilken samma höst fick göra sin ryktbara resa till Nord-Amerika, för att inhemta till ämnet hörande kunskaper samt göra sig bekant med nya kulturväxter. Å andra sidan märker man likväl, att ganska många af deputationens förslag mötte lifligt hinder vid deras verkställande; bland annat kunde den åt de finska städerna påtänkta vidsträcktare handels-

friheten ej ens nu genomdrifvas, och i allmänhet gjorde statens brist på tillgångar och Hattarnes dåliga finansiella förvaltning det omöjligt, att för Finland göra allt, hvad landets tillstånd nu hade kräft. Men det var dock redan i och för sig en god sak, att Finlands särskilda behof hade kommit till tals, och i de flesta fall blefvo de äfven, om också endast småningom, afhulpna. Derför börjar äfven *Finska Ekonomiedeputationen af år 1747* ett nytt tidskifte i Finlands kulturhistoria och har med fullt skäl erfordrat den utförligare framställning, vi här egnat den samma.

Äfven i Sveriges och Finlands politiska historia var ständerförsamlingen 1746—1747 af afgörande betydelse, emedan den samma för en lång tidsföljd bestämde såväl partiernas ställning som riktningen af den utländska politiken. Då ständerna i December 1747 åtskildes, beslöto de tvärtemot regeringsformens stadgande att man åter skulle sammanträda först efter fyra år, eller om hösten 1751, och öfverlemnade åt regeringen full frihet att vidtaga de åtgärder, hvilka genom ett fiendtligt öfverfall kunde af behofvet påkallas. Men denna regering var i sjelfva verket nu mycket starkare och solidare, än den på lång tid hade varit; det var en oblandad Hattstyrelse, hvars anseende blifvit stadgadt genom den energiska fasthet, hvarmed Rysslands anspråk blifvit tillbaka visade. Just vid denna tid synes i sjelfva verket Ryssland något nedstämt sin ton gentemot Sverige; kejsarinnan hade nämligen ändtligen beslutat att med härsmagt komma Österrike till hjelp, i fall icke Maria Theresias fiender skulle påskynda de började fredsunderhandlingarna. Af denna orsak lemnades de svenska angelägenheterna tills vidare åsido; von Korff kallades om våren 1748 från sin befattning, och till rysk minister i Sverige utnämndes Nikita Panin, hvilken åtminstone i sitt yttre uppförande ådagalade ett skickligare och mindre stötande uppträdande. Detta var naturligtvis en glänsande seger för Tessin och Hattarne, och deras ställning befästades sålunda ytterligare på alla håll.

Men ännu en gång måste Hattarnes regering utstå ett förnyadt anfall af den ryska politiken. Rysslands uppträdande på det europeiska slagfältet hade påskyndat det allmänna fredsslutet i Aachen år 1748, och hofvet i S:t Petersburg, hvars öfvermod härigenom ytterligare stegrades, begynte ånyo upp-

taga sina tvistefrågor med Sverige. Det var isynnerhet konung Fredriks annalkande död, som gaf anledning till oro och förvecklingar. Rykten voro nämligen i omlopp, att det herskande partiet ämnade i förtid skilja den gamle konungen från regeringen och i alla händelser, så snart Adolf Fredrik bestigit tronen, utvidga konungamagten. Det är visserligen sant, att, såsom sakerna nu hade gestaltat sig, dessa beskyllningar saknade all grund: tvertom begynte redan Hattarne i rådet, hvilka ej längre voro i behof af det unga hofvets hjelp, med misstro öfvervaka Lovisa Ulrikas envåldsplaner. Men Hattarnes tidigare handlingssätt ingaf ej stort förtroende i detta hänseende, och ryska politiken å sin sida sökte endast en lämplig förevändning att blanda sig i Sveriges angelägenheter. I början af år 1749 lät kejsarinnan derför Panin förkunna, att det var Rysslands allvarliga föresats att i stöd af freden i Nystad förhindra hvarje förändring af den svenska regeringsformen. Genom detta steg hade den ryska ministern åter uppträdt såsom det förödmjukade mösspartiets ledare, och i största hemlighet lade partiets hufvudmän, bland dem äfven sjelfva Åkerhjelm, råd med Panin, huru man genom vapenmagt skulle kunna krossa Hattarnes välde. För detta ändamål kunde man äfven hoppas på hjelp från Danmarks sida; ty hofvet i Köpenhamn, hvilket förgäfves hade fordrat, att Adolf Fredrik mot skälig ersättning skulle afstå från sina rättigheter på Holstein, lutade för tillfället åt Rysslands sida. Sveriges ställning var i sanning mörkare än någonsin. Mössorna, bragta i raseri af den förföljelse, för hvilken de voro föremål, synas icke sjelfve hafva anat, i hvilket farligt förbund de hade inlåtit sig, utan trodde sig endast försvara Sveriges regeringsform. Men de främmande magternas egentliga afsigt var denna gång ingen mindre, än att frånskilja och sig emellan dela en betydlig del af Sveriges område. I största hemlighet förbereddes saken i Köpenhamn, hvarest von Korff för tillfället var rysk minister. Den 5 Augusti 1749 ingicks ett hemligt förbund, hvarigenom åt Danmark lofvades Skåne, Halland och Bohuslän. Att Finland var utsedt till Rysslands byte, behöfver knapt nämnas. Likväl är det svårt att med visshet afgöra, i hvad mon de finska Mössorna voro underrättade om dessa planer och delaktiga i dem. Den förnämsta bland dem, hofrättsrådet *Fredenstjerna*, synes vid denna tid hafva föreslagit för Panin, att

finnarne såsom ett folk för sig skulle erhålla skilda landtdagar. Men ehuru detta förslag ej rentut afsåg Finlands skiljande från Sverige, synes Panin likväl hyst goda förhoppningar att få finnarne att ingå äfven häruppå. Uti denna labyrint af hemliga ränker har forskningen ej ännu lyckats finna någon ledtråd; endast några tilldragelser, hvilka vi här skola omtala, gifva oss en vink om, huru vi skola uppfatta den allmänna sinnesstämningen i Finland.

Man kan af allt finna, att finnarnes missnöje ingalunda var i aftagande efter riksdagens slut, utan att tvertom de af Hattarne uppväckta partiförföljelserna samt det från Rysslands sida hotande kriget uppfylde befolkningen med ny oro. Den utlofvade förlängningen af friåren hade ej blifvit utaf, och i dess ställe hade man påfört nya skatter och bördor, af hvilka kanske den mest betungande var det indelta krigsfolkets beständiga sammankallande till tjenstgöring och arbete vid de nya fästningsarbetena äfvensom den fordran, att alla landskapen skulle uppställa *reservtrupper* till de ordinarie truppernas hjelp. Flere i sig sjelfva till och med gagneliga åtgärder, hvilka i öfverensstämmelse med riksdagens förordnande vidtogos, t. ex. jordmätningarna, en förbättrad skogsskötsel, inrättandet af lånemagasin m. fl., och hvarom landshöfdingarne länsvis höllo sammankomster med allmogen, ingrepo störande i folkets vanor och fördomar. Men förderfligast verkade von Rosens stränga och tyranniska styrelsesätt, som förstörde det ömsesidiga förtroendet i samfundslifvet och ej ens lät nationen bibehålla det lagarnes skydd, som är den sociala ordningens dyrbaraste frukt. Hemliga spioner, hvilka utspanade enskilda personers tänkesätt och sedan derom afgåfvo rapport, användes såsom verktyg för statspolitiken, och hvarest man trodde sig finna skäl till misstankar, der tillgrepos regeringsmagtens strängaste mått och steg. Om hösten 1748 fängslades midt om natten kyrkoherden i Wanaja, *Thomas Pacchalenius*, och fördes till Tavastehus, hvarifrån von Rosen derpå sände honom till Stockholm under uppsigt af sin egen adjutant och åtta dragoner. Den arme mannen, som beskyldes för hemlig brefvexling med någon i Ryssland vistande slägting, var synbarligen alldeles oskyldig, men erhöll först efter ett par års undersökning åter friheten. Samtidigt hölls i Helsingfors krigsrätt med några officerare, hvilka man anklagade för Tavastehus slotts öfverlemnande

under senaste krig; men äfven med denna rättegång, hvilken räckte ett par års tid, torde hufvudändamålet hafva varit att komma hemliga stämplingar på spåren. Genom ett dylikt förfarande, hvarmed man likväl ej lyckades uppdaga något nämnvärdt, spred man fruktan och förvirring öfver hela landet; men några känslor af sympati och trohet framkallades ej deraf. En hvar väntade med oro den stund, då den gamle konungen skulle nedstiga i grafven; man fruktade, med dessa förebud för ögonen, det värsta af den nya regeringen. Det är ögonskenligt att många funnos, hvilka i sådan händelse förlitade sig på hjelp af de ryska vapnen. Simolin som fortfarande var den ryska ministerns biträde i Stockholm, plägade fördenskull umgänge med flere finnar, ehuru han ej synes funnit synnerligen dugliga, eller synnerligen pålitliga agenter. En viss *Henrik Johan Wijkman*, f. d. borgmästare i Brahestad och representant för denna stad vid 1738 års riksdag, sedermera domare i Savolaks, från hvilket embete han dock med eller utan skäl afsattes, användes såsom befordrare af de ryska planerna, men torde ej hafva lyckats ingifva något stort förtroende. Mera framstående var *Hans Henrik Boije*, hvilken vid senaste riksdag hade varit en bland Mössornas värfvare och äfven nu syntes tjena samma intressen. Men af försigtighet hade han meddelat åt Tessin en del af det, som Panin anförtrott honom, och ingick sålunda en försoning med Hattarne, ehuru det likväl är troligt, att han bedrog båda partierna. För att spionera på dessa bägge använde man von Rosens sekreterare, hvilken med regeringens medgifvande låtsade börja gå i Panins ärender. Med ovilja vända vi oss bort från dessa ränker, lemnande åt den kommande forskningen att utreda, i hvilken utsträckning Rysslands planer hade vunnit de finska Mössornas bifall. Sjelfva saken, sådan den genom de anförda intrigerna förbereddes, skulle först efter konung Fredriks död sättas i verket: då skulle man nämligen låta en representant från hvarje af Finlands fyra stånd infinna sig i St. Petersburg för att begära kejsarinnans hjelp, och i anledning deraf skulle ryska armén ofördröjligen rycka öfver gränsen, i och med det samma enahanda proklamationer, som under senaste krig, skulle kringspridas i landet. Ej heller gjorde Ryssland längre någon hemlighet af sin afsigt att med vapenmagt ingripa i Sveriges angelägenheter. Redan i Aug.

1749, omedelbart efter förbundets afslutande med Danmark, fick Panin offentligen förkunna för svenska hofvet, att kejsarinnan ernade, så snart den gamle konungen skulle dö, i all vänskap låta sina trupper inrycka i Finland, för att förhindra införandet af enväldet. Härtill svarade rådet, att den ryska härens öfvergång öfver gränsen skulle betraktas såsom en krigsförklaring, och att man var beredd att med Guds hjelp sätta sig till motvärn. Den oförtäckta hotelsen ökade nu Hattarnes vaksamhet. Rosen begärde hjelptrupper till Finland, och fastän Tessin länge visade sig motsträfvig af fruktan att krigets utbrott just derigenom kunde påskyndas, så beslöt dock regeringen på Frankrikes uppmaning att sända dit en förstärkning af 8,000 man.

Detta hotande oväder, som så länge hade oroat den svenska politiken och rätteligen var en direkt följd af Hattarnes obetänksamma krig, lyckades man likväl slutligen förunderligen lätt åter förskingra. Hufvudsaken härvid var, att man först bevekte Danmark till försoning; för vinnande af detta mål tvungo Hattarne Adolf Fredrik att beträffande Holstein göra de eftergifter, hofvet i Köpenhamn fordrade. Häraf begynte väl vänskapen emellan dem och det unga hofvet att svalna. Men å andra sidan hade man vunnit förbund med Danmark, och Rysslands inflytande i Köpenhamn upphörde. Sålunda uppkom nu en ny och oförmodad omkastning i den politiska atmosferen. Den holsteinska frågan, hvilken under dessa år hade stört förhållandet emellan Sverige och Danmark, vände nu det danska hofvets misstankar i främsta rummet emot Ryssland; ty arffursten Peter var för tillfället regent i hertigdömet Holstein, och det var att frukta, att han, sedan han en gång uppstigit på Rysslands tron, skulle nyttja detta rikes magt vid ordnandet af de holsteinska angelägenheterna. Storkanslern Bestuscheff sökte förgäfves beveka honom till en billig öfverenskommelse med danska hofvet; tvertom spred sig det ryktet, att Peter såsom sin första regeringsåtgärd ämnade afsluta ett förbund med Adolf Fredrik i Sverige, återlemna åt honom en del af de eröfrade landskapen och sålunda vinna hans bistånd mot Danmark. Ett sådant omslag i politiken syntes så mycket naturligare, som den ryska arffurstens unga maka, *Katarina* af Anhalt-Zerbst, var systerdotter till arfprinsen af Sverige, så att en dubbel slägtskap förenade de

bägge tronföljarne. Väl behöfde man ej under Elisabets lifstid frukta dessa planer; men kejsarinnans lättfärdiga seder och svaga helsa gåfvo anledning att emotse en ganska snar regementsförändring i Ryssland.

Dessa förhoppningar och misstankar hade ansenligt omgestaltat den politiska ställningen i norden, då slutligen *den 25 Mars 1751 Fredrik I* dog. Hattarnes regering ådagalade vid detta tillfälle både skyndsamhet och kraft. Genast följande morgon lät man Adolf Fredrik aflägga inför rådet ed, att regera efter Sveriges lag och 1720 års regeringsform, samt anse såsom fiende och fäderneslandets förrädare en hvar, hvilken skulle arbeta "på återinförandet af envåldsmagten eller den så kallade suveräniteten." Denna försäkran, som trycktes på svenska och finska, kringspreds i riket på samma gång som underrättelsen om Fredriks död och lyckades i sjelfva verket lugna sinnena beträffande regeringsformen, så att Ryssland ej kunde finna någon orsak eller förevändning till inblandning. På samma gång beslöt rådet att med lagens stränghet göra ett slut på de upproriska stämplingarna i Finland. Domaren Wijkman hemtades i början af Maj 1751 fängslad till Stockholm; hans brottslighet blef snart bevisad, och följande höst afrättades han i Åbo. Äfven Hans Henrik Boije blef dragen inför rätta, men förstod att rättfärdiga sig till regeringens belåtenhet och förblef derefter under Hattarnes fana. Åtskilliga andra, mindre betydande personer blefvo vid samma tillfälle föremål för misstankar. Men öfver hufvud taget började nu Hattarnes regering afstå från de politiska förföljelserna och visa sig mildare äfven i sitt förhållande till Finland. Om sommaren 1752 verkståldes slutligen Adolf Fredriks länge påtänkta resa till Finland, såsom vi längre fram bli i tillfälle att omtala. Samtidigt kallades von Rosen bort från sitt embete som generalguvernör, och sjelfva embetet indrogs. Slutligen vände sig äfven den ryska politiken småningom åt andra håll, och Finland upphörde att vara ett föremål för de politiska intrigerna. En ny fredligare period hade sålunda börjat i detta lands historia.

Förrän vi inträda bland dessa nya förhållanden, åt hvilka vi egnat nästa kapitel, må här omnämnas tvenne vigtiga reformer, hvilka lända Hattarnes regering till heder. I det föregående hafva vi sett, att Finlands likasom hela rikets folk-

mängdsförhållanden hittills varit kända endast genom ganska osäkra approximativa beräkningar. Men i enlighet med Svenska Vetenskapsakademiens förslag hade ständerna vid senaste riksdag uppmanat regeringen att uppdraga åt presterskapet att årligen uppgöra tabeller öfver födde och döde inom hvarje församling och derjämte folkmängdsförteckningar, uppstälda efter ålder och kön. Denna inrättning begyntes 1749 och är den tidigaste i sitt slag uti hela Europa. Först från denna tid hafva vi någorlunda säkra uppgifter om folkmängdsförhållandena i Finland och i de samma inträffade förändringar. År 1750 uppgick Sveriges befolkning till 1,763,000 personer; men i det svenska Finland steg befolkningen endast till omkring 420,000, hvilket ej var fullt ¼:del af Sveriges befolkning. Om ryska Finlands folkmängd på denna tid har man ej några säkra uppgifter; men antagligen steg den icke till fullt 100,000, så att hela Finlands befolkning i medlet af förra seklet synes hafva utgjort något mer än en half million.

Nästan samtidigt reviderade Sverige äfven sin tideräkning, i det att i öfverensstämmelse med de öfriga europeiska folken den nya eller s. k. Gregorianska kalendern, hvilken var 11 dagar före den gamla Julianska, nu antogs i riket. Förändringen verkstäldes i Februari 1753, då man med ens hoppade öfver från den 17 Februari till 1 Mars. Men i Ryssland bibehölls fortfarande den gamla tideräkningen, och sålunda lefde man på andra sidan Kymmene-elf 11 dagar efter det öfriga Finland.

---

5. Adolf Fredriks regering, 1751—1771, samt en blick på tidens kulturförhållanden.

Vid Fredrik I:s död hade ständer-regeringens missbruk redan till den grad tilltagit, att en stor del af befolkningen i landsorterna, och isynnerhet allmogen, endast motvilligt underkastade sig ständernas och rådets välde. Äfven Adolf Fredrik och hans energiska gemål, Lovisa Ulrika, hade strax vid sin ankomst till Sverige närt inom sig förhoppningar om konungamagtens utvidgande och blefvo derför högeligen förbittrade, då

Hattarne, sedan de befästat sin egen ställning, ej längre ville befordra hofvets planer, utan tvertom ännu trängre begränsade den nya konungens verkningskrets. Då ständerna om hösten 1751 åter sammankommo och det kungliga parets kröning nu skulle verkställas, var till följd deraf partiställningen mycket förändrad emot förr. Om Mössorna i ordets gamla betydelse visste man nu mera ej stort mycket, och i deras ställe hade såsom Hattarnes motståndare bildat sig ett så kalladt kungligt parti, hvilket hade uppkommit dels af forna medlemmar af Mössornas läger, dels af hvarjehanda andra element. Men snart fick man märka, att konungamagtens anspråk ännu saknade nödigt understöd. En vid riksdagen med anledning af den paragraf i regeringsformen, hvilken bestämde, att "rådet skulle råda men icke regera," väckt fråga afgjordes sålunda, att alla beslut först skulle fattas i rådet, och endast deras verkställande var konungens sak. Några andra inskränkningar tillades i den kungliga försäkran, hvilken Adolf Fredrik fick underskrifva före kröningen, och då Tessin våren 1752 tog afsked från sin befattning som kanslipresident, uppförde ej ständerna mera, såsom i regeringsformen var faststäldt, trenne på förslag, utan Sekreta-utskottet fick föreslå en enda, och konungens rätt att välja emellan flere gick sålunda förlorad. Sålunda blef *Anders Johan von Höpken* kanslipresident och ledare af den svenska politiken. Men striden emellan konungamagten och rådet blef likväl ännu i några hänseenden oafgjord, och den försonliga ton, hvarmed riksdagen afslöts, dolde blott för en kort tid den uppkomna tvedrägten.

Strax efter riksdagens slut gjorde Adolf Fredrik det länge omtalade besöket i Finland, der sedan Gustaf Adolfs tider ingen svensk konung hade rest. Planen med detta besök hade från början varit att upptända finnarnes trohet och tillgifvenhet, och i detta hopp hade Hattarnes regering under de sist förflutna åren uppmanat dertill. Nu var likväl rådet mindre ifrigt derför, än konungen sjelf och hofpartiet, ty man fruktade, att konungens besök skulle uppväcka finnarnes gamla tillgifvenhet för suveräniteten sjelf. Å rådets sida gafs nu åt konungen till följeslagare riksrådet grefve Ekeblad; för öfrigt medföljde äfven ett annat riksråd, friherre Löwenhjelm, som räknades till hofpartiet, samt den forna Mössan Ungern-Sternberg, som äfven på de sista tiderna hade öfvergått till konun-

gens fana. Den 12 Juni 1752 utlöpte galeren Seraphim med det kungliga ressällskapet från Stockholm. Drottningen följde sin gemål ett stycke inom skärgården och återvände derpå till hufvudstaden, hvarefter resan fortsattes genom åländska och finska skärgårdarne, till dess man den 19 Juni ankom till Sveaborg. Sedan konungen besett Ehrensvärds befästningsarbeten såväl derstädes som i Helsingfors, begaf han sig efter en veckas uppehåll landvägen till Borgå och derifrån åt gränsen, hvarest befästningsarbetena vid Degerby och på Svartholm äfven togo hans uppmärksamhet i anspråk. På förenämde ort gaf konungen åt den derstädes anlagda staden namnet *Lovisa*, till minne af sin gemål, och reste sedan längs Kymmene-elfs vestra arm till Keltis, derifrån till Tavastehus, och slutligen till Åbo. Här i Finlands hufvudstad blef han emottagen med stor högtidlighet. Tre dagar efter konungens ankomst, eller den 13 Juli gamla stilen, inträffade drottningens födelsedag, och universitetet valde detta tillfälle för att fira konungens fröjdfulla närvaro. Sedan universitetets rektor Henrik Hassel uti ett tryckt program på förhand tolkat dagens betydelse, begynte den akademiska högtidligheten förenämnde dag klockan ½11 förmiddagen, då konungen under klockringning och kanonskott inträdde inom akademiens murar. Festtalet hölls på latin af jurisprofessorn Olof Pryss, å den akademiska ungdomens vägnar framsade docenten Petter Adrian Gadd "underdåniga glädje- och lyckönskningsord", och slutligen försvarade studeranden Anders Planman (sedermera professor vid samma universitet) under professor Gadolins presidium en svensk disputation "om vetenskapernas nytta för krigskonsten". Det är att förmoda, att äfven borgerskapet samt landets hofrätt och generalguvernör för sin del förökade glansen af det kungliga besöket, och denna gång kunde man ingalunda märka, att den kungliga värdigheten i Sveriges rike endast var ett tomt namn, eller att i finnarnes sinne för icke längesedan hade herskat ett starkt politiskt missnöje. Alla festtalen andades endast den djupaste underdånighet, den största enighet och kärlek, och gåfvo icke mycken föreställning om rätta förhållandet. Sålunda helsade t. ex. Hassel konungen såsom "Finlands upprätthållare och skyddsgud" *, och försäkrade derjämte, att under den förflutna krigstiden, "då folket på andra sidan hafvet var upprördt

* »Salve Fennorum Stator et Deus Tutelaris benignissime!»

likasom ett stormigt haf, från finnarne ej förnams ens en hviskning, som skulle häntydt på något missnöje mot det svenska väldet". Pryss åter kallade Finland, sedan han prisat dess storlek och herliga natur, der "Neptunus och Flora evigt omfamna hvarandra", Sveriges kornbod, men trodde tillika, att det "utan skada för Sverige" lätt kunde föda en tre gånger så stor folkmängd, om landets ekonomi blefve ställd på bättre fot, och att det sålunda skulle bli i tillfälle att till Sveriges tjenst uppställa en tre gånger så stor krigshär. Hvarje hänsyftning på, att den gemensamma regeringsformen nästan var republikansk och att finnarne kunde hafva sina särskilda nationella sträfvanden, syntes helt och hållet fördunstat i solskenet af det kungliga besöket.

Ett par dagar efter den akademiska högtidligheten begaf sig Adolf Fredrik och hans följe från Åbo till öfre Satakunta och derifrån öfver den 12 mil långa Tavastmon till Österbotten, derifrån färden med skyndsamhet fortsattes strandvägen från Vasa till Torneå, och derifrån genom Sveriges nordliga landskap till Stockholm. Redan den 24 Juli hade konungen passerat gränsen i norr, och färden genom de finska landskapen hade varit så brådstörtad, att den ingalunda kunde bidraga till kännedomen om folk och land. Den berättelse, som sedan i konungens namn upplästes i rådet, innehöll likväl flere förtjenstfulla anmärkningar rörande folkmängd och helsovård, ekonomi och näringar; men dessa förhållanden voro tillräckligt belysta redan genom de förra komitéerna. Större uppmärksamhet väckte det deremot, att konungen, synbarligen för att förtreta Hattarne, gjorde flere svåra anmärkningar mot Ehrensvärds befästningsarbeten. Ehrensvärd nödgades för denna orsaks skull sjelf begifva sig till Stockholm för att försvara sitt verk, och äfven von Rosen, som just vid denna tid hemkallades från Finland, fick afgifva sitt utlåtande i saken. Men von Rosen, ehuru för öfrigt icke någon vän till Ehrensvärd, tog likväl vid detta tillfälle den snillrike mannen i försvar, och arbetena på Sveaborgs fästning fingo sålunda ostördt fortgå. Då generalguvernörsembetet i Finland nu indrogs och ej mera under hela svenska tiden åter upprättades, blefvo kommendanterna på Sveaborg härefter i några afseenden likasom landets högsta styresmän. Augustin Ehrensvärd, den första på denna plats, erhöll redan vid följande riksdag i uppdrag att hafva

högsta uppsigten öfver de påtänkta kanalarbetena i Finland, äfvensom öfver de köpingar, man beslutat anlägga i landet, och befinnes för öfrigt ständigt vara främsta mannen i den ekonomiska rörelse, som nu hade begynt i Finland.

Rikets yttre tillstånd var på denna tid fredligt, och regeringen hade med berömvärdt nit begynt egna sin omvårdnad åt bildningens och kulturens befordrande i Finland. Men den allmänna harmonien i sinnena stördes snart på ett beklagligt sätt af den ånyo uppväckta striden emellan konungamagten och rådet, samt de blodiga tilldragelser, hvilka voro en följd deraf. Största felet till denna oenighet låg otvifvelaktigt hos drottningen, hvilken endast motvilligt fördrog regeringsformens tvång och beständigt grubblade öfver utvägar till konungamagtens utvidgande. Under ett dylikt sakernas läge kunde lätt äfven ur de minsta orsaker förvecklingar uppstå. Tessin, hvilken allt fortfarande var kronprinsens guvernör, råkade år 1754 ohjelpligt i tvist med hofvet, och nästan samtidigt uppstod en häftig strid emellan hofvet och hela rådet, då man hade förbjudit några riksråds vagnar att köra in på borggården och rådet i anledning häraf ernade bestraffa gardesvakten, hvaremot konungen förklarade, att gardet stod under hans uteslutande befäl. Till dessa tvistefrön sällade sig konungens och rådets beständiga oenighet vid tjensters besättande; Adolf Fredrik ville nämligen i denna sak endast följa sin egen öfvertygelse, men rådet yrkade på pluralitetens afgörande. Då om hösten 1755 riksdagen åter sammanträdde, hänsköts denna vigtiga fråga till ständerna. Liksom vid en vanlig rättegång afgåfvo hvardera parterna skriftliga förklaringar, derefter öfverlemnades saken åt Sekreta utskottets behandling, och slutligen sleto ständerna i sin helhet tvisten. Såsom man kunde förmoda, föll utslaget helt och hållet till förmon för rådet. Den 29 Nov. 1755 hemtade landtmarskalken grefve *Axel von Fersen*, åtföljd af de öfriga talmännen samt en talrik skara deputerade från alla stånd, åt konungen inför sittande råd ständernas skriftliga svar, hvilket Fersen lemnade med ett kort, i underdåniga uttryck klädt tal. Sjelfva skrifvelsen uttalade i oförblommerade ordalag den gällande regeringsformens grundsatser. "Riksens ständer som magten hafva", rådslå, hette det, om rikets behof i allmänhet; riksråden äro ständernas befullmägtigade ombud; konungens åliggande är att öfvervaka rådets arbeten och verksamhet,

lindra deras möda och genom sin höghet gifva deras beslut eftertryck och kraft; men pluralitetens inom rådet åsigt vore att betrakta såsom konungens eget nådiga beslut, och dess verkställighet skulle ej vidare få hindras af bristande kunglig underskrift. På detta sätt var nu ständerregeringens idé drifven till sina yttersta konklusioner. För att sätta kronan på verket läto ständerna några månader senare förfärdiga en kunglig namnstämpel, hvarmed namnet skulle tryckas under regeringens beslut, i händelse konungen, en eller två gånger uppfordrad, ytterligare skulle vägra sin egenhändiga underskrift. En sådan namnstämpel hade redan under Fredrik I:s senaste år någon gång blifvit begagnad, men då endast för att bespara den sjuke konungens besvär: nu hade man deremot deraf gjort ett ständigt konstitutionelt redskap. Slutligen bör nämnas, att protokollerna rörande konungens och rådets process omedelbarligen på ständernas föranstaltande blefvo tryckta såväl på finska som svenska och kringsändes till alla församlingar i riket; man ansåg nämligen nödigt att hos alla samhällsmedlemmar inskärpa en noggrannare uppfattning om rikets rätta regeringsform.

Det är äfven visst och sant, att rikets allmoge hade svårt att fatta ett sådant styrelsesätt, der konungen endast var en docka i det herskande partiets händer; detta folkets tänkesätt framgick äfven tydligt ur bondeståndets förhållande vid i fråga varande tillfälle. Dels genom påtryckning från hofvets sida, men ännu mera af egen naturlig drift, voro flere af bondeståndets representanter vid riksdagen varmt stämda för konungamagten, och vid ståndets sammanträde uppstod en blodig knytnäfvekamp, då talmannen skulle gå att jämte de öfriga deputerade meddela konungen ofvan omtalade tillrättavisning. Men det herskande partiet förstod att enligt sin vana med stark arm undertrycka hvarje motstånd. En särskild *ständernas undersökningskommission*, bland hvars medlemmar må nämnas Henrik Wrede, Lorentz Creutz och professor Gadolin, nedsattes för att döma dem, hvilka voro hufvudmännen för detta tumult, och ehuru hofvets delaktighet häri denna gång icke kom under någon strängare ransakning, fick dock den kungliga familjen på många sätt erfara representationens misstro och förbittring. Sålunda togs t. ex. kronprinsens uppfostran under uppsigt, hvarvid ständerna förordnade åt honom lärare och uppfostrare tvertemot de kungliga föräldrarnes egen önskan. Lovisa Ulrika

ville i sin förbittring häröfver pantsätta de ädelstenar, som på statens bekostnad hade blifvit köpta åt henne till brudskänk; med tillhjelp af de sålunda anskaffade medlen skulle nämligen sedan en revolution åstadkommas. Men Sekreta utskottet, som fått spaning om saken, yrkade att blifva försatt i tillfälle att besigtiga dessa kronjuveler, för att efterse, huruvida de alla funnos i behåll. Slutligen togo alla dessa strider ett blodigt slut. Drottningen och hofpartiet beslöto att vid midsommar 1756 verkställa en våldsam revolution. Med bistånd af gardet och Stockholms lägre befolkning skulle konungen taga hufvudstaden i besittning, låta fängsla rådet och de förnämsta riksdagsmännen, samt derefter sammankalla en ny riksdag. Men just dagen innan revolutionen skulle sättas i verket, den 22 Juni, blef saken bekant och kunde sålunda lätt förhindras. Samma ständerkommission, hvilken just som bäst var sysselsatt med handläggningen af de ofvan omtalade tilldragelserna i bondeståndet, fick sig äfven uppdragen undersökningen af denna sak och förfor med sådan ifver och skyndsamhet, att redan inom förloppet af en månad hufvudmännen för företaget voro dömda till döden, hvilken dom blef af ständerna stadfäst. Några af de brottslige hade likväl flytt till utlandet och undgingo sålunda lagens straffande arm. Men åtta af de medskyldige, bland dem grefve *Erik Brahe* och friherre *Jakob Horn* (af ätten Rantzien) halshöggos utanför Riddarholmskyrkan i Stockholm. Den kungliga familjen sjelf var vid detta tillfälle nära att förlora kronan. Endast de ledande männens kloka besinning hindrade en slik stränghet, och saken aflopp med hotande föreställningar, som af tvenne biskopar å deras stånds vägnar meddelades drottningen, men af ståndens talmän och hela rådet åt konungen. I sjelfva verket var likväl konungavärdigheten nu förvandlad till en skugga allenast, och en mängd förordningar inskränkte konungens myndighet inom allt trängre gränser. Anmärkningsvärdast var förordningen om tjensters besättande, hvars upphofsman anföres hafva varit hofrättsrådet i Åbo *Kristoffer Johan Rappe*, en af Hattpartiets ifrigaste och skickligaste medlemmar. En tadelfri tjenstgöring och tjensteåren faststäldes såsom den enda grunden för embetsmannabefordran; men en hvar, som ansåg sig derutinnan hafva lidit orättvisa (préjudice), erhöll rätt att besvära sig hos riksens ständer. Sistnämnda bestämning gjorde, att alla de föl-

jande riksdagarne öfversvämmades af oupphörliga klagomål och stridigheter rörande enskilda tjensteangelägenheter och bidrog sålunda äfven i sin mon att påskynda ständerregeringens annalkande fall.

Ständerförsamlingen 1755—1756 hade ytterligare förökat Hattpartiets magt. Den hade drifvit ständerregeringens idé till sin yttersta spets och tillvällat åt representationen all magt ej blott från konungen, utan äfven från rådet. Den sist nämda institutionen var ingenting annat än ständernas befullmägtigade bestyrelse emellan riksdagarne. Under sjelfva riksdagarne åter var magten helt och hållet i ständernas händer, och vid de tillfällen, vi nyss hafva omtalat, hade landtmarskalken vid riksdagen, den försigtige och snillrike grefve *Axel von Fersen*, varit det helas ledare och medelpunkt. Men ständerregeringens magt var uteslutande i händerna på det parti, som hade fått pluralitet vid riksdagarne, och den vunna segern var sålunda helt och hållet Hattarnes. Segrare i alla de inhemska striderna, lemnadt i ro från Rysslands sida och dertill ännu understödt med franska penningar, syntes detta parti slutligen hafva uppsvingat sig till en beståndande magt och trodde sig i sjelfva verket förmå att godtyckligt leda rikets såväl inre som yttre angelägenheter. Men Hattarnes regerings svagaste punkt var dess begär att genom krigisk ära befästa sin ställning, och äfven nu likasom för femton år sedan skulle den på ett dylikt företag bortslumpa rikets krafter och sitt eget anseende. Just vid denna tid hade nämligen det stora europeiska krig uppflammat, som efter sin långvarighet fått namn af *Sjuåriga kriget*. De båda kejsarinnorna, Elisabet i Ryssland och Maria Theresia i Österrike, hade ingått ett förbund mot Fredrik den store för att qväfva Preussens växande magt. Frankrike, som redan året förut hade råkat i ett häftigt sjökrig med England, förenade sig denna gång tvertemot sin förra politik med Österrike och Ryssland och drog nu äfven Hattarnes regering i Sverige med sig. Redan under riksdagen hade det herskande partiets hufvudmän beslutat att deltaga i kriget emot Preussen. Orsaken härtill var dels Frankrikes påtryckning, dels Hattarnes egen önskan att återeröfra Vor-Pommern, hvartill tillfället syntes vara så mycket lägligare, som Ryssland härvid var att påräkna såsom medhjelpare och vän. Men i någon mon medverkade äfven begäret att nedstämma Lovisa Ulrikas hersklystna sträf-

vanden, hvilka man ansåg hafva sitt förnämsta stöd i brodrens, den preussiska konungens, anseende och magt. Hattarnes regering förfor denna gång med så djerf tillförsigt, att de ansågo ständernas uttryckliga bifall öfverflödigt. Utan att höra riksdagen och tvertemot den kungliga familjens önskan började sålunda det s. k. *Pommerska kriget*, hösten 1757.

Tilldragelserna i detta krig, hvilka högst obetydligt återverkade på det finska folket, förtjena äfven eljes föga att omnämnas. Den svenska hären, dit äfven ett antal finska soldater hörde, försökte en och annan gång ifrån svenska Pommern oroa det preussiska området, men drefs hvarje gång tillbaka till trakten af Stralsund, så att under fyra och ett halft års fälttåg ingenting af vigt kunde uträttas. Till detta dåliga resultat var orsaken delvis den samma, som under det sista finska kriget, nämligen bristande lydnad hos det lägre befälet och svaghet och likgiltighet hos öfverbefälet. Till och med Augustin Ehrensvärd, som vid slutet af kriget erhöll högsta befälet, ådagalade ej såsom öfverbefälhafvare samma duglighet och förmåga, som i egenskap af vetenskaplig organisatör af försvarsverken. Endast i de mindre skärmytslingarna ådagalades såväl skicklighet som mannamod, och ett synnerligt beröm förvärfvade sig t. ex. den friskara, som finnen *Jakob Magnus Sprengtporten* hade organiserat och i hvilken hans unga halfbroder, *Georg Magnus Sprengtporten*, gjorde sina krigiska lärospån. Äfven från Rysslands sida fördes kriget öfver hufvud matt och planlöst, ty man väntade i hvarje ögonblick kejsarinnans död, och arffursten Peter var känd såsom entusiastisk beundrare af Fredrik den store. I Januari 1762 inträffade slutligen Elisabets död, och Rysslands nya herskare, Peter III, afslöt omedelbart fred och förbund med Preussen. Äfven i Sverige insåg man samtidigt omöjligheten af att fortsätta det ändamålslösa kriget, oeh genom drottningens bemedling afslöts om våren 1762 fred i Hamburg. Samma och följande år följde Frankrike och Österrike sina nordliga bundsförvandters exempel. Efter den lyckligt och ärofullt utståndna kampen hade Preussen nu höjt sig till en europeisk stormagt. Men Sveriges anseende inom den politiska verlden hade åter gått ett steg nedåt.

Den usla krigföringen och de deraf följande dåliga finanserna, uppväckte slutligen ett allmänt missnöje emot Hattarnes regering. Redan vid den riksdag, som vidtog 1760 och hvars

arbeten räckte till våren 1762, var partiets ställning så betänklig, att von Höpken frivilligt afgick från sin befattning såsom kanslipresident, hvarjämte ständerna nu slutligen återinsatte i rådet de år 1738 afskedade riksråden Bjelke och Bonde. Likväl förstod grefve Axel Fersen, som äfven nu var landtmarskalk, genom sitt försigtiga uppträdande för denna gång undvika alla svårare efterräkningar. Men Hattpartiets undergång hade endast blifvit uppskjuten för en tid, och då ständerna i Januari 1765 åter sammanträdde, förestod en fullständig omstörtning. Från Finland hade flere representanter än vanligt infunnit sig till denna riksdag, nämligen, adelsståndet oräknadt, 7 prester, 18 borgare och 19 bönder. Inom alla stånd hade Hattarnes motståndare öfvervigten. Detta kunde man märka genast vid landtmarskalksvalet, ty till denna plats utsågs en ifrig Mössa, öfverste *Rudbeck*, och inom bondeståndet togs ej mer till talman den hale blekingsbonden Olof Håkansson, som ifrån år 1738 oafbrutet hade ledt ståndet, utan han uteslöts till på köpet genom omröstning helt och hållet ur ståndet. Äfven Sekreta-utskottet kom i Mössornas händer, och nu skyndade man sig att utan förskoning framdraga i ljuset alla Hattregeringens mångfaldiga gamla och nya synder. Så stark var opinionens ström, att jämte den förra ordningen till och med sjelfva regeringsformens hittills stadfästade grundvalar skakades. Blodsdomarne från år 1756 återkallades, Sekreta-utskottets magt inskränktes, och den hemlighetsslöja, hvarmed det herskande partiet hittills hade höljt sina företag såväl för allmänheten som äfven för sjelfva ständerna, sönderslets nu med ens. Slutligen inträffade om hösten 1765 Hattregeringens fullständiga fall. Sju medlemmar af riksrådet afskedades, och det nya Másspartiet tog tyglarne i sina händer.

Tjugusju år hade Hattarne ledt Sveriges rikes inre och yttre angelägenheter. Deras regerings mångfaldiga missgrepp, dess ofta nog förderfliga utrikes politik och dess tyranniska förfarande emot sina motståndare, är tillräckligt ådagalagdt genom föregående framställning. Men att denna regering likväl i några afseenden hade varit högeligen förtjenstfull, bör ej här helt och hållet förgätas. Man måste medgifva, att tidehvarfvets snillrikaste män tillhörde Hattpartiet, och den vetenskapliga glans, som bestrålar detta partis regering, är ingalunda obe-

tydlig. Svenska Vetenskapsakademien, grundlagd år 1739, erhöll väl sin största ryktbarhet genom sin stiftares, *Karl Linnæus*' (von Linné) namn, hvilket med den nya botaniska vetenskapen utbreddes kring hela den civiliserade verlden. Men äfven Hattarnes regering befordrade ifrigt akademiens verksamhet och tog dess bistånd i anspråk vid flere af sina företag, t. ex. vid ordnandet af folkräkningen och förändringen af kalendern, hvarom redan i det föregående är taladt. Detta inflytande sträckte sig äfven till de vetenskapliga förhållandena i vårt land. Tvenne af Hattpartiets mest framstående män, Tessin och Ekeblad, voro efter hvarandra kanslerer vid Åbo akademi; biskopen och prokanslern Brovallius, preteståndets ifrigaste Hatt, var äfven sjelf en mycket framstående vetenskapsman, och genom sådana mäns omsorger fick månget vetenskapligt företag nödig uppmuntran, t. ex. Peter Kalms resor i Amerika (1747—1751) samt anläggandet af en botanisk trädgård på Hirvisalo ö nära Åbo (1752). I nära förvandtskap med de vetenskapliga sträfvandena stod omsorgen om landets ekonomi, dess näringar och kommunikationer. I Finland började man t. ex. vid denna tid med de s. k. forsrensningarna, och planer uppgjordes att förena vattendragen i Savolaks och Karelen med Uleåtraktens vattenområde, så att dessa landskap skulle få en lättare förbindelse med hafskusten. I dessa uppdrag användes ifrån år 1754 en ung finne, docenten vid universitetet *Samuel Chydenius*, och sedan, efter det Chydenius vådligen omkommit i Niskakoski fors i Kumo socken om sommaren 1757; en annan ung finne, *Jakob Stenius d. y.*, (till slut kyrkoherde i Pielis efter sin fader med samma namn). Hurusom enligt Faggots förslag storskiftet begyntes 1747, är redan i det föregående omtaladt; ärendet företogs ånyo vid 1756 års riksdag, tio landtmätare sändes ytterligare till hvarje af de finska länen, och för Finlands räkning tillsattes en särskild ständer-deputation, hvilken skulle vara högsta domstolen i alla genom jordskiftet uppkomna stridigheter. Ej heller var det på denna tid ovanligt, att ständerna med stora gratifikationer uppmuntrade enskilda odlingsföretag. Sålunda erhöll t. ex. bonden Lars Knuuttinen i Ilomants, som hade torrlagt Sarvinki träsk år 1743, af ständerna hela det derigenom vunna området till skatte-ego samt 3,000 daler k. m., såsom gåfva, och ofta utdelades silfverbägare eller andra uppmuntringar för

linodling och annan företagsamhet af samma slag. Vid 1762 års riksdag beslöts, att på statens bekostnad sända personer från Finland till Wadstena, för att lära sig linets odling och beredning, och samma år utsågs professorn i Åbo Peter Adrian Gadd att vara plantagedirektör i Finland. Bland de växter, som på denna tid begynte odlas i landet, förtjena potäterna och tobaksplantan särskildt omnämnas. Odlingen af tobak var ålagd städerna såsom en skyldighet; potatisodlingen åter säges först efter pommerska kriget blifvit utbredd, i det att de hemkommande soldaterna medförde dessa rotfrukter i sina ränslar. Det är att märka, att Hattarnes omsorg om landtbruket äfven gaf upphof åt de första lagstadgandena rörande bränvinsbränningen. Redan år 1741 begränsades bränvinsbränningen något, och år 1756 förbjöds tillverkningen deraf helt och hållet, emedan man ansåg den samma uppsluka landets nödvändiga sädesförråd och sålunda förhindra folkökningen. Öfver hufvud gjorde sig under detta tidehvarf den åsigt gällande, att ett lands egentliga styrka bestod i en talrik befolkning, och derför gingo alla bemödanden ut på att föröka folkstocken och förekomma dess minskning. Sålunda var det t. ex. en följd af regeringens omtanke, att omkring år 1750 befolkningen på många orter förmåddes grundlägga spannmålslånemagasin till förekommande af hungersnöd och deraf följande dödlighet. En frukt af samma omtanke var den förbättrade helsovård, som man försökte införa i Finland. Redan omkring år 1730 fans i Österbotten en särskild "landtfältskär"; men först under Hattarnes regering fingo alla Finlands län ordentliga läneläkare, nämligen Österbotten 1749, Tavast-Nyland 1751, Åbo län 1754, Kymmenegårds län och Savolaks 1755 och Satakunta 1760. Äfven det första länesjukhuset i Finland öppnades på denna tid (1759) i Åbo stad.

Öfver hufvud taget kan man säga, att Finland från 1747 års riksdag och i enlighet med de förslag, som då framstäldes inom Finska Deputationen, kom att från regeringens sida åtnjuta en omsorgsfullare vård än förut. Likväl bör man tillägga, att mycket af det, som Deputationen hade föreslagit, af Hattarne lemnades ofullbordadt. Sålunda är det t. ex. kändt, att Hattarne högligen vårdade sig om allt slags industriel verksamhet och till befordrandet deraf använde stora summor. Men det är lika så visst, att ganska litet deraf kom

Finland till godo; ty Stockholm och dess omnejd ansågs såsom den industriella verksamhetens medelpunkt, och dessutom utdelades manufakturfondens medel ganska ofta endast som partiunderstöd åt Hattarnes vänner. Derför stod industrien i Finland på en ganska låg ståndpunkt, ehuru väl några nya fabriker uppstodo, t. ex. *Juvankoski* jernbruk i Nilsiä 1746 och *Åvik's* glasbruk i Somero 1748. Slutligen beslöts vid 1762 års riksdag, då Mössornas inflytande åter började visa sig, att förflytta de industriella inrättningarna äfven till aflägsnare landskap, isynnerhet Finland, hvilket ansågs dittills blott alltför litet hafva fått draga nytta af ständernas omsorg om industriens höjande; fabriksegarne i Finland fingo rättighet att på manufakturfondens bekostnad införskrifva åt sig utländska arbetare, och belöningar utfästes åt en hvar, som ville flytta sina industriella inrättningar från Stockholm till Finland. Men sedan Mössorna kommit till väldet, år 1765, uppmuntrade de öfver hufvud inga industriella företag, och Finland gick således miste om de i detta afseende utlofvade fördelarne.

Särdeles anmärkningsvärd är den strid, som den finska handeln under denna tid bestod, för att undandraga sig Stockholms öfverherskap. Vi hafva redan sett i det föregående, att ständernas deputation år 1747 fordrade nya köpingar åt Savolaks och Karelen, samt utvidgade seglationsrättigheter åt alla de finska sjöstäderna. Men dessa önskningar blefvo till ingen del uppfylda af Hattarnes regering, emedan de just i Stockholms borgerskap hade sina bästa bundsförvandter. Förgäfves uppbjödo derför Bottniska vikens kuststäder såväl på den svenska som finska sidan alla sina krafter vid de följande riksdagarne; det var af Hattarne orubbligt beslutadt, att Savolaks och Karelen skulle föra sina produkter till Lovisa och att Bottniska vikens handel skulle inskränkas till Stockholm. Först sedan Hattarnes magt började luta till sitt fall, grydde en lyckligare tid för de finska städerna, och vid riksdagen år 1762 framstäldes ett förslag, att den finska sidan af Bottniska viken skulle erhålla tre stapelstäder och den svenska tvenne. Visserligen fick det äfven denna gång blifva vid det gamla; men till följande riksdag bereddes en desto starkare stormlöpning. Under tiden synes redan Savolaks' och Karelens handel på eget bevåg begynt vända sig till de österbottniska kuststäderna, hvilka derigenom betydligt förkofrats. Till riks-

dagen år 1765 infunno sig derför de finska borgarne i en stark kohort; alla österbottniska städer, till och med Kajana, skickade en särskild representant, Uleåborg tvenne, och bland dessa representanter märktes landskapets mest framstående män, såsom handlanden Nils Tölberg från Vasa och rådman Jonas Peldan från Uleåborg. Men sin skickligaste förkämpe hade Finland inom presteståndet, till hvilket de österbottniska kapellanerna denna gång hade sändt en särskild representant, den snillrike magister *Anders Chydenius.* Uti en särskild skrift, som trycktes i Stockholm under riksdagen, vederlade Chydenius de svepskäl, i stöd af hvilka man förvägrade de österbottniska städerna fri seglats, och med bitande ironi angrep han det politiska åskådningssätt, som hittills hade varit gällande i afsende å Finland. Österbotten, föregaf man, vore nämligen blott en gränsmark, som när som helst kunde råka i fiendens händer och borde derför ej förhjelpas till ekonomisk blomstring. Men det samma är äfven förhållandet med hela Finland, och då skulle man ju komma till den slutsats, att dess mera det liknade en arabisk öken, dess mindre skulle ryssen fika efter det och dess svårare hade han att nalkas rikets verkliga gräns, då han först vore nödsakad att tåga genom ett öde land. "Se detta var ett kraftigt argument!" utropar författaren, och gendrifver i detta likasom i andra afseenden motståndarnes bevisföring. Denna skrift väckte, såsom man kan förstå, mycket uppseende, och då tidsomständigheterna äfven eljes voro gynsamma, så öfverändakastades vid första angreppet hela det gamla handelsväsendet. Redan den 3 December 1765 utkom en kunglig förordning, hvilken upphäfde de halftannat sekel gamla inskränkningarna. Alla städer erhöllo fri seglats inom rikets eget område. Björneborg, Nystad, Raumo, Nådendal, Ekenäs och Borgå fingo rättighet att äfven besöka utlandet inom Östersjön och derifrån införa några oundgängliga förnödenhetsartiklar. Men Vasa, Gamla Karleby och Uleåborg erhöllo fullständiga "stapelrättigheter för egna och inländska fartyg", hvarjämte borgerskapet i Kristinestad, Nykarleby, Jakobstad och Brahestad blefvo delaktiga uti grannstädernas stapelrätt. Sålunda hade man slutligen hunnit till det efterlängtade målet. Detta var en seger, som förtjenar ett framstående rum i Finlands historia; ty

först från denna tidpunkt har landets handel och sjöfart begynt höja sig.

Såsom man kan finna äfven af detta exempel, medförde Mösspartiets seger 1765 en fullständig förändring uti det tidigare regeringssystemet. Men vid många tillfällen slogo Mössorna in på en annan väg allenast af det skäl, att Hattarne hade gått i en motsatt riktning. I utrikes politiken hade Hattarne följt Frankrikes ledning, hvaraf följden hade blifvit två olyckliga krig, det ena i Finland, det andra i Pommern. Den nya Mössregeringen drog sig derför ifrån förbundet med Frankrike, men gaf sig i stället under en ännu mer slafvisk och mycket farligare träldom, nämligen under Rysslands ledning. I de inre regeringsärenderna skedde lika brådstörtade förändringar. Ehrensvärds plan till Finlands försvar hade ådagalagt Hattpartiets goda vilja att godtgöra det, som genom finska kriget 1741—1743 gått förloradt. Sveaborgs befästande fortsattes sålunda oafbrutet, och då Ehrensvärd efter Pommerska kriget återvände till Finland, hade han derstädes begynt organisera den s. k. "arméns flotta", i det han lät bygga ett nytt slags kanonbåtar för skärgården, hvilkas finska namn "Turunmaa", "Uudenmaa", "Pohjanmaa" (Åbo-land, Nyland, Österbotten) angaf deras bestämmelse att uteslutande skydda Finlands kuster. Men den nya regeringen afbröt genast dessa arbeten och bortkallade Ehrensvärd från Finland. Det är likväl utom allt tvifvel, att i sjelfva verket flere af de af Mössorna vidtagna förändringarna afsågo sådana missbruks utrotande, hvilka hittills hade fläckat den fria regeringsformen; man ville låta en ny tid af rättvisa och billighet gry för folket, och särskildt förtjenar nämnas, att en allmän *yttrande- och tryckfrihet* nu år *1766* faststäldes såsom en bestående grundlag. Men öfverhufvud synes Mössorna på denna tid hafva saknat en mera framstående regeringsförmåga samt klara, praktiska syftemål. Under sådana omständigheter fann man snart äfven Mössregeringen vara endast en partiregering, hvilken ej kunde försona folkets sinnen och ej heller läka rikets sår.

Bland de missförhållanden, som i första rummet togo den nya regeringens uppmärksamhet i anspråk, var det dåliga penningeväsendet otvifvelaktigt det kännbaraste. Genom sina tvenne lättsinniga krig samt sina öfverdrifna industriella planer och slösaktiga partiunderstöd hade Hattarne ökat rikets skuld

till 60 millioner daler silfvermynt, hvilket efter denna tids kurs utgör 48 millioner finska mark. Men förderfligare, än rikets skuldsättning i och för sig var, var den omständighet, att man hade tillgripit bankens medel till fyllande af statens behof. Deraf följde nämligen, att banken redan 1745 upphörde att inlösa sina sedlar, allt metalliskt mynt sökte sig väg till utlandet, och i den inhemska rörelsen syntes nu mera endast pappersmynt, hvars värde i förhållande till silfret dag från dag var i sjunkande. Redan år 1746 var sedelmyntets kurs endast $\frac{3}{4}$ af nominella värdet. Men det var egentligen pommerska kriget, som helt och hållet ruinerade bankens ställning. Då efter al pàri 9 daler kopparmynt motsvarade en silfver-riksdaler, betalades redan år 1746 för riksdalern 12 daler kopparmynt i bankens sedlar, och år 1762 slutligen 27 daler, så att pappersmyntets gångbara värde endast utgjorde $\frac{1}{3}$ af det nominella. Efter fredsslutet fingo väl sakerna ett något ljusare utseende, i det man år 1765 endast räknade 21 daler kopparmynt på riksdalern. Men just denna föränderlighet i penningevärdet var en olycka, som med det snaraste måste afhjelpas. Tyvärr voro Mössorna alldeles oförmögna att utföra ett så ömtåligt värf. Förgäfves sökte Anders Chydenius såväl muntligen i preseståndet, som äfven inför allmänheten genom flygskrifter framhålla "huru riket skulle upphjelpas genom ett naturligt finanssystem". Hans förslag förkastades, och författaren fick en tillrättavisning af Sekreta-utskottet samt uteslöts slutligen genom omröstning helt och hållet från sitt stånd. Och likväl var det förfarande, som Chydenius föreslog, det enda förnuftiga och möjliga. Enligt hans åsigt var sedelmyntets sjunkande värde ej en tillfällighet, utan allt från år 1757 ett stående faktum, så att i sjelfva verket största delen af bankens sedelmynt var utgifven just efter denna lägre kurs. Fördenskull borde äfven banken inlösa dem endast efter hälften af deras nominella värde, men denna inlösning borde genast begynna. Enskildas förbindelser före år 1757 borde inlösas enligt fulla silfvervärdet, men de af senare datum efter olika kurs för olika år. Men Sekreta-utskottet bestämde ett alldeles motsatt förfarande. Kursen skulle nämligen småningom uppdrifvas, ända till dess det slutligen åter blefve möjligt att öppna banken till sedlarnes inlösande för fulla värdet. Denna plans framgång berodde deruppå, att kapitalisterna ej skulle

komma underfund med dess syfte; men detta var naturligtvis en omöjlighet. Följden var den, att de enskilda drogo sina kapital ur rörelsen och afbidade den stund, då banken skulle begynna inlösandet. Då banken derjämte upphörde att utgifva lån, för att sålunda samla krafter och medel för den förestående inlösningen, så följde nu en oerhörd penningenöd, hvilken kändes i alla stånd och förhållanden, men i främsta rummet drabbade den förut öfverdrifvet gynnade fabriksrörelsen. Detta oförståndiga förfarande i afseende å bankväsendet förderfvade alla frukter af Mössregeringens eljes berömvärda sparsamhet, och knapt hade ständerna upplöst sig om hösten 1766, förrän man redan kunde förutse Mössregeringens fall.

Men partiernas ömsesidiga missgrepp begynte vid denna tid verka derhän, att den allmänna opinionen började luta åt konungens sida. Mössorna, som under sin magtlöshetsperiod sjelfva sökt hofvets skydd mot sina fiender, voro nu, sedan de kommit till väldet, lika ifriga försvarare af ständernas magt, som någonsin Hattarne dessförinnan; sålunda hördes den gamle *Adam Fredenstjerna* med fullt allvar försäkra att "vår regeringsform ej af englar synes bättre kunna författas". Hos allmänheten deremot hade förtroendet till rådets styrelse ansenligt förminskats, och å andra sidan hade den kungliga familjen begynt vinna folkets hjertan, isynnerhet sedan kronprinsen Gustaf genom sitt giftermål år 1766 med danska prinsessan Sofia Magdalena syntes gifva förnyad trygghet åt rikets framtid. I samma mon som den allmänna nöden tilltog, framträdde denna omkastning i sinnesstämningen allt tydligare. Det af banken följda strypningssystemet, de deraf förorsakade oerhörda konkurserna samt det i bredd med det stigande penningevärdet ständigt ökade skattebeloppet hade redan i början af år *1768* framkallat ett så allmänt missnöje, att konungen ansåg tillfället lämpligt för att fordra en urtima riksdag. Rådet gick likväl icke in derpå, och då Adolf Fredrik åtföljd af kronprinsen den 12 December förnyade denna fordran och förklarade sin afsigt vara att, i händelse rådet allt fortfarande satte sig på tvären, helt och hållet afsäga sig regeringen, så skredo riksråden likväl icke alls till hufvudsaken, utan företogo sig i dess ställe att bevisa, att konungen alldeles icke egde rätt att under ständernas frånvaro öfvergifva sin plats. Då tog konungen på kronprinsens uppmaning det afgörande steget: *den 15 Dec.*

förkunnade han för rådet, att han ej längre kunde qvarstanna vid regeringen, och kronprinsen framförde detta budskap till alla hufvudstadens kollegier och embetsverk. I början trodde rådet att konungens motsträfvighet lika lätt kunde besegras, som tretton år tidigare; men de fingo snart inse sitt misstag. Kollegierna och embetsverken upphörde genast med sina arbeten, då det ej längre fans någon laglig öfverhet, och rådet, som med skäl fruktade ett allmänt uppror, var slutligen tvunget att gifva efter för hofvets fordringar. Efter en sex dagars mellantid inträdde Adolf Fredrik åter i sin kungliga värdighet, och nu sammankallades ständerna, likväl ej, såsom det eljes var vanligt, till Stockholm, utan till Norrköping, emedan man fruktade hufvudstadens upproriska sinnesstämning.

Men alla försigtighetsmått från Mössornas sida voro förgäfves. Fastän England, Danmark och Ryssland rundligare än någonsin utöste sina penningar för att köpa röster och derjämte genom krigiska rustningar försökte skrämma Mössornas motståndare, vunno likväl Hattarne en fullständig seger, då ständerna i *April 1769* sammankommo i *Norrköping*. Till landtmarskalk valdes åter grefve *Axel von Fersen* och till talman för bondeståndet likaså Olof Håkansson; men hela Mössregeringen stäldes till räkenskap, tio riksråd afsattes från sina embeten och deras platser besattes med Hattar. Derefter flyttades riksdagen till Stockholm och pågick ända till Januari följande år. Mössornas hela ekonomiska system upphäfdes, bankens lånerörelse öppnades åter, penningekursen frigafs och den kungliga familjens enskilda skulder öfverfördes på staten, hvarjämte medel anslogos till kronprinsens utländska resor. Men några andra eftergifter till kunglighetens fromma kunde ej heller nu åstadkommas. Fråga väcktes väl om, att regeringsformen skulle återställas till sin "ursprungliga renhet", hvarmed Fersen och några hans vänner menade, att man skulle återgifva kungligheten den mon af anseende, som regeringsformen af år 1720 medgaf. Men i sjelfva verket skulle ett sådant halft steg icke gagnat till mycket, och förslaget gick ej heller igenom hos ständerna; det gamla klädet tålde ej mera några nya klutar, men ständerväldet i sin helhet närmade sig vid denna tid sitt slut.

Genom de senaste tilldragelserna hade nämligen partiraseriet i landet mera till- än aftagit, och Mössorna samlade

åter krafter till den stundande riksdagen, Då dog helt oförmodadt konung *Adolf Fredrik den 12 Februari 1771*, och hans son, prins Gustaf, som var stadd på resa och för tillfället uppehöll sig i Paris, ärfde kronan under namn af *Gustaf III.* Redan långt tidigare hade man förutsagt, att en förändring i regeringsformen skulle ske, så snart en inom landet född och uppvuxen regent skulle stiga på tronen. Denna dag hade nu randats, och med Gustaf den tredje börjar i sjelfva verket ett nytt tidsskifte såväl inom Sveriges yttre, som inre politik. I huru farlig belägenhet Sverige vid denna tidpunkt hade råkat, och huru nödvändig en förändring i dess regeringsform i sanning var, bekräftas bäst af en kort blick på Rysslands dåvarande politik.

Vi hafva i det föregående nämnt, att kejsarinnan *Elisabet* af Ryssland dog mot slutet af pommerska kriget, och att hon efterträddes i regeringen af hertig Karl Peter Ulrik af Holstein, såsom kejsare känd under namnet Peter III. Men hans regeringstid blef ganska kortvarig. Peters obändiga sinne och det förakt han visade för allt ryskt, afvände undersåtarnes tillgifvenhet ifrån honom och beredde hans förderf. Redan sex månader efter Elisabets död, i *Juli 1762*, utbröt i St. Petersburg en djerf sammansvärjning, hvars medelpunkt var kejsarens egen gemål, tyska prinsessan *Katharina.* Den *9 Juli* (nya stilen) flydde Katharina från Peterhof till hufvudstaden, vann gardena för sig och tågade med dem tillbaka till Peterhof, der kejsaren tvangs att gifva sig till fånga och afstå från regeringen. En vecka senare fick den afsatte regenten, som blifvit förd till det närbelägna godset Ropscha, ett våldsamt slut genom mördarehand. Sålunda begynte *Katharina II:s* märkeliga regeringsperiod (1762—1796).

Allt ifrån Peter den stores tider hade kejsardömet hittills saknat den kraftfulla ledning, som skulle kunnat fortsätta och bringa till fulländning grundläggarens stora planer. Men Katharina, ehuru en främling till börden, förstod att från början ställa sig på en helt och hållet rysk ståndpunkt och öfvertog med snille och kraft ledningen af den utländska politiken. Alla det ryska rikets grannar, Turkiet, Polen och Sverige, fingo snart erfara, att Peter den stores ande åter ledde kejsardömets angelägenheter; men hvad Katharinas syftemål var, framgick ingenstädes så tydligt, som i Polen, hvarest

den inre splittringen redan länge hade erbjudit ett förträffligt tillfälle till främmande magters inblandning. Redan år 1764 hade kejsarinnan utverkat, att hennes skydsling, Stanislaus Poniatovsky, blef vald till konung i Polen; men i och med det samma tillsatte hon sina egna män till högsta befallningshafvande i detta oeniga rike och hindrade dels genom intriger, dels med våld alla bemödanden från polackarnes sida, att sjelfva förbättra sin olyckliga regeringsform. Det slutliga ändamålet härmed var ej svårt att inse. På Fredrik den stores förslag beslöto Polens grannar, Ryssland, Preussen och Österrike, att afskilja åt sig ansenliga områden af det åt förderfvet hemfallna landet, och sålunda egde ändtligen år 1772 Polens första delning rum. Turkiet, som för Polens skull begynt krig mot Ryssland, fick pröfva de ryska vapnens öfvermagt såväl till lands som vatten och förlorade halfön Krim, hvars tartarkhan blef förklarad sjelfständig under Rysslands öfverherskap.

Dessa tilldragelser visade tydligt, hvad äfven Sverige hade att vänta af Katharinas ärelystnad och magt. Ehuru Rysslands kejsarinna stod i närmaste skyldskap med konungen af Sverige, i det hon var Adolf Fredriks systerdotter, ville hon lika litet som Lovisa Ulrikas broder i Preussen befordra kunglighetens magt i Sverige; tvertom ville hon der likasom i Polen bibehålla den s. k. fria regeringsformen, hvilken underhöll den inre oenigheten och försvagade det svenska folkets kraft. Redan år 1764, då det första förbundet rörande Polen kom till stånd emellan Fredrik den store och Katharina, öfverenskommo dessa bägge magter om att motsätta sig hvarje förändring af Sveriges regeringsform. Året derpå ingick äfven Danmark ett förbund med kejsarinnan i samma syfte, och då just samtidigt Mössorna kommo till väldet inom regeringen, syntes det ryska inflytandet redan fått ett bestående fotfäste inom Sveriges angelägenheter. Sålunda var det t. ex. genom rysk påtryckning, som ständerna vid samma riksdag (1766) bestämde, att en grundlag ej på annat sätt finge ändras än genom alla våndens samtycke vid trenne riksdagar efter hvarandra; på detta sätt ville man nämligen äfven i Sverige förhindra hvarje revision af regeringsformen. Mössornas fall år 1769 var visserligen för kejsarinnan en obehaglig motgång, isynnerhet som Rysslands stridskrafter för tillfället behöfdes

vid Weichsel och Donau. Men äfven den omständighet, att Hattarne afslogo förslaget om den kungliga magtens förökande, visar huru enstämmiga de bägge partierna voro i en enda sak: upprätthållandet af partisjelfsvåldet. Frankrike, som nu först hade insett, att ständerregeringen endast försvagade Sveriges nationella kraft att motstå Rysslands planer, upphörde vid denna tid att understödja ens sitt eget parti och beslöt att i stället vid lägligt tillfälle använda sina hjelpmedel till kunglighetens fromma. Katharina deremot band en ny maska i det nät, hvari Sverige skulle snärjas. I Oktober 1769 förnyades förbundet emellan Ryssland och Preussen med det märkliga tillägg, att om Sverige skulle upplösa 1720 års regeringsform, de båda magterna skulle låta sina härar inrycka på dess område. En likadan öfverenskommelse ingick Katharina ett par månader senare äfven med Danmark. Då året derpå, om hösten 1770, Fredrik den stores broder, prins Henrik, reste till St. Petersburg öfver Stockholm och Åbo, hade han väl till hufvudsyfte för sin färd att öfverenskomma med kejsarinnan om Polens delning. Men äfven möjligheten af Sveriges delning och Finlands eröfrande under Ryssland synes varit föremål för deras hemliga öfverläggningar, ehuru ännu ej någon egentlig öfverenskommelse derom blef aftalad.

Sålunda hade partistriderna inom Sverige bragt detta förr så mägtiga folk på förderfvets brant, och äfven det finska folket syntes redan närma sig det öde, som ända sedan stora ofredens tider hade hotat det samma. Det är väl sant, att egentligen Karl XII:s egenmägtiga regering hade grundlagt det politiska tillstånd, hvars frukter nu efter förloppet af ett halft sekel tycktes börja mogna. Men ständerregeringen hade till den öfriga svagheten äfven framkallat inre oenighet och split, som visade sig än mer förderflig än enväldets förvillelser. Då begynte folkets sinnen söka skydd och enighet i en starkt grundad konungamagt, och de fosterländska sträfvandena förenade sig omkring den unge konung Gustafs person.

Äfven i Finland voro förhoppningarna riktade åt konungamagten. Såsom i det föregående är framstäldt, hade de goda frukterna af den fria regeringsformen endast i ringa mon tillfallit detta land; ständerregeringen hade väl framkallat, men långt ifrån tillfredsstält finnarnes nationella behof. Det missnöje, som härigenom uppkom, hade gång efter annat väckt

tanken på Finlands afskiljande till ett särskildt rike. Men vid slutet af ständerregeringens tid synes denna plan åter fått förfalla och i dess ställe den förhoppning begynt göra sig gällande, att den nya kungliga magten skulle ställa Finland i större jämnlikhet med Sverige. Just derför hade äfven kungligheten i Finland sina ifrigaste och kanske äfven talrikaste vänner.

Och likväl nödga rätt och billighet oss att medgifva, att det femtioåriga tidskifte, som nu förflutit, nog äfven det hade befordrat Finlands kultur och odling. Tidens praktiska sträfvan och till och med de af regeringsformen framkallade partistriderna uppväckte på alla håll en lefvande verksamhet, som gaf sig tillkänna såväl i samlefnaden, som uti näringarna och vetenskaperna. Sålunda är det t. ex. utom allt tvifvel, att åkerbruket under denna tid tog ett ansenligt steg framåt; kärrodlingen blef på många orter, till exempel i Österbotten, allmän sed, och äfven den vetenskapliga forskningen gaf sig i tjenst åt landets hufvudnäringar. Bland de män, hvilka verkade i denna riktning, förtjena några att bevaras i efterverldens tacksamma hogkomst. Prosten *Jakob Stenius d. ä.*, född i Ulfsby och sedermera kyrkoherde i Pielis åren 1740—1766, befordrade på ett utomordentligt sätt Karelens ekonomi och jordbruk. Man gaf honom derför binamnet “Korpi-Jaakko“ (Moras-Jakob), likasom hans förut omnämnde son med samma namn, hvilken efterträdde honom såväl i embetet som i de ekonomiska sträfvandena, vanligen kallades “Koski-Jaakko“ (Fors-Jakob). En annan man, förtjent att nämnas, är professor *Johan Kraftman*, hvilken först genom sina vetenskapliga föreläsningar i Åbo 1746 och sedan genom flere skrifter på svenska språket samt genom eget föredöme på Koivisto gård i Ulfsby befordrade åkerbruket och ekonomien. Öfver hufvud erhöllo de vetenskapliga sträfvandena på denna tid en helt och hållet praktisk karaktär; naturvetenskaperna trängde Aristoteles’ filosofi åt sidan, och i de teologiska disputationernas ställe trädde nu sockenbeskrifningar och “erfarenhetsrön“ i ekonomiska ämnen, hvarjämte äfven den lokala historieforskningen nu började uppstå. Bland mängden af de synnerligen talrika ortbeskrifningarna förtjenar särskildt omnämnas *Peter Niklas Mathesius*’ verk “Om Österbotten“ (De Ostrobothnia, Upsala 1734). Historiens egentliga representant i Finland

under hela detta tidskifte (1722—1771) var svensken *Algot Scarin*, hvilken i några mindre dissertationer äfven har behandlat Finlands historia; men äfven på detta område var en ny tid förestående, då den utmärkte finnen *Henrik Gabriel Porthan* just nyss hade begynt sin verksamhet. Ett europeiskt rykte ernådde redan vid seklets midt den äfven eljes från den politiska skådeplatsen bekanta *Johan Arckenholtz* (född i Helsingfors 1695, död i Stockholm 1777), isynnerhet genom sitt stora verk om drottning Kristina (Mémoires de Christine, reine de Suède, Amsterdam 1751—1760). Äfven biskop *Karl Fredrik Mennander* (född i Ilmola, biskop i Åbo 1757—1775, derefter erkebiskop i Upsala 1775—1786) är att räknas till antalet af dem, hvilka sträfvade för fosterländsk fornforskning. Men tidehvarfvets förnämsta forskning var dock riktad åt naturvetenskaperna, åt hvilka den store Linné i Sverige hade gifvit nytt lif. Linnés inflytande nådde äfven till Finland. Bland hans närmaste vänner var biskopen i Åbo, *Johan Brovallius* (död år 1755), ryktbar ifrån tidehvarfvets partistrider, men äfven inom det vetenskapliga området väl bekant på sin tid. Likaså hade den nyss nämnde Mennander, Brovallii efterträdare på biskopsstolen, varit Linnés lärjunge, då denne 1732 på återfärden från sin lapska resa någon tid uppehöll sig i Åbo. Men den största ryktbarheten nådde *Peter Kalm* (hemma från Nerpes, professor i ekonomi vid Åbo universitet 1747—1779), hvars på svenska författade "Resa i Norra Amerika" blef öfversatt till Europas förnämsta språk. Efter sin hemkomst grundade han Åbo universitets botaniska trädgård och vårdade derstädes de utländska växter, hvilka han hade hemtat med sig från Amerika. Mindre utländsk ryktbarhet, men likväl sina landsmäns utomordentliga erkännande ernådde *Peter Adrian Gadd* (hemma från Birkkala, professor i kemi i Åbo 1761—1797, död 1797), som genom oräkneliga dissertationer och andra skrifter befordrade kännedomen om fosterlandet och dess ekonomiska förkofran. Genom hans omtanke utvecklades t. ex. tillverkningen af salpeter i en anmärkningsvärd grad, isynnerhet i Österbotten, och såsom plantagedirektör i Finland gjorde han försök med odlingen af färgväxter och andra nyttiga växtslag. Äfven i allmän statsekonomi frambragte Finland under detta tidehvarf en synnerligen framstående man, om hvars verksamhet vid 1765 års riksdag vi redan tidigare talat. Det

var dåvarande kapellanen i Neder-Vetil, *Anders Chydenius* (född i Sotkamo 1729, kyrkoherde i Gamla Karleby 1770—1803), hvilken ett årtionde tidigare än Adam Smith i England bröt väg för en friare uppfattning rörande handeln och näringarna. I de öfriga vetenskaperna, hvilkas syften ej voro praktiska, träffar man just inga anmärkningsvärda namn. Inom språkvetenskapen tog endast den finska språkforskningen ett ansenligt steg framåt såväl i grammatikaliskt som lexicografiskt hänseende, och äfven detta i och för praktiska ändamål. I den förstnämnda vetenskapsgrenen bör ett utmärkt rum gifvas åt *Barthold Vhael* (född i Uleåborg 1667, kyrkoherde i Ilmola 1699—1723), hvars "Grammatica Fennica", utgifven 1733 af hans enka, Margreta Fordell, har lagt grunden till den finska språkläran. Samtidigt företog den bekanta *Daniel Juslenius* (född i Wirmo 1676, professor vid Åbo akademi 1712—1734, biskop i Borgå 1735—1744, slutligen biskop i Skara 1744—1752) att samla och ordna finska språkets ordförråd, och frukten af detta arbete, "Suomalaisen Sana-lugun Coetus", utkom i Stockholm 1745. Småningom begynte man äfven få en aning om den finska folkpoesins egendomlighet, och slutligen begynte Porthan år 1766 sin undersökning "De poësi Fennica". Deremot herskade ännu inom den komparativa språkforskningen den åsigt, att det finska språket var nära beslägtadt med hebräiskan och att Finnarne sjelfva utgått ur Israels tio slägten — en villfarelse, som dock snart fick vika för den grundligare forskning, hvilken var Porthans tidehvarf förbehållen.

Om vi ifrån det vetenskapliga området gå att undersöka litteraturens inflytande på samlefnaden, så är det först att märka, att svenska språket under detta tidehvarf kom till allt större välde inom de bildade stånden. Orsakerna till denna beklagansvärda omständighet voro mångahanda: först flere familjers långa vistelse i Sverige på flykt undan Stora ofreden, vidare sjelfva regeringens sträfvan att befästa det svenska riksspråkets allmänna öfvervälde, och slutligen detta språks nu allt mera fortskridande odling. Från denna tid begynner äfven Finland på ett anmärkningsvärdt sätt taga del uti den svenska litteraturens sträfvanden, och tvenne finska män hafva redan på denna tid förvärfvat sig ett varaktigt namn i den svenska poesiens historia. Den ena af dem, *Jakob Frese* (född i

Viborg 1691, död i Stockholm 1729) sjöng sina känslofulla, klagande sånger vid ingången af detta tidehvarf; den andra åter, grefve *Gustaf Filip Creutz* (född 1729, död 1785) har genom sina varma naturmålningar („Atis och Camilla“ 1761) varit vårens budbärare inom den svenska poesin. Naturligtvis kan ej något stort rum tilldelas de tillfällighetsdikter, som publicerades i de akademiska dissertationerna till auctors ära, eller vid andra högtidligheter hopsmiddes. Vid dessa begagnades än svenska eller finska, än latin, allt efter tillfället eller slumpen, och vid officiella tillfällen hände det stundom, att samma poem skrefs både på finska och svenska, t. ex. då år 1748 hos grefve Rosen i Åbo kronprinsens födelsedag firades. Men vid de tillfällen, der förut latinet uteslutande hade herskat, begynte nu svenskan småningom träda i stället (de första svenska dissertationerna i Åbo äro från år 1749), och finskan erhöll vid dylika tillfällen ingen rätt till täflan. Latinets stora betydelse för kulturen på denna tid framgår bland annat af den omständighet, att latinsk skaldekonst understundom idkades äfven utom akademiens lärosalar. Fänriken *Gustaf Lithou* (född i Österbotten 1692, död i Stockholm 1753) var en ganska lycklig latinsk poet. På finska poeter synes väl icke varit någon brist; men endast få af dem äro förtjenta att nämnas. Den förnämsta synes hafva varit *Gabriel Calamnius* ifrån Kalajoki (dog 1774 såsom adjunkt i Limingo); men hans diktsamling, som trycktes 1755, har tyvärr helt och hållet förkommit. På den andliga poesins område förtjenar omnämnas *Abraham Achrenius* (dog 1769 såsom kyrkoherde i Nousis) som genom inflytelsen af religiös väckelse författade fromma och af folket omtyckta sånger. En dylik asketisk riktning visade äfven *Johan Wegelius d. y.* (dog 1764 såsom kyrkoherde i Uleåborg), som år 1747 och 1749 utgaf den ännu i våra dagar omtyckta finska postillan. Men äfven detta verk ådagalägger, huru det finska språkets odling blifvit försummad, nämligen genom den mängd af svenska talesätt och ordställningar, som fått öfvervigten inom det samma. Det är för öfrigt underbart, att tvenne till börden svenska män, biskop Brovallius och professorn i österländska språken, Clewberg, ombesörjde den förbättrade finska bibelöfversättning, som utkom år 1758. Detta exempel visar tydligt, att om äfven en mängd svenskar alltjämnt inströmmade till landets tjenster och

embeten, likväl flertalet af dem gåfvo sig mödan att lära sig landets eget språk. Men hela den finska litteraturen afsåg egentligen endast fyllandet af det lägre folkets behof, och detta folks "fattigdom och låga lefnadsvilkor" (såsom Juslenius klagar) förlamade de litterära sträfvandena på detta område. Sålunda måste man t. ex. med förvåning finna, att under de ekonomiska sträfvandenas tid endast ett par eller tre små böcker erbjödo åt den finska talande allmänheten råd och undervisning i dessa dagens brännande frågor. Dessa böcker voro: ett par skrifter om bränvinets förderflighet, en till finskan öfversatt "färgbok", och professor Gadd's "Lyhykäinen neuvo" (kort undervisning) om trädgårdsskötseln. Äfven i den officiella litteraturen begynte finskan först mot slutet af detta tidehvarf komma i fråga. Då började regeringens och ständernas kungörelser mera ordentligt utkomma äfven i finsk drägt. År *1759* trycktes slutligen den länge påtänkta finska öfversättningen af Sveriges Rikes Lag, och några år derefter, eller 1765, utgåfvos äfven rikets grundlagar på finska. Men de enskilda partiskrifterna vände sig sällan till den finska allmänheten; först vid den kamp och äflan, hvarmed 1769 års riksdag förbereddes, publicerades några stridsskrifter äfven på finska. I Sverige hade det politiska lifvet småningom gifvit upphof åt ett slags tidningslitteratur, med hvars tillhjelp allmänheten kunde följa med dagens händelser; men i Finland synes det politiska intresset äfven inom de bildade klasserna hafva varit ganska svagt. Först 1771 åstadkoms i Åbo den första tidning på svenska språket ("Tidningar utgifne af et Sällskap i Åbo"); men afsigten med detta företag var egentligen vetenskaplig, såsom äfven det sällskap (*Aurora-sällskapet*, stiftadt år 1770), som gifvit upphof deråt.

Af den finska nationalkänslans sträfvanden i början af detta tidehvarf och ända till år 1747 hafva vi i det föregående sett flere exempel. Att den samma derefter var kufvad och kraftlös, torde knapt kunna förnekas. Men likaså visst är det äfven, att hos Finlands ädlaste söner fortfarande fans ett klart medvetande om detta lands och detta folks särskildhet, likasom ock en speciel kärlek till det finska fosterlandet. Den öfriga verlden hade nästan glömt, att en finsk nation ännu fans till. Men detta förbiseende framkallade stundom kraftiga protester. En tilldragelse från år 1756 ger

belysning åt denna egendomliga sak. En i Lüttich utgifven tidskrift (Journal Encyclopédique) innehöll en uppsats om finnarne, hvilken beskylde dem för vidskepelse, ett vidrigt utseende och bristande mannamod. Arckenholtz, som för tillfället uppehöll sig i Kassel såsom vårdare af landtgrefvens af Hessen bibliotek, publicerade genast ett skarpt svar häruppå. Han påminte om finnarnes tapperhet under den store Gustaf Adolf, framdrog exempel på vidskepelsen i de katolska länderna, i bredd hvarmed man måste anse de finska bönderna vara synnerligen upplysta, och framhöll för öfrigt de store män (Hornar, Kurckar m. fl.) hvilka framgått ur det finska folkets led. Tidskriftens utgifvare svarade hånande: att han alltid hade hört, att desse föregifna finska storheter voro rena svenskar, och hvad finnarnes tapperhet beträffar, så visste statsmännen mer än väl, att ryssarne när som helst kunde eröfra deras hufvudstad, såsom de redan tvenne gånger, 1713 och 1742, hade gjort. Slutligen publicerade en vän till Arckenholtz, franska emigranten Rousset, en särskild broschyr till finnarnes försvar. Frågan om den finska nationens ställning hade sålunda första gången varit föremål för diskurs inför den europeiska publiciteten.

I det från moderlandet lösryckta Ryska Finland låg naturligtvis nationalkänslan än mera nere; men kulturförhållandena upprätthöllo ännu dessa trakters gemenskap med det öfriga Finland. Universitetet i Åbo var allt fortfarande den vetenskapliga medelpunkt, dit finnarne från andra sidan Kymmene-elf kommo för att söka den högre bildningens källådror, och Finlands historia kan med stolthet tillegna sig tvenne vetenskapsmän, hvilkas vaggor stått i Ryska Finland och hvilkas första utbildning skedde vid Åbo universitet, ehuru sedermera det ryska kejsardömet blef skådeplatsen för deras verksamhet. Den ena af dem, *Erik Laxman* (född i Kexholm år 1737, död i närheten af Tobolsk 1796), blef ryktbar genom sina vidsträckta resor såsom naturforskare. Den andra åter, *Gustaf Orraeus* (född i Taipalsaari 1738, död i St. Petersburg 1811), vann stor ryktbarhet genom sina undersökningar om pesten. Båda voro lärjungar af Kalm och fingo sin vetenskapliga undergbyggnad, såsom redan är nämndt, vid universitetet i Åbo. Men den vanligaste gången var, att dessa män från Ryska Finland, efter slutad kurs i Åbo, vigdes till Herrans tjenare i

Viborg eller Fredrikshamn och sedan verkade bland folket på deras hemorter, hvars andliga föreningsband med det öfriga fosterlandet sålunda bibehölls oförslappadt. Ett anmärkningsvärdt bevis för denna obrutna förening är äfven den omständighet, att år 1763 Sveriges nya rikslag fastställdes till efterlefnad i brottmål äfven i Ryska Finland. På ömse sidor om riksgränsen fans blott ett folk, hvars frånskilda delar ovedersägligen voro beredda att åter sammansmälta till ett helt.

Senare afdelningen.

Konunga-väldets period, 1771—1809.

6. Revolutionen år 1772 och början af Gustaf III:s regering.

Adolf Fredriks äldste son, hvilken strax efter fadrens död (i Februari 1771) utropades till konung under namn af *Gustaf III*, var för tillfället stadd på sin utländska resa och uppehöll sig som bäst i Paris, der hans upplysta sinne och fint bildade umgängessätt tillvann honom allas hjertan. Då sorgebudskapet nådde honom, underskref han utan betänkande den kungliga försäkran, som rådet hade tillskickat honom, och förband sig deruti att obrottsligt följa Sveriges lag och regeringsformen från 1720. Men den unge tjugufemårige monarken hade redan vunnit tillräcklig erfarenhet ifrån den föregående regeringsperioden, för att inse, att endast en utvidgad konungamagt skulle förmå rycka Sveriges folk undan det öde, som just samtidigt bereddes det olyckliga Polen. Samma insigt, att partiernas magt endast bidrog att försvaga Sveriges ställning gentemot Ryssland, hade redan från Pommerska krigets tider begynt vinna allt mera insteg hos de franska statsmännen, och derför understödde ej mera den franska politiken med samma ifver som förut Hattarnes bemödanden, utan hade i dess ställe vändt sina sympatier åt den svenska konungamagten. Under sådana omständigheter var det ej svårt för Gustaf att öfverenskomma med det franska hofvet om en förestående revolution och nödigt penningeunderstöd dertill. Försedd med goda löften begaf han sig i medlet af Mars på hemvägen

ifrån Paris och besökte äfven under vägen sin morbroder, Fredrik den store i Preussen, som enkom hade kallat honom till sig. Fredrik den store rådde för sin egen del honom att i utrikes politiken följa en sådan väg, att han ej skulle ådraga sig Rysslands fiendskap, och uti de inre angelägenheterna endast med vänliga medel försöka hejda partiernas inbördes oenighet. Detta förfarande var i sjelfva verket det första steget, hvarigenom Gustaf hade för afsigt att förbereda sina planer. Men att han ej stannade dervid, var något som han förstod att skickligt dölja såväl för preussiska konungen, som för de partiledare, hvilka väntade honom der hemma. Endast tillmötesgående och försonlighet ljöd derför från den unge konungens läppar, då han i Juni 1771 öppnade riksdagen och i sitt tal uppmanade ständerna att afstå från allt partihat och endrägtigt eftersträfva fäderneslandets gemensamma väl. Men just detta ädla sinnelag, som Gustaf sålunda ådagalade, höjde genast från början hans anseende i det allmänna tänkesättet och upptände ånyo folkets forna tillgifvenhet för konungamagten. Gustafs hela personlighet var i sjelfva verket sådan, att den förmådde framkalla känslor af tillgifvenhet och undersåtlig trohet. Han hade ett vackert yttre, hans sätt var vänligt och tilldragande och hans hog brann af begär efter den ära, som fordom kringstrålade Sveriges rike och dess store konungar. Att med allt detta äfven några ej så obetydliga fel voro förenade — en viss grad af ombytlighet och mycken ytlighet och flärd — kunde man då ännu icke märka.

De kämpande partiernas ställning var i detta ögonblick mera invecklad än någonsin. Till de forna tvisteämnena hade nu kommit en strid mellan de frälse och ofrälse stånden. Hattpartiet, som vid senaste riksdag hade fått öfvermagten, företrädde för det närvarande de aristokratiska åsigter, hvilka från början hade betecknat den s. k. "frihetstiden". Men inom det nya Mösspartiet hade deremot de folkeliga elementen trädt i förgrunden. En egendomlig tilldragelse förorsakade en våldsam kamp emellan dessa båda läger. Då vice presidentsplatsen i Åbo hofrätt blifvit ledig, hade riksrådet föreslagit trenne adliga sökanden, men uteslutit från förslaget två mera förtjente ofrälse män, af hvilken den ena, lagmannen *Erik Paleen*, hade varit bondeståndets sekreterare vid de tre föregående riksdagarne och äfven eljes såsom den slutliga verk-

ställaren af den finska lagöfversättningen hade förvärfvat sig sina landsmäns aktning och förtroende. Protokollen i denna sak befordrades till tryck under titel: "Ofrälsemäns sentomsider tydligen förkunnade öde", och nu följde en hel öfversvämning af stridskrifter rörande de olika ståndens rättigheter. Den bitterhet, som denna sak framkallade, förskaffade vid de stundande riksdagsvalen segern åt Mössorna, och ryska ministern Ostermann, som äfven genom rika penningegåfvor understödde Mössorna, ville nu leda ständerna att störta Hattregeringen. Förgäfves manade förståndiga män från hvardera lägret till hejd och måtta. Ett förlikningsförsök, som konungen föranstaltat, misslyckades genast, ehuru Ostermann gifvit sitt samtycke dertill; inom adeln valdes väl landtmarskalk efter hofvets förslag, men de öfriga stånden utsågo till talmän ifriga Mössor och uteslöto under allehanda förevändningar alla mera framstående Hattar. Härefter tilltog partiraseriet dag från dag och underkastade sig ej mera någon ledning. I sex månaders tid stred man om den nya konungaförsäkran, som före kröningen skulle afläggas, samt om adelns privilegier äfvensom andra frågor af mindre vigt. Under tiden uppmanade konungen än en gång till endrägt och försoning, i det han kallade ståndens talmän till sig. Men allt var fåfängt. Det tal, Gustaf vid detta tillfälle hade hållit, erhöll ej ens ständernas tillåtelse till tryckning. Men det trycktes det oaktadt i landsorterna och uppväckte der mycken ovilja mot det ohejdade partiraseri, som rådde vid riksdagen. I Maj 1772 verkställdes slutligen kröningen med vanlig högtidlighet. Samtidigt fördrefvos alla Hattar från rådet, och deras platser besattes med Mössor, hvilka helt och hållet stodo under ryska ministerns befäl. Mössornas magt tycktes nu vara säkert och starkt rotfästad och utöfvades derför med skoningslös hätskhet. Flere landshöfdingar, bland dem äfven den kraftfulle Rappe i Åbo, som sedan gammalt hade ådragit sig Mössornas hat, ställdes under tilltal, och man hade för afsigt att afsätta dem från deras embeten. Men följden af allt detta blef den, att det slagna Hattpartiet sökte sin tillflykt hos konungamagten, hvarförutom öfver hufvud adeln och officerskåren fruktade för de demokratiska sträfvanden, som nu kommit till väldet. I landsorterna tilltog missnöjet dag för dag och erhöll en ytterligare tillväxt genom den inträffade hungersnöden, till hvars

afhjelpande ständerna ej kunde finna någon verksam utväg. En år 1772 om sommaren tryckt skrift, "Mörksens rike och väldigheter, tecknade till åminnelse af den nu varande hunger och dyra tid", ådagalade den allmänna sinnesstämningens betänkliga beskaffenhet och syntes förebåda våldsamma omstörtningar.

Då framkastade en finsk adelsman, friherre *Jakob Magnus Sprengtporten*, öfverste vid Tavast-Nylands dragoner, för konungen tanken på en revolution. Sprengtporten hade hittills vid riksdagen stått i spetsen för en förening af unga adelsmän, för det mesta officerare, hvilka sammanhöllos genom franska penningar och vid riksdagen försökte befordra konungens sak. Då nu ej längre några bemödanden vid riksdagen kunde uträtta någonting, beslöt Sprengtporten att åstadkomma uppresningar i landsorten, först i Finland, sedan efter någon tid i Skåne, hvarefter man från tvenne håll skulle anrycka emot Stockholm och der göra ett slut på ständernas och rådets hatade välde. Till denna plan gaf konungen sitt samtycke och utförandet bestämdes till medlet af Augusti. Sprengtportens yngre halfbror, *Georg Magnus Sprengtporten*, skickades redan i Maj på förhand till Finland, för att derstädes vidtaga nödiga förberedelser. Rörelsen i Skåne anförtroddes åt jägmästaren *Toll*, hvarjämte konungens broder, hertig Karl, äfven begaf sig till södra Sverige, likasom för att möta enkedrottningen, hvars hemkomst från sitt besök vid preussiska hofvet man väntade. Under tiden hade likväl rådet begynt fatta misstankar, att någon revolution var under förberedelse, och då man med skäl ansåg Sprengtporten vara hufvudmannen för företaget, beslöt man att skilja denne modige man från konungens närhet. Rådet trodde sig derför undanrödja hvarje fara, då det uppdrog åt honom att begifva sig till Finland, föregifvande såsom skäl dertill nödvändigheten att rådgöra med borgerskapet derstädes om saltbristens afhjelpande, samt äfven eljes för att efterforska, huruvida broschyren "Mörksens rike och väldigheter" äfven hade hunnit sprida sig dit. Men på detta sätt fick just Sprengtporten en välkommen anledning att begifva sig till skådeplatsen för sitt värf. Den 4 Augusti kom han sjöledes till sitt öfverstebost älle Raseborg, der Georg Magnus Sprengtporten redan inväntade honom. Ett dunkelt rykte om förestående förändringar hade redan begynt sprida sig äfven i

Finland, och mången betraktade Sprengtporten med misstro. Men å andra sidan åter förenade sig flere finska officerare med honom, och på Sveaborg hade öfverstlöjtnant af Trolle förberedt allt för revolutionen. Sedan han besökt Ekenäs och Helsingfors i och för saltangelägenheten, kom Sprengtporten slutligen till Borgå, hvarest en värfvad trupp lätta dragoner var inqvarterad, stående under hans särskilda befäl. Om morgonen *den 14 Augusti* fördes denna lilla trupp, omkring 60 man, ur staden likasom till exercis; den fördes derifrån till Sprengtportens gård, Peipot, der ammunition utdelades. Derefter talade befälhafvaren med dem om hvad som förestod, och alla bekräftade sin trohet. Löjtnant *Lars Glansenstjerna* afsändes såsom kurir till konungen; en mindre kår förlades på vägen till Helsingfors, för att hindra underrättelsen om företaget att i förtid sprida sig, och med återstoden af sitt folk steg Sprengtporten ombord, i afsigt att oförmodadt bemägtiga sig Sveaborg. Genom motvind och storm fördröjdes likväl färden så mycket, att man först klockan 3 om morgonen *den 16 Augusti* hann fram. Men det oaktadt kröntes företaget med framgång. Den åldrige kommendanten, baron *Björnberg*, togs till fånga, och garnisonen svor ny trohetsed åt konungen. För öfrigt gjordes i hela landet intet allvarsamt motstånd, utan på hvarje ort samlade sig regementena på Sprengtportens befallning och svuro trohet åt den regeringsform, konungen skulle anse för godt att sjelf bestämma. Riksrådet *Reuterholm*, en af Mössornas hufvudmän, hvilken för tillfället vistades på sin egendom Svidja i Sjundeå, lockades genom ett listigt försåt på ett för detta ändamål skickadt fartyg, hvarefter fänrik Cosswa (sedan adlad Anckarsvärd) förde honom i förvar till Sveaborgs fästning. Posten öfver Åland var redan dessförinnan afbruten, för att ej de herskande ständerna i Stockholm i förtid skulle få underrättelse om det som skett. Till Åbo, hvars borgerskap syntes vara mindre pålitligt, sändes en mindre afdelning dragoner, och vid gränsfloden Kymmene-elf vidtogos nödiga försvarsanstalter emot ryssarne.

Sedan han utfört allt detta i Finland, skulle Sprengtporten med krigshären segla öfver till Sverige, för att i enlighet med öfverenskommelsen kunna bistå konungen. Men der hade saken under tiden kommit till ett afgörande slut. Uppresningen i Skåne var bestämd att företagas först åtta dagar efter revolu-

tionen i Finland, så att underrättelsen om detta nya tumult ej skulle hinna till Stockholm innan Sprengtporten med sin finska här redan vore i närheten. Men till följd af något misstag hade hertig Karl utfärdat sina order för tidigt, och den 12 Augusti om morgonen hade Toll och en kapten Hellichius väckt uppresning bland garnisonen i Christianstad, stängt stadens portar, och återkallat sin åt ständerregeringen svurna trohetsed. Hertig Karl samlade genast de till hands varande regementena och låtsade tåga emot de upproriska. Men då underrättelsen härom kom till Stockholm, och Mössorna nu beredde sig att kraftigt undertrycka uppresningen, befann sig Gustaf i en verkligen stor fara, ehuru han genom sitt visade lugn till någon del lyckades stilla de mot honom riktade misstankarne. Fråga väcktes redan att hålla honom under vakt i palatset. Då nödgades han genom ett djerft steg sjelf verkställa revolutionen i hufvudstaden.

Onsdagen *den 19 Augusti* kl. 10 f. m. red konungen enligt vanligheten till Arsenalgården, för att åse gardets parad. En mängd officerare från alla regementen hade samlat sig dit och följde konungen, då han till fots återvände till slottet. Derpå begaf sig Gustaf till högvakten, befalte stänga portarne och uppmanade de församlade officerarne att följa sig till fäderneslandets räddning. Nästan alla, vidpass 200 personer, svuro honom ny trohet, och då Gustaf, trädande ut på borggården, på samma sätt tilltalade gardesvakten, skallade från soldaterna ett enstämmigt: lefve konungen! En afdelning grenadierer sändes att bevaka rådet, hvilket som bäst var församladt; slottsportarne stängdes och konungen red med talrikt följe genom staden, hvars befolkning öfverallt emottog honom med entusiastiska lefverop. Det hittills så mägtiga Sekretautskottet upplöste sig; men några af de hätskaste riksdagsmännen, bland dem Åbo-professorn Jakob Gadolin, häktades tills vidare. Inom två timmar var revolutionen verkstäld, utan att en enda blodsdroppe flutit till den regeringsforms försvar, hvilken nu i mera än 50 år ledt Sveriges rikes öden. Endast den ränkfulle general Pechlin slapp på flykt och försökte, ehuru utan framgång, organisera ett motstånd i landsorterna. Konungens manliga beslutsamhet och allmänhetens öfvermättnad vid partistriderna hade en gång för alla afgjort saken.

Den 12 Augusti 1772 sammankallades alla stånden till rikssalen. Gustaf III, i full kunglig skrud, satt på tronen och höll till de församlade representanterna ett mästerligt tal, i hvilket han framstälde rikets förnedring genom partistriderna och lofvade ånyo återställa Sveriges rikes gamla regeringssätt, sådant det hade varit på den store Gustaf Adolfs tid. Derefter upplästes den af konungen utarbetade regeringsformen, som af ständerna enstämmigt godkändes, hvarefter presterskapet uppstämde psalmen: "Nu lofvar Gud allt folk". Allt det förflutna skulle öfverlemnas åt glömskan, och konungen, som nu tillsatte ett nytt riksråd, sammansatt af alla partiskiftningar, förbjöd genom en särskild förordning att framdeles begagna de gamla partibenämningarna "Hattar" och "Mössor". Derefter hade ständerna intet vidare att uträtta, än att ordna bankens och finansernas tillstånd, hvarefter riksdagen afslöts den 9 September.

Ett par dagar tidigare hade Jakob Magnus Sprengtporten ändtligen hunnit anlända. Han hade redan innan sin affärd från Sveaborg erhållit underrättelse om konungens framgångsrika företag, men ansåg likväl nödigt att skynda öfver till Sverige, alldenstund det ännu var osäkert, huruvida ej på något håll ett möjligt motstånd kunde yppa sig. Den 28 Augusti seglade han från Sveaborg med fyra fartyg; men storm och motvind fördröjde derefter hans resa. Konungen gaf likväl ett storsinnadt erkännande åt den andel, Sprengtporten hade i den skedda regementsförändringen. "Eder, näst Gud, har jag att tacka för mitt rikes räddning", skref Gustaf till den finske öfversten, då denne hade landstigit vid Dalarö. Den 7 Sept. emottog konungen den finska hären utanför staden, omfamnade Sprengtporten och gaf honom svärdsordens kommendörsinsignier. De lätta dragonerna förenades med det kungliga gardet och Sprengtporten utnämndes till generallöjtnant och chef för gardet. Då en tid derefter, den 4 Oktober, Sveaborgs grundläggare *Ehrensvärd* dog på Saaris boställe i Wirmo, öfverlemnades äfven ledningen af de finska fästningsarbetena åt Sprengtporten, som nu var den mägtigaste undersåten i Sveriges rike.

I hela Europa, men isynnerhet i grannrikena, väckte revolutionen i Sverige mycken uppmärksamhet. Fredrik den store i Preussen varnade, Rysslands kejsarinna samlade trupper vid gränsen, och äfven Danmark, som följde den ryska politi-

kens ledning, syntes bereda sig till krig. Men lyckligtvis var Katharina för tillfället upptagen såväl af Polens delning, som af kriget med Turkiet. England, som önskade bibehålla freden i norden, förenade sig med Frankrike om att förhindra utbrottet af ett krig, och sålunda var inom kort Gustafs ställning tryggad äfven med afseende å de utländska magterna. Han kunde nu vända sin uppmärksamhet åt rikets inre angelägenheter och sjelf genom sina regeringsåtgärder ådagalägga fördelarne af den nya tingens ordning, han med mandom och lycka hade grundlagt.

Den regeringsform, som år 1772 antogs, lemnade i konungens händer en ansenligt utvidgad, ehuru af grundlagarne begränsad magt. Konungen skulle härefter regera, och rådets utlåtande var nu mera endast en formsak; äfven ständernas sammankallande berodde helt och hållet på konungen. Men införa nya lagar eller upphäfva en gammal kunde endast konung och ständer gemensamt, och lagförslag fingo äfven af ständerna vid riksdagarne framläggas; likaså bibehölls i sin fulla kraft folkets urgamla rätt att genom egen bevillning bestämma nya skatter, krigshjelp och soldatutskrifning. Uttryckligen erfordrades ständernas bifall till hvarje anfallskrig — en begränsning, som sedermera befans högst obeqväm. Banken bibehölls fortfarande under ständernas (nämligen de tre högre) vård och uppsigt, och äfven riksfinansernas tillstånd skulle framläggas för ett ständerutskott, "på det att de måge inhemta att penningarne blifvit brukade till rikets gagn och bästa."

Man måste medgifva, att denna nya grundlag egde några synnerligen framstående förtjenster. Den föregående "frihetstidens" politiska erfarenhet var tagen till godo, och den envåldsmagt, som i Karl XII:s händer hade fört riket till branten af dess undergång, hade högtidligen blifvit öfvergifven; men åt konungamagten hade i alla fall blifvit förlänadt nödigt anseende och tillfälle till verksamhet. Det största felet hos den nya regeringsformen var kanhända osäkerheten i uttryck och bestämningar, som kunde framkalla, såsom sedan i sjelfva verket blef fallet, stridiga tolkningar; ty den politiska synkretsen hade likväl under de senaste femtio åren alltför mycket vidgats, för att man skulle kunnat återgå till förhållandena på den store Gustaf Adolfs tid, såsom Gustaf III syntes önska. Vi kunna visserligen tro på konungens allvarliga afsigt, att redligen iakttaga de begränsningar för sin magt, dem den nya

regeringsformen ålade honom, och att han i sjelfva verket trodde sig kunna förblifva allenast "den förste medborgaren bland ett fritt folk". Men å andra sidan bodde i hans bröst en rotfästad misstro till ständerinstitutionen, hvilken han hade lärt känna endast i dess förnedringstillstånd. Af denna orsak begynte han ganska snart afvika från den grundlagsenliga väg, han först hade faststält, och mången, som i början med glädje hade helsat tingens nya ordning, började snart med ovilja betrakta Gustafs böjelse för enväldet. Den allra första, som oåterkalleligen bröt med konungen, var revolutionens upphofsman, *Jakob Magnus Sprengtporten.* Denne redbare och kraftige, men derjämte likväl äfven hersklystne och äregirige man synes redan från början blifvit förbittrad deröfver, att folkets deltagande i regeringen blifvit alltför trångt begränsadt, och han trifdes äfven för öfrigt icke länge bland de unge gunstlingar, hvarmed konungen omgaf sig. I anledning af någon liten misshällighet drog han sig derför redan om våren 1774 ifrån det offentliga lifvet och tillbragte sin återstående lefnad († 1786) i dyster enslighet nära Stockholm, då och då ansättande konungen med bittra och förebrående skrifvelser. Men i allmänhet visade likväl de första åren af Gustafs regering fortfarande ett ömsesidigt förtroende emellan regent och folk; folket gladde sig åt den länge efterlängtade hvilan efter de långvariga partistriderna, och konungen ådagalade för det mesta en vis och betänksam återhållsamhet vid utöfvandet af regeringsmagten.

Bland mängden af de förtjenstfulla förordningar, hvilka smycka början af Gustaf III:s regering, förtjenar särskildt nämnas, att det pinliga förhöret, hvilket såsom en hemsk qvarlefva af medeltidens mörker ända hittills varit bibehållet, nu ändtligen afskaffades, och att *tryckfrihetslagen* af år 1766 med några begränsningar förnyades år 1774. Den anmärkningsvärdaste åtgärden var likväl *penningeväsendets ordnande* (Realisationen), som ändtligen år 1776 blef slutfördt, till stor lättnad för alla affärsmän. Såsom rikets enda hufvudmynt faststäldes nu silfver-riksdalern, eller den s. k. *Specie-riksdalern*, indelad i 48 skillingar, och dalerräkningen, så i silfver- som kopparmynt, afskaffades. Men bankens gamla sedlar inlöstes blott till halfva nominella värdet, så att 18 daler (72 mark då gällande mynt) kopparmynt i sedlar inlöstes med en riks-

daler. Det var samma förfaringssätt, som Anders Chydenius redan tio år tidigare hade föreslagit såsom det enda billiga och möjliga. Den goda framgången af denna åtgärd och det tillägg, att tjenstemännens löner beräknades efter den ursprungliga kursen (en riksdaler = 9 daler kopparmynt), hvarigenom de rätteligen fördubblades i jämnförelse med det då gällande penningevärdet, förskaffade konungen allmän tillgifvenhet, och man kände ingen ovilja ens deröfver, att äfven skatterna på samma sätt beräknades efter den ursprungliga kursen, alldenstund man på detta sätt endast återgick till deras förra belopp. Deremot började Gustafs förordnanden rörande *bränvinet* redan uppväcka missnöje. 1772 års ständer hade åtagit sig bränvinsbränningsafgift äfven för de fall, då regeringen i anseende till sädesbrist skulle anse nödvändigt att förbjuda bränningen. Med anledningen häraf tillvällade sig Gustaf nu bränvinsbränningen såsom en kunglig företrädesrättighet (regale) och begynte begagna sig deraf till statsinkomsternas ökande. År 1775 utbjöds bränvinsbränningen på arrende; men då endast få spekulanter anmälde sig, grundlades ordentliga kronobrännerier och den förra bränvinsskatten upphäfdes. De förderfliga följderna häraf läto ej länge vänta på sig. Kronobrännerierna medförde ej för staten den påräknade vinsten, och allmogen, som ansåg bränvinsbränningen för en lika naturlig husbehofsangelägenhet som svagdricksbrygd och brödbakning, råkade genom lönnbränning i förvecklingar, som förderfligt inverkade både på sederna och förmögenheten. Då ständerna år 1778 åter sammanträdde, petitionerade bondeståndet om att återfå den s. k. “husbehofsbränningen“; men konungen gaf ej dertill sitt bifall. Hundra års erfarenhet har sedermera tillräckligt bevisat, att Gustaf hade rätt, då han ville afskilja bränvinsbränningen från jordbruket. Men då för tiden väckte redan sjelfva försöket i och för sig ovilja, och det sätt, hvaruppå förändringen verkstäldes, gaf anledning till skarpt klander.

Med tacksamhet böra vi framhålla, att Finland på denna tid fick åtnjuta en synnerligen omtänksam vård såväl i afseende å landets förvaltning som ock dess odling. Flere af de åtgärder, hvilka ständerregeringen efter Hattarnes krig hade föreslagit, blefvo först genom Gustafs försorg utförda, och den omständighet, att konungen sjelf flere gånger besökte Finland, gjorde honom älskad af dess befolkning, om också

han af dess språk ej förstod mera än några enstaka ord. Hans första besök skedde om sommaren 1775, då Gustaf ville äfven i Finland göra sin eriksgata, såsom forna regenter hade gjort i de svenska landskapen, men ännu ingen före honom i Finland. Med Hämeenmaa-fartyget "Oden" kom han öfver från Stockholm till Åbo, åtföljd af riksråden Liewen och Ulrik Scheffer, och begaf sig derifrån öfver Tavastehus till Helsingfors och Sveaborg, der han vid detta tillfälle förordnade, att en minnesvård skulle uppsättas på denna fästnings grundläggares graf. Härifrån fortsattes färden öfver Borgå och Lovisa till gränsen vid Kymmene-elf, hvarefter konungen återvände till Sverige. Men såsom frukter af detta korta besök utkommo snart flere förordningar, hvilka för långa tider omgestaltade förhållandena i Finland. En kunglig förordning, gifven i Tavastehus *den 20 Juni 1775*, grundlade en ny *hofrätt i Vasa*, under hvars lagskipning lades hela Karelen, de nordliga delarne af Savolaks och Tavastland samt Österbotten med Kuusamo lappmark. Af landets tre lagsagor gjordes nu fem, nämligen två under Vasa hofrätt och tre under hofrätten i Åbo, och i stället för de forna fyra länen upprättades nu sex, hvilkas landshöfdingar fingo sina säten i Åbo, Tavastehus, Heinola, Kuopio, Vasa och Uleåborg. En mängd anordningar följde häruppå. Den 28 Juni 1776 invigdes Vasa hofrätt högtidligen å Stockholms slott, och till dess första president förordnades friherre *Arvid Fredrik Kurck* af den gamla finska slägten. Samma år anlades i *Kuopio* kyrkoby en ny stad, hvilken först senare erhöll sina privilegier. Några näringsförmoner medgåfvos äfven åt Tommola by af *Heinola* kapell, hvarest sedermera en stad har uppstått, och staden Tavastehus flyttades till den plats vid slottet, hvilken den nu innehar. Dessutom anlades ännu tvenne städer, nämligen *Tammerfors* i Satakunta år 1779 och *Kaskö* i Österbotten år 1785; några nya vägar anlades till de aflägsnare trakterna, och en kanal påbörjades i Lempälä, hvilken skulle förbinda Tammerfors och Tavastehus, ehuru arbetet sedermera afstannade. Men den måhända vigtigaste af Gustafs åtgärder beträffande Finland voro de i Åbo utfärdade förordningarna från den 27 och 28 Juni 1775, genom hvilka en ny skatteläggning i Savolaks och Karelen påbjöds, äfvensom verkställandet af storskifte i Finlands alla län. Det påbjudna *storskiftet* afsåg i början intet annat än skogsallmän-

ningarnas och utmarkernas fördelning emellan hemmanen. Men saken erhöll sin egentliga betydelse, då den bestämning någon tid derefter tillades, att åt hvarje hemman skulle gifvas i förhållande till dess mantal en motsvarande areal åker, äng, betesmark och skog, men de öfverblifna utmarkerna skulle om händer tagas af kronan och upplåtas åt nybyggare till odling. Detta storskifte, till hvilket ansenliga summor af statsmedlen användes, gagnade på dubbelt sätt landets odling: för det första fingo de gamla hemmanen sina egor noga afskilda från det forna sambruket af betesmark och skog, så att de kunde egna större omvårdnad åt sitt eget; och för det andra togo nyodlingarna en sådan fart, som man allt sedan Gustaf Vasas tider ej hade skådat i Finland, så att under loppet af ett årtionde hundratals nya gårdar uppstodo i alla län, i synnerhet i Österbotten, Tavastehus- och Kuopio län. Likväl synes storskiftet äfven hafva framkallat mycket missnöje, och skattebönderna klagade icke utan skäl, att konungen egenmägtigt förgrep sig på deras eganderätt, isynnerhet som man samtidigt genom förordningar om svedjandet försökte förekomma dess missbruk. Men Gustaf bemödade sig att med mildhet undanrödja folkets fördomar i denna sak och medgaf skälig eftergift, der sådant ansågs nödigt. Synnerligen anmärkningsvärdt är bland annat det öppna bref, hvilket han under sin utländska resa år 1784 den 8 Juni ifrån Versailles utfärdade till det finska folket, sägande att "han ville för ett redligt, tappert och troget folk utlägga dess egen fördel", hvarmed han åsyftade storskiftet. Detta bref förtjenar uppmärksamhet äfven derför, att man deraf kan se, att Gustaf III noggrant hade uppfattat det förhållande af ömsesidigt förtroende, som allt ifrån gamla tider rådde emellan Sveriges konungar och deras undersåtar. Men sällan hade någon af Sveriges föregående konungar uttryckligen vändt sig till det finska folket; Gustaf III erkände deremot mera än någon af hans företrädare den Finska nationen såsom särskildt existerande i bredd med rikets öfriga befolkning och gaf åt den samma en någorlunda berättigad ställning i förhållande till Sveriges innevånare.

Det är troligt, att Gustaf kände sig af tacksamhet bunden vid finnarne för deras deltagande och trohet vid revolutionen, och att han åt Sprengtporten hade gifvit löften i allmänna ordalag att i någon mon likställa Finland med Sverige. Dessa

förpligtelser afsågo utan tvifvel i främsta rummet Finlands krigsväsende, som af den förra regeringen ofta nog blifvit försummadt, samt den finska adeln, hvilken under ständerregeringen känt sig tillbakasatt. Gustaf skred nu, äfven hvad dessa omständigheter beträffar, med berömvärd omsorg till verket. Fästningsarbetena i Finland fortsattes med ifver såväl på Sveaborg som Svartholm, den s. k. "arméns flotta" gjordes fulltalig och försorg drogs såväl om de finska truppernas öfning som den finska officerskårens bildning. I sistnämnde värf fick nu den yngre *Sprengtporten*, *Georg Magnus*, ett lämpligt verksamhetsfält, der hans kraftfulla personlighet och upplysta förstånd snart gjorde sig gällande. Han utnämndes nämligen i Mars 1775, eller kort innan konungens besök i Finland, till militärchef i Savolaks, hvars olämpliga gräns erfordrade ett synnerligt omsorgsfullt försvarsväsende, och fick under sitt befäl alla trupper, som funnos i närheten, d. v. s. Savolaks' infanteri, Savolaks' fotjägare, Karelens och Kymmenegårds läns dragoner samt Elimä och Rautalampi-bataljonerna. På denna post utvecklade nu Sprengtporten nära fyra år en trägen och ifrig verksamhet i och för "Savolaks-brigadens" öfning och undervisning, använde somrarne till öfningsläger och upprättande af kartor och vinnlade sig under vintrarne om de yngre officerarnes undervisning och bildning. Hans bostad, *Brahelinna* öfversteboställe i Kristina socken, inrättades till ett slags krigsskola, till hvilken konungen skänkte 2,000 riksdaler. Sprengtporten sjelf synes på dessa fosterländska företag hafva offrat hela sin enskilda, icke så alldeles obetydliga förmögenhet, men höjde i sjelfva verket på kort tid krigsväsendet i dessa nejder till en ståndpunkt, som väckte uppmärksamhet och förvåning äfven utom landet. Till det öfriga krigsfolket upprättades i *Karelen år 1776* en ny trupp *jägare* om 600 man, till hvilkas bekostande denna nejds manhaftiga befolkning åtog sig att betala en årlig jägareskatt. För öfrigt ställdes krigsfolkets beväpning och manövrering på en alldeles ny fot; de s. k. "Sprengtportens stussare", hvarmed den äldre brodren redan hade försett Savolaks' jägare, begynte nu genom den skicklighet, hvarmed de handterades, erhålla en skräckinjagande ryktbarhet, och hela brigaden uppbragtes till en krigsduglighet, som den hvarken förr eller senare har innehaft. Men främst förtjent af omnämnande är Sprengtportens inflytande på sin officerskår.

Hans krigsskola, sedermera flyttad till *Haapaniemi* kungsgård i Rantasalmi och inrättad till egentlig *kadettskola*, erbjöd åt finska adelns söner ett länge saknadt tillfälle till inhemtande af vetenskapliga fackkunskaper. Ännu verksammare synes Sprengtportens personliga inflytande hafva varit; den utmärkte chefens föredöme och råd väckte officerarnes patriotiska entusiasm, och den hängifvenhet, hvarmed de sedermera i alla öden voro fästade vid honom, äro det bästa beviset på denne mans öfverlägsna egenskaper.

Sprengtportens åtgöranden i Savolaks äro ovedersägligt äfven de att räknas konungen till förtjenst, emedan de understöddes och uppburos af konungens ynnest och medverkan. Men alltför snart grumlades likväl det ömsesidiga förhållandet emellan kung Gustaf och Sprengtporten, tilldess slutligen en öppen brytning inträffade, som drog denne bort från sin förra verkningskrets och ledde hans fosterländska sträfvanden in på en annan bana. Orsaken till denna beklagansvärda förändring var synbarligen till största delen att sökas hos konungen, hvilken i någon mon synes ärft Hattregeringens misstro mot finnarne. Å andra sidan åter var Sprengtporten sjelf af ett häftigt och pockande sinnelag, och Gustaf, som redan fått erfara tillräckligt obehag af den gamle Sprengtportens ofördragsamhet, började synbarligen frukta den yngre halfbrodrens växande fordringar. Dertill kom enskilda omständigheter, hvilka vi här endast i korthet kunna antyda. Inom den kungliga familjen hade på denna tid beklagliga förvecklingar uppstått, alldenstund enkedrottning Lovisa Ulrika med sitt vanliga oroliga sinne stämplade emot sin äldste son, hvaremot hon gynnade sin gunstling, *Fredrik*, Gustafs yngre broder, åt hvilken modren säges önskat förskaffa Finland till sjelfständigt hertigdöme. Sprengtporten, som ofta besökte Stockholm, synes stått i vänskapsförhållande till hertigen; derjämte säges ryska sändebudet *Simolin*, den samme som tidigare i egenskap af von Korffs och Panins sekreterare hade uppeggat finnarnes politiska missnöje, ofta hafva sökt hans sällskap, ehuru Sprengtporten då ännu icke var angelägen om en dylik bekantskap. Dylika omständigheter gåfvo likväl anledning till misstro, och Gustaf beslöt att sända honom utomlands, i det han gaf honom i uppdrag att studera Rysslands och andra staters militärväsende. Ordern om denna resa utfärdades om hösten 1778, samtidigt

som den nya riksdagskallelsen utfärdades, och man kunde klarligen märka, att konungen äfven hade till biafsigt att hindra Sprengtporten från deltagande i riksdagen. I början af år 1779 begaf sig Sprengtporten i sällskap med ett stort antal finska officerare öfver St. Petersburg till Berlin, och tog derifrån vägen till Paris; men bragt i trångmål genom konungens njugghet i afseende å resemedlen, begärde han redan följande år afsked från konungens tjenst, och han erhöll i sjelfva verket detta afsked beredvilligare, än han kanske sjelf ens hade önskat. Sedan han förgäfves sökt att få medfölja franska armén till amerikanska kriget, återvände han år 1781 till Finland. Men hans verksamhet såsom statens tjensteman var slutad, och i dess ställe begynte han nu på eget bevåg uppgöra politiska planer, om hvilkas beskaffenhet och följder vi framdeles blifva i tillfälle att tala.

Under tiden hade Gustaf III med framgång befästat den genom revolutionen grundlagda regeringsformen. I början fortsatte det besegrade Mösspartiet ännu sina stämplingar, och det var att frukta, att kejsarinnan, som ansåg sig som den förra regeringsformens beskyddarinna, skulle vara benägen att vid passligt tillfälle inblanda sig i saken. Men Gustaf gjorde sina fienders förhoppningar om intet, då han om sommaren 1777 helt oförmodat reste till St. Petersburg och der genom sitt intagande sätt förmådde sin anförvandt Katharina att följa en vänligare politik. Detta var så mycket vigtigare, som tiden för ständernas sammanträdande var nära och den nya regeringsformen sålunda hade att bestå sin första pröfning. Gustaf hade nämligen lofvat den gamle Sprengtporten, att allt det, som då faststäldes, skulle anses såsom endast ett försök för sex år; han hade äfven i sitt afskedstal till ständerna år 1772 yttrat den "förhoppning", att åter få helsa dem välkomna efter sex år. Samma dag, då den bestämda tiden hade gått till ända, eller *den 9 September 1778*, utfärdades derför ny kallelse till riksdag, och *den 19 Oktober* begynte ständermötet. Gustafs ställning till Ryssland var vid denna tid så fördelaktig, att kejsarinnan kort innan riksdagens öppnande återkallade Simolin från Stockholm, och sände, så länge riksdagen varade, ingen annan minister i stället, så att det ej skulle se ut, som om Ryssland ville fortfara med sin forna inblandning. Å andra sidan hade äfven Gustaf på allt sätt velat visa åt de utländska

magterna, att fullständig enighet och tillit rådde emellan regenten och folkets representanter. Detta mål hade han äfven lyckats uppnå. Nästan all split och motsträfvighet hade upphört, eller förbytt sig till känslor af tacksamhet och undersåtlig trohet. Gustaf utsåg landtmarskalk åt adeln och ledde sjelf ett par gånger förhandlingarna inom detta stånd. Erkebiskop Mennander blef i enlighet med riksdagsordningen af år 1617 talman för preståndet. Men borgare- och bondestånden anhöllo särskildt hos konungen, att han ville utse talmän åt dem, och detta förfaringssätt bestämdes såsom lag för framtiden. Äfven några andra anordningar bestämdes enligt konungens önskan. Klassindelningen inom adeln hade under hela den sist förflutna tiden varit upphäfd, men återstäldes nu, i stöd af Gustaf Adolfs riddarhusordning; 300 ätter flyttades från svenne- till riddareklassen, hvilken under tidernas lopp hade blifvit allt för fåtalig, och några närmare bestämningar gjordes om sättet, huru ätterna borde representeras.

Rörande riksdagsarbetet i allmänhet är att märka, att intet sekret utskott tillsattes; men åt banko-utskottet gafs delvis en slöja af hemlighet. Den förra bevillningen bibehölls äfven nu — icke, såsom några riksdagsmän fordrade (t. ex. den bekante Anders Chydenius) tills vidare, utan ända till nästa, af konungens kallelse beroende riksdag. Äfven på ännu ett annat sätt voro ständerna i tillfälle att visa sin undersåtliga hängifvenhet. *Den 1 November* föddes åt riket en tronarfvinge; han erhöll namnet *Gustaf Adolf*, och ständerna kallades att genom ombud närvara såsom dopvitnen. På denna artighet svarade ständerna genom att anslå 300,000 riksdaler till faddergåfva åt den unge prinsen, hvarjämte åt konungen, drottningen och hertig Karl betydliga gratifikationer anslogos; men Gustaf efterskänkte tredjedelen af faddergåfvan, till lindring för de fattigaste skattdragarne. Det ömsesidiga förhållandet vitnade sålunda endast om förtroende och kärlek: å konungens sida en huld omvårdnad, å ständernas åter undersåtlig tacksamhet och trohet. Särskildt förtjenar omnämnas, att representanterna för finska allmogen i början af November framburo till konungen sina tacksägelser för de välgerningar, hvilka Finland af honom fått åtnjuta, likasom för de milda ord, genom hvilka han "för everdelig tid åter hade upprättat det finska folkets ära". De flesta af konungens propositioner antogos; de rörde sig kring

förmildringar i dödsstraffet och andra bestämningar i lagen om brottmål. Äfven ständerna å sin sida begagnade sig af den rättighet, regeringsformen gaf åt dem, och föreslog fri religionsöfning åt alla inflyttade främmande trosförvandter. Detta förslag gick igenom hos tre stånd, men föll i presteståndet, der Anders Chydenius förgäfves kämpade för det samma; men konungen gaf sin stadfästelse i enlighet med de tre ståndens beslut. Slutligen bör nämnas, att vid riksdagens slut fråga väcktes, huru man skulle förfara, då två stånd i sitt beslut stannade emot två. Under ständerregeringens tid hade i sådan händelse saken fått förfalla, och samma förfaringssätt ansåg man äfven nu böra följas, fastän riksdagsordningen från år 1723 hade upphört att gälla. Men konungen, som hade önskat afgörande magten åt sig, om ständernas röster skulle utfalla jämnt, lät ej frågan komma till afgörande, utan afslutade i största hast riksdagen *den 26 Januari 1779.*

Öfver hufvud visade denna första riksdag efter revolutionen redan många groende tvistefrön, hvilka allenast konungens och hans mäns nästan ängsliga omsorger förmådde hindra att framträda. Men dessa förökade sig ansenligt under de sju år, som nu följde. Gustaf, som trodde sin ställning nu vara tillräckligt betryggad, iakttog ej längre den försigtiga hofsamhet i den inre och yttre politiken, som så fördelaktigt betecknade hans första regeringstid, utan började allt mer och mer förvilla sig uti envåldets slingrande labyrint. De olycksaliga kronobrännerierna framkallade allt större missnöje, isynnerhet då man till förhindrande af lönnbränningen grep till våldsamma och de enskildes fribet kränkande medel. Den offentliga yttringen af detta växande missnöje försökte man förekomma derigenom, att tryckfriheten redan år 1780 inskränktes, och ytterligare ännu mer år 1785, då ansvaret lades på boktryckarne och desse erhöllo uteslutande rätt att utgifva tidningar och tidskrifter. Härtill kom ännu en mängd smärre afvikelser från regeringsformens föreskrifter och den grundlagsenliga häfden, äfvensom ytterligare konungens glänsande och slösaktiga hofhållning och täta utländska resor. Medel anskaffades än på ett, än på ett annat sätt, bland annat äfven genom sådana allmän ovilja framkallande utvägar, som försäljningen af lediga kyrkoherdetjenster, hvilken handel å konungens vägnar bedrefs af statssekreteraren Schröderheim.

Alla dessa omständigheter kunde ej undgå att uppväcka knot och missnöje, och det var ej heller någon brist på sådana, hvilka försökte framställa alla konungens handlingar i den sämsta dager. Trenne hårda missväxtår, hvilka efter hvarandra öfvergingo landet åren 1783—1785 gjorde äfven allmogen nedstämd, isynnerhet som konungen samtidigt företog krigiska rustningar och sjelf begaf sig på sin långa resa till *Italien* och Frankrike (från hösten 1783 till sommaren 1784). Men äfven detta tidskifte saknade ingalunda glänsande ljussidor. Då de amerikanska kolonierna på denna tid hade begynt upproret mot England och med anledning deraf ett häftigt sjökrig hade uppstått emellan sistnämnda land och Frankrike, så förbundo sig de tre nordliga länderna, Danmark, Sverige och Ryssland, år 1780 till en s. k. "*beväpnad neutralitet*" i och för sina handelsflaggors skydd. Följden häraf var den, att rikets skeppsfart ansenligt förökades; den finska tjäran steg till oerhördt pris, och stapelstäderna i Österbotten riktade sig. Äfven storskiftet i Finland begynte småningom visa sina goda följder, och i förhållande till omständigheterna gjorde konungen nödiga eftergifter och lindringar vid dess verkställande. Svedjebruket, som var bestämdt att upphöra 1784, fick för missväxtårens skull bedrifvas ännu en tid framåt, och i Juni följande år höll konungen i Åbo en sammankomst med Finlands samtliga landshöfdingar rörande storskiftet, hvarvid bland annat bestämdes, att de hemman, hvilka redan voro köpta till skatte, skulle få behålla en ansenlig areal af öfverloppsjorden, med vilkor att de skulle upptaga den till odling. Den mest lysande sidan af Gustaf III:s verksamhet var likväl hans varma omsorg om konsten och litteraturen, hvilka nu hade sitt Augustianska tidehvarf i Sverige. Den svenska teatern höjde sig till en nationel institution, hvilken konungen sjelf riktade med litterära produkter. *Svenska akademien,* stiftad år 1786, fick till sitt värf att öfvervaka svenska språkets renhet och vård, och i strålarne af konungens ynnest slog skaldekonsten ut i herlig blomstring, hvarom namnen *Kellgren*, *Bellman*, *Lidner*, *Thorild*, *Leopold*, *fru Lenngren* m. fl. bära vitne. På de litterära förhållandena i Finland kan man deremot icke spåra någon direkt inverkan af detta "Gustavianska tidehvarf"; ty den jämnförelsevis obetydliga svenska poesi, som *Aurorasällskapet* i Åbo publicerade, var en produkt af den gamla tids-

andan, och den i finsk drägt klädda poesin, hvars värde var ännu ringare, hade synbarligen alls icke tilldragit sig konungens uppmärksamhet.

Konungens sträfvanden för konst och litteratur gjorde hans hof till det gladaste och mest lysande, Sverige ännu någonsin hade sett, men förminskade likväl på intet sätt hans verksamhet i förvaltningen af sitt rike. Det är att märka, att rådet strax efter revolutionen hade förlorat nästan hela sin betydelse, hvaremot konungen sjelf allt mer och mer öfvertog sakernas ledning. I sin egenskap af kanslipresident utöfvade *Ulrik Scheffer* (1772—1783), hvars arbetsamhet och skarpsinne konungen värderade, ännu mycket inflytande på den utrikes politiken. Efter honom blef väl grefve *Gustaf Filip Creutz*, — skalden, som ända hittills hade varit ambassadör vid franska hofvet — till namnet premier-minister; men sedan Creutz dött år 1785, lemnades detta embete obesatt, och Gustaf skötte sjelf alla ärender, som rörde de utländska magterna. Hans politik hade vid denna tid börjat taga en krigisk riktning; synbarligen var det hans afsigt att genom eröfringar betrygga sitt rikes sjelfständighet och ånyo upplifva det svenska namnets glans. Hans första afsigt var att bibehålla det vänskapliga förhållandet till Ryssland, samt att med kejsarinnans bifall öfverfalla Danmark och eröfra Norge. Derför sammanträffade Gustaf, om sommaren 1783, med Katharina i Fredrikshamn, dit hon enkom fördenskull infunnit sig. Då han derförinnan besökte lägren vid Parola eller Luolaja, der den finska militären höll sina öfningar, föll han af hästryggen och bröt sin venstra arm (den 12 Juni), så att han först efter tvenne veckor kunde fortsätta resan ifrån Tavastehus. Den 29 Juni inträffade han i Fredrikshamn och var der i tre dagars tid kejsarinnans gäst. Katharina, som nyss hade förenat khanatet Krim med sitt rike och af denna anledning väntade en krigsförklaring ifrån Turkiet, ville bibehålla freden och det vänskapliga förhållandet med Sverige, men var tillika alltför klok att gifva några bestämda löften rörande Danmark, som var Rysslands gamla bundsförvandt. Under det Gustaf väntade, att de politiska förhållandena skulle reda sig, beslöt han då att göra en resa till södra Europa och tillbragte hösten, vintern och våren (1783—1784) uti Italien, under det han skriftligen fortsatte sina underhandlingar med Katharina. Men då kejsarinnan slutligen rent ut för-

klarade sig ämna förhindra alla planer emot Danmark, begaf sig Gustaf till Paris, förnyade der sitt förbund med Frankrike och väntade härefter endast på lägligt tillfälle att oförmodadt öfverfalla sin östra granne. Ett sådant tillfälle yppade sig likväl icke i hast; ty Turkiet hejdade ännu, ehuru väl det kände sig uppbragdt, sina hämndplaner. Men inom Sverige tilltog under tiden missnöjet dag från dag, och Gustafs ställning blef sålunda allt svårare. På hvad sätt hans i början så lugna regering sålunda småningom öfvergick till strid och split med inre och yttre fiender, vilja vi i följande kapitel närmare utlägga.

---

7. Slutet af Gustaf III:s regering 1786—1792; Anjala-förbundet och Treåriga kriget (1788—1790).

De oppositionella element, som på denna tid begynte träda i dagen inom Sveriges rike, hade rätteligen samlat sig från många olika håll. Tidehvarfvets s. k. “upplysningsfilosofi“, hvilken från Frankrike som utgångspunkt hade utbredt sig till hela Europas bildade folkklasser och åsyftade frisinnade förbättringar af alla slag i de politiska, sociala och kyrkliga förhållandena, kunde så mycket lättare inverka på de högre samhällslagren äfven i Sverige, som det var ganska vanligt, att de unga adelsmännen från Sverige och Finland någon tid tjenade vid den franska armén och der fullbordade sin uppfostran. Men då dessa åsigter blifvit införda till Sverige, upplifvade de åter minnet af ständerregeringens tider, och följden blef den, att de forna partimännen och de nya frihetsvännerna småningom bildade sig till ett gemensamt oppositionsparti. Det är att märka, att denna frihetslåga, som i främsta rummet hade utbredt sig bland adeln, först sökte gripa omkring sig inom de hemliga eller slutna sällskap, hvilka under detta tidehvarf voro en modesak i hela Europa. Äfven Finland, ehuru det låg något åt sidan från den europeiska idéströmmen, erfor likväl i detta afseende tidsandans inflytande, och alla tidens mystiska svärmerier funno framstående representanter äfven i finska män, bland hvilka må såsom exempel nämnas

andeskådaren *Gustaf Björnram* och guldmakaren *August Nordensköld.* Men i politiskt hänseende vigtigast voro denna tids *frimurar*-samfund, hvilket äfven hade sina loger i Finland, såväl på Sveaborg som annorstädes, och som synes bland sina medlemmar hafva räknat de flesta i Finland bosatte officerare. Förutom utöfvandet af allmän menniskokärlek, som dessa föreningar afsågo, gåfvo de tillfälle äfven till politiska öfverläggningar, hvilka allt efter omständigheterna kunde öfvergå till ordentliga sammansvärjningar. På sådant sätt begynte otvifvelaktigt den politiska oppositionen i Finland ganska snart gestalta sig; men i spetsen för den samma trädde här ett särskildt nationelt sträfvande, hvilket ej hade något mindre syftemål, än Finlands sjelfständighet i bredd med Sverige eller dess skiljande från svenska väldet.

Såsom hufvudman för detta sträfvande framträdde vid denna tid *Georg Magnus Sprengtporten*, hvilken, sedan han återvändt från Frankrike, nu i flera år (1781—1784) vistades på sin gård i Nastola och i samråd med närboende adelsmän i Tavastland och Nyland uppgjorde planer rörande Finlands politiska ställning. När dessa planer hade uppstått hos honom, kunna vi ej med säkerhet afgöra. Det är möjligt, att han under sin vistelse i Paris, hvarest han blef bekant med den store Franklin, hade tagit det amerikanska frihetskriget till förebild för dylika spekulationer beträffande Finland. Men ännu troligare är det, att hans egna fosterländska sträfvanden slutligen ledde honom till den öfvertygelse, att Finland endast såsom en särskild stat skulle kunna tillkämpa sig en nationel framtid. Denna tanke, som redan flere årtionden hade rört sig inom de finska Mössorna, synes denna gång vunnit många anhängare, och den fosterländska entusiasm, som Sprengtporten redan genom sin förra embetsmannaverksamhet hade uppväckt, drog äfven nu de unga adelsmännens sinnen inom hans tankekrets. På detta sätt bildade sig nu inom det allmänna oppositionspartiet ett särskildt sjelfständighetsparti, bland hvars medlemmar må nämnas friherre Robert Vilhelm de Geer (från år 1783 vice landshöfding öfver Kymmenegårds län), kaptenen, sedermera majoren, Johan Anders Jägerhorn, major Karl Henrik Klick och öfversten vid Åbo infanteriregemente Johan Henrik Hästesko af Mohla-slägten. Men sättet, huru dessa planer skulle verkställas, synes ännu ej varit klart ens för partiets

hufvudmän. Pingstdagen 1784 (under det Gustaf var i Italien) säges Sprengtporten hafva besökt hertig Karl och i en mängd finska adelsmäns namn erbjudit honom den finska storfurstliga kronan. Men då hertigen på detta anbud gaf ett obestämdt svar, synes hela planen åter stannat dervid, och Sprengtporten ingick följande år i Nederländernas tjenst. Under tiden började det emellertid blifva tydligt, att förhållandet emellan Sverige och Ryssland icke mera var så vänskapligt, som sammankomsten i Fredrikshamn hade låtit förmoda. Sprengtporten, som på grund häraf kunde hoppas på Rysslands bistånd till förverkligandet af hans planer, gjorde på nyåret 1786 en framställning derom till ryska ministern i Haag och hänvisade till kejsarinnan Elisabets manifest af år 1742. Derefter begaf han sig tillbaka till Sverige, hvarest just för tillfället den af konungen sammankallade riksdagen bragte alla oppositionella ämnen i jäsning. Riksdagen var redan nära sitt slut, då Sprengtporten anlände; men han slöt sig genast till den skarpaste oppositionen. Sedan riksdagen afslutats, ingick han i rysk tjenst och flyttade till St. Petersburg, der kejsarinnan emottog honom med utomordentlig ynnest. Finlands afskiljande från Sveriges rike var naturligtvis den egentliga afsigten med detta steg; endast med Rysslands hjelp och under dess beskydd ansågs Finlands sjelfständiga politiska ställning vara möjlig.

Det är ögonskenligt, att Gustaf III, då han sammankallade ständerna om våren 1786, hade hoppats med samma framgång som åtta år tidigare leda dess beslut efter sitt sinne. Riksdagen tog sin början *den 1 Maj.* I kallelsen till riksdag hade inga andra skäl blifvit nämnda, än behofvet att uttänka åtgärder emot hungersnöd, i händelse äfven framdeles sådana missväxtår skulle inträffa, som de tre senaste. I och för detta ändamål begärdes af banken ett räntefritt lån å 1,000,000 riksdaler silfver till grundläggande af spanmålsmagasin. Saken hade äfven under denna form sin politiska sida; ty Gustaf hade nyss varit tvungen att vända sig till kejsarinnan för att begära säd för Finland ifrån de ryska magasinerna, och Katharina, ehuru hon biföll hans begäran, hade vid detta tillfälle bemött svenska konungen med högdragenhet. Men hans biafsigt var otvifvelaktigt att samla nödiga spanmålsförråd för ett kommande krig. Äfven en annan riksdagsproposition, nämligen passevolansafgiften från rotarne och rusthållen till arméns öfnings-

läger, åsyftade dennas iordningställande för den stundande striden. Slutligen förmodar man, att det var Gustafs afsigt att begära ständernas samtycke till sjelfva kriget, ehuru det motstånd, han mötte, sedan ändrade hans plan. Öfver hufvud visade ej ständerna denna gång samma beredvillighet och förtroende, som år 1778. Bankutskottet lofvade väl en betydlig summa till grundandet af spanmålsnederlag, men emot ränta och med det vilkor, att banken hädanefter skulle vara fritagen från hvarje hjelpsamhet emot kronan. Alla de öfriga propositionerna afslogos, och de petitioner, som framlemnades af ständerna, vitna om det i landet rådande missnöjet. Af särskild vigt var, att det nu slutligen, enligt ständernas petition, bestämdes, att de frågor skulle förfalla, i hvilka två stånd stannade emot två; ty endast på detta sätt kunde representationen stadga sig till en verklig statsmagt. En annan petition, som äfven erhöll konungens bifall, afsåg embetenas skyddande emot styrelsens godtycke; då regeringsformen i allmänhet bestämde, att konungen "icke finge förnärma någons lif och ära, kropp och välfärd, om han ej lagligen hade blifvit öfverbevisad om brott", så tillades dertill nu den förklaring, att till "välfärd" äfven hörde erhållet embete, undantagande förtroendeembeten. Rörande pressärenderna framstäldes den petition, att man skulle återgå till 1774 års förordning; men konungen gaf ej dertill sitt samtycke. Högeligen anmärkningsvärd, ur grundlags-synpunkt betraktad, var ständernas diskussion om bevillningsskattens förlängning; oppositionspartiet dref nämligen igenom sin fordran, att bevillningen endast skulle medgifvas för fyra år (hvaraf konungen likväl, då han afslutade riksdagen, efterskänkte det fjerde). Men den häftigaste spliten emellan statsmagterna framkallade bränvinsfrågan. Adeln bestred öppet, att bränvinsbränningen vore ett kungligt privilegium; äfven bondeståndet förenade sig häruti, och konungen afslöt, förbittrad häröfver, riksdagen helt plötsligt *den 23 Juni.* Om finnarnes uppträdande vid denna riksdag vilja vi särskildt tillägga några ord. Just dagen innan riksdagens slut hade Sprengtporten i adelsståndet uppläst ett långt besvärsmemorial, i hvilket han yttrade, att storskiftet kränkte eganderättens trygghet i Finland, och att detta lands befolkning skulle dött i hunger, om ej kejsarinnan hade kommit till bistånd. Äfven *Gustaf Adolf Tigerstedt* ifrån Savolaks gjorde vid samma till-

fälle häftiga anmärkningar emot passevolansen, hvilken redan till följd af särskilda begifvanden hade blifvit införd i Finland. Äfven sådana män, som öfver hufvud hörde till konungens beundrare, syntes denna gång hafva öfvergått till motpartiet, t. ex. borgmästaren i Vasa *Fagerström*, hvilken i bränvinsfrågan uttalade sitt skarpa ogillande af regeringens förfarande. Bland ständernas gemensamma besvär anträffas äfven ett memorial öfver nödvändigheten af forsrensningar i Tavastland, hvilket Tigerstedt hade framlagt i adelsståndet och hvarom äfven presterskapet och bönderna hade förenat sig. Af dessa och andra omständigheter framgår tydligt, att missnöjet hos finnarne var åtminstone lika stort och lika allmänt som hos svenskarne. Det framträdde äfven nästan på samma sätt i de olika stånden. Men i allmänhet gick adeln, under den gamle partichefen *Axel Fersens* ledning, i spetsen för oppositionen, och endast i detta stånd kan man i sjelfva verket iakttaga tydliga politiska afsigter.

Ständernas visade motsträfvighet kunde likväl icke förmå konungen att afstå ifrån sina krigiska planer; den lärde honom blott att i några ärender gå sina undersåtars önskningar till mötes och för öfrigt begagna den personliga tjusningskraft, hvarmed han vanligen förstod att vinna allas hjertan. Med anledning af de besvär, som blifvit anförda emot det i Finland pågående storskiftet, förordnade konungen kort efter riksdagens slut, att en större summa än härförinnan, nämligen 15,000 riksdaler specie, skulle dertill af statsmedlen användas, på det hemmansegarnes kostnader derigenom skulle lättas. Sommaren 1787 utgaf han äfvenså en förordning, hvarigenom bränvinsbränningen på en tid af tio år lemnades på arrende åt gårdsegarne och städerna. Samma dag denna förordning underskrefs, eller den 14 Juni, begaf sig Gustaf med den unge kronprinsen till Finland och for från Åbo till Parola malm, hvarest de flesta finska regementena voro församlade. Den förhoppning, som ofta blifvit yttrad ifrån Finland, att kronprinsen skulle lära sig finska, i hvilken afsigt kyrkoherden i Kronoby, Juvelius, redan år 1781 lät trycka en barnabok med svenska och finska hvarannan rad, syntes i finnarnes ögon nu hafva blifvit förverkligad, alldenstund den åttaårige prinsen något litet kunde uttrycka sig på finska. Denna omständighet samt konungens vänliga uppträdande säges hafva i betydlig mon

utplånat finnarnes missnöje. Hvad den finska adeln beträffar, synes Gustaf velat praktiskt bevisa, att finnarne ingalunda voro tillbakasatta i hans ynnest. I konungens följe befunno sig denna gång tvenne finnar, *Gustaf Mauritz Armfelt*, "nordens Alcibiades", för tillfället konungens kammarherre och vän, och den ridderlige *Johan Fredrik Aminoff*, kapten vid konungens garde. För öfrigt bemöttes den finska officerskåren med talrika ynnestbevisningar, hvilka ej undgingo att inverka på sinnesstämningen. Då Gustaf i början af Juli återvände till Stockholm, hade han obestridligt i väsendtlig mon återvunnit finnarnes sympatier. Men de djupare orsakerna till missämjan, hvilka fått samla sig under tidernas lopp, kunde naturligtvis ej genom dessa yttre medel undanrödjas; de inväntade blott sin tid för att framträda och verka.

Sålunda stodo sakerna, då om hösten 1787 underrättelsen kom, att det länge efterlängtade kriget emellan Ryssland och Turkiet ändtligen hade utbrutit. Gustafs beslut var genast fattadt. Sjelf begaf han sig till Köpenhamn, för att förmå Danmark att utträda från sitt förbund med Ryssland. Detta lyckades visserligen icke; men lika fullt syntes tillfället att angripa Ryssland nu vara lämpligare än någonsin, och Gustaf beslöt derför att vid vårens ankomst begynna kriget. Enligt regeringsformens bestämmelser skulle väl härtill behöfts ständernas bifall, och Gustaf försökte derför öfvertyga allmänheten om, att kejsarinnan förberedde ett anfall emot Sverige, hvilket man af alla krafter borde afvärja. Detta föregifvande var naturligtvis för tillfället alldeles grundlöst; ty så länge turkiska kriget pågick, önskade Katharina utan tvifvel att vara i godt förstånd med Sverige. Men ehuru Sverige sålunda i sjelfva verket saknade direkt anledning till kriget, så måste man dock medgifva, att Sverige ur den högre politikens synpunkt hade rätt att för sin egen säkerhet gripa till vapen. Allt från freden i Nystad hade Ryssland fordrat åt sig rätt att garantera Sveriges regeringsform, och ehuru revolutionen af år 1772 hade gjort slut på Rysslands inblandning i Sveriges inre angelägenheter, så hade kejsarinnan likväl icke helt och hållet afstått från sina anspråk, utan tvertom just på de sista tiderna åter begynt underhandlingar med oppositionspartiet såväl i Sverige, som i Finland. Dertill kom riksgränsens olämplighet och Finlands klufna tillstånd, hvilket länge hade varit för fin-

narne en orsak till bekymmer och hos dem framkallat benägenhet att fullständigt skilja sig från det svenska väldet. Gustaf kunde således med fullt skäl hoppas, att då Ryssland hade blifvit besegradt och Finland återfått sina gamla gränser längs Systerbäck eller ännu sydligare, finnarne med ny tillgifvenhet och trohet skulle sluta sig till Sveriges rike, hvars anseende och sjelfständighet derigenom åter skulle höja sig till sin forna ståndpunkt. Väl var äfven nu, likasom vid Hattarnes enahanda företag år 1741, de utländska magternas bistånd obetydligt, rikets egna penningetillgångar ganska ringa och rustningarna bristfälliga, samt dertill ännu partiandan genast i början i full verksamhet att förderfva krigets plan och framgång. Men den högsta ledningen var likväl i händerna på en man, hvilken fullt insåg, hvad hans egen och Sveriges ära fordrade af honom, och deri låg den stora skilnaden emellan Hattarnes krig och Gustaf III:s företag.

I början syntes dock sakernas gång vilja taga samma olyckliga riktning, som ett halft sekel tidigare. Kriget hade begynt i Savolaks, der natten emot *den 20 Juni 1788* en mindre rysk afdelning säges gått öfver gränsen vid *Wuolteensalmi* (i Puumala), hvilken händelse anfördes som bevis, att kejsarinnan hade varit den anfallande. Gustafs fiender försäkrade likväl, att den fiendtliga ströfkåren ej varit annat än till ryssar utklädde bönder, hvilka befälhafvaren i Savolaks, friherre *Hastfer*, på konungens befallning hade satt i rörelse. Huru förhållandet än må hafva varit, samlade emellertid Hastfer strax derpå sina trupper, omkring 1,300 man, emot *Nyslott*, som han begynte belägra den 2 Juli. Men dervid förblef företaget för en längre tid. Öfverstlöjtnant Ehrenroth, som med en liten trupp var posterad vid Kärnäkoski nära Willmanstrand, tvangs den 21 Juli efter ett manligt motstånd att draga sig tillbaka till Kyyrö, men intog strax derpå åter sin förra ställning. Under tiden hade konungen den 2 i samma månad anländt till Helsingfors och derifrån begifvit sig till gränsen vid Kymmene-elf, dit de finska regementena som bäst samlade sig under general *Karl Gustaf Armfelts* (farbror till Gustaf Mauritz) befäl. Äfven stora flottan, som under *hertig Karls* befäl redan tidigare seglade ifrån Karlskrona och nära Ösel hade mött några ryska skepp, som voro stadde på resa till Medelhafvet, — hvilka man dock nödgades låta passera,

emedan kriget då ännu icke var börjadt — erhöll nu befallning att fördrifva ryssarne från Finska vikens farvatten. Gustafs afsigt var ingen mindre, än att landsätta de svenska regementena på Ingermanlands kust och derefter låta dem anrycka direkte emot St. Petersburg. Men denna plan omintetgjordes helt och hållet, då de ryska och svenska flottorna *d. 17 Aug.* sammandrabbade vid *Hogland.* Den ryska flottan, hvaröfver engelsmannen Greigh förde befälet, var till antalet kanoner något starkare, och å hvardera sidan streds med utomordentlig tapperhet i sex timmars tid; men segern räknade hvardera parten sig till godo, och den svenska flottan drog sig tillbaka till Sveaborg der den äfven sedan blef liggande. Efter denna tilldragelse var det intet annat råd, än att göra hufvudanfallet från Finland.

I denna afsigt landsattes de svenska trupperna i Helsingfors eller sändes med skärgårdsflottan emot gränsen. Af de finska regementena hade redan en del öfvergått Kymmene-elf och inträngt på det ryska området. Öfverste *Armfelt*, konungens gunstling, gick redan *den 12 Juli* vid Strömfors öfver elfven och anryckte derifrån småningom till Summa. En större afdelning åter fördes af general Armfelt den 18 Juli vid Anjala öfver gränsen och kom efter ett par dagars marsch till Husula. Konungen, som under tiden flere gånger färdats emellan Helsingfors och gränsen, inträffade slutligen den 28 Juli vid Husula och öfvertog befälet. Det var hans afsigt att intaga Fredrikshamns fästning, hvars svaga garnison ej skulle förmått göra något verksammare motstånd. Men nu visade sig med ens den bristande fältherreförmågan hos konungen och den bristande lydnaden hos officerskåren. Redan i Helsingfors hade en stor mängd af de svenska officerarne tagit afsked ur tjensten af ovilja deröfver, att kriget blifvit börjadt emot grundlagen. Samma motsträfvighet hade äfven spridt sig till de finska regementenas officerare, men bland dem tagit en ännu farligare form. Proviantens och krigsförnödenheternas otillräcklighet samt öfverdrifna rykten om den annalkande ryska hären begagnades såsom skräckmedel, hvarmed man försökte undergräfva soldaternas pålitlighet, och konungen, förvirrad af detta motstånd, visade hvarken fasthet eller krigisk förmåga. Anfallet mot Fredrikshamn stannade vid några små och spridda försök. Den 1 Augusti anmälte öfverste *Hästesko* från Åbo

regemente och öfverste *von Otter* från Björneborgs regemente för konungen, att soldaterna på eget bevåg begynte nedtaga sina tält och bereda sig till affärd; de fordrade derför allvarligt, att man skulle draga sig tillbaka öfver gränsen. Gustaf gick då sjelf att tala med folket och fann hos dem vida mer hörsamhet, än officerarna hade låtit påskina. Men ett par dagar derefter beslöt konungen likväl att draga hären något tillbaka mot gränsen, begaf sig sjelf till Summa och derifrån öfver Högfors till Kymmenegård. Husula-armén drog sig genom Liikala emot Anjala. Gustafs hela krigsplan syntes gjord om intet, och till och med förbindelsen med Sverige var afbruten, emedan den ryska flottan, ansenligt förstärkt, posterade sig vid Porkkala udde och innestängde den svenska flottan vid Sveaborg. Flere af befälet uppmanade redan konungen att söka fred. Men detta råd ville och kunde Gustaf ej mera lyssna till; krigets fortsättande hade nu mera blifvit en hederssak såväl för honom som för riket.

Under tiden hade inom Husula-armén en ovanlig rörelse begynt. Denna afdelning bestod för tillfället endast af finska trupper, nämligen Åbo och Björneborgs infanteri, Tavast-Nylands och Kymmenegårds dragoner, samt Tavastlands och Kymmenegårds infanteri, tillsammans något öfver tvåtusen man, och bland officerarne befunnos flere af de finska sjelfständighetsifrarne, af hvilka den verksammaste var major *Johan Anders Jägerhorn*, för tillfället general Armfelts adjutant. Desse män beslöto nu att på eget bevåg och i hela den finska arméns namn begynna underhandla med ryska regeringen. Genast efter konungens afresa från Husula sände de underrättelse härom till ryska kommendanten i Viborg och bådo, att denne skulle underrätta kejsarinnan om deras vänskapliga afsigter. Dessförinnan hade de redan afsändt bref och uppmaningar till Hastfer och hans trupp, som belägrade Nyslott. Men det afgörande steget togo de först efter ankomsten till *Liikala*, den 8 Augusti. Regementsbefälet samlade sig i Armfelts tält, intalade den åldrige generalen, att konungen sjelf skulle vara belåten, om genom deras åtgärd fred ånyo kunde vinnas, och uppsatte sålunda en skrift till kejsarinnan, med hvilken Jägerhorn om morgonen *den 9 Augusti* begaf sig till St. Petersburg. I denna skrifvelse tillkännagafs, att det var såväl Sveriges, som isynnerhet Finlands önskan att förblifva i beständig endrägt och fred

med det ryska riket, men anhölls tillika, att kejsarinnan ynnestfullt ville återlemna de landsträckor, som Finland hade förlorat genom freden i Åbo. Denna skrift var undertecknad af hela det närvarande befälet, nämligen general *Armfelt*, öfverstarne *Hästesko* och *von Otter*, öfverstlöjtnanterna *Otto Klingspor* och *Peter af Enehjelm*, samt majorerna *Gustaf von Kothen* och *Karl Henrik Klick* (general Armfelts måg). Skrifvelsen hänsyftade ej oförtäckt på finnarnes sjelfständighetsplaner, hvilka man ej ansåg lämpligt att ännu offentliggöra. Men den muntliga utläggningen af saken anförtroddes åt Jägerhorn, som i skrifvelsen befullmägtigades att närmare öfverenskomma med den ryska regeringen.

Denna från Liikala gjorda framställning synes varit någorlunda oväntad i St. Petersburg. Till och med Sprengtporten, som nog hoppades, att det utbrustna kriget skulle bringa sjelfständighetsplanen till förverkligande, hade uttänkt andra medel härför och kort förut begifvit sig till Olonets, derifrån han med en krigshär skulle framtränga genom Karelen och Savolaks till Österbotten, under det ryska hufvudarmén i söder, under grefve Musin-Puschkins befäl, skulle anrycka strandvägen emot Åbo. Först efter det att Finland ånyo blifvit eröfradt likasom år 1742, skulle de finska ständerna sammankallas och sjelfständigheten derpå proklameras. Men skrifvelsen från Liikala och Jägerhorns ankomst till St. Petersburg väckte hopp om en hastigare uppgörelse, och Sprengtporten återkallades ofördröjligen från Olonets. Under tiden inlemnade Jägerhorn, som blifvit synnerligen väl emottagen, ett särskildt memorial, i hvilket sjelfständighetspartiets planer och förhoppningar oförtäckt framhöllos, och för det nya Finland begärdes åtminstone de gränser, som freden i Nystad hade fastställt. Derefter fick han audiens hos kejsarinnan, hvilken i allmänna ordalag lofvade hjelpa finnarne. Likväl visade ej de ryska statsmännen, med hvilka Jägerhorn fick fortsätta underhandlingen, fullt tillmötesgående, utan förkastade förslaget om gränsförändringen och fordrade, att de finska ständerna skulle sammanträda, innan Ryssland kunde inlåta sig på några närmare öfverenskommelser. Slutligen afgafs den 20 Augusti kejsarinnans skriftliga svar, i hvilket Rysslands vänskapliga tänkesätt såväl mot Sverige som Finland bekräftades, men tillika den fordran framstäldes, att Finska nationen skulle låta en laglig representation sam-

manträda, för att gifva åt dess önskningar en giltig bekräftelse. Med detta svar begaf sig Jägerhorn oförtöfvadt tillbaka och med honom följde allt till gränsen *Sprengtporten*, som å kejsarinnans vägnar muntligen skulle fortsätta underhandlingarna med det finska befälet.

Under tiden hade några nya omständigheter inträffat vid hären. På konungens order hade man från Liikala åter marscherat öfver strömmen till Anjala, dit nu äfven flere kårer samlade sig. Konungen sjelf med den andra afdelningen stod ännu vid Kymmenegård. Här fick han ganska snart underrättelse om det, som hade tilldragit sig i Liikala, och sände att begära förklaring af general Armfelt. Men då undertecknarne af Liikalabrefvet häraf märkte, att deras djerfva företag redan var kändt, beslöto de upprätta ett vidsträcktare förbund, för att sålunda tvinga konungen att sluta fred och sammankalla riksdagen. Genast uppsattes och underskrefs i *Anjala den 12 Augusti 1788* en skrift, i hvilken de förbundne edligen och i treenighetens namn antogo följande beslut: 1:o fred med Ryssland skulle sökas; 2:o riksdagen skulle sammankallas; 3:o en hvar skulle bibehållas vid sina af regeringsformen faststälda rättigheter; 4:o vapenhvila skulle ingås; och 5:o regementena återföras till sina vanliga stationsorter och landskap (de svenska sålunda till Sverige), förrän den sena årstiden skulle förhindra det; samt 6:o att offra sina krafter till sista blodsdroppan för rikets lagliga försvar. De närvarande officerarne, fyratio till antalet, underskrefvo genast sina namn, och Armfelt sände skrifvelsen till konungen, i det han å egna vägnar bifogade ett bref, hvari han prisade förbundets redliga och fosterländska syfte. Men derjämte drog man försorg om, att äfven af de andra afdelningarnas officerare, såväl svenska som finska, allt flere och flere förenade sig med de förbundne. Inom kort hade företaget gripit omkring sig åt alla håll. Äfven Hastfer i Savolaks upphäfde belägringen af Nyslott *den 20 Augusti* och drog sig till Rantasalmi. Konungens egen person var i ögonskenlig fara; man beslöt redan i hemlighet i Anjala att taga Gustaf till fånga, och den dystre och djerfve *Hästesko* säges åtagit sig detta uppdrag. Men ställningen förändrade sig, då plötsligt underrättelse anlände, att Danmark hade i egenskap af Rysslands bundsförvandt förklarat krig. Sålunda fick nämligen Gustaf en passande förevändning att begifva sig

till Sverige. *Den 25 Augusti* afreste han i största hast från Kymmenegård, lemnade i Helsingfors öfverbefälet öfver de finska trupperna åt hertig Karl och begaf sig derefter öfver Åbo till Stockholm, der han inträffade den 1 September.

Kort innan Gustafs affärd hade Jägerhorn hemtat till Anjala kejsarinnans svar, och i enlighet med general Armfelts tillrådan sändes detta nu till konungen, jämte en förnyad uppmaning att sammankalla ständerna. Öfverstlöjtnant *Leijonhufvud* af Tavast-Nylands dragoner, hvilken sändes att framföra brefvet, träffade konungen i Lovisa; men Gustaf lemnade brefven oöppnade, vägrade att inlåta sig i underhandlingar med "upprorsstiftare" och lät öfverbringaren föra tillbaka formuläret till afbön. För öfrigt begynte äfven de förbundnes enighet och inbördes förtroende redan förslappas. Det är att märka, att de svenska officerarne, till hvilken klass man äfven måste räkna ett stort antal af de finska regementenas officerare, endast i de politiska rättigheternas namn hade deltagit i detta brottsliga företag, visserligen dervid förgätande, att en krigares pligter äro af annan art än en riksdagsmans; men Finlands frånskiljande från Sveriges rike var naturligtvis för dem en helt och hållet främmande och motbjudande tanke, och med häpnad förnummo de derför af kejsarinnans svar, att saken hade utgått just från denna synpunkt. Sprengtporten, som nu begynte underhandla med de förbundne, fick i sjelfva verket snart erfara, att sjelfständighetspartiet var alltför fåtaligt; han nödgades derför delvis dölja detta hufvudsyfte, för att tills vidare sammanhålla förbundets stridiga element. Sedan han insett sakernas verkliga läge, skulle Sprengtporten gerna velat göra ett afgörande slag, föra den ryska styrkan öfver gränsen och sålunda tvinga svenskarne till aftåg och finnarne till kraftigare åtgärder. I detta syfte voro sjelfständighetsmännen träget i rörelse. Flere finska godsherrar, såsom *Lars Glansenstjerna* till Jokela, *Ramsay* till Nynäs, *Stackelberg* till Ratula, *von Essen* till Paaso, samt vice landshöfdingen *De Geer* och i främsta rummet naturligtvis *Johan Anders Jägerhorn*, hvilken låtsade vara frigifven ur rysk fångenskap och derför ej mera gjorde krigstjenst, sägas hafva hållit täta sammankomster; äfven Hastfer var flere gånger till tals med Sprengtporten, och de politiska formerna afhandlades och uppgjordes. Planen säges varit, att så fort ryssarne hade infallit i Savolaks och

Hastfers afdelning gifvit sig fången, skulle de finska ständerna sammankallas till St. Mickel, hvarvid De Geer såsom landtmarskalk sedan skulle leda förhandlingarna till det eftersträfvade målet. Men denna plan stötte på mångfaldiga hinder. För det första voro kejsarinnans stridskrafter i dessa trakter så svaga, att man ansåg det vara omöjligt att tänka på en eröfring. Derjämte kunde ej heller någon fullständig öfverenskommelse åstadkommas emellan de ryska statsmännen och de finska ledarne; de förre tviflade på sjelfständighetssträfvandenas verkliga grund och lifskraft; de senare åter fruktade den ryska politikens svekfullhet, hvaruppå Krims öde var för dem ett alldeles färskt exempel, och fordrade garantier, hvilka den andra parten åter ej beviljade. Sålunda voro alla Sprengtportens bemedlingar förspild möda. Det största hindret var likväl, att sjelfständighetsplanen ej på långt när var mogen bland finnarne sjelfva. Största delen af befolkningen inom de ofrälse stånden hade visserligen med missnöje sett, att freden blef bruten, och ehuru Te Deum sjöngs med anledning af slaget vid Hogland, så kunde man likväl icke dölja för allmänheten, att krigets början var dålig. Men allt efter som faran tilltog, fingo öfver hufvud den undersåtliga troheten och pligtkänslan öfvervigten; till och med inom officerskåren funnos flere, hvilka ståndaktigt vägrade att underskrifva Anjala förbundsskriften, och de öfriga samhällsklasserna ogillade för det mesta hela detta myteri. Hvad slutligen sjelfständighetsplanen angår, så var denna tanke visserligen icke ny för finnarne. Men nu, då dess sättande i verket förestod, framkallade den tvekan och räddhoga. Sålunda kämpade nu vid höstens ankomst stridiga känslor i allas sinnen; men inom kort hade troheten segrat.

På denna utgång inverkade till en del äfven underrättelserna från Sverige, der konungen under tiden hade kallat dalkarlarne till vapen och derefter räddat Göteborg från danskarnes anfall, Äfven hertig Karl, hvilken i början hade tyckts ingå på de förbundnes fordringar, begynte slutligen föra befälet med mera kraft. Under loppet af Oktober fördes regementena från gränsen inåt landet, och den 27 Oktober aflät hertigen från Lovisa ett cirkulär till samtliga Finlands landshöfdingar, hvari han befalte dem varna landets innevånare för falska rykten och hemliga stämplingar. Vid denna tid

afmålade flere flygskrifter i mörka färger Anjalaförbundets landsförrädiska afsigter. En broschyr: "Aftryck af ett bref från Finland angående åtskilliga stämplingar samt hvad som händt vid Fredrikshamns belägring" — som på konungens befallning trycktes i Stockholm, öfversattes här till finskan och erhöll innan årets slut tre upplagor. Af allt kunde man märka, att en förändring hade inträdt i det allmänna tänkesättet, och allra minst kunde det parti, som eftersträfvade Finlands sjelfständighet under kejsarinnans beskydd, mera hoppas på något medhåll. Jägerhorn, som någon tid hade vistats på Brahelinna gård, flydde slutligen i början af December öfver gränsen till St. Petersburg. En månad senare togo Klick, Glansenstjerna och Gustaf Ladau samma väg. Det var ej heller för tidigt; man hade redan begynt försäkra sig om Anjala-hufvudmännens personer. General Armfelt, Hästesko, von Otter och flere andra höllos arresterade i Åbo och fördes, sedan sjön tillfrusit, till Stockholm, der en krigsrätt nedsattes på *Fredrikshof* för att ransaka och döma dem. *Anjala-förbundet* med alla sina olika syftemål hade sålunda ohjelpligen gått i qvaf.

Så snart Gustaf af alla omständigheter fann, att den allmänna meningen lutade till hans förmon, beslöt han nu äfven sjelf att sammankalla ständerna till *Stockholm* till den *26 Januari 1789*. En vecka senare öppnade han sjelf riksdagen med ett glänsande tal, i hvilket krigets oundviklighet, rikets fara och fiendernas planer beträffande Finland i lefvande färger framhöllos. Hufvudförslaget var, att ett af alla stånd (äfven bönderna) tillsatt hemligt utskott skulle få i uppdrag att med konungen öfverlägga om de utvägar och medel, som rikets säkerhet kunde fordra. Pluraliteten af de ofrälse stånden visade genast stor beredvillighet, och strax i början beslöts ett tacksägelsevotum åt konungen för hans omtanke om rikets försvar. Men inom adeln var oppositionspartiet starkt; dess ögonskenliga afsigt var att grundlagsenligt försvara ståndernas rättigheter i öfverensstämmelse med regeringsformen, och ehuru ej direkt fråga väcktes om lagligheten af det pågående kriget, visade man likväl en tydlig benägenhet att skrida till stränga efterräkningar. Men tiden var illa vald för dylika förehafvanden nu, då fienderna hotade från tvenne håll och adeln genom myteriet vid Anjala hade kommit i dåligt rykte. Visserligen märktes äfven inom de öfriga stånden oppositionella

sträfvanden, isynnnrhet inom borgarståndet, der flere, äfven finska representanter (*Norrmeen* från Raumo, *Rahm* från Gamla Karleby och *Bladh* från Kaskö) i många punkter gjorde ett envist motstånd. I nationelt hänseende är bland annat anmärkningsvärd Norrmeens fordran, att de finska städerna vid elektorsvalet skulle för sin del få utse femtedelen. Men dessa och andra inom borgarståndet uppväckta tvistefrågor blefvo lätt besegrade, och alla de ofrälse stånden hade inom kort tid utsett sina representanter i det af konungen fordrade utskottet. Endast inom adeln fördröjdes elektorsvalet, under tiden man ifrigt diskuterade om en instruktion för det hemliga utskottet, äfvensom om nedsättandet af ett särskildt statsutskott m. m. Landtmarskalken grefve Lewenhaupt, som under dessa strider hade visat en synnerligen vacklande karaktär, klagade slutligen för konungen, att man hade bemött honom illa inom ståndet, och med anledning deraf sammankallade Gustaf *den 17 Febr.* alla stånden till rikssalen och tillrättavisade uti ett strängt tal adeln, hvilken ålades att genom en deputation bedja landtmarskalken om tillgift. Denna befallning blef likväl icke åtlydd. Den 20 Februari tillstälde de tre ofrälse stånden konugen en anhållan, att han skulle skrida till sådana mått och steg, som kunde försätta ärenderna i orubbad gång. Följden blef, att hufvudmännen för oppositionen inom adeln, den gamle grefve Fersen, friherre Karl De Geer, direktör Frietzky m. fl., tillsammans fjorton personer, häktades. Följande dag, *den 21 Februari*, kallades åter alla stånden till rikssalen. Gustaf tilltalade denna gång adeln mildt likasom äfven de öfriga stånden, inskärpte i deras sinnen nödvändigheten af försoning och enighet och lät ständerna stadfästa en ny s. k. “*förenings- och säkerhetsakt*“, hvarigenom 1772 års regeringsform i några punkter ändrades: åt konungen meddelades rätt att börja krig och afsluta fred samt bestämma om alla embeten; en *Högsta domstol* till hälften af adliga och till hälften af ofrälse ledamöter blef besluten att inrättas; åt bönderna bekräftades rättigheten att köpa kronohemman till skatte; de högsta embetena tillförsäkrades adeln; folkets bevillningsrätt till nya skatter bekräftades, men ständerna förlorade rättigheten att företaga andra ärender, än dem konungen föreslog. Då nu konungen frågade, om ständerna ville godkänna denna föreningsakt, så ropade de tre ofrälse stånden nästan enhälligt bifall, men från

adeln hördes blandade röster, och flere medlemmar yrkade, att ståndet skulle få öfverlägga derom i sitt eget rum. Konungen svarade, att förslaget nu genom tre stånds bifall var antaget, men gaf likväl åt adeln tillfälle att särskildt öfverlägga derom. I sjelfva verket vägrade adeln dock äfven derefter sitt bifall. Men landtmarskalken undertecknade likväl, likasom de öfriga talmännen, den nya grundlagen *den 3 April*, och sålunda hade riket erhållit en förändrad regeringsform. Först härefter kunde hufvudärenderna ostördt gå sin gång. Ständerna åtogo sig garantier för statens skulder, 21 miljoner riksdaler silfver (hvaraf hälften var gammal skuld och hälften ny, som för krigets skull redan var gjord eller skulle göras). Härvid gjorde likväl adeln länge ett hårdnackadt motstånd, så att först en särskild skrifvelse från konungen förmådde dem att bifalla. Till dessa skulder erfordrades, förutom den förra bevillningen, hvilken utgjorde 12 tunnor guld (d. v. s. 200,000 riksdaler silfver), ytterligare 70 tunnor guld årligen. Sjelfva saken var oundviklig; men adeln, som ville bevara ständernas sjelfbeskattningsrätt, beslöt att begränsa sin bevillning till tvenne år. Men den 27 April infann sig konungen sjelf på riddarhuset och ledde adelns förhandlingar och fordrade, att adeln skulle förena sig i de öfrida ståndens beslut, hvilka hade åtagit sig bevillningen ända till nästa riksdag. På detta sätt nödgades adeln, nästan tvungen, gifva efter, och följande dag afslöts riksdagen.

1789 års riksdag var likasom en fortgående revolution, och Gustaf III:s uppträdande dervid kan ej af efterverlden få samma erkännande för högsinnad sjelfbeherskning, som tilldragelserna af år 1772 hafva gjort sig förtjenta af. Konungen var ej längre en medlare i striden emellan partierna, utan han var sjelf en deltagare deri; han var ej längre en räddare af folkfriheten, utan han snarare förtrampade den samma. Ständernas diskussionsfrihet var inskränkt nästan nog till allenast en tom skugga, och ett lindrigare eller eftertryckligare tvång hade dikterät besluten. Vi hafva redan nämnt, att adelns modigaste talare hade blifvit förda i fängelse; först efter riksdagens slut återvunno de sin frihet. Assessoren vid Vasa hofrätt, *Georg Vilhelm Lode*, hvilken tvertemot konungens vilja invaldes till hemliga utskottet, fick befallning att begifva sig hem till sitt embete. I hvarje ärende rådde

konungens godtycke. Likväl måste man medgifva, att rikets räddning syntes fordra och gifva helgd åt hvilka medel som helst; hvarje motstånd syntes under dåvarande förhållanden nästan lika brottsligt, som Anjala-männens företag, hvarom som bäst laglig undersökning inför krigsdomstol påbegyntes, och den allmänna meningen, isynnerhet inom allmogen, gaf ett kraftigt medhåll åt alla konungens åtgärder. De finska medlemmarne af bondeståndet hade särskildt den 2 Mars öfverlemnat åt konungen en underdånig tillgifvenhetsadress, hvaruti de fritogo sig från hvarje delaktighet i sjelfständighetspartiets stämplingar. "I hela Finland finnes ej en enda bonde, som skulle tänka förrädiskt emot konung och fosterland", så lydde deras ord; "bistå oss emot våra hemliga och uppenbara fiender, så vilja vi in i döden försvara Eders Majestät och riket". Dessa yttranden voro ej tomma fraser. De felslagna stämplingarna hade förorsakat en omkastning inom sinnena, och Gustaf kunde med ny tillit åter begynna kriget emot Ryssland.

I Finland hade under tiden endast smärre skärmytslingar vid gränsen förefallit; men rustningarna för den kommande striden hade utan afbrott blifvit bedrifna. Emedan det var att frukta, att den gamla gränsfreden i Kajana-trakten skulle blifva bruten från ryssarnes sida, hade landshöfdingen öfver Uleåborgs län, *Johan Fredrik Carpelan*, redan hösten förut begynt öfverenskomma med befolkningen om upprättandet af frikårer. Det forna Kajana län (Paldamo, Sotkamo och Hyrynsalmi) erhöll frihet från storskiftet, emedan det åtog sig att uppställa en särskild, på rotar fördelad jägarbataljon, omkring 300 man, samt en lika stor trupp landtbåd. De öfriga socknarne i Uleåborgs län uppstälde öfver 2,000 frivilliga, och Kuusamo-boerna lofvade man ur huset gripa till vapen, hvarförutom innevånarne i Kuusamo, Kemijärvi och Kuolajärvi (hvilka såsom innevånare i Lappmarken hade varit befriade från uppställandet af krigsfolk) sommaren derpå åtogo sig att uppställa 100 man rotesoldater till Kajana bataljon. Äfven några socknar i södra Finland (Hartola, Syssmä, Janakkala och Hausjärvi) erbjödo sig att upppställa frikårer; befolkningen i Öfra Karelen hade redan året förut organiserat sig till landtstorm i och för gränsens försvar, och äfven för öfrigt inrättades aflönade trupper. Deremot kunde från Sverige inga nya trupper föras till Finland, emedan fredsunderhandlingarna med

Danmark först senare på sommaren skredo till ett önskadt resultat. Af synnerlig vigt var det dock, att landets försvars-anstalter hade ökats med några nya befästningar; utanför Hangöudd bygdes på öarne fästena *Gustafsvärn* och *Gustaf Adolfs fäste*, och äfven Puumala sund i Savolaks förseddes med befästningar och kanonbåtar.

På denna fot stodo sakerna, då konungen den 3 Juni 1789 lemnade Stockholm. Med skjutshäst red han öfver Åland och kom den 5 Juni i en liten båt till Åbo, derifrån han genast fortsatte sin resa till gränsen och tog sitt hög-qvarter i Borgå. Arméns numerär synes nu hafva utgjort: vid Kymmene-elf omkring 13,000 man, i Savolaks-brigaden under öfverste *Kurt von Stedingks* befäl 5,000 man och på finska skärgårdsflottan omkring 5,500 man. Äfven ryssarne hade under vintern samlat nya stridskrafter och vände nu sitt första anfall emot Savolaks. Mindre afdelningar sändes emot Puumala och Sulkava; men hufvudstyrkan, omkring 8,000 man, ryckte under general Michelson ifrån Willmanstrand emot St. Mickel, der Savolaks-brigadens magasiner befunno sig. Bland underbefälet märktes äfven *Georg Magnus Sprengtporten*, för tillfället generalmajor i kejsarinnans tjenst, och afsigten var att nu med vapenmagt bringa till stånd, hvad man hösten förut genom svek hade försökt uträtta. Snart blef det likväl tydligt, att man hade att vänta ett kraftigt motstånd. Uti *Kyyrö*, vid södra gränsen af Kristina socken, stod den finska förposten, 430 man stark, hvilken först efter fem tim-mars blodig strid tvangs att vika, den 11 Juni. Ett ännu kraftigare motstånd mötte vid *Porrassalmi*, en half mil från St. Mickel, *den 13 Juni*. Hit hade Stedingk hunnit samla 700 man af Björneborgs och Savolaks infanteri samt Karelens och Nylands dragoner, hvarjämte tvenne små kanoner beher-skade den öfver sundet ledande bron. Ryssarne, hvilka hade uppfört sina batterier söder om sundet, slungade en häftig eld emot finnarnes ställning och gjorde klockan 6 om morgonen sitt första anfall, men vräktes med bajonetten ned i sundets böljor. Klockan 11 förmiddagen gjordes ett andra anfall under Sprengtportens egen ledning, men kastades äfven nu med stor blodsutgjutelse tillbaka; Sprengtporten sjelf sårades och kunde endast med möda räddas från slagfältet. Slutligen inträffade på eftermiddagen Österbottens regemente med flere kanoner till

finnarnes undsättning, hvarefter ryssarne begynte draga sig tillbaka emot Kristina, sedan de förlorat nära 900 man. Denna seger, som kan ställas i bredd med forntidens mest lysande hjeltebragder, gaf ny glans åt den finska tapperheten, men kunde ej länge förhindra fiendens framträngande. Den 19 Juni ryckte ryssarne för andra gången emot Porrassalmi, kringgingo i vester finnarnes ställning och nödgade Stedingk att draga sig tillbaka genom St. Mickel och Juva till Jorois. I Juva var han nära att blifva helt och hållet kringränd, emedan en annan fiendtlig afdelning redan hade framträngt dit ifrån Nyslott. Hela den förra försvarslinien var nu förlorad; såväl Sulkava som Puumala råkade i fiendens händer, och ryssarne posterade sig i Rantasalmi. Återstoden af Savolaks-brigaden, omkring 3,500 man, samlade sig i Jorois, hvarest Stedingk bakom Marinkoski fors befästade sin ställning.

För att hejda ryssarnes djerfva framryckande i Savolaks beslöt konungen nu att föra hären öfver Kymmene-elf och bakom Michelsons rygg framtränga till Willmanstrand. Den 25 Juni öfvergicks floden vid Wärälä, och tre dagar derefter slog Gustaf ryssarne på *Uttis* malm. Men frukterna af denna seger gingo helt och hållet förlorade, dä Gustaf härifrån vände sig söderut emot Fredrikshamn och sedan blef stående vid Liikala. Den enda nyttan af konungens expedition var den, att Mickelson i sjelfva verket drog sin hufvudstyrka tillbaka från mellersta Savolaks, för att kunna försvara Willmanstrand och Viborg. Då nu den svenske majoren *Kaulbars* för andra gången skickades emot Willmanstrand, blef han den 15 Juli tillbakaslagen vid *Kaipiais* och trängdes derefter öfver Kymmene-elf, hvaraf följden blef, att äfven de öfriga afdelningarna af hären nödgades draga sig tillbaka till Anjala och Kymmenegård. Deremot fick Stedingk i Savolaks genom dessa händelser tillfälle att åter framrycka åt söder. Juva, Sulkava och slutligen äfven St. Mickel kommo åter i finnarnes händer, och *den 21 Juli* gjordes ett större anfall emot ryssarnes hufvudstyrka, som under generalmajor Schultz' befäl hade slagit läger bakom Puikko ström och vid *Parkunmäki* (i Rantasalmi socken). Efter en tre timmars strid, hvarvid isynnerhet öfverstlöjtnant *Ehrenroth* med sina björneborgare visade en utomordentlig tapperhet, tvangs en afdelning af fienderna att gifva sig tillfånga, och finnarne framryckte till närheten af Nyslott. Men

försöken emot Puumala voro utan framgång, och detta vigtiga sund blef sålunda i ryssarnes händer. Vid Kymmene inträffade ej heller vid denna tid något, som vore värdt att nämnas. Till stor skada var under detta års fälttåg flottornas svaghet, hvarigenom hafvet nästan helt och hållet förblef i ryssarnes våld. Den svenska stora flottan, hvilken sent lemnade Karlskrona, mötte fienden söder om Öland, men drog sig efter en oafgörande strid åter tillbaka i hamnen. De ryska skeppen deremot herskade på finska viken och bemägtigade sig Porkkala udde, hvarigenom de afbröto svenskarnes kommunikationer i skärgården. Slutligen utkämpades *den 24 Augusti* vid *Svensksund* (utanför Kymmene-elfs mynning) ett häftigt sjöslag emellan skärgårdsflottorna. Den finska flottan, hvars befälhafvare var amiral *Karl Gustaf Ehrensvärd* (son till uppbyggaren af Sveaborg), segrade först öfver Kruses afdelning, men led ett kännbart nederlag mot prinsen af Nassau. Snart derefter trängdes den svenska landtarmén öfver Abborfors, och detta års ansträngningar hade sålunda icke medfört någon fördel för de svenska vapnen. Gustaf III hade redan blifvit trött vid krigets lek och skulle gerna varit benägen till fred; men nu kunde en sådan ej mera erhållas på hederliga vilkor. Striden skulle sålunda förnyas följande vår. I senare hälften af Oktober gjorde konungen ett besök i Savolaks ända till Rantasalmi och for en månad senare till Sverige, för att der med allvarlig ifver bedrifva krigsrustningarna.

Hans afsigt var att denna gång förflytta hufvudanfallet till sjösidan, hvarför större delen af rikets krigsstyrka flyttades till flottorna och isynnerhet skärgårdsflottan ansenligt förökades. I alla kuststäder bygdes under vinterns lopp nya fartyg, på många orter, t. ex. Åbo, Helsingfors och Ekenäs, täflade borgerskapet om att skänka åt kronan fullt utrustade krigsfartyg, och särskildt nämnes, att till och med de ofrälse fruntimren i Åbo utrustade en kanonbåt, hvaröfver befälet anförtroddes åt en löjtnant Eskolin. Genom dessa ifriga ansträngningar fick man skärgårdsflottan att uppgå till 3,000 kanoners styrka, och man hade för afsigt att på en gång sätta båda flottorna i rörelse, innan den fiendtliga sjöstyrkan, som låg spridd i Reval, Kronstadt, Viborg och Fredrikshamn, ännu skulle hinna utlöpa och förena sig. För att likväl draga fiendens uppmärksamhet åt annat håll, beslöt konungen att tidigt på våren göra några

anfall på Savolaks-sidan. Den 28 Mars 1790 for kung Gustaf derför från Stockholm, tagande postvägen öfver Åland till Åbo, der han inträffade den 30 i samma månad. Genom Helsingfors och Borgå begaf han sig sedan till gränsen och inträffade den 7 April i St. Mickel.

På dessa trakter voro samlade under *Gustaf Mauritz Armfelts* befäl omkring 3,000 man, med hvilka konungen beslöt göra ett plötsligt anfall emot ryssarne på vägen till Willmanstrand. *Den 15 April* bemägtigade sig derför öfverstlöjtnant *Georg Henrik Jägerhorn* fiendernas ställning vid *Partakoski* och *Kärnäkoski* och dref dem tillbaka till Taipalsaari. Efter denna seger återvände konungen genast till Kymmene-elf, derifrån han gjorde en mindre expedition öfver strömmen till Walkiala. Ryssarne, sålunda uppdrifna ur sin vinterhvila, försökte dock hämnas sina lidna förluster och vände sig först emot Armfelts afdelning i södra Savolaks. *Den 30 April* gjorde de längs isen på Saimen ett häftigt anfall emot *Partakoski* och *Kärnäkoski*. Men Jägerhorns vaksamhet och hans folks tapperhet gjorde fiendernas planer om intet, och anfallet blef lyckligen tillbakakastadt. Äfven ett annat anfall, som ifrån Puumala gjordes emot Stedingk vid *Pirttimäki* den 5 Maj, blef framgångsrikt afslaget. Deremot framträngde ryssarne samtidigt vid Anjala och Hirvenkoski öfver Kymmene-elf, och heta strider pågingo i dessa trakter, till dess svenskarne i slutet af Maj återtogo nästan hela sitt förra område. Slutligen medförde dock Armfelts försök att bemägtiga sig ryssarnes ställning i *Savitaipale, den 4 Juni*, ett stort manfall för Savolaks-brigaden. Sålunda höll sig krigslyckan längs hela gränsen någorlunda jämnt fördelad.

Men under tiden hade tilldragelserna till sjös börjat nästan uteslutande tilldraga sig den allmänna uppmärksamheten. Redan i Mars hade tvenne svenska fregatter visat sig utanför Baltischport på kusten af Estland, intagit slottet och förstört derstädes befintliga förråd. I slutet af April utlöpte den svenska stora flottan, under hertig Karls och finnen, amiral Nordenskölds befäl, från Karlskrona och försökte den 13 Maj förstöra en afdelning af ryska flottan i Revals hamn, hvilket likväl icke lyckadas. Vid samma tid hade konungen sjelf stigit ombord på skärgårdsflottan och framträngde *den 15 Maj* till viken vid Fredrikshamn, der ett stort antal ryska fartyg

förstördes. Härifrån framrykte han småningom ända till Björkö sund, utanför hvilket samtidigt (i början af Juni) äfven stora flottan infann sig. De ryska flottorna, hvilka hade utlupit från Kronstadt och Reval, jagades under flere dagar både åt öster och vester, men fingo slutligen tillfälle att förena sig, hverefter hertig Karl drog sig till Viborgska vikens utlopp. Hit hemtade äfven konungen sin skärgårdsflotta och hade för afsigt att eröfra Trångsund, hvarest en afdelning af den ryska skärgårdsflottan låg för ankar. Men då man märkte, att detta var omöjligt, och då de ryska flottorna under tiden lagt sig utanför Viborgska viken, blef den svenska flottan helt och hållet instängd och begynte lida svår brist såväl på lifsmedel, som dricksvatten. Största delen af rikets krigsmagt (14,000 man på marinflottan och 13,000 på skärgårdsflottan) hade sålunda genom konungens obetänksamhet råkat ut för ett nästan säkert förderf. Konungen sjelf och hans broder syntes knappast mera kunna undgå fångenskapen; man säger, att ryske amiralen *Tschitsehagow* redan lät på sitt fartyg iordningställa den hytt, hvilken skulle emottaga den kunglige fången. Under dylika omständigheter var det intet annat råd, än att till hvad pris som helst genombryta fiendernes linie. *Den 3 Juli* företogs detta djerfva försök emot ryssarnes venstra flygel förbi Ristiniemi udde. Vinden var nordostlig. I spetsen seglade sida vid sida linieskeppen "*Dristigheten*" och hämeenmaa *Styrbjörn;* derefter följde hela den öfriga marinflottan och i bredd med den samma äfven skärgårdsflottan, i hvars midt äfven konungen på sin jala, med den kungliga flaggan hissad, delade dagens faror. Den djerfva planen skulle fullständigt hafva lyckats, om ej en oskickligt styrd svensk brännare hade antändt de sista fartygen i svenskarnes egen linie, hvarvid uti den täta krutröken en mängd fartyg råkade på grund. Sedan man hunnit öppna sjön råkade flere fartyg i den förföljande fiendens händer. Men de öfriga räddades dock, marinflottan till Sveaborg och skärgårdsflottan med konungen till Svensksund. Hela manfallet säges utgjort omkring 6,000 man. Men de svenska vapnen hade ärofullt bestått den olika och farliga striden.

Några dagar senare vann konungen med sin skärgårdsflotta en lysande seger, hvilken fullständigt godtgjorde den senaste förlusten och påskyndade fredsslutet. Prinsen af Nassau

hade gått till ankar med ryska skärgårdsflottan vid Haapsaari och ernade *den 9 Juli* i grund förstöra Sveriges sjömagt vid *Svensksund*. Men striden, som varade ett helt dygn, vände sig till ryssarnes förderf. De förlorade tredjedelen af sina fartyg och deras förlust af folk uppgick till 3,000 stupade och sårade samt 6,500 fångar. Denna tilldragelse gjorde kejsarinnan benägen för fred, och underhandlingarna i Wärälä by vid Kymmene-elf, hvarest å Sveriges vägnar *Gustaf Mauritz Armfelt* och å Rysslands generallöjtnanten *Igelström* sammankommo. Den svenska konungen, hvilken redan nog hade pröfvat krigslyckans både gynnsamma och olyckliga vexlingar och nu hade gjort slut på alla sina tillgångar, nedstämde äfven sina anspråk och sålunda kom till stånd *freden i Wärälä den 19 Augusti 1790*. Gränserna förblefvo de gamla, och Gustaf erhöll endast osäkra löften om kommande gränsregleringar och subsidier m. m.

Denna fred återstälde sålunda allt på samma fot som före kriget, och på detta sätt bar detta treåriga krig, som hade kostat riket 24 millioner riksdaler specie (134 millioner finska mark) samt flere tiotusende man, inga direkta frukter. Men den moraliska vinsten af kriget bör likväl icke anslås lågt. Efter månget olyckligt krig var detta första gången, Sveriges rike åter framträdde med fruktan ingifvande magt; arméns disciplin och sjelfförtroende hade åter upprättats, och ehuru krigets allmänna ledning hade varit nog bristfällig, så hade dock i enskilda drabbningar krigisk duglighet och förmåga ådagalagts. Men kung Gustafs ursprungliga plan, att få ryska Finland återförenadt med Sveriges rike, hade blifvit ofullbordad, och hans lifliga sinne vände sig snart åt nya håll. För honom, liksom för mången svensk på denna tid, var det i sjelfva verket af ingen synnerlig vigt, "om Sverige egde några ödemarker mer eller mindre i Finland". Men för finnarne kunde denna sak icke vara likgiltig, och mången finsk man förutsåg redan, att den återförening af de frånskilda styckena, hvilken Sverige icke mägtade åstadkomma, skulle genom Ryssland sättas i verket.

För denna gång hade likväl det sträfvande för Finlands sjelfständighet, som trädde i dagen genom Anjala-förbundet, åter afbrutits och qväfts. Sprengtporten, som af hofrätten i Åbo den 9 Februari 1790 blifvit dömd till döden såsom riksförrädare och bärare af afvog sköld mot fäderneslandet, fick

ej längre vistas ens inom ryska rikets område, alldenstund kejsarinnan ej för hans skull ville grumla det förnyade vänskapsförhållandet till Sverige; han var tvungen att uppehålla sig i utlandet, försedd med underhåll från Ryssland. Hans följeslagare, Jägerhorn, Klick, Glansenstjerna och andra, hade redan om hösten 1789 fått sin dom, i kraft hvaraf deras namn hade blifvit uppspikade på skampåle i Stockholm, Åbo och Vasa; men emedan de voro jämförelsevis obetydliga personer, fingo de äfven efter freden vistas i Ryssland. Slutligen hade den 19 April 1790 krigsrättens dom fallit rörande de Anjala-förbundets män, hvilka höllos i fängelse på Fredrikshof. Nio af de brottsligaste, bland dem Karl Gustaf Armfelt, Hästesko, von Otter och Hastfer, dömdes till döden, men endast *Hästesko* blef i sjelfva verket afrättad, i Stockholm den 8 September 1790; de öfriga benådades med strängare eller lindrigare fängelse. Förutom dessa offer för politiska förvillelser må ännu nämnas en afskedad och i Savolaks bosatt öfverstlöjtnant, *Georg Fredrik Tigerstedt*, hvilken om sommaren 1789, då den ryska hären framryckte till Rantasalmi, hade gifvit sig till agent för fienden, men i slaget vid Parkunmäki råkat i fångenskap hos sina landsmän. Han dömdes derefter af Vasa hofrätt till döden, den 4 Mars 1790, och halshöggs i Rantasalmi. Alla de öfriga brottsliga och misstänkte hade sluppit för i sanning billigt pris; — t. ex. *Robert Wilhelm de Geer*, som vid krigets utbrott hade varit vice landshöfding öfver Kymmenegårds län och utan tvifvel hade tagit del i sjelfständighetsplanerna, blef allenast afsatt från sitt embete. Men hurudana planer än på denna tid må hafva grott uti de enskildes sinnen, så var det ej mera tid att förbreda eller verkställa dem. Känslan af undersåtlig pligt och trohet hade åter slagit fasta rötter i det allmänna tänkesättet, och det finska folket syntes vara starkare än någonsin förenadt med Sveriges rike och dess konung.

Men kung Gustaf sjelf hade vid denna tid råkat in i den europeiska politikens hvirfvel, och hade ej mera tid att tänka på det afsides belägna Finlands angelägenheter. Frankorike hade nämligen redan begynt undergå de stormiga mrhvälfningar, hvilka gjorde slut på monarkien i detta landoch hotade med ett dylikt öde äfven Europas öfriga troner. De flyktade franska prinsarne och aristokraterna begärde som

bäst främlingars hjelp emot eget fädernesland, och Europas furstar förenade sig till ett gemensamt anfall till revolutionens qväfvande. Gustafs gamla vänskap med franska hofvet, hans egna monarkiska tänkesätt och slutligen äfven hans äregirighet — allt uppfordrade honom att på något framstående sätt ingripa i händelsernas gång. Om sommaren 1791 vistades han i Aachen, för att vara närmare det helas utveckling. Samtidigt underhandlade han om förbund med kejsarinnan af Ryssland, hvilken med tillfredsställelse såg, att Gustafs sinne var upptaget af Frankrikes angelägenheter. Men emellertid rörde sig äfven andra planer inom honom. Än ville han blifva vald till konung uti Polen, för att nämligen frälsa detta land från dess giriga grannars gap, än åter ville han uppegga norrmännen emot Danmark och förena deras land med Sverige. Slutligen blef *förbundet med Ryssland* afslutat på *Drottningholm* den 19 Oktober 1791; detta förbund afsåg ömsesidigt försvar under åtta år, under loppet af hvilken tid kejsarinnan lofvade erlägga 300,000 rubel årligen.

Konungens penningebehof var i sjelva verket den gnagande mask, som ej förunnade honom någon ro, utan förledde honom till de besynnerligaste företag och planer. Bland de sämsta af dessa var t. ex. försöket att tillverkn falska ryska sedlar; fabriken var på Drottningholm, hvarest några år tidigare finnen August Nordenskjöld på konungens bekostnad hade försökt finna den hemliga konsten att göra guld. Men en annan finne, grefve *Munck*, konungens gunstling, hvilken ledde myntförfalskningsindustrien, blef slutligen sjelf ertappad, då han för egen räkning lät förfärdiga svenska krigskommissariatets sedlar. Slutligen beslöt Gustaf sammankalla ständerna, för att få rikets penningeställning på ordnad fot. I slutet af Januari 1792 sammanträdde riksdagen i Gefle och varade fyra veckor. Motpartiet, likasom äfven regeringen, iakttog en undvikande hållning, och sakerna gingo ganska fredligt sin gång. Den skuld af 8½ millioner riksdaler specie, som ytterligare sedan sista riksdagen hade samlat sig, blef af ständerna garanterad; endast riksgäldskontorets sedlar löpte med allt sämre kurs, hvilken man förgäfves genom påbud och förordningar försökte upphjelpa.

I stället för den offentliga oppositionen hade på denna tid trädt en hemlig, hvars ledande ande var den gamla ränk-

smidaren general Pechlin. Afsigten var att genom mord undanrödja Gustaf III och under den förvirring och uppståndelse, som skulle följa deruppå, åter förändra regeringsformen. Några förryckta frihetsfantaster, en kapten Anckarström, en grefve Bibbing, en grefve Horn (af Åminne-ätten) m. fl., erbjödo sig till verkställare af denna plan, och man väntade blott på lägligt tillfälle redan från den tid, då konungen uppehöll sig i Aachen. Slutligen fick Anckarström *den 16 Mars 1792,* då konungen efter sin återkomst från riksdagen i Gefle gaf en offentlig maskerad i Operahuset i Stockholm, tillfälle att såra honom med ett pistolskott i ryggen. Men den omständighet, att mördarens skott ej var ögonblickligt dödande, gjorde de sammansvurnes flesta planer om intet. Gustaf hann tillsätta en ordnad förmyndareregering, och mördarne blefvo gripna och bragta under ransakning. Först *den 29 Mars* slutade tredje Gustaf sitt oroliga lif. Han var då 46 år gammal.

Gustaf den tredjes karaktär likasom ock hans verk hafva blifvit på så olika sätt bedömda, att historieskrifvaren måste vara tveksam, hvilket slutliga omdöme han skall fälla om denne märkeliga regent. Det framgår likväl tydligen, att slutet af hans regeringstid ej uppfylde de förhoppningar, den sammas början hade väckt. Gustaf III:s regering var — såsom en finsk memoirförfattare har yttrat — först en herlig morgon, sedan en strålande men qvalmig dag, och slutligen en blodig, stormbebådande aftonrodnad. Vi tillägga: derpå följde en dyster natt och en mödosam gryning till ny dag.

---

8. Förmyndareregeringen 1792—1796 och Gustaf IV Adolfs egen regering, 1796—1809. Finska kriget 1808, 1809.

Den mördade konungens ende son, *Gustaf IV Adolf*, var vid fadrens död endast på sitt fjortonde år, och enligt den aflidnes testamente kom regeringen att vara i hertig Karls händer, ända till dess den unge konungen hade fylt sitt adertonde år. Hertigen var utan tvifvel en välvillig och samvetsgrann man och hade under Gustafs regering i alla vexlingar motstått partiernas lockelser, likasom han äfven nu troget sträfvade att

uppfylla de pligter, hans ställning ålade honom. Men denna ställning var någorlunda svår och hertigens karaktär åter i några afseenden nog svag; isynnerhet var han benägen för tidens vidskepliga mysticism, andeskåderier och frimureri. Hans närmaste vän och medbroder i dessa hemliga vetenskaper, den från Finland bördige friherre *Gustaf Adolf Reuterholm*, hvilken från djupet af sitt hjerta hade hatat Gustaf III och hans regering och ständigt förbidat den förutsagda stund, då hertigen skulle blifva regent, skyndade nu hem från sin utländska resa och förskaffade sig genast en sådan magt öfver hertigen, att de följande åren (1792—1796) rättare borde kallas Reuterholms regering. Reuterholm var visserligen en redlig och tadelfri embetsman, men till sitt sinnelag högmodig och hämndlysten, samt saknade all högre förmåga såsom statsman. Derjämte trodde han sig vara en representant för den moderna friheten samt kallad att göra ett slut på det envälde, som Gustaf III hade upprättat. Följderna af dessa idéer märktes snart uti den nya regeringens åtgärder. Af alla dem, hvilka varit delaktiga i konungamordet, afrättades endast Ankarstöm, men de öfriga benådades, visserligen dock i enlighet med den aflidnes önskan, antingen med landsflykt eller fängelse. Samtidigt afskedades alla den förra regeringens förtroendemän osh sändes den ena hit och den andra dit. Gustaf Mauritz Armfelt, hvilken man mest fruktade, fick ambassadörsplatsen i det aflägsna Neapel. Derjämte erkände nu den nya tryckfrihetslagen "menniskans rättigheter" och syntes lofva äfven åt Sverige ett nytt frihetens och upplysningens tidehvarf. Äfven i den utländska politiken inträffade en fullständig omkastning. Förhållandet till Ryssland blef allt mera ljumt, och samtidigt som de europeiska stormagterna förenade sig till ett gemensamt hämndekrig mot Frankrike, hvilket nyss hade proklamerat sig såsom republik och i början af år 1793 halshuggit sin konung, hade det svenska sändebudet i Paris, friherre Staël, öfverenskommit om ett förbund med den franska republiken. Denna öfverenskommelse blef likväl icke stadfäst af regeringen, och sålunda undveks ett krig med Ryssland. Men å andra sidan vägrade Sverige att afbryta sin handel med Frankrike, hvilket kejsarinnan fordrade, utan förenade sig med Danmark om en beväpnad neutralitet till skyddande af sin handel. I allt afvek sålunda förmyndareregeringen från den föregående tidens sträfvanden; men man kan likväl icke

förneka, att den samma i början visade såväl fasthet, som ock omsorg om rikets fördelar och dess sjelfständighet.

Men det dröjde ej länge förrän förmyndareregeringens politik tog en annan riktning, först beträffande de inre angelägenheterna och sedermera äfven i förhållande till de främmande magterna. Det raseri, hvari republiken i Frankrike på denna tid urartade, slog med bestörtning alla regeringar i Europa, och Reuterholm, som af sina fiender beskyldes för jakobinism, började till och med sjelf redan frukta de resultat, till hvilka den moderna friheten hade kommit. Ett mindre gatutumult i Stockholm i slutet af år 1793 samt några häftiga uppsatser i tidningarna väckte hos regeringen en tom fruktan, hvaraf följde förföljelser mot enskilda personer och öfver hufvud inskränkningar i folkfriheten. Under tiden ingingo Armfelt och hans hemmavarande vänner, hvilka voro uteslutna från regeringen och fruktade onda afsigter från förmyndareregeringens sida emot den unge konungens tron, en farlig sammansvärjning, för att göra slut på Reuterholms inflytande och magt. Enligt Armfelts plan borde den unge konungen skrifva till kejsarinnan af Ryssland ett bref, i hvilket han skulle uttala sitt förtroende till Armfelt och hans åtgärder; genom ryska ministerns inflytande skulle hertigens tvingas att aflägsna Reuterholm; ryska flottan i närheten af Stockholm skulle gifva mera eftertryck åt dessa fordringar, och i händelse af behof skulle man till och med kalla dalkarlarne till hjelp. Denna lättsinniga plan blef likväl snart afslöjad; Armfelts och hans medförbundnes skriftvexling blef nämligen på svenska regeringens föranstaltande öppnad och kopierad i Hamburg. I December 1793 fängslades i Stockholm den förbundne, nämligen Armfelts älskarinna, hoffröken Rudensköld, sekreteraren *Ehrenström* och flere andra misstänkta, och rättegång väcktes mot dem vid Svea hofrätt. Förgäfves försökte man komma åt Armfelt sjelf; han skyddades af neapolitanska hofvets synnerliga vänskap, och slutligen flydde han genom Wien till Ryssland. Men hans hemligaste papper öfverkommos i Neapel och sändes till Stockholm, der de gåfvo laglig bevisning emot de anklagade. Nu fängslades äfven öfverste *Johan Fredrik Aminoff*, och alla de anklagade dömdes enligt lagen till döden eller hårda straff. Dock blef ingen afrättad; men bestraffningarna erhöllo likväl en högeligen sträng och hämndlysten form. Fröken Rudensköld fick stå vid skam-

påle och insattes på spinnhuset, Ehrenström benådades med schavott och fästning, och Aminoff, hvars delaktighet ej kunde bevisas, dömdes till fängelse. Äfven Armfelts namn: "Gustaf Mauritz, fäderneslandets förrädare," sattes på skampålen. Sjelf hade han med sin familj lyckligen undkommit till Ryssland, men fick derstädes snart erfara, huru mycket han hade bedragit sig i afseende å kejsarinnans afsigter. Det aflägsna Kaluga anvisades nämligen åt honom till uppehållsort, och det enda förslag, som de ryska statsmännen gjorde beträffande de svenska förhållandena, gälde förnyandet af 1720 års regeringsform, men ingalunda konungamagtens förstärkande.

Det är klart, att dessa tilldragelser ingalunda förbättrade förhållandet emellan Ryssland och Sverige. Tvertom begynte förmyndareregeringen ånyo underhandlingar med Frankrike, hvarest Robespierre nyligen hade blifvit störtad och mildare tänkesätt småningom begynt göra sig gällande. Sverige erkände den franska republiken och erhöll fyratio tunnor guld. Vänskapen med Danmark befästades och krigsrustningar mot Ryssland begynte redan vidtagas. Om våren 1796 syntes kriget oundvikligt. Kejsarinnan, som just nyligen hade lyckligt verkstält Polens slutliga delning och för öfrigt var högeligen förbittrad öfver, att man hade förlofvat den unge konungen med en mecklenburgisk prinsessa, och att Sverige helt och hållet undandrog sig hennes inflytande, uppstälde såsom första vilkoret för en förlikning, att Reuterholm skulle aflägsnas från regeringen. Detta medel hjelpte, och då den unge konungens egen motvilja äfven eljes gjorde slut på det påtänkta äktenskapet och Sveriges ställning till Frankrike åter hade blifvit mindre vänlig, beslöt man att så vidt möjligt aflägsna den gamla Katharinas vrede. Kejsarinnan inbjöd den unge konungen och hans förmyndare till St. Petersburg, och i Augusti 1796 begåfvo sig båda (under namn af "grefvarne af Haga och Vasa") med ett lysande följe genom Åbo och Viborg till kejsarrikets hufvudstad, der de dröjde i fem veckor. Gustaf Adolf visade i början all beredvillighet för ett af kejsarinnan föreslaget äktenskap med storfurstinnan Alexandra och vid hofvet hade man redan förberedt en stor förlofningsfest till den 22 September. Men då den unge konungen orubbligt vägrade att tillförsäkra sin gemål offentlig utöfning af den grekiska religionen, så förföll hela öfverenskommelsen. Konungen

återvände genom Finland till Stockholm, och alldenstund han strax derpå, den 1 November, fylde 18 år, upphörde nu förmyndareregeringen. Reuterholm hade förgäfves hoppats att äfven nu få qvarstanna vid ledningen af regeringsärendena. Han afskedades med fullständig onåd, vistades följande sommar en tid på Svidja i Nyland, men tillbragte återstoden af sitt lif utrikes och dog år 1813 i staden Slesvig.

Den jämnförelsevis korta tid, under hvilken Reuterholm och hertig Karl innehade regeringen i Sverige, gaf ej tillfälle till någon nämnvärd verksamhet rörande Finlands inre ekonomi. År 1793 nedsattes likväl en komité för upphjelpande af landets ekonomiska förhållanden, och i allmänhet synes Reuterholm med en viss värme hafva tänkt på sitt fosterlands förkofran. Det är äfven utom tvifvel, att de sparsamhetsprinciper, som nu hade begynt göra sig gällande, verkade helsosamt äfven på förhållandena i Finland, ehuru de af styrelsen begagnade medlen icke alltid voro de förståndigaste. Nyårsdagen 1794 utgafs t. ex. en förordning emot lyx och ötverflöd, i hvilken bruket af kaffe och siden helt och hållet förbjöds. Detta förbud gaf anledning till mångfaldigt gyckel och öfverträddes sedermera genom hvarjehanda slingervägar. Vigtigare var det beslut, som fattades år 1793 vid firandet af Upsala mötes tvåhundraåriga jubelfest, rörande en förbättrad undervisnings åstadkommande åt lapparne, isynnerhet i Kuusamo lappmark. Det synes tydligen, att förmyndareregeringen icke saknade god vilja, och vid granskningen af dess åtgärder bör man ej förgäta, hvilken svår ställning den efter Gustaf III hade fått på sin del.

Gustaf IV Adolf, som nu sjelf öfvertog regeringen, ådagalade många ganska berömvärda anlag, hvilka syntes lofva åt hans undersåtar lycka och välgång. Renhet i seder, en sträng sparsamhet samt fasthet i löften och beslut voro de goda sidorna af hans karaktär. Men denna karaktär led på samma gång af några förderfliga fel, hvilka med tiden gjorde sig allt mera märkbara. Gustaf III hade en gång yttrat: min son kommer att sluta illa, ty han är dum och envis. Det är möjligt, att dessa brister skulle åstadkommit mindre skada, om Gustaf IV Adolfs regering hade inträffat under ett mindre stormigt tidehvarf. Men den tid var kommen, då Napoleon Bonaparte, buren af den franska nationalandan, begynte gestalta

Europas förhållanden, och hvarje stat nödgades på ett eller annat sätt inrätta sin ställning efter denna nya företeelse. Gustaf IV Adolf, hvilken hade de öfverdrifnaste föreställningar om den ärfda konungamagtens helighet och äfven af detta skäl afskydde den franska revolutionen, hade ännu dertill fått i sitt hufvud, att han skulle följa Karl XII:s handlingssätt, och ville efter denna sin förebilds exempel vara rättvisans skipare i verldens förvecklingar och tumult. Men den svenska konungens oförstånd och bristande förmåga bragte förakt öfver honom sjelf och förderf öfver hans rike, samt afgjorde äfven Finlands slutliga öde. Likasom Karl XII först hade bragt seklernas band emellan Finland och Sverige att lossna, så skulle nu hans svaga skuggbild helt och hållet afslita dem.

De åtta första åren af Gustaf Adolfs egen regering förflöto likväl någorlunda i lugn, fastän den politiska ställningen ofta syntes osäker och hotande. Med Ryssland förblef förhållandet i början någorlunda vänskapligt, ehuru det påtänkta äktenskapet med storfurstinnan nu helt och hållet uppslogs. I dess ställe förmälde sig Gustaf Adolf år 1797 med prinsessan *Fredrika* af Baden, hvars äldre syster, *Elisabeth*, var förmäld med tronföljaren Alexander i Ryssland. Förutom denna sålunda uppkomna slägtskap, funnos äfven andra omständigheter, hvilka på denna tid närmade de bägge regenthusen till hvarandra. Den gamla kejsarinnan Katharina II hade dött den 17 November 1796, och på tronen hade uppstigit hennes son *Paul I*, som till sin karaktär och sina böjelser i många afseenden liknade den svenske konungen. En mindre sammandrabbning emellan tullbetjeningen om hösten 1797 hade väl framkallat en plötslig hotelse från Rysslands sida; men denna sak blef snart bilagd. Året derpå försökte kejsaren indraga Sverige i det krigsförbund, hvilket då under Englands ledning ingicks emot Frankrike; men den våldsamhet, hvarmed England på denna tid behandlat svenska handelsfartyg, afhöll konungen från att förena sig i detta företag. Snart ändrade likväl äfven Rysslands politik riktning. Den ryska arméns tillfångatagande i Holland och Englands visade vinningslystnad förbittrade Paul så, att äfven han öfvergaf sin förra plan och beslöt att ånyo upplifva den beväpnade neutraliteten på samma fot som 20 år tidigare. Detta förslag behagade högeligen den svenske konungen; sent om hösten 1800 reste han

sjelf öfver Finland till St. Petersburg och afslöt förbundet, hvari kort derpå äfven Danmark och Preussen förenade sig. Detta förbund var på väg att upptända ett allmänt krig på de nordliga hafven. Englands flotta visade sig om våren 1801 utanför Köpenhamn och tvang danska regeringen att utträda ur förbundet. Derpå skulle kanhända turen kommit till Sverige. Men just samtidigt hade kejsar Paul *den 23 Mars 1801* fallit offer för en sammansvärjning, och hans 20-årige son *Alexander I*, som nu hade stigit på tronen, ingick på egna och de förbundna staternas vägnar förlikning med England.

Förändringen i Rysslands regering hotade i början att förstöra det vänskapliga förhållandet rikena emellan, och att freden det oaktadt förblef obruten, var ingalunda Gustaf Adolfs förtjenst; ty tvertemot alla förståndiga mäns råd retade han oupphörligt genom allehanda små förolämpningar sin mägtiga granne. Förgäfves bemödade sig Armfelt, som om våren 1801 fick återvända från sin landsflykt, att återknyta neutralitetsförbundet. Kallsinnigheten svågrarne emellan tilltog allt mera och kunde ej ens afhjelpas derigenom, att de båda höga gemålerna, Elisabeth och Fredrika, höllo en fyra dagars sammankomst vid Abborfors, på ryska sidan om gränsen. Just på denna tid hade i fråga om gränsen ett nytt tvisteämne uppstått. Ända ifrån freden i Åbo hade gränsen i många afseenden förblifvit obestämd; freden i Wärälä hade lemnat detta missförhållande oafhjelpt, och ehuru sedermera 1791 och 1798 fråga hade varit om ett noggrannare uppgående af riksgränsen, var frågan likväl allt ännu på samma oordnade fot. Saken blef föremål för konungens uppmärksamhet, då den kungliga familjen sommaren *1802* gjorde en längre resa i Finland. *Den 11 Juni* inträffade majestäten i Åbo, voro närvarande vid en magister- och doktorspromotion och lade äfven vid samma tillfälle grundstenen till ett nytt, präktigt *akademihus*. Från Åbo ställdes färden till Parola malm, der flere finska regementen voro samlade till öfning. Derefter besöktes Helsingfors, Lovisa och gränsen vid Kymmene-elf, hvarifrån färden fortsattes genom Savolaks till Uleåborg och åter genom Vasa till Åbo. Sedan den kungliga familjen än en gång besökt Helsingfors, derifrån drottningen begaf sig till Stor-Abborfors för att råka sin syster, ställdes återfärden i början af Augusti till Sverige. Konungens vistelse i Finland

hade sålunda varat i två månader. Vid Abborfors lät konungen måla hela bron öfver den vestra grenen med de svenska färgerna, ehuru Ryssland hittills hade innehaft ena hälften af den samma. Saken väckte mycken förbittring i St. Petersburg, och denna förbittring ökades än mer, då i slutet af samma år konungen fick sin andra son, *Karl Gustaf*, och åt honom gafs titeln af "*Finlands storfurste*", ehuru efter Karl XII ingen svensk konung hade begagnat den samma. Till följd af dessa och andra obetydliga orsaker började Ryssland tidigt år 1803 göra väldiga krigsrustningar, emot hvilka äfven i Finland försvarsanstalter vidtogos. Men äfven denna gång kom en förlikning åter till stånd, och snart derefter inträffade den olyckliga förändringen i Gustaf Adolfs sinne, då Napoleons störtande uppfylde alla hans tankar och bragte honom att glömma såväl sina grannar som äfven sina egna undersåtar. Men innan vi fortgå till detta sista drama, nödgas vi kasta en blick på de inre regeringsåtgärderna.

Redan konungens första regeringstid visade, att det politiska lifvets friare former voro en skräck för honom. Redan det väckte en ledsam uppmärksamhet, att den unge konungen ej vid sitt tillträde till regeringen enligt gammal sed sammankallat rikets ständer, och missnöjet tilltog ytterligare, då tryckfriheten dag från dag inskränktes. Visserligen vunno konungens sparsamhet, ordningssinne och rättskänsla ett tacksamt erkännande; men flere olyckliga tilldragelser förminskade det goda intrycket af dessa konungens förtjenster. Hårda missväxtår gjorde jordbrukarens ställning högst beklagansvärd, och engelsmännens kaperier till sjös förstörde rikets handel. Det hjelpte ej stort att man försökte genom nya förordningar hämma öfverflödet, att t. ex. kaffet, som först blifvit frigifvet, åter förbjöds, och att husbehofsbränningen, hvaraf arrendet år 1797 hade blifvit bortgifvet för tio år, sedan upphäfdes. Den ekonomiska krisen tilltog ändock i en betänklig grad, hvartill isynnerhet bidrog Riksgäldskontorets trångmål och riksgäldssedlarnes af denna orsak allt mera sjunkande värde. Dessa omständigheter nödgade slutligen konungen att sammankalla ständerna om våren 1800; men riksdagen förlades till *Norrköping*, der man trodde de frisinnade stämplingarna hafva mindre kraft att verka, än i Stockholm. Följden blef i sjelfva verket, att adeln öfver hufvud ganska fåtaligt infann sig; flere uteblefvo äfven af den

orsak, att de ej genom sin närvaro ville gifva sitt godkännande åt Förenings- och Säkerhetsakten, och för finnarne var dessutom den tidiga årstiden ett hinder. Att sinnesstämningen föröfrigt inom finska adeln var högeligen uppretad och att man vid denna tid talade om säkerhetsaktens upphäfvande, var äfven i St. Petersburg en känd sak, och kejsar Paul erbjöd åt svenska sändebudet beväpnad hjelp, om under riksdagen upproriska rörelser skulle uppstå i Finland. Sjelfva riksdagen fick en något stormig karaktär. Sedan konungens kröning i vanlig ordning hade försiggått, skred man till hufvudfrågan, på hvad sätt riksgäldssedlarne med bankens bistånd skulle inlösas, och för huru lång tid den i och för detta behof nödvändiga bevillningen skulle upptagas. Det yngre frisinnade partiet inom adeln motsade med häftighet bevillningens medgifvande på obestämd tid, och då den gamle, kraftfulle Toll likväl med våld dref saken igenom, afsade sig flere riksdagsmedlemmar sitt adelskap. Äfven inom bondeståndet förmärktes en motsträfvighet, hvilken likväl Toll med föga möda lyckades aflägsna. På detta sätt erhöll regeringen de nödiga medel, hvarmed riksgäldssedlarne kunde inlösas; en del skulle inlösas af banken, och de öfriga betalas med de nya bevillningsmedlen. Uti bevillningen af år 1800 skattlades i sjelfva verket många förnödenhetsartiklar, såväl öfverflödiga som af dagliga behofvet påkallade, hvilkas begagnande hittills varit en hvar fritt medgifvet. Sålunda kommo under bevillningen icke allenast njutandet af utländska drycker och tobaksrökande, tuggande och snusande, samt rättigheten att begagna siden och annat dylikt öfverflöd, utan äfven såsom öfverflödige ansedda tjenare, hundar, husgeråd, fickur och fönsterlufter. Anmärkningsvärdt är för öfrigt, att just vid denna riksdag *bondeståndet* erhöll delaktighet med de öfriga stånden i *Bankens förvaltning*, hvilken dittills uteslutande hade varit öfverlemnad åt de tre högre ståndens garanti och vård. Men hufvudsaken, hvarför riksdagen var sammankallad, nämligen Riksgäldskontorets upphjelpande, blef ej ens nu genast på det klara. Först *år 1803* vidtog man slutligen den utväg, att riksgäldssedlarne inlöstes med afdrag af en tredjedel, hvarigenom en bankens riksdaler kom att utgöra 1½ riksdaler riksgäld. Förutom denna sålunda verkstälda myntförändring, är bland gagneliga åtgärder särskildt värd att nämnas förordningen om enskiftet, hvilket år 1803 först verk-

ställdes i Skåne, men sedan år 1807 bestämdes för hela riket. Genom denna förståndiga åtgärd skildes hvarje hemmans egor från byalaget och sammanfördes så vidt möjligt, hvarigenom lägenheternas skötsel blef vida beqvämare och bättre. Särskildt i Finlands ekonomiska förhållanden inträffade under Gustaf Adolfs tid mången nyttig förändring. Den anmärkningsvärdaste tilldragelsen var, då ett antal fosterländskt sinnade män på konungens födelsedag *den 1 November 1797* stiftade *Finska Hushållningssällskapet*, hvars första ordförande blef dåvarande biskopen i Åbo *Jakob Gadolin.* Detta fosterländska sällskap togs strax året derpå under konungens särskilda beskydd och fick från regeringen emottaga flere penningeunderstöd för särskilda ändamål. Sålunda anförtroddes åt sällskapet *koppympningens* befordran, och år 1801 anslogs 1,000 riksdaler årligen åt sällskapet till *potatisodlingens* utbredande, hvarjämte hvarje hemmansegare och torpare ålades att odla 5—10 kappland med potäter. Äfven kommunikationernas förbättrande var föremål för regeringens omtanke. I Sverige fullbordades år 1800 Trollhätte kanal, och en förordning utfärdades, hvaraf sedan Göta kanal fick sitt upphof. I Finland nedsattes år 1799 en särskild komité för forsrensningarna, till hvilket ändamål 6,000 riksdaler årligen anslogos samt 500 man soldater till arbetskommando, och åren 1803—1807 arbetades på en kanal vid Kumo elf, ehuru arbetet sedan afstannade. Öfver hufvud synes Gustaf Adolf med en viss välvilja hafva betraktat Finland och dess innebyggare, bland hvilka tidens revolutionära sträfvanden, till följd af landets aflägsna belägenhet, fått föga fotfäste. Samtidigt som Upsala universitet, hvars ungdom beskyldes för jakobinism, blef föremål för konungens onåd, fick *Åbo akademi* emottaga flerfaldiga ynnestbevis. Ett nytt akademihus uppfördes midt emot domkyrkan, och år 1803 tillkännagaf konungen sin afsigt vara, att låta “Finlands storfurste“ göra sina studier vid denna ryktbara institution, hvarest Porthan, Calonius, Tengström, Hellström, Franzén och Gabriel Israel Hartman som bäst verkade såsom lärare. En bataljon af lifregementet förflyttades redan då till Finland och erhöll titel af “Finska gardet“, för att nämligen framdeles blifva prinsens lifvakt. Men den lilla storfursten dog redan 1805 och kom sålunda icke att pröfva ödets ofta nog hårda vexlingar.

Just vid denna tid hade konungen till sin egen och rikets olycka begynt inblanda sig i Europas allmänna statsangelägenheter, följande dervid samma emot den franska revolutionen fiendtliga politik, som Gustaf III under sina sista år. Sommaren 1803 reste Gustaf Adolf med sin gemål till Tyskland, der han dröjde halftannat år, för det mesta i Baden, drottningens fädernesland. Under hans vistelse der inträffade, att en bourbonsk prins, hertigen af Enghien, i Mars 1804 våldsamt bortfördes från Tysklands område till Paris, der han blef dömd till döden och skjuten. Kort derefter lät Napoleon utropa sig till Frankrikes kejsare med ärftlig värdighet. Dessa tilldragelser fylde konungens sinne med oförsonligt hat emot detta "korsikanska vilddjur", som han på fullt allvar trodde vara Uppenbarelsebokens odjur. Han försökte på allt sätt uppegga de tyska hofven till hämnd emot Frankrike och erbjöd åt de emigrerade bourbonerna en tillflyktsort i sitt rike, i anledning hvaraf de franska prinsarne i sjelfva verket höllo ett familjemöte i Kalmar om hösten 1804. Men de europeiska magterna visade i början alltför liten benägenhet att bryta freden; Armfelt, som i Wien använde alla medel för att förmå Österrike till krig, blef nästan direkt utvisad derifrån, och hans besök vid preussiska hofvet lyckades ännu mindre. Först då England och Ryssland hade förenat sig med Sverige till ett krigsförbund och äfven Österrike efter mycken tvekan slöt sig till dem, syntes Gustaf Adolfs förhoppning förverkligas. I November 1805 kom han åter till Pommern och fick under sitt befäl äfven den ryska styrka, som hade anländt dit. Men innan ännu den svenska konungen i sin obeslutsamhet hade hunnit ens börja sin krigiska stråt, hade Napoleon i söder besegrat Österrikes stridskrafter och vid Austerlitz (den 2 December 1805) slagit såväl Österrikes som Rysslands kejsare. Den svenska armén, som hade framryckt ända till Elbe, mötte derstädes preussarne, och nödgades åter draga sig tillbaka. Gustaf Adolf, som för denna gång hade fått nog af krigiska företag, begaf sig om hösten 1806 tillbaka till Sverige, och man hade nu skäl att emotse fredliga tider.

Men just då hade hofvet i Berlin slutligen råkat i krig med Frankrike och blef sålunda nu svenska konungens bundsförvandt. Lyckan var likväl icke blidare mot preussarne, än

den hade varit emot Österrike. Slagen vid Jena och Auerstädt (den 14 Oktober 1806) tillintetgjorde på en dag Preussens krigiska rykte och lade hela den preussiska monarkien för Napoleons fötter. I början af år 1807 inträngde fransmännen redan i svenska Pommern, hvilket blott genom en ingången vapenhvila räddades. Men nu uppflammade Gustaf Adolfs krigiska ifver ånyo. I Maj kom han för tredje gången till Stralsund, hemtade med sig dit nya trupper (bland annat äfven ett par tusen man från de finska regementena) och uppsade vapenhvilan. Olyckligtvis hade det egentliga kriget då redan upphört. Napoleon hade slagit ryssarne vid Weichsel i flere drabbningar, och kejsar Alexander hade i Tilsit begynt fredsunderhandlingar med Frankrike. Under sådana omständigheter fördrefvos svenskarne med ringa möda, först inom Stralsunds murar och sedan till Rügen, derifrån de om hösten genom en särskild öfverenskommelse tillätos att återvända till Sverige. På hela det europeiska fastlandet vågade ingen mera motstå Napoleons magt; endast England, hafvens beherskare, stod fortfarande upprätt och hade dessa dagar (den 7 September) med våld fört danska flottan från Köpenhamn, för att den nämligen ej skulle tagas i beslag af Napoleon. Men svenska konungen, som ännu genom Rysslands bemedling hade kunnat ingå förlikning med Frankrike, förblef envist vid förbundet med England, men vidtog likväl icke de rustningar, hvilka detta öfvermodiga uppträdande skulle hafva fordrat. Och likväl skulle det redan varit hög tid att rusta sig; ty Napoleons hämnd dröjde ej mer. Verldens beherskare ville icke lemna en obetydlig småkonungs envishet ostraffad, utan beslöt slutligen störta Gustaf Adolf från tronen och söndersplittra hans rike.

Vi hafva nödgats i korthet beröra dessa allmänna tilldragelser i Europa, för att förstå den ödesdigra skickelse, som nu med anledning deraf bereddes Finland. I *Tilsit*, hvarest Napoleon och Alexander gjorde sitt fördrag och delade emellan sig herraväldet öfver verlden, hade den förstnämnde fordrat, att Alexander skulle taga svenska konungen under sin upptuktelse och bedt honom såsom lön för sin möda hålla till godo med Finland. Alexander var likväl föga benägen för detta förslag; den svenska konungen var hans svåger och bundsförvandt, och det land, som genom ett dylikt lömskt öfverfall skulle förvärfvas, syntes knapt löna mödan af en

sådan eröfring; deremot väckte Donaufurstendömena, Moldau och Walachiet, för ögonblicket Alexanders lystnad. Men Napoleon å sin sida var ihärdig i sina hämndplaner och gjorde allt för att uppegga Alexander till detta steg: Sverige var ju Rysslands "geografiska fiende"; finska gränsen var alltför nära St. Petersburg, hvars sköna qvinnor borde befrias från att i sina palats lyssna till de svenska kanonerna. Med anledning af dessa underhandlingar åtog sig likväl Alexander, att åtminstone skilja sin svåger från förbundet med England. I Oktober 1807 öfverlemnade ryska ministern i Sverige, *David Alopæus*, en infödd finne från ryska Finland, åt Gustaf Adolf ett skriftligt tillkännagifvande af kejsarens fordringar; dessa voro, att i stöd af den "beväpnade neutraliteten", Östersjön skulle stängas för den engelska krigsflottan. Samtidigt förklarade likväl redan Ryssland krig emot engelsmännen och hade sålunda sjelf öfvergifvit den neutrala ståndpunkten. Af allt syntes, att Alexander för tillfället helt och hållet följde Napoleons idéer, och dessutom fick man äfven säkra underrättelser om, att en rysk eröfringsarmé sammandrogs vid finska gränsen. Men det oaktadt förblef Gustaf Adolf likasom slagen med blindhet; han biföll icke till Rysslands fordringar, och skred ej heller till något slags försvarsåtgärder på finska sidan. Tvertom var han betänkt uppå att lemna finnarne att sköta sig sjelfva och under tiden med Englands hjelp eröfra Norge, på hvilket land Sveriges regenter redan länge hade kastat begärliga blickar. Fastän kriget hade hotat i ett halft års tid, var Finlands försvar sålunda på intet vis ordnadt, då i Februari 1808 de ryska härarne närmade sig dess gränser.

Orsakerna till Alexanders dröjsmål med angreppet voro synbarligen mångahanda. För det första synes han ännu någon tid hafva hoppats, att kriget på ett eller annat sätt skulle kunna undvikas; ty till och med i Ryssland ogillades af den allmänna opinionen ett dylikt öfverfall, hvilket skulle ske mindre för Rysslands egen fördel, än för att tillfredsställa Frankrikes önskan. Men då Napoleon oupphörligt förnyade sitt yrkande, ansågs likväl vintertiden lämpligare för ett anfall, ty då voro Finlands vidsträckta vattendrag frusna och erbjödo ej försvararne samma fördel, som om sommaren; föreningen med Sverige var äfven då afbruten, och Englands flotta hindrades af isen att komma till hjelp. Detta tillfälle ville Rysslands marinminister Tschitschagow begagna, för att bemägtiga sig den

svenska skärgårdsflottan, hvilken låg infrusen i hamnen vid Sveaborg. För öfrigt voro åsigterna om krigets ändamål ganska olika inom den ryska regeringen. Några, bland dem i främsta rummet krigsministern, den hårde *Araktschejew*, ville nu med ens förflytta kejsardömets gräns ända till Bottniska viken och sålunda förvandla Finland till en rysk provins. Men Alexanders ädla och storsinnade tänkesätt och högre politiska vyer uppreste sig emot en dylik våldsbragd. Deremot kom det gamla förslaget om Finlands sjelfständighet åter i fråga, och Georg Magnus Sprengtporten, nu en 66 års gubbe, kallades den 12 Januari till samtal med kejsaren. Man hade först ämnat åt honom något underbefäl vid eröfringshären, men man afstod derifrån på hans egen begäran. Till öfverbefälhafvare förordnades en estländsk adelsman, grefve *Buxhöwden*, och till chefer för de skilda afdelningarna generallöjtnanterna, grefve *Tutschkow*, grefve *Kamenski* och furst *Bagration*, hvilka alla likasom ock deras soldater nyss fått öfva sig i kriget emot Napoleon. Sprengtporten deremot medföljde utan något befäl, uteslutande i politiska uppdrag, hären till sitt forna fädernesland. Sålunda syntes de länge förgätna planerna från år 1788 åter hafva vaknat till lif, och det är utom allt tvifvel, att i Finland allt ännu funnos flere, som ansågo landets frånskiljande från Sverige ej allenast oundvikligt, utan äfven gagneligt. Men å andra sidan hade pligtkänslan starka rötter hos folket, och de, hvilka hade trott att finnarne skulle gifva sig utan motstånd, fingo snart erfara sitt misstag. En strid begynte, hvars olyckliga vexlingar likväl räddade det finska folkets ära: det evigt minnesvärda, af sången förherligade 1808 års krig tog sin början.

Så snart man i Finland erhöll säker kunskap om, att den ryska hären sammandrogs vid gränsen, hade generallöjtnant *af Klercker*, hvilken förde interimsbefälet i Finland, gifvit de finska trupperna befallning att skynda till sina samlingsorter. Den finska hären, de indelta och de värfvade bataljonerna sammanräknade, uppgick på denna tid till omkring 19,000 man, en till antalet nog liten styrka, men i anseende till krigsduglighet och dess officerskårs skicklighet kanske den förnämsta delen af rikets armé. Häraf förlades tredjedelen i Sveaborg samt några truppafdelningar till Svartholm, Hangöudd och Nord-Karelen; de öfriga ordnades till en rörlig armé i tre afdelningar. Den första och andra afdelningen, under befäl af

öfverstarne *Palmfelt* och *Karl Johan Adlercreutz*, stego till nära 7,000 man och samlade sig vester om Kymmene-elf emellan Perno och Nybo. Savolaksarmén åter, hvilken med reserven uppgick till 3,000 man, förenade sig till största delen i St. Mickel under grefve *Cronstedts* befäl. Äfven ryssarnes anfall delade sig åt tvenne håll. Tvenne afdelningar, Kamenskis och Bagrations, utgörande tillsammans vidpass 16,000 man, skulle vid Abborfors, Anjala och Keltis föras öfver Kymmene-elf mot vester, och samtidigt skulle Tutschkows afdelning, nära 8,000 man stark, på två vägar, nämligen ifrån Nyslott och Willmanstrand, intränga i Savolaks och derifrån norrut. Tidigt om morgonen den 21 Februari gick Buxhöwden sjelf vid Abborfors öfver gränsen och tog samma afton sitt högqvarter i Lovisa. Någon krigsförklaring hade ännu ej skett; endast tvenne af Buxhöwden utfärdade proklamationer förkunnade den ryska härens ankomst. I den ena af dessa uppmanade den ryska befälhafvaren Finlands innevånare till undergifvenhet, i det han tillförsäkrade dem vidmagthållandet af landets lagar och uppfordrade dem att sända lagenligt valda representanter till landtdag i Åbo*); i den andra åter uppfordrades de finska soldaterna att öfverge de svenska fanorna. Men dessa proklamationer eggade blott till ett kraftigare motvärn, och den finska hären, som drog sig tillbaka för öfvermagten emot Tavastehus, bestod på flere ställen heta strider. I Elimä försvarade Nylands jägare ett helt dygn sin ställning, till dess magasinerna hunnit bergas. Vid Artsjö slog öfverste Fleming med Åbo regemente fienderna tillbaka och retirerade derefter emot Orimattila. I sistnämnde socken öfverfölls Adlercreutz af Bagration nattetid och i 36 graders köld, då man ej väntade någon fiende; men Åbo och Björneborgs bataljoner kastade med bajonetten de anfallande tillbaka. Följande dag kämpade Tavastehus regemente med samma tapperhet men med

* Såsom språkprof vilja vi här aftrycka ett stycke ur Buxhöwdens proklamation, daterad Fredrikshamn $\frac{6}{18}$ Februari 1808:

»Kå-ska må-nänkalltasja assjå-ja vojpi tapahtua, ja tojmituxäxi Naborinsåvinnolla, muolämminpuolän-pülänluotamus, ja yximjelisys Pätöxissa tarpällinen on, nin Pydätan täjtä tämän kautta, mahdollisässa Ajassa, lähätä täjdan Fullmächtilöita Laellisästi, jokaisesta Provinsista, nin kuin Härrojn-päivissa tavallinän on, jotka Turun Kaupungissa neuvå-tälävät kajkesta, kuin Maan hyödytyxi on mahdollinän tähdä.»

mindre framgång vid Okerois emot den påträngande fiendtliga styrkan. Slutligen hade i början af Mars största delen af den vestra armén förenat sig omkring Tavastehus, hvarest Klercker hade beslutat tillfredsställa sitt folks brinnande begär att strida, och i en ordnad slagtlinie hindra fiendens framträngande. Men den 1 Mars infann sig den nya öfverbefälhafvaren, generalen grefve *Mauritz Klingspor*, och nu fingo sakerna genast en annan vändning. Klingspor var en ålderstigen och feghjertad man, hvilken konungens besynnerliga nyck hade satt att leda landets försvar. Den instruktion, han hade fått, innehöll, att "den förnämsta uppmärksamheten borde användas att rädda hvad af armén räddas kunde, och att man derför skulle draga sig åt Österbotten, intilldess vid första öppet vatten andra anstalter till landets återvinnande kunde vidtagas". Likväl var det tillagdt, att Klingspor såvidt möjligt skulle förhindra fiendens framryckande och ej taga till reträtt, innan nöden tvang dertill. I krigsrådet försökte nu Klercker på allt sätt ådagalägga, att en strid borde försökas, och satte sitt sjuttioåriga hufvud i pant för sakens lyckliga utgång. Men Klingspor lånade ej sitt öra för några skäl, utan lät hela armén den 6 Mars tåga emot norden. Med sorg i hjertat tvungos sålunda de finska krigarne att utan svärdsslag lemna den förnämsta delen af sitt land åt fiendernas välde. Hvar Klingspor slutligen ämnade stanna, visste ingen.

Då hufvudarmén drog sig tillbaka, hade ryssarne strandvägen framträngt ända till Helsingfors, der ett ganska ansenligt förråd af krigsförnödenheter, som man försummat att föra öfver till Sveaborg, råkade i deras händer. Kort derpå började Sveaborgs belägring från landssidan. Men fästningens intagande syntes någorlunda omöjligt, ty detta "Nordens Gibraltar" var på denna tid en af de starkaste fästningar i verlden; den var nu försedd med lifsmedel för fyra månader, och dess kommendant, amiral *Karl Olof Cronstedt*, var från Gustaf III:s krig känd som en tapper man. Ett dåligt förebud gaf likväl det lilla *Svartholm* utanför Lovisa, hvilket samtidigt begynt belägras och redan den 18 Mars fegt uppgafs, innan ännu en enda man stupat. Platsens kommendant, major *Karl Magnus Gripenberg*, hade likväl fått order att försvara den samma ända till sista man. Äfven Cronstedt på Sveaborg visade genast i början mycken svaghet, i det han ingick på anförarens för

belägringshären, *van Suchtelens*, förslag, att fästningens kanoner ej skulle riktas emot staden Helsingfors. Genom denna öfverenskommelse njöto ryssarne ett säkert qvarter i sjelfva staden, men kunde likväl från Skatudds och Ulrikasborgs bergen beqvämt beskjuta fästningen. Men den fiendtliga elden gjorde föga skada, och man hade godt hopp om fästningens räddande. Endast den allmänna nedslagenhet, som arméns hastiga flykt mot norden framkallade, synes redan begynt rubba tillförsigten hos fästningens försvarare.

I Savolaks hade striden begynt en vecka senare än vid Kymmene-elf; först den 28 Februari ryckte nämligen Tutschkow i Rantasalmi och Sulkava öfver gränsen, och samtidigt tågade generalmajor *Bulatow* med en mindre trupp från Willmanstrand till Kristina. Grefve Cronstedt, som förgäfves hade inväntat order från hufvudarmén, var nu tvungen att draga sig genom Pieksämäki norrut och kom genom denna omväg lyckligen till Leppävirta, hvarest Savolaksreserven, kommande från Warkaus, förenade sig med hans trupper. På isen utanför Leppävirta kyrka uppstälde sig Savolaksbrigaden redan en gång i slagtordning; men affären aflopp med endast artillerield. Befallning hade äfven redan kommit åt Cronstedt, att så fort som möjligt draga sina trupper tillbaka genom Kuopio och Idensalmi emot Uleåborg. Sålunda kom man till Kuopio, och den 15 Mars tågade hären öfver Kallavesi sjö till Toivala. Kapten *Duncker*, som med 300 man blifvit qvarlemnad i Jynkkä, utstod med beundransvärd tapperhet hela den fiendtliga styrkans anfall, under det han tågade öfver isen från Jynkkä till Kuopio och derifrån till Toivala, hvarifrån sedan hela brigaden gemensamt fortsatte sitt tåg mot norden. Men ryssarne fortsatte ej längre förföljelsen på detta håll; Tutschkow hade nämligen fått befallning att vända sig åt vester för att genom Rautalampi och Jyväskylä skynda till strandvägen, i ändamål att afskära Klingspors reträtt. Buxhöwden, hvars första plan endast synes afsett södra Finlands eröfring, hade nämligen genom sin lätta seger blifvit allt djerfvare och trodde sig redan kunna tillfångataga hela den finska hufvudarmén. Äfven i St. Petersburg synas planerna rörande Finland på denna tid fått en annan gestaltning. Den så lätt förvärfvade fångsten ansågs redan såsom en med Ryssland införlifvad provins; den till Åbo

sammankallade landtdagen uppsköts tills vidare, och Sprengtporten återkallades från hären till St. Petersburg.

Det var Klingspors brådstörtade och skamliga reträtt, som åstadkom dessa förändringar i politiken. Denna reträtt stäldes nu i två olika riktningar emot Syd-Österbotten: Klingspor sjelf med den större afdelningen af hären tågade genom Akkas, Tyrvis och Kumo till stora strandvägen, men Adlercreutz förde den andra afdelningen genom Tammerfors, Tavastkyrö och Parkano till Lappo, till dess de båda afdelningarna åter förenade sig i Nykarleby-trakten den 28 Mars. Under hela denna väg hade man endast på ett par eller tre ställen sammanstött med fienden. Men redan i Björneborgs-trakten hade Bagration upphört att förfölja och i dess ställe vändt med sin hufvudstyrka om till Åbo. Denna Finlands dåvarande hufvudstad kom *den 22 Mars* i ryssarnes våld och blef äfven kort derefter Buxhöwdens högqvarter. I Raumo och Nystad insattes garnisoner, en mindre afdelning sändes öfver isen till Åland, och hela sydvestra delen af Finland var sålunda eröfrad af fienden. Deremot följde endast en mindre afdelning under Rajewski, Klingspors tåg emot Österbotten. Klingspor skulle nu med lätthet kunnat genom sin öfvermagt krossa Tutschkows afdelning, innan den förenade sig med Rajewskis trupp. Men den svenske generalen, i hvars uppskrämda inbillning fiendernas styrka växte till mångdubbel, var nöjd att fienden ej hunnit afskära hans återtåg, och fortsatte färden emot Uleåborg. Ryssarne åter, hvilka nu hade förenat sig under Tutschkows befäl, förföljde ifrigt den retirerande hären längs strandvägen och på isen längs Bottniska viken, och deras kosackhopar, hvilka anfördes af öfverste *Kulneff*, voro oupphörligt i finnarnes rygg. Påskaftonen, *den 16 April*, bestodo de finska eftertrupperna häftiga attacker under hela vägen från Yppärilä bro genom Pyhäjoki ända till Pattijoki; på hafsisen utanför *Pyhäjoki* blef öfverste Löwenhjelm, Klingspors öfveradjutant, fången och chefen för Åbo regemente, Fleming, fick sitt banesår. Men under dessa strider kom man att märka, att fienden i sjelfva verket icke hade en sådan öfvermagt, som man hittills hade förmodat. Här uppe i den höga norden skulle slutligen den långa flykten hafva en ända och krigslyckan blifva de finska vapnen bevågnare.

I stället för den tillfånga tagna Löwenhjelm blef *Adlercreutz* öfveradjutant och kom snart i tillfälle att visa sin dug-

lighet. *Den 18 April*, som var annandag påsk, tänkte man uppställa armén på ömse sidor om *Siikajoki*-elf. Men då ryssarne åter vid middagstiden anryckte, gaf Klingspor order om reträtt till Uleåborg; endast för undanskaffandet af trossen hade man uppehållit fiendernas framryckande, och *von Döbeln* med Björneborgarne utstod i sjelfva verket en tre timmars strid vid Siikajoki kyrka, söder om elfven. Härifrån drog han sig till elfvens norra strand, och armén borde nu i god ordning draga sig tillbaka mot Uleåborg. Men då fienderna både från lands- och hafssidan försökte kringgå arméns flanker, märkte Adlercreutz, att deras center var försvagad, och beslöt att på detta ställe genombryta deras slagtlinie. Klockan 6 i aftonskymningen stormade Nylands jägare, Tavastländingarne och en del af Åboländingarne tillbaka öfver elfven, intogo kyrkbyn och drefvo fienderna på flykten. Sålunda var första hugget gjordt, och finnarnes hjertan lifvades åter af glad förtröstan. Likväl gafs ännu order att retirera, och armén tog sitt qvarter i Lumijoki och vid kusten af Uleå-bugten. Men ryssarne hade förlorat lusten att framtränga längre; Tutschkow nedslog sig i Brahestad, och Bulatow, som följt Savolaks-brigadens spår, stod ensam för sig i Revolaks. Då fattade Adlercreutz planen att förstöra den sist nämndes till 2,000 man uppgående styrka, innan den hann förena sig med Tutschkows armé. I denna afsigt sändes grefve Cronstedt och 1,000 man af Savolaks-brigaden till Paavola, med order att sedan derifrån göra sitt anfall emot *Revolaks* tidigt om morgonen *den 27 April*. Samtidigt framförde Adlercreutz sjelf 150 Björneborgare från Lumijoki-sidan och angrep klockan 3 om morgonen ryssarnes förpost ett litet stycke norr om Revolaks kyrka. Men då Cronstedts trupp genom de dåliga vägarne hade blifvit fördröjd, nödgades Björneborgarne efter tre timmars strid draga sig tillbaka. En timme senare inträffade likväl Cronstedt, som nu trängde modigt fram och med storm intog Revolaks prestgård, hvarest Bulatow hade befästat sin ställning. Klockan 10 förmiddagen var striden slutad. Finnarnes seger var synnerligen lysande och utomordentligt vigtig till sina följder. Den ryske generalen sjelf jämte 440 man togs till fånga, hans öfriga trupp stupade eller skingrades, och bestörtning och förskräckelse grep Tutschkows hela här, hvilken genast bröt upp från Brahestad och retirerade ända till Gamla Karleby. Den

finska hären följde efter i hans spår till Kalajoki och Himanko, der man dock nödgades dröja för vårflödet. Men på den till Savolaks ledande vägen upphörde likväl icke krigsoperationerna. Åt detta håll hade nu en ny afdelning blifvit sänd, omkring 1,500 man, till hvars befälhafvare utsågs öfverste *Sandels*. Den 2 Maj visade sig Sandels oförmodadt i *Pulkkila*, hvarest 500 ryssar under öfverste Obuchow voro posterade. Öfverstlöjtnant Fahlander skickades att kringgå fiendernas position, och hela den fiendtliga styrkan togs efter ett hjeltemodigt motstånd till fånga. Nu var vägen öppen ända till Kuopio; uti Idensalmi grep befolkningen till vapen, och på alla håll föllo fiendernas magasiner och transporter i händerna på Sandels ströfkårer. Kapten *Malm*, som med en liten trupp sändes i förväg, intog redan den 12 Maj Kuopio stad, och åtta dagar senare hade Sandels' hela afdelning under det värsta menföret äfven inträffat der. Och då ryssarnes stridskrafter på detta håll voro mycket svaga, framträngde man nu utan afbrott — ända till Warkaus, Jorois och Juva. Under loppet af en månad hade Sandels ryckt 50 mil framåt, tillfångatagit eller nedgjort öfver ett tusen man och bemägtigat sig ofantliga förråd af proviant.

Men under tiden hade ryssarne i söder vunnit en stor fördel, som fullständigt godtgjorde alla nederlag i norden. Stödjepelaren för Finlands försvar var Sveaborg, som med vårens ankomst skulle kunna emottaga hjelpsändningar ifrån Sverige och hvarje stund göra eröfringen osäker. Ryssarne insågo ganska väl betydelsen af denna plats och försökte derför påskynda dess fall. Men emot Ehrensvärds granitmurar skulle hvarje stormningsförsök varit fruktlöst; fördenskull nödgades man gripa till andra medel, och innan kort synes van Suchtelen bland fästningens egna försvarare funnit medhjelpare, hvilka dels af missnöje med det svenska väldet, dels af eländig fruktan eller för penningar befordrade hans planer. Amiral Cronstedt, som flere gånger sammanträffade med den ryske generalen på holmen Lonnan, lät inbilla sig, att belägringshären var tallös, att finska hären var tillfångatagen, att en revolution försiggått i Sverige och att fransmännen landstigit i Skåne. Fruktan för en blodig stormning samt den mångenstädes öfverhand tagande föreställningen, att hvarje ansträngning var förgäfves, emedan Sverige i alla fall icke i längden

skulle kunna bibehålla Finland, synes helt och hållet hafva tillintetgjort mannens tillförsigt. Till och med i krigsrådet, dit alla högre officerare hörde, gjorde sig den åsigt nästan enhälligt gällande, att de af ryssarne erbjudna kapitulationsvilkoren borde emottagas. Bland de ifrigaste åt detta håll var öfverste *Fredrik Adolf Jägerhorn*, broder till den Jägerhorn, hvilken tjugu år tidigare hade rest till St. Petersburg såsom ombud för de finska sjelfständighetsplanerna. Att derjämte äfven penningar användes för att nedtysta samvetena, vet man med visshet ur ryska källor; men åt hvilka dessa medel fördelades, har ej kunnat utrönas. Endast det är uppenbart, att amiral Cronstedt skamligt bröt emot sin pligt som krigare, då han *den 6 April* på Lonnan ingick följande fördrag: vapenhvila skulle hållas till *den 3 Maj;* om ej innan denna dag middagstiden minst 5 svenska linieskepp skulle inlöpa i Sveaborgs hamn, skulle fästningen öfverlemnas åt ryssarne. Det är att märka, att Sveaborgs hamn ganska sällan gått upp så tidigt på våren och att just detta år vintern varit utomordentligt sträng. Sålunda var det ej ens det minsta troligt, att den såsom vilkor uppstälda hjelpen skulle komma att hindra fästningens öfverlemnande; det anmärktes till och med i sjelfva det skriftliga fördraget såsom möjligt, att isen då ännu skulle vara så stark, att den kunde bära den aftågande besättningen. Men till råga på allt öfverlemnades genast de trenne nordligaste befästningarna, Långörn, Vester-Svartö och lilla Öster-Svartö, i ryssarnes våld; de två sistnämnda skulle med godo återlemnas, i fall hjelpen hann komma, men den första skulle fienderna äfven i denna händelse få behålla. Om denna öfverenskommelse sändes med trenne kurirer bud till Stockholm; men dessa uppehöllos så länge på vägen, att de hunno fram först samma dag, då det slutliga öfverlemnandet skulle försiggå. Hos fästningens besättning framkallade kapitulationen en allmän förbittring, och man rådslog om att tillfångataga befälet och fortsätta med försvaret; men af brist på en lämplig ledare blef härutaf intet. De sista dagarne var befälet likväl tvunget att låta häkta de motsträfvigaste. Slutligen hade den olyckliga timmen slagit. Den 4, 5 och 6 Maj fördes besättningen småningom bort öfver isen, och den 8 hissades den ryska fanan på "*Sveas borg*". Tillika med fästningen fingo ryssarne 2,000 kanoner, 110 krigsfartyg, 8,680

gevär, ett ansenligt antal ammunition samt minst 6,000 fångar, hvaraf finnarne genast tillätos begifva sig till sina hemorter. Man ansåg i sjelfva verket Finland nu vara eröfradt. I St. Petersburg sjöngs redan den 9 Maj högtidligt Te Deum med anledning af Finlands eröfring; uti Isakskyrkan hölls gudstjenst och omkring Peter den stores staty parad. Den förste Peters plan och tanke ansågs nämligen nu vara förverkligad; hela Finska viken med dess båda stränder hade blifvit lagd under ryska riket.

Underrättelsen om slagen vid Siikajoki och Revolaks, som samtidigt anländt till St. Petersburg, störde icke mycket denna segerglädje, utan den ryska regeringen började redan i stöd af sitt inkräktade herskarevälde en gång för alla ordna Finlands förvaltning. Redan i slutet af Mars hade Buxhöwden upphäft alla s. k. landttullar samt svenska tidens bevillningar. Samtidigt hade ryska regeringen ändtligen förklarat kriget samt underrättat de europeiska hofven om, att det eröfrade svenska Finland var att anse såsom en med det ryska riket för everldelig tid införlifvad provins. En af den ryska utrikes ministern, grefve Rumantsow, enligt kejsarens befallning utfärdad kungörelse af den $\frac{8}{20}$ April tillkännagaf för Finlands innevånare denna märkliga nyhet, och försökte stilla deras fruktan för lifegenskapen, soldatutskrifningen och andra med bäfvan emotsedda omständigheter. I slutet af Maj utfärdades nu en befallning, att alla landets embetsverk skulle kallas "kejserliga", och att innevånarne skulle vid skeende urtima ting aflägga trohetsed åt kejsaren. Eden togs sedermera dels vid tingen, dels i kyrkorna under hotelse af svåra straff. Slutligen följde den $\frac{5}{17}$ Juni ett kejserligt manifest, hvarigenom "denna provins" införlifvades med ryska riket; landets gamla lagar lofvade man dock heligt hålla vid magt, Finlands innevånare uppmanades att vara ståndaktiga i trohet mot Ryssland, och åt de finnar, som voro vid den svenska hären, gafs ännu en nådens tid af sex veckor, inom hvars lopp de borde gifva sig under kejsaren. "Må de upphöra" — så lyda manifestets ord — "att lyda och tjena en främmande furste; må de återvända till skötet af sitt fosterland!"

Detta ovanliga förfarande, hvarigenom Rysslands regent midt under brinnande krig tvang ett annat rikes undersåtar till trohetsed och fordrade en laglig öfverherres rättigheter

innan något lagligt begifvande från sjelfva folkets eller dess förra regerings sida ännu hade skett, sårade finnarnes heligaste känslor, men visade derjämte, huru lågt sjunket man redan ansåg Sveriges rike vara. Det är i sjelfva verket en känd sak, att sjelfva Sverige redan var bestämdt att delas mellan Danmark och Ryssland; Danmark hade i Mars förklarat krig, en fransk här under Bernadotte tågade redan emot Öresund och i St. Petersburg var man betänkt att skicka 10,000 man öfver Åland till Sverige, hvarjämte en från Kurland afsänd rysk ströfkår redan äfven intog Gotland, ehuru denna ö snart blef åter eröfrad. Sålunda syntes nu den gamla verldsordningen vara helt och hållet rubbad, och det var ganska ovisst, hvad det lilla finska folket skulle kunna rädda åt sig undan denna förödelsens styggelse.

Under dessa svåra förhållanden vandrade finnarne öfver hufvud det rättas enkla stråt, och de behöfde ej heller till slut ångra detta sitt handlingssätt. På de orter, hvarest fienden herskade, gicks väl den aftvungna eden med få undantag, och detta oroade naturligtvis samvetena, ehuru det likväl ej förmådde binda dem; äfven de civila embetsmännen skötte sina vanliga åligganden äfven efter det främmande väldets bud, och det saknades ej heller sådana, hvilka i de inträffade förändringarna sågo en ny framtid för Finland. Men hären förblef fast och otillgänglig för alla lockelser och hotelser, och till och med befolkningen var beredd att gripa till vapen, så snart tillfälle dertill erbjöd sig. Sålunda hade redan i början af Maj befolkningen på Åland rest sig under prestmannen *Henrik Johan Gummerus*' och länsmannen *Arén*'s ledning och med bistånd af en från Sverige ankommen ströfkår tillfångatagit de ryssar, som befunnos inom deras område. Äfven i fredliga värf ådagalades mandom och fasthet. Då Buxhöwden i början af April lät kungöra, att de finska officerarne, om de ej inom tre veckor öfvergåfvo de svenska fanorna, skulle förlora sina löner, boställen och andra dem utlofvade förmoner, ja dessutom ännu förlora all sin egendom till kronan, — så påminte landshöfding *Wibelius* i Kuopio hans excellens i en fast och allvarlig skrifvelse, att detta stred emot landets lagar, dem man hade lofvat hålla i helgd. Det mest storsinnade bevis på ädel och manlig fasthet gaf den store finske rättslärde professor *Matthias Calonius* i det program, hvilket han den 21 Juni 1808, vid afslutandet af sitt rektorat vid Åbo akademi, i tryck utgaf. I det han prisade fiendens visade

mildhet och storsinthet vid beskyddandet af de enskildes lif och egendom, beklagade han likväl de hårda tiderna, hvilka hade ryckt undersåtarne undan deras rätta öfverhets styrelse, och uttalade sin förhoppning, att Sveriges konung ännu med fasthet skulle förstå att "åter upprätta sitt Finlands belägenhet". "Låt vara", lydde den sjuttioårige vetenskapsmannens manliga ord, "att krigslyckan velat, att kropparne skulle falla i fiendens våld och tvingas att gå dit dennes väpnade ordres släpa dem; själarne fortfara dock att vara med omutlig tro och orubblig lydnad sin laglige konung undergifne; ty så länge ännu stridens utgång är oviss och till dess ett fördrag mellankommer, hvarigenom regenten sjelf afsäger sig sin rätt, beror det ej på undersåtens godtfinnande att afskudda sig sina pligter som sådan, om han ej vill befläcka sig med förräderiets ärelösa brott." Sådana ord och sådana handlingar representerade det finska folkets högsta rättsmedvetande och vitnade om dess oförderfvade pligtkänsla. Att Rysslands kejsare å sin sida nogsamt visste att uppskatta detta finnarnes handlingssätt, få vi längre fram se bekräftadt af händelsernas gång.

På krigsskådeplatsen hade nu vid sommarns ankomst de strider begynt, hvilka slutligen skulle afgöra Finlands öde. Sandels' framryckande i Savolaks hade väckt oro i St. Petersburg, hvarifrån till följd deraf ansenliga förstärkningar blifvit afsända under befäl af *Barclay de Tolly.* Sandels, som genast insåg omöjligheten af att försvara sin vidsträckta position emot denna öfvermagt, befäste under tiden åt sig en fast ställning bakom *Toivala* sund (norr om Kuopio) och lät hela sin styrka, omkring 2,300 man, ständigt kämpande draga sig tillbaka dit. Detta skedde i medlet af Juni. Så snart Barclay på detta sätt fått Kuopio i sitt våld, lemnade han der generalmajor Rahmanow med 3,000 man och vände sig med sin öfriga här åt vester, för att genom Saarijärvi kunna komma Rajewski till hjelp. Han hade likväl ännu ej hunnit långt, förrän den ihärdighet, hvarmed Sandels oroade ryssarnes ställning i Kuopio och förstörde deras transporter (Duncker uppbrände i Paukarlaks 200 vagnslaster), tvang honom att återvända till Rahmanows undsättning. På detta sätt lemnades Rajewski ensam emot finska hufvudarmén, hvilken nu ändtligen hade begynt småningom framrycka. Då öfverstelöjtnant von Fieandt i början af Juni hade uppbränt ryssarnes proviant-

förråd i Perho, ansåg Rajewski sin ställning i Gamla Karleby ej längre vara säker, utan flyttade hufvudqvarteret till Lillkyrö, qvarlemnande en mindre afdelning under Jankovitsch i *Nykarleby.* Finska armén följde efter och fördref fienderna från sist nämnde ort *midsommardagen.* Samtidigt gjordes äfven från svensk sida tvenne landstigningsförsök vid finska kusten, ehuru den styrka, som dertill användes, var alltför liten för det afsedda ändamålet. Konungen vidhöll nämligen allt ännu sin förra plan att eröfra Norge eller Seeland från danskarne och hade sålunda ej mer än omkring 4,500 man öfver att sända till hjelp åt finnarne. Äfven denna lilla styrka, som skulle gjort största nyttan, om den fått direkt förena sig med Klingspors armé, fördelades nu på tvenne skilda håll, så att 3,000 man under generalmajor von Vegesack sändes emot Åbo och 1,500 man under öfverste Bergenstråle till Vasa. *Vegesack* landsteg vid *Lemo* udde (söder om Åbo) *den 19 Juni* om aftonen och framträngde om natten närmare hufvudstaden, hvarest Buxhöwden just för tillfället uppehöll sig. Men då ryssarne hunnit få en större styrka samlad, uppstod vid Kuppis en skarp strid, som tvang svenskarne att åter söka sin tillflykt på skeppen. Ännu mindre framgång hade *Bergenstråles* företag mot *Vasa. Midsommardagen* landsteg han i Österhankmo (norr om Vasa) och framryckte följande dag genom Koivulaks till staden. Äfven 300 beväpnade bönder förenade sig med honom, och staden eröfrades med lätthet. Men platsens kommendant, generalmajor *Demidoff,* som väntade, att svenskarne skulle anrycka från andra sidan och derför hade uttågat från staden, återvände efter några timmar, hvarvid svenskarne tvungos att draga sig tillbaka. Bergenstråle sjelf och flere officerare samt 200 man råkade i fångenskap. Expeditionens qvarlefvor förenade sig sedermera med Klingspors armé. Men i Vasa följde efter Demidoffs seger en ohygglig tre dagars plundring, hvarvid stadens innevånare förlorade sin förmögenhet och några äfven sina lif. Detta var ett af de ganska få tillfällen i detta krig, då ryssarnes vapen befläckade sig genom grymhet. För öfrigt drogo sig ryssarne strax derefter åter tillbaka från dessa trakter. Ett svenskt krigsskepp hade visat sig vester om Vasa, hvaraf följden blef, att bönderna på kusten emellan Sulva och Nerpes grepo till vapen och dödade eller tillfångatogo de på dessa orter stationerade

kosackerna. Rajewski, som till följd af dessa tilldragelser ansåg nödvändigt att sammandraga sin styrka, lät sitt folk uttåga såväl från Vasa som Lillkyrö och flyttade hären till Lappo, derifrån han ytterligare drog sig tillbaka till Salmis. En afgörande strid förestod nu på denna punkt.

I början af Juli var den finska arméns ställning följande: fältmarskalken sjelf hade ej kommit längre än till Nykarleby, men Ehrenroth och en del af Savolaks infanteri hade framträngt till Lappo. På högra flygeln framryckte von Otter ända till Storkyrö, och på den venstra hade von Fieandt fattat posto vid Lintulaks. Den sistnämnde trängdes likväl af öfvermagten tillbaka till Perho och Öfvervetil, och samtidigt besatte äfven Rajewskis hufvudstyrka åter Lappo. Men Adlercreutz ville ej lemna denna vigtiga korsväg i fiendens våld, och derför lät han nu alla till hands varande trupper, omkring 3,500 man, genom Kauhava rycka fram till *Lappo*, hvarest striden begynte *den 14 Juli* klockan 4 eftermiddagen. Von Döbeln och hans Björneborgare bemägtigade sig med utomordentlig tapperhet Lappo Storby, och ryssarne trängdes emot Liuhtarla by, i skydd af hvars brinnande ruiner de drogo sig undan åt Salmis. Denna blodiga seger, vid hvilken finnarna förlorade 180 man, men ryssarnes manfall var öfver fyrahundra, syntes för ett ögonblick ingifva förhoppningar om landets återeröfring, i det att fienden på alla håll var tvungen att draga sig tillbaka. Von Otter framryckte till Kauhajoki, der bönderna nyss hade gripit till vapen och kosackerna af denna orsak farit fram med vilda härjningar. På venstra flygeln framträngde von Fieandt åter till Lintulaks. Sjelfva centern avancerade till Salmis och Ruona, då Rajewski hade retirerat ända till Alavo. Men äfven här begynte ryssarnes ställning redan blifva svår; tvenne underofficerare *Roth* och *Spof* med 40 man af Björneborgs regemente hade nämligen blifvit skickade genom skogarne till Ruovesi i den fiendtliga arméns rygg, hvarest de borttogo transporter, förstörde broar och hotade sjelfva Tammerfors stad. Rajewski tvangs derför att åter draga sig tillbaka, men ej mer rakaste vägen åt Tavastehus, utan genom Keuru och Jämsä. Äfven från svenska sidan syntes slutligen verksammare undsättning vara att förväntas. Konungen sjelf, som hade råkat i oenighet med engelsmännen och sålunda förlorat en till Göteborg anländ undsättningsarmé, lemnade för

ett ögonblick sina eröfringsplaner i söder och kom i början af Juli med en flotta utanför Åbo, hvarjämte en särskild truppafdelning samlades på Åland. Genom kungörelser tillkännagafs, att embetsverken i Åbo, hvilka hade åtlydt fiendens befallningar, hade förverkat konungens förtroende, och att den del af Åbo län, som ej var i fiendernas våld, skulle tills vidare räknas under Svea hofrätt och Upsala konsistorium. Men detta svenskarnes välde i Åbo skärgård räckte ej länge. *Den 2 Aug.* framträngde de ryska galererna genom *Sandöö* ström längs norra kusten af Kimitto ö, och svenskarne nödgades draga sig tillbaka till Åland, hvarest konungen ännu dröjde till sent på hösten.

Under hela denna tid hade *Sandels* med sin lilla styrka lyckligt försvarat sin ställning i *Toivala* emot ryssarnes ständigt växande öfvermagt. Förgäfves ansträngde sig Barclay och efter honom Tutschkoff att med sina kanonbåtar komma till norra stranden af Kallavesi; Sandels vaksamhet och hans folks tapperhet stälde för fienden ett oöfvervinneligt hinder. Äfven i Karelen, der bönderna mangrant hade gripit till vapen och under anförande af sin af dem sjelfva valde chef, *Olof Tiainen*, försvarade sina gränser, förmådde ryssarne ej framtränga. Då i slutet af Juli generalmajor Alexejeff från Sordavala framryckte till mynningen af Pielis elf, sände Sandels dit kapten Malm med 250 man, hvilka med allmogens bistånd drefvo ryssarne tillbaka till Sordavala. Denna expedition är så till vida anmärkningsvärd, som detta var den enda gången, en finsk styrka under detta krig inträngde på ryska sidan om gränsen. Först i början af September tågade Dolgoruki, som nu på denna sida hade samlat 5,000 man, åter till finska Karelen och framryckte ända till mynningen af Pielis elf. Men i sjelfva Pielis socken försvarade Tiainen ännu till sena hösten sin afsides ställning. Sandels åter, som med utomordentlig skicklighet under tre och en half månader hade försvarat sig i Toivala, ansåg slutligen i slutet af September rådligast att retirera bakom *Palois* ström, der han redan på förhand hade låtit starkt befästa sin ställning.

Krigslyckans vexlingar under sommarens lopp äfvensom den finska allmogens öfverallt visade benägenhet att sjelf taga del i striden, synes slutligen hafva öfvertygat den ryska regeringen, att Finlands eröfring ännu ej på långt när kunde anses fullbordad. Större stridskrafter måste derför skickas till Fin-

land; men på samma gång började äfven mildare åsigter beträffande detta lands framtida ställning åter göra sig gällande. Den åldrige Sprengtporten anträffas åter såsom rådgifvare uti de finska angelägenheterna. Jämte honom vistades nu i St. Petersburg några från Finland ankomna adelsmän, bland dem *Robert Wilhelm de Geer,* sedan gammalt nämnd i sammanhang med de finska sjelfständighetsplanerna. Man var på denna tid betänkt uppå att sammankalla en representation för det finska folket. Redan i Buxhöwdens första proklamation vid krigets utbrott hade en landtdag blifvit sammankallad till Åbo, men sedermera hade Rumantsow i sin proklamation af den $\frac{8}{20}$ April tills vidare uppskjutit dess hållande. Slutligen ankom i början af Juli befallning till samtliga landshöfdingar, domkapitel och andra embetsverk att från hvarje län låta utse en adelsman, en borgare och en bonde, samt från hvarje stift en prestman, hvilke borde infinna sig i St. Petersburg, för att för landets nya beherskare förkunna folkets behof och önskningar. Dessa val anstäldes genast såväl i Kymmenegårds, som Tavast-Nylands län; men i Åbo län vägrade adeln och borgerskapet att anställa valet, påminnande om hvad som i grundlagarne var föreskrifvet rörande riksdagens sammansättning. Först då Buxhöwden i en ny skrifvelse hade försäkrat, att ej någon riksdagsverksamhet härmed afsågs, blef valet senare förrättadt på alla orter. Såsom naturligt är, förmärktes mycken tvekan i denna sak, så länge krigslyckan ännu var oafgjord; sålunda ville flere af de utsedde icke ens emottaga detta förtroendeuppdrag. Först sent på hösten inträffade slutligen denna s. k. *Finska deputation* i St. Petersburg, och blifva vi längre fram i tillfälle att tala om dess verksamhet derstädes.

Allas ögon voro under tiden riktade på Klingspors armé, hvars framryckande till Tavastehus i hvarje ögonblick emotsågs. Men Klingspor och Adlercreutz läto den gynsamma tiden gå förlorad, till dess att ryssarne åter hunno samla sina krafter och sitt mod. I slutet af Juli hade Rajewski, hvars skuld de senaste förlusterna ansågos vara, förlorat sitt befäl, och i hans ställe sattes den unge skicklige grefve *Kamenski,* hvars armé derjämte ökades till 11,000 man. Kamenski tog först sitt högqvarter i Jämsä, men beslöt att på ett eller annat sätt tränga finnarne tillbaka. Olyckligtvis hade Klingspor alltför mycket spridt sina krafter, i det att han hade

sändt ansenliga styrkor emot kusten, derifrån man fortfarande väntade hjelpsändningar ifrån konungen. Sålunda hade von Döbeln tågat till *Kauhajoki*, der han *den 10 Augusti* kastade ryssarne tillbaka och framträngde till Lappfjärd. Strax derpå framryckte von Fieandt från Lintulaks till Karstula, och den finska hufvudstyrkan förjagade *den 17 Augusti* ryssarne från *Alavo*. Men nu hade Kamenski fått sin plan i ordning och började anfallet. *Den 21 Augusti* angrep Wlastoff med stor öfvermagt von Fieandt vid *Karstula*, och efter ett 16 timmars tappert motstånd slogos finnarne på flykt emot Gamla Karleby. Denna tilldragelse, som hotade att afskära finska arméns återtåg i norr, förskräckte Klingspor till den grad, att han redan begärde skepp af konungen för att öfver hafvet föra hären till Sverige. Likväl försökte man ännu att bibehålla sin tillkämpade ställning. *Den 1 September* afslog Adlercreutz med lycka och tapperhet Kamenskis anfall vid Ruona. Men efter striden gjorde han ett obetänksamt återtåg till Salmis, der han hoppades få en bättre ställning. Här utstodo finnarne följande dag lika ärofullt fiendernas anfall. Men då ankom från Klingspor order att retirera, och hufvudarmén fördes nu genom Lillkyrö emot norden, dragande till sig äfven de mindre afdelningar, hvilka hittills hade kämpat närmare kusten. Bland dessa voro äfven 2,000 man svenskar, hvilka nyss under generalmajor *von Vegesack* hade landstigit vid Kristinestad. Men denna hjelp kom redan för sent och kunde ingenting uträtta emot ryssarnes öfvermagt. Om Kamenski nu skulle framryckt rakaste vägen genom Kauhava till Nykarleby, så hade finska härens återtåg med lätthet blifvit afskuret; men i dess ställe följde han strandvägen Klingspors flykt, och Kauhava-vägen sändes endast Kosatschoffski med en mindre fördelning, hvilken blef tillbaka kastad af von Döbeln vid *Juutas den 13 September*. Följande dag försökte Adlercreutz vid *Oravais* ett sista motstånd. Han hade till hands vidpass 4,000 man, af hvilka hälften svenskar; men i förtröstan på sin goda ställning på en höjd invid sjelfva hafvet, trodde han sig likväl kunna afvärja de 8,000 ryssar, som följde honom i spåren. Från klockan 5 till klockan 11 förmiddagen stredo förtrupperna med ihärdig envishet, till dess den ryska hufvudstyrkan hann fram och svenskarne sålunda tvungos att draga sig tillbaka inom slagtordningen. Här begynte drabbningen vid middagstiden. Segern lutade åt finnarnes

sida; efter en två timmars strid genombröto Adlercreutz och von Vegesack fiendernas center genom ett djerft anfall och fördrefvo dem ända till det ställe, hvarest förtrupperna på morgonen hade sammandrabbat. Men samtidigt infunno sig Kamenskis eftertrupper, omkring 2,000 man, och nu trängdes Adlercreutz, som i segerns ifver hade lemnat sin fördelaktiga position, af öfvermagten tillbaka. Klockan 10 på aftonen lemnade finska hären under mörkret slagfältet, sedan den förlorat omkring 1,200 man i stupade och fångar. Ryssarnes manfall var ännu större, och båda arméerna voro efter striden i fullständigt upplösningstillstånd. Men för den svagare kändes det lidna nederlaget naturligtvis dubbelt svårare, och slaget vid Oravais hade sålunda egentligen afgjort kriget. I första ögonblicket tycktes det, som skulle arméns återtåg blifva helt och hållet afskuret. Samma dag, som slaget vid Oravais stod, hade nämligen Wlastoff inryckt i Gamla Karleby. Men han blef likväl åter fördrifven derifrån, och von Döbeln gjorde för sin del det förslag, att hufvudarmén skulle ifrån Nykarleby tränga förbi Kamenski genom Lappo till Tavastehus, då de af konungen föranstaltade landstigningarna i sydvestra Finland skulle bringa fienderna emellan tvenne eldar. "Om slutligen allt skall förloras," lydde hans åsigt, "är punkten hvar det sker indifferent, allenast tiden vinnes; Petersburg eller Torneå, det gör detsamma." Men arméns sjelfförtroende hade nu försvunnit, och denna genialiska plan lemnades utan afseende. Vid denna tid föranstaltade konungen ett par landstigningar emellan Åbo och Nystad, nämligen den 17 September vid Lokalaks i Wehmo socken och den 26 September vid Helsinge by i Töfsala socken; men dessa osammanhängande försök hade inga följder. Hufvudarmén hade dragit sig tillbaka ända till *Lochteå*, hvarest *den 30 September* en af ryssarne erbjuden vapenhvila med begärlighet antogs. Enligt denna öfverenskommelse skulle finska hären draga sig till Himanko; men derjämte bestämdes, att äfven Sandels skulle draga sig tillbaka norr om Idensalmi kyrka, och sålunda gick hans fasta ställning vid Palois förlorad. Detta var Klingspors sista åtgärd såsom öfverbefälhafvare; han hade nu ändtligen, ehuru alltför sent, fått afsked, och i hans ställe trädde ånyo *Klercker*. Men allt var redan ohjelpligt förloradt och hvarje tillfälle till en verksammare krigföring oåterkalleligen förbi.

Den i Lochteå ingångna vapenhvilan uppväckte mycken förbittring i St. Petersburg. Kejsar Alexander vistades för tillfället i Erfurt i Tyskland, der han rådslog med Napoleon om verldens stora angelägenheter; men Araktschejew sammankallade alla ministrarne, och till Buxhöwden sändes befallning att åter börja kriget. Öfverbefälhafvaren dröjde dock ännu; men Tutschkoff, som stod emot Sandels vid Idensalmi kyrka, uppsade vapenhvilan, så att striden åter skulle börja *den 27 Oktober* kl. 1 e. m. Sandels, som nu ej hade flere än 1,400 man, hade befästat sin position på vestra sidan om *Koljovirta* ström; men då ryssarnes anfall begynte en timme tidigare, än man hade väntat, hann ej bron blifva fullständigt rifven, och fienderna trängde sålunda med en öfverlägsen styrka öfver strömmen, fördrifvande Savolaks jägarne från en närbelägen gård. Men då de härifrån stormade emot Sandels batterier, gjorde Fahlander med en liten hop ett utfall emot dem och vräkte dem med bajonetten tillbaka i ån. Finnarnes seger var en af de mest lysande i detta krig; ryssarne, hvilkas hela styrka synes utgjort minst 6,000, hade förlorat nära åttahundra man; förutom andra högre officerare var bland de stupade äfven furst Nikolai Dolgoruki, som var ämnad till Tutschkoffs efterföljare vid öfverbefälet. Efter striden följde halftannat dygns hvila, efter hvars förlopp Sandels likväl ansåg nödvändigt att retirera till Salahmi. Härifrån gjorde Duncker den 10 November ett djerft försök emot Koljovirta bro, men slogs med förlust tillbaka. Detta var den ryktbara Savolaks-brigadens sista hjeltebragd; redan ett par dagar derefter erhöll den befallning att draga sig tillbaka ända till Uleåborg. Hufvudarmén var nämligen nu i full marsch mot norden, gång efter annan uppställande sig för att hålla stånd, men ständigt åter öfvergifvande sina befästade positioner. Härens tillstånd var i sjelfva verket beklagansvärdt: beklädnaden var i trasor, lifsmedlen i det närmaste slut och de sjukas antal fasaväckande. Då Klercker den 17 November lemnade Brahestad och drog sig öfver Siikajoki elf, nödgades han qvarlemna 1,500 sjuke, hvilka man ej kunde föra med sig. Slutligen kom *den 19 November en konvention i Olkijoki* till stånd emellan Adlercreutz och Kamenski. Hela den finska armén skulle draga sig öfver Kaakamajoki och hela Finland ända till Kemi skulle öfverlemnas åt ryssarne. Nu skulle den sista mödosamma

färden tillryggaläggas — 20 mil genom en endast glest befolkad bygd och under den hårda årstidens inträde. För färdens svårighet måste åter 1,200 sjuke qvarlemnas i Uleåborg; men endast få öfvergåfvo frivilligt sina fanor. Den ringa qvarlefvan af Finlands hjeltemodige försvarare lemnade nu med förtviflan i hjertat sitt fäderneslaud och inqvarterades så godt sig göra lät i Torneå-trakten. Den 13 December gick den sista truppen öfver gränsen; hela det finska fastlandet var nu eröfradt af ryssarne.

Krigets slutliga förlopp kunna vi endast i korthet omnämna. I finska härens vinterqvarter rasade en smittosam feber, som bortryckte omkring hälften af folket. Senare på vintern drogos Savolaks och Karelens samt Österbottens afdelningar till trakten af Umeå under befäl af grefve Cronstedt; de öfriga förlades i trakterna af Torneå och Piteå och fingo till befälhafvare generalmajor *Hans Henrik Gripenberg*, emedan det öfriga befälet (Adlercreutz, Sandels, von Döbeln) hade begifvit sig till Stockholm. Åland var ännu i svenskarnes besittning, och konungen sände von Döbeln som befälhafvare dit. Men kejsar Alexander, som så fort som möjligt ville tvinga svenskarne till fred, beslöt att ännu under vinterns lopp skicka en här öfver till sjelfva Sverige och satte derför i början af Mars tre arméer i rörelse. Buxhöwden, som hade ansett denna djerfva plan alltför farlig, hade nu blifvit afsatt från befälet, och i hans ställe trädde general *von Knorring*. Då äfven denne visade tvifvel rörande planens verkställbarhet, så infann sig Araktschejew sjelf i Åbo den 4 Mars, och först hans jernvilja fick saken i gång. 17,000 ryssar tågade under Bagrations befäl den 10 Mars från trakten af Åbo öfver isen till Åland, och på denna färd medföljde så väl Knorring som Araktschejew. Samtidigt erhöll Barclay, som var kommendant i Vasa, befallning att föra 3,500 man öfver Qvarken till Umeå. Förgäfves bemödade han sig att ådagalägga det rysliga i ett sådant företag; han erhöll till svar en strängare befallning och satte sig den 17 Mars i rörelse. Nästan samtidigt förde Schuvaloff från Uleåborg en tredje armé af nära 5,000 man emot Torneå. Detta tredubbla anfall var för svenskarne helt och hållet oväntadt, men skulle kunnat blifva förderfligt för den ryska hären, om ej flere omständigheter för ögonblicket hade vändt sig till deras fördel. Döbeln, som insåg omöjlig-

heten af att hålla stånd emot denna öfvermagt, drog sig tillbaka öfver isen till svenska kusten, och i hans spår följde Kulneffs rytteri, som under en natt rastade i Grislehamn. Om nu den öfriga hären hade följt efter, och hafvet derpå afkastat sitt istäcke; så kan man ej ens föreställa sig, huru denna sällsamma strid skulle hafva slutat. Men i samma ögonblick inträffade en ny vändning inom politiken; ty några dagar förut hade en revolution blifvit verkstäld i Stockholm. Den tanken hade nämligen på de sista tiderna blifvit allmän, att *Gustaf IV Adolf*, om han fick fortfara att regera, inom kort skulle föra hela sitt rike i förderfvet. Då uppstod en sammansvärjning, och *den 13 Mars* togo Adlercreutz och några andra sin regent tillfånga i sjelfva det kungliga slottet, hvarefter interimsregeringen anförtroddes åt hertig Karl och ständerna sammankallades. Förhoppningarna om fred syntes genom denna tilldragelse bekräftas, och Knorring, som med skäl fruktade att komma öfver hafvet, gick in uppå att afbryta sin påbörjade marsch och sände äfven åt Barclay order att återvända. Barclay å sin sida hade redan efter ett besvärligt tåg kommit öfver isen till Umeå, derifrån Cronstedts afdelning drog sig tillbaka åt söder. Nu återvände ryssarne äfven på detta håll och ankommo den 1 April åter till Vasa. Men uppe i den höga norden medförde ryssarnes vinterfälttåg vigtiga följder. Gripenberg, som för tillfället synes haft 1,800 sjuke och 2,000 friska, hade först retirerat ifrån Torneå öfver Kalix elf, der han tänkte försöka ett motstånd. Men då han här fick underrättelse om, att Barclay redan stod i hans rygg, ansåg han hvarje bemödande redan vara fruktlöst och undertecknade derför *den 25 Mars* kapitulationen i *Seivis*. Enligt den samma fingo de finska regementena (Åbo och Björneborgs, samt Tavastlands och Nylands) tåga tillbaka öfver Kemi, hvarest de aflemnade sina vapen och tillätos återvända hem. Strax efter kapitulationen kom väl bud, att Barclay åter hade aftågat; men saken kunde ej mera ändras. De hårdt bepröfvade tappres sorg och förbittring var outsäglig, att efter så mången ärofull seger allt hade fått detta eländiga slut. Men å andra sidan hade finnarne ej mera mycket skäl att fortsätta striden. Allt hopp om fäderneslandets återeröfring var förloradt, då i Sverige Gustaf Adolf var störtad från tronen och en annan regering kommit i stället, hvilken var benägen att såsom lösen för freden öfverlemna Finland. Dessutom sam-

mankommo i sjelfva Finland just som bäst landets ständer i Borgå, för att öfverenskomma om fördrag med Rysslands mäg-tige herskare. Finlands förestående öde var sålunda redan visst.

Den slutliga freden dröjde likväl ännu en tid och kriget fortsattes derför, ehuru med mindre stridskrafter. Vid vårens ankomst trängde Schuvaloff småningom söderut i Westerbotten ända till Umeå, och den finska afdelningen, som nu erhöll Sandels till befälhafvare, hade dragit sig sex mil sydligare. I början af Juli framryckte Sandels till *Hörnefors bruk*, hvar-ifrån dock ryssarne *den 5 Juli* fördrefvo honom; vid detta tillfälle stupade efter en manlig strid den tappre *Duncker*, som med sina Savolaksare betäckte de öfriges reträtt. Under sommaren hade likväl svenskarne den fördelen, att de med engelska flottans bistånd kunde hålla hafvet i sitt våld. Den engelska amiralen Saumarez hade nu kommit till Finska viken, hvarest han på flere ställen oroade ryssarne, lät uppbygga batterier på Porkkala udde och gjorde landstigningar vid Björkö och Säkkijärvi. Äfven svenskarne försökte att till sin fördel begagna den öppna väg, hafvet erbjöd. Sålunda landsteg en svensk förstärkning i Vesterbotten vid *Ratan* i fiendernas rygg; den blef dock åter förjagad till sina skepp. Detta var den sista affären under kriget. Kort derpå ingicks vapenhvila, och freden gjorde slut på alla vidare strider.

Under tiden hade nämligen Sveriges rikes ständer (till hvilka Finlands representanter ej längre hörde) den 1 Maj sammankommit i Stockholm; hertig Karl hade blifvit vald till konung och den 29 Juni krönt under namn af Karl XIII. Den nye regentens ifrigaste önskan var att få slut på kriget, och sålunda sammankommo fredsunderhandlarne den 9 Augusti i Fredrikshamn. Sverige representerades af friherre Kurt von Stedingk, förut bekant såsom chef i Savolaks under Gustaf III:s krig och sedermera svensk ambassadör i St. Petersburg; å Rysslands sida voro utrikes ministern Rumantsoff och ambas-sadören David Alopæus. Redan innan Alexander ingick på fredsunderhandlingarna, hade han fordrat det medgifvande, att Sverige skulle afstå hela Finland med Åland samt den del af Vesterbotten, som sträckte sig emellan Kaakama och Kalix elfvar. Svenskarne försökte dock i det längsta att få bibe-hålla Åland och i fråga varande del af Vesterbotten. Slutligen nödgades de dock gifva efter i det mesta, och *den 17 Sept.*

1809 undertecknades *freden i Fredrikshamn.* Sverige, som lofvade sluta fred äfven med Rysslands bundsförvandter och förena sig i Napoleons "kontinentalsystem" emot England, öfverlemnade derjämte åt Ryssland hela Finland samt en liten del af Vesterbotten till Torneå och Muonio elfvar. Det är att märka, att i denna afträdelse ej med ett enda ord nämndes Finland eller storfurstendömet, utan det uppräknades blott de sex länen: Kymmenegårds (eller Heinola), Tavast-Nylands, Åbo och Björneborgs med Åland, Savolaks och Karelen (eller Kuopio län), Vasa län och Uleåborgs län. Likaså gjordes ej heller från svenska regeringens sida något vilkor beträffande Finlands framtida ställning och befolkningens rättigheter. Fredsslutets VI artikel säger med anledning häraf: "Sedan Hans Maj:t kejsaren af Ryssland redan gifvit de ojäfaktigaste bevis af den rättvisa och mildhet, hvarmed Hans Maj:t beslutit regera öfver innevånarne af det land, han sig nyligen tillvunnit, i det han ädelmodigt, sjelfmant och af egen böjelse försäkrat dem om en fri utöfning af deras religion, af deras egendomsrätt och privilegier, ser Hans Maj:t konungen af Sverige sig dymedelst frikallad ifrån den honom annars heliga pligt att göra förbehåll härom till sine forne undersåtars förmon." Detta var det sätt, hvarigenom den svenska regeringen löste de 6—700-åriga band, som förenat det finska folket med Sveriges rike. Saken har sin förklaring dels i Sveriges svaghetstillstånd, dels i de politiska handlingar, hvilka nyss blifvit afslutade inom sjelfva Finland. Det finska folket hade redan då, genom sina i Borgå församlade representanter, på egna vägnar afslutat öfverenskommelse med kejsar Alexander, och sålunda sjelf grundlagt sin politiska ställning.

Vigten af den skedda förändringen förstodo då ännu endast få att uppskatta; men en hvar insåg, att en ny tid hade begynt i de nordliga ländernas lif. I Ryssland, hvarest den stora allmänheten ganska litet betänkte den undantagsställning, hvilken Alexander gifvit Finland i bredd med det mägtiga kejsardömet, fattade man likväl det eröfrade områdets geografiska betydelse för ryska riket, som nu hade undanträngt Sverige ifrån hela Finska viken samt Raumo-sjöns och Bottniska vikens östra kuster. I Sverige uppfattades naturligtvis detta ännu klarare, ej allenast från politikens, utan äfven från de nationella traditionernas synpunkt. Då efter fredsslutet von Döbeln i Umeå sade sitt

smärtsamma farväl åt qvarlefvorna af den finska hären, tackande dem för den orubbliga trohet, hvarmed de ännu på den svenska jorden fortsatt kampen, uttalade han utan tvifvel äfven den svenska nationens innersta känslor, i det han påminte om att Sverige, då det förlorade det ädla finska folket, hade förlorat sitt starkaste stöd, och att den svenska hären hade förlorat kärnan och hufvuddelen af sin krigsstyrka. Men händelsernas högre historiska fullbordan och den nationella vigten deraf för Finland betänkte man ej i detta ögonblick i Sverige. Likväl hade denna förändring redan länge blifvit förberedd för Sveriges rike. Då Sveriges magtperiod slutade med Karl XII och svenskarne nödgades draga sig tillbaka till sitt eget nationella område, hade i sjelfva verket Finland rätteligen förlorat sin förra betydelse för riket. Behofvet af en förening med Norge och möjligen äfven med Danmark började te sig allt klarare för det svenska folket, och Finland borde lemnas till pris för denna sammanslutning. Redan Karl XII lemnade för Norges skull Finland i fiendernas händer; äfven år 1743 skulle mången önskat afstå från Finland till förmon för samma skandinaviska idé; slutligen vacklade såväl Gustaf III som Gustaf IV Adolf emellan dessa bägge planer. I verkligheten hade redan fredssluten i Nystad och Åbo frånskilt ansenliga stycken af detta land, och den återstående delens öde var redan länge förutsedd. Hos finnarne hade äfven i sjelfva verket under detta tidehvarf småningom vaknat känslan af en särskild politisk ställnings nödvändighet, och ehuru en förening med Ryssland och en skilsmässa från det gamla moderlandet föreföll mången motbjudande, hade likväl sakens oundviklighet allt mer och mer trädt för ögonen. Då derför timmen för denna förändring slog, var den ej mer alldeles oväntad; folkets politiska medvetande var i någon mon väckt, och det fans män, hvilka förstodo begagna ödets skickelser till fäderneslandets gagn. Men att förändringens hela betydelse ens här skulle blifvit allmännare insedd, kunna vi likväl ej bekräfta. Först under tidernas lopp kom man att tydligare fatta meningen af kejsar Alexanders ord till de finska ständerna: Att det finska folket nu politiskt hade "inträdt bland nationernas antal".

---

9. En blick på kulturförhållandena i ryska och svenska Finland.

Innan vi härifrån öfvergå till det nya tidehvarf, som nu hade begynt för Finland, måste vi ännu med några ord belysa kulturförhållandena i Finland under det svenska väldets sista tider.

Det är till först att märka, att Finlands folkmängd ännu på denna tid var ganska fåtalig, ehuru otvifvelaktigt i stark tillväxt. År 1785 räknades i svenska Finland omkring 680,000 innevånare och i ryska Finland nära 177,000. Under de sista åren af svenska tiden hade befolkningen i den förra delen stigit till 900,000, under det att det ryska området då räknade inemot 200,000 personer. Dessa siffror visa, att folkmängden och sålunda otvifvelaktigt äfven förmögenheten voro i vida starkare tillväxt under den svenska styrelsen, än på andra sidan Kymmene-elf. Det synes i sjelfva verket tydligt, att landets alla näringar under Gustaf III:s och Gustaf IV:s regeringar gått betydligt framåt. Storskiftet hade befordrat åkerbruket, handeln och sjöfarten hade fått ny lyftning isynnerhet i de Österbottniska städerna, och städernas handtverkerier voro i blomstrande tillstånd. Gustaf Adolfs obetänksamma utrikes politik hade visserligen sedermera tillfogat Finlands affärsställning betydlig skada; isynnerhet hade sjöfarten lidit genom det allmänna krigstillståndet i Europa. Men å andra sidan är att märka, att grunden för den materiella förkofringen var ej allenast de af regeringen vidtagna förordnanden och inrättningar, utan vida mer den fosterländska anda, hvaraf man kunde skönja de första rörelserna redan under ständerregeringens tid, men som först senare begynte kraftigare verka. Det egendomliga härvid var, att denna patriotism nu på alla områden tog gestalt af ett särskildt *finskt* sträfvande, hvilket vitnade om den i detta land lefvande nationalkänslan. På det ekonomiska området var det *Finska Hushållningssällskapet* (stiftadt på konungens födelsedag den 1 November 1797 under namn af "Kongl. Finska Hushållningssällskapet" och på finska "Suomen Huoneenpidon Seura" = det n. v. "*Suomen Talous-seura*"), som slutligen blef medelpunkten för dessa fosterländska sträfvanden. Denna märkliga förening, hvars ändamål var att befordra

Finlands säregna intressen på det materiella området, sträckte snart sitt inflytande till alla verksamhetsgrenar. Genom sällskapets försorg blef potatisodlingen spridd i landet; kärrodlingarna befordrades genom uppmuntringar och belöningar; artificiel koppympning infördes, och genom assessor *Gabriel Ahlmans* testamente af år 1798 kom sällskapet i tillfälle att inrätta flere högre folkskolor i trakterna omkring Tammerfors. På Hushållningssällskapets uppmaning stiftades äfven kort derpå den första enskilda banken i Finland. Detta s. k. *Diskontverk i Åbo* erhöll den 20 Juni 1805 kungl. stadfästelse och började den 1 Augusti 1806 sin bankrörelse med 150,000 riksdalers aktiekapital, hvartill Riksens Ständers bank i Stockholm lade en lika stor summa. Till slutet af följande år hade denna rörelse lemnat aktionärerna 13 ⅛ %; men till följd af kriget upplöstes sedan hela inrättningen. Äfven i den aflägsnaste landsorten uppstodo föreningar till befordrande af ekonomien; sålunda verkade *Landtmanna-sällskapet* i Ilmola (stiftadt 1803) för dessa trakters odling och upplysning. Öfver hufvud hade man redan begynt inse, att folkets upplysning var ett oeftergifligt vilkor för det materiella framåtskridandet; fördenskull publicerades allt mera äfven på finska språket allehanda råd och anvisningar i hushållningens alla grenar likasom ock i annat för allmogen gagneligt vetande, och början gjordes till en egentlig folklitteratur, bland hvars alster särskildt må nämnas: prosten i Sotkamo *Johan Frosterus*' bok i naturkunnighet (Hyödyllinen huvitus luomisen töistä) 1791 och *Kristfrid Gananders* läkareböcker, samt den år *1776* i Åbo utgifna första finska tidningen "*Suomalaiset Tietosanomat*", hvilken dock upphörde med sin första årgång.

På sjelfva det vetenskapliga arbetets fält märkes samma fosterländska riktning, och Åbo akademi var naturligtvis den härd, derifrån upplysningens strålar spredo sig till Finlands alla bygder. Flere framstående lärare representerade på denna tid den finska andens sträfvande till kunskap. Den ryktbare *Kalm* dog redan år 1779; men hans vän *Gadd* lefde till 1797. Båda böra de dock rättast föras till föregående period; men äfven detta tidehvarf fostrade flere utomordentligt framstående män på samma vetenskapliga område. Bland dessa må nämnas inom botaniken *Karl Niklas Hellenius* († 1820) och inom kemien *Johan Gadolin* († 1852), jämte hvilka redan

Gustaf Gabriel Hellström († 1844) började sin verksamhet på fysikens område. Äfven till andra länder flyttade stundom män från Finland, hvilka på ett utmärkt sätt vitnade om den vetenskapliga ståndpunkten vid universitetet i Åbo. Sålunda förvärfvade sig t. ex. *Anders Johan Lexell* († 1784), från Åbo, såsom medlem af akademien i St. Petersburg stort anseende i matematiken, och en annan man äfvenledes ifrån Åbo, *Abraham Niklas Clewberg* (adlad *Edelcrantz*, slutligen friherre, † 1821), på samma gång skald och vetenskapsman, har efter sin öfverflyttning till Sverige blifvit uppfinnare af den svenska telegrafen. Naturvetenskaper voro likväl ej längre det finska universitetets högsta ära; historien, rättsvetenskapen och äfven filosofien hade redan derstädes svingat sig upp till betydenhet. I filosofien begynte *Gabriel Israel Hartman* († 1809) från en sjelfständig ståndpunkt ordna tankens områden, ehuru döden alltför tidigt afbröt hans verksamhet. Ryktbarare än någon af de ofvannämnda var likväl inom juridiken *Matthias Calonius* (född i Saarijärvi 1737, professor i juridiken vid Åbo akademi 1778 –1815, under tiden medlem af högsta domstolen i Stockholm 1793—1800, dog 1817). Han var den förnämsta juristen i hela Sveriges rike, och hans verk, alla affattade på latinska språket, hafva allt fortfarande ett klassiskt anseende. Men universitetets i Åbo mest framstående personlighet och den, kring hvilken hela det fosterländska sträfvandet på denna tid samlade sig, var *Henrik Gabriel Porthan* (född i Wiitasaari 1739, professor i romerska litteraturen i Åbo 1777, död 1804). Hans vidsträckta lärdom i alla de humanistiska vetenskapsgrenarne och den ifver, hvarmed han öfvervakade den akademiska ungdomens uppfostran och universitetets vetenskapliga förkofran, gjorde honom likasom till en lärare för hela landet; men i främsta rummet vände han sin forskning åt sitt eget folks förhållanden, dess forntid, dess språk och etnografi, och genom detta sitt arbete har han blifvit den finska historiens fader och grundläggare. Porthan var den första, som uppfattade Finlands historia såsom ett sjelfständigt, från den svenska historien afskildt forskningsfält; han var likaså den första, som med vetenskaplig kritik renade den finska historien från de lösa gissningar, med hvilka man dittills hade uppfylt finnarnes forntid. Hans första verk “De Poësi Fennica“ (1766

—1778) berörde Finlands äldre och nyare poesi; men det förnämsta af hans arbeten var hans med rikliga urkunder försedda *förklaring* till Paul Juustens *biskopskrönika* (Chronicon Episcoporum Finlandensium), publicerad i akademiska dissertationer 1784—1800. Hans öfriga forskningar på detta område publicerades antingen såsom dissertationer eller i de i Åbo utkommande svenska tidningar, i hvars redaktion Porthan genast från början (1771) var medlem. Äfven till Finlands geografi samlade Porthan flitigt material och en ny upplaga af Tunelds geografi öfver Sveriges rike erhöll sålunda rörande Finland en helt ny gestalt. Genom Porthans forskningar spred sig nu kännedomen om Finlands land och folk till det öfriga Europa; den ryktbare Schlözer i Göttingen publicerade redan år 1779 uppgifter "om Finland, Europas Canada", och år 1809 utgaf den tyske historieskrifvaren *Rühs* sitt arbete "Finnland und seine Bewohner", helt och hållet efter Porthans och hans lärjungars forskningar. Äfven det nya kartverk öfver Finland, som år 1799 utkom i sex blad, såsom en del af friherre Hermelins kartverk, fick åtnjuta Porthans trägna medverkan. Det fans, med ett ord sagdt, ej något fosterländskt företag, som ej Porthan skulle befordrat genom sin kunskap och sitt intresse; uti honom och genom hans arbeten begynte nu finnarnes patriotism framgå till klart medvetande om en egen sjelfständig nationalitet, och derför har det finska folket, med erkännande af dessa hans förtjenster, upprest (år 1864) hans staty på stranden af Aurajoki. På den af Porthan anvisade vägen sträfvade äfven andra till samma mål. *Kristfrid Ganander* (kapellan i Franzila, död 1790) samlade finska ordförråd, gåtor och myther (Mythologia Fennica, 1789), *Erik Lencqvist* (dog som kyrkoherde i Orihvesi 1808) skref om det finska folkets vidskepelse, och många andra publicerade värdefulla bidrag till lokalhistoriens och hembygdens kännedom. Men framför andra böra vi omnämna tvenne män, hvilka på den fosterländska historiens område följde sin läromästares spår. Den ena var *Magnus Jakob Alopæus* (biskop i Borgå 1809—1818) hvars "Borgå gymnasii historia" (påbegynt 1804) spred ljus öfver östra Finlands kyrkliga förhållanden. Den andre var den fint bildade och snillrike *Jakob Tengström* (född i Gamla Karleby 1755, professor 1790, biskop i Åbo 1803, död 1832), hvars biografier "Biskop Terseri

minne“ (1795) och “Biskop Rothovii lefverne“ (på latin 1796 —1813) gåfvo belysning åt vigtiga perioder i Finlands historia.

Tidehvarfvets fosterländska anda hann ännu icke utöfva sitt inflytande på språkförhållandena i landet; tvertom vann svenska språket allt större terräng i samlefnaden och höjde sig nu äfven inom poesin till verklig blomstring. De svenska skalderna Kellgren och Lidner vistades någon tid i Åbo; “Aurora-sällskapet“ i Åbo stämde i början af detta tidehvarf finnarnes svenska lyra, och äfven sådane män som Porthan, Clewberg, Tengström m. fl. idkade här denna konst. Den förnämsta af svenska skaldekonstens representanter i Finland var likväl *Frans Michael Franzén* (född i Uleåborg 1772, professor i Åbo 1798, flyttade till Sverige 1811, dog som biskop i Hernösand 1847), hvars “Selma-sånger“ och “Sång öfver grefve G. F. Creutz“ genast höjde sin författare till de högsta platserna inom den svenska poesien. Äfven *Michael Choræus* (född 1774, död 1806) förvärfvade sig ett aktadt namn bland Sveriges skalder. En egendomlig lyrisk naturton i dessa skalders sånger häntydde på deras finska nationalitet, hvarjämte må nämnas, att Franzén äfven har författat en sång på finska (“Eläköön armias“, en hymn till regenten, 1805). Men öfver hufvud framalstrade den finska poesin, hvilken ej fick sola sig i glansen af allmänhetens gunst och ej åtnjöt en högre bildnings befruktande dagg, endast svaga telningar. *Ganander*, den förut omtalade *Jakob Frosterus* († 1809) och *Karl Gustaf Weman* (född i Libelitz 1740, docent i finska språket i Åbo 1768, de kungl. prinsarnes lärare i finskan 1775, död som kyrkoherde i Kimitto 1803) idkade likväl med framgång finsk skaldekonst på den gamla runometern. En liflig diktare var länsmannen i Kalajoki *Henrik Achrenius* († 1798). För öfrigt började sångare bland allmogen framträda i mängd, vitnande om folkbildningens och läslustens stigande. Särdeles produktiv var *Thomas Ragvaldsson* (född i Tyrvis, dog 1804), hvars talrika sånger andades ett varmt gudfruktigt sinnelag, men till sitt poetiska värde ej äro af lika förtjenst. Likväl begynte äfven ur allmogens krets mera framstående sångare framträda. Isynnerhet förtjenar *Paavo Korhonen* (född i Rautalampi 1775, död 1840) nämnas, hvars förstlingar publicerades redan 1799. Af allt synes, att det finska språket ingalunda hade förlorat

sin skaldeförmåga, fastän dess låga plats i samhället hindrade dess skärare blomster att utvecklas.

Äfven på det andliga området, inom hvilket dock den finska litteraturen var i starkare tillväxt, voro produkterna på denna tid för det mesta öfversättningar. Det största originalarbetet var kapellanens i Wehmo, *Anders Björkqvists* († 1809) postilla ("Uskon harjoitus autuuteen"), hvilken utkom 1801 och sedermera har upplefvat flere upplagor. Andliga rörelser hade under loppet af seklet uppstått på några ställen och stundom antagit ganska originella former. Jakob Böhme's mysticism hade redan i början af detta tidehvarf vunnit insteg i Österbotten. Åren 1783—1790 spred sig till trakterna af Vasa en likartad andlig väckelse; dess upphofsman var en strumpväfvaregesäll från Stockholm, Anders Collin, och denne mans sändebref samt andra andliga skrifter öfversattes till finskan och begagnades mycket i manuskript. Omkring år 1775 hade bondedottren *Anna Rogel* från Sastmola genom sina predikningar väckt mycken uppmärksamhet, men någon egendomlighet i läran förmärktes ej hos henne. På irrlärans och bedrägeriets afvägar råkade deremot glasmästaren *Jakob Wallenberg* i Lappo år 1798 samt hans lärjunge *Wasumäki* i Kuortane 1799, i det de båda förkastade äktenskapet och andra kyrkliga inrättningar. En ännu oförsonligare fiendtlighet mot samhällsordningen visade *Elias Hänninen* i Kangasniemi 1804—1808, hvilken rentut predikade egendomsgemenskap eller öppen kommunism. Öfver hufvud var tidsandan på denna tid icke synnerligen benägen för en ifrigare religiositet, och isynnerhet inom de högre klasserna förmärktes mycket inflytande från Gustaf III:s glada och lättsinniga hof. Deremot började ett angenämt sällskapslif och konstnjutningar vinna insteg äfven i Finland. I Åbo spelade stundom någon från Sverige kommen teatertrupp, och musikaliska sällskap bildade sig ej allenast i Åbo, utan äfven till och med i den aflägsnaste landsorten, t. ex. i Kuopio. För öfrigt började olikheten i bildning och språk redan kännbart verka störande på umgänget emellan de olika samhällsklasserna; tjenstemannaklassen hade redan i anseende till språket blifvit nästan svensk, och ehuru samhällsinrättningarna lofvade samma skydd åt en hvar, fick likväl den finska befolkningen, som ej förstod det främmande rättegångs- och embetsspråket, lida mycket trångmål. Porthan skref med an-

ledning häraf följande anmärkningsvärda ord: “när man allt detta förtryck, prejerier och bedrägerier, som allmogen af embets- och myndige män måste utstå, öfverväger, bör man ej undra, att herre och fiende anses af dem för synonyma.“ Felet härtill var naturligtvis icke lagarnes, utan låg i tjenstemannaklassens onationella ställning. Den fosterländska anda, som nu vaknat, hade ännu icke hunnit utbilda sig till en lefvande, på alla förhållanden inverkande nationalanda.

I ryska Finland hade tidehvarfvets senare hälft medfört förändringar, hvilka allt mer och mer begynte göra dess befolkning främmande för det finska moderlandet. Katharina II, som hyllade tidehvarfvets upplysningsfilosofi och i enlighet dermed ville i kraft af sin sjelfherskarrätt ordna sitt vidsträckta rikes angelägenheter, hade år 1766 sammankallat till Moskva ett slags representation för alla kejsardömets nationer, för att reformera Rysslands lagväsende och förvaltning. Till denna *Lagkommission* hade äfven bönder från de finska landskapen blifvit sände; men denna egendomliga ständerförsamling upplöstes snart vid turkiska krigets utbrott, och efter krigets slut påbjöd kejsarinnan sjelf ett nytt förvaltningssystem år 1775, den s. k. *Ståthållareinrättningen*, hvilket likväl först från år 1784 infördes på det finska området. Detta nya system, som tillintetgjorde alla gamla förvaltningssätt och rättegångsformer, åstadkom mycken förvirring och införde till landet en otalig skara tjenstemän, af hvilka för det mesta var mer förargelse än nytta. Ståthållaren eller generalguvernören var chef för trupperna och hade att öfvervaka sakernas allmänna gång; under honom var en guvernör och en vice guvernör samt ett fullständigt i Viborg förlagdt embetsverk för förvaltningen, äfvensom ett i samma stad förlagdt “Kameralhof“ för skatteangelägenheterna. Det förra justitiekollegiet samt lagmans- och häradsrätterna indrogos, och i deras ställe kom ett “Tribunal“ i Viborg, tvenne öfverdomstolar äfvenså i Viborg och tre slags underdomstolar i hvarje stad. Sålunda hade allt blifvit gjutet i nya och för befolkningen helt och hållet främmande former. Men sedan Katharina dött, återkallade Alexander hela denna invecklade inrättning, och allt städdes på samma fot som före år 1784. Embetsspråket var i de lägre graderna fortfarande svenska, ehuru tyskan och delvis ryskan småningom inkräktade åt sig rum. De högre embetsmännen voro ryssar eller tyskar;

bland de senare må nämnas hertig Fredrik af Würtemberg (kejsar Pauls svåger och senare känd som den första konungen af Würtemberg), hvilken från 1782 en tid var generalguvernör i ryska Finland. De lägre embetsmännen voro vanligen af landskapets egna män; men embetsmannaväldet i alla grader hade ansenligt tilltagit, så att äfven länsmännen, brofogdarne och deras vederlikar ansågo sig vara stora herrar.

Öfver hufvud begynte samhällsförhållandena på dessa trakter småningom erhålla ett allt sämre utseende. Redan på Elisabets tid hade man begynt bortgifva donationer för everldelig tid, och ehuru böndernas åborätt likväl förblef enligt lagen orubbad, begynte dock deras ställning härefter blifva ganska osäker. Donationsegarne och deras förvaltare tvungo t. ex. sina underhafvande till ökade utskylder och dagsverken, och då dessa gjorde motstånd, så uppstodo tätt och ofta förvecklingar, stundom till och med blodiga uppträden. Sålunda t. ex., då bönderna på Koitsanlaks i Parikkala ej med godo gingo in på dem erbjudna vilkor, så anskaffade förvaltaren militär till sin hjelp och en strid uppstod, i hvilken bönderna naturligtvis blefvo de besegrade. År 1801 pålade Dirigerande Senaten underhafvandena på Taubila i Pyhäjärvi socken emot deras begifvande förhöjda utskylder, och detta s. k. *Taubila kontrakt* togs sedan till mönster äfven för andra donationsgods. Men samma kontrakt ansågs sedermera vara så obilligt, att kejsar Alexander I, som öfver hufvud med större omsorg än förr vårdade detta landskaps angelägenheter, slutligen år 1811 återkallade det samma. Det är lätt att inse, att under sådana omständigheter donationsböndernas personliga frihet ej längre var synnerligen skyddad. Emot dem höllo vanligen donationsegarne, embetsverken och äfven domstolarne tillhopa, och stundom utkommo förordningar, som nästan bundo dem i slafveri; sålunda t. ex. utkom 1784 en förordning, som förbjöd qvinnorna att utan donationsegarens tillstånd ingå äktenskap med underhafvandena från ett annat gods. Men genom kejsar Alexander den förste begynte äfven i dessa förhållanden hopp om bättre tider gry. Redan år 1802 nedsattes en särskild kommission under senator Theils' ordförandeskap, för att ordna ryska Finlands jord- och skatteförhållanden. Under Maj och Juni månader 1803 reste kejsaren sjelf i dessa trakter, ställande färden ifrån Viborg till Fredrikshamn och derifrån genom

Willmanstrand, Nyslott, Sordovala och Kexsholm, d. v. s. genom hela landskapet, hvars ställningar och förhållanden han sålunda med egna ögon fick taga i betraktande. Då nämnda kommissions arbeten ej förde till målet, så nedsattes åter 1810 en ny kommission för samma ändamål. Men hos Alexander synes derjämte redan nu den tanken hafva vaknat, att endast en förening med det finska moderlandet skulle förmå öppna för dessa trakter vägen till en lyckligare framtid, och sålunda förbereddes den stora förändring, hvarom vi längre fram blifva i tillfälle att tala.

Hvad detta landskaps kulturförhållanden i öfrigt angår, hade Katharina II äfven i detta afseende begått ett beklagligt misstag, då hon förvandlat de ursprungliga elementarskolorna till folkskolor, hvilka inrättades, en högre eller s. k. "normalskola" i Viborg 1788 och en annan i Fredrikshamn, samt lägre i landskapets öfriga städer. Sålunda fans ej mera i hela landskapet någon egentlig lärd skola; ty dessa normalskolor voro endast högre borgarskolor, i hvilka hufvudsakligast nyare språk lärdes. Då dertill kom kejsar Pauls ukas af den 9 April 1798, i hvilken förbjöds besökandet af utländska skolor, och innevånarne i ryska Finland sålunda afstängdes från Åbo akademi, så kan man ej förvåna sig öfver, att den allmänna bildningen gick bakut på ett märkbart sätt. Först Alexander I återstälde läroinrättningarna i ett bättre skick, i det han år 1805 lade grunden till Viborgs gymnasium. För folkets undervisning hade man från år 1781 begynt tillsätta skollärare i hvarje socken. Men sjelfva presterskapet försjönk till lära och lefverne i allt djupare råhet, och Viborgs konsistorium klagade år 1791, att "flere presters själ var svartare än färgen på deras mörka drägt".

Landskapets ställning i förhållande till kejsarriket blef vid slutet af detta tidehvarf förändradt äfven deruti, att nu slutligen friheten från soldatutskrifning upphörde, och rekrytuttagningen ståldes på samma fot som i Ryssland. Såsom redan förut är omtaladt, hade strax efter freden i Nystad det svenska indelningsverket blifvit upphäfdt i alla de trakter, som lemnades åt Ryssland, utan att några andra krigiska skyldigheter kommo i dess ställe. Under Elisabets regering säges väl kronprinsen, sedermera kejsar Peter III, hafva värfvat flere finnar, såväl högre som lägre, till sin s. k. holsteinska

kår, hvilken alltid till vintern fördes till Holstein, men om sommaren hemtades till öfningsläger i Peterhof. Men Peters hastiga död upplöste hela denna institution och folket fick, sedan det utstått många lidanden, återvända hem år 1762. Under Katharina II:s tid började man dock småningom använda finnar till krigstjenst. Ingermanland, som dessförinnan äfven varit befriadt från utskrifning, synes omkring år 1785 kommit att uppställa rekryter; men Viborgs läns frihet från utskrifning stadfästes fortfarande af kejsarinnan. Likväl värfvades frivilliga för fem års tid till garnisonen i Viborg, och då kriget med Sverige bröt ut, upprättades en karelsk frikår. Deremot utfärdade Paul strax vid sin tronbestigning en kungörelse, i kraft hvaraf rekryteringen skulle försiggå i Viborgs län likasom i hela det öfriga riket. Den första utskrifningen skedde den 1 November 1797, och i fjorton års tid fick sedan ryska Finland fördraga denna tunga, som var så mycket svårare, som rekryterna fördes till främmande landsdelar och bland främmande folk. Det var i sjelfva verket ganska vanligt, att folket flydde i skogarne och öfver gränsen, för att undgå denna fruktade tvångstjenst. Efter Gustaf III:s krig hade man eljes begynt egna mycken uppmärksamhet åt detta landskaps försvarsväsende. Den redan 1773 grundlagda köpingen *Davidsstad* förságs nu med befästningar; nya fästningsverk uppfördes vid Svensksund (Fort Slava) och vid Kymmenegård (Huuma), samt batterier på flere ställen längs gränsen emot svenska Finland. På Saimen hade man redan under kriget upprättat en liten krigsflotta; till dess hufvudstation bestämdes Willmanstrand, och då den naturliga farleden till Nyslott gick igenom svenska området (genom Puumala sund), gräfdes nu på ryska sidan flere kanaler (Kutvantaipale, Käyhkä, Kukontaipale och Telataipale). Alla dessa åtgärder visade mer än nog ryska Finlands stora betydelse såsom ett utanverk för kejsardömets hufvudstad. Men för sjelfva landets och folkets förkofran voro de ej till mycket gagn; tvertom var redan den olämpliga gränsen, som afskilde från hvarandra delar af samma folk och på många orter af samma församlingar, i och för sig en stor olycka, hvilken medförde ansenligt förfång såväl för den materiella förkofran, som för bildningen. Derför låg äfven allt framåtskridande nere i ryska Finland, och kejsar Alexander sade sig "med smärta funnit, att detta landskap allt ännu

befann sig nästan i samma olyckliga tillstånd, som på eröfringens (d. v. s. stora ofredens) tid.“ Det enda medlet, hvarigenom ny lifskraft kunde ingjutas i detta från Finland lösryckta stycke, var dess återförenande med moderlandet. Då svenska Finland nu år 1809 hade fått gemensam regent med ryska Finland, återstod endast ett steg till vinnandet af detta mål. Och äfven detta hopp bragte Alexander I genast i början af följande tidehvarf till fullbordan.

VII. Finlands nyaste tid.

Från år 1809.

Finland såsom stat i förening med Ryssland.

1. Grundläggandet af Finlands statsskick, 1809—1812.

I sex och ett halft århundrade hade Sverige ledt det finska folkets öden och vårdat dess historiska uppfostran. Sverige hade först tillfört det samma kristendomen och sålunda införlifvat Finland med den europeiska civilisationen. Genom Sverige blefvo först de finska stammarne i Finland förenade till en egentlig nation, i det de emottogo och tillegnade sig de lagar och samhällsinrättningar, som det svenska folket redan hade hunnit utbilda åt sig. För den finska nationen var det en oskattbar lycka, att dessa utifrån erhållna institutioner helt och hållet voro bygda på bondefrihetens grundval och att länsväsendet, hvilket samtidigt började utbreda sig mot norden, aldrig hade fått någon fast fot i Sveriges rike. Ty häraf följde, att det finska folket, ehuru genom vapnens magt underkufvadt, kom i åtnjutande af samma politiska förmoner, som det svenska folket sjelft. Trofast slutna till hvarandras sida hafva de bägge folken sedan gått sin bana fram på historiens väg genom goda och onda skiften, och om också brorslotten af äran oftast tillföll det svenska folket och brorslotten af lidandet det finska, så hade det sistnämnda likväl genom denna förening vunnit fördelar, som det, öfverlemnadt åt sig sjelft,

ej hade förmått i lika grad och lika fort ernå. Men nu hade detta till historiens skådeplats sent anlända finska folk småningom hunnit fram till jämnbredd i bildning och samhällsutveckling med den öfriga verlden, dess sjelfständighetskänsla hade i samma mon vaknat och den utvecklade nationalandan begynte fordra en särskild politisk ställning. Sålunda förbereddes skilsmässan från Sveriges rike såsom ett naturligt utvecklingssteg i det finska folkets historia. Men denna skilsmässa skedde ej genom ömsesidig oenighet. Det gamla brödrabandet afslets likasom genom skickelsens stränga hand och har qvarlemnat ett minne, som för det finska folket alltid skall förblifva dyrbart och heligt.

Det yttre medlet för verkställandet af denna skilsmässa var Ryssland, hvilket nu under loppet af seklet hade inträdt i en närmare beröring med den europeiska kulturen och sålunda ernått en ledande ställning i förhållande till de nordiska rikena. Trenne gånger under förloppet af hundra år hade Ryssland i sjelfva verket med vapenmagt eröfrat hela Finland, och det var ej mera något tvifvel, att icke det finska folket skulle komma att underordna sig denna nya ledning. Men finnarnes redan sjelfmedvetna nationalkänsla fordrade åt landet åtminstone en afskild ställning i bredd med det mägtiga kejsardömet och tilldragelserna från sjelfva kriget hade tillräckligt ådagalagt, att Finlands söner voro beredda att för sin nationella ära offra sitt lif och sin enskilda lycka. Lyckligtvis förstod den regent, hvilken denna gång genom vapnens utslag blifvit Finlands herskare, fullt uppfatta det finska folkets ställning och historiska behof. *Alexander I* var otvifvelaktigt vid denna tid Europas mest storsinnade regent, hvilken betraktade sitt kalls pligter helt och hållet från synpunkten af en ädel menniskokärlek och ett upplyst sinne för friheten. Född år 1777, hade han vid sin farmoders hof erhållit en omsorgsfull uppfostran under ledning af schweitzaren César Laharpe, en ifrig republikan och förkämpe för den politiska friheten. Dessa genom uppfostran inplantade idéer buro de herligaste frukter i den unge furstens milda sinne. Strax vid sitt tillträde till regeringen år 1801 hade Alexander I vidtagit flerfaldiga reformer i sitt vidsträckta rike, och det tyckes utgjort hans djupaste sorg, att Ryssland ännu ej var moget för ett friare statsskick. Men med dess större intresse synes han nu

hafva gripit det tillfälle, som händelsen erbjöd honom, till att upprätta en konstitutionel monarki i det eröfrade Finland. Hans medhjelpare och rådgifvare vid detta ädla företag var den lärde och snillrike statssekreteraren *Mikael Speranski*, en man, som från en ringa början hade uppstigit till de högsta platserna i staten. Denna man, som kort förut hade fått i uppdrag att ordna Rysslands lagväsende, hade intet ringare mål i sigte, än att förvandla Ryssland till en konstitutionel stat, och han ansåg i detta hänseende det lilla Finland lämpa sig till modell för det stora kejsarriket. Hans höga och på fast öfvertygelse grundade idéer vunno bifall hos kejsaren, hvars politiska åsigter äfven eljes lutade åt samma håll. Alexander ville ej allenast förena furstendömet med sitt rike, utan han önskade äfven genom tacksamhetens och den egna fördelens band fästa de nya undersåtarne vid deras förändrade politiska ställning och sålunda försäkra Rysslands hufvudstad om ett säkrare utanverk, än några genom vapenmagt eröfrade landsträckor kunde vara. Detta högre betraktelsesätt besegrade alla de hinder, hvilka statsmännen af den gamla stammen försökte ställa i vägen för Alexanders plan, och Finlands upprättande till ett särskildt rike blef sålunda beslutet och verkstäldt.

Men detta märkeliga skifte i Finlands historia var i början utsatt för många vexlingar och mycket motstånd. Vi hafva redan i det föregående omnämnt de löften om lagarnes och privilegiernas bibehållande, hvilka redan vid krigets början å kejsarens vägnar offentliggjordes. Under den tid sjelfva kriget pågick, var likväl krigets rätt den högsta lagen, och fastän grefve *Buxhöwden*, som då styrde i kejsarens namn, med berömvärd moderation handhade sin magt, var likväl denna mellantid full af faror för landets framtid, alldenstund den högsta regeringsmagten nu för det mesta befann sig i händerna på främlingar. Sålunda förordnades t. ex. civilguvernören öfver Ryska Finland, *N. Emine*, till ledare af den civila förvaltningen äfven på vestra sidan om den förra riksgränsen, och vid högqvarteret tillsattes en särskild högsta *domstol* eller "komité", till hvilken Åbo hofrätt väl fick utnämna en medlem, men hvaraf de öfriga fem (bland dem kejsarens kammarjunkare Lanskoj och några embetsmän från Wiborgska sidan) voro mer eller mindre främmande för Finland.

Den dyrbaraste bland det finska folkets rättigheter var naturligtvis ständernas deltagande i lagstiftningen och beskattningen, hvilken rättighet i enlighet med landets grundlagar fordrade författningsenligt valda representanters sammanträdande till riksdag. Men om denna institution synes man först i St. Petersburg haft en mindre redig föreställning, till följd hvaraf om sommaren 1808 befallning kom, att utvälja ett mindre antal personer, hvilka skulle begifva sig till St. Petersburg för att afgifva råd rörande landets förvaltningsangelägenheter och deras ordnande. Vi hafva redan i det föregående nämnt, hurusom detta olagliga representationssätt väckte motsägelser, hvilka dock delvis upphörde, sedan en förklaring offentliggjorts, att endast en deputation, men ej någon representation afsågs. Alexanders vistelse i Erfurt fördröjde sedan för någon tid de deputerades afresa till St. Petersburg, så att de först i början af November voro på ort och ställe. Men äfven då hade endast de trenne södra länens representanter hunnit infinna sig. Dessa voro: af adeln förre majoren, friherre *Karl Mannerheim* för Åbo och Björneborgs län, förre expeditionssekreteraren *Karl Fredrik Rotkirch* för Kymmenegårds län, och afskedade krigsrådet *Peter Kristian Silfversköld* för Tavast-Nylands län. Deputerade för preseståndet voro kyrkoherden i Ulfsby, doktor *Fr. Lebell* för Åbo stift och kyrkoherden i Hauho, doktor *Ivar Wallenius* för Borgå stift. Å borgareståndets vägnar hade infunnit sig handlanden *Tjäder* från Åbo, borgmästar *Carlstedt* från Lovisa och handlanden *Lindert* från Borgå; å bondeståndets åter *Gustaf Kavén* från Åbotrakten, *Jafet Kaitala* från Lampis socken och *Bengt Laurikainen* från St. Mickel, de två sistnämnde f. d. riksdagsmän. Något senare sände äfven städerna Helsingfors och Ekenäs skilda representanter; men representanterna för Wasa län, äfven de en från hvarje stånd, infunno sig först vid nästa års början, och representanterna för Uleåborgs län och Kuopio län synbarligen ännu senare. Ordförande för hela denna *Deputation* var i enlighet med Buxhöwdens förordnande friherre Mannerheim, som var bördig från Sverige, men redan hade tillbragt större delen af sitt lif i Finland och för delaktighet i Anjalaförbundet hade blifvit dömd till döden. Utanför deputationen åter stodo representanterna för några embetsverk, hvilka erhållit befallning att infinna sig. Sålunda kallades t. ex.

förra guvernören öfver Åbo län, friherre *Ernst Gustaf von Willebrandt* till St. Petersburg för att meddela upplysningar om fors-rensningarna i Finland, hvilka hade stått under hans ledning. Å universitetets i Åbo vägnar infann sig medicine professorn *Gabriel Erik Haartman*, och å Åbo hofrätts *Robert Henrik Rehbinder*. Huru en hvar af dessa skötte sitt värf, är här icke utrymme att utförligare omtala. Endast finska deputationens åtgöranden göra anspråk på en noggrannare uppmärksamhet.

Det var den 30 November *, deputationen skulle föreställas för kejsaren. Redan vid förberedande möten hade dess medlemmar sinsemellan öfverenskommit om de grunder, hvilka de i afseende å sin mission borde följa, samt godkänt det tal, med hvilket friherre Mannerheim i egenskap af deputationens ordförande skulle helsa Hans Majestät. Beträffande grunderna för deras uppträdande, så hade man i enlighet med Mannerheims förslag kommit öfverens om, att deputationen ej skulle anses såsom nationens fullmägtige eller representation; endast handlanden Lindert inlade reservation, anseende sig såsom laglig riksdagsman. Äfven rörande Mannerheims tal, som skulle hållas på franska språket, yttrades några betänkligheter. Grefve Soltikow, som begärt att få se det på förhand, hade på ett par ställen föreslagit förändringar: yttrandet om minnet af de band, hvilka i nära sjuhundra år hade förenat Finland med Sverige, önskade han att skulle ändras, och några uttryck af tacksamhet för grefve Buxhöwdens mildhet borde uteslemnas, emedan denne hade fallit i kejsarens onåd. Efter dessa förberedelser skedde sjelfva företrädet den $\frac{18}{30}$ November klockan 4 eftermiddagen i kejsarens kabinett i vinterpalatset, dit deputationens medlemmar hemtades i kejserliga hofvagnar. Innehållet af Mannerheims tal var följande:

"Inför Eders Kejserliga Majestäts lysande tron" — sålunda började talet — "framträda i dag en del af Finlands på nådig befallning utsedda deputerade, medlemmar af en fri men lagbunden nation, mindre känd genom förvånande bedrifter, än namnkunnig för den trohet och tillgifvenhet, den i alla tidskiften visat dess lagliga öfverhet, och som under loppet af sex århundraden, som Finland varit förenadt med Sverige, alltid lemnat vedermälen deraf." Att nu, då Finlands öde

* Då ej dubbelt datum utsättes, menas alltid nya stilen.

blifvit förändradt och en utsigt till ny lycka och nya förmoner genom eröfrarens ädelmod öppnat sig, äfven han skulle i Finlands innevånare finna trogna undersåtar, ville deputationen försäkra, så mycket mer som den nye regenten, hvilken redan hunnit förvärfva sig Europas beundran och sina förra undersåtars kärlek, nu äfven ville bereda det finska folkets sällhet. Å egna och hemma varande landsmäns vägnar frambar deputationen sin tacksamhet för den undfångna nådiga försäkran, att religion, lagar och alla öfriga fri- och rättigheter som hvarje stånd af gammalt hade åtnjutit, skulle hållas i helgd. "Genom mildhet och nåd" — tillade talaren — "skall Eders Majestät befästa sitt välde öfver det folk, som Dess vapens framgång redan kufvat; minnet af en älskad monark skall till senaste efterverld bevaras." — Med anledning af detta tal behagade Hans Majestät uttrycka sin synnerliga tillfredsställelse öfver deputationens visade underdåniga tänkesätt, försäkrande sig vilja taga Finlands väl under sitt hägn och okränkt vid magt hålla alla de fri- och rättigheter, hvilka Finlands innevånare i stöd af sin förre regeringsform besitta och åtnjuta. — Efter slutadt företräde hemfördes de deputerade åter i hofvagnar.

Följande dag, den 1 December, underskrefvo deputationens medlemmar ett officielt memorial, hvilket i fransk öfversättning framlemnades åt kejsaren. Deputationen framstälde deri den rätta beskaffenheten af riksdagsinstitutionen enligt grundlagarne, samt den lagvidriga formen i deras egen beskickning. "Eldade af kärlek till fäderneslandet, uppfylda af vördnad för Eders Kejserliga Majestäts höga person, skulle de deputerade icke ett ögonblick tveka att efter yttersta förstånd uppgifva de medel, som de tro för sitt lands framtida väl äro nödiga att vidtaga, om sättet, hvarigenom de blifvit utsedda, vore enligt med förenämnde våra grundlagar och vi således kunde anse oss såsom hela nationens fullmägtige." Men fastän de deputerade icke ansågo sig kunna skrida till sådana diskussioner, som tillkomma landets lagligen sammankallade ständer, erbjödo de sig likväl att gifva upplysningar rörande landets ekonomiska förhållanden och öfverlemnade slutligen till Hans Majestäts bedömande, huruvida det ej vore nödvändigt, att en allmän ständersammankomst skulle hållas inom sjelfva landet, så att nationen finge afge sin röst i de frågor, som röra allas gemen-

samma bästa. "Att denna röst alltid skall finnas enhällig i vördnad och kärlek för Eders Kejserliga Majestäts höga person, undergifvenhet för Dess befallningar samt erkänsla för Dess välgerningar, derom tilltro de deputerade sig i underdånighet kunna försäkra."

Dessa deputationens ärliga och allvarliga framställningar vunno det gunstiga afseende de förtjenade. Såsom ett ynnestbevis blefvo deputationens samtlige medlemmar inbjudne till kejsaren till middag; men det klaraste beviset på kejsarens afsigter var den omständighet, att den gamle förkämpen för Finlands sjelfständighet, *Georg Magnus Sprengtporten,* just samtidigt, eller den 1 December, utnämndes till generalguvernör i sitt forna fädernesland. Det var Sprengtporten, som nu erhöll i uppdrag att meddela Hans Kejserliga Majestäts svar på deputationens memorial. I en skrifvelse till deputationens ordförande, den 11 December, yttrade han, att kejsaren nogsamt uppfattade, att deputationen icke såsom sådan kunnat så fullständigt, som han hade afsett, motsvara hans faderliga omsorger, hvarför äfven Hans Kejserliga Majestät hade beslutat, att en allmän riksdag skulle hållas så fort som möjligt, — "ett vedermäle af nåd, hvaraf nationen inom sig sjelf i flere sekler varit i mistning". Endast de mått och steg, genom hvilka befolkningens tillstånd under krigets börda på något sätt kunde lindras, borde deputationen så fort som möjligt framställa för Hans Majestät. Med anledning häraf uppsattes ett nytt memorial, hvari jämte tacksamhetsbetygelser för löftet om riksdag, några önskningsmål beträffande lindrandet af krigstillståndet uttalades. Sålunda anhölls om, att krigets lag skulle upphöra och hvarje förbrytelse dragas inför landets egna domstolar; att en interims regering af infödde män skulle tillsättas; att vid högre och lägre domstolar skulle anställas edsvurne ryska tolkar; att det ryska pappersmyntets värde skulle bestämmas efter kurs; att skatteuppbörden skulle afstanna, till dess saken blefve ordnad af riksdagen; att skjutser och transporter skulle ställas på sådan fot, att de skulle blifva mindre betungande för allmogen, och att soldaterna ej skulle tillåtas vandra i byarna utan befäl, men i städerna omsorgen om inqvarteringen öfverlemnas åt magistraten; att de af den ryska armén tillfogade skadorna skulle ersättas efter laglig värdering; att allmän amnesti skulle meddelas alla dem, som under kriget lemnat understöd åt

svenska armén, de fångna finska officerarne och soldaterna tillåtas återvända hem, och de finska soldathustrurna och barnen ända till fredsslutet lemnas i besittning af sina boställen; att en fond för pensioner åt dem, hvilka hittills åtnjutit sådana, skulle bildas; att bristen på salt och säd genom Hans Maj:ts nådiga försorg skulle afhjelpas, och att till koppympningen och potatisodlingen framdeles likasom dittills hjelp af allmänna medel skulle beviljas. — Hans Majestäts svar på dessa punkter meddelades den $\frac{4}{16}$ Januari 1809 och tillstäldes deputationen genom Sprengtporten. Rörande flere punkter hade man redan skridit till samma åtgärder, som deputationen föreslagit; flere andra åter lofvade man taga under behandling, såsnart den styrelse, som under generalguvernörens ordförandeskap i Finland var beslutad att tillsättas, skulle hinna träda i verksamhet; angående några andra hade man för afsigt att höra ständernas tanke. Särskildt meddelades, att man redan hade utfärdat befallning om såväl tillsättandet af en särskild "Regerings-Tribunal", som äfven om inrättandet af en "Vexelbank" i Finland. Till slut uttalades Hans Majestäts nådiga välbehag och meddelades tillstånd för deputationen att återvända hem. Allehanda nådebetygelser, stjernor, ringar m. m. utdelades åt de deputerade till minne af deras lyckligt genomförda värf, hvarjämte en hvar af de adliga deputerade erhöll 500 dukater till ersättning för sina utgifter.

Sålunda hade dessa män, som Finlands folk i den afgörande stunden hade fått till ombud hos Rysslands mägtige regent, med heder fylt sitt ömtåliga värf, och deras förtjenst minskas ej deraf, att Alexanders kända mildhet och förut yttrade afsigter likasom visade dem vägen. Först under deputationens vistelse i St. Petersburg fingo dessa planer sin praktiska gestaltning, hvaraf den vigtigaste delen var beslutet om sammankallandet af en finsk riksdag. Denna, likasom de öfriga samtidiga regeringsåtgärderna, åsyftade i främsta rummet grundandet af Finlands afskilda ställning, ehuru åsigterna ännu icke voro på det klara beträffande de skilda specialiteterna. De hufvudsakliga åtgärderna under denna mellantid voro följande. Så snart en generalguvernör för den civila förvaltningen i landet var tillsatt, gafs åt denne embetsman till instruktion ett "Beslut om Finlands organisation", hvars första paragraf innehöll, att en särskild styrelse, hvilken på samma gång vore

högsta domstolen, skulle tillsättas i Tavastehus, der äfven generalguvernören skulle hafva sitt residens. Samtidigt fick statssekreteraren *Speranski* i uppdrag att vara föredragare af de finska ärendena hos Hans Majestät, och till hans biträde anstäldes en finsk man, nämligen friherre *Robert Henrik Rehbinder*, den samme, som i egenskap af Åbo hofrätts ombud hade kommit till St. Petersburg. Med anledning af Rehbinders ursprungliga sändning hade äfven några interims-åtgärder blifvit vidtagna. Emedan Åbo hofrätt hade begärt nådig förklaring, på hvad sätt de förhållanden nu skulle ordnas, hvilka förut hade hört under högsta domstolen i Stockholm, gafs den $\frac{1}{13}$ Januari 1809 nödiga instruktioner: dels "regeringstribunalen" i Tavastehus, dels generalguvernören förordnades att besörja Stockholms centralembetsverks hithörande åligganden, och de ärenden, hvilka hade gått till svenska konungens personliga afgörande, skulle hänskjutas till kejsaren sjelf; hofrätten bibehölls vid sin rättighet att upprätta förslag till juridiska tjensters besättande; officiella kungörelser skulle publiceras "i de officiella tidningar, hvilka utgifvas i St. Petersburg och Åbo"; och åt den kejserliga finanschefen skulle gifvas befallning att i samråd med generalguvernören vidtaga åtgärd om införandet af ryskt stämpelpapper. Dessa åtgärder voro likväl blott afsedde att gälla tills vidare, alldenstund man hade beslutit hänskjuta det slutliga ordnandet af landets angelägenheter åt riksdagen. Det var denna ständersammankomst, hvilken skulle ändtligen uppgöra och närmare bestämma landets blifvande regeringsform, samt på lagenlighetens grund fastställa förhållandet emellan segraren och de besegrade.

Den utlofvade riksdagskallelsen utfärdades nu den 1 Februari 1809. Kejsaren synes sjelf hafva underskrifvit det svenska aktstycket, hvilket trycktes i St. Petersburg med Sprengtportens vidimation; något finskt dokument synes ej blifvit tryckt. Detta märkliga politiska aktstycke, i hvilket Rysslands regent för första gången tog sig titel af "Storfurste till Finland", är af följande lydelse:

"*Vi Alexander den Förste*, med Guds nåde, etc. Då genom Försynens skickelse och våra vapens lyckliga framgång Storfurstendömet Finland blifvit för alltid förenadt med Vårt Kejsardöme, är dess Inbyggares väl ett af de första föremål för Vår omsorg. Öfvertygade att till vinnande af detta, för Vår

ömhet så angelägna ändamål, alla Finlands Ständer härutinnan ej lära underlåta bemöda sig gå Våra Höga afsigter till mötes, hafva Vi, till följe häraf befallt och befalle härmed, att likmätigt Landets författningar, en allmän Landtdag skall hållas i Borgå stad till den 10 Martii detta år. I anseende härtill ega alla Ständernas Fullmägtige, att sig dit begifva, på sätt Riksdagsordningarne föreskrifva, för att öfverlägga om de ämnen, Vi finna för godt att till deras rådslag öfverlemna."

Härjämte utfärdades nu den nya generalguvernörens påbud till vederbörande embetsverk att föranstalta de förestående valen. Det är lätt att inse, att åsigterna i landet ännu ej på långt när voro stadgade rörande den stora förändring, som nu hade inträffat, och Sprengtporten, som synes hafva fruktat, att vid ständernas förhandlingar omständigheter skulle inträffa, hvilka kunde rubba den vunna ställningen, påminte om nödvändigheten att sända förståndiga och sansade representanter. Sjelfva "landtmötets" hufvudändamål var nämligen att gifva Finlands innevånare det säkraste bevis, att man i alla afseenden ernade iakttaga deras lagliga rättigheter. Men dessa rättigheter saknade ännu den slutliga bekräftelsen, och derför blef nu särskildt adeln, hos hvilken oppositionsandan syntes vara en ärfd plägsed, erinrad om, att "äfven den minsta af rättigheterna var en nådegåfva af en huldrik kejsare, som efter krigslagens bruk alltid äger magt att göra hvad han behagar." Sjelfva benämningen "landtdag," såsom det förestående ständermötet officielt kallades, under det att de svenska ständermötena ständigt blifvit kallade "riksdagar," var kanhända äfven afsedd att utgöra en påminnelse om en ödmjukare ställning och nödvändigheten af ett ödmjukare uppträdande. Men för öfrigt skulle den noggrannaste omsorg egnas åt iakttagandet af en författningsenlig riksdags alla former, och man vidtog åtgärder att försätta det lilla Borgå, hvarest landtdagen, emedan Åbo var för nära krigsskådeplatsen, var bestämd att hållas, i ett värdigt skick att emottaga de båda statsmagterna. Sålunda erhöll Borgå, enligt Stockholms förebild, för denna gång en särskild "öfverståthållare," hvilken hade bestyret om anskaffandet af lokaler för landtdagens behof. Sålunda användes till allehanda förberedelser de tvenne månader, som förflöto innan landtdagens öppnande.

Landets allmänna tillstånd fordrade likväl för ögonblicket äfven andra omsorger. I medlet af Februari kom Sprengt-

porten från St. Petersburg till Finland och tog sitt residens i Tavastehus, derifrån han likväl snart nödgades fara till Åbo, för att vara ryska hären behjelplig vid dess förestående vinterfälttåg. Den tilltänkta "Regeringstribunalen" var ännu ej tillsatt, och hela regeringsmagten liksom den högsta rättsvården var sålunda i Sprengtportens händer; men såsom biträde vid dessa åligganden hade han vid sin sida en af landets utmärktaste jurister, borgmästaren i Borgå och extra-ordinarie ledamoten af Åbo hofrätt, lagmannen *Anders Fabian Orrœus*, som förordnades till sekreterare åt generalguvernören. Äfven läneförvaltningen var ännu delvis oorganiserad. I de södra länen qvarstodo de förra svenska landshöfdingarne: Knut von Troil i Åbo, friherre Johan Henrik Munck i Tavastehus och Herman Johan Lode i Heinola. I Vasa hade Buxhöwden föregående höst tillsatt friherre Karl Konstantin de Carnall; men genom Sprengtportens försorg tillsattes nu styresmän äfven i de nordligaste länen, nämligen i Kuopio friherre Simon Wilhelm Carpelan, och i Uleåborg Karl Henrik Ehrenstolpe. Landets allmänna tillstånd var naturligtvis till följd af kriget högeligen olyckligt; isynnerhet påkallade den på de flesta orter rådande bristen på lifsmedel den civila förvaltningens mångsidigaste omsorg, hvilken blef så mycket mödosammare, som landets finansväsende ännu ej var ordnadt. Väl hade kejsaren redan tidigt från hösten, så snart man erhållit kunskap om, att kriget i förening med missväxt hotade framkalla en fruktansvärd hungersnöd i det eröfrade landet, med sin vanliga mildhet skyndat till sina nya undersåtars hjelp, i det han föranstaltade om salt och spanmål till de norra länen, dels såsom lån och dels till försäljning. Men det oaktadt hade priset på dessa förnödenheter stigit til en omåttlig höjd, så att för rågtunnan betalades 24 rubel papper, hvilka enligt kursen på denna tid utgjorde 40—50 mark nuvarande finskt mynt. I förening med hungersnöden härjade farsoter på det förskräckligaste; tabellerna öfver dödligheten under dessa två år (1808—1809) upptaga 105,260 döda af den till 900,000 uppgående befolkningen. Bedröfligast var naturligtvis tillståndet i de trakter, hvilka sommaren förut hade legat under krigets hofvar, isynnerhet Vasa läns östra härad och öfver hufvud hela Syd-Österbotten, samt norra delen af Savolaks. Staden Vasas förlust genom plundringen uppskattas ensamt till nära 150,000 riksdaler riksgälds

(vidpass 560,000 mark nuvarande finskt mynt). Visserligen hade man lofvat ersätta dylika förluster. Men för det första erfordrade en sådan ersättning laga värderingar, och för det andra räknades befolkningens lidanden på flere orter till dess egen skuld. Å andra sidan måste man likafullt medgifva, att der nöden var störst, anskaffades alltid hjelp efter råd och lägenhet. Sålunda erhöll t. ex. befolkningen i Alavo socken, hvilken genom kriget hade förlorat 250 hästar, penningelån till uppköp af nödiga dragare. Till den allmänna nöden sällade sig enskilda olyckshändelser. Den 17 November förstördes i Helsingfors 77 gårdar, förutom skeppsbryggan, magasinerna och brädupplagen, af vådeld. Äfven i Tavastehus inträffade ett par mindre eldsvådor just samtidigt, som Sprengtporten ankommit till staden. Tiden bar i sanning många sorger i sitt sköte. Men de lyckliga utsigter, under hvilka grunden nu lades till landets framtid, trängde stundens lidanden i skuggan, och vår berättelse ilar derför emot årets vigtigaste tilldragelse: den i Borgå sammanträdande landtdagen.

År 1809 den $\frac{\text{den 22 Februari}}{\text{5 Mars}}$ hade kejsaren fastställt såväl den ordning, som borde följas vid landtdagens öppnande, som det ceremoniel, enligt hvilket de finska ständerna skulle aflägga sin trohetsed åt den nye herskaren. Med den noggrannaste omsorg hade man härvid iakttagit den svenska tidens häfd, och Hans Maj:t ernade infinna sig i egen person, för att göra sitt första besök i storfurstendömet Finland och under sin personliga närvaro bekräfta dess rättigheter och privilegier. Alla nödiga förberedelser vidtogos nu i och för detta tillfälle. Redan i god tid utsågos talmännen för de båda högsta stånden. Till landtmarskalk förordnades friherre *Robert Wilhelm De Geer*, hvilken synes hafva varit delaktig redan i planer af år 1788 och då var ernad till sjelfständighetspartiets landtmarskalk vid den påtänkta riksdagen i St. Mickel. Nu for han i början af Mars till St. Petersburg och emottog der landtmarskalksstafven af kejsarens egen hand. Vid samma tid återinsattes de landsflyktiga Anjala-förbundsmännen: Georg Magnus Sprengtporten, Johan Anders Jägerhorn, Lars Glanenstjerna, Gustaf Wilhelm Ladau och major Klicks son, Karl Klick, åter i sina adels- och nationella rättigheter, och 1790 års dom rörande dem upphäfdes genom ett särskildt af kejsaren undertecknadt påbud. Den första bland dessa var nu landets högsta styres-

man, och alla dessa namn, såsom ock De Geers, bevisa huru ställningen nu hade förändrat sig. Äfven preståndets talman skulle utses genom särskildt förordnande, alldenstund Finland ej hade någon erkebiskop, hvilken enligt grundlagarne skulle intagit denna plats. Sålunda kallades biskopen i Åbo, *Jakob Tengström*, i denna angelägenhet till St. Petersburg, hvarest han aflade talmanseden. Rikskanslerens åliggande, att granska fullmagterna, uppdrogs åt presidenten vid Åbo hofrätt, *Adolf Tandefelt.* Sedan våndens representanter samlat sig i Borgå, skreds till de föreskrifna förberedande åtgärderna. Den 25 Mars klockan 12 förkunnade tvenne härolder på den lilla stadens "torg och öppna platser" under trumpetstötar landtdagens början de; ridderskapet och adeln, som hade fått sig lokal anvisad i rådhuset, emottog sin landtmarskalk och inskref sina medlemmar; likaså sammanträdde preståndet, som hade lokal i domkapitlets hus, med sin talman och alla representanternas fullmagter granskades. Följande dag, som var en söndag, fingo borgare- och bondestånden sina talmän utsedde; de voro landtdagsmannen för Åbo stad, handlanden *Kristian Trapp* för förstnämnda stånd, och härads-domaren *Peter Klockars* från Nykarleby socken för bondeståndet. Båda hade de äfven under svenska tiden varit riksdagsmän, och Klockars äfven å Vasa läns vägnar åtföljt finska Deputationen. Till sekreterare för bondeståndet utsågs den redan förut omtalade lagman *Orræus*, och ståndet fick sin möteslokal i dennes bostad. Åt borgareståndet hade man beredt rum i rådhuset. Antalet af representanterna var jämnförelsevis litet: inom ridderskapet och adeln i början omkring 60, inom preståndet endast 8, borgareståndet 19 och bondeståndet 30, talmännen deruti inberäknade.

Middagstiden den 27 Mars inträffade Hans Maj:t Kejsaren, statssekreteraren Speranski och det öfriga följet i Borgå, som i och för detta tillfälle hade smyckat sig med en äreport. Hans Maj:t hade dagen förut anländt till Lovisa, hvarest generalguvernören, landshöfdingarne och några ståndsmedlemmar voro honom till mötes, och skyndade nu att sammanträffa med det finska folkets lagliga representantförsamling i Borgå. I den temligen oansenliga boning, hvilken hade blifvit inredd till kejserligt "slott," fingo nu samtliga stånden korporationsvis aflägga besök hos Hans Maj:t och blefvo förestälda för honom. Dagen derpå, *den 28 Mars*, försiggick *landtdagens högtidliga öppnande.* Sedan gudstjenst blifvit

hållen i domkyrkan, hvarvid domprosten i Borgå, Alopæus, predikade öfver den faststälda texten (Filipp. 2: 2—4), begaf man sig till "rikssalen," hvartill gymnasiets allmänna läsesal begagnades. Hans Maj:t helsade ständerna i ett trontal på franska språket, hvilket tal Sprengtporten återgaf på svenska. Derefter uppläste rikskanslern med hög röst Hans Maj:ts nådiga propositioner, hvilka voro uppsatta på svenska och endast fyra till antalet. De rörde: 1. Landets krigsväsende; 2. kronoutskyldernas uppbörd; 3. mynt och finansväsendet; och 4. landets styrelse. Om deras innehåll skola vi tala längre fram i sammanhang med ständernas diskussioner.

Onsdagen den *29 Mars* var ny högtidlighet. Under trumpetstötar sammankallades ständerna åter till domkyrkan för att aflägga trohetseden och klockan half 11 förmiddagen begynte i fastständ ordning den akt, hvarigenom Alexander I och Finlands ständer ingingo sin ömsesidiga förpligtelse. Redan strax vid sin ankomst till Borgå hade kejsaren underskrifvit sin Försäkran till storfurstendömet Finlands innevånare. Nu emottog han på tronen hvarje stånds trohetsed, som förestafvades af rikskanslern. Derefter yttrade Hans Maj:t:

"Jag emottager, med öm rörelse, de Tro- och Huldhets-Eder, som Finlands innevånare nu gifvit Mig, genom deras lagligen valde Representanter. De band, som förena Mig med dem, befästade af detta frivilliga bevis af deras tillgifvenhet, och helgade af denna högtidliga förenings-akt, blifva derigenom mer dyrbara för Mitt hjerta, mer öfverensstämmande med Mina grundsatser. Då Jag lofvat dem att bibehålla deras Religion och deras grundlagar, har jag velat ådagalägga det värde Jag sätter på uppriktiga uttryck af kärlek och förtroende. Jag beder den Allsmäktige Guden gifva Mig styrka och vishet att styra detta aktningsvärda folk efter dess lagar och den eviga rättvisans oryggeliga ordning!"

Derefter uppläste generalguvernören med hög röst en finsk öfversättning af den på ryska språket affattade Försäkran, hvilken Alexander två dagar tidigare hade undertecknat. Denna Försäkran, hvaraf originalet lemnades åt landtmarskalkens vård, hade följande lydelse:

Vi Alexander I med Guds nåde etc. Göre Veterligt: Att sedan Vi efter Försynens skickelse, tagit Stor-Furstendömet Finland i besittning, hafva Vi härmedelst velat bekräfta och

stadfästa Landets Religion och grundlagar samt de privilegier och rättigheter hvart och ett stånd inom berörde Stor-Furstendöme isynnerhet, och alla dess Inbyggare i gemen, så högre som lägre, hittills, enligt Constitution, åtnjutit: Lofvandes att bibehålla alla dessa förmoner och författningar fasta och oförryckte i sin fulla kraft."

Då försäkringsbrefvet var uppläst, framträdde i ordning landtmarskalken och de öfriga talmännen och frambar hvarje stånds underdåniga tacksägelse. Derefter trädde en herold af ridderskapet och adeln fram till tronen och utropade, under kanonsalut, med hög röst: "*Lefve Alexander I, hela Rysslands kejsare och Storfurste till Finland!*" Till slut följde bön och afsjungandet af Ambrosianska lofsången.

Under de tre dagar, kejsaren uppehöll sig i Borgå, voro alla landtdagsmännen, tredje delen hvarje gång, inbjudna till middag hos honom, Samma dag landtdagen öppnades, gåfvo ständerna bal i gymnasii sal. Genom sitt naturliga behag vann Alexander lätt sina nya undersåtars hjertan, och de yttranden af vördnad, hvilka på denna tid i ymnighet lades för hans fötter, voro ingalunda endast officiella talesätt. Den 29 Mars på eftermiddagen begaf sig Hans Maj:t från Borgå, ställande färden till *Åbo*, sedan han rastat öfver natten i Helsingfors. Följande dag tog han Sveaborgs fästning i skärskådande, och sedan fortsattes färden, först till Svartå i Karis socken, och derifrån till Raadelmaa i Piikkis. *Den 1 April* vid middagstiden emottog Finlands gamla hufvudstad sin nya herskare, som genom Nylands tull under en äreport red in i staden och tog sin bostad i då varande landshöfdingsgården. Följande dag besökte Hans Maj:t Åbo åldriga slott, besåg fängelserna, dem Sprengtporten kort förut låtit omsorgsfullt reparera och putsa; sedan han återvändt till staden, öfvervar Hans Maj:t ett sammanträde af hofrätten, hvarvid han för första gången begagnade sin rätt att benåda, begaf sig derifrån till universitetet, hvarest han helsades med ett latinskt tal och franska verser, besåg äfven det under byggnad varande nya akademihuset, och infann sig slutligen om aftonen på en af borgarskapet anstäld bal. Följande morgon klockan 4 begaf sig Hans Maj:t på återresan, tagande vägen genom Tavastehus. Sedan han tillbragt natten på Mäntsälö gård, begaf sig kejsaren den 4 April genom Borgå till Lovisa och följande dag vidare öfver gränsen.

Under denna sin återfärd utfärdade Alexander ännu en Kungörelse till alla Finlands inbyggare, daterad Borgå den 23 Mars / 4 April 1709. Deri åberopas den "i ständernas närvaro utfärdade och i den Högstes helgedom kungjorda" försäkringsakten samt å andra sidan den ed, som "ständerna i allmänhet och Bondeståndets Deputerade i synnerhet, å egna och deras hemmavarande medbröders vägnar, frivilligt och otvunget aflagt." Brefvets slut är af följande lydelse: "Fullkomligt öfvertygade, att detta goda och redliga folk alltid skall för oss och våra efterträdare hysa samma trohet och oryggeliga tillgifvenhet, hvarigenom det städse utmärkt sig, vilja vi icke underlåta, att med den Högstes bistånd lemna det fortfarande prof af vår beständiga faderliga omsorg för dess sällhet och välgång." Dessa hjertliga ord voro Alexanders slutliga helsning till Finlands innevånare. Hans korta besök i Finland hade förändrat deras ställning från eröfringens ståndpunkt till lagliga undersåtar, och hans mildhet hade bundit dessa hans nya undersåtar vid honom genom tacksamhetens och vördnadens band.

För öfrigt medförde kejsarens besök i Åbo och Tavastehus äfven några andra följder, hvarom vi här i korthet skola tala. Öfverbefälhafvaren von Knorring hade vid kejsarens ankomst till Åbo nyss återkommit från sitt tåg till Åland och fick för den af honom ingångna vapenhvilan emottaga kejsarens ogillande, af hvilken orsak han äfven genast begärde sitt afsked; men han befaldes qvarstå till dess hans efterträdare vore utnämnd. Men inom kort inträffade en ny förveckling, som påskyndade hans afsked. Vid sin resa genom Tavastehus hade kejsaren funnit denna stad vara alltför liten att emottaga landets styrelse och derför beslutat, att såväl generalguvernören, som den blifvande styrelsen skulle taga sitt säte i Åbo. Med anledning häraf meddelade Sprengtporten redan den 9 April från Borgå en befallning åt landshöfdingen i Åbo att iordningställa stadens bästa gård (Brehmerska gården) för generalguvernörens räkning, och utse åt von Knorring, som för tillfället bodde derstädes, ett "annat beqvämt qvarter." Knorring, förolämpad häraf, förnyade sin afskedsansökan, och fick till efterträdare Barclay de Tolly. Men Kejsaren förbittrades i och med det samma högeligen öfver Sprengtportens beteende emot den ryska öfverbefälhafvaren, och det saknades troligen icke i St. Petersburg sådana, som ansågo det vara vådligt att

skilja den militära och den civila förvaltningen och öfverlemna den senare åt en finsk man. På många sätt försatt i trångmål, nödgades Sprengtporten slutligen begära afsked, hvilket i medlet af Juni 1809 beviljades honom i synnerligen välvilliga ordalag. Han qvarblef likväl på sin plats till början af Juli. Hans efterträdare som generalguvernör, blef den 17 Juni *Michael Barclay de Tolly*, som på detta sätt förenade i samma hand den högsta civila och högsta militära magten.

Äfven en annan anmärkningsvärd utnämning anknyter sig till kejsarens besök i Finland. Under sin vistelse i Åbo hade kejsaren öfverlemnat åt universitetet, att sjelf utse sin kansler bland kejsardömets högre embetsmän, likasom i enlighet med universitetets statuter hittills någon af Sveriges store hade blifvit utsedd. Men universitetet, som ej kunde känna de män, hvilka stodo regenten nära, anhöll i underdånighet att kejsaren sjelf ville utnämna dess kansler. I anledning häraf gaf kejsaren denna värdighet åt *Michael Speranski*, i det han dock tillika lät kungöra, att universitets statuter beträffande rätt att anställa valet fortfarande vore i gällande kraft. Vid prokanslers-embetet qvarstod nu, likasom under svenska tiden, biskopen i Åbo. Att universitetet äfven framdeles fick åtnjuta Alexanders synnerliga beskydd, få vi längre fram tillfälle att se bekräftadt genom talrika exempel. För ögonblicket var ordnandet af landets allmänna angelägenheter det närmaste värfvet, och dessa utgjorde som bäst föremål för öfverläggningarne vid Borgå landtdag.

Så snart ofvan nämnda nådiga propositioner blifvit öfverlemnade till ständernas handläggning, beslöt man att i och för deras utredning tillsätta tvenne utskott af 15 medlemmar hvarje, så att hvardera klassen af ridderskapet och adeln skulle tillsätta två medlemmar och hvart och ett af de öfriga stånden tre. Det sålunna tillsatta "*Civil och ekonomie-utskottet*," till hvars beredning öfverlemnades såväl frågan om krigsväsendet som frågan om beskattningen, utsåg till sin ordförande den 68 årige veteranen *Reinhold Johan Rehbinder*, fader till den Rehbinder, som nyss hade blifvit förordnad till "tjenstgörande hos Hans Maj:t Kejsarens person vid finska ärendena." Det andra, eller "*Finance-utskottet*" fick till handläggning den tredje propositionen, rörande landets mynt och penningeväsende, och utsåg till sin ordförande friherre *Karl Mannerheim.* Den

fjerde propositionen, hvilken berörde tillsättandet af det nya styrelseverket, var så tillvida ännu ofullständig, att någon färdig proposition om Regeringskonseljens sammansättning och beskaffenhet ännu ej blifvit ständerna meddelad. Till utarbetandet af en dylik proposition biföll Hans Maj:t derför, att en särskild komité skulle nedsättas i Borgå, och blef biskop *Tengström* utsedd till ordförande i denna komité, samt till medlemmar i den samma hofrättsrådet Gyldenstolpe, friherre Karl Mannerheim, friherre Rehbinder d. y. (hvilken ej var landtdagsman) och teologie professorn Gustaf Gadolin, hvarjämte den ryktbare Calonius fick i uppdrag att från Åbo afgifva sitt utlåtande i denna vigtiga sak. Det af komitén utarbetade förslaget, hvilket sedan skickades till St. Petersburg för att fastställas, blef först vid slutet af landtdagen färdigt att framläggas för ständerna. Under tiden hade de öfriga landtdagsfrågorna, hvilka voro af synnerligen vidlyftig och svår beskaffenhet, tagit ständernas sorgfälligaste arbete i anspråk. Det torde vara nödvändigt att här gifva en kort framställning af hvarje af dessa frågor.

Det mödosammaste arbetet hade utan tvifvel fallit på civil och ekonomie-utskottets lott, och då det var nödvändigt att till ärendenas utredning genom generalguvernören låta tillkalla flere embetsmän från skilda trakter af landet, hann utskottet ej afgifva sina tvenne betänkanden förrän i början af Juni. Den nådiga propositionen "Om inrättningen af landets militär" var i hufvudsak af följande innehåll: "Hans Kejserliga Majestät trogen de grundsatser Han fattat för Finlands styrelse och för öfrigt öfvertygad, att en national militär, rätt inrättad, är den fastaste förmur för ett lands säkerhet, samt att bland alla försvarsanstalter densamma tillika är den minst betungande för innevånarne äfvensom den minst menliga för folkökningen och åkerbruket, är i nåder sinnad, att bibehålla densamma i det hufvudsakligaste på redan kända och antagna grunder." Endast beträffande särskilda missförhållanden och deras afhjelpande fordrades ständernas utlåtande, och lofvade kejsaren sedan taga dessa omständigheter i skärskådande. Men emellertid skulle den indelta militären förblifva upplöst, såsom den då var, och de för den samma anslagna kostnaderna inbetalas till kronan, efter den billiga beräkning, som ständerna nu fingo föreslå. Slutligen ville Hans Majestät derjämte (såsom redan förut under krigstiden hade skett i flere kungörelser) gifva åt

ständerna "den ovilkorliga försäkran, att utom National-milicen och de Linietrupper Hans Majestät på egen bekostnad vill underhålla medelst anvärfning, dels af frivillige, dels af sådane, som enligt landets lagar äro förfallne till krigstjenst, skall ingen annan med tvång förenad recrutering eller militär-utskrifning i Finland äga rum."

Med anledning af denna proposition uttalade ständerna först å nationens vägnar sin undersåtliga tacksamhet för Hans Majestäts milda försäkran rörande den tvungna rekrytutskrifningen, och anhöllo derjämte, att denna försäkran skulle till efterlefnad meddelas åt det ryska befälet och äfven intagas i det rotekontrakt, som framdeles komme att uppgöras emellan vederbörande och kronan. Frågan, för huru lång tid den indelta armén skulle vara upplöst, framkallade mångahanda förslag. Utskottet för sin del ansåg den finska militären hädanefter vara alldelės öfverflödig och föreslog en underdånig petition, att Finland för everldeliga tider skulle vara befriadt från uppställandet af en nationel trupp, likasom det nu genom Hans Maj:ts proposition var befriadt från tvångsrekrytering. Men denna besynnerliga åsigt, hvilken endast kan förklaras genom det sista krigets olyckliga vexlingar, vann ej ständernas bifall. Den punkt i underdåniga betänkandet, i hvilken ständerna begära, att den indelta militären skulle hållas upplöst åtminstone i 50 år, förtjenar genom sitt värdiga och öppna uttryckssätt här anföras. "Mod och åhåga att nitiskt uppfylla sina skyldigheter mot öfverhet och fädernesland" — lyda orden — "hafva alltid utmärkt finska nationalmilitären. Men närmare förbindelser, dem vänskapen eller blodsbandet knutit med forna medundersåtare i Sverige, och ett tacksamt minne af det välgörande hägn nationen af sin förra dervarande öfverhet sekler igenom njutit, skola otvifvelaktigt länge göra stridsmannapligterna tunga och i utöfningen motbjudande, om de mot Sverige skulle äskas. Ständerna frukta så mycket mindre att omnämna detta, som just detta förhållande till Eders Majestäts höga nöje skall vitna om beskaffenheten af Eders Majestäts nyvundne undersåtares tänkesätt mot regent och fosterland." — För öfrigt framstälde ständerna några vigtiga omständigheter, hvilka borde iakttagas vid arméns återupprättande. Sålunda borde den rotejämnkning, som då nödvändigt komme att ske, verkställas i enlighet med de ursprungliga lagliga kontrakten, antingen så,

att öfver hela landet alla roteförpligtade lägenheter skulle få sig emellan fördeladt det antal soldater och båtsmän, hvilket alla kontrakten tillsamman bestämma för innebyggarne i Finland, eller sålunda att fördelningen skulle verkställas regementsvis, och äfven i detta fall med bibehållandet af den ursprungliga numerären enligt kontrakten. Af ännu större vigt var den af ständerna uttalade åsigt, att vid denna nationella militär, som sålunda framdeles skulle upprättas, såväl befäl som manskap skulle tagas bland Finlands egna innebyggare, hvilka såväl genom naturens som regeringsformens band voro fästade vid det land, hvilket de skulle försvara, och att denna nationella armé ej skulle kallas till några expeditioner eller krigiska värf utom landets egna gränser. Derjämte anhöllo ständerna, att den blifvande uppsättningen af den indelta militären ej skulle ske på en gång, utan till lindrandet af kostnaderna under loppet af fem eller flere år. — Slutligen hade man uppgjort förslag öfver de kostnader i medeltal, hvilka militärens underhåll hittills hade medfört för jordegendomen, och hvad de i dess ställe borde i "Vakansafgift" betala till kronan. Utskottets beräkning gaf följande resultat: af soldatrotarne $2\frac{2}{3}$ tunnor spanmål (d. v. s. hälften råg och hälften korn) och 1 tunna hafre; af rusthållen 8 tunnor spanmål och $2\frac{1}{2}$ tunna hafre; och af båtsmansrotarne $3\frac{1}{2}$ tunnor spanmål och $1\frac{1}{2}$ tunna hafre, — hvartill kom den s. k. "Passevolansen" (under Gustaf III:s tid beviljad afgift för öfningslägren): af soldatrotarne $3\frac{1}{3}$ riksdaler, af rusthållen $8\frac{1}{3}$ riksdaler och af båtsmansrotarne $2\frac{2}{3}$ riksdaler. Dessa beräkningar, hvilka ingalunda voro alltför höga, ville ständerna än vidare afpruta; men det manifest, som slutligen den 1 Augusti 1810 utkom rörande Vakansen, fastställde ofvan meddelade förslag. En följd af vakansafgiften var naturligtvis, att soldattorpen skulle återlemnas till gårdarne. Militärboställena åter skulle genom auktion utbjudas på arrende för 20 eller 30 år. Adelsfanans krigstjenstskyldighet, hvilken nu var inskränkt till 24 man, fick förblifva vid det gamla och sålunda under krigstid, om sådant yrkades, utgöras in natura. Men de inkomster, som genom indelningsverkets upphörande kunde inflyta till kronan, skulle förvaltas såsom en särskild militiefond.

På detta sätt hade nu en stor, om ock endast för en mellantid afsedd förändring blifvit vidtagen; Finland, som under

århundraden hade burit — och burit med heder — en ganska tung krigstjenstskyldighet, ernådde för längre tid en behöflig hvila och lindring, som satte landet i tillfälle att förkofra och stadga sin ekonomiska ställning. Lika vigtig i statsekonomiskt hänseende var Hans Majestäts andra proposition, "Om uppbörden af Kronoutskylderna". Hans Majestät tillkännagaf deruti, att han redan under krigstiden låtit såväl den under svenska tiden uppburna allmänna bevillningen som landttullen upphöra, emedan de i väsendtlig mon hade hindrat den inre rörelsen, och fordrade nu ständernas betänkande, på hvad sätt de många olika skattepersedlarne kunde förvandlas till en enklare beräkning. Derjämte var det meningen att få något allmänt öfverslag af Finlands statsinkomster, så att regeringsutgifterna med ledning deraf skulle kunna beräknas och fastställas. Kejsaren tillkännagaf i nåder, att han för sig sjelf ej önskade något anslag af Finlands allmänna inkomster; men slutade sin framställning med den helsosamma påminnelsen, att intet lands inre förvaltning kan vara fri och sjelfständig, om det icke äger tillräckliga medel och utvägar till att fylla sina egna behof.

Med anledning häraf framlade utskottet och ständerna först förslag om skattepersedlarnes förvandling, hvilket förslag likväl ej synes varit så beskaffadt, att regeringen skulle kunnat stadfästa det samma. Deremot utfärdades rörande de särskilda beskattningarna likasom ock sättet för uppbörden, noggrannare bestämning af måtten m. m. förordningar, som alltsedan varit gällande lag. Sålunda afskaffades t. ex. det rågade måttet och tunnan beräknades i struket mått till 30 kappar, i stället för att man förut hade räknat 32 kappar på tunnan. Stämpelpappers-afgiften bestämdes att tillfalla den finska statskassan, och skulle härför ett skildt Karta-sigillata-kontor inrättas. De allmänna statsinkomsterna från Finland beräknades utgöra litet mer än 500,000 riksdaler (2,800,000 nu varande finska mark), sjötullen beräknades till 56,000 riksdaler (213,600 finska mark) och postverket 6,000 riksdaler (33,600 finska mark). De förra statsutgifterna för Finland gjorde omkring 230,000 riksdaler (1,300,000 finska mark). Behållningen af statsmedlen skulle nu användas dels till inrättandet af den nya styrelsen och andra nya tjenster, dels till bättre aflöningar för de redan existerande tjensterna, och särskildt uttalades det hopp, att

Åbo akademies mångfaldiga behof skulle komma i åtnjutande af Hans Majestäts upplysta omtanke.

Den tredje nådiga propositionen var, såsom redan är nämndt, "Om Mynt- och Penninge-verket", hvilket till följd af den nya politiska ställningen fordrade en omorganisering. Hans Majestät infordrade ständernas förslag, på hvad sätt denna förändring borde försiggå, utan att den enskildes rätt dervid skulle kränkas. Sedan Finans-utskottet den 27 April och 6 Maj afgifvit sitt betänkande i saken, kom ständernas underdåniga svar att innehålla följande omständigheter. Till myntenhet i Finland bestämdes ryska metallrubeln (= 4 mark nu varande finskt mynt), indelad i hundra kopek, och alla kronoräkenskaper, bötesbelopp och andra lagliga utskylder skulle förvandlas till detta myntslag. Det ryska pappersmyntet åter, hvilket under kriget hade gått med tvångskurs, så att på silfverrubeln först räknades 1 rubel 60 kopek banko-assignationer och sedermera 2 rubel samma mynt, skulle i kronouppbörderna emottagas efter dessa års medelkurs. Men äfven det svenska myntet, som var det allmännaste i landet, skulle bibehållas i rörelsen, silfverriksdalern efter sitt metalliska värde och sedlarne i förhållande till sitt hufvudmynt. Rörande enskilda liqvider borde den senaste kursen följas, om hvilken uppgift skulle meddelas i den till officiel organ förändrade "Åbo Tidning", och alla förordningar om silfverrubelns och pappersrubelns tvångskurs skulle upphäfvas. Olyckligtvis vexlade myntförhållandena i Sverige och Ryssland allt fortfarande under de följande åren, så att förvecklingarna med dessa mångfaldiga myntslag aldrig ville taga slut. Men ständerna hade likväl påträffat den enda verksamma utvägen till vinnandet af en fastare penningeställning, i det de nämligen föreslagit inrättandet af en *Nationel Vexel- och Lånebank* under Hans Majestäts höga beskydd och ständernas garanti. Till grundfond för denna nationalbank begärdes af Hans Majestät ett lån af minst en million rubel silfver; banken skulle utgifva sedlar, hvilka den alltid vore beredd att inlösa emot silfver, så att de aldrig skulle falla i värde, hvarjämte i stället för det forna Diskontverket i Åbo, hvilket undan kriget blifvit flyttadt öfver till Sverige, föreslogs att med banken skulle förenas en ny diskontinrättning, till hvilken enskilda delägare skulle få insätta en tredjedel. Äfven ett särskildt *Myntverk* ansågs nöd-

vändigt, hvarjämte man föreslog för det finska myntet en särskild prägel, till åtskilnad från det ryska. Men då man ej kunde hoppas att innan freden få dessa angelägenheter ordnade, var ständernas underdåniga begäran, att derefter för de sammas skull skulle sammankallas antingen en ny landtdag eller åtminstone sex representanter för hvarje stånd, valda länsvis.

Slutligen hade äfven den komité, som hade i uppdrag att utarbeta förslag till *styrelsens organisation*, fått sina arbeten slutförda. Stadfäst i St. Petersburg återkom nu detta förslag till ständernas behandling och antogs med smärre förändringar. Under benämningen "*Regerings-Konseljen*" skulle tillsättas ett särskildt, på samma gång administrativt och juridicielt högsta embetsverk, likasom till "en föreningspunkt till alla de olika embetsverk, hvilka finnas spridda i Finlands särskilda provinser." I enlighet härmed sönderföll detta embetsverk i tvenne afdelningar eller departement: *Justitie-Departementet* med åtta ledamöter motsvarande öfver hufvud högsta domstolen i Sverige; *Ekonomie-Departementet* åter var först afsedt att bestå endast af fyra ledamöter, men fick sedan i den slutliga propositionen sex och sönderföll i fem expeditioner för civila ärender, kamerala och allmänna räkenskaper, finansvården, krigsväsendet och kyrkliga angelägenheter. Alla ledamöterna, hvilka skulle vara finska medborgare, hälften af ridderskapet och adeln, hälften åter af de öfriga stånden, skulle tillsättas af Hans Majestät för tre år i sender; under tiden skulle de bibehållas vid sina förra embeten, till hvilka de borde återgå, om ej kejsaren efter de tre årens förlopp funne för godt att bibehålla dem vid styrelsen. Till ordinarie ordförande i regeringskonseljen bestämdes generalguvernören, och alla skrifvelser och beslut skulle utfärdas i Hans Majestät Kejsarens höga namn, likasom ock alla inlemnade böneskrifter och ansökningar skulle skrifvas likasom till Hans Majestät sjelf. En *Prokurator* eller högsta öfvervakare af lagarne skulle tillsättas för att hafva inseende öfver såväl Regeringskonseljens åtgärder som den allmänna rättsskipningen i landet.

Sålunda var nu den hufvudsakliga grunden lagd till Finlands nya styrelse, hvilken från denna tid har förblifvit nästan oförändrad, blott med den skilnaden att litet senare (1816) åt regeringskonseljen gafs namnet "Kejserliga Senaten för Finland"

Genom Hans Maj:ts särskilda nåd fingo ständerna för denna gång rätt att genom val föreslå de första ledamöterna i den nya öfverstyrelsen. Valet, som skedde den 15 och 16 Juli, var så enstämmigt emellan de olika stånden, att de alla i de flesta fall förenade sig om samma personer. Alla de valde fingo sedan, då kejsaren en månad senare tillsatte den nya öfverstyrelsen, plats vid den samma, antingen som ledamöter eller tjenstemän. De män, hvilka sålunda genom sina landsmäns förtroende fingo det ärofulla uppdraget att inträda vid Finlands första styrelseverk, voro följande. Vid *Justitie-Departementet:* presidenten vid Åbo hofrätt, *Tandefelt* († 1822), hofrättsrådet *Gyldenstolpe* (från Åbo), lagman *Adolf Fredrik von Willebrandt*, hofrättsråden *Wallerian* (från Åbo) och *Carp* (från Wasa), lagman *Krogius* (sedan adlad "Edelheim"; vald endast af bondeståndet) och domaren *Henrik Ervast* (egentligen vald till ekonomie-departementet); *Ekonomie-Departementet:* landtmarskalken *De Geer* († 1820), landshöfding *von Troil*, expeditionssekreteraren *Rotkirch*, major *Mannerheim* (till år 1826; † 1837), kammarrådet *Henrik Kristian Nordensvan*, kammarrådet *Erik Tulindberg* och handlanden från Kaskö *Peter Johan Bladh* (som likväl icke emottog detta uppdrag). Professor *Calonius*, som enhälligt blifvit vald till Justitie-Departementet, blef landets förste prokurator. Friherre *Axel Gustaf Mellin* och lagman *Orraeus*, hvilka båda hade varit sekreterare vid landtdagen och båda erhållit alla ståndens röster till öfverstyrelsen, utsågos till föredragare, den förre allmän, den senare för Justitie-Departementet.

Eljes finna vi af denna förteckning öfver ledamöterna, att vid den slutliga organisationen antalet ledamöter vid hvarje departement blef sju, och att det faststälda förhållandet mellan antalet adliga och ofrälse icke strängt iakttogs. Öfver hufvud är det ej alltid lätt att afgöra, hvilka af ärendena vid Borgå landtdag uppfattades såsom ständernas beslut, hvilka åter voro endast till regenten framstälda önskningsmål och petitioner. Den svenska regeringsformen, som nu blef Finlands "konstitution", var rörande de båda statsmagternas inbördes förhållande ofta nog obestämd, och de vidlyftiga ärenden, hvilka innefattades i de nådiga propositionerna, tilläto ej en noggrann åtskilnad emellan beslut och petition. Men denna omständighet åstadkom likväl icke för denna gång någon nämnvärd olägenhet,

ty å båda sidor rådde en synbarlig sträfvan efter ömsesidig enighet. Till slut kan nämnas, att ständerna nu som alltid gjorde en mängd såväl allmänna som enskilda petitioner; sålunda petitionerade t. ex. ständerna gemensamt om inrättandet af spanmålsmagasin i hvarje län, om fortsättandet af storskiftet och forsrensningarne m. m. Bland de anmärkningsvärdaste petitionerna var ständernas anhållan, att svenskan skulle bibehållas såsom embets- och domstolsspråk och fortfarande få begagnas i alla äfven till högsta ort ingående skrifter. Det finska språkets odling var på denna tid ännu ej sådan, att man direkte skulle kunnat gifva åt det samma en officiel ställning, och derför synes man hafva fruktat, att ryskan skulle införas i stället för svenskan. Det förefaller i sjelfva verket förunderligt, att vid sjelfva landtdagsförhandlingarna landets nationella språk högst obetydligt gjorde sig gällande; i detta likasom ock i alla andra afseenden följde man noggrant de svenska riksdagarnes mönster. Endast i bondeståndet, af hvars medlemmar $\frac{5}{6}$ ej förstodo svenska, öfversattes landtdagsärendena till finska, och det var äfven fråga om att låta trycka dess protokoll både på svenska och finska språken.

Slutligen var ständernas mödosamma värf fullbordadt. Då vi betänka, att i många fall en alldeles ny ordning skulle upprättas, så måste vi förvåna oss öfver, att allt detta var undangjordt inom en tid af endast tre och en half månad. Vid början af Juni månad hade Speranski meddelat ständerna, att Hans Maj:t i egen person ernade afsluta landtdagen, hvarför han begärde att få veta, vid hvilken tid alla ärenden vore slutförda. "Kejsaren påskyndar icke deliberationerna, utan låter i nåder landtständerna äga sig förbehållet så lång tid som kan erfordras till deras mogna fulländande. Hans Kejserliga Majestät har aldrig vacklat i den föresatsen att personligen infinna sig för att sluta landtdagen. Kejsaren fäster allt för mycken vigt vid de liberala åsigter som ledt honom vid detta ständermötes sammankallande, och lägger för stort värde på de känslor af tillgifvenhet Hans nya undersåtare bevisat honom, för att vilja neka dem detta nya prof af sin höga välvilja." I enlighet med detta löfte inträffade Alexander i Borgå måndagen den 17 Juli vid middagstiden. Representanterna inbjödos åter till middag hos Hans Maj:t under trenne dagar. Slutligen afslutades landtdagen den $\frac{7}{19}$ *Juli* med sedvanlig högtidlighet,

hvarvid professor Gadolin predikade öfver texten: "Frid vare innan dina murar och lycka i dina palats" (Ps. 122: 7). Från kyrkan begaf man sig till den förut omtalade "rikssalen" der ständernas underdåniga svar upplästes. hvarefter Hans Maj:t ifrån tronen höll ett tal på franska språket. Kejsaren framhöll, hurusom han lemnat åt ständerna den fullständigaste diskussionsfrihet och prisade det ömsesidiga förtroende, som gjort sig gällande. Detta förtroende borde representanterna, sedan de återvändt till sina hemorter, äfven ingjuta i sina landsmäns sinnen. "Underhållen samma tänkesätt och öfvertygelse, om de för Eder politiska ställning vigtigaste fördelar, om edra lagars helgd, om personlig säkerhet och ostörd egendomsrätt. Detta ädla och redliga Folk skall då välsigna den Försyn, som stadgat sakernas närvarande ordning. Upphöjdt för framtiden bland Nationernas antal under sina Lagars skydd, skall det ihågkomma sin forna Styrelse, blott för att så mycket fastare underhålla de vänskapsförbindelser som freden skall återbära. Och jag, jag skall hafva skördat den yppersta frukt af mina omsorger, då jag får se detta folk lyckligt, ostördt af främmande anfall, fritt inom sig, öfverlemnande sig under Lagarnes och sedernes hägn, till åkerbruket och andra lofliga näringsyrken, och genom uppnådd verklig sällhet, rättfärdiga mina afsigter och välsigna sin lott." Från Borgå återvände Hans Majestät till St. Petersburg och ständerna åtskildes. En hvar medförde en klar föreställning om, att ett vigtigt historiskt värf var slutfördt och att alla följande generationer skulle komma att vara domare öfver det samma. Desto mera förvånansvärdt är å andra sidan det bristfälliga sätt, hvarpå underrättelserna om tilldragelserna vid landtdagen på denna tid spredos i landet. Landets enda tidning talade samtidigt om Amerikas indianer, om methodisterna i England samt "Sirenernas ö", men nämnde ej med ett enda ord om det som försiggick i Borgå. För öfrigt skickades visserligen kejsarens tal och manifest tryckta till församlingarna. Men frågan om tryckningen af ständernas protokoll fick förfalla, och landtdagsbesluten måste ännu i denna stund framletas ur arkivens dam. Endast biskop Tengström lemnade i ett tryckt cirkulärbref till bägge stiftens presterskap en kort men sakrik berättelse om landtdagen i Borgå, och detta bref förblef länge allmänhetens enda källa till upplysningar rörande denna vigtiga tilldragelse.

Vid landtdagen i Borgå hade det finska folket på eget bevåg gjort sitt fördrag med kejsaren af Ryssland. Först längre mot hösten afslöts, såsom tidigare är omnämndt, den slutliga *freden* emellan Sverige och Ryssland i Fredrikshamn den 17 September 1809. Genom detta fredslut blef äfven en liten del af Westerbotten med staden Torneå samt Enontekis och Utsjoki lappmarker förenade med Finland. Denna landsträcka införlifvades med Uleåborgs län samt lades under Wasa hofrätt och Åbo biskopsstift, och dess inbyggare fingo nu aflägga trohetseden. För öfrigt uppgjordes naturligtvis genom fredsfördraget äfven ett slags boskilnad emellan Sverige och Finland. Artikeln X gaf åt en hvar af såväl Sveriges som Finlands innebyggare full rätt att välja, i hvilketdera landet de ville nedsätta sig, och under tiden försälja sin fasta egendom i det land, han lemnade. Artikeln XII bestämde, att från svenska arkivet skulle utlemnas alla allmänna och enskilda dokument, kartor och intyg, hvilka rörde Finland. Slutligen fick genom artikeln XVII handeln emellan bägge länderna förblifva i samma skick som före kriget. Svår kändes nu utan tvifvel för mången nödvändigheten att välja fädernesland; ty om ock Finland var kärare för hvarje finsk man, så var likväl icke Sverige främmande för den finska embetsmannaklassen, och å andra sidan var förtroendet till Finlands framtid långt ifrån allmänt. Af denna eller andra orsaker öfvergåfvo flere framstående finnar sitt fädernesland. De anmärkningsvärdaste bland dem voro: general *Adlercreutz*, åt hvilken Sveriges ständer gåfvo Leckö kungsgård under namnet "Siikajoki", — friherre (sedan grefve) *af Wetterstedt*, hemma från staden Wasa och slutligen utrikes minister i Sverige — *Karl David Skogman*, hemma från Lovisa och slutligen president i svenska kommersekollegiet, — samt den från Juva bördige juristen *Gabriel Poppius*, många flere onämnda. Äfven *Frans Michael Franzén* flyttade år 1811 från universitetet i Åbo öfver till Sverige, hvarest åt honom erbjöds Kumla pastorat af Strängnäs stift, samt plats vid Svenska Akademien. Men det fans äfven andra, för hvilka Sverige ej mera var det samma som förr, sedan Gustaf IV Adolf och hans ätt var afsatt och drifven i landsflykt. På detta sätt återfick Finland åtminstone tre från de tidigare tilldragelserna i Sverige kände män; desse voro; *Gustaf Mauritz Armfelt*, *Johan Fredrik Aminoff* och *Johan Albrekt Ehren-*

ström, de trenne sammansvurne från 1793. Aminoff återvände genast efter fredsslutet från Sverige till sitt fädernesland och antogs genast till kejsarens rådgifvare i frågor, som rörde Finlands krigsväsende. Armfelt synes dock någon tid hafva tvekat. Om sommaren 1810 vistades han för enskilda angelägenheter någon tid i Finland (på Åminne gård) och gjorde derunder ett besök i St. Petersburg. Men vid denna tid valde Sveriges ständer till tronföljare den franske generalen, marskalk *Bernadotte* (furste af Pontecorvo), hvilken under namn af *Karl Johan* blef stamfar för Sveriges nu regerande konungaätt. Denna tilldragelse blef afgörande för Armfelts beslut. Han skulle kanhända hafva förmått sig att tjena denne nye, snillrike regent; men Bernadottes misstro och hans fienders stämplingar fördrefvo honom slutligen, och i April 1811 kom han nästan som en flykting till Finland, der han genom sin ovanliga skicklighet snart uppnådde en inflytelserik ställning. Nästan samtidigt flyttade äfven Ehrenström till sin födelsestad Helsingfors, der han blef ordförande i stadens nybyggnadskomité; senare var han en tid (1820—1825) ledamot af finska senatens ekonomiedepartement. Sålunda intogos småningom de ställningar, en hvar till följd af åsigter eller fördelar hade valt åt sig, men det är sjelffallet, att ännu en lång tid måste förflyta, förrän boskiftet emellan Sverige och Finland hade stadgat sig i sjelfva sinnena.

Man bör ej förundra sig öfver, att hos sjelfva befolkningen i Finland förtroendet till det nya statsskick, som hade blifvit grundlagdt i Borgå, behöfde tid för att rotfästa sig. Å kejsarens eller hans ombuds sida försummades likväl intet, som kunde bidraga till vinnandet af detta mål, och i främsta rummet skyndade man nu att inrätta den nya öfverstyrelsen i Åbo. Redan *den 2 Oktober 1809* skedde det högtidliga öppnandet af Regeringskonseljen. Klockan 11 förmiddagen samlades de förut uppräknade ledamöterne (af hvilka likväl De Geer, Rotkirch, Bladh och Ervast ännu icke hade infunnit sig) i generalguvernören Barclay de Tollys bostad, hvarifrån man i högtidlig procession begaf sig till domkyrkan, der kyrkoherden vid finska församlingen i Åbo, M. Lauraeus, predikade. Sedan man från kyrkan begifvit sig till Regeringskonseljens hus (Richters gård), aflade alla ledamöterna samt prokuratorn och referendarierna sin ed, och generalguvernören höll ett tal, på hvilket friherre

Tandefelt svarade. Situationen vid detta ögonblick framgår lefvande ur ett bref från Barclay de Tolly till Speranski, från hvilket vi låna några hit hörande uttryck. "Man kan icke dölja för sig den allmänna oro (jemväl framträdande i presidenten Tandefelts tal) rörande lagarnes vidmakthållande, ett föremål för nationens mest brinnande önskningar; men denna högtidlighet i hvilken alla innevånare i staden och dess omgifningar såsom åskådare deltagit, har tydligen utvisat, att sinnena lugnat sig. Jag smickrar mig med hoppet att regeringskonseljen skall fullständigt stadga förtroende till kejsarens liberala och välgörande afsigter." Ytterligare tillägger brefskrifvaren: "Också kan ingen undra deröfver, att en nation, som i sina lagar ser den skydsengel, hvilken under sekler uppburit den enskildes välfärd, darrar för de förändringar, som okända förhållanden till en ny styrelse kunna medföra, och att den, då den skiljer sig från moderlandet och förbinder sig med ett annat land, är ömtålig om sina gamla rättigheter och söker bevara dem såsom underpant för sin lycka."

Regeringskonseljen vidtog naturligtvis genast sina arbeten, isynnerhet beträffande finansernas ordnande, och för öfrigt vidtogos nu småningom de förordningar och inrättningar, hvilka Borgå landtdag hade föreslagit. Sålunda utkommo t. ex. förordningar om de olika myntslagens värde, om vakansafgiften, om den förra finska militärens pensionsförmoner, om spanmålsmagasiner m. m. Slutligen utfärdades den 12 December *1811* stadgar för "Storfurstendömet Finlands *Vexel-, Låne- och Depositionskontor*" (*Finlands Bank*), till hvars grundfond bestämdes en million rubel silfver (2 millioner rubel papper), hvilka skulle tagas ur statskassans besparingar. Med särskild ynnest ihogkoms (redan i början af år 1811) Åbo universitets förmoner och behof: lärarnes lönevilkor förbättrades, sex nya professioner inrättades, och biblioteket likasom samlingarna förhågos med nödigt understöd. Likaså anslogos nu nödiga medel till forsrensningar, potatisodling, linneindustrien, koppympningen m. m., hvarjämte ansenliga summor utgåfvos till ersättning för under kriget lidna skador. Under de följande åren utkommo fortfarande förordningar, hvilka i enlighet med ständernas förslag eller eljes efter behof ordnade landets inre angelägenheter. Sålunda utfärdades år 1812 generalguvernörens och prokuratorns reglementen, organiserades Tullstaten, Lots-

verket och Landtmäteristaten samt inrättades tre navigationsskolor. År 1814 grundlades det allmänna pensionsväsendet. År 1816 stiftades Finska brandförsäkringskontoret, en Ägodelningsrätt, ett Karta sigillata kontor, samt ett särskildt Riddarhus för Finland; äfven Postverket organiserades vid denna tid, och tjenstefolkets flyttningstid samt tunnsmåttet bestämdes i enlighet med ständernas förslag. Slutligen utvidgades år 1817 näringsfriheten i någon mon. Af allt detta synes, huru stor mångfalden af de åligganden var, hvilka landets styrelse nu hade fått sig uppdragna.

Om våren 1810 hade Barclay de Tolly blifvit krigsminister i Ryssland, och hans plats såsom generalguvernör öfver Finland gafs åt friherre (sedan grefve) *Fabian Steinheil*, en adelsman från Estland, som qvarstannade vid denna befattning till år 1823. Nu, likasom äfven framdeles, förblefvo det högsta militärbefälet och den högsta civila magten förenade i samma hand. En vigtig förändring åvägabragtes likväl i det högsta föredragandet af de finska ärendena för Hans Majestät. Speranskis, som med så utomordentlig kärlek och nit hade tagit hand om de finska förhållandenas omgestaltning, fann likväl snart, att ett särskildt och härför enkom afsedt embetsverk var af behofvet påkalladt, och gjorde i detta afseende sitt förslag för Hans Majestät i slutet af 1810. Hittills hade dessa ärenden gått genom Speranskis kansli, der likväl andra kejsardömets egna angelägenheter trängde de finska åt sidan. Speranskis biträde för de finska ärendena var, såsom redan blifvit nämndt, friherre Rehbinder, och derjämte synas de juridiska ärendena gått genom den kommission, hvilken om sommaren 1810 ånyo organiserades för ryska Finlands angelägenheter, och hvars medlemmar voro: Theils, Emine, Friccius och Segerhorn. Men nu föreslog Speranski, att en särskild statssekreterare skulle tillsättas för Finland och vid hans sida en särskild komité af finske män. "Finland är en stat," sade Speranski, "icke ett guvernement. Det kan följaktligen icke styras liksom i förbigående och midt under en mängd löpande ärenden." Fråga blef sålunda om tillsättandet af en finsk statsminister, och denna plan sattes i verket om hösten 1811. Nådiga reglementet för *Komitén för de finska ärendena* i St. Petersburg, gifvet den $\frac{\text{25 Oktober}}{\text{6 November}}$ 1811, bestämde, att *Statssekreteraren* (från 1834 under titel "Minister-statssekre-

terare“), hvilken Hans Majestät i nåder utnämnde bland Finlands infödingar, föredrager hos kejsaren de finska ärendena, sedan en särskild komité, bestående af ordförande och minst tre ledamöter, äfven de finnar och utsedde af kejsaren, först har granskat och förberedt de samma. Följande dag utnämndes *Robert Henrik Rehbinder* till Finlands första statssekreterare, i hvilket embete han qvarstod i nära 30 år († 1841). Ordförande i komitén blef den nyss till Finland öfverflyttade *Gustaf Mauritz Armfelt* (upphöjd till grefligt stånd 1812, † 1814), och dess första ledamöter voro *Johan Fredrik Aminoff* († 1842), lagman *Jakob Wilhelm Hisinger* (sedan ledamot af Justitie-departementet, † 1843), lagman *Karl Johan Walleen* (sedan prokurator † 1867) och *Gustaf Adolf von Rosenkampf* (född i Liffland, † 1832), hvilken sistnämnde kort före sin utnämning upphöjdes i finskt adligt stånd.

Men vid denna nya institutions stiftande anknyter sig äfven en annan statshandling, som i ännu högre grad gaf fasthet och styrka åt Finlands nya politiska ställning. Vi hafva redan i det föregående sett, att Alexander I redan i början af sin regering hade funnit, huru bekymmersamt tillståndet i ryska Finland var, och att detta sorgliga förhållande endast genom en förening med det öfriga Finland kunde afhjelpas. Å andra sidan hade äfven sjelfva befolkningen i Finland redan länge närt en förhoppning om detta landstyckes återvinnande, en fordran, som redan på Anjalaförbundets tid de finska sjelfständighetsifrarne hade framstält i St. Petersburg. Saken syntes äfven oundviklig, om Savolaks' och Nord-Karelens aftynande handel åter skulle kunna upplifvas. Men till allt detta kom yttermera äfven en politisk orsak. Den europeiska politiken hade nämligen på denna tid undergått en märkbar förändring. Den i Tilsit ingångna vänskapen emellan Alexander och Napoleon, hvaraf Finlands eröfring var en följd, begynte öfvergå till fiendskap, sedan Frankrikes kejsare börjat fordra samma undergifvenhet af Ryssland, som af det öfriga Europa. Napoleon samlade redan oöfverskådliga truppmassor vid ryska gränsen, och ett jättekrig, hvars motstycke verlden ej hade skådat sedan folkvandringarnas tid, beredde sig till utbrott. Äfven det svenska folket, som beundrade Napoleons storhet och hade valt en af hans generaler för sin tron, glödde af begär att hämnas det senaste krigets olyckor. Då beslöt Alexander, som redan på ett så storsinnadt sätt hade fästat

finnarnes hjertan vid sig, att genom en ny välgerning trygga sitt välde i Finland och med ens lägga en fast ankargrund för detta lands förening med det ryska kejsardömet. Det var sjelffallet, att så snart ryska Finland — som nu vanligen kallades "Gamla Finland" — skulle blifva förenadt med sitt moderland, med det "Nya Finland", skulle ej mera kunna uppstå ens fråga om att återställa förhållandena före 1808. Det säges varit Armfelt, som först ledde kejsarens tankar åt detta håll; men den som ifrigast arbetade för detta mål, var utan tvifvel Michael Speranski. Ärendet företogs sålunda till behandling inom den ryska rikskonseljen och vann dess godkännande, hvarefter man utan dröjsmål begynte skrida till nödiga åtgärder. Redan den $\frac{26\text{ Oktober}}{7\text{ November}}$ 1811 upphäfdes den förra kommissionen för ryska Finland och dess åligganden öfverlemnades åt den nya *Komitén för finska ärendena*, hvilken dagen förut hade blifvit tillsatt. Samma dag erhöll Magnus Jakob Alopaeus, f. d. domprost, nu biskop i Borgå, befallning att med Borgå biskopsstift förena hela "Gamla Finland" och fördenskull anställa biskopsvisitationer i församlingarna derstädes. Slutligen utkom "Hans Kejserliga Majestäts Nådiga Förordning angående Viborgs guvernements förening med Storfurstendömet Finland, gifven i St. Petersburg *den* $\frac{11}{23}$ *December 1811*". Under namn af Viborgs län skulle detta guvernement införlifvas med storfurstendömet, samt räknas under Åbo hofrätt och Borgå stift. Från början af 1812 skulle inkomsterna från länet öfverföras på finska statskassan. Man lofvade af detta läns befolkning utnämna tvenne ledamöter till regeringskonseljen och en till Åbo hofrätt; och slutligen fick regeringskonseljen i uppdrag att tillsätta en Organisationskommission, hvilken borde på ort och ställe undersöka landskapets tillstånd och föreslå det sätt, hvarpå dess angelägenheter och förhållanden skulle bringas i öfverensstämmelse med det öfriga Finland. En ytterligare förordning af den $\frac{31\text{ December }1811}{12\text{ Januari }1812}$ bestämde bland annat: att representationsrätten vid landtdagarne skulle bestämmas för Viborgs län i enlighet med stadgandena i storfurstendömets regeringsform; att alla ryska embetsverk och institutioner skulle upphöra, så snart de nya i Finlands författningar bestämda tjenstemännen hunnit utnämnas; att äfven krigsväsendet skulle ställas på samma fot, som i det öfriga Finland, och slutligen att frågan om donationsgodsen småningom

skulle lösas i enlighet med Finlands lagar. Omedelbart derefter tillsattes "*Organisations-komitén*", till hvars ordförande förordnades *Karl Johan Stjernvall*, nyss utnämnd landshöfding öfver Viborgs län. Komiténs arbeten fortgingo detta och följande år, hvarvid en fullständig pånyttfödelse egde rum på alla officiella områden. Den grundlighet, hvarmed den förra, hufvudsakligast tyska tjenstemannapersonalen i enlighet med kejsarens befallning ersattes af nya tjenstemän, äfvensom biskop Alopaeus' stränga reformatoriska åtgärder, uppväckte på många håll missnöje och förbittring; men landskapets allmänna tillstånd förbättrades väsendtligen genom dessa förändringar. I Ryssland åter funnos nog sådane, som med bitterhet tadlade, att Finland, sedan man först organiserat det samma till en stat för sig, nu hade återfått sina förra gränser, på ett afstånd af endast 40 verst (4 svenska mil) från St. Petersburg. Men Alexanders högre betraktelsesätt undanröjde äfven i detta afseende alla hinder. Folkens lycka var hans ögonmärke, och han visste, att han på detta sätt hade i det finska folket vunnit en pålitlig skydsvakt för sin hufvudstad.

Vid denna tid trädde för öfrigt Finlands enskilda angelägenheter i skuggan i bredd med de stora europeiska frågorna. Det härtåg Napoleon förberedde emot Ryssland, uppfylde allas sinnen. Det ryska folket, som länge med ovilja hade fördragit den franska politikens öfvermod, rustade sig med brinnande ifver och fosterlandskärlek till motstånd, och kejsar Alexander var fast besluten att fortsätta kampen till det yttersta. Så stodo sakerna, då Alexander helt oförmodadt fann en bundsförvandt i svenska kronprinsen. Karl Johan insåg, att den stund nu var slagen, då Europa skulle afkasta den franska diktatorns ok; han erbjöd härtill sitt bistånd och fordrade som ersättning konungadömet Norge, hvilket borde skiljas från Danmark och såsom sjelfständig stat förenas med Sverige. På dessa grunder ingicks *år 1812* ett förbund emellan Sverige och Ryssland. Om ej Danmark i godo afstode Norge, skulle en rysk här i förening med svenskarne infalla på Seeland, för att tvinga danska regeringen att gifva sitt samtycke. Men denna plan kom ej till utförande, såsom man ursprungligen hade afsett; det franska angreppet mot Ryssland drog nämligen nu uppmärksamheten uteslutande till sig. Den 23 Juni gick Napoleon öfver Niemen, och de ryska arméerna retirerade undan för

öfvermagten. Under den fara, som sålunda hotade, måste naturligtvis Norges eröfring lemnas åsido; men kejsar Alexander ville likväl genom ett personligt sammanträffande upprätthålla sin bundsförvandts tillit, och sålunda utsågs Åbo till den ort, der detta möte skulle ega rum. I slutet af Augusti infunno sig de höga gästerna i Finlands gamla hufvudstad. Kejsaren, som åtföljdes af rikskanslern, grefve Rumantsoff, krigsministern, grefve Araktschejew och grefve Armfelt, väntade i fem dagar på Karl Johan, till dess *den 27 Augusti* klockan 4 eftermiddagen en svensk fregatt anlände med den väntade gästen. Kronprinsen åtföljdes af de förre finnarne, friherre Wetterstedt och general Adlercreutz. Vi förbigå här de festligheter, med hvilka denna tilldragelse firades, och vilja blott hålla oss till resultaten af detta sammanträffande. Svenskarne hade hoppats, att Karl Johan vid detta tillfälle skulle begagna sig af Alexanders trångmål för att återfordra Finland eller åtminstone Åland och dess skärgård. Men kejsaren ådagalade i detta afseende så mycken ömtålighet, att fråga härom fick förfalla. Då prinsen som ett vilkor för sin hjelp föreslog, att Finland för en tid skulle öfverlemnas åt honom såsom pant för Norge, afgaf Alexander ett hofsamt, men vägrande svar. I sjelfva verket insåg Karl Johan bättre än någon annan, att Finlands egande ej längre skulle medföra någon fördel för Sveriges rike, och han åtnöjde sig derför med kejsarens förnyade löfte angående Norge. *Den 30 Augusti* underskrefs i *Åbo* det nya fördraget emellan Sverige och Ryssland, och efter tre dagars förtrolig och vänskaplig öfverläggning åtskildes furstarne.

Denna tilldragelse hade på sitt sätt gifvit den slutliga bekräftelsen åt Finlands nya politiska ställning, och vid denna punkt kunna vi sålunda sluta vår framställning om upprättandet af den finska staten. Hvad åter beträffar Napoleons krig för öfrigt, hans tåg till det inre af Ryssland, hans ankomst till Moskva och hans sena, olyckliga återfärd, så berör detta ej direkt Finlands historia. Endast några indirekta verkningar af de stora verldshändelserna kunna här anföras, i den mon de anknyta sig till Finlands förhållanden. Först bör antecknas, att den ädle *Speranski*, hvars frisinnade åsigter hade förskaffat honom oförsonliga fiender, anklagades för franska sympatier och i Mars 1812 förvistes till det aflägsna Perm. Fyra år senare kom väl hans oskuld i dagen, men

först 1821 återfick han sin förra verkningskrets som ordnare af det ryska lagverket och dog allmänt aktad 1839. Till kansler efter honom hade Åbo universitet 1812 enhälligt valt *Gustaf Mauritz Armfelt.* Sjelfva krigshändelserna höllo sig fjerran från Finlands gränser, och endast de af regeringen meddelade underrättelserna från kriget påminte om, att verldens öde höll på att afgöras. I början af September 1812 erhöll generalguvernören, grefve Steinheil, befallning att föra de i landet befintliga trupperna öfver hafvet till Reval och derifrån till Kurland. Under hans frånvaro (till April 1813) förestod grefve Armfelt generalguvernörsembetet i de civila ärendena. Under tiden uppstäldes en värfvad finsk trupp, hvartill orsaken var följande. Då allmänheten i Ryssland denna tid entusiastiskt offrade sin egendom till fäderneslaneets försvar, hade man äfven i Finland öppnat frivilliga insamlingar. Kejsaren gaf nu nådigt bifall, att en inhemsk trupp skulle få uppsättas för dessa medel, och en nådig skrifvelse af den 6 September bestämde, att trenne regementen *jägare*, tillsammans 3,600 man, skulle uppställas, hvilka likväl ej skulle föras i krig utom i den händelse, att sjelfva Finland eller kejsardömets vid Östersjön belägna kustländer skulle råka ut för ett fiendtligt anfall. På detta sätt åstadkoms den första inhemska armé sedan föreningen med Ryssland, hvilken armé vanligen är känd under namnet "Perunajääkärit" (potatisjägarne). — Men krigets böljor drogo sig redan allt längre och längre bort, genom Tyskland till Frankrikes egen jord, och det stormiga tidehvarf, som medfört den betydelsefulla förändringen i Finlands öde, nalkades nu sitt slut. Ändtligen blef Napoleon besegrad, Sverige erhöll Norge, och i Wien sammanträdde Europas mägtige för att grundlägga en evig fred. Ett nytt, fredligare tidskifte grydde för Europa.

Då var redan förändringen i Finlands politiska ställning fullständigt slutförd.

För att i korthet återhemta betydelsen af de vigtiga tilldragelser, hvilka hade fört till detta mål, låna vi här Alexander I:s ord i ett manifest till Finlands inbyggare af år 1810. Han yttrar: "Ifrån det ögonblick, då Försynen i vår hand anförtrodde Finlands öde, hafva vi föresatt oss att styra detta land såsom en fri nation, åtnjutande de rättigheter dess konstitution tillförsäkra det. Alla förordnanden, hvilka vi låtit

utgå i och för landets inre förvaltning äro blott en ur denna princip dragen konseqvens. De äro vitnesbörd, hvilka böra försäkra den Finska nationen om dess rättigheter till politisk tillvaro“ (les droits de son existance politique).

---

2. En blick på förhållandena i Finland efter 1812.

Det är ej vår afsigt, att efter 1812 fortfarande med samma utförlighet som dittills följa det finska folkets öden på det politiska och sociala området, utan ämna vi inskränka vår framställning till en kort, krönikoartad öfverblick.

De sista tiderna af Alexander I:s regering var ej så betydelsefull, som dess början hade varit. Kejsarens ädla ande begynte förtröttas; hans förtroende till de liberala idéerna försvagades småningom, och Finlands ständer kallades ej mera under hans tid tillsammans. Hans välvilja för Finland blef dock oförändrad, och isynnerhet har den *resa* fäst sig i finnarnes minne, hvilken kejsaren på sensommaren 1819 gjorde genom landet, och hvarunder han besökte äfven sådana trakter, hvarest före honom ingen regent hade varit. I början af Augusti hade han först begifvit sig från St. Petersburg till Arkangel, hvarifrån han på återvägen anlände till norra kusten af Ladoga, tagande vägen genom Salmis, Sordavala och Walamo till Kuopio. Kejsaren åtföljdes af sin ungdomsvän, furst Peter Wolkonski, sin engelska lifmedikus Wylie, jämte öfrigt nödigt följe; men i Kuopio, dit han anlände den 25 Augusti, inväntade statssekreteraren Rehbinder honom. *Den 28 Augusti* företog kejsaren en märkvärdig färd till *Kajana*: från Nissilä gästgifveri i Idensalmi socken skickade han Rehbinder förut till Uleåborg, men vek sjelf af till stranden af Uleåträsk, spisade i Haapalankangas torp vid stranden af Wuolijoki å i ett häststall, och seglade sedan under storm öfver träsket till Kajana, derifrån han sedan återvände landvägen till Nissilä, färdandes dels på bondkärra dels till fots den fem mils långa vägen genom ödemarkerna. Härifrån fortsattes resan till Uleåborg och Torneå, samt derifrån längs Österbottens kuststräcka genom Björneborg till Åbo. Här inträffade kejsaren den 7

September 1819 om aftonen, besåg stadens inrättningar och emottog innevånarenes glada ärebetygelser. Den 9 September fortsattes resan till Tavastehus och Tammerfors, på hvilket sistnämnde ställe Hans Majestät fäste sin uppmärksamhet vid de utomordentliga fördelar, hvilka den mägtiga forsen erbjöd för en vidsträcktare fabriksrörelse. Följden häraf blef i sjelfva verket, att *staden Tammerfors* två år senare förságs med särskilda "fristads"-privilegier, och har den samma från denna tid blifvit landets förnämsta fabriksstad. Från Tammerfors återvände kejsaren till Tavastehus, mönstrande i förbifarten den finska militären på Parola malm och anlände ännu samma dag den 11 September till Helsingfors, derifrån han återvände till St. Petersburg. Inom en kort tidrymd hade Alexander sålunda rest igenom Finlands alla landskap, gjort sig förtrolig med förhållandena i landet och genom sin utomordentliga mildhet vunnit alla folkklassers sympatier.

Ännu några åtgärder från Alexander I:s tid äro förtjenta af att nämnas. Den vigtigaste var styrelsens förflyttande till *Helsingfors*, som sålunda blef Finlands *hufvudstad.* Denna förändring, hvartill orsaken var Helsingfors' beqvämare läge vid hafvet och mera centrala förhållande till landets östra och vestra delar, synes varit påtänkt redan 1812, men bestämdes först år 1817 och verkstäldes om hösten *1819*, då Finlands senat den 1 Oktober (tio år efter dess inrättande) begynte sina sessioner i Helsingfors. Äfven Finlands bank flyttades vid samma tillfälle från Åbo till Helsingfors. Universitetet fick ännu tills vidare förblifva i Åbo, hvilken stad sedan gammalt varit den finska kulturens medelpunkt. Det nya akademihuset, hvars uppbyggande blifvit påbegynt 1802, fullbordades 1815, och året derpå förordnades kejsarens egen broder, storfursten (sedermera kejsaren) *Nikolai* till kansler för universitetet. År *1817* erhöll Åbo biskopsstift titeln af erkebiskopsstift, och dess öfverherde upphöjdes till *erkebiskop* och blef sålunda den lutherska kyrkans i Finland högsta styresman. Samma år firades öfver hela landet *den 31 Oktober* och följande dagar *Lutherska religionens trehundraåriga jubelfest.* Finland ådagalade sålunda sin anslutning till den öfriga protestantiska verlden, och vid detta tillfälle tillsattes i Åbo fyra komitéer under erkebiskopens presidium, för att utarbeta åt församlingarna tidsenliga liturgiska böcker (psalmbok, kyrko-

handbok, kyrkolag och katekes). Dessutom kan ännu anföras några åtgärder till befordrande af såväl den intellektuella som materiella utvecklingen. Sålunda t. ex. stiftades *Finska Bibelsällskapet* 1812, *Finska Evangeliska Sällskapet* 1817, sällskapet *Pro Fauna et Flora Fennica* 1821. Då krigsskolan på Haapaniemi år 1818 hade blifvit ödelagd af vådeld, flyttades denna inrättning till Fredrikshamn under namn af *Finska kadettkorpsen.* År 1816 organiserades *Finska Riddarhuset.* Till förmon för en vidsträcktare näringsfrihet utgafs äfven några förordningar. Men i allmänhet kan man iakttaga en viss afslappning i sinnena under de första tio åren efter Borgå landtdag. Det finska folket likasom återhemtade sig efter krigets lidanden och synes endast småningom blifvit husvarmt i sina nya förhållanden.

Men under tiden begynte dock den nationella sjelfkänslan allt mer och mer skrida mot sin mognad, och äfven tanken på det nationella språkets höjande till odling och anseende förmärkes redan på denna tid begynna vakna. Den första grunden var redan lagd genom det Porthanska tidehvarfvets fosterländska sträfvanden, och en liten, i Sverige utgifven broschyr ("Lyceum", häft. I, sid. 6) uttalar för första gången namnet "*Fennomani*", hvilken allt mer och mer skulle hafva tilltagit vid universitetet i Åbo, och "yttrat sin verkan såväl på de studerandes tänkesätt som på studiernas eget skaplynne". Såsom språkligt sträfvande förmärkes denna Fennomani först hos *Jakob Judén* (bondeson från Hattula, född 1781, var magistratssekreterare i Viborg och dog 1855), som i egenskap af finsk poet har förvärfvat sig ett aktadt namn i Finlands litteraturhistoria, men derjämte redan från år 1815 oupphörligt framhöll det finska språkets fordran att komma till sin fulla rätt vid lagskipningen och undervisningen. Den allmänna åsigten på denna tid var likväl, att det finska språkets sociala ställning knappast mera kunde upphjelpas; men man började dock med god framgång taga hand om dess grammatikaliska vård. Den danske språkforskaren Rasmus Rask, som år 1818 uppehöll sig i dessa trakter, fäste uppmärksamheten vid det finska språkets utomordentliga böjlighet och rikedom, och modersmålets studium började vinna terräng äfven bland finnarne sjelfva. *Gustaf Renvall* (bondson från Halikko, född år 1781, död som kyrkoherde i Ulfsby 1841) hade redan 1810

började sina forskningar på detta område och utgaf slutligen år 1826, på den ryska rikskanslerns, grefve Rumantsoffs bekostnad, sin stora ordbok: "*Lexicon linguae Fennicae*". Något tidigare, eller 1824, hade universitetsadjunkten *Reinhold von Becker* (född i Kangasniemi 1788, död i Helsingfors 1858) utgifvit den första dugliga grammatiken. Ännu tidigare hade *Karl Axel Gottlund* (född i Strömfors 1796, vistades i Sverige 1816—1834, lektor i finskan vid universitet i Helsingfors 1839) begynt sin litterära verksamhet ("Pieniä runoja" = smärre dikter, Upsala 1818); dit bör äfven räknas den samling "Finnische Runen", hvilken tysken H. R. von Schröter år 1819 utgaf i Upsala, försedd med tysk öfversättning. En ännu rikare skatt af finsk folkpoesi utgaf sedermera, ifrån år 1822, *Zacharias Topelius* (född i Uleåborg 1781, läkare i Nykarleby, dog 1831). Slutligen bör nämnas *Anders Johan Sjögren* (bondson från Iitis, född 1794, akademiker i St. Petersburg, död 1855), som vid denna tid begynte sina forskningar rörande de finska stammarnes i Ryssland språk och lif. Sålunda hade den vetenskapliga och litterära verksamheten småningom vaknat till lif. Flere nya tidningar voro tolkar för denna rörelse på andens fält. Den svenska "*Mnemosyne*" (1819—1823) fylde på ett förtjenstfullt sätt ett litterärt veckoblads plats i universitetsstaden. En ännu anmärkningsvärdare företeelse var den af von Becker utgifna finska tidningen "*Turun Wiikkosanomat*" (1820—1827), hvars uppgift var att bereda den finska allmogen en populär läsning. Äfven ett tyskt blad begynte från år 1821 utkomma i Viborg. Men största uppmärksamheten väckte det försök till en politisk tidning, som gjordes med utgifvandet af "*Åbo Morgonblad*" år 1821. Dess utgifvare, *Adolf Ivar Arvidsson* (född i Padasjoki 1791, slutligen kungl. bibliotekarie i Stockholm, dog på en resa i Viborg 1858), som då var docent vid universitetet, stälde med anledning af Finlands nya politiska ställning ett entusiastiskt väckelserop till alla sina landsmän, yrkande att landets framtid härefter skulle byggas på sjelfständig grundval, hvilken utgjordes af det egna nationella språket och den egna nationella historien. Men den häftighet, hvarmed de bestående förhållandena angrepos, stötte för hufvudet de magtegande i eget land; grefve Aminoff, som vid denna tid blef vice kansler för universitetet, skall hafva utverkat, att tidningen i September 1821 blef förbjuden, och

Arvidsson förvistes från universitetet. Han flyttade då till Sverige, hvarest han såsom finsk historieforskare fortfarande verkade för sitt land. Men den idé, han hade uttalat, qvarstannade i sinnena likasom ett nedlagdt frö, från hvilket sedermera Fennomanien i dess nya bemärkelse har utgått. I sjelfva den finska litteraturen började redan tidigt inflytandet af de nationella sträfvandena visa sig. Förutom Judén, som träget författade populära dikter, och Gottlund, hvars "*Otava*" utkom i Stockholm 1828 och 1832, uppstodo några särdeles skickliga diktare på finska språket; särskildt må bland dem nämnas: *Abraham Poppius* (född i Juva 1793, dog som kapellan derstädes 1866), *Peter Ticklén* (född i Pyhäjärvi 1792, kyrkoherde i Teuva, dog 1838), hans broder Erik Ticklén (född 1794, död som kapellan i Kärsämäki 1827), *Klas Johan Kemell* (född i Ylivieska 1805, död som kapellan i Alavieska 1832), samt *Kallio* (Samuel Gustaf Berg, född i Uleåborg 1803, död i Åbo 1853). Den svenska sången i Finland hade efter Franzéns öfverflyttning till Sverige nästan helt och hållet förstummats; de svenska "Fosforisternas" sånger voro nästan uteslutande på modet, och denna poetiska riktning hade äfven här några lärjungar, t. ex. Arvidsson och Axel Gabriel Sjöström (docent i grekiska, sedan professor, dog 1846). — Konsten begynte endast långsamt skjuta sina gröna skott i Finlands jordmon. Tonkonstnärn *Bernhard Henrik Crusell* († 1838) sökte sig en verksamhetskrets i Sverige, och målarne *Alexander Lauraeus* († 1823) och *Gustaf Wilhelm Finnberg* († 1833) tillbragte äfven slutet af sitt lif i samma land.

År *1825* hade kejsar *Alexander I* till sina talrika undersåtars sorg aflidit i Taganrog, vid kusten af Asowska sjön, *den 1 December*. Han hade den 13 September begifvit sig dit från St. Petersburg för att vidtaga förberedelser för sin sjuka gemåls emottagande, hvilken der skulle söka återvinna sin helsa. I början af November gjorde han en resa på Krim, men ådrog sig derv d en feber och återvände sjuk till Taganrog, der han efter tvenne veckor afled. Han efterlemnade endast tvenne döttrar, och de närmaste arfvingarne till tronen voro hans bröder *Konstantin* (född 1779) och *Nikolai* (född 1796). Den förstnämnde hade likväl år 1822 frivilligt afsagt sig sina rättigheter, ehuru denna afsägelse aldrig hade blifvit offentliggjord; för tillfället vistades han i Warschau såsom ståthållare

öfver konungariket Polen. Då sorgebudet den 9 December ankom till St. Petersburg, öppnades i regeringskonseljen den aflidne kejsarens för detta tillfälle lemnade konvolut, hvilket innehöll förordningen om Nikolais arfsrätt. Men den unge storfursten ville, sedan han fått kunskap härom, fortfarande anse sin broder för den rätta tronarfvingen, emedan hans afsägelse ej var offentliggjord, aflade genast sin trohetsed och lät utropa Konstantin till kejsare. *Den 12 December* så snart underrättelse härom kommit till Helsingfors, aflade äfven de finska myndigheterna trohetsed åt *Konstantin I.* Men Konstantins eget beslut rörande afsägelsen var orubbligt. Underrättelsen om dödsfallet hade kommit till Warschau redan två dagar tidigare än till St. Petersburg, och Konstantin skref med anledning deraf genast till sin broder och svor honom trohet. Denna skrifvelse kom till St. Petersburg den 13 December; men då Konstantin under tiden hade blifvit utropad till kejsare, ansåg sig Nikolai ej ens nu kunna emottaga kronan. Först då Konstantins förnyade afsägelse ankom till St. Petersburg den 24 December, ansåg Nikolai sina rättigheter bekräftade och undertecknade samma dag ett manifest, hvari sakens rätta sammanhang förklarades och Nikolai förkunnade sig "hafva uppstigit på sina förfäders tron, hela kejsardömet Rysslands tron och de dermed oupplösligt förenade Konungariket Polens och Storfurstendömet Finlands troner." Härjämte påbjöds: att trohetsed skulle afläggas åt kejsaren och hans son, storfursten Alexander, och att den nya regeringen skulle räknas från den 1 December. Först nästa och derpå följande dagar togs eden af de högre embetsverken, och derefter bekantgjordes regementsförändringen för den större allmänheten. För Finland hade kejsaren den 24 December undertecknat en försäkran, hvilken "bekräftade och stadfästade landets religion och grundlagar samt de privilegier och rättigheter hvart och ett stånd i synnerhet och alla inbyggare i gemen, så högre som lägre, hittills enligt konstitution åtnjutit." Men äfven detta aktstycke sändes först efter några dagar till Helsingfors, der senaten och embetsverken nu *den 30 December* svuro trohetsed åt *Nikolai I* och hans son.

I Ryssland hade i sammanhang med dessa tilldragelser ett beklagansvärdt upprorsförsök blifvit gjordt. Under de sista åren af Alexanders regering hade en vidsträckt sammansvärjning uppstått, hvars medlemmar, för det mesta officerare vid armén,

trodde sig kunna upprätta en inskränkt monarki eller något slags republik i Ryssland. Sammansvärjningen var delad i tvenne grenar: det södra förbundet, hvars ledande ande var Paul Pestel, hade utbredt sig i den armé, som var stationerad i Podolien och Kiew; det norra förbundets härd var St. Petersburg, och dess hufvudmän voro furst Sergej Trubetskoj, en Konrad Rylejeff m. fl. Det södra förbundets planer upptäcktes dock strax efter kejsarens död, och Pestel jämte några andra häktades. I St. Petersburg deremot beslöto de sammansvurna att använda Konstantins förnyade afsägelse för sina ändamål. Om morgonen den 26 December, då regementena i sina kaserner skulle svära trohetseden åt Nikolai, tågade flere trupper i fulla vapen och med sina fanor till Isakstorget och uppstälde sig utanför Senatshuset, höjande entusiastiska lefverop för Konstantin. Guvernören öfver St. Petersburg, Miloradovitsch, som ville tala till dem, dödades af ett pistolskott, och biskoparne, som sändes för att lugna dem, nödgades återvända med oförrättadt ärende. Slutligen lät kejsaren, som med utomordentligt mod hade bjudit faran trots, men så länge som möjligt ville skona de vilseförda, vid skymningens inbrott artilleriet rensopa platsen. Något hundratal dödades, och ännu flere grepos under flykten. Hufvudanförarne hade i farans stund dragit sig undan, men blefvo snart gripna. Sålunda slutade upproret i St. Petersburg, vanligen kändt under namnet "Dekabristernas" (Decembermännens) uppror. I trakten af Kiew försökte öfverstlöjtnant Sergej Murawieff-Apostol, hvilken likasom Pestel var bestämd att häktas, att egga sina trupper till uppror. Företaget, som varade i sex dagar (10—15 Januari 1826), fick ett lika olyckligt slut, som upproret i St. Petersburg. Derefter följde de upproriskes ransakning och dom. De brottsligare dömdes att hänga; de voro fem: Pestel, Murawieff, Rylejeff, en Bestuscheff och Kahoffski, den sistnämnde Miloradovitschs mördare.

Dessa förvecklingar stodo helt och hållet utanför Finland, men inverkade kanhända på karaktären af den nya regeringen och sålunda medelbart äfven på förhållandena i Finland. Kejsar Nikolai I (1825—1855) var en kraftig herskarande, en sträng rättvisans skipare, men alltför litet böjd för de frisinnade idéerna. Derför blef ej heller de finska ständernas lagliga medverkan under hela hans långa regeringstid tagen i anspråk, ehuru väl å andra sidan denna nationens rättighet vid några

tillfällen erkändes. Sålunda uttalades t. ex. år 1827, då personer af grekiska trosbekännelsen erhöllo rätt att bekläda embeten i landet, att "omständigheterna och öfrige regeringsomsorger icke tilläto att för det närvarande sammankalla storfurstendömets landtständer," utan vädjade man till folkets rättskänsla och omdöme. Sålunda hade äfven året förut den tidigare väckta frågan om lifstidsfångarnes försändande till Sibirien blifvit lemnad oafgjord, till dess landtständernes åsigt i stadgad ordning skulle inhemtas, men att gälla tills vidare tillkännagaf Hans Majestät genom en kungörelse af den 21 April 1826, att han ej ernade fastställa någon dödsdom, utom för politiska förbrytelser, hvarför alla till döden dömde förbrytare af mankön skulle komma att försändas till Sibiriens aflägsnare trakter. Senare, eller år 1845, utsträcktes denna förordning äfven till qvinliga brottslingar, hvilka emellertid hade blifvit förvarade på spinnhuset i Willmanstrand. För öfrigt är förordningen af 1826 anmärkningsvärd derför, att Finland sålunda torde vara det första land, hvarest *dödsstraffet* faktiskt varit upphäfd. Men i allmänhet verkade den omständighet, att ständerna ej fingo sammanträda, stockning i många af lagstiftningens grenar. Det administrativa lagstiftandet var ej heller alltid helsosamt för landets väl och förkofran. År *1826* utkom en förordning, som förvandlade *donationsgodsen* i Wiborgs län till frälse natur, hvarigenom bönderna förlorade sin egande och besittningsrätt till jorden, om de ej kunde bestyrka, att deras hemman voro skatteköpte före år 1706. En komité af finske män, som hade blifvit nedsatt för att utreda dessa angelägenheter, bär största ansvaret för detta beklagansvärda beslut, hvars följder man förut i våra dagar försökt afhjelpa. Äfven förordningen af den 14 Oktober *1829*, hvarigenom *Censur* för böcker och periodisk litteratur infördes, var utan tvifvel till skada för landets andliga förkofran. Den första följden af denna förordning var, att de lånebibliotek, hvilka på denna tid funnos i de flesta städer och utöfvade ett ansenligt inflytande på ståndspersonsklassens allmänna bidning, nu upphörde. De politiska tilldragelserna i Europa under Nikolais tid, hvaribland må nämnas franska Julirevolutionen 1830, Polens uppror 1830—1831, och de allmänna revolutionära rörelserna i Europa 1848, 1849, rubbade väl på intet sätt finnarnes lagliga trohet, men gåfvo likväl anledning till några synnerligen menliga försigtighetsåt-

gärder från regeringens sida. Anmärkningsvärdast i sitt slag voro det om våren *1850* utfärdade förbud mot tryckning af all annan *finsk litteratur*, än i religiösa och ekonomiska ämnen. Detta faktum bevisar på samma gång såväl det nationella språkets tilltagande betydelse, som deras inflytande, hvilka ville göra detta språks förkämpar misstänkta. Dylika exempel ådagalägga, att det nationella lifvet åtminstone tidtals inskränktes inom ganska trånga gränser. Generalguvernörer under Nikolais tid voro: först general *Arsenij Zakreffski* 1823—1831 (upphöjd 1830 till finskt grefligt stånd), derefter den bekante furst *Alexander Menschikoff*, 1831—1855. Då Menschikoff för sina öfriga åligganden (han var ryska rikets amiral) ej kunde uppehålla sig i Finland, tillsattes följande adjointer: general *Amatus Thesleff* (af en gammal Wiborgsk slägt) 1833—1847, general *Platon Rokasoffski* 1847—1854 (upphöjd till finskt friherrligt stånd 1855), och slutligen general *Fredrik Wilhelm Rembert von Berg* (hemma från Liffland, år 1856 upphöjd i finskt grefligt stånd under namnet: Berg). Komitén för de finska ärendena i St. Petersburg hade redan år 1826 blifvit indragen, och har först år 1857 åter blifvit inrättad. Men Finlands statssekreterare förblef fortfarande föredragande hos Hans Majestät och fick 1834 titeln "Minister-Statssekreterare." Då grefve Rehbinder 1841 dog, efterträddes han af grefve *Alexander Armfelt* (son af den bekante Gustaf Mauritz Armfelt). Till kansler för universitetet förordnades redan vid denna regeringsperiods början *tronföljaren Alexander* (sedermera kejsar Alexander II), hvars milda beskydd flere gånger räddade landets högsta läroinrättning från vidriga öden. Åren 1826—1841 var Rehbinder tjenstförrättande kansler, och derpå blef Armfelt föredragande hos kanslern i ärenden, som rörde universitetet. Hvad landets inre förvaltning angår, erhöll finansvården en allt större betydelse, och finanscheferna i finska senaten blefvo faktiskt ledare af landets ekonomi. Bland dem förtjena nämnas *Anders Henrik Falk* (född i Kerimäki, † 1851) 1820—1833, och *Lars Gabriel von Haartman* (son till professorn, sedermera ledamoten af regeringskonseljen, Gabriel Erik von Haartman, upphöjd i friherrestånd 1849, dog 1859), åren 1840—1858.

Det är ögonskenligt, att landets materiella välstånd möjligt förkofrades under denna period, ehuru några svåra motgångar tidtals drabbade nationen. Bland de största olyckorna

var *Åbo brand den 4 och 5 September 1827.* Vid detta beklagliga tillfälle, som fylde hela landet med fasa och medlidande, lades äfven universitetets bibliotek (50,000 band) och samlingar i aska, och följden blef, att lärdomssätet året derpå flyttades till Helsingfors, der det om hösten 1828 åter började sin verksamhet under namn af "Kejserl. Alexanders Universitet," till minne af dess höge välgörare Alexander I. Genom regeringens frikostighet försågs denna Pehr Brahes och Kristinas gamla institution nu med nya och storartade byggnader och riklig undervisningsmateriel och förblef likasom förut medelpunkten för landets andliga lif. Äfven Åbo stad erhöll frikostiga bidrag af statsmedlen såsom byggnadshjelp och blef härefter en framstående stamort för handeln och industrien. En följd af Åbo brand var äfven det nya "Städernas allmänna brandstodsbolag," som inrättades år 1832. De finska städerna, som till största delen äro uppförda af trä, hafva i sjelfva verket ofta blifvit härjade af vådeldar. De svåraste olyckor af detta slag voro under denna tid Tavastehus' brand 1831, Jakobstads brand 1835 samt Björneborgs och Wasas totala förstöring af elden år 1852. Svåra missväxter 1830—*1832* och 1835 undergräfde folkets välstånd, och af hungern framkallade farsoter härjade öfver hela landet. Men desto mera energiskt började regeringen befordra kärr- och mossodlingen samt forsrensningar i och för sjöarnes fällande. Sistnämnda företag var synnerligen populärt och dess högste ledare, friherre *Karl von Rosenkampf* († 1846) lefver ännu under namnet "Koskiparoni" (forsbaron) i folkets tacksamma hogkomst.

En synnerligen liflig period i landets ekonomiska lif begynte med *von Haartmans* tillträde till finansvården, eller från år 1840. År 1838 nedsattes en komité för att utfinna medel till statsinkomsternas förökande. Haartman, som ända från 1808 hade tjenstgjort vid embetsverken i St. Petersburg, någon tid hade varit adjoint hos finska statssekreteraren och för öfrigt flere gånger hade emottagit ganska magtpåliggande uppdrag (ordnandet af handelsförbindelserna emellan Finland och kejsardömet 1834, ryskt sändebud i Stockholm i och för handelstraktaten 1837—1838), blef ordförande i denna komité och lyckades nu ordna landets tullväsende på den fot, att inkomsterna, utan att betunga landet, snart stego till sitt dubbla belopp. År 1839 väcktes derjämte fråga om att bringa det

svenska sedelmyntet ur rörelsen och få ryska silfverrubeln införd såsom hufvudmynt i landet. Denna så kallade *realisation* verkstäldes *1840*, och von Haartman, som dessförinnan hade varit landshöfding i Åbo, tillträdde nu finansvården. Samtidigt verkstäldes äfven förändringen af skattepersedlarne, hvarom fråga redan hade varit vid Borgå landtdag. Dessa förordningar, likasom ock den nya charta sigillata förordningen af år 1832, vidtogos utan ständernas hörande; men de förökade statsinkomsterna användes öfver hufvud till goda och nyttiga ändamål. Mesta uppmärksamheten förtjena de kanaliseringsarbeten, som nu sattes i verket. Sålunda blef redan 1846 Ämmäkoski sluss vid Kajana färdig; men det största och vigtigaste verk på detta område var *Saima kanal*, som under åren 1845—1856 drogs med en längd af 5½ mil från Saimas södra ända till Viborgska viken och kostade omkring 22 millioner finska mark. Landets ekonomiska förkofran framgår ur följande siffror. År 1805 var fabrikernas antal i Finland 53, men 1851 voro de 148, och värdet af deras produkter steg till 5 millioner mark. År 1825 funnos 250 handelsfartyg, som seglade på utlandet, 1851 deremot 539, förutom omkring 900 mindre farkoster för kust- och Östersjöfarten. Äfven beloppet af statsinkomsterna vitnade om stigande välstånd. År 1810 utgjorde *Finlands statsinkomster* tillsammans omkring 6,700,000 mark; tjugufem år senare hade de ännu ej stigit högre än till 8,560,000, men efter ännu ett fjerdedels sekel (1860) uppgingo statsinkomsterna till omkring 19,900,000 mark. Äfven landets *folkmängd* hade öfver hufvud varit i stark tillväxt. År 1812, då Viborgs län blifvit förenadt med Finland, räknade man i hela landet endast 883,832 innevånare. Vid Alexander I:s död hade landets folkmängd stigit till 1,259,151, och slutligen före Nikolai I:s död (i slutet af 1853) till 1,698,101.

Några vigtiga förändringar rörande landets förvaltning må äfven omnämnas här. År 1831 skedde en ny *länereglering;* Tavastland och Nyland skildes till särskilda län för sig, af det förra Kymmenegårds län lades hafskusten till Nylands län och ett mindre område fördes till Tavastehus län, men den öfriga delen jämte Nyslottstrakten erhöll namnet *St. Mickels län*, emedan länsstyrelsen nu flyttades från Heinola till sistnämnde ort. Antalet af Finlands samtliga län har derefter varit åtta. Från år 1837 kallas landshöfdingarne “guvernörer.“ Stadsprivilegier

erhöllo Jyväskylä (1837), St. Mickel (1838), Heinola (1839) och Joensuu vid Pielis elfs utlopp (1848). Efter läneregleringen vidtogs äfven en ny indelning af domstolsdistrikten. Sålunda afpassades år 1832 lagsagorna efter de nya länen och minskades från sju till sex, och år 1839 fick östra Finland (Wiborgs, St. Michels och Kuopio län) sin skilda *hofrätt* i Wiborg, så att under Wasa hofrätt förblefvo Uleåborgs och Wasa län, och under Åbo hofrätt Nylands, Åbo-Björneborgs och Tavastehus län. Slutligen fördelades den kyrkliga förvaltningen år 1850 i trenne stift; den nya biskopen fick sitt säte i Kuopio, och till detta stift togs Uleåborgs län från Åbo samt Kuopio län från Borgå stift.

Rörande krigsväsendet bör märkas, att Finland ända till 1854 åtnjöt fullständig befrielse från uppställande af sin indelta militär. De år 1812 uppstälda jägareregementena ombildades år 1827 till sex Skarpskyttebataljoner, af hvilka tvenne kompanier under namn af Finska Undervisnings-Bataljonen flyttades till beständig tjenstgöring i Helsingfors stad och år 1829 befordrades till *garde*. År 1830 upplöstes de öfriga skarpskyttebataljonerna, men idess ställe upprättades ett särskildt finskt sjö-ekipage (1,000 man värfvadt folk). I allmänhet voro Finlands egna trupper alltför fåtaliga, hvaremot omkring 12,000 man ryska linietrupper voro stationerade i landet. År 1830 begynte man i Sunds socken på Åland uppföra *Bomarsunds* befästade kaserner. För detta ändamål gjorde Finland nu sin första statsskuld. Småningom började landet repa sig från sitt förfall och kunde sålunda använda större summor på sitt krigsväsende. År 1845 uppstäldes åter en Grenadier-skarpskyttebataljon i Åbo, och då det orientaliska kriget under de sista åren af Nikolais regering hade utbrutit (såsom vi längre fram få se), upprättades år 1853 ett andra finskt sjö-ekipage samt under de följande åren en del af den indelta militären, hvilka båda trupper likväl efter kriget å nyo blifvit upplösta.

Landets universitet var tid efter annan föremål för hvarjehanda reformatoriska åtgärder. År 1828 hade Helsingfors universitet fått nya statuter, hvilka åter år 1852 ombildades; professionen i filosofi upphörde (åter inrättad 1856), sjelfva Filosofiska fakulteten förlorade detta sitt namn (återfick det samma 1863) och delades, studenterna fördelades efter fakulteter, och den gamla nationsindelningen upphäfdes (återupplifvad 1868).

De elementära läroverken fingo en ny ordningsstadga 1843, på grund hvaraf flere nya gymnasier inrättades. Redan 1837 grundlades på Finska Hushållningssällskapets förslag och under dess uppsigt *Mustiala landtbruksinstitut* i Tammela socken. Tre tekniska realskolor inrättades 1847 (i Helsingfors, Åbo och Wasa).

Under det första decenniet af Nikolais regering synes en påfallande förstämning och nedslagenhet hafva bemägtigat sig sinnena. Orsaken härtill torde hafva varit den tyngd, som rådde i den politiska atmosferen, derefter Åbo brand och slutligen de allmänna missväxtåren. Universitetets flyttning till Helsingfors och den deraf framkallade vexelverkan emellan de vetenskapliga och sociala sträfvandena synes likväl småningom hafva åstadkommit en friskare lifaktighet, och i allmänhet började derefter på alla håll ett behof af förnyelse göra sig gällande — på religionens, vetenskapens, litteraturens och de nationella sträfvandenas område. Skilnaden är sålunda ganska stor, om vi t. ex. jämföra årtalen 1830 och 1840. Det förstnämnda året firade den finska kyrkan Augsburgiska bekännelsens jubileum, men så tyst som det någonsin var möjligt. Längre fram mot hösten gjorde kejsaren ett kort besök i Helsingfors (13—15 Augusti); inom kyrkans och statens, vetenskapens och litteraturens kretsar knappast andades man. År *1840* firades under stor högtidlighet *universitetets tvåhundraåriga jubelfest* den 15—20 Juli med fyrdubbla doktorspromotioner. Till jubelfesten hade infunnit sig Franzén från Sverige, Sjögren från St. Petersburg, samt allt hvad Finland sjelf egde af lärdom, glans och skönhet; den intellektuella magten firade sin triumf och visade hän emot en ljus och herlig framtid.

På alla områden hade nu en förändring inträffat. Inom den kyrkliga verlden framträdde å nyo den s. k. *Pietismen*, som snart växte till en väldig andlig rörelse och utan tvifvel verkade såsom en uppfriskande vind på kyrkans stelnade lifsandar. Upphofsmannen till denna rörelse var bonden *Paavo Ruotsalainen* från Idensalmi (född 1777, död 1852); men pietismens allmännare inflytande begynte först år 1834, då några af Österbottens prester (Jonas Lagus, Nils Gustaf Malmberg m. fl.) kommo i beröring med Paavo. I Helsingfors, hvarest rörelsen började väcka uppmärksamhet 1837, fick den nya krafter genom flere unga studerande, som slöto sig till den

samma, och hvilka sedermera såsom religiösa skriftställare hafva förvärfvat sig ett aktadt namn. Bland dem må nämnas skalden *Lars Jakob Stenbäck* († 1870 såsom kyrkoherde i Storkyrö) och nu varande professorn *A. Ingman* (nya bibelöfversättningen år 1859). Oberoende af Paavo Ruotsalainen stod en annan kraftfull ledare af pietismen, kapellanen i Sordavala *Henrik Renqvist* (Kukkonen, † 1866), som har författat flere andaktsböcker på finska och isynnerhet var en motståndare emot bränvinets bruk. År 1843 begynte ett nytt skifte inom den andliga rörelsen, då *Fredrik Gabriel Hedberg* (nu kyrkoherde i Kimitto) utträdde ur pietismen och stiftade den s. k. evangeliska sekten. Det är att märka, att alla dessa religiösa partier stälde sig på den lutherska lärans grund, och ett stort antal af Luthers skrifter utgåfvos derför vid denna tid på finska.

Äfven den nationella väckelsen erhöll på denna tid ett nytt och fullt lif och spred sitt värmande inflytande öfver alla litteraturens grenar. År 1831 stiftades *Finska Litteratur-Sällskapet i Helsingfors;* sällskapets första ordförande var *Erik Gabriel Melartin* (professor, sedermera erkebiskop i Åbo 1833—1847), och dess första sekreterare lektorn i finska språket *Karl Niklas Keckman* (F. M. Franzéns halfbroder, † 1838). Sin egentliga betydelse fick sällskapet genom utgifvandet af finska folkets rika skatt af fornpoesi. Det var *Elias Lönnrot* (bondson från Sammatti kapell under Karislojo socken, född 1802, läkare och sedan från 1853 professor i finska språket), som nu hade begynt samla folkets äldre och nyare sånger ("Kantele" 1829—1831) och sedan fortsatte med samlandet af runor i ryska Karelen, der sången hade bibehållit sig i sin ursprungliga friskhet. Sålunda uppstod det stora nationalepos "*Kalevala*" (första uppl. 1835, den andra betydligt ökad 1849) samt samlingen af lyriska folksånger, "*Kanteletar*" (1840), slutligen finska folkets *ordspråk* (1842) och *gåtor* (1844). Från år 1841 började sällskapet utgifva sin tidskrift *Suomi.* Det är att märka, att den finska folkpoesiens framträdande äfven begynte framkalla dylika sträfvanden hos stamförvandterna i Estland. Redan i början af 1830-talet gjorde doktor *Fählmann* († 1850) talrika sagosamlingar, och senare har doktor *Fr. Kreutzwald* (född lifegen 1803 nära Wesenberg, läkare i Wero) sammanstäldt ett nationalepos "*Kalevi Poeg*" (Kaleva-sönerne)

1857—1861, hvilket i många hänseenden är nära beslägtadt med Kalevala.

Den fosterländska hog, som på nytt blifvit väckt genom afhöljandet af dessa forntida minnesmärken, verkade på alla områden för intellektuelt sträfvande. De sociala bristerna framträdde allt tydligare och saknaden af en alla samhällsklasser mägtigt sammanhållande nationalitet befans vara det naturligaste hindret för ett kraftigt framåtskridande. Allt flere tidningar begynte utkomma såväl på svenska som finska; bland de senare må nämnas Lönnrots tidskrift *Mehiläinen* (Uleåborg 1836, 1837, och i Helsingfors 1839, 1840), *Maamiehen Ystävä* (Kuopio 1844) och framför allt *Suometar,* som några ynglingar vid universitetet (P. Tikkanen, A. Ahlqvist, D. E. D. Europaeus och A. Warelius) började utgifva 1847. Bland de svenska må isynnerhet nämnas J. W. Snellmans i Kuopio utgifna *Saima* (1844—1846) och *Litteraturblad* (1847—1849). På det vetenskapliga området framträdde tidens riktning så i filosofien, som i språkforskningen och historien. Den man, som åt tidens sociala och nationella sträfvanden gaf den filosofiska grundvalen, var *Johan Wilhelm Snellman* (född 1806, skolrektor i Kuopio 1843—1849, sedan professor, slutligen senator), hvilken såsom filosof, publicist och statsman har förvärfvat sig ett äradt namn. Språkforskningen anslöt sig i främsta rummet till studiet af eget språk. *Matthias Alexander Castrén* (född i Tervola kapell af Kemi socken år 1813, förste professor i finska språket 1851, dog 1852) gjorde vidsträckta forskningsresor i de med finnarne beslägtade stammarnes områden i norra Ryssland och Sibirien 1841—1849 och lade grunden till den Ural-altaiska språkforskningen. Samtidigt som Castrén reste i norr, gjorde *Georg August Wallin* (född på Åland 1811, död som professor i orientaliska språken 1852) sin resa bland Arabiens beduiner och i andra trakter af orienten 1843—1849. Bägge dessa män rycktes på samma år genom en alltför tidig död från vetenskapens och fosterlandets tjenst. På den finska grammatikens område arbetade, förutom Lönnrot, äfven *Fabian Collan* († 1851), *Gustaf Erik Eurén* († 1872), *Gustaf Adolf Avellan* († 1859), andra att förtiga. Bland historieforskarne äro anmärkningsvärdast: *Johan Jakob Tengström* (professor i filosofi † 1858), som publicerade de båda Gezeliernas biografier (1825 och 1833) samt anteck-

ningar om universitetets forna medlemmar (1836), *Wilhelm Gabriel Lagus* (professor i juridik, † 1859), *Fredrik Wilhelm Pipping* (född 1783, professor, sedan senator, dog 1868), som forskade i Finlands litteraturhistoria, *Gabriel Rein* (född i Jääskis 1800, professor i historia, dog 1867), *Matthias Akiander* († 1871) forskare på kyrkohistoriens fält, och *Johan Fredrik Kajaani*, som år 1846 utgaf på finska språket Finlands historia under hedna och katolska tiderna, samt utgifvarne af historiska källor *Adolf Ivar Arvidsson* (som redan i det föregående är nämnd) och *Edvard Grönblad* († 1864). På samma vetenskapsfält arbetade äfven *Johan Jakob Nordström* (professor i juridik, flyttade 1846 öfver till Sverige, † 1874), hvars verk "Svenska samhällsförfattningens historia" utkom härstädes. Hela denna vetenskapliga litteratur (om vi undantaga Kajaani och Lönnrots arbeten) är naturligtvis till sitt språk svensk, alldenstund detta språk då ännu herskade på alla kulturområden i landet. Det finska språket fick sig först genom skolordningen af år 1843 en plats anvisad bland undervisningsämnena i skolan, och dess förhoppningar nedslogos betydligt genom förordningen af år 1850. I andra vetenskapsgrenar begagnades ofta främmande språk. De allmänt vetenskapliga intressena hade erhållit en föreningspunkt uti *Finska Vetenskaps-Societeten* i Helsingfors, stiftad 1838. På naturvetenskapernas område förtjena några namn framhållas: i fysiken *Hällström* (redan förut omnämnd) och *Johan Jakob Nervander* († 1848); i astronomien *Fredr. Wilh. Argelander* (född i Preussen, vistades i Finland 1823—1837, sedermera professor i Bonn); i zoologien *Karl Reinhold Sahlberg* († 1860) och *Alexander von Nordmann* († 1866), och så i zoologien som botaniken *William Nylander* (flyttat till Paris 1863).

Tidens nationella riktning förmärkes alldeles tydligt i den sköna litteraturen, ehuru den för tillfället nästan uteslutande sökte sitt uttryck på svenska språket. Den störste diktaren på svenskt tungomål, *Johan Ludvig Runeberg* (född i Jakobstad 1804, docent vid universitetet 1830, lektor i Borgå 1837) hade låtit sin sångmö lyssna till den finska naturens röst och göra sig förtrolig med det finska folklifvet (första häftet "Sånger" 1830, Elgskyttarne 1832, Fänrik Ståls Sägner 1848, 1860). Äfven för öfrigt slog den svenska poesien ut i riklig blomstring. *Nervander* ("Jephtas Bok" 1832) öfvergaf skaldekonsten för

vetenskapen, och *Stenbäck* bortlade af religiösa bevekelsegrunder sin lyra. Men *Fredrik Cygnæus* (professor i estetik 1854) lät sin sång oförtröttadt ljuda och *Zacharias Topelius* (den äldre Z. Topelius' son, professor i Nordisk historia 1863) böjde såsom novellförfattare och skald svenska språket till ojämförlig mjukhet och harmoni. Den sköna litteraturen på finska språket gick deremot som bäst i grammatikens och poetikens svåra skola, hvarifrån den först senare utträdde för att emottaga skaldekonstens pris. *Jakob Fredrik Lagervall* († 1865) var den förste, som försökte sig i finsk dramatik ("Ruunulinna" 1834). För öfrigt försökte man för det mesta genom öfversättningar böja språket efter de nya versformerna; men ganska sällan uppfylde dessa försök konstens redan ganska stegrade fordringar, isynnerhet som de nyss upptäckta folkdikterna och Runebergs öfvermägtiga snille stälde de svagare poetiska krafterna i skuggan. Först i slutet af detta tidehvarf framträdde en verklig skald på finska språket, *Oksanen* (August Engelbrekt Ahlqvist, 1863 professor i finska språket), hvars lyriska begåfning genast tilldrog sig uppmärksamhet. Några allmogeskalder förtjena särskildt nämnas: *Olli Kymäläinen* (mjölnare i Heinävesi, † 1855); *Peter Makkonen* (i Kerimäki, † 1858; Ode öfver finska språkets utveckling) och *Antti Puhakka* (Kontiolaks; Sorgesång öfver språkförbudet af 1850).

Äfven på konstens område hade vid slutet af denna tid en lifligare verksamhet börjat framträda. De finska folkmelodierna begynte uppsamlas, och några framstående tonkonstnärer uppstodo, såsom *Fredrik Pacius* (född i Hamburg, kom till Finland 1834), hvars opera "Kung Karls jagt" uppfördes i Helsingfors 1852, *Axel Gabriel Ingelius* († 1868) och *Konrad Greve* (född i Holstein, † 1852). I målarekonsten framstodo *Robert Wilhelm Ekman* († 1873), *Magnus von Wrigth* († 1868) och hans broder *Ferdinand von Wrigth.* År 1846 stiftades i Helsingfors *Finska Konstföreningen*, hvilken allt fortfarande är en varm beskyddarinna af de bildande konsterna i Finland.

Det är ej vår afsigt att föra denna blick på kulturförhållandena i Finland närmare vår tid, och inskränka vi derför vår framställning till de vigtigaste tilldragelserna på det politiska och sociala området.

Nikolais regering var ej en oafbruten fredstid. Men Rysslands krig under denna period hafva föga inverkat på de

finska förhållandena, om ock en mängd finska officerare tjenade i den ryska armén (åtminstone 1,800), hvilka sålunda blefvo i tillfälle att upprätthålla den finska nationens rykte om mandom och redbarhet. Det politiska förhållandet till Sverige och Norge hade öfverhufvud varit godt, ehuru en mindre förveckling rörande Ishafskusterna gaf anledning till några diplomatiska förklaringar. År 1826 hade Ryssland och Norge delat det "fällesdistrikt" (gemensamma område) hvilket sträckte sig emellan städerna Wadsö och Kola, hvarvid Jakobself bestämdes till gräns, så att hela Warangerfjorden kom att höra under Norge. Med anledning häraf begynte norrmännen år 1839 utestänga de finska lapparne från deras gamla rätt till fiske i Ishafvet, hvaremot man från finsk sida fördref de norska renhjordarne från betesmarkerna i Utsjoki och Enontekis. Saken lemnades oreglerad, men väckte ej i början någon synnerlig uppmärksamhet. Deremot begynte under de sista åren af kejsar Nikolai regering det stora *Orientaliska kriget*, hvilket helt plötsligt uppflammade vid Turkiets gränser och snart nådde äfven Finlands kuster. Såsom vi veta af allmänna historien, gåfvo Rysslands anspråk att vara de grekiska trosförvandternas i Turkiet beskyddare och ryska härens inryckande i Donaufurstendömena (Juli 1853) anledning till fiendtligheter från Turkiets och "vestmagternas," Frankrikes och Englands sida. I *Oktober 1853* förklarade sultanen krig, och nu begynte striden såväl vid Donau, som äfven i Asien på andra sidan Kaukasus. Då ryssarne derjämte den 30 November hade förstört en turkisk flotta vid Sinope, ankommo vestmagternas flottor till Svarta hafvet, och i slutet af *Mars 1854* förklarade såväl Frankrike (kejsar Napoleon III) som England (lord Palmerstons ministèr) krig mot Ryssland. Största delen af finska handelsflottan, som under vintern varit på utländska farvatten, föll i fiendernas händer eller måste försäljas utomlands, och vid vårens ankomst visade sig en engelsk eskader under amiral *Napier's* befäl på de finska vattnen. Redan den 8 April syntes tvenne engelska fregatter utanför Sveaborg; men först en månad senare infann sig den egentliga eskadern, som tog sin position nära Porkala udde. Äfven den franska flottan, under Parceval Dechènes' befäl, visade sig i början af Juni. Den ryska flottan deremot höll sig i säkerhet bakom Kronstadts kanoner. *Den*

19 och 20 Maj (samtidigt som ryssarne vid Donau började belägra Silistria) egde den första striden vid finska kusten rum, då tvenne engelska skepp framträngde till Ekenäs, der Åbo Skarpskyttar och det ryska artilleriet slog dem tillbaka vid *Hvitsand.* Några dagar senare besköto fienderna med lika liten framgång de små fästningsverken vid Hangöudd. Egentligen var detta nordliga krig blott en bisak för vestmagterna, men till tidsfördrif företog sig engelska amiralen *Plumridge* att föröfva en skamlig förstörelse uti de små städerna vid Bottniska viken. *Den 30 Maj* brändes skeppsvarfven i *Brahestad* och *den 1 Juni* träffade samma ödeläggelse hamnen vid Uleåborg, der det ofantliga tjärhofvet, kanske det största i hela verlden, uppbrändes. Men då fienderna i samma afsigt närmade sig *Gamla Karleby den 7 Juni*, så drefvos de af soldater och stadens frivillige tillbaka, hvarvid några engelsmän togos tillfånga. Den 8 Juni uppbrändes brädstaplarne vid Kemi elfs mynning och den 21 Juni bombarderade några fartyg Bomarsund. Men dessa spridda företag medförde icke hvarken någon fördel eller ära åt vestmagterna. Ett något strängare utseende antog dock kriget äfven i dessa trakter, då en fransk arméafdelning (10,000 man) under general *Baraguay d'Hilliers'* befäl inträffade och *den 8 Augusti* landsteg på Åland. *Bomarsund*, hvarest befälet fördes af general Bodisco, tvangs *den 16 Augusti* att gifva sig, hvarvid 2,400 man (bland dem en del Åbo Skarpskyttar) blefvo krigsfångar och sjelfva fästningsverken den 2 September sprängdes. Den 22 Augusti hade fiendtliga skepp visat sig utanför Åbo och beskjutit de på Runsala ö uppförda batterierna. Samtidigt förstörde ryssarne sjelfva fästningsverken vid Hangö. Men vid höstens annalkande begåfvo sig de fiendtliga flottorna bort från Östersjön, och årets krigshändelser upphörde på dessa trakter. Äfven vid Ishafvets och Hvita hafvets aflägsna kuster hade engelska skepp anstält ödeläggelser. I Juli besköts Solovetska klostret, och den 23 Augusti förstördes staden Kola i Ryska Lappmarken.

Under tiden hade kriget i söder antagit storartade proportioner. Ryssarne, hvilka i slutet af Juni afstodo från Silistrias belägring, drogo sig en månad senare bort från Donaufurstendömena, hvilka Österrike nu tog såsom neutralt område under sin vård. Under tiden ankommo 50,000 fransmän (*St. Arnaud*) och 20,000 engelsmän (*lord Raglan*) till turkarnes

bistånd och landstego i Warna. Men då ingenting mera var att göra på detta håll, beslöt man en gemensam expedition till halfön Krim, der Rysslands starkt befästade krigshamn, Sevastopol, skulle intagas. Den 13 och 14 September landstego krigshärarne vid Eupatoria, den 20 September slogos ryssarne (furst Menschikoff) vid Alma, och i medlet af Oktober började belägringen af Sevastopol. Denna elfva månader långa strid och dess vexlingar (slaget vid Balaklava den 25 Oktober, vid Inkerman den 5 Nov. 1854, vid Tschornaja den 16 Augusti 1855 och Malakoffska tornets intagande den 8 September 1855) höra ej till Finlands historia. Vi vilja derför åter vända våra blickar till norden, som genom en oförmodad händelse plötsligen hade dragit allmänna uppmärksamheten till sig.

Den andra Mars 1855 stelnade den kraftfulla hand, hvilken i nära tretio år hade ledt Rysslands öden. Efter en kort sjukdom afled kejsar Nikolai I, och *Alexander II* steg på tronen. Underrättelsen härom hade redan samma dag genom telegrafen ankommit till Berlin, Wien, Paris och London. Men till Helsingfors, som ännu ej hade telegraf (den fullbordades först i Juni samma år), kom detta budskap först natten emot den 5 Mars. Samtidigt anlände den nya regentens manifest af den $\frac{\text{18 Februari}}{\text{2 Mars}}$, hvaruti Alexander II tillkännagaf sitt uppstigande på “Ryska rikets och de dermed oupplösligt förenade konungadömet Polens och storfurstendömet Finlands troner.“ Trohetsed aflades åt *Alexander II* och hans äldste son, *tronföljaren Nikolai.* Kejsarens försäkran, gifven den $\frac{\text{19 Februari}}{\text{3 Mars}}$, bekräftade för Finland dess religion och grundlagar samt alla de förmoner och rättigheter, hvilka Finlands innevånare hittills enligt regeringsformen hade åtnjutit. Några förändringar i förvaltningen följde genast efter regentombytet. Den 5 Mars förordnades tronföljaren Nikolai till kansler för det finska universitet. Dagen förut hade furst Menschikoff afträdt från alla sina embeten, och i hans ställe utnämndes den 8 Mars till generalguvernör öfver Finland tillförordnade generalguvernören, general *Berg* (grefve Berg).

Beträffande kriget verkade kejsar Nikolais död i början ingen förändring. De i Wien påbörjade fredsunderhandlingarna afbrötos snart, och fiendernas antal ökades, i det att äfven Sardinien den 4 Mars förklarade krig och skickade en krigshär (under La Marmoras befäl) till Sevastopol. Äfven på de

finska farvattnen nödgades man göra sig beredd att emottaga vestmagternas flottor vid vårens ankomst, och rustningar till landets försvar bedrefvos derför utan uppehåll. Redan den 23 Juni hade order gifvits att i Åbo, Wasa och Uleåborgs län uppställa tvenne indelta skarpskyttebataljoner (600 man i hvarje), och innan årets slut uppställdes ytterligare fyra. Största delen af trupperna i landet voro likväl ryska; det finska gardet var deremot kommenderadt till Polen. I slutet af Maj visade sig Englands och Frankrikes flottor åter vid Finlands kuster; befälhafvare voro engelsmannen Dundas och fransmannen Penaud. Men äfven denna gång uträttades ej några storverk. I Juni brändes byggnaderna på Kotka, hvilka ryssarne hade öfvergifvit, och emot Sandhamn vid Sveaborg gjorde en engelsk fregatt en rekognoscering. I Juli sprängdes Svartholm, som likaledes hade blifvit lemnadt öde, hvarjämte man försökte bombardera några kuststäder (Raumo, Nystad med flera). Men fiendernas skörd af ära var ännu mindre än förra gången. Slutligen åstadkoms en större kraftyttring; de fiendtliga flottorna, hvilkas hufvudstation hade varit Naisaari (utanför Reval), samlade sig i början af Augusti emot Sveaborg, och *den 9 Augusti* klockan half 8 om morgonen begynte ett starkt bombardement, som räckte nästan oafbrutet i 46 timmar. De inom fästningen befintliga byggnaderna förstördes och några krutkällare sprungo i luften; men sjelfva fästningen tog ingen skada. Helsingfors stad hade af fienderna blifvit sorgfälligt skonad. Härefter uträttades ej nu mera något, som var värdt att nämnas, ehuru fienderna ännu ända till sent på hösten beherskade hafvet.

I söder hade slutligen de allierade *den 8 September 1855* intagit Sevastopol; men ryssarne å sin sida eröfrade fästningen Kars (i Asien) den 28 November. Krigets slut kunde sålunda ännu ej förutses, och äfven i Finland vidtogos rustningar för följande år. Bland annat uppställdes tre nya indelta bataljoner, så att deras antal sålunda steg till nio (5,400 man). Det var att frukta, att äfven Sverige-Norge skulle blanda sig i kriget, ty den 8 November 1855 hade detta rike i Stockholm ingått fördrag med vestmagterna och förbundit sig att motsätta sig Rysslands anspråk på Ishafskusterna. Men innan vårens ankomst var *fred* sluten i *Paris den 30 Mars 1856.* Vestmagterna återlemnade Sevastopol och ryssarne utrymde Kars, hvarjämte till Turkiets betryggande några inskränkningar

gjordes i Rysslands krigsmagt i Svartahafstrakten, och Donaumynningarna öppnades för alla nationers handelsfartyg. Beträffande Finland bestämdes, att intet fästningsverk framdeles skulle få uppföras på Åland.

Efter freden begynte under Alexander II:s spira en ny tid uppgå äfven för Finland. Till allra först skred man till åtgärder i och för höjandet af landets ekonomi och näringar, hvilka hade legat nere under krigsåren. Kejsaren sjelf, som samtidigt med fredens afslutande besökte Finlands hufvudstad, hade i senatens session den 24 Mars 1856 föreslagit hufvudpunkterna i de styrelseåtgärder, som skulle vidtagas; dessa innehöllo: handelns och sjöfartens samt fabriksrörelsens upphjelpande, folkbildningens befordrande och förbättrandet af de lägre tjenstemännens löner. Vid förverkligandet af dessa afsigter har sedermera ingen möda blifvit spard, hvarjämte såväl det nationella som politiska lifvet har utvecklat sig till en högre ståndpunkt än någonsin förut. Regentens varma omtanke och medborgarnes fosterländska entusiasm hafva härvid verkat för samma mål. Generalguvernörsembetet har beklädts af: *grefve Berg*, 1855—1861, *Platon Rokassoffski* 1861—1866 († 1869) och derefter grefve *Nikolai Adlerberg* — alla tre residerande inom landet. Då tronföljaren *Nikolai*, universitetets höge kansler, dog år 1865, utnämndes hans broder tronföljaren Alexander till kansler för universitetet.

Landets ekonomiska tillstånd har under tiden fått utstå många svåra stötar, hvars orsaker vi i korthet skola anföra. Förutom de skador och kostnader (hvaribland må nämnas ett statslån om 7 millioner mark), som kriget medförde, inträffade *år 1856* ett svårt *missväxtår*, hvarjämte årsafkastning under de följande åren var mycket klen, utom det att just samtidigt en allmän penningekris herskade i Europa. Allmänheten, som vant sig vid vällefnad, förstod ej att inrätta sitt lif efter sina tillgångar, och staten, som gaf rikliga understöd, skuldsattes ansenligt. Under dessa år, *1858—1862*, bygdes likväl Finlands första (redan 1849 påtänkta) *jernväg* från Helsingfors till Tavastehus (10 mil), hvilken kostade 12,800,000 mark. *År 1862* inträffade åter en *missväxt*, som tog i anspråk ansenliga understöd såväl af staten som af enskilda. Denna gång voro likväl hjelpsändningarna (hvaribland stora summor från Ryssland och Sverige) så rikliga, att någon egentlig nöd ej uppstod, så

mycket mer som den år 1860 stiftade *Hypoteksföreningen* för landtbrukslån just samma år började sin verksamhet. Men följden blef likväl en svår allmän skuldsättning, som försvagade folkets kraft att bära de hårda tider, som ännu stundade. Finansvården hade under dessa år 1858—1863, sedan Haartman afträdt, varit uppdragen åt *Fabian Langenskjöld*, bland hvars verksamhet må nämnas den tullreglering beträffande Ryssland, som verkstäldes år 1859, samt myntenhetens förvandling till *mark* och *penni* (fjerdedelen af rubel och kopek) år 1860. En ännu vigtigare fråga var likväl att få Finlands banks ställning betryggad och den utländska krediten ånyo stärkt. Under kriget hade nämligen ryska banken inställt sin silfverutbetalning, och äfven Finlands bank, som var tvungen att hålla det ryska pappersmyntet i samma kurs som sina egna sedlar, nödgades af denna orsak spara på sitt silfver och upphöra med sedlarnes inlösande, hvaraf åter den naturliga följden var, att allt silfver försvann ur rörelsen och pappersmyntets värde sjönk. En förändring häruti var någon tid påtänkt, då Langenskjöld dog, och *Johan Wilhelm Snellman* förordnades till finanschef, 1863—1868. Slutligen faststälde nådiga förordningen af *den 8 November 1865* det metalliska myntet såsom enda lagliga betalningsmedel i Finland, hvarefter Finlands bank genast kunde börja inlösa sina sedlar till deras fulla nominella värde. Denna *myntreform* har gifvit stadga åt den allmänna krediten och ny kraft åt landets ekonomi. Men ännu återstod en svår hemsökelse, svårare än någon förut genomlefd. År 1865 inträffade åter ett dåligt år, hvarjämte exportvarornas låga pris på verldsmarknaden och andra flerfaldiga motgångar (såsom farsoter bland menniskor och kreatur, konkurser inom affärsverlden m. m.) i hög grad försvagade folkets krafter. Slutligen inträffade år 1867 en ohygglig allmän *missväxt*. Vintern varade då ända till medlet af Juni, rågbroddarne hade redan föregående höst varit ytterst dåliga, sommarn var för det mesta kall, och *den 3—6 September* härjade frosten all årets gröda. Såväl regeringen som de enskilda gjorde utomordentliga ansträngningar till nödens lindrande; likväl steg dödssiffran för det följande året till inemot 138,000, eller tre gånger emot vanligt; det fans orter, der hvar nionde person dog, och Finlands folkmängd, som i slutet af år 1865 hade uppgått till 1,843,000, nedgick vid slutet af år

1868 till endast 1,736,000. Men sedan denna svåra hemsökelsens tid var öfverstånden, begynte landets välstånd åter förkofra sig på en friskare och tryggare grund. Visserligen har landets statsskuld under loppet af ett årtionde ökats med 20 millioner (år 1861: 24½ million, och år 1871 44½ million). Men dessa medel hafva blifvit använda till stora, vinstgifvande företag, hvaraf det förnämsta är *St. Petersburg—Riihimäki jernväg*, som förenar Viborg, Helsingfors och Tavastehus med St. Petersburg och det öfriga Europa.

Det är obestridligt, att såväl regeringen som de enskilda efter de hårda pröfningarna hafva vaknat till en liffullare verksamhet än förut. Till hvad nyss är anfördt kunna ännu några exempel framdragas. År 1856 stiftades Brandstodsbolaget för landet. År 1858 ordnades kronoskogarnes vård. Landtbruksskolor hafva blifvit inrättade nästan i hvarje län och de lärda skolorna på mångfaldigt sätt ombildade, hvarjämte genom allmänna möten och föreningar den andliga lifsverksamheten blifvit hållen vid magt. Finska språkets rättigheter hafva blifvit befordrade genom nådiga förordningarna af år 1863 och 1865, och det första finska elementarläroverket öppnades i Jyväskylä 1858. År 1857 firades sjuhundraåriga jubileet med anledning af kristendomens införande i Finland. Samtidigt blef äfven folkskoleväsendet föremål för öfverläggningar och har derefter småningom blifvit satt i gång. Ett finskt folkskollärarseminarium öppnades i Jyväskylä år 1863, och just under de allra svåraste nödåren började kommunerna med allt större ifver inrätta högre folkskolor.

Till denna på alla områden märkbara utveckling har naturligtvis den omständighet mägtigt medverkat, att landets ständers deltagande i lagstiftningen åter blifvit taget i anspråk och nu erhållit periodicitet. Redan vid Alexander II:s tronbestigning uttalades i Finland det glada hopp, att andtdagsinstitutionen, som i ett halft sekel legat nere, ånyo skulle väckas till lif, och detta hopp har blifvit förverkligadt. Redan om våren 1859 hade Hans Majestät uppdragit åt Finlands senat att framställa de ärenden, hvilka voro af vigt för landets förkofran, men enligt storfurstendömets grundlagar icke kunde på administrativ väg blifva afgjorda. Senatens förarbeten i detta syfte varade till år 1861, då nådiga manifestet af den 10 April såsom en interimsåtgärd sammankallade till

Helsingfors ett särskildt Utskott från alla stånd, för att afgifva sitt betänkande om ordnandet af dessa angelägenheter, till dess tidsomständigheterna tilläte sjelfva ständernas sammankallande. Nådiga kungörelserna af den 24 April och 13 Augusti förklarade närmare utskottets åliggande vara att förbereda ärendena till landtdagens handläggning, och den 18 Januari 1862 tillades ytterligare, att ständerna skulle sammankallas, så snart utskottet hade slutfört sina arbeten. Två dagar derefter sammanträdde detta s. k. *Januari utskottet*, bestående af tolf medlemmar från hvarje af Finlands fyra stånd, representanterna för adeln valda klassvis, för presterskapet stiftsvis (äfven en representant för universitetet), borgarne en hvar från en stad eller flere förenade städer, och bönderna från sina län. Utskottets arbeten varade till den 6 Mars 1862. Sedan de förberedande ärendena blifvit undangjorda utfärdades slutligen den 18 Juni 1863 allmän kallelse till landtdag, och sjelfva *landtdagen* började i Helsingfors *den 15 September*. Kejsaren, som redan i slutet af Juli och början af Augusti besökt Helsingfors och Tavastehus och öfverallt med lifliga glädjebetygelser blifvit emottagen, infann sig sjelf till landtdagens öppnande *den 18 September*. I trontalet utlofvades landtdagens sammankallande ånyo efter tre års förlopp, hvarvid några nödvändiga förändringar i grundlagarne skulle föreslås till utvidgande af ständernas rättigheter på grundvalen af en konstitutionel monarki, hvarjämte förhoppning gafs om landtdagarnes periodicitet. För öfrigt lemnades statsfondens räkenskaper ända från 1810 till ständernas granskning hvarjämte löfte gafs, att ingen statsskuld framdeles skulle göras utan ständernas hörande. Landtdagen varade till *den 15 April 1864* och en ansenlig mängd ärenden blefvo afgjorda eller bragta å bane. Sålunda förbereddes vigtiga förändringar i brottmålslagstiftningen och straffväsendet, åt den ogifta qvinnan medgafs myndighet vid fastställd ålder, nya författningar rörande jordstyckning och stängselskyldighet utarbetades, *kommunalförvaltningen för landet* ordnades, *husbehofsbränningen* upphäfdes och bränvinstillverkningen förvandlades till fabriksrörelse, en ny förordning om bolag och en förordning om privatbankers sedelutgifningsrätt antogs, och medel anslogos för *folkskoleväsendet*. Äfven *tryckfriheten* ställdes på lagbunden fot (nådiga förordningen af den 18 Juli 1865) intill utgången af nästkommande landtdag. Föl-

jande *landtdag* sammanträdde den 22 Januari (öppnades den 26) *1867* och afslöts den 31 Maj. De vigtigaste ärenden denna gång voro: ny *landtdagsordning* (fastställd den 15 April 1869), uti hvilken bestämdes, att landtdag skulle hållas hvart femte år och valbarheten utsträcktes öfver de gamla ståndsbegränsningarna; ny riddarhusordning (fastställd den 21 April 1869), hvarigenom adelns klassindelning upphäfdes; *Finlands banks* öfverlemnande åt ständerna (fastställdt den 9 December 1867); kämners- och lagmansrätternas upphäfvande; *ny kyrkolag* (fastställd den 9 December 1868), hvarigenom de religiösa angelägenheterna ställdes på en tidsenlig grundval; dödsstraffets upphörande för vissa förbrytelser; ny konkursstadga och inskränkning i bysättningsstadgandet; näringsfrihetens utvidgande; och anvisande af medel för jernvägsbyggnader och inlösandet af donationsgodsen. Deremot upphörde tryckfriheten med denna landtdag, och censuren trädde åter i verksamhet. Äfven vid senaste landtdag den 1 Februari till den 15 Juni *1872* hafva flere vigtiga lagförslag och ekonomiska likasom ock landets kulturförhållanden rörande frågor förevarit, hvaraf likväl största delen ännu är beroende af Hans Majestäts stadfästelse. Representanternas antal vid senaste landtdag har varit: i ridderskapet och adeln närvarande hufvudmän något öfver etthundra; i preståndet, utom biskoparne, 35 (hvaribland 2 för universitetet och 5 för skolan); i borgaresåndet 36 representanter för landets 32 städer, och i bondeståndet 55.

Denna korta blick på det sista årtiondets politiska och sociala utveckling ådagalägger, att det fåtaliga finska folket, samvetsgrant uppfyllande de pligter, det 1809 iklädt sig, har förmått bevara sin nationella ställning och äfven hädanefter med tillförsigt kan gå framtiden till mötes.

Om penningevärdet på de olika tiderna.

Marken. Under katolska tiden var den stående värdemätaren i hela Europa en mark rent silfver (d. v. s. 15 $\frac{6}{7}$ lod vanlig vigt), hvilken kallades *lödig mark, vägd mark* eller ren silfvermark (marca argenti puri). Denna utgjorde i nu gällande finskt mynt 46 mark 80 penni. Då man i Sverige först började prägla mynt, var 1 mark i penningar till sitt silfvervärde lika med en vägd mark; men snart försämrades myntets metalliska halt. Sålunda räknades på en vägd mark under Birger Jarls tid 2 penningemarker (marca denarium), under Magnus Ladulås' tid 3, under Magnus Erikssons regering 4 $\frac{1}{2}$ eller 5, omkring år 1403 redan 6 o. s. v. Äfvenså var olika orters mark af olika värde, t. ex. Stockholms och Åbo. Sålunda motsvarade år 1403 en vägd mark 6 svenska mark, men 7 Åbo mark; år 1412 åter 8 svenska, men 10 Åbo mark.

Emedan marken förblef det svenska myntets grundenhet ända till år 1776, meddela vi här en beräkning af dess värde på olika tider, utförd i nu gällande finska mark och penni.

År 1403 svensk mark	7 Mk.	80 p.
„ „ Åbo „	6 „	69 „
„ 1412 svensk „	5 „	85 „
„ „ Åbo „	4 „	68 „
„ 1445 svensk „	5 „	20 „
„ 1480 „ „ . . . . . omkr.	4 „	—
„ 1525 „ „	2 „	92 „
Under Gustaf Vasas sista regeringsår .	1 „	42 „
(Derefter såsom fjerdedelen af en daler s. m.)		
År 1618		98 „
„ 1674—1710		71 „
Från år 1715		47 „

Mark-räkningen herskade uteslutande till medlet af 15-hundratalet. På 1 *mark* räknades 8 *öre*, på 1 öre 3 örtugar, på örtugen 8 *penningar.*

Silfverriksdalern. År 1534 präglades i Sverige de första silfverriksdalrarne, hvilkas namn har uppkommit deraf, att sådana det tyska kejsardömets myntstycken först slogos i Joachims-*thal* i Böhmen.

Deras värde i Sverige har från denna tid bibehållit sig nästan oförändradt, nämligen omkring 5 mk. 70 p., senare 5 mk. 67 p. nu gällande finskt mynt.

Dalern. Riksdalern utgjorde först jämnt 4 den tidens svenska mark, och deraf blef det brukligt att kalla 4 svenska mark en *daler*. Dalern innehöll sålunda 32 *öre* och öret 24 *penningar*. I samma mon som markens värde sjönk, nedgick äfven silfverdalern, ty en *daler silfvermynt* motsvarade ständigt 4 svenska mark.

Uttrycket *en tunna guld* betecknade 100,000 daler silfvermynt.

Koppar-dalern. Under Gustaf II Adolfs tid började man prägla kopparmynt i stora fyrkantiga skifvor eller "plåtar". Afsigten härvid var, att kopparmyntet i nominelt och metalliskt värde skulle följa silfvermyntets värden. Men då man genast i början präglade det till ett högre nominelt värde, än det egentligen hade, så uppkom en skilnad emellan silfverdalern och koppardalern. Redan år 1633 motsvarade 1 daler silfvermynt 2 daler kopparmynt; år 1649 var olikheten $2\frac{3}{4}$ och år 1666 slutligen 3. Det sistnämnda värdet blef sedan bestående, så att derefter *1 daler silfvermynt* motsvarade *3 daler kopparmynt.*

Silfver- och koppardalern sjönko sedan i jämn bredd i samma förhållande som marken; men silfverriksdalern bibehöll sig oförändrad, hufvudsakligast på den grund, att den samma på Hamburgs börs utgjorde värdemätaren vid all beröring med utlandet. Åren 1674—1710 räknades på silfverriksdalern 2 daler silfvermynt och 6 daler kopparmynt. Men från år 1715 var silfverriksdalern (Hamburger banko riksdalern) = 3 daler silfvermynt och 9 daler kopparmynt. Från år 1664 slogs i Sverige ett silfvermynt, som kallades *Karolin* och i värde motsvarade omkring $\frac{1}{2}$ daler silfvermynt. Kopparplåtarne åter gälde vanligen 6 daler kopparmynt, för hvilket värde sedermera namnet *Plåt* bibehöll sig.

Om Karl XII:s "mynttecken" är intet att säga, ty de saknade allt värde.

År 1776 faststäldes såsom rikets enda hufvudmynt den förra riksdalern eller *Specieriksdalern*, hvilken delades i 48 *skillingar*. Denna Gustaf III:s silfver-realisation bragte för en tid penningeförhållandena på en stadig fot. Såväl derförinnan som äfven derefter åstadkom sedelmyntet många förvecklingar.

Sedelmyntet. År 1701 hade Sveriges bank begynt utgifva så kallade "Transportsedlar", och från år 1726 började dessa blifva ganska allmänna i rörelsen. Under Hattarnes regering nedgingo dessa till sitt halfva värde och slutligen ännu lägre. De inlöstes vid Gustaf III:s realisation till sitt halfva nominella värde, så att 18 daler kopparmynt motsvarade en silfverriksdaler. Då denna kurs (18 daler kopparmynt eller 6 daler silfvermynt = 1 riksdaler specie) under de föregående tiderna hade stadgat sig, så betecknade nu *en tunna guld* 16,666 $\frac{2}{3}$ silfverriksdaler.

Från år 1776 utgaf svenska banken riksdalerssedlar, hvilka till år 1809 bibehöllo sitt fulla värde, så att en *riksdaler banko* = en

silfverriksdaler. Deremot började Riksgäldskontorets sedlar redan under Gustaf III:s sista tider sjunka i värde, och då banken slutligen 1803 började inlösa dem, afdrogs $\frac{1}{3}$ af deras värde. Derefter utgjorde 1 *riksdaler riksgälds* = $\frac{2}{3}$ riksdaler banko (eller silfver), och 1 riksdaler banko var lika med $1\frac{1}{2}$ riksdaler riksgäld. Efter år 1809 sjönk hvardera sedelmyntet i jämn bredd, så att silfverriksdalern utgjorde $2\frac{2}{3}$ riksdaler banko och 4 riksdaler riksgäld. Af den sistnämnda riksdalern har Sveriges nu gällande Riksdaler eller Krona uppkommit (= 1 mark 42 penni finskt mynt).

Uttrycket *en tunna guld* följde bankoriksdalerns sjunkande och betecknade sålunda till slut $16{,}666\frac{2}{3}$ riksdaler banko eller endast 6,250 silfverriksdaler.

De gamla benämningarna på kopparmyntet bibehöllo sig länge i dagliga lifvet, men öfverflyttades på riksgäldsmyntet. Sålunda kallades en half riksdaler riksgäld "nio daler", 16 skillingar "plåt" och 2 skillingar "tre mark".

Rubel. Rysslands äldsta mynt var *silfverstången*, som till värde och vigt motsvarade en vägd mark silfver. Den afskurna hälften häraf kallades *Rubel,* hvars värde sålunda var 23 mark 40 penni nu varande finskt mynt. Rubeln delades i 10 *Grivna* (finska *Rinna*) och grivnan i 10 *Denga.* Sedermera delades rubeln i 100 *kopek.* För öfrigt användes i Novgorod och i allmänhet vid handel med finnarne mårdskinn som skiljemynt under namn af *Nagater* (nagatæ) och räknades 20 sådana på en Grivna. Men kursen emellan silfret och skinnen var naturligtvis mycket vexlande, så att t. ex år 1423 1 grivna i penningar var = 3 grivna i skinn.

Småningom nedgick rubelns värde. År 1550 utgjorde den endast tredjedelen af silfverstången, d. v. s. 15 mark 16 penni. År 1617 utgjorde 1 rubel $3\frac{1}{3}$ daler silfvermynt = 13 mark 10 penni. Under seklets lopp sjönk den ytterligare. Under Peters regering synes rubeln först utgjort omkring 6 mark 50 penni. Men år 1721 och några decennier senare beräknades ryska kopeken och svenska öret lika, och rubeln utgjorde 3 daler 4 öre silfvermynt = 5 mark 90 penni. Under Katharina II stadgade sig rubeln till sitt nu varande värde = 4 mark.

Det ryska pappersmyntet i "Banko-assignationer" var naturligtvis i början lika i värde med silfvermyntet, men började snart sjunka. År 1808 räknades 2 rubel Banko-assignationer emot 1 rubel silfver, 1811 redan 3, och slutligen $3\frac{1}{2}$, hvilket förhållande år 1839 stadfästes som lagligt. Derefter var 1 rubel Banko-assignationer = 40 skillingar = $28\frac{4}{7}$ kopek silfver (= 1 mark $14\frac{2}{7}$ penni finskt mynt). Enligt detta förhållande verkstäldes i Finland år 1840 silfverrealisationen.

Finska marken. År 1860 faststäldes finska marken till en fjerdedel af rubeln och delades i 100 *penni.* Den finska marken innehåller 93,61 ass eller 4,499093 gram rent silfver. 1 mark finskt mynt är = 25 kopek silfver = 1 franc.

Innehålls-förteckning.

Tredje Tidskiftet.

Sturarnes tid och slutet af unionen, 1470—1523.

IV. Reformationstiden, 1523—1617.

V. Den svenska magtperioden, 1617—1721.

Första Afdelningen.

Början och utvecklingen af Sveriges magt, 1617—1660.

Andra Afdelningen.

Fortsättningen och slutet af Sveriges magtperiod, 1660—1721.

VI. Svenska väldets sista period, 1721—1809.

Förra Afdelningen.

Ständer-regeringen, 1721—1771.

Senare Afdelningen.

Konungaväldets period, 1771—1809.

VII. Finlands nyaste tid, från år 1809.

Finland såsom stat i förening med Ryssland.

